

I.	Proloog: de pastoorskrans aan de Kloosterdreef	3
I.1.	Strijp heeft weer eens het hoogste woord	3
I.2.	Van Gunsela naar Woensel	5
I.3.	Geografische ligging van Woensel	8
II.	De Wodansale	13
II.1.	Sint Vogels sopt niet vet	13
II.2.	De Wodansale gericht	15
III.	De missioneringsdriften van Sint Trudo	18
IV.	De oprichting van het decanaat.	22
IV.1.	Het administratieve bestuurscentrum in de Kempen.	22
IV.2.	De hiërarchie tot Luik en Keulen	30
IV.3.	Het rechtssysteem	35
IV.4.	De inleidingsrechten	38
IV.5.	De verhouding tot de drie kwartieren van de Meijerij	40
IV.6.	De oprichting van rectoraten	43
IV.7.	De soep wordt niet zo heet gegeten	47
V.	Middeleeuwse ontplooiing	49
V.1.	De oplevende handel en nijverheid.	49
V.2.	De infrastructuur	53
V.3.	Eindhoven als stad	56
V.4.	De oprichting van Mariënhage	58
V.5.	Het Eindhovens Kapittel	60
V.6.	Jurisdictieconflicten	62
V.7.	Een pastoor mag alles	63
VI.	De maatschappelijke desoriëntatie	65
VI.1.	De verwoesting van Luik als kerkelijk centrum	65
VI.2.	Het fiscale conflict met Spanje	69
VI.3.	Militaire invallen	72
VI.4.	Verstoord cultuurleven	74
VI.5.	Gebrekkige publieke rechtshandhaving	76
VI.6.	De nieuwe “leer”	77
VI.7.	Belegeringen, brandschattingen en vernietigingen	81
VII.	De invoering van de nieuwe bisdommen	85
VII.1.	Het Concilie van Trente in de Kempen doorgevoerd	85
VII.2.	Het Trentse Seminariedecreet	87
VII.3.	Sonnius	93
VII.4.	Het twaalfjarig bestand	95
VIII.	De val van Den Bosch	99
IX.	De Westfaalse Vrede	101
X.	De Kempen koloniaal wingebied	103
X.1.	De socialen eruit en Mussolini erin, leve de Willemien	103
X.2.	De wingewest-idee	106
X.3.	Missionarissen, schuil- en schuurkerken in Woensel	113
X.4.	Hiërarchische verhoudingen: de internuntius en de apostolische vicaris.....	115
X.5.	Een indolente tussentijd: 1650-1750	117
X.6.	Konijn van Woensel	122
X.7.	Onder Keizer Napoleon en Willem I	128
X.8.	Het probleem leidt tot een loopgravenoorlog	135
X.9.	Vanuit de duisternis in het licht	140
X.10.	En het licht scheen in de duisternis	145
X.11.	En de duisternis heeft het niet begrepen	151
X.12.	Wie oren heeft: dat hij hore	160
XI.	Van Tulder en zijn gothiek	162
XII.	De Heilige Linie van de Sint Petrus	170
XIII.	Woenselse Toontje en zijn kornuiten	173
XIV.	Kapelaan Lambertus Poell en de socialen	182
XV.	Consolidatie door ritualisatie	187
XVI.	De kerk is af	192

XVII.	Maria ter Dommele	198
XVIII.	De Eerste Wereldoorlog	201
XIX.	Het interbellum	204
XX.	Onrust in de zielzorg	207
XXI.	Voortgezette secularisatie	211
XXII.	Epiloog: Het eind zal de last wel dragen	213

I. Proloog: de pastoorskrans aan de Kloosterdreef

I.1. Strijp heeft weer eens het hoogste woord¹

“Je kunt me wat, Strijp!” bulderde Woensel, terwijl hij zijn dikke vinger bezwerend heen en weer bewoog voor het dikke, ietwat rood-aangelopen gezicht van zijn confrater, de pastoor van de aloude Strijpse Sint Trudokerk. Dof geginnik in de dikke mist van sigarenrook rondom begeleide de uitval van Woensels parochieherder. Het brokkelig gesprek vol vakjargon van de zwarte soutanen, met de glanzende greinen sjerpen koket om de borst gesnoerd, viel even stil. Korte ongemakkelijkheid in die stijve ziellose kamer vol zware rechtgerugde trijpen stoelen rondom het massieve bureau. Een crucifix, veelbetekenend, midden tussen de stapels papier, een stervende clivia, smekend om water, op een console in de hoek. De staande klok, langzaam tik-takkend, of het uurwerk elk ogenblik kon staken. Boven de deur de driehoek met het alziend wakend oog. God ziet u. Hier ook al. Neen, juist hier. Buiten ratelde een kar.

Het was weer zo ver. De Strijpse dorpspotentat, de soldateske Frans Werners, had zijn stokpaardje weer beklommen, de commanderende knoestige hand woelend door de schaarse lokken op de omvangrijke schedel, de brilleglazen fonkel-schietend in het schaarse daglicht dat tussen de zware fluwelen bolletjesgordijnen de Woenselse pastoorssuite zonnig doorschoot. “Je weet heel goed”, zo voer Strijp onverstoort voort, “dat de bevestigingsrechten van jouw parochie al sedert 1559 vervallen zijn als het gaat om onroerende goederen en dat de Heilige Stoel bepaald heeft dat ze moeten worden beschouwd als nooit te hebben bestaan. Goed, je was een dekanaat tot dat jaartal. Maar nadien niet meer. Klokken, die gegoten zijn vóór dat jaartal, zijn eigendom geworden van de parochie die ze nadien gebruikte. En dat was IK, Woensel. En als IK ze om wil smelten, dan doe ik dat, of jij

Minstens één keer per maand plachten de wereldlijke geestelijken bij elkaar te komen binnen één dekanaat om met elkaar conversatie te houden, de nieuwtjes uit te wisselen en de moraal-theologie bij te houden of op te vijzelen. Dus: kapelaans, pastoors en eventueel rectoren van kloosters of liefdesgestichten, voor zover onderhorig aan het gezag van de bisschop. Men sprak van de “pastoorskrans”. Men placht bij toerbeurt bij de pastoor van een parochie die krans te houden, want de organisatie ervan was bezwaarlijk en de kosten waren begroetelijk, want er werd uitbundig gegeten en gedronken. De gastheer moest een centrale moraal-theologische vraagstelling indienen, die per bode rondgebracht werd aan de pastorieën, kapelaniën en rectoraatshuizen. De vraag moest in het Latijn gesteld zijn – om die taal, het kerklatijn, te onderhouden – en de respondenten moesten hun antwoorden ook schriftelijk tevoren indienen in diezelfde taal. De kerkelijke hiërarchie veronderstelde tot de zestiger jaren van de vorige eeuw dat men schriftelijk in die taal corresponderen kon met het hoger gezag. De pastoors plachten elkaar op de krans aan te spreken met de naam van hun standplaats: vandaar dat Strijp en Woensel sprekend ingevoerd worden in de hoofdttekst. De kapelaans en rectoren werden aangesproken met hun familienaam, nimmer met hun voornaam om de gepaste afstand te blijven bewaren. Het was ondenkbaar dat een kapelaan een pastoor zou aanspreken of zou tutoyeren. De rector werd aangesproken naar de aard van het rectoraat waaraan hij verbonden was; was dat de Sint Paulus-kapel in Strijp, verbonden aan het Liefdesgesticht aldaar, dan werd hij dus Sint Paulus genoemd. De min of meer gedwongen en vaak onbedoeld komische conversatie die daar het gevolg van is, kan men kennen uit: Frans Erens, *De conferentie*, opgenomen in: *Een nieuw geluid, Proza en poëzie uit de tijd van de vernieuwing van '80*, Utrecht/Antwerpen: MCMLXXIV Uitgeverij het Spectrum 1974, pp. 251-262. Erens geeft hier zo'n krans litterair gesteld zonder ook maar de bedoeling te hebben de deelnemers belachelijk te maken in hun merkwaardige spreekgewoonten, vreemd Latijn of hun grove gastronomie of boerse epicurisme, dat door iedereen ook vanzelfsprekend een privilege van de geestelijke vond, althans in het Zuiden.

Monumentenwet of het Bisdom nu waarschuwt of niet. En ik smelt ze om, zo gauw ik een toren aan mijn kerk heb en dat verdomde luidhuis tegen de grond gesmaakt heb. Je kunt met je heemkunde op het dak gaan zitten, Woensel! Goeie chambertin, trouwens, gaat lekker met die sigaren van je. Maak er nog maar eens een open.” En pesterig hield Strijp zijn glas bij, de as van de nasmeulende knak zorgvuldig op het kostbare rode carpet tippend. En nadien met de linkervoet diep in de pool wrijvend, niet achtend de knetterende vonkjes.

Het was deze keer maandelijks pastoorskrans aan de Kloosterdreef in Woensel, in de omvangrijke holle pastorie met zijn glanzend gereven plavuizen en gemarmerde muren. Het thema was deze keer: kan gewetensdrang onoverwinnelijke dwaling teweegbrengen zodat absolutie in articulo mortis niet geweigerd kan worden, niettegenstaande de ernst der zondeschuld? De pastoor van Woensel had het moeizaam bijeengecijferd uit zijn Latijnse dictaat moraal-theologie van het groot-seminarie in Sint-Michiels-Gestel, zichzelf bij tijd en wijle vervloekend omdat hij zijn eigen gepriegel niet meer lezen kon. En veel meer dan de gangbare misformulieren had hij sedert zijn benoeming tot pastoor van de Woenselse Sint Petrus-parochie niet meer in het Latijn gelezen. Dat was ook nergens voor nodig geweest: het liturgische gedoe met de individuele sacramenten had hij aan zijn ondergeschikten over gelaten, zijn kapelaans. Daar waren die lui voor. Maar het nadeel was weer wel, dat je je Latijn niet goed meer beheerste, ook niet dat gekke seminarie-Latijn, het Esperanto van de Kempische geestelijkheid. Het had dus heel wat moeite gekost de vraagstelling correct in dat Latijn te formuleren. Moest in de laatste zinsnede nu een coniunctivus of een optativus worden gebezigd? En kon “zodat” wel vertaald worden met “ut” in dit verband? Nou ja, de collega’s zouden het ook wel niet meer weten. Alleen had je daar nog die verrekte kapelaan van de Gestelse Lambertus-parochie, die zijn licentiaat deed in Leuven, een barre bleke wijsneus. Klokkende adamsappel boven het veel te hoge priesterboord. Wie dacht hij dat hij was? Ignatius van Loyola? Net benoemd en reeds berucht om zijn pedantie, de vent schreef zelfs frikkerige brieven aan de Gregoriana in Rome in het Latijn. Enfin, Gestel zat vlak naast hem. Die hield niet van dat soort fratsen. Die trapt de wijsneus de scheen wel blauw als hij te intelligent wou doen. Die nieuwe sigaren waren snert. Maar er was nu al zoveel chambertin rond gegaan dat men het wel niet zou merken. Straks bij het eten een goedkope bordeaux, daar gold het zelfde voor. Ja, hij was daar gek, Woensel.

Strijp had, kenmerkend, de moeizaam geformuleerde vraag gelaten voor wat ze was: een formele legitimatie om eens fijn bij elkaar te gaan zitten, te roddelen en straks duchtig het gebradene en gezodene aan te spreken dat in de keuken met veel pannengekletter en gesis werd bereid door de meiden. Een zware soep, een volle kapoen voor ieder. Drie groenten, veel jus, kruimige aardappelen, gevolgd door gevulde tortelduif, schorseneren, met garnituur naar believen. Kaas. Een griesmeelpudding voor ieder, geel-wit, met eigen geklopte advocaat, dat bleef in de pauselijke kleuren. Chocoladetaart met slagroom en cognac. Dat zou het wel doen. Ook bij die kapelaan.

Maar Strijp bleef maar zaniken. Die kon er niet tegen dat Woensel pas een toren had aan zijn kerk – en wat voor een – met vier zware klokken, een wonderschoon gelui. Monseigneur was er speciaal uit Den Bosch voor overgekomen na de ophanging, om het te beluisteren. Dat had niet iedereen. Strijp moest het doen met een schonkig en vervallen luidhuis naast zijn neogothische kruisbasiliek, met daarin drie dissonante klokken, waarvan de derde, de zwaarste, twistpunt was tussen de parochieherder, het Strijpse gemeentebestuur en Woensel, omdat die klok gegoten was in de periode dat Woensel dekanaat was in de Kempen. Die klok was gegoten ten algemene nutte, met name om alarm te kleppen, hoorbaar in de wijde omgeving. Ze hing dan ook in een apart bellefort, vrijstaand van het voormalige oude Strijpse kerkje. Wel kerkelijk bezit, maar geen onderdeel van het bedehuis. Woensel had daarom oudere rechten op die klok dan de Sint Trudoparochie zelf. Tenminste, dat stond zo beschreven in diverse acten, maar daar had Werners weer eens niets mee te maken. Die was tot alles in staat, hij was al een tijdje in de plaatselijke pers een charme-offensief begonnen ten bate van een Strijpse klokkentoren aan de kerk met nieuwe klokken. Waartoe die oude dan maar omgesmolten moesten worden. Die zware klok, die de meeste klokkespijs zou leveren, was in ieder geval van hem, hij deed ermee wat hem goeddocht en bovendien was zijn parochie veel ouder dan Woensel. Dat kon hij bewijzen --- ja, via falsificaten! Die Strijp

had laten vervaardigen toen hij nog als kapelaan in Woensel stond. De handlanger bij dat euvel bedrijf had het bekend op zijn sterfbed bij zijn generale biecht. In doodsangst, maar gewagend van de druk die Werners had uitgeoefend. Een typisch geval van “vis absoluta”², dat wel natuurlijk, maar de bedienaar van het sacrament had er geen gebruik van kunnen maken, gebonden als hij was aan het biechtgeheim. Al had hij na enige gezellige glaasjes het in kleine kring onder beroepsgenoten nu óók weer niet geheel voor zich kunnen houden. Strijp verwees steeds naar die documenten in de Strijpse pastoriekluis. Daar had Strijp allerlei kletspraat over, elke krans. Het hoogste woord. En niemand durfde goed tegen te spreken, want zeveren, dat kon Strijp wel. En van zich afbijten óók. Hij was liever officier bij de Nederlandse weermacht geworden. Maar dat had zijn vader, een welgestelde Geldropse fabrikant, niet goed gevonden: te min. Generaal zou Strijp toch nooit geworden zijn: Nederland kwam nu eenmaal nooit in oorlog. En het Latijn van Strijp was beter. Dat was bij het diocesane concilie wel gebleken. Verdomme, was het nou een coniunctivus of een optativus in die vraagstelling?

1.2. Van Günsela naar Woensel

Het gaat hier om de geschiedenis van de Woenselse parochie die tot patroon heeft: de Heilige Petrus van de Heilige Stoel van Antiochië. In de wandeling is die geloofsgemeenschap bekend als de “Sint Petrus-parochie”. En het kerkgebouw dienovereenkomstig. Deze Petrus, hoezeer het historisch schijnt te gaan om dezelfde persoon, wordt niet aangeduid in zijn kwaliteit van Heilige Apostel, maar als Patriarch van Antiochië. Hij zou, voordat hij naar Rome ging, eerst een tijdje verblijf hebben gehouden in de hoofdstad van Syrië, niet ver ten noorden van Palestina. Hij zou daar als opperherder gezeteld hebben, vandaar de benaming “Heilige Stoel” in de titelaanduiding. Doorgaans wordt daarmee een volkenrechtelijke organisatie bedoeld die de Kerk extern internationaal vertegenwoordigt. De administratieve zetelplaats van de zogeheten “Eerste Paus”, de steenrots waarop Christus zijn Rooms-Katholieke Kerk zou vesten zoals de geloofstraditie wil. De vraag is evenwel of het hier, bij de patroon van de Woenselse kerk, eigenlijk niet een geloofsgetuige geldt, die traditioneel ook aangeduid wordt als Ignatius en die zich deed gelden als kerkelijk machthebber na de Patriarch van Alexandrië. Het betreft hier in ieder geval een van de eerste martelaren en belijders, herkomstig en woonachtig in het kustgebied van het oostelijk bekken van de Middellandse zee, dat we ook kennen als Anatolië. De traditie – er zijn uiteraard geen openbaringsteksten over voorhanden -- dat Petrus korte tijd ook geresideerd zou hebben in Antiochië is echter een hardnekkige. Het betreft hier een eerbiedwaardige gewoonte, die de middeleeuwen zeer dierbaar was. Reeds omdat in die tijd Constantinopel aanspraak maakte op het primaatschap in de juridische organisatie van de Apostolische Kerk. De aanspraken van de bisschop van Rome moesten toen nog volop bevochten worden. De claim dat Antiochië eerste zetelplaats zou zijn geweest ondermijnde die aanspraak enigszins. We kunnen dat tegenwoordig niet goed meer navoelen. In ieder geval werd in Antiochië het Christendom al heel vroeg verkondigd. Officiële Romeinse bronnen reppen al van de volgelingen van de Gekruisigde als Christenen (“Christiano”). Uiteindelijk is Antiochië losgeraakt van het algemeen katholiek verband dat “Rooms” genoemd werd via diverse schismata. De stad, die thans bekend staat als Anakieh is in ieder geval geen reguliere bisschopsplaats meer in de Romeinse hiërarchie.

Deze geloofsgemeenschap is zeer oud. Haar eerste sporen zijn te traceren in de achtste eeuw. De parochie is gesticht door een van de missionerende kloosterlingen van de abdij van Sint Truiden. Deze heeft de plaats voor die stichting gekozen, die al sedert jaren destijds bekend was als een plaats waar “het goddelijke” vereerd werd. Vermoedelijk een open plaats, een weide, tussen de lorkenstammen en het armzalig opschietend kreupelhout, waar de zon haar stralen mystiek schuinweg doorheen schiet, misschien rondom een oude eiken- of beukenboom. Een “sale” of “sele”. Het “goddelijke”: dat gene waaraan de mens zich als

² Woensel bedoelt hier, dat de stervende had gehandeld onder druk van zijn opdrachtgever tot de vervalsing. Daarom in “absolute overmacht” in canoniekrechtelijke zin. De zonder was daardoor onvermijdbaar en de dwaling daaraan ten grondslag liggend onoverwinnelijk.

hogere macht onderworpen weet. Datgene wat zijn zijnswijze en zijn bepaalt en waarover de mens zijns ondanks alleen maar in antropomorfe termen kan spreken en denken. Kortom: Wodan³. Daarin was destijds, voor de kerstening van deze armzalige zanderige streek, dat alles samengebald. De Romeinen waren er al mee geconfronteerd, met die Wodan, waarin deze zonderlingen met hun moerassige bedrijf – Plinius de Oudere omschrijft hen als personages die net schipbreuk hebben gelden en hun drenkelingenstatus nog niet hebben afgelegd – schenen te geloven. Met die Wodan hadden de kortgestuikte, zwartharige, pragmatische en militairistische Romeinen meer dan één moeite. Ze konden, om te beginnen, zijn naam niet goed uitspreken. De stemhebbende “W” aan het begin van het Germaanse naamwoord kwam hen niet over de tong. Dat werd een “G”⁴. Mediterane stammen hebben daar ook heden ten dage last van, vooral als ze Engels proberen te spreken, ook een Germaanse, immers Keltische, taal. De “O” die aan de “W” stem moest geven werd een “U” en zo werd de Wodan-plaats, de Wodansale, Gunsela, als hoedanig de plaats voorlopig in de acten, opgesteld door de christelijke beambten, bekend zal staan. Want ook zij schreven in de taal der Romeinen, het Latijn, over de plaats die zij voor het christelijk geloof genaast hadden. Ze hebben het dan over de altaarplaats Gunsela. Die kerk is geworden, ten behoeve van een parochiegemeenschap, waar de Abt van de Abdij van Sint Truiden, daar beneden het stroomgebied van diverse regenriviertjes in de Belgische Ardennen, de kerkelijke functionarissen mag benoemen. Voorlopig de pastoor, de locale hoogste gezagsdrager. In 1107 erkent Paus Paschalis in het verre Rome in een charter dat recht van die Abt. Daarmede bevestigt de Paus gaarne, wat hij in die tijd claimt aan rechtsmachtkring⁵. Want ook al eist hij het primaatschap van Petrus op, in de ene Heilige en Apostolische Kerk, en dus de ultieme jurisdictie over alle overheidsambtenaren, de wereldlijke heersers van die tijd leggen zich daar niet zondermeer bij neer. Daarom is Paschalis blij dat die Abt uit dat verre, verre Sint Truiden zijn autoriteit schijnt nodig te hebben, daar over de Alpen in dat mistige, verzonken laagland, daar bij de Britse zee, dat regelmatig overstroomd wordt door de rivieren en beken die er in overvloed – letterlijk – schijnen te zijn. Want de Kerk heeft voortdurend bevestiging nodig in haar wereldlijke machtsaanspraken. Vanzelfsprekend zijn die niet. Ze moeten steeds opnieuw bevochten worden. Zo houden Abt en Paus elkaar wederkerig in de ban, ook ten aanzien van die geheimzinnige plaats Gunsela, gelegen op een stroomrug nabij het dal van een regenriviertje, de Dommel. Erkent de Paus de Abt, zodat deze aldus door die vreemde want verre autoriteit gesterkt wordt, deze, op zijn beurt, bevestigt daarmee het gezag van de Woenselse pastoor. En die heeft dat nodig. Want ook hij staat niet sterk.

³ Zie ook: Martin H.G. Op den Buijs, *STADGENOTEN, GROOT WOENSEL MEMORIAAL, beelden van een Eindhovens stadsdeel*, Eindhoven: Eindhoven Boek: 1998, II Vols., Vol. 1, pp. 9-11; Op den Buijs wijst erop dat veel Germaanse woorden bijna onherleidbaar werden gelatiniseerd. Wodansele werd gemakkelijk Wonsel en vandaar Woncele in de canonieke acten. Er was nu eenmaal geen algemeen gehanteerde schrijfwijze van Germaanse woorden. Op de Buijs houdt het ervoor dat deze Wodansele moet gelegen hebben op het latere Bagijnebroek bij Het Broek, twee toponiemen die nu nog in Woensel bekend zijn. Omdat niet iedereen ter plaatse bekend is (de auteur is dat beslist niet) prijkt in deze kerkgeschiedenis ook een kaartje van Woensel met dergelijke toponiemen.

4

Zie: Gabriël van den Brink, *De grote overgang, Een lokaal onderzoek naar de modernisering van het bestaan, Woensel 1670-1920*, Uitgeverij SUN: Nijmegen 1996, pp. 36-37; H.Kesters, “Sint Truiden-Woensel”, opgenomen in: Renders (ed.), *Bijdragen tot de geschiedenis van Woensel*, Dl I, (1979), pp. 19-33. J.Melssen, “Sint Truiden-Woensel, gezien vanuit Nederlandse archieven”, opgenomen in: Renders (ed.), *Bijdragen tot de geschiedenis van Woensel*, Dl. I, pp. 47-55; dezelfde, “1080 Woensel 1980, Enkele gegevens over grondgebied en zegel”, in: Renders (ed.), *Bijdragen tot de geschiedenis van Woensel*, Dl. 3 (1981), pp. 23-44.

⁵ Op den Buijs geeft wat achtergrondinformatie in zijn *STADGENOTEN GROOT WOENSELS MEMORIAAL*, aangehaald werk (a.w.) p. 11. De Paus had dringend behoefte aan erkenning van zijn soevereine rechtsmacht in wereldlijke aangelegenheden. In de elfde eeuw wordt die strijd met de wereldlijke hertogen, prinselen, graven en hun leenheren in Duitsland en de Lage Landen steeds moeilijker. Daarom stelde de Paus ter herbevestiging van de kerkelijke aanspraken rechtsvaststellende acten op waarin rechten en bezittingen opnieuw werden gedefinieerd en geclaimd. Bij deze acte van 25 mei 1107 gericht aan Abt Rudolf van Sint Truiden wordt zo’n verklaring afgelegd ondermeer ten aanzien van kerken en goederen in Woensel en Son. Daarom weten we dat er toen, in 1198, een Sint Pertruskerk was in Woensel op het Bagijnenbroek aldaar.

Zijn gezag is niet die slechts die van de bezweerder der goddelijke krachten. Hij is tevens openbaar ambtenaar. Hij notificeert belangrijke feiten, ambtshalve en desverzocht. Hij kan rechtsvaststellende verklaringen afgeven betreffende de nakoming van verbintenissen, de rechtmatigheid van handelingen, de aard van bloed- en aanverwantschappelijke betrekkingen bij de hoogtepunten in het menselijk bestaan: geboorte, houwten en trouwen. En vooral ook rouwen. Hij erkent personen als aan hem ondergeschikte beambten ten algemene nutte. In de wijde, voorshands nog onbepaalde – want nog niet beschreven – omtrek. Daartoe hanteert hij het Latijn, die taal van het Hogere, die taal van de Macht. Dat kan hij spreken, dat kan hij lezen. Dat kan hij schrijven. Zegt hij. Niemand kan het verder controleren, behalve die hogere Macht van Sint Truiden. Maar die verlaat zijn woonstee slechts ongaarne om af te dalen naar dat laagland, voortploeterend in de beddingen der beemden en beekdalen in de lente en zomer, als de paden niet al te modderig zijn. Want dit land, Taxandrië, later ook Bra-bant, (sommige etymologen willen dat dit land paalde aan zout water houdende armen die uiteindelijk in zee uitmondten, waardoor brak-land = Bra-bant ontstond) is in deze tijden nat, zeer nat. Het regent veel en heftig en het water kan niet weg, anders dan door zich te voegen in de reeds oververzadigde regenriviertjes. Daartussen loopt de beek de Dommel. Zij ontspringt op het hoogplateau van de Ardennen zoals andere beken, wellen en bronnen die, als zij een loop zeewaarts kunnen vinden, verderop gevoed worden door regenwater. De streek is berucht door deze waterhindernissen waarvan de Dommel er één is. Want onder de zanderige bodem ligt een massieve kleiplaat die het midden van Zuid-Oost Brabant van de onderlagen als het ware waterdicht afsluit⁶. Woensel ligt op deze plaat, de zogeheten Centrale Slenk, die het water veel langer vasthoudt dan voor opschietend zaaigoed gewenst is⁷. Maar de natuur schijnt hier met menselijke wensen niet of nauwelijks rekening te willen houden. Daarom was Wodan zo belangrijk. En daarom wordt de godheid die de missionaris uit Sint Truiden introduceerde centraal fermentatiepunt van aanbidding, veneratie en liturgische traditie. Want Zijn hand moet die natuur dwingen, en dat kan hij, als hij wil. En hij wil dat, op de voorwaarden die de nieuwe ambtenaar, de pastoor, stelt. Een van die voorwaarden is: een behoorlijke behuizing, waarin deze pastoor die wil kan afbidden, leiden en sturen. Een kerk, derhalve, met een pastoorshuis.

De Wodansale lag op een hogere zandrug bij het Dommeldal. Een zandrug, opgestuwd door de wind⁸. Niet de hoogste plaats, maar toch een, die behoorlijk vrijwaarde tegen al te bestendige overstromingen. De hogere, betere plaatsen, waren al sedert onheugelijke tijden – maar wat is 's mensen heugenis in deze barre tijden – ingenomen door boeren, van zins zich bestendig aan akkerbouw en veeteelt te wijden en dus hun rondtrekkend bestaan op te geven. Zij kozen huizing op de hoogste stroomruggen, van waaruit zij het vee konden weiden op de naar beneden glooiende weiden naar het beekdal toe. Op hun erven konden zij artesische putten slaan: putten uitmondend op een waterwel in een aardlaag die geen metalen, verontreinigende stoffen en giftige mineralen bevatten. De aansluitende akkers werden, nadat het grasland gescheurd was, steeds weer bemest met de uitwerpselen van mens en dier en dat zou op den duur deze percelen langzaam maar zeker in hoogte doen toenemen. De oorspronkelijke theorie is nu, dat Woensel zich ontwikkelde als typisch kransakkerdorp rondom een brink of gemeine weyde. Maar nieuwe inzichten, gestaafd door voortgezet bodemonderzoek onder leiding van Nico Arts, de Eindhovense stadsarcheoloog gaan ervan uit dat op de zandrug ergens in de vroege middeleeuwen een kleinschalige nederzetting is ontstaan. Aannemelijk is dat dit al in de Merovingische tijd is gebeurd rond 750-900. In ieder geval heeft de archeologische expertisegroep onder leiding van Nico Arts voldoende aanduidingen gevonden om met wetenschappelijke zekerheid vast te stellen dat er in de Karolingische tijd een bestendige nederzetting bestond, dus in de periode 750-900. Daarvan zijn sporen gevonden. Deze nederzetting was kleinschalig. Uit de Ottoonse tijd (900-1000) en

⁶ A.Kakebeeke, “Reconstructie van de agrarisch-ambachtelijke situatie onzer dorpen uit de kadastrale bescheiden van omstreeks 1830 als project voor een heemkundekring”, opgenomen in: Brabants Heem, Dl. 19 (1967), pp. 5-17.

⁷ Gabriël van den Brink, De grote overgang, a.w., pp. 41-47.

⁸ Aldus een schriftelijke correctie door Drs Nico Arts, lid van de redactie-commissie; in de oorspronkelijke tekst werd gewaagd van een stroomrug veroorzaakt door tectonische stuwung in de laatste grote Ijstijd.

in de 11e en 12e eeuw zijn bij opgravingen tal van nederzettingssporen gevonden. Men denke aan paalsporen van houten gebouwen, waterputten van holle boomstammen, potscherven en diverse metalen voorwerpen, waaronder een muntje uit de regeringsperiode van Keizer Koenraad (1024-1039), geslagen in Tiel, in de Betuwe, waar belangrijke handelsplaatsen lagen aan de Rijn. Dit muntje is heel opmerkelijk. Deze munten worden uiteraard veel gevonden in het rivierengebied en in Scandinavië. Ze wijzen op internationale handel. Dat zegt dus iets over het belang van Woensel als handelspost. Ergens rond het jaar 1000 stond in Woensel een kerk. Vermoedelijk al eerder. Dat zal wel een houten gebouwtje zijn geweest. Mogelijk is dat later vervangen door een gebouw dat van ijzerzandsteen was opgetrokken zoals de veel grotere “ijzeren” kerk van Diest uit deze periode. Nico Arts stelt het opmerkelijke feit vast dat in Woensel geen resten van tufsteen zijn gevonden. De nederzetting is ergens rond 1200 verlaten of verplaatst van het hoogste deel van de genoemde zandrug naar de rand van het Dommel-beekdal. Dat wordt dan later de nederzetting “Broek”. Voor de Woenselnaren: daar waar nu de huidige Fontys hogeschool ligt. Het kerkterrein bleef echter intact: dat was gewijde grond. Daar lagen de voorouders begraven. In de veertiende of vijftiende eeuw werd de oude kerk vervangen door een exemplaar van baksteen. Die kreeg later een toren met een zeer hoge spits, wel meer dan honderd Rijnlandse roeden. Dat moet iets heel bijzonders zijn geweest. Want alle reizigers die reisverslagen opstellen hebben het over die spits. Wijd in de omtrek was die spits te zien. Tot in Geldrop toe. Een benarde Bisschop in oorlogstijd, in de zeventiende eeuw, verhaalt erover, zoals we nog zullen zien. Over die spits raakt men niet uitgesproken en uitgeprocedeerd in de negentiende eeuw, want in een verschrikkelijke orkaan in november 1800 waait die spits om, dwars over het langschip van de nauwelijks gerestaureerde oude Sint Petrus-kerk één. De katholieken hebben dan net die kerk teruggekregen van de protestanten. Ze zitten dan dus verschrikkelijk in de nesten. Ze moeten dan terug naar de oude schuurkerk aan de Woenselse straat die ze flink opkalefateren. Want ze blijven er zitten tot 1870. En ze zouden er zijn blijven zitten tot vandaag de dag, als het aan hun zou hebben gelegen. Want het is er gezellig en het is er okee. En het bier- en taphuis is dicht bij en de neringdoenden ook. Maar er is een zeer autoritaire Bisschop Zwijsen, en die jaagt ze naar de huidige locatie, de huidige Sint Petrus-kerk aan de Kloosterdreef. Maar zo ver is het aan het begin van deze bewogen geschiedenis nog niet. Want Wonsele is een schuchter gat, nauwelijks opmerkenswaard in deze beginperiode. Huizen huiveren steunzoekend bijeen. Ze willen onopgemerkt heul zoeken bij elkaar. Op loopafstand de kerk, iets buiten de krans. Midden in de onontgonnen velden. De plaats van een laatkomer. Daar in Gunsela. Want geloven is goed. Maar oogsten beter.

1.3. Geografische ligging van Woensel

Het gemeentelijk grondgebied van Woensel ligt voor Nederlandse begrippen betrekkelijk “hoog” ten opzichte van de zeespiegel. In Noord-Oostelijke richting steeds in ieder geval dertien meters boven Normaal Amsterdams Peil, ettelijke meters hoger uitlopend in het uiterste oosten tot ettelijke meters daarboven en in zuidwestelijke richting in ieder geval oplopend twintig meter boven dat Peil⁹. Woensel ligt dus letterlijk op hellend vlak van de zee af naar het oosten, terwijl je het omgekeerde zou verwachten. Dat komt door een zekere komvormige kanteling van de evengenoemde Centrale Slenk, waarbinnen de Dommel zich aan de oostzijde diep ingesleten heeft. Wellicht dat zich door de loop der eeuwen dat hellend vlak ook gemanifesteerd heeft in de dorpsgeest die een zekere weerbarstigheid vertoonde tegen het hogere gezag gepaard aan een rabiate commercialiteit. Ik ga bij mijn geschiedschrijving uit van een *geomorfologische methodologie*. Ik ga ervanuit dat mensengemeenschappen, groot of klein, die historische ontwikkeling doormaken die primair bepaald wordt door de *bodemgesteldheid* van het grondgebied waarop die gemeenschap samengedrongen is of zich ontwikkelt¹⁰. Laten we in de buurt van Eindhoven blijven. Laat ik de methode duidelijk maken door een historische (of: historiografische) vergelijking tussen Strijp en Woensel, twee gemeenschappen – thans Eindhovense stadswijken -- die dicht bij elkaar liggen en wederzijds afhankelijk waren, zij het Strijp méér van Woensel, dan omgekeerd. Strijp – ik bedoel nu niet de pastoor ter plekke (zoals de deelnemers aan de pastoorskrans in het begin van deze proloog), maar de dorpsgemeenschap – is lang een armzalig, achtergebleven gehucht gebleven. Dat komt door zijn ligging, en de bodemgesteldheid daarvan. Kort gezegd: beroerder dan in Strijp kan een agrariër het niet gauw vinden. Hij heeft te maken met dorre zandgrond, gelegen in een langgerekt en zacht glooiend beekdal, een overlaat of overloop van de meanderende Gender die uit Gestel ontschiet. Dat dal loopt het grootste deel van het jaar onder. Want de Gender is niet goed te reguleren, haar peil wast en daalt onvoorzienbaar en doordat onder de zanderige bovenlaag massieve leemplateau's liggen loopt het water moeilijk weg. Er wordt ook van klei-plateau's gesproken, maar Nico Arts wijst erop dat typisch is voor Woensel dat hier geen klei wordt gevonden, want klei is door water afgezet. Het gaat om leem. Dat is door wind afgezet. Als nu de hellingshoek van dat dal maar aanmerkelijk was – zoals in Woensel – dan was primitieve drainage door sloten te graven in aflopende richting naar het Noorden of Westen nog mogelijk, maar dat is niet het geval. Het water blijft dus lang staan. De zandlaag verzuurt, is drassig en waar het water hoger blijft, moerassig. Dan groeien er in de zomer vervelende mossen en onkruiden, die nu juist die mineralen aan de grond onttrekken die de landbouw zouden kunnen bevorderen. Kortom: het gras blijft sprietig, er is meer rietgroei dan weide. Dat heeft betekenis voor het vee. Want dat wordt wel geweid, maar vreet er niet best van. Het poept navenant ook niet veel, anders dan in Woensel met zijn grazige Dommelweiden, en daarom komt het niet van behoorlijke plaggenbemesting door de eeuwen. Dat lukt de boeren op “Derp” nu juist wel, die krijgen hogere essen, en die beschermen weer tegen overstromingen. Maar: elk nadeel heb zijn voordeel, om een bekend of berucht voetbaltycoon maar eens te citeren: die bestendige drassigheid maakt arm en ontoegankelijk, zeker, maar nodigt ook ongewenst bezoek van vreemden niet uit. Anders dan Woensel blijft Strijp in de zestiende eeuw betrekkelijk gespaard voor militaire inkwartieringen

Zie: Van den Brink, *De grote overgang*, a.w. pp. 41-47. Aldaar literatuuropgaven.

¹⁰ Zie voor deze methode bijvoorbeeld: Auke van der Woud, *Een nieuwe wereld, Het ontstaan van het moderne Nederland*, uitgeverij Bert Bakker: Amsterdam 2007. Van Der Woud legt uit dat de aanleg van spoorwegen, doorgaande wegen, bruggen, sluizen etc. afhankelijk is van die bodemgesteldheid en hoe dit, op zijn beurt, weer bepalend is voor de ontwikkelingsgang van een locale gemeenschap. Een stad die aan een spoorlijn ligt en een station krijgt, wordt daardoor beslissend in zijn historische ontwikkeling bepaald, in alle opzichten.

van Staatse of Spaanse huurlingen, bedelaars en vagebonden die in de zeventiende eeuw in Woensel een deerlijke terreur gaan uitoefenen zien af van een sprong over de zompige Windgraaf, de armzalige grensscheidssloot of afwatering die de grens tussen Strijp en Woensel markeert. Strijp wordt wel geplunderd, zeker, maar niet zo vaak en grondig als Woensel. Vreemde soldateska weten: in Strijp is niks te halen, dus doe geen moeite. De Strijpenaar komt niet gauw tot commercie. Want handelsroutes doen het vlek niet aan. Wat zou je er ook heen brengen, wat zou je er ook halen? Bij Gestel en Woensel is dat geen open vraag, gelegen als ze zijn op de drukbelopen zandruggen Den Bosch/Eindhoven/Luik. In Strijp gebeurt dus zo goed als niks, al is het er een barre ellende. Gezelligheid kent geen tijd, maar niet in Strijp, dat tot diep in de negentiende eeuw dan ook geen publiek uurwerk heeft. Maar ook geen school. Want wat zou dat inhebben? Die vraag is ook aan de Woenselnaar of Gestelnaar niet te stellen: die slaan elkaar sedert de zeventiende eeuw de hersens in over de aard van het onderricht aan de openbare lagere school en de kwaliteiten van de schoolmeester. Dat die meester er moet zijn, is een vanzelfsprekendheid voor hen, die een herberg, een klompenlapperij en een smidse als natuurverschijnselen, immanent aan het drukke handelspad, hebben leren aanvaarden van kindsbeen af. Dát Woensel belang heeft bij het doortrekken van de Oude Bossche Baan en beter provinciaal onderhoud daarvan door kantonniërs hoeft je de Woenselse gemeenteraad echt niet uit te leggen evenals de noodzaak de verbinding langs Liempde over die baan beter te beveiligen, want stokt het verkeer, dan doet straks niemand de neringen aan de Woenselse Markt aan. Maar de Strijpse Gemeenteraad in het verkrotte Raadhuis aan het Vensche Pad (waar nu de Zeelsterstraat op de Botenlaan uitkomt) is in 1880 nog steeds er niet voor te porren echt substantieel bij te dragen aan de ophoging van de “kunstweg” die de gemeente Eindhoven aanlegt naar die gemeente en die wij nu kennen als Willemstraat. Want die ophoging is zinloos zonder drainage ter plaatse en die is weer nutteloos zonder diepe grintbedding en wie zal dat betalen? Strijp toch maar, min of meer onder lijfswang, want de grootindustrie van J. Elias, ingericht voor de massaproductie van textiel, heeft zich inmiddels gevestigd en uitgebreid ter plaatse, daar werken veel gemeentenaren en hun afdrachten ter stijving van de gemeentelijke middelen zijn inmiddels aanzienlijk. En die wil de burgemeester bij nader inzien niet missen. Dat inzicht is de Woenselse burgervader dan al lang in de ziel geprent en die klassiek-liberale geestesgesteldheid zou hij niet hebben – daar wil ik heen – als hij niet op hoge grond had gewoond, met een drukbeklante handelsroute enz. In Woensel zien ze dan ook meteen het belang van spoorwegen, in Strijp verzet men zich tegen een route die die gemeente zou aandoen, zelfs als het om het Bels Lijntje gaat, dat daarom ook een heel vreemd traject beschoren is in de draai naar het Eindhovense rangeeremplacement in 1866. Vandaar dat die geografische ligging voor dit geschiedverhaal van groot belang is. Als Gestel niet aan de “Hoogstraat” – inderdaad: een hoge straat op een zandrug -- had gelegen was het geen getuige geweest van de Tiendaagse Veldtocht in 1831 en nu wel. Dat geldt, mutatis mutandis, voor Woensel met zijn doorgangsroutes en Woenselse heide, óók. Het krijgt zijn deel van de pret. Inkwartieringen, exercities op de Heide, Koninklijk Bezoek – Willem-Frederik, de Kroonprins, komt pralen met zijn gloednieuwe schitterende uniform van Generaal-Veldmaarschalk – en de Leidse Gele Ridders vallen Woenselse ternes, die zij als publieke proefstations beschouwen voor hun erotische divertissement – duchtig lastig. Dat veroorzaakt trammelant, dat kun je narekenen. Zie hieronder hoofdstuk XII.4. Woensel beleeft heel wat en heeft er last van. En Strijp gelegen in zijn zompige Schouwbroek niet. Geen denken aan. Maar dat kreeg de ene heftige cholera-epidemie na de andere in de tweede helft van de negentiende eeuw en Gestel en Woensel weer niet¹¹. Voor die tijd had Strijp ook

¹¹ Zie: P. van Steenwijk, *Iets over de gezondheidsleer en het opvolgen harer regelen ten allen tijde, maar vooral in cholera-epidemie*, opgenomen in: *Schat der Gezondheid*, II, (1868), pp. 193-225. Het heeft zonderling lang geduurd voordat het inzicht baan brak dat er verband bestond tussen de kwaliteit van het drinkwater en waswater en, meer in het algemeen, het openbare oppervlaktewater en de lichamelijke gesteldheid. Dat tussen cholera en tussen die kwaliteit een lineaire causaliteit bestaat werd enigszins verbluft vastgesteld door het Ministerie van Binnenlandse Zaken, waar in de negentiende eeuw de volksgezondheidszorg onder ressorteerde. Het algemeen inzicht is thans dat cholera als infectieziekte wordt overgebracht via besmet water of door het eten van groenten die in besmet water zijn gewassen. De infectie wordt veroorzaakt door de bacterie *Vibrio cholerae*. Het belangrijkste kenmerk is ernstige diarree en uitdroging; de ziekte is doorgaans kortstondig en voor zuigelingen en bejaarden meestal dodelijk. Strijp had erbarmelijk oppervlaktewater, waaruit

allerlei vage flakkerende volkskoortsen te verduren gekregen: vliegende zinkings, katterale buiklopen, knoeikerende koortsen, die de nederzetting berucht maakten. Een plaats om weg te blijven. Allemaal vermoedelijk door dat beroerde drink- en waswater¹². Dat bedoel ik.

Rondom de Dommel ligt in Woensel een diep maar smal beekdal, met oude uitlopers of aftakkingen van de beek die in de zomerse droge tijden droog vielen. Een van deze hoofdlopen was de Dodegraaf die het gehucht Eckart scheidde van de dorpskern, oudtijds “Derp” genaamd. Daardoor was Eckart geheel omsloten door de Dommel. Het was eigenlijk een soort eiland. Uit deze Dodegraaf splitste zich de Zooilooop naar de Kerkstraat of het Kerkeind toe. Daar stond in de middeleeuwen de dorpskerk, waarvan thans alleen nog de Oude Toren resteert. Die kerk was niet de dorpskern. Tot 1200 stond ze midden in het dorp. Nadien stond de kerk juist uitmiddelpuntig van Woensel, omringd door essen, de door plaggenbemesting opgehoogde akkers van eigenerfde boeren. Uit de Dodegraaf splitste zich meer noordelijk de Beekloop af die naar “Derp” liep. En ook deze stond buiten regentijd

toch geput werd voor consumptieve doelen. Het had daarom groot belang bij de annexatie door de gemeente Eindhoven: dan werd het tenminste aangesloten op het rioleringsstelsel van die gemeente en, uiteindelijk, diens waterleiding. Eindhoven had een, naar de termen van die tijd, behoorlijke gemeentelijke drinkwatervoorziening die grotendeels op Stratum's grondgebied lang. Eindhoven wilde wel aan de randgemeenten leveren, maar op zeer bezwarende financiële voorwaarden. Zo bleven Woensel en Strijp lang aangewezen op het besmette en doorgaans vervuilde water van Gender, Tongelreep en Dommel. Met derhalve steeds weerkerende massale besmettelijke ziekten als gevolg. Zie: J. van Oorschot, *De boeiende historie van Eindhoven, de Eindhovenaren en de groei van hun stad* opgenomen in: “Ach lieve tijd” onder redactie van Alwien Bogaart, Menno van der Laan, Kees van den Oord, Jan van Oorschot, Fons Spijkers, Peter Thoben en Stijn Verbeek[red], pp. 5-26, Zwolle: 1990,1991, 1992; Waanders Uitgevers in samenwerking met het Streekarchief Regio Eindhoven-Kempenland en Museum Kempenland. Daarom was het initiatief van de pastoor van Griensven om een artesische pomp te slaan bij het Liefdesgesticht aan de Strijpse straat ten algemene nutte in 1860 zo belangrijk. Helaas boorde hij daarbij verkeerd en deed de vierde laag van het naastbij gelegen Kerkhof verschuiven waardoor de grondwaterader wederom verontreinigd werd, nu met lijkengif. De belangrijkste landelijke cholera-epidemie was die van 1866; door tussenkomst van de binnenwaterrijke gemeenten Amsterdam en Rotterdam werd massaal gerapporteerd aan Binnenlandse Zaken. Spuiling en demping van de grachten die als open riool werkten bleek heilzaam ter preventie. Sedertdien ging dat departement uit van genoemde causale relatie en ging het de gemeenten in dier voege aansturen en instrueren bij de rioleringsaanleg.

- ¹² Daarom kan geen verwondering baren, dat van waterbouwkundige zijde het casusaal verband tussen deze hardnekkige ziekten en de gebrekkige hygiëne van het oppervlaktewater werd gelegd. En niet primair, in Nederland althans, van medische zijde. De pionier is hier onmiskenbaar Willen Nicolaas Rose (1801-1877) geweest. Hij was oorspronkelijk genie-officier met als specialisatie waterbouwkunde. Hem viel bij zijn verschillende legerruimten op dat de lokale bevolking op drassige plaatsen, waar de afwatering niet deugde, vatbaarder was voor besmettelijke ziekten dan elders. Dat bracht hem op de hypothese van genoemd causaliteitsverband. Deze stelling kon hij empirisch toetsen als stadsingenieur van het overbevolkte Rotterdam. Hij startte daar een ambitieus waterproject om Schie en Rotte te scheiden van de binnenstadswateren in de havens, singels, kolken en grachten, de laatste steeds te doen spuien zodat vers water werd doorgespoeld, drinkputten te slaan en verversingssingels en kanalen aan te leggen. De cholera werd aldus binnen korte tijd bedwongen. De gemeente vroeg voor het waterproject subsidies aan bij Binnenlandse Zaken dat het plan-Rose ook aan andere gemeenten voorlegde met vergelijkbaar positief gevolg voor de volksgezondheid. Voor het krachtig spuien is uiteraard aansluiting noodzakelijk op een krachtig en bestendig stromend binnenwater. De Dommel voldeed daar wel aan, de Gender meestal niet. Het Strijpse gezondheidsprobleem bleef daardoor langere tijd onoplosbaar totdat aansluiting op het Eindhovense spuisysteem kon worden verkregen. Het waterverval, meandering en cataractvorming spelen hier uiteraard een beslissende rol. De voortdurende koorts en vallende ziektes in Strijp vertraagden uiteraard de economische ontplooiing, óók na opening van de Willemstraat in 1880 ook al ontsloot deze Strijp voor zwaarder industrieel vervoer. Voor de economische ontplooiing van Rotterdam betekende uitvoering van het waterproject-Rose een *conditio sine qua non*: zie: A.B. de Zeeuw (Rotterdams wethouder voor de financiën en gemeentebedrijven), *De Gemeentebedrijven*, opgenomen in: E.O.H.M. Reumpol. *1328-1928, GEDENKBOEK Uitgegeven ter gelegenheid van het 600-jarig bestaan van de stad Rotterdam*, Drukkerij M. Wyr & Zonen Rotterdam: Rotterdam 1928, pp. 73-82 en bijlagen Uitslaande platen na p. 148 betreffende de binnenwaterlopen der gemeente. Op de binnenwaterlopen van Woensel, het oppervlaktewater binnen Woensel en het rioleringsstelsel ga ik hieronder nader in.

droog. Liep de Dommel over, dan vulden zich deze vertakkingen eveneens, maar langzamer, omdat zij opliepen in hoogte. Stonden ze droog, dan waren ze onbedoeld een makkelijke invalsroute voor vreemden, meestal vreemde soldaten of huurlingen die deze weg gaarne insloegen om het hunne te halen in het “Derp”. Maar dan schrijven we al de zestiende eeuw, we dateren dan het begin van de tachtigjarige oorlog die het ganse Kempenland tot ultieme desolatie zal brengen. En zo ver zijn we nog lang niet. “Derp” is bewoond geweest in de Romeinse tijd. Als nederzetting en stapelplaats voor de handelslieden. Aardewerk fragmenten en aardewerkresten gewagen ervan en men vond nabij een munt met keizer Hadrianus als beeldenaar. Het aardewerk was vaak “terra sigillata”, het gestempelde luxe aardewerk uit de Romeinse tijd. Dat houdt vermoedelijk in dat hier handel gedreven werd en wijst op een zekere welstand.

“Derp” lag gunstig aan doorgaande handelsroutes van Luik naar Den Bosch. Men moet zich daarvan in de hier beschreven periode niet veel van voorstellen, maar er was in ieder geval een zanderig gaanpad dat de stroomrug opgeworpen door de Dommel links stroomopwaarts volgde. “Derp” hield, in tegenstelling tot Strijp steeds, ook bij Dommeloverstromingen, droge voeten en dat comfort is basisvoorwaarde voor een gangbare handelsplaats en stapeling. Strijp lag, zoals gezegd, veel dieper, in een langgerekt beekdal van de Gender die nauwelijks bedwingbaar was, dat ook nog eens functioneerde als overlaat van de Dommel. Daarom was Strijp blijvend veel moerassiger en kwam geen beurtvaart tot wasdom via die plaats, toegankelijk als zij overigens was. Al haalde men meestal natte voeten. Hier geen hellend vlak, en elders heb ik al uiteengezet¹³ dat dat van betekenis kan zijn geweest voor de geestesgesteldheid der Strijpenaren, die veel afwachtender, indolenter en passiever reageerden op van buiten komende eventualiteiten en natuurrampen dan de Gestelnaar – die deelde in de zelfde hellingshoek als de Woenselnaar - die ook levendig, volatiel en extravert reageerde op de handelsmogelijkheden die de hooggelegen stroomrug bood. De Strijpenaar heeft dan ook lang zijn noordwaarts gaande handelsverkeer doen lopen via Woensel tot diep in de negentiende eeuw: voor zwaar vervoer via de “Paaltjesweg” – inderdaad een weg die aangelegd werd op een zand- en grintbedding afgedekt met paaltjes buiten de Strijpse dorpskom om via het Fellenoord langs “Derp” te geraken en voor lichter verkeer met handkar of slede dan wel te voet via de weg die nog steeds de Gagelstraat heet met wederom “Derp” als tussenstation. Het is opmerkelijk hoe een begrafenisstoet in 1874, waarbij het gaat om een protestants lijk, als de Pastoor van Strijp de begrafenis weigert op het kerkhof rond de dorpskerk, route moet kiezen via de Gagelstraat om uiteindelijk op het Woenselse openbare kerkhof uit te komen¹⁴. De Gagel¹⁵ is een verstokte moerasplant met weelderige zomerbloei en de straat heet niet voor niets zo. Zonder voortdurende drainage en riolering zou Strijp nog steeds herfst- winter- en lentetijd grotendeels onder stinkend, vervuild, immers stilstaand, Genderwater staan, terwijl gelijk lot Woensel steeds bespaard bleef. Stroomde de Dommel in het Woenselse over, dan kortstondig en bedwingbaar. Pas de tweede helft der twintigste eeuw heeft Strijp – het is gepast de vergelijking even voort te zetten -- voor doorgaand verkeer voortdurend toegankelijk gemaakt zonder stremming vanwege

¹³ Zie: G.A.M.Strijards, *Strijp kerk, niet van gisteren, Zeshonderd jaar kerkgeschiedenis*, Wolf Legal Publishers: Nijmegen/Tilburg 2012, pp. 81-84.

¹⁴ *Strijp kerk*, a.w., pp. 121-128. In Strijp heeft deze kerkhofkwestie zich herhaalde malen voorgedaan, waarbij de al genoemde Joodse textielabrikant J.Elias vaak de aanstichter was van het conflict tussen Pastoor Maas en de begrafenisgangers. Deze grootondernemer kon dat als niet-katholiek makkelijk doen: hij had met het probleem van de wijding van een Rooms kerkhof niets te maken en had verder vaak protestanten in dienst. Met de Pastoor Maas lag hij sedert 1870 flink overhoop.

¹⁵ Het gaat hier om de “Wilde Gagel” die zo goed als onuitroeibaar het Strijpse Schouwbroek overwoekerde. De Latijnse benaming is “Myrica gale”. Ze behoort tot de gagelfamilie. Ze gedijt slechts op natte, zurige of verzuurde venige grond. Ze vormt gagelstruwelen of bosschages. Ze komt nog veel voor in de Kempen. Ze bloeit in april en mei via goudkleurige katjes. Aan de onderkant van de bladeren zitten harspuntjes met harsklieren. De bladeren smaken bitter. De struiken werden beschouwd als toverplanten of heksenplant en kan medicinaal gebruikt worden tegen kiespijn en andere aandoeningen en voorts bij het leerlooien. Misschien dat daardoor Strijp oudtijds als ‘heksenland’ bekend stond. Ze kan ook bij bierbereiding gebruikt worden ter conservering van de drank (Gagelbier). Niet een plant die de boer, bij het ontwaren ervan op zijn weidegrond, tot vreugde stemt.

overstromingen ter hoogte van de “Steentjeskerk” en het “Schouwbroek”, waarbij de evengenoemde kunstmatige ingreep van de voorgezette drainage der Willemstraat als “kunstweg” van doorslaggevend belang is geweest. Op zulk een ontsluiting heeft Woensel niet hoeven te wachten; geen wonder dat het al in de elfde eeuw tot aanzien en wasdom kwam, ondermeer via zijn verheffing tot dekanaat. Strijp moet dan nog twee eeuwen wachten voordat het administratief als zelfstandigheid iets gaat voorstellen. Tot zolang is het als rectoraatsgemeenschap of succursaal van Woensel afhankelijk. Op de notariële vermelding tot “Stripe Kerk” zal het tot 1402 moeten wachten. Gestel deelt in de commerciële extravertie van Woensel, gelegen als het is aan de zandrug die later, in de zeventiende eeuw, als “Hoogstraat” geschiedenis zal maken. Woensel zal zolang niet hoeven wachten al wordt het geducht bij zijn handelstechnische ontsluiting tegengewerkt vanuit het aloude Rooi – Sint Oedenrode – dat zich de kwaliteit van Kempische hoofdplaats mag aanmeten en er alles aan doet zijn concurrenten uit Günsela vakkundig de nek om te draaien. Maar de Wodansalebewoners laten dat niet gebeuren.

II. De Wodansale

II.1. Sint Vogels sopt niet vet

Dat was, zo overwoog Woensel nader, met Strijp steeds het probleem geweest. Hij was een tijdje kapelaan geweest in Woensel, nog vol witte seminaristendriften. Blinde ambitie had hem voortgedreven. Overal haantje de voorste, zijn mening niet onder stoelen of banken stekend: in de Sint Vincentiusvereniging, op de krans, bij de Heilige Familie. De kansel, een meubel dat door de meeste jonge geestelijken werd verafschuwd, had hij graag beklommen om de beminde gelovigen eens flink toe te donderen. De parochieherder van destijds had het best gevonden. Die was oud, der dagen zat en werd meer ontroerd door een vette groentesoep dan door een beschouwing over de eeuwige missie van de ene zaligmakende kerk: Gods Rijk onder Christus' Koningschap hier in dit ondermaanse vestigen. Dat was zo de leus geweest van Pio Nono, de zouaven-paus in 1870. Dat soort militante strijdbaarheden waren aan die Werners ter dege besteed. En hij was daarbij gaandeweg, onbegeleid en vrijgelaten door de pastoor, te ver gegaan, ook al hadden ze vanuit de Bisschoppelijke curie in Den Bosch meermalen gewaarschuwd. De pastoor had de herderlijke schrijvens van monseigneur ongelezen op zijn bureau gelegd en zich geconcentreerd op zijn hobby: hoe krijg ik een knapperige zwezerik? Kokerellen, dat was 's mans hoofdactiviteit geweest, Miena, de fiere keukenmeid van destijds, bij het pruttelend kolenfornuis opzij duwend en op hoogtijdagen uit de keuken bannend. Maar zijn sterk geurende soepen vol vreemde kruidertijen mochten er wezen, wat waar is, is waar.

Soepen! Het werd eens tijd dat de krans aan tafel ging. Aan die snertvraag over de onoverwinnelijke dwaling kwamen ze toch niet toe, nu Werners de gemoederen los had gemaakt over de oude privileges van zijn parochie, die heetten te dateren van vóór de stichting van het klooster van Sint Truiden. Je kon aan Gestel zien dat hij op een weerwoord zat te broeden en ook Stratum zat op zijn stoel heen en weer te schuiven. Eindhoven was al in slaap gedommeld met zachte snorkgeluiden, die deken werd te oud. Dat was meteen het probleem dat alle Eerwaarden uit de wijde omgeving bezig hield zonder dat iemand het durfde uit te spreken. De deken was al meermalen door monseigneur te verstaan gegeven dat hij beter zijn emeritaat kon aanvragen, hij was al benoemd tot huisprelaat van zijne heiligheid, het ridderkruis van de Leeuw was zijn deel, en ook het kruis de Sint-Gregoriusorde. Hij verslonsde de administratie, zijn preken stalden nergens op, bij het Tantum Ergo van het Lof placht hij schuddebollend ineen te zakken op zijn bidstoel. De kapelaan had de eerste banken nog kunnen wijs maken dat Zijn HoogEerwaarde gegrepen was geweest door de mystiek van de expositie van het Allerheiligste, maar dat zou op den duur niet meer lukken, vooral niet als snorkgeluiden gingen wijzen op een meer aardse relaxatie. Op het priesterkoor, waar iedereen je godbetert, kon zien. Verder ging onder die pastoorsmeiden in hun eigen circuit het gerucht dat Eindhoven in de middag eigenaardige sporen achterliet op de trijpen zittingen in de spreekkamer. Burgemeester Van Mens had zich moeten excuseren bij het plaatsnemen omdat de hem aangeboden zetel doordrenkt was van een warme vochtigheid, waarvan de herkomst zich ook wegens de geur makkelijk raden liet. En Van Mens was niet katholiek, al was hij als liberaal ook weer niet anti-klerikaal. Aan de bespreking van de uitvoering der Armenwet door het Liefdesgesticht, dat daartoe subsidies van gemeentewege had aangevraagd, waren ze verder niet toegekomen; de kapelaan van dienst had Zijn EdelAchtbare, hoogrood in het gelaat, reverent uitgelaten. Wetend: Van Mens houdt zijn mond niet. En zo was het geweest.

Het had zich rondgesproken, ook op de eerstvolgende krans, en Strijp had niet onduidelijk doen blijken dat hij bereid was kandidaat voor de nakende vacature te zijn. En Strijp had beste relaties in het Bossche, zijn vader, Geldrops fabrikant tenslotte, financierde menige rooms-katholieke activiteit die Diepen na aan het hart lag. Woensel moest er niet aan denken: Strijp met het kokette schoudermanteltje van kannunik en deken. Regelrechte terreur, dat zou het worden. Waarbij Woensel de pineut zou worden. Werners had nooit kunnen

verkroppen dat hij na enige minder geslaagde retraite-predikaties over de wenselijkheid van een Rooms-katholieke staatkunde ineens door de oude Bossche bisschop was overgeplaatst als “jongste kapelaan” naar Nijmegen om standplaats in te nemen in een bijzonder volkse stadsparochie. Bij de Weurtse Poort nog wel. Werners had het geweten aan de machinaties van zijn Woenselse confraters. Hij had gezonnen op wraak, te zijner tijd. En dat niet onder stoelen of banken gestoken. Het had lang geduurd voordat zijn seminarieklas “aan de beurt” was gekomen. Een decante pastoorsplaats om eerzaam residerend op een hogere waardigheid te wachten. Hij was, uiteindelijk, in Strijp benoemd, een nederig gat, een onderkomen dorp, de minste van de kerkdorpen rond Eindhoven. Weer een streek van zijn jaargenoten en van Woensel, die hem nog een trap na had gegeven, al ontkende natuurlijk iedereen van de hoed en de rand te weten. Tandknarsend was hij op oudjaar 1923 herwaarts getrokken, moeizaam ploeterend met volle bepakking over de Strijpse straat via de Willemstraat met zijn hobbelkeikes. De nieuwjaarsdag had hij, op de kansel, met welgekozen bewoordingen duidelijk gemaakt wie er in Strijp de baas was. Strijp, dus. Op de nieuwjaarsreceptie had een schuchter kerkbestuur opwachting gemaakt. En ze hadden Strijp niet tegengesproken. Tenminste, niet op de pastorie. De oudste kerkmeester – Hyacinth Vogels, in de wandeling “Sint Vogels” genaamd -- had de nieuwe pastoor hartelijk welkom geheten, gewagend van de welwillendheid van zijn ambtsvoorganger. Maar daar zou dat bestuur niet vet van soppen.

Vet soppen. Vogels. Het werd tijd dat die kapoenen opgediend werden. Woensel belde. In de keuken hadden ze zeker zitten wachten: subiet rolden de grote schuifdeuren open. Zware etenswalmen wolkten de pastoorssuite binnen. Eindhoven werd discreet aangepord en bleek gevoelig voor de eer: als eerste de eetkamer te mogen betreden. Strijp sloot als vijfde aan in het cortège. Nog wel.

II.2. De Wodansale gericht

De eerste missionarissen herkomstig uit het versterkte kloostercomplex van de plaats Sint Truiden, hoofdplaats van de Frankische Haspengouw, moeten een voorkeur hebben gehad om hun eerste Christelijke Liturgieën te voltrekken op de altaarplaats van Gunsela. Dat ligt ook voor de hand: zij kwamen hun nieuwe God presenteren aan de oorspronkelijke bevolking, de Taxandriërs en dat hield een zekere koppelverkoop in. Lever jullie oude Godheid in, dan krijgen jullie van ons een nieuwe. Zoals bij de inruil van een oude auto voor een nieuwe van hetzelfde merk, als ik mij de wellicht blasfemische vrijmoedigheid mag permitteren. Het nieuwe voertuig kan alles wat de oude ook kon, maar beter en sneller en er zitten meer snufjes in en aan vast, laat ik het daar veiligheidshalve bij laten. Het is de tactiek die de Apostel Paulus ook volgt in Efese, de belangrijkste havenplaats in het Oostelijk Bekken van de Middellandse Zee, waar Diana wordt aanbeden, ondermeer als hoedster der zeevaart en beschermster der handelslieden. “Groot is Diana van Efese” galmt het bestendig door de beklinkerde straten van de havenstad ter werving van commercie en nering. Paulus treedt daarover niet in ijdele discussie, maar voert aan dat hij een Godheid brengt, die de competenties, vaardigheid en deugden van deze Diana gelukkigerwijze combineert met nog meer onzienlijke doch doeltreffende vaardigheden en tevens het mannelijke harmonieus combineert met het onmiskenbaar vrouwelijke van Diana. Dat blijkt de Gezalfde uit Nazareth te zijn, die een moeder heeft die dezelfde uiterlijke verschijningsvorm vertoont als Diana of Artemis, alleen is zij daarenboven ook nog eens de Moeder Gods. Als Diana is zij leidster der zeelieden en doet zij het uitspansel stralen bij nacht opdat de roerganger de leidende sterrencombinaties vinden kan ter behouden koers en vaart. Zoals Diana is Zij “Sterre der Zee” en draagt zij, als gene, een blauwe mantel voorzien van de destijds bekende zodiaccombinaties als garnituur. Maar tevens is Zij de hoedster der maagden, patroon der zwangeren, symbool der universele vruchtbaarheid en Troosteres der bedroefden en dat is Diana toch allemaal maar niet¹⁶. Dat is een onweerstaanbare argumentatie – burgerlijke

16

Ik moge verwijzen naar de Handelingen der Apostelen, Hoofdstuk 19 verzen 23-40. De prediking van Paulus veroorzaakte publieke onrust, waarover gerapporteerd is door de Romeinse landvoogden, gouverneurs en gemandateerde stadhouders ter plaatse. Vooral Plinius de Oudere geeft hem van katoen. Dat zijn de zogeheten “collaterale bronnen” die gewagen van de existentie van ene Christus, de Nazarener die de Messias-status aannam, derhalve gekruisigd moest worden om een volksoproer te voorkomen en de commotie van de geloofsprediking door derden die daarvan het gevolg was. De berichtgeving is, om zo te zeggen, gericht aan de Directeur-Generaal Openbare Orde en Veiligheid van het Keizerlijk Departement van Binnenlandse Zaken uit die tijd. De stadssecretaris van Efese heeft een massaal oproer onder de handelslieden en vooral de zilversmeden weten te voorkomen. Deze commercianten duchtten dat de prediking door een Romeins Staatsburger, ene Paulus, een vreemdeling óók nog, hun handel in Diana-souvenirs zou ondermijnen en dat hun debiet ter zake door de Christenen zou worden overgenomen. Gelukkig kon de secretaris tijdig de onrust onder de zilversmeden dempen via een gemeentelijk gebiedsverbod aan deze Paulus en zijn trawanten, maar heel gerust is de gouverneur er niet op. Gaarne nadere instructies, per omgaande koerier, als het kan. Voorlopig heeft de secretaris de kooplieden erop gewezen dat ze oneerlijke handelsconcurrentie en slaafse nabootsing van zilveren symbolen moeten aanklaarten bij de plaatselijke rechter en niet het recht in eigen handen moeten nemen.

Zie

verder:

<http://www.transanatolië.com/Nederlands/Turkije/Oude%20Steden/ephese.htm>.

De

Handelingen zelf relateren: “24. Een zekere Demetrius namelijk, een zilversmid, die zilveren Artemistempeltjes maakte, verschaft daarmee aan de vaklui ruime verdienste. 25. Hij riep dezen en al wie verder in dat bedrijf werkzaam waren, bijeen en zei: Mannen, gij weet dat onze welvaart van dit bedrijf afhangt. 26. Maar gij ziet en hoort, dat die Paulus niet alleen in Efese, maar in bijna geheel Asia veel mensen heeft weten om te praten door te zeggen: Goden die door mensenhanden gemaakt worden, zijn geen goden. 27. Daardoor dreigt niet alleen het gevaar, dat ons bedrijf gaat verlopen, maar ook de tempel van de grote godin Artemis alle achting verliest en zij die door heel

autoriteiten hebben daar doorgaans niet van terug¹⁷ -- en daarom is Efese met zijn merkwaardige “Sterfhuis van de Moeder Gods” nog steeds een niet uit te vlakken bedevaartsoord, ook voor hen die de Islam zijn toegedaan, want hier valt niet tegen op te theologiseren¹⁸. Men noemt deze wervingsmethode ook wel christelijk syncretisme. Daarmee bedoelt men een samensmelting van symboliek tot een nieuw, zeggingsvoller, oer-symbool. De rooms-katholieke kerk heeft dit syncretisme door de eeuwen heen met vaardigheid bedreven, tot in de uithoeken van China toe. Het is een doeltreffende methode. Ik beveel haar vriendelijk doch dringend aan.

Zó moet het ook in de Wodansale zijn toegegaan. De missionarissen hebben haar ritueel geslecht, “gericht” zoals de vakterm luidt, maar zorgvuldig de herkenningpunten van deze plaats van veneratie gespaard. Want bij die religieuze traditie sedert mensenheugenis hebben zij desbewust willen aansluiten. Iets dergelijks moet zijn gebeurd rond 550, waarin een nederzetting ter hoogte van de plaats waar nu de Oude Toren staat traceerbaar is, zoals archeologisch onderzoek aantoonde. We zullen dan ook zien dat in bepaalde Woenselse rituelen bepaalde Germaanse kenmerken overduidelijk overeind zijn gebleven, vooral als de rituelen betrekking hebben op de markering van de meest beslissende maar ook meest ambigue momenten in het menselijk bestaan: geboorte, initiatie, trouwen, sterven. Zie XV.10.

Sommige gegevens zijn niet vatbaar voor de corrosie die de Nemesis der Tijden pleegt toe te brengen aan de menselijke ervaringswijze. Of het Sint Willibrordus is geweest die het Germaanse oergeloof ter plaatse deze verpletterende slag heeft toegebracht waag ik niet te opperen. De discussie daaromtrent lijkt mij boeiend, maar betrekkelijk zinloos¹⁹. Dat het

Asia, ja door heel de wereld vereerd wordt, van haar grootheid wordt beroofd. 28. Toen zij dit hoorden, werden zij woed en schreeuwden: Groot is de Artemis van de Efesiërs! 29. heel de stad kwam in beroering en ze stormden als één man naar het theater, waarbij ze de Macedoniërs Gaius en Artistarchus, Paulus' metgezellen, meesleurdën.”

¹⁷ Het stadsbestuur van Efese wil dat Paulus zich rechtvaardigt: wat komt hij eigenlijk doen? Onrust veroorzaken? Dan wordt hij uitgezet. Dat houdt tevens vreemdelingenbewaring in, als is hij Romeins staatsburger. De leerlingen van Paulus zeggen hem dan ook, dat hij aan de dagvaarding geen gevolg moet geven en onder moet duiken. Maar Paulus kent zijn rechten. De Handelingen vervolgen: “Toen Paulus zich naar de volksvergadering wilde begeven, lieten de leerlingen hem niet gaan. 31. Ook enige Asiarchen die met hem bevriend waren, zonden hem een waarschuwing zich niet in het theater te wagen. 32. Ondertussen verkeerde de vergadering in volslagen wanorde. Allen stonden door elkaar te schreeuwen, want de meesten wisten niet waarom ze bijeen gekomen waren. 33. Maar sommige Joden uit de menigte vertelden Alexander wat er gaande was en duwden hem naar voren. Alexander gaf met de hand een teken, dat hij voor het volk een pleidooi wilde houden. 34. Maar toen ze merkten dat het een Jood was, steeg uit aller mond één kreet op en ze schreeuwden bijna twee uur lang: Groot is de Artemis van de Efesiërs!”

¹⁸ De secretaris van Efese reageert dan ook blijkens de Handelingen: “35. De stadsschrijver bracht het volk tot bedaren en zei toen: Mannen van Efeze, wie ter wereld weet niet dat de stad Efese de behoudster is van de tempel van de grote Artemis en van haar uit de hemel gevallen beeld? 36. Omdat dit niet te bestrijden valt, moet ge u rustig houden en niets voorbarigs ondernemen. 37. Ge hebt deze mannen hier gebracht, ofschoon ze geen tempelschenners zijn en evenmin onze godin gelasterd hebben. 38. Als Demetrius en zijn vakgenoten dus een aanklacht tegen iemand hebben, welnu: er worden rechtszittingen gehouden en er zijn proconsuls; laten beide partijen daar hun aanklacht indienen. 39. Gaat uw eis nog verder, dan zal daarover in de wettige volksvergadering worden beslist. 40. We lopen toch al het gevaar van oproer beschuldigd te worden, wegens de oploep van vandaag, waarvoor geen enkele reden bestond en die wij niet kunnen verantwoorden. Na deze woorden ontbond hij de volksvergadering.”

¹⁹ Korthedshave moge ik verwijzen naar de discussie diengaande gevoerd op EiB naar aanleiding van foto 35113 betreffende een nieuwe sportaccommodatie voor voetbalvereniging Wodan op het Sportcomplex Eindhoven Noord. Mevrouw Fanny van Ree-Bovers releveert op 22 maart 2012 dat de eigennaam “Woensel” afgeleid zou zijn van Wodan. De heer Bert van Diepen treedt dit bij en wijst erop dat Woensel een contractie is van “Wodansale”, de zaal van de God Wodan. De heer Rini Talens voegt daaraan toe, op 5 september, dat zijn schoonbroer die oud-Woensels sprak deze eigennaam uitsprak als “Wo-an-sale” zoals “woensdag” ooit ook “Wodansdag” en later “woansdag” is geweest. Hij houdt het ervoor wat Willibrordus de Wodansale heeft vernietigd en op dezelfde plaats een christelijke kerk heeft opgericht, die hij situeert bij de huidige oude Toren”.

missionarissen zijn geweest die optraden met machtiging van de Abt van Sint Truiden staat in beginsel buiten kijf. De Abdij werd destijds gestimuleerd in deze missioneringsdriften door het wereldlijke gezag. Missionarissen werden sacrosanct verklaard bij lastbrief van dat gezag en genoten een zekere immuniteit voor de rechtspleging van de lokale autoriteiten, niet ongelijk aan die van gezanten of ambassadeurs van internationale organisaties heden ten dage. Dat deden de seculiere autoriteiten niet belangeloos; zij hadden geduchte politieke motieven, waaronder de veiligstelling van hun expanderende jurisdictie en de definiëring van de buitengrenzen van hun rijksgebied, waar zij rechtmatig hun geweldsmonopolie mochten uitoefenen. Actuele staatkunde en religie gingen hand in hand. Het is ook nooit anders geweest. Zie hieronder ad III. Men kan dit betreuren – ik zou niet weten waarom, eigenlijk – maar dat is steeds de realiteit geweest die men belijden kan zonder cynisch te worden. Ook al kost het moeite. Een goede tweede kanshebber is in ieder geval Sint Lambertus²⁰ geweest. De patroon, derhalve, van de eerste parochiegemeenschap te Gestel. Die reisde veel door deze contreien en van hem staat vast dat hij de route over de meerdere malen genoemde over stroomruggen lopende zandkammen meermalen begaan heeft in georganiseerd verband. Lambertus deed aan politiek en was niet vies van handje-klap met de families of dynastieën die doorzettingsmacht hadden, reeds omdat hij meestal door bloed- en aanverwantschap met hen verbonden was. En zeker is, dat Sint Willibrord, een Ierse missionaris tenslotte, dat niet was en ook overigens de plaatselijke taal, laat staan de (sub)dialecten niet verstaan kon. Verder was Sint Lambertus een meester in het bedrijven van evengenoemde syncretische symboliek. Wie daarvan heden ten dage in het Eindhovense een treffend staaltje wil zien, gelieve een bezoek te brengen aan de fraaie neogothische kruisbasiliek toegewijd aan deze Heilige aan de Gestelse Hoogstraat. Bij de opgang naar het priesterkoor in de viering vindt men afhankelijk van het gewelf een prachtige syncretische verbeelding van Maria Middelaars, Troosteres der Verdrukten met alle signa van genoemde Diana, waarachter in perspectivische lijn een neogothische Golgotha-Groep troont op een gepolychromeerde dwarsbalk, aldus Maria vertonend als inleidster tot de enig Ware God²¹. Door Maria tot Jesus, een spreuk die de oude Woenselnaren tot op hun sterfbed gepreveld zullen hebben.

²⁰ Eigenlijk: Landibertus. Hij was bisschop van Maastricht-Tongeren, vermoedelijk tussen 672-708. Hij werd in Maastricht geboren. Zijn geboortehuis zou daar nog staan. Hij werd opgeleid door zekere Theodardus. Hij volgde hem op op de bisschoppelijke troon in Maastricht. Hij richtte zich tegen de aan het bewind zijnde familieclan. Hij verloor en moest zijn toevlucht zoeken tot het klooster te Stavelot. Hij was geparenteerd aan de familie van Pepijn van Herstal. Toen deze aan de macht kwam, werd Lambertus op de Maastrichtse troon hersteld. Hij breidde zijn missionering uit tot het Zuid-Oosten van het huidige Noord-Brabant; hij zou daar samengewerkt hebben met Sint Willibrordus. Hij raakte ambtshalve verwikkeld in een erfenisconflict over kerkelijke goederen met de clan rond Pepijn van Herstal en werd te Luik vermoord. Hij behoort tot de “Merovinger Heiligen” die later kerkelijke legitimatie moesten geven aan de wereldlijke machtsaanspraken van de Merovingers. Hij reisde flink rond door het Kempenland en moet de streek rond of bij Woensel aangedaan hebben. Men zou hem een gepolitiseerde kerkvorst kunnen noemen. Hij werd oorspronkelijk in Maastricht begraven. Later is het stoffelijk overschot overgebracht naar de Sint Lambertuskerk in Luik waar het nog rusten zou. De traditie die daartoe strekt diende om de wereldlijke jurisdictie van de Prins-Bisschoppen te Luik tot in Brabant (denk aan Luiks-Gestel, in tegenstelling tot Sint-Michels-Gestel en het Gestel nabij Eindhoven) te rechtvaardigen als resultante van schenkingen van de Merovingers. Hij is in ieder geval de patroon van Luik; feestdag 17 september. Hij wordt staande voorgesteld met kasuifel, mijter, bisschopsstaf en boek. Zo prijkt hij op het gemeentelijk wapen van Gestel. Lambertus zou omgebracht zijn door of namens Pepijn wegens een openlijke berisping voor diens huwelijksontrouw. Wikimedia commons licht dat nader toe; de bronnen zijn erg onduidelijk en spreken elkaar tegen. In ieder geval wemelt het in het voormalige geclaimde rechtsgebied van de Prins-Bisschop van Luik van de Sint Lambertuskerken; daarom erkende die van Gestel ook de afhankelijkheid destijds van Truiden niet. Zij zou direct onder de diocesane rechtsmacht van Luik vallen.

²¹ Zie foto 15319 op de site Eindhoven in Beeld van de gelijknamige stichting, geplaatst op 21 maart 2008 door Giovanni van Helvoirt onder de rubrieken Groep 1 Religie/Katholieke Kerken/Gestel, St Lambertus en Locatie 1: Gestel-723 Rapelenburg-Hoogstraat. Zie de reactie dezerzijds van 23 mei 2013.

III. De missioneringsdriften van Sint Trudo

‘Gaaf dan heen, en onderwijst alle volkeren ...’²². Het is met dit tekenend woord dat Christus zijn discipelen wegzendt, de wereld in. De tekst vervolgt met een bevoegdheidsverdeling tot het bedienen van de sacramenten met “en doopt ze in de naam van de Vader en de Zoon en de Heilige Geest, en leert ze te onderhouden al wat ik u heb geboden”. Dat is de missie, de zending, die Christus volgens de Kerk geeft aan zijn leerlingen, de Apostelen en allen die hen opvolgden. Volgens de Kerk heeft Christus hier een competentie gegeven aan zijn Apostelen en allen, die door hen verder ter uitvoering van die missie zijn aangesteld – en slechts aan hen die die aanstelling rechtsgeldig verkregen – en een leeropdracht gedefinieerd. De Kerk is missionerend en onderwyzend. Zij behoeft slechts te luisteren voor zover dat daarvoor nodig is. Zij die onderwezen moeten worden zijn daarmee onderhorigen van de bedienaren, beambten van die Kerk en daarmee heeft Christus de kerkelijke hiërarchie geschapen en dus noodzakelijkerwijze een juridische organisatie. Daarmede ontstond eveneens de onontbeerlijkheid van het kerkelijk – canonieke – recht dat regels geeft volgens welke die hiërarchie moet worden opgezet en uitgevoerd, welke bevoegdheden gemandateerd kunnen of moeten worden, welke gedelegeerd en gesubdelegeerd: tot wederopzeggens toegelaten ter uitoefening aan lagere officials, beambten, ambtenaren en bedienaren. En dus ook welke bevoegdheden beslist niet gedelegeerd mogen worden maar voorbehouden blijven aan, bijvoorbeeld, het centrale bisschopsambt. En het is niet toevallig dat die Kerk, geconcentreerd, uiteindelijk rond de Bisschop van Rome, daarbij de uitgangspunten en het model van het Romeinse Keizerrijk volgde en dat de functie van de Paus steeds meer ging lijken op die van de Romeinse Keizer totdat Bonifacius VIII (men schrijft ook wel: Bonifacius) in de veertiende eeuw dat ook nog eens in dwingende wetsvoorschriften vastlegde²³. Zoals het evenmin toevallig is dat de wereldlijke vorsten zoals Pepijn de Korte deze principes, dat model en die uitgangspunten zoveel mogelijk trachtte te imiteren ter borging van zijn diffuse en wankel gezag aan de periferie van dat vervagende Romeinse Rijk. Want dat had bestaan, gefunctioneerd en eeuwenlang een zwaardmonopolie geborgd ten behoeve van centraal gezag. Een monopolie dat de Merovingers ook graag het hunne wilde maken. Het sprak daarbij vanzelf dat zij daarbij voornamelijk vertrouwde op de ijver en inzet van hen die de missie van Christus vlijtig dagelijks practiseerden, want zij kenden het alleen zaligmakend Latijn – het ambtelijk Esperanto van de duistere tijden van de vroege middeleeuwen – en waren de mystieke kunst van lezen en schrijven machtig, vaardigheid, waarin zelfs Karel de Grote het niet ver brengen zou en die hem daardoor des te meer imponeerde, steeds wanneer zijn grote grove rechterhand moeizaam het woord CAROLUS tekende, het daaropvolgend “REX” (KONING) veiligheidshalve overlatend aan de vaardige en gedistingeerde klerkenhand van zijn hofkapelaan.

Zo heeft Sint Trudo²⁴ het óók ervaren – zonder het messcherp te kunnen beseffen laat staan te formuleren – toen hij zijn missie-ambt aanvaardde over het verre, woeste, ontoegankelijke en overnatte brake land, het Bra-bant²⁵. Ook hij had uitvoerende beambten nodig die zijn

22

Mattheus, 28^e hoofdstuk, vers 19.

²³ Het culminatiepunt van deze middeleeuwse juridisering van de Kerk als rechtsorganisatie vinden we in het Concilie van Trente en de Besluiten die het nam. Zie mijn: *Concilie van Trente, Een jubileum van 450 jaar, Volkenrechtelijke aspecten*, Wolf Legal Publishers: Nijmegen/Tilburg 2013. Zie aldaar over de betekenis van Bonifacius’ Bulla “*Unam Sanctam*”.

²⁴ Nader over deze persoon, zijn achtergronden en zijn missioneringsactiviteit: *Stripe kerk*, a.w. pp. 29-34. In de vroege middeleeuwen was Trudo een zeer populaire heilige; hij wordt ok wel als Tron, Tront of Trond aangeduid. De Sint Trudo-kerk te Strijp is aan hem gewijd.

²⁵ Zie ook: Op den Buijs, *STADGENOTEN GROOT WOENSELS MEMORIAAL*, aangehaald werk, p. 11. Op den Buijs acht het waarschijnlijk dat Trudo opzettelijk de Wodansele uitkoos als

missie in subdelegatie mede uitvoerden, in overleg met het wereldlijk gezag, en stichtte dus een uitvalsbasis via een klooster in de Haspegouw dat later naar hem genoemd werd. Dat is het befaamde klooster van Sint Truiden. De abdij ontstond uit een club gelijkgestemden, noem het een kapittel, die geestelijke afzondering en tucht zochten en die zich verzameld hadden in het dorpje Sarchinium. Trudo organiseerde een gemeenschappelijk leven. Dat deed hij vermoedelijk in 657. Hij werd de eerste Abt, bekleedde dus de Bisschopswaardigheid, wat hem garandeerde dat hij voor het leven benoemd was en de volledige sacramentele bevoegdheden bezat die de Kerk kende, want een Bisschop kan priesters zalven. Door die zalving ontstaat een onverbreekelijke band tussen de wijder en de gezalfde, vooral, als de laatste daarbij onvoorwaardelijk belooft, steeds overal te zullen gaan en staan waar zulks de Bisschop ten nut is: *Ad Usum Episcopi*. En die zinsnede heeft zo lang 's mensens heugenis strekt behoort tot de zalvingsformule bij de verwerving van het allerheiligst priesterschap. Is daarbij het diocesaan rechtsgebied van de Bisschop die zalft nog niet juridisch gedefinieerd – en dat was bij Trudo nog niet het geval – terwijl de gezalfde belooft celibatair te leven naar de drie evangelische raden (de gelofte van zuiverheid, armoede en gehoorzaamheid) terwijl wat deze raden betreft de strengste kloosterregel wordt geïntroduceerd, dan moge duidelijk zijn dat hier de basis werd gelegd voor een strikt en soepel draaiend bureaucratisch ambtelijk apparaat. Dus voerde Trudo de regel van Sint Benedictus in. De Abdij zou later een van de voornaamste Benedictijner Abdijen in de Zuidelijke Nederlanden worden. De Franse Revolutie maakte er een eind aan, in 1798; de abdij werd gesloopt en de materialen verkocht. Doorgaans wijst dat er wel op dat er iets met iets geduchts afgerekend moet worden waarmee met wortel en tak, letterlijk: radicaal, afgerekend moet worden en zo zal het ook wel geweest zijn in de ogen van de revolterenden.

Strenger kon niet, destijds. Tuchtig, dat waren de monniken. Daarbij verwierf Trudo een dubbel vaderschap jegens de door hem gezalfden: die van Bisschop met wereldlijke jurisdictie – in overeenstemming met de plaatselijke gebieders uit te oefenen – en die van Abt. Want voor de Benedictijn is de Abt de vervanger van de bloedverwantschappelijke vader, Abba, die hij naar de regels van het Romeinse recht gehoorzaamheid en eerbied verschuldigd is en zonder wiens goedvinden hij niet handelingsbevoegd of beschikkingsbekwaam kan zijn, ook niet in het civielrechtelijke vlak. Benedictus was immers Romeins staatsburger en bekend met het Romeinse familierecht. De meest volkomen rechtssubjectiviteit in familieverband kwam toe aan de “Pater Familias”, de stamvader der “familia”. Dat was de gezinsclan met personeel en slaven, en die bevoegdheid behoorde een Abt nu eenmaal óók te hebben: zonder zijn (vooronderstelde) wilsinstemming kon ook de volwassen zoon niet rechtsgeldig handelen, in welk opzicht dan ook. Nog geen glas wijn in de taverna kon hij zonder dat goedvinden bestellen. Alleen met instemming van de Pater Familias kon hij handelingsbekwaam, *sui iuris* worden, en die Benedictus heel vertrouwde figuur plantte hij over op de kerkelijke hiërarchie. Daarom moeten Benedictijner monniken nog steeds als knipmessen tegen de muur gaan staan om te buigen als Zijn HoogEerwaarde voorbij komt fladderen. Een keurkorps met de kadaverdiscipline van dien. Beter konden Pepijn en Trudo het niet hebben georganiseerd. Priester, beambte en ambtenaar zijn in deze periode één en ondeelbaar als kwaliteiten, temeer daar deze ambtenaar geen persoonlijk winstbejag mocht ontwikkelen, in tegenstelling tot de feodale onderhebbende van wie de centrale toch maar nooit kon weten of hij niet toevallig toch nog een dubbele agenda erop na hield in dit vlak. Priesters hadden dat ook wel, maar dan was hun doodstraf van rechtswege – zonder verdere rechterlijke tussenkomst -- gerechtvaardigd als dat ontdekt werd, dat ervoer de Maastrichtse Lambertus die een erfeniskwestie niet geheel ten genoegen van de wereldlijke heerser afwikkelde. Zie hierboven sub II.3.

Met een dergelijke ambtelijke meute in zijn gevolg dorst Trudo het Bra-bant wel in te rijden over de stroomruggen van de regenrivieren en beken, waaronder de Dommel, ontspringend

eerste plaats van vestiging van een vooruitgeschoven missiepost juist omdat de religie jegens Wodan hier nu juist het hechtst verankerd was onder de Taxandriërs. Daarom stelde Trudo hiertegenover de “hoogste heilige”, Sint Petrus, die de plaatsvervanger van Christus werd. Met de toevoeging “zetel van Antiochië” verwees hij naar de oudste vestiging van de Kerk in het Oosten. Zo verkreeg Trudo een radiatiepunt voor de verspreiding van het christendom in de Lage Landen. Het lag dus voor de hand later hier, in Woensel, een “hoofdplaats” van dat christendom te vestigen.

aan de ondoordringbare bossen in de Ardennen. Trudo kreeg zijn zalving weer van de Bisschop van Luik en diens wettelijke regelingen volgden dus zijn meute volgens het aloude adagium “*Leges ossibus inhaerent*”: de wetten volgen de botten²⁶. Te weten die van de beambten. De missionarissen. Waar zij gingen brachten zij het recht van diegene die hun zond, te weten: het recht wat Trudo hanteerde, en dat was dat van Luik dat weer voor het grootste deel het Romeinse recht volgde. Dat adagium, dat rechtsbeginsel, was geschreven voor de Romeinse Legioenen die het Romeinse Rijk rondmarcheerden. Die legerafdelingen gehoorzaamden hun eigen rechtssysteem dat, als zij, mobiel was, en aangezien de missionarissen ook niet van plan waren zich ergens metterwoon te vestigen kwam die mobiliteit hen prima uit. Zoals bij alle Romeinsrechtelijke beginselen is dit personaliteitsprincipe – het recht volgt de persoon – praktisch en pragmatisch. De Legioensoldaat kwam, op zijn mars van drie jaar rond het Middellandse Zee-bekken door allerlei verschillende gebieden en landen, ieder met hun eigen recht. En ieder territoriaal rechtssysteem was weer anders. Je kon natuurlijk niet verwachten dat de Romeinen dat verschillende recht allemaal kenden, al kwamen ze er echt wel ver mee. Laat staan dat de analfabete militair dat kon. Dus hoefde hij alleen zijn eigen Romeinse militaire straf- en tuchtrecht te kennen, dat was er in de kazerne ingestampt en moeilijk was het niet. Zolang hij in Legioensverband rondtrok was dat recht op hem toepasselijk. Kocht hij iets, ruilde hij, trouwde hij, echtte hij een kind en sloeg hij erop tijdens een caf  ruzie, dan was dat Romeinse recht het enige waar hij mee te rekenen had. Deed hij zaken met een niet-Romein, dan moest die daar maar rekening mee houden. Die kon dat, want de soldaat was geüniformeerd, hij had het kenteken van zijn Legioen op zijn leren vechtvest staan, dus wist de ander dat hij zijn koop of verkoop niet kon afdoen via plaatselijk recht. Er waren rijdende rechters bij het Legioen, dus een kind kon de was doen.

Dat systeem paste Trudo ook toe. Het was, dat was wel eens lastig, niet in overeenstemming met het statische territorialiteitsbeginsel waar de Taxandriërs aan gewoon waren: te weten, dat het recht van de *plaats* verbindend en toepasselijk is, ongeacht de herkomst van de persoon. Maar, zo vond Trudo, het is malligheid iemand, die komt onderwijzen, te binden aan de primitieve rechtsregels van de plaats, want hij komt juist omdat die regels ondeugdelijk zijn. Dat sluit als een bus en zo is het te begrijpen dat de missionarissen die dat onderwijs te Wodansale kwamen plegen ook met de richting dier “sale” geen enkel morele moeite hadden. En aangezien ze de zwaarmacht achter zich hadden, konden ze eventuele rechtsmachtconflicten van dien makkelijk oplossen. Dat betekende niet, dat zij zich van de territoriale rechtsregels niets aantrokken. Het beoogd syncretisme (zie: II.3.) bracht met zich mede dat zij die toepasselijk lieten – zonder ze zelf toe te passen, want ze begrepen ze niet en verstonden ze niet – aan de Woenselnaren voor zover ze niet stredden met het Luikse recht. Inzoverre hanteerden ze een eerbiedigingsbeginsel, juist zoals de Romeinse cohorten hadden gedaan in de door hen bezette gebieden rondom de Middellandse Zee. Dat leverde een uitgebalanceerde osmose van het territoriale rechtstelsel en het personele rechtstelsel – waar een persoon is, daar is zijn oorspronkelijke recht toepasselijk, zij het niet onmiddellijk afdwingbaar – op en dat had eeuwenlang ook de “*pax romana*” gegarandeerd tot wederzijds profijt van bezetters en bezetters. Dus waarom zou dat hier, in deze mistige uithoeken van het Merovingisch Rijk dat nog zijn bestendigheid verwerven moest, anders zijn. Pas veel later zou de middeleeuwse jurist Bartolus de reeds geciteerde regel “*leges ossibus inhaerent*” tot dwingend en aloverheersend principe verklaren voorzover het om rondreizende ambtenaren, beambten en soldaten ging, maar zover was het nog lang niet. De missionarissen konden hun

²⁶ Het beginsel staat bekend als “personaliteitsbeginsel”. Het staat tegenover het “territorialiteitsbeginsel”: iedere menselijke daad wordt beschouwd naar het recht van de plaats waar de daad begaan of voltrokken werd. Ik verwijs even naar Diettrich Oehler, *Internationales Stafrecht*, Carl Heymanns Verlag KG: Köln/Berlin/Bonn/München 1983, pp 64-78. Het militaire recht gaat meestal nog steeds van dit principe uit ter vestiging van rechtsmacht. Op een in Nederland gelegerde NAVO-militair is het recht van diens zendstaat toepasselijk behoudens uitzonderingen. Amerikaanse militairen worden dus ook in Nederland naar Amerikaans recht berecht, zo’n beetje volgens de principes – in dit opzicht – van het Romeinse, dus ook het Canonieke, recht. De katholieke Kerk heeft voor priesters in West-Europa ook heel lang aan het personaliteitsbeginsel vastgehouden, maar heeft dat uiteindelijk wegens de Reformatie in de zestiende eeuw en de Franse revolutie los moeten laten.

ambtelijke opdrachten zonder dat soort machtsspreuken uitoefenen en daar ging het voorlopig om. Ze waren dus onttrokken aan de territoriale rechtsmacht van de mensen die ze kwamen missioneren. Ze waren in zoverre immuun voor hun jurisdictie. Dat was handig: ze konden terecht worden voor de autoriteit die hen zond en in wiens naam ze iets hadden gedaan, maar niet – rechtens – voor de rechtshandhavers ter plaatse. Dedden die dat tóch (en dat was natuurlijk vaak het geval) dat was dat in ieder geval onbevoegd gedaan. Die vonnissen konden ze naast zich neerleggen, al was het beter conflicten te mijden. Voorlopig. Ze bouwden een kerkje. Niet al te groot, niet groter dan de “sale” die het moest vervangen. Een primitief hallekerkje, vermoedelijk, zo ongeveer als het tufstenen Noormannen-kerkje in Oirschot, dat nu gefrequenteerd wordt door de protestanten. Het heet “Noormannen-kerkje” omdat de faam wilde dat Noormannen het gebouwd zouden hebben als plaatselijke versterking. Maar zonder toren, een vierkante langwerpige ruimte, geschikt om de lagere sacramenten te bedienen. Er zullen palissaden omheen hebben gestaan. Want veilig was het hier niet. De uitvalsbasis voor verdere activiteiten noordwaarts was gelegd, want stilzitten, dat konden de missionarissen niet. De zandrug reikte verder en was bestendig begaanbaar, dat wezen voetsporen wel uit, dus voorwaarts mars.

IV. De oprichting van het decanaat.

IV.1. Het administratieve bestuurscentrum in de Kempen.

In 1419 wordt aanstalten gemaakt tot de oprichting van het klooster “Mariënhage”. Er zijn vijf burgers van Eindhoven, die de geestelijke staat begeren zonder parochiële taken te hoeven verrichten: zelfheiliging door versterving, gebed en contemplatie zijn hun doelen²⁷. Hun leider is een zekere Arnold Roelofs²⁸. Hij weet precies waar hij die kloostergemeenschap wil stichten. De Eindhovense zaakwaarnemer voor de Hertog van Brabant is Jan van Schoonvorst. Hij woont op een donjon met omwalling en omgrachting. Het kasteel van Eindhoven. Jan wil uit militair-defensief oogpunt dat kasteel verplaatsen: het moet dicht bij Eindhoven staan met de raampartijen stadwaarts. Het kan dan van de Eindhovense stadsgracht gebruik maken bij de nieuw op te werpen omwalling en wellicht kan het kasteel te zijner tijd opgenomen worden in een nieuwe stadswal, want Eindhoven denkt uit te breiden. Het gaat goed met Kempenland. Jans vrouw biecht regelmatig bij Roelofs. Hij is kannunik van de Eindhovense Sint Catharinakerk, dat een echt canoniek kapittel heeft sedert 1391. In een canonieke acte van 19 september 1399 wordt uitvoerig van de taakstelling van dat kapittel gewaagd. De Sint Catharinakerk wordt een collegiale kerk²⁹. De kerk van Woensel wordt met die van Eindhoven verenigd, uit de gezamenlijke inkomsten zullen de kanunniken hun inkomsten putten. Er zal maar één pastoor zijn, die de decanale Woenselse waardigheid met de pastorale over Eindhoven zal verenigen. Hij zal in Eindhoven resideren, maar de kerk te Woensel door een plaatsvervanger, een *vicarius* laten bedienen. De kerk van Woensel moet ook aanmerkelijk bijdragen aan het Eindhovens kapittel: de parochie daar mag die plaatsvervanger betalen, maar moet ook onmiddellijk bijdragen aan het kapittel. En de rector of zaakwaarnemer moet na gedane zielzorg steeds dagelijks terugkeren naar Eindhoven. Een hele voetreis door de bagger, via de Woenselse poort³⁰. Die rector mag het nederige handwerk doen, wordt het plechtig en spannend met veel wierook, dan komt de pastoor-deken de show stelen. De aanstelling van de zaakwaarnemer moet dus problematisch zijn geweest, de salariëring ook, want de Woenselnaren zullen bezwaarlijk blij zijn geweest dat ze geen volledig waar voor hun geld kregen. Dat euvel delen ze dan met de parochie van

27

J.A.Coppens, Nieuwe beschrijving van het Bisdom van 's-Hertogenbosch naar aanleiding van het Katholiek Memorieboek van A. van Gils, V Vols. , 's-Hertogenbosch: Ter Boek- en Steendrukkerij van J.F.Demelinne 1843, Eerste afdeling van het derde deel, over de landelijke dekanaten Bommel, Eindhoven, Geertruidenberg en Helmond, pp. 186-189.

²⁸ Zie: F.N.Smits, *Beknopte Geschiedenis van Eindhoven met twee gravures en een kaartje*, facsimile heruitgave (zonder jaar) door Interbook International lange Haven 97 Schiedam, Boekhandel Hugo Jonkers: Eindhoven 1973, Eerste Boekdeel, hoofdstuk XVIII (Het klooster Mariënhage) pp. 139-149.

²⁹ Zie: A.Tops, *Het Collegiaal Kapittel van Sint Catharina 1399-1648*, opgenomen in: J.M.Renders, A.D.Kakebeeke (red.), *Bijdragen tot de geschiedenis van Eindhoven, Rond onze stadskerk, Bijdragen tot de geschiedenis van kerk en parochie van Sint Catharina te Eindhoven*, Lecturis NV. Eindhoven: Uitgegeven vanwege de heemkundige studiekring “Kempenland”, Eindhoven 1954, pp. 20-33, met een schat aan documentaire verwijzingen.

³⁰ De Woenselse poort is sedert enige tijd weer te zien door de zorg van de gemeentelijke openbare werken van de gemeente Eindhoven en de archeologische dienst onder leiding van de stadsarcheoloog Drs N.Arts. Men vindt de poort, dat wil zeggen de stenen resten ervan, de houten vlonders en brugdelen in de fietsenkelder tegenover de Demer, tussen de twee futuristische “blobs” in. Deze poort was de belangrijke toegangspoort voor het handelsverkeer vanuit het Noorden over de stroomrug die ook in Woensel de doorgaande handelsroute naar Den Bosch vormde. Via de Demer en Rechtestraat kon men via de Stratumse poort bij de Dommel aan het Stratum eind de tocht Oostwaarts vervolgen of via de Vrijstraat via de Gestelse poort de stroomrug aanhouden over de Kleine Berg en de Hoogstraat richting Reusel of Achel.

Tongelre, want de Cantor van het Kapittel mag ook maar tevens rector van de Sint Martinuskerk spelen en dat is nog verder weg via een nog baggerigere route. Eindhoven wou het allemaal op een koopje hebben. Dat schrieperige zal een bestendige karaktertrek worden van de parochie, van de stadsdiensten en de gemeente. We horen weinig van de vicarii, ze houden zich wat op de achtergrond. Totdat de pastoor-deken op de loop gaat voor de protestantse overheersing, dan wordt het anders. Ze zullen met negen kanunniken zijn, waarvan er één deken is. Ze zijn als parochie-orgaan onderhorig aan Luik. Maar dat gunt ze een exemptie, een uitzondering van de Luikse bisschoppelijke rechtsmacht: als ze netjes de collegiale rechten en plichten nakomen, zal Luik ze met rust laten. En daarom moeten ze de Heilige missen en getijden bidden, bij dag en bij nacht, met luider stemme, elke dag. En vooral het officie van de doden. De zielzorg zelf, door toediening van de sacramenten, geschiedt door de rector van de parochiekerk en van de Woenselse kerk, daarom hoeven de kannuniken niet te malen. Daar zijn ze duidelijk te hoog voor.

Het gaat dus ook goed met die parochie. Ze kunnen negen koorheren aan de kost en aan de praat houden, de parochianen. En ze zijn autonoom tegenover Luik als ze het niet te bont maken. Ze kiezen zelf hun deken en Luik zal dat doorgaans bevestigen. Jans vrouw heeft een hoge pet op van Vader Arnold: een godvrezend man die als celibetair onthecht op zoek is naar het hogere, altijd onweerstaanbaar voor een getrouwde vrouw die, als steeds, met haar vent te stellen heeft. Daarom mag Arnold met zijn geestelijke kornuiten de motte overnemen die braak komt te liggen na sloop. Dat is een kunstmatig opgeworpen heuvel waarom heen een gracht is gegraven waarin het Dommelwater stroomt, oude prenten laten het zien. Het te bouwen klooster zal daar, geïsoleerd van de wereldse geneugten en verlokkingen zoals het bij de monastieke staat hoort, komen te liggen. Buiten Eindhoven. Dus naar het Stratum's Eind kunnen de Paters 's avonds niet stiekem gaan. Arnold mag gebruikmaken van de bouwmaterialen die Jan laat aanvoeren. En van het sloopmateriaal. Dat is fijn, want vervoer van zware binten, bakstenen, arduinen dorpels en balken is bewerkelijk en duur, al kan er bij regentij wel wat per vlot over de Dommel aangevoerd worden. Dat doet Arnold de knoop doorhakken: het is nu of nooit. Maar nu is er een probleem. Die motte ligt buiten Eindhoven, in het rechtsgebied van het decanaat Woensel. Dat heeft nu de aanduiding “Woncelle” gekregen in de kerkelijke acten, maar de herinnering dat dat iets te maken heeft met Wodan is nog levendig. De Augustijner Houben noemt deze schrijfwijze “Woncelle” veel voorkomend en wijst erop dat “cella” in het algemeen een “verborgen plaats in welke men iets bewaart” betekent. Maar hij schrijft over Eindhoven en noemt Woensel alleen, voorzover dat voor zijn geschiedschrijving over dat stedeke van belang is³¹. En hem is dierbaar dat de uitzonderlijke positie van “Mariënhage” tot het Luikse Bisdom niemand ontgaat. De Augustijnen zijn exempt aan de diocesane rechtsmacht, zijn ze altijd geweest, wat zullen we nou hebben? Schutjes, de negentiende eeuwse biddommelijke geschiedschrijver, gaat ook even in – in verband met de jurisdictionele verhoudingen -- op de etymologische herleiding van dit verlatiniseerde “Woncelle”. Hij heeft gelezen, dat sommigen er een herleiding tot heidense oorsprong in vinden³². Een, teruggaande op de eigenaam Wodan, de Germaanse God. Dat vindt Schutjes duidelijk maar niks. Nee, “won” is een samentrekking van “wonen” en “sel” komt van “seele” of “sel” en dat betekent “verblijf”. Dus: een bewoond verblijf. Ja, zó kan ik het ook. Voor Schutjes is niet te pruimen dat een zo aanzienlijk Luiks decanaat iets

³¹ L.G.A. Houben, *Geschiedenis van Eindhoven, De stad van Kempenland naar meestendeel onuitgegeven handschriften bewerkt door L.G.A.Houben*, II Delen, Heruitgave, Schiepers: Schiedam, 1978, naar de uitgave van Eindhoven 21 juli 1880, Deel I. pp 18-21. Zie ter aangehaalde plaatse pp 40-45 over het Eindhovens kapittel.

³² L.H.C. Schutjes, *Geschiedenis van het Bisdom Den Bosch*, 5 Vols., Sint-Michiels-Gestel: Snelersdrukkerij van het Bisdom van 's-Bosch, in het instituut voor doofstommen, 1876, Vijfde Deel, p. 932. Schutjes schrijft zuinigjes: ‘Woensel is eene zeer oude en vroegtijdig eene aanzienlijke gemeente, wyl hier, gelijk te Beek en Cuijk, de zetel van een Luiksch dekenaat gevestigd werd. In oude handschriften leest men Woncel of Wonsel, gelatiniseerd Woncella, welk woord eenen heidenschen oorsprong *schijnt* aan te duiden en den naam te ontleenen aan den afgod Wodan, den Mercurius in woensdag bekend; doch de invallen der Noordsche horden maakten van de Meijerij eene wildernis met alles te plunderen en te verbranden, en de menschen te vermoorden of in slavernij mede te voeren. Na deze algemeene ramp kan Woensel weldra bewoond zijn, en de naam van *win won* wonen en het bekend *sel seele zel* verblijf, schijnen eene *bewoonde zeele* aan te duiden.’

met Wodan te maken zou kunnen hebben.

Terug naar kanunnik Arnold. Mariënhage ligt op Woensels gebied. Houben is er dus kort over. Hij schrijft over Eindhoven en Woensel is voor hem iets heel anders. Jan van Schoonvorst gewaagt uitdrukkelijk ervan dat het klooster buiten Eindhoven is gelegen en deel blijft uitmaken van “de prochie ons dorps van Woensel”³³. De eerwaarde pater put zich verder uit in de oorspronkelijke roem van dat klooster, de heersende godsvrucht en de faam van zijn geleerdheid, maar hij is zelf Augustijn, dus daar moeten we een beetje mee uitkijken.

Mag Arnold nu zomaar een juridische enclave oprichten binnen dat Woenselse rechtsgebied? Want binnen dat klooster willen Arnold en de zijnen leven volgens de Windesheimer Observantie van een groot klooster bij Zwolle. Daar zitten de Broeders des Gemeenen Leeven, een congregatie van een zekere Geert Groote, en die is helemaal in in deze dagen. Daar moet je bij zijn als je nog wat wil voorstellen als geestelijke yup³⁴. Ik bedoel hier de hinderlijke betweterige en jeugdige carrièremaker en dus geen nieuwe Japanse Heilige. Met deze prangende vraag richt Arnold zich tot hoger gezag, te weten: de Kanselarij van de Prins-Bisschop van Luik. Hij vraagt uitdrukkelijk diens instemming met zijn voornemen en bekrachtiging van het besluit van Jan van Schoonvorst. Dat zal de Bisschop wel fijn vinden, want dat betekent erkenning van zijn jurisdictie over deze aangelegenheid, al staat niet vast dat dat ook echt noodzakelijk is. Coppens laat uitkomen dat hij er van op kijkt³⁵. De Hertog van Brabant had het toch goedgevonden bij besluit van zijn waarnemer? Waarom dan nog de bevestiging gevraagd aan Joannes van Heinsbergen, de Luikse metropolitaan? Aan deze autoriteit is de deken van Woensel onderworpen, dat betwijfelt helemaal niemand. Tegen datgene wat de Bisschop heeft goedgekeurd, daar zal die deken wel niet tegen durven opkomen. Dat is de truc. En die truc heeft Arnold nodig. Want die Kloosterregel van de Windesheimers, die wijkt af van die van het klooster van Sint Truiden, dat zich volledig richt – we zagen het – naar de regel van Sint Benedictus, te weten: niet die van Northumbria ook al is ook hij populair in deze dagen³⁶, maar die van Nursia, een misverstand dat in deze tijd makkelijk kan ontstaan. Die tweede Benedictus was wars van geleerdigheid en intellectualisme, dus ook van boeken. En om boeken, studie en schrijven, daar ging het Arnold en de zijnen om. En dat was nu net niet iets waar ze in Woensel gek mee waren. Trudo, de stichter van de Woenselse parochie niet, Lambertus niet en de Woenselse deken al helemaal niet. Daar komt nu nog iets bij. De Woenselse deken is óók altijd pastoor van de collegiale Catharinakerk. Die houdt dus het belang van dat college goed in de gaten. Die zal het niet leuk vinden als Arnold met nog een aantal aanzienlijke burgers in een klooster buiten de stad gaat zitten met een eigen rechtsregiem. Want dat betekent: inkomstenderving voor de pastoor-deken, die toch al kosten moet maken voor dat dure college van koorheren. En Jan van Schoonvorst gaat ook nog eens die nieuwe kloostergemeenschap geducht subsidiëren: ze krijgen waarachtig de visserijrechten over de Dommel van Gennep tot Nederwetten, tussen beide watermolens in!³⁷ Dat zijn inkomsten, die loopt die deken dus mooi mis. Dat gaat die

³³ Houben, pp. 67-69.

³⁴ Zie mijn commentaar bij foto 747 op EiB. Gepubliceerd op 12 juli 2007. Ik verhaal daar de preciese details; die herhaal ik hier niet, want het gaat hier om Woensel, niet om het klooster “Mariënhage”.

³⁵ Coppens schrijft: “Onder *Woensel*, zeer nabij *Eindhoven*, aan de *Dommel*, was eertijds een klooster, *Marienhage* genoemd, welk door reguliere kanunniken der orde van de H.AUGUSTINUS, bewoond werd. Het was in 1419, door JAN VAN SCHOONVORST, heet van *Kranendonk* en *Eindhoven*, onder de bekrachtiging zoo van den hertog van *Brabant* JAN IV., als van den toenmaligen bisschop van *Luik*, JOANNES VAN HEINSBERGEN, aldaar tot stand gekomen.” (t.a.p., p. 186) Coppens schrijft dit op een moment dat het kloostercomplex particulier bewoond wordt door de familie Van der Velden en deels ingericht is voor de industriële vervaardiging van textiel.

³⁶ Ook wel: Benedictus Biscop. Northumbria 628-Wearmouth 12 januari 690. Hij was verbonden aan het bisschoppelijk hof te Canterbury om de juiste canonieke wetgeving en discipline in te voeren. Een geleerde, die ook bekend was aan het Hof van de Paus; hij bevorderde kloosterlijk boekenbezit.

³⁷ J.Th.M. Melssen, *De visrechten op de Dommel bij Eindhoven*, opgenomen in: J.Spoorenberg, H.A.M. de Wit, *EINDHOVEN DOOR DE EEUWEN*, Uitgave Heemkundige studiekkring “Kempeland” Eindhoven 1982, I 11, pp 47-72, aldaar literatuurverwijzingen en documentaire referenties.

deken nooit goedvinden. Dus als hij niet uitkeek, zat Arnold straks toch weer vast aan de platvloerse kloosterregels van Truiden en stond hij zich te barsten te werken op de akkers of iets dergelijks. En dat was nou net de bedoeling niet. Hij wilde boeken afschrijven, een sjeke tijdspassing.

Uit de gang van zaken – Arnold wipt ambtelijk over de Woenselse deken heen – kun je afleiden dat die Woenselse prelaat vast in het zadel zit in zijn dekanale waardigheid. Daaraan doet de collegiale waardigheid van de concurrerende sint Catharinakerk niet af. Want anders had Arnold zich wel eerst gericht tot de Woenselse grootheid op wiens grondgebied zijn klooster zou komen te staan. Zou die deken ongunstig beschikken, dan kon Arnold nog altijd zien. Hij had immers het wereldlijk gezag aan zijn zijde: Jan van Schoonvorst. Die zou een aanvraag bij de deken om de Truidense Regel te mogen verlaten steunen, want anders had die schenking geen zin. Jan zou Arnold ter wille zijn, want anders kreeg hij moeilijkheden in de echtelijke sponde, daar zou Arnold vast voor gezorgd hebben. Arnold zou bij de eerste de beste biecht wel geklaagd hebben bij Jans vrouw. En die had daar in bed met Jan wel raad mee geweten. Dus: ook al heeft Arnold Jan aan zijn zijde en diens vrouw in zijn zak, toch waagt hij het er bij de Bisschoppelijke Curie maar op. Dat betekent dat die dekenale kwaliteit al hecht verankerd was in het Woenselse. Die deken daar had roep, gezag en faam.

Wanneer is nu precies die verheffing tot dekanaat geschied? Dat weten we niet. Coppens memoreert dat in 1350 zekere Joannes van Scheepstal wordt vermeld als deken. Dat staat in een acte, waarin wordt gerelateerd dat deze Van Scheepstal optreedt als getuige van de rechtmatige oprichting van een kerkelijk beneficie van de Heilige Nicolaüs in de kerk van Helmond. Dat betekent, dat daar een fonds is gesticht, waaruit een priester kan worden betaald die aan een aan die heilige gewijd altaar missen gaat lezen, vermoedelijk tot heil en bescherming van reizigers. De acte ligt in het archief van de Abdij van Postel. Dat betekent dat die Woenselse deken notariële functies uitoefent, en dat de actes die hij opmaakt of mede ondertekend in Helmond worden erkend als authentieke acte. De deken heeft dus regionale jurisdictie. Tot de uitoefening daarvan is hij ontboden in Helmond, die Helmonders hebben daar dus geen probleem mee. En in Postel wordt dat geaccepteerd. Dus in 1350 is de autoriteit van de Woenselse pastoor als hiërarchisch meerdere over Helmond zondermeer erkend. Wat hij erkent, dat is daar zo. In diezelfde notariële privileges – bedenk andermaal dat het priesterschap een ambtelijke status is in deze dagen – deelt ook Godefridus de Campo, schrijft Coppens. Die is zelfs kanunnik te Den Bosch, verbonden aan de Sint Jans Kerk, de latere kathedraal, geen geringe status. Die vindt dus een benoeming te Woensel niet beneden zijn waardigheid. De Campo overlijdt in 1435. Hij wordt terstond opgevolgd door Godefridus Dickbier, ook niet de eerste de beste. Hij sterft in 1450. Hij wordt opgevolgd door Joannes Trabakier, pastoor van Gerwen en Nuenen. Ook hij moet dat als een promotie hebben gezien. Hij treedt op als getuige bij het verlijden van het testament van Jan, heer van Wesemael. Daarna volgt de ene deken de andere regulier op, zonder onderbreking tot het uitbreken van de militaire schermutselingen die de tachtigjarige oorlog inleiden. Coppens noemt Antonius Pruynen, pastoor van Gerwen en Nuenen in 1482, Reynerus Borman in 1517, Gysbertus van Achel in 1539 en Marsilius Verreeft in 1562, allemaal erkende dekens van Woensel³⁸. Schutjes gaat nog iets verder terug dan Coppens, al moet hij zich daarbij in vaagheden hullen. Maar hij rapporteert dat in de dertiende eeuw een zekere Wilhelmus van Dinther de waardigheid heeft geclaimd van *decanus concilii de Woncelle*. Dus als voorzitter van een pastoraal concilie in Woensel. Dat blijkt uit de acte die Schutjes heeft aangetroffen dienaangaande in de kloosterbibliotheek van de Abdij der Norbertijnen in Bern. In 1286 bevestigt deze Wilhelmus een schenking gedaan in 1284 aan die Abij. Dan zat Willem dus al voordien in het dekanale zadel. Schutjes somt zesendertig parochies op die onderhorig zijn

³⁸ Coppens, t.a.p. pp. 183-183 noot ©. Zie ook Deel II van zijn Nieuwe Beschrijving, pp. 137 en 143. De Campo behoort tot de kanunniken der Linkerzijde in de Sint Janskerk, deelt in de tiende kanunniksdij onder den Titel van de Heilige Geest en van den Heiligen Petrus, en is op 16 augustus in Den Bosch overleden en aldaar begraven voor het altaar van de Heilige Geest. Dickbier verwerft het kannuiksmanteltje in 1431 en overlijdt de 31 december 1450 en werd bij het altaar in de Sint Jan begraven toegewijd aan de Heilige Mattheus; hij genoot de 14^e kannunniksdij ter Linkerzijde onder den Titel van den Heiligen Mattheus; van hem wordt uitdrukkelijk melding gedaan dat hij deken is geweest van het dekanaat van Woensel onder het oude bisdom van Luik.

aan deze deken onder de oude Luikse bedeling. Hij tekent aan dat het hier om vijfenveertig volledige, dus zelfstandige, parochiekerken gaat, en tweeëntwintig kapellen. Daarbij horen dan nog vijf verenigde kerken. Die zullen niet allemaal meteen tot het decanaat hebben behoord dat onze belangstelling heeft, maar in de veertiende eeuw zeker wel. In die eeuw besluit de Woenselse deken een zekere Arnoldus te benoemen tot pastoor in Strijp, iets verderop, achter de Windgraaf. Deze Arnoldus verenigt dat later met het dekanaat te Woensel, dat staat tenminste in een inleidingsacte van 1306 waarin Arnoldus wordt gerapporteerd als getuige bij de overdracht van het patronaat van de kerk van Asten aan de Abdij van Floreffe. Arnold is in Strijp “investitus”, hij is pastoor, maar niet op eigen doft. Hij is het zolang Woensel het goed vindt. Anders zou hij wel “parocchus” genoemd zijn. Er is dus administratieve afhankelijkheid die later voor Arnoldus, als hij zelf deken wordt, lucratief is. Daarna sluit Schutjes gaaf aan bij de lijst van Coppens en hij noemt dan ook Joannes van Scheepstal als Woenselse deken. Hij noemt alleen nog een zekere Joannes de Neijnsel als deken tussen Van Scheepstal en De Campo³⁹. Hij is het verder met de zienswijzen en chronologie van Coppens eens tot 1559, als wanneer de Decreten van het Concilie van Trente afgekondigd worden in de Lage Landen en een nieuwe kerkelijke administratie in dat gebied wordt ingevoerd, met nieuwe decanaten en indelingen. Woensel raakt zijn decanale waardigheid kwijt aan Eindhoven. Daarover hieronder VII.1.

Maar wanneer begint deze clericale dynastie te Woensel nu precies? Er is correspondentie tussen Rome en Luik over de bevoegdheden van Truiden. Die dateert uit 1107. Maar de Paus, Paschalis II, geeft aan dat de parochie Woensel al veel eerder als erkende kerkgemeenschap bestaat⁴⁰. In zijn kanselarijtaal laat hij er geen twijfel over bestaan dat de geestelijke die die gemeenschap bedient inderdaad “parocchus” is, dus pastoor. Onderworpen aan het Luikse recht, aangevuld met Truidense regels. Met dat soort aanduidingen is Rome in zijn correspondentie heel precies. Allicht: het betreft hier de hard core-business van de kerkelijke administratie: het vergeven en erkennen van ambten. Hij heeft het over het herstel van de Abdij in haar oorspronkelijke rechten voor 1080; dan moet Woensel dus al parochie zijn geweest. Maar geen decanaat. Want dan had dat er gestaan. Woensel is onderdeel van een van de acht aartsdiaconaten van het Bisdom Luik. De aartsdiaconaten zijn gedefinieerd in de elfde eeuw, toen de kerk haar administratieve greep op de Lage Landen wilde versterken. De grenzen van dat diaconaat Kempenland worden ook precies aangegeven in latere acten, Coppens gewaagt ervan, minitieu als altijd. Het beslaat heel Noord-Brabant, Nederlands Limburg en een groot deel van Belgisch Limburg. Breda hoort dus tot dit aartsdiaconaat, zo te zeggen. De grens ligt even boven Maastricht, daar begint het aartsdiaconaat Luik. Die grenzen blijven zo'n beetje zo tot 1559, als er een nieuwe kerkelijke indeling komt voor de Lage Landen. Ik bespaar u de details. Het gaat om Woensel, tenslotte.⁴¹

De Bisschop heeft bepaalde bevoegdheden aan de aartsdiakens gemandateerd: hij heeft deze lagere, maar toch zeer hoge ambtenaren, bevoegd gemaakt in hun rechtsgebied bestuurlijke handelingen te verrichten die de Bisschop zou hebben verricht als hij ter plaats zou zijn geweest. De mandaatstelling is steeds herroepelijk en ze is functioneel. Dat betekent: ze is niet aan de persoon gegeven als hoogstpersoonlijk privilege, maar aan de functionaris, ten behoeve van de juiste uitoefening daarvan. Verder is deze mandatering per diaconaat verschillend. De historische wording van het diaconaat, de omvang van het rechtsgebied en de geografische ligging ervan spelen daarbij een rol. Het aartsdiaconaat Kempenland ligt excentrisch, aan de buitengrenzen van het Luikse Bisdom. Daarom heeft de Bisschop veel bevoegdheden gemandateerd: hij kan vanuit Luik niet alles in de gaten houden, er zijn veel regionale verschillen in dat immense aartsdiaconaat en er is veel personeel verlopen. De

³⁹ L.H.C. Schutjes, *Geschiedenis van het Bisdom 's-Hertogenbosch*, 6 Vols. Sint Michiels-Gestel: Boekdrukkerij van het Bisdom van 's Bosch, in het instituut voor doofstommen, Sint Michiels-Gestel 1872, Derde Deel, pp. 6-8.

⁴⁰ Zie: Van den Brink, *De grote overgang*, a.w. pp. 36-37 en noot 48; G. Beex, *Overzicht van de archeologische vondsten in de voormalige gemeente Woensel*, opgenomen in: Renders (ed.), *Bijdragen tot de geschiedenis van Woensel*, I (1979) pp. 7-17.

⁴¹ Zie: Joris van Eijnatten en Fred van Lieberg, *Nederlandse religiegeschiedenis*, Hilversum, Uitgeverij Verloren 2006, pp. 84-89.

aartsdiaken heeft in het begin geen vaste residentie: hij trekt vaak rond, net als de Bisschop. Hij moet wel: hij moet de priesters die hem onderhorig zijn controleren via canonieke visitaties. Dat doet hij soms onaangekondigd. Hij dient visitatieverslagen in in Luik. Hij moet namens de Bisschop rechtspraak uitoefenen over de clerus. Dat is het zogeheten “seendgericht”. Dat doet hij volgens het canonieke recht, neergelegd in de Decretalen die Rome daarvoor opstelt. De Bisschop vult deze Decretalen aan met Diocesane Reglementen en aanvullende richtlijnen voor de aartsdiaconieën. Zo ontstaat een flexibel rechtssysteem met veel territoriale differentiaties. Om het “seendgericht” uit te oefenen heeft de aartsdiaken klerken bij zich die procesverbaal houden van de zittingen per decanaat. Die gaan als bijlagen bij de rapporten óók naar Luik. De aartsdiaken houdt goed in de gaten hoe de pastoors omspringen met hun parochianen en hun kapelaans. Lezen ze wel regelmatig de mis? Dienen ze de sacramenten naar behoren toe en rekenen ze daarvoor niet een te hoge prijs? Houden ze zich tenminste voor de schijn aan de celibaatsverplichtingen – altijd een pijnlijk punt: maken ze het op dit punt niet te bont zodat de parochianen er schande van spreken? Op dit punt blijkt de kerkelijke organisatie vooral afhankelijk van de betreffende tolerantie van de parochianen: misgunnen ze de priester ter plaatse elke seksuele ontspanning of knijpen ze een oogje toe? Als er maar geen schandaal is, dan is het al gauw goed en geeft het niet zo heel veel dat de pastoor het met de meid zo nu en dan doet. De pastoor moet een voorbeeld zijn. Hij moet stichten. Hij mag geen handel drijven. Hij mag eigenlijk geen bijbanen hebben. Maar ja, wat houdt dat allemaal precies in? Dat hangt van de locatie af, de gewoonte, en de frustratietolerantie van de dierbare gelovigen. Als de pastoor de wonderbaarlijke kracht bezit om ledematen te belezen, via handmatige strijkerij (denk even aan Jomanda) of “over iemand te blazen of lichaamsdelen te beblazen” -- veelvuldige geneeskundige handelingen in deze tijd, mag dat dan niet? Als de patiënt er kennelijk baat bij vindt en jubelend zijn krukken weggooit? Dat praat zich rond. Voordat je het weet staan ze in drommen bij de kerkdeur, pastoor, graag even beblazen, alstublieft? Als de pastoor daarbij een centje vangt, is dat dat onverenigbaar met zijn bediening? Ga nou toch weg! Als hij vervolgens een gediplomeerd piskijker blijkt te zijn of een duiveluitdrijver, wat dan? Het is allemaal ter meerdere ere Gods, moet u bedenken. En als hij écht kan lezen en schrijven, mag hij dan geen juridisch advies geven? Dat ligt allemaal niet zo duidelijk. Goed, hij moet matig zijn, maar ook met carnaval? Verder is belangrijk bij het “seendgericht” of de pastoor flexibel omspringt met de hem opgedragen rechtsmacht via het biecht-ritueel: en wederom blijkt daarbij de seksuele omgang, die prikkelende oer-kracht – een voorwerp van bestendige zorg. Incest mag beslist niet. Dus een vader die seksueel verkeert met zijn dochter moet zware penitentie verkrijgen. Maar weer niet zo zwaar dat hij een outcast wordt. Verder mag de penitentie ook niet zo opvallend zijn – bijvoorbeeld door haar zwaarte – dat andere parochianen weten kunnen: Jan heeft verschrikkelijk naast de pot gepiest. Want dan wordt Jan tóch een outcast, al kan hij de absolutie – de vergeving van zijn zonde-schuld – wel verkrijgen. Is de penitentie in geld waardeerbaar dan moet dat maar de voorkeur hebben: Jan betaalt zich lam, maar hij kan zijn schuld delging periodiek voldoen en kwijting kan uitgesteld worden. Dat hoeft niet zo erg op te vallen. Maar hier zit natuurlijk een invitatie tot misbruik door de biechtvader. En die kant zal het dan ook vaak opgaan in de latere middeleeuwen. Overspel mag niet, maar is redelijk afkoopbaar via boeten, homofiele praxis is intolerabel en niet af te kopen: hier past verbanning of de oplegging van een pelgrimage-verplichting waarvan de penitent vermoedelijk nimmer zal weerkeren. Dat ruimt op. Verder is aan de aartsdiaken gemandateerd de benoeming van pastoors en het verlenen van priesterbeurzen of beneficies. Dat houdt in dat een priester aangesteld wordt om gesalarieerd een altaar te bedienen. Het salaris komt uit een rentedragend fonds dat gesticht is door een parochiaan die daarbij op het oog heeft dat periodiek missen worden gelezen aan dat altaar te zijner intentie. En dat betekent dan weer – het kerkelijk jargon is werkelijk onuitputtelijk – dat de priester de mis opdraagt aan de ziel van de stichter van het fonds, als hij gestorven is, of aan diens gestorven familie. Dan hoeft de ziel minder lang in het vagevuur te verwijlen ter delging van zijn zondeschuld die hij heeft opgelopen tijdens zijn imperfecte aardse levenswandel. Hij gaat dan, als er maar flink mis wordt gelezen voor zijn intentie, eerder naar de hemel.

Het is allemaal een manier om het onbegrijpelijk mysterie van het menselijke bestaan enigszins overzichtelijk administratief gestalte te geven, waarbij de visitaties ten doel hebben ervoor te zorgen dat de pastoors niet over de schreef gaan, want meestal zijn hun

standplaatsen afgelegen en hun jurisdictie is voor de parochianen die niet lezen of schrijven kunnen en ook geen vergelijkmateriaal hebben niet te toetsen aan objectiveerbare criteria. Dat kan de aartsdiaken wel, die heeft zijn klerken en die moeten de Luikse jurisprudentie dienaangaande kennen. Die past de diaken dus toe in zijn “seendgericht” en ook via zijn benoemingspolitiek. Dat is eigenlijk nog best een goed systeem ware het niet dat de traditie insluipt dat deze drie bevoegdheden – het houden van “seendgericht”, het benoemen van pastoors en het verlenen van beneficies – onbeperkt delegerbaar worden en weer subdelegerbaar. Dat moet de Bisschop wel goedvinden, maar als hij daarvoor vergunning geeft, vangt hij via de achterdeur gelden als de delegatus – hij die de bevoegdheid van de aartsdiaken ontvangt tot wederopzeggens – de bevoegdheid toepast. En die delegatus, dat kan op den duur iedereen zijn die er goed geld voor over heeft. Ook wereldlijke heren zoals uit de lagere adel. Die voelen daar vooral voor als een kerkgebouw op hun grond staat. Want dan is die kerk ook van hen. Ze willen dan bepalen wat er in die kerk sacramenteel precies gebeurt en dat de pastoor geen opstandige praat uitslaat tegen de heer en zijn eigendom. En daar gaat het natuurlijk fout, want maken die wereldlijke machthebbers misbruik van de delegatie dan is dat bijna niet corrigeerbaar via kerkelijke tuchtmaatregelen. Want zij vallen niet binnen de kerkelijke hiërarchie. Een lagere priester kijkt wel uit om in het oog lopend er een potje van te maken, want die wordt dan gesuspendeerd in zijn ambt. En is dat gebeurd, dan kan hij het doorgaans verder wel vergeten. Hij kan dan in beroep in Luik, maar de bisschop laat zijn aartsdiakens niet vallen. Zo is het nu nog in de ambtenarij. Bij de uitoefening van deze drie functies bedient de aartsdiaken zich van dekens. Die kunnen deze functies gedelegeerd krijgen; gebeurt dat, dan is het dekenaat uiteraard des te aantrekkelijker. De verlening van beneficies en pastoorsbenoemingen wordt niet snel gedelegeerd, maar die van de uitoefening van het “seendrecht” weer wel omdat de visitor daarbij vaak ter plaatse gerechtelijk vooronderzoek moet doen. Niet alleen moet dan de aartsdiaken zijn standplaats verlaten – in het begin maalt hij daar niet zo om, omdat het overal primitief is – maar later, als hij een geriefelijke aartsdiakonie heeft bemachtigd, dan blijft hij liever op honk. Dan mag de deken namens hem rechtspreken over de pastoors en kijken hoe de pastoors hun parochiële jurisdictie plegen. Dat is een belangrijk tuchtmiddel, waarmee de pastoors op voorhand rekening houden. Wel moeten kerkelijke straffen door de aartsdiaken bevestigd of geratificeerd worden, maar dat is meestal ook weer een fluitje van een cent, want zoals de Bisschop zijn aartsdiakens niet zal laten zakken, zo zal de aartsdiaken zijn dekens geen figuur laten slaan. Het is van alle tijden en dus waarlijk katholiek in de meest oorspronkelijke zin des woords. Van alle dekenaten is Woensel in het Kempenland de grootste. Daarna komen, in omvang, Hilvarenbeek, Cuyk, Maaseik, Beeringen, Susteren en Wassenberg. Zij zenden alle hun jaarportages aan de aartsdiaken, en waren ze nu maar niet jammerlijk vernietigd in de komende militaire schermutselingen van de zestiende eeuw, dan hoefde dit boek niet zoveel slagen om de arm te houden. Opvallend is dat onzekerheid bestaat over de bestendige hoofdplaats van de aartsdiaken. Hij zou later veelvuldig hebben geresideerd in Sint Oedenrode, dat later inderdaad hoofdplaats van Kempenland werd. Dat is dan in de zestiende eeuw, het begin daarvan. Het is onduidelijk. De geregelde administratie begint pas in het midden van de vijftiende eeuw. Wat je beter niet kunt doen is: het opzetten van waarschijnlijkheidsberekeningen vanuit objectiveerbare gegevens uit de vijftiende eeuw. Dan ga je terugredeneren, en zegt: in de eerste helft van de vijftiende eeuw was het zus of zo, dat zal tevoren ook wel zo zijn geweest. Dat is zeker niet het geval: de wereldlijke machtsverhoudingen wisselden nog al eens onvoorzienbaar vooral als een jonge landsheer ineens sterft. Verder hebben Hollanders heel sterk de neiging om wat er in het Luikse bisdom geschied is te beredeneren vanuit de Utrechtse verhoudingen in het immense (aarts)bisdom het Sticht dat heel het rechtsgebied tot in Oost-Friesland omvatte boven de grote rivieren. Maar dat is ook niet geheel juist: daar waren veel tradities en gewoonterechtsregels toch veel anders dan in het voormalig Taxandrisch rechtsgebied.

In de drie voorgaande eeuwen is Luik geïnteresseerd in de centen die opgebracht worden door de parochies. Daarover gaan hun notariële registers, de pouillés. Hoe de centen werden opgemaakt, dat wordt nauwelijks bijgehouden en het innemen van een standplaats is zo'n post. Waar de aartsdiaken kantoor hield, zou Luik een zorg zijn. Maar waar een parochiekerk stond, dat was interessant, want daar kwamen de belastingopbrengsten uiteindelijk vandaan. Historisch besef was er niet. Opschrijven deed je, als dat geld genereerde. We moeten goed

begrijpen, dat de parochies de oervormen zijn van de noordelijke christelijke gemeenschappen. De grotere organisaties kwamen daarna, toen er regionale overheden ontstonden die “greep” wilden houden op de regio's. De begonnen de regionale gebieden te omschrijven, eigenlijk met het oog op hun benoemingsrechten. De vaag afgetekende gebieden brachten ze in kaart om te voorkomen dat twee of meer door hen benoemde functionarissen met elkaar in een jurisdictieconflict zouden geraken. De Bisschoppen eisen de benoemingsrechten op, met allerlei refertes aan bijbelteksten die men, al naar gelang zijn bereidheid om een kerkelijke hiërarchie te aanvaarden, glashelder, authentiek en vanzelfsprekend kan vinden. De Bisschoppen winnen de strijd om de regionale benoemingsrechten en mandateren die dan weer terug aan lagere overheden, omdat ze niet alles kunnen centraliseren, ook vanwege de gebrekkige communicatielijnen. De Bisschoppen zijn voor de hertogen, graven en baronnen mede houders van openbare nutsbedrijven voor de burgerlijke stand en de kadasters. Die zijn beslissend voor de belastingaanslagen en zo wast de wereldlijke hand de geestelijke en omgekeerd. Uiteraard.

En Woensel mag daarbij supervisie uitoefenen over niet minder dan 38 parochies, ze worden precies in de oorkonden opgesomd. Die macht heeft Woensel dan gaandeweg opgebouwd tussen 1080 en 1419. Er is natuurlijk een kantelpunt geweest, waarop Sint Truiden heeft gedacht: Woensel heeft nu zo'n groot rechtsgebied onder zijn controle, dat wordt een decanaat. Maar wanneer precies, dat weten we niet. We weten weer wel waar deze macht werd uitgeoefend, op welke locatie: in het Broek of op het Bagijnenbroek, toch een stuk verder weg van de Oude Toren dan je gedacht zou hebben. Daar stond de pastorie of decanie. Dat vindt Schutjes ook wel gek. Het is uitmiddelpuntig. En verder is het er vaak nattig. Schutjes heeft kennelijk de situatie goed gekend: kom je vanuit Eindhoven op weg naar Son – het oude zandpad volgend -- dan ligt dat Broek langs die heirweg (grote weg) tussen de Dommel en een zijtak die hij het “klein Dommelke” noemt. Daarmee zal Schutjes de Zooilooop langs de Kerkstraat hebben bedoeld, die aftakt van de Dodegraaf en die beschouwd wordt als zij-arm van de Dommel die regelmatig met water gevuld is bij regentij. Maar waarom heet dat Broek nu weer “Bagijnenbroek”? Schutjes noteert: “Het woord Broek behoeft geene verdere verklaring, doch heet veelmaals Begijnenbroek, wellicht omdat de begijnen van Eindhoven of andere religieuzen dáár bezittingen gehad hebben. Eene kleine strook weide tusschen de Dommel en het klein Dommelke, tegen het grondgebied van Tongelre, draagt den naam van Tongerenbroek.⁴²” Ik wees er al op dat de Dommel destijd regelmatig van stroom veranderde, dat haar bedding onvast was en dat Bra-bant in de middeleeuwen veel en veel vochtiger was door neerslag dan tegenwoordig. Oorspronkelijk hoeft die plaats niet zo vochtdoordrenkt te zijn geweest. Zij kan dat gaandeweg geworden

⁴² Schutjes, aangehaald werk, deel V pp. 932-933. Van Fellenoord zegt hij: “*Fellenoord* beteekent kouden oord, zooals bij veele plaatsen het noordelijk gedeelte genoemd wordt. Dit gehucht is stadwijze gebouwd en kan als voorstad van Eindhoven beschouwd worden.” Hij noemt de oudste wijken of gehuchten die Woensel samenstellen: Broek, Fellenoord, Lijmbeekstraat, de Kaak, Erp met het Rapeland, Beekstraat, Vlokhoven, Vaarsbroek, Eckart. Ze liggen niet aan elkaar, er is lintbebouwing en daartussen uitgestrekte heidegronden. Het is altijd een wat onsamenhangend geheel geweest. Hij meldt: “*Lijmbeekstraat*, uitgesproken Lijmestraat, beteekent eene leemachtige straat bij de beek of leigraaf; ook beteekent lim heide. *De Kaak* wijst op het galgenveld, vroeger vooraan in de heide gelegen. *Rapeland* is eene plaats met doornen en bramen bedekt, die men er vroeger veel vond; daarbij *de Greide* ontleent den naam van groenen en beteekent eene grasplaats. *Vlokhoven*, zamengesteld uit *vlok* en *hoeven*, beteekent verspreide hoeven. *Vaarsbroek* tegen de gemeente Son, aan den linker Dommeloever, kan beteekenen het verst afgelegen broek in tegenstelling van begijnenbroek, of wel een weg langs of door het broek. *Eckart* uitgesproken Ekert, beteekent eenen hoek; de heerlijkheid Eckart vormt eenen hoek langs de Dommel en is afgesloten van de heerlijkheid Woensel door de zogenaamde *dooigraaf*, welke treksloot aan het begin der heerlijkheid Eckart uit de Dommel uitgaat en aan het einde derzelve in de Dommel uitstroomt, dus geene *doodde graaf*, doch eene afsluitingsgraaf van Eckart.” Deze benamingen worden sedert 1307 steeds weer genoemd in notariële acten. Daarom geef ik Schutjes hier in extenso weer, want deze namen komen in de hoofdttekst ter plaatsbepaling ook steeds weer terug. De centrale acte is die welke op Sint Lambertusdag, 17 september 1307 wordt verleden tussen Willem van Cranendonk, heer van Woensel, en ingezetenen van de gemeente Woensel. Hier worden de heidegronden genoemd die vervreemd worden met de coördinaten die hun plaatsbepaling mogelijk maken. En dat zijn dan die locale benamingen.

zijn, vooral nadat door voortgezette geweldshandelingen de boeren verder de pijp aan Maarten hebben gegeven en de boel de boel hebben gelaten. En dus niet voor drainage en afwatering laat staan bemesting gezorgd hebben, met plaggenophoging uit de potstallen.

Jean-Baptiste Gramaye⁴³ verhaalt dat Woensel “sinds mensenheugenis” – de vage onduiding heeft dezelfde connotatie als wanneer een Angelsaksische juridisch auteur meedeelt dat een gewoonte heeft bestaat “since time unknown”⁴⁴ or “for everlasting” (dan wéét hij het gewoonweg niet, maar dan is er geen geschreven oudste precedent bekend en rept het “domesday-book”⁴⁵ er niet van) -- decanale macht uitoefent over niet minder dan tweeënzeventig kerken in zijn *Antiquitates illustrissimi ducatus Brabantiae*. Een standaardwerk uit 1610. Gramaye is een uitvoerig, maar geen nauwkeurig chroniqueur (en hij maakte nogal wat archiefstukken weg, toen hij door Aartshertog Albertus was aangesteld als hofhistoriograaf). Wat verwondering baart is de onnauwkeurige aanduiding “kerken”: wat bedoelt hij daarmee? Als het om “parochies” gaat, is dat vreemd uitgedrukt: een parochie kan meerdere “kerken” herbergen. En om de parochies gaat het bij een decanaat. Woensel kan best veel rectoraatskapellen en succursalkerken in de wijde omgeving bediend hebben, dat was altijd lucratief. Van wanneer stamt die officiële decanale hoedanigheid? Woensel is machtig als bestuurscentrum, reeds in de dertiende eeuw, maar in welke hoedanigheid? Er is met de loep op hoogst onwelwillende wijze naar gezocht door Pastoor Werners van de parochie Sint Trudo in Strijp. Vanaf zijn benoeming in 1923 lag hij met Woensel overhoop over privileges, eigendoms- en ouderdomsrechten. Hij heeft met de stofkam de archieven doorgenomen met het oogmerk aan te tonen dat Strijp eerder parochie was dan Woensel. Kennelijk met het uitdrukkelijke doel om aan te tonen dat Strijp nooit onderhorig is geweest aan Woensel en zeker niet afgesplitst is van de Woenselse Sint Petrus-parochie als oorspronkelijke succursaal of rectoraatskerk. Hij dateert in den blinde de stichting van de Sint Trudoparochie in de zevende eeuw en gewaagt zelfs van een koepelkerk die die gemeenschap zou hebben gehad⁴⁶. Had hij de stichting van Woensel als decanaat kunnen dateren – en hij heeft er naarstig naar gezocht – dan had hij daarvan in zijn “Registrum Memoriale Parochiae Sancti Trudonis” dat hij nauwkeurig bijhield aantekening gemaakt, vooral als hij ruimte had gevonden om het te postdateren na 1306, toen de uitdrukking “Stripen kerk” (in die onderlinge combinatie: “Stripen” en “kerk”) voor het eerst opdook in de annalen. Schutjes heeft het erover, reppend van een smalle streep lands. En, zo zegt hij, Strijp “met afscheiding der later ontgonnen heidegronden wàs eene smal bebouwde gemeente langs de Gender”⁴⁷. Dat zou ik niet willen betwisten. Schutjes vaart voort: “Jan, hertog van Brabant verkocht den 10 julij 1303 de gemeentegronden aan de inwoners van Strijp.”⁴⁸ Maar dat zou ik zeker wel willen afstrijden: een Hertog deed middellijk of onmiddellijk geen zaken, laat staan vervreemdingen door verkopen of schenkingen, aan particuliere personen. Je moet je afvragen of een individu daartoe wel rechtsbekwaam was, of hij daartoe wel de vereiste rechtssubjectiviteit had. Laat

⁴³ 1580 te Antwerpen geboren en gestorven te Lübeck in 1635. Hij deed een drietal jaren archiefonderzoek naar de geschiedenis der Lage Landen toen die archieven nog betrekkelijk compleet waren; daarom kent men aan zijn werk bijzonder gezag toe. In de Kempen is ná de val van Den Bosch (1629) bijna geen archief in tact gebleven.

⁴⁴ Of “since time immemorial”, dat wil zeggen: vóór het Statute of Westminster 1275, wat identiek is aan “time out of mind” of “time before Legal history and beyond Legal memory”.

⁴⁵ En dan moet je uitkijken, want dan is de fantasie van de schrijver virulent gaande. Zoals wanneer een Nederlandse memorie van toelichting op een wetsvoorstel ervan rept “dat iets geen betoog behoeft” of “dat het in het oog springt”. Meestal tracht men dan iets axiomatisch te verhullen.

⁴⁶ *Stripe kerk*, a.w., pp. 17-23.

⁴⁷ *Geschiedenis van het Bisdom 's-Hertogenbosch, Vijfde Deel*, aangehaald werk, p. 695.

⁴⁸ Ter aangehaalder plaatse en noot 1. Wat Schutjes verder aanhaalt over erfenissen slaat op particuliere rechtshandelingen en in ieder geval niet op verwervingen door een parochie. Hendrick Peterssone kan bevoegd zijn tot het innen van novalen en tienden onder de bank van Strijp. Natuurlijk. Maar dan betekent niet dat hij dat doet ten behoeve van de Strijpse parochie. Dat nergens wordt geboekstaafd vóór 1402 dat de Strijpse kerk een “filia” (een dochter, dus een filiaal) is van de Woenselse parochie betekent niet dat die kerkgemeenschap een parochie was. Dat vermeldt de notaris alleen als dat voor de rechtsgeldigheid van de gerelateerde rechtshandeling nodig is.

staan een collectief als ‘de inwoners’. Een publiekrechtelijke gemeente bestond niet in deze tijd. Een Hertog verkoopt gronden aan een stichting, een kloostergemeenschap die rechtspersoonlijkheid heeft (die een *universitas* is) of een parochie. Die worden rechtspersonen genoemd. Dat is een juridische fictie. We doen net of deze gemeenschappelijkheid van mensen één persoon is. De middeleeuwers hebben er al moeite genoeg mee. Bij de Heilige Geesttafelen, waarbij de beheerders zo vaak wisselen, kan het nu eenmaal niet anders dan via die fictie. Want die fondsen worden vooral in tijd van nood aangesproken, wanneer hun stichters net zijn overleden aan de besmettelijke ziekte die het fonds probeert te bestrijden. Daarom erkent men de rechtspersoon, de *universitas*. En dat betekent dan alleen maar dat rechtens erkend wordt dat mensen die delen in één ideële doelstelling als gezamenlijkheid goederen kunnen verwerven en vervreemden; de Eindhovense en Woenselse “Heilige Geesttafelen” zijn zo’n zelfstandig opererend doelvermogen. Modern gesproken: het zijn particuliere ziekenfondsen. Ze komen door de hele Meijerij voor⁴⁹. Ze voorzien in ultieme onderstand en verzorging aan hulpbehoevenden, lijdens aan besmettelijke ziekten, armen en stervenden waarnaar niemand omziet. En alleen als de mensen overigens het niet doen, want individuele christelijke naastenliefde behoort hier eigenlijk in te voorzien. Komt het fonds in actie, dan houdt dat in dat de straat, de buurt, het gehucht eigenlijk zijn plichten niet heeft verstaan. Dan komt de *universitas* in actie, ongaarne, de plaatselijke priester moet in de kerk het volk vanaf de kansel berispen. Want dat is schande. Scháánd, in Woensel. De Heilige Geesttafel bezit huizen, weilanden, meubelen, textiel, eetgerij. Het verzorgt een gaarkeuken. Dat bezit een kerkhof, dat graaft een graf. Dat sluit een pestlijder op, dat stopt kinderen in quarantaine. Dat beheert de Gestelse poort om lijdens aan besmettelijke ziekten tegen te houden, te detineren en door te verwijzen naar een hospitaal, weer: aan de Heilige Geeststraat⁵⁰. Buiten de stadswal, natuurlijk⁵¹. Dat vindt de notaris altijd iets bijzonders en dat schrijft hij dan ook op, want dat kwam niet alle dagen voor. De participanten van zo’n ziekenfonds – dat was een Heilige Geesttafel eigenlijk en daarover beschikte de Woenselse Sint Petrus-parochie en de Sint Catharinaparochie stellig in deze periode (ondermeer om besmettelijke ziekten te bestrijden door quarantaineverlening en afzondering) – konden dan lezen en schrijven. Een hoge graad van ontwikkeling! Die in Strijp, sorry dat ik het zeg, niet voorkwam in genoemde eeuw. Dat is tegen het zere been van Schutjes en Werners, want beide zijn erop uit om het katholicisme een veel gecultiveerdere worteling te gunnen in de middeleeuwse samenleving dan ze ooit hadden. Dan doen ze beide uit apologetische overwegingen. Ze willen laten zien welke heilzame betekenis het Katholicisme heeft gehad op de Brabantse volksgeest. Werners gaat er de barricaden voor op en pleegt er zelfs falsificaties en bewerkt er falsificaten voor. Dat heeft Coppens nog lang niet, die gedrevenheid. Maar hij schrijft dan ook vijftig jaar eerder in zijn memorieboek. En dan hebben de Katholieken zich staatkundig nog nauwelijks georganiseerd. En in 1870 beginnen ze daar juist mee, als de Sint Petrus-parochie zich duchtig begint te manifesteren in het openbaar, zie XV.5. Ze zijn, in Brabant, in het begin van de negentiende eeuw al lang blij dat ze leven kunnen en dat ze niet vervolgd worden. Coppens heeft er dan ook geen moeite

⁴⁹ Een mooi voorbeeld van de alomvattende activiteiten van zo’n regionale Heilige Geesttafel vinden we in de “Inventaris van het archief van de Tafel van de Heilige Geest van Oisterwijk” over de periode 1302-1810. Het bezit allerlei eigendommen (Cartularium van vaste eigendommen en renten van de Tafel van de Heilige Geest, aangelegd circa 1530 te Oisterwijk, lopende over de jaren 1302-1526), beheert renten en pachten (Leggers over 1552-1660), treedt op als executeur-testamentair (zie de diverse liquidatie-rekeningen vanaf 1589 inzake de in eenzaamheid afgestorvenen, daar met name genoemd), verkoopt houtopstanden (1678), sluit beheersovereenkomsten, beheert beemden, lost cijzen, besteedt de herbouw van afgebrande percelen uit, enz. enz. Zie: www.regionaalarchieftilburg.nl/archieven-en-/toeg0277.doc. In plaats van “Heilige Geesttafelen” spreekt men later ook wel van “Godshuizen”. En nog later “den Algemeenen Arme”, dat windt er al helemaal geen doekjes om. Zie daaromtrent de academische dissertatie van J.P.A. Coopmans aan de Katholieke Universiteit Nijmegen, *De rechtstoestand van de Godshuizen te 's-Hertogenbosch vóór 1629*, Den Bosch 1964, met uitgebreide aanhaling van archivalia. Verder: Th.A. Wouters, *Van bedeling naar verheffing, evolutie in houding tegenover de behoeftige mens te 's-Hertogenbosch 1854-1912*, Deel XI van de serie “Bijdragen tot de geschiedenis van het zuiden van Nederland”, Uitgeverij Zuidelijk Historisch Contact: Tilburg 1968, pp. 155-174, aldaar verdere literatuuropgaves.

⁵⁰ Zie foto 11402 op EiB en het commentaar op 8 november 2012.

⁵¹ Zie de commentaren bij foto 2512 op EiB vanaf 21 november 2013.

te heidense herleiding van Woensel tot Wodan neer te pennen en Schutjes wil daar niet (langer) van weten. Zie hierboven. Ikzelf dateer de echte officiële erkenning van de Sint Trudoparochie, die na Woensel de oudste is van Eindhoven op de Sint Catharina na, op 1402. De Sint Catharinaparochie dateert op of omstreeks 1300, maar een heel precies jaartal is niet te noemen. De eerdere uitdrukking ("Stripen") slaat op een strook land ter hoogte van Landgoed "de Wielewaal" waar de heer Frits Philips zijn nederige stulp had tegenover het Philips-de Jongh Wandelpark. "Stripe", dat wil in de middeleeuwen alleen maar zeggen: een strook onroerend goed. Zoals bij Leender Strijp en andere Strijpen in Kempenland, er zijn er vele. Alleen uit de verdere context mag men de gevolgtrekking maken dat het zompige moerasland in het schàauwe broek (het Schouwbroek) met zijn gagels en zonnedaauw en andere betoverde planten onder Eindhoven, het heksenland, waar het nauwelijks te harden was bedoeld wordt. In de acte die 1402 noemt is dat het geval. Zo ziet Schutjes het (in ieder geval) ook.

IV.2. De hiërarchie tot Luik en Keulen

Sint Truiden behoorde tot het diocees van de Prins-Bisschop van Luik. Wereldlijk raakte die prelaat langzamerhand feodaal ondergeschikt aan de familieclan die we later de Bourgondiërs gaan noemen, via de leenherigheid aan de Merovingers. Kerkelijk was die bisschop óók onderhorig aan de aartsbisschop van Keulen. En diens diocees was weer onderdeel van het Heilige Roomse Duitse Rijk net als het bisdom van “Het Sticht”, het uitgestrekte diocees van wat we nu noemen: de provincies boven de grote rivieren, het latere aartsbisdom Utrecht volgens de indeling van 1559 plus Holland. Dat leverde spanningen op. De Bourgondiërs hebben de aspiraties het oude Frankische middenrijk Lotharingen te doen herleven, het rijk dat ontstaat na de dood van Karel de Grote⁵². Hij heeft drie erfgerechtigde nazaten waaronder zijn immense rijk, zo’n beetje het grondgebied omvattend van het Europese Unie volgens diens grondwet van 2004, verdeeld moet worden. Lotharius, een welwillende slapjanus, krijgt dat middenrijk waarover hij eigenlijk alleen maar in naam de scepter zwaait. Bra-bant, inderdaad: brak-land, dat wil zeggen: brakliggend land, (hier hebben we weer een andere etymologische herleiding) dat de Belgische Provincie Zuid-Brabant en de Nederlandse Provincie Noord-Brabant omvat (om het maar even simpel te houden) wordt daar het administratiefrechtelijk middelpunt van met Leuven als centrale hoofdplaats. De Bourgondiërs weten zich uiteindelijk te ontworstelen aan de soevereiniteit van Lotharius en zijn opvolgers en beginnen voor zichzelf. Ze verhuizen naar Brussel. Daar komen de Bourgondische bestuursorganen, zoals de Grote Raad van Brabant. Haar ambtenaren en beambten hebben daar hun standplaats, al reizen ze voortdurend rond om de wetsbesluiten en plaatselijke uitvoeringsverordeningen af te kondigen en te controleren of ze adequaat naar de geest worden uitgevoerd. Ze komen overal en steunen daarbij op de steun van de aartsdiakens en dekenen. Er zijn acht aartsdiaconieën en in één daarvan ligt het uitgebreide dekenaat Woensel dat op zijn beurt minstens zesendertig parochies moet aansturen, die samen tweeënzeventig kerken bedienen. De deken moet regelmatig de pastoors bij elkaar trommelen in een dekenaal concilie. Hij moet daar controleren, of de pastoors de kerkelijke voorschriften uitvoeren, de kerkelijke tucht handhaven onder de aan hun zorg toevertrouwde gelovigen – waaronder die betreffende de huwelijksbeleving, de huwelijksluiting zelf en het versterf – maar ook of zij de wetsvoorschriften van het wereldlijk gezag laten afkondigen en aan hun uitvoering de hand houden. De regels over de bloed- en aanverwantschappelijke graden waarbinnen beslist niet gehuwd mag worden zijn van groot belang. Want de bevolking is nu eenmaal niet mobiel. En gaat niet elders rondkijken naar een partner om kroost te wekken dan in de directe nabijheid der geboorteplaats. Daarbij zijn de doopboeken van belang: daarin worden de graden precies genoteerd met het oogmerk om incest te voorkomen. Kan het echt niet anders, dan kan van bepaalde bloedverwantschappelijke huwelijksbeletselen gedispenseerd worden door de pastoor. Dat kost geld: voor niets gaat de zon op. In dit opzicht moet de deken heel diligent zijn, want de lokale geestelijkheid is sterk geneigd er een potje van te maken. Ze zijn zelf meestal van boeren afkomst, de bedienaren der sacramenten, en ze snappen heel goed waarom een bepaald huwelijk voor een bepaalde

Het gaat hier om het “Middenrijk” gedefinieerd bij het zogenaamde Verdelingsverdrag van Verdun van augustus 834. Het Rijk van Karel de Grote, het zogeheten Karolingische Rijk, werd uiteindelijk in drie rijken gesplitst tussen de drie kleinzonen van Karel: Lotharius (de oudste), Lodewijk de Duitser en Karel de Kale. Aanvankelijk werd het Karolingische Rijk, in strijd met het Salische erfrecht, geheel toegedeeld aan de oudste, Lotharius. Dat pikten zijn broers niet. Het rijk van Lotharius viel al snel uiteen. Hij werd bij de Slag bij Fontenoy verslagen door zijn twee broers. Hij mocht maar een klein stuk van zijn rijksgedebiet behouden, maar bleef de Keizerskroon dragen. Het Middenrijk omvatte Midden-Francië, waaronder Lotharingen en de latere Nederlanden. De Bourgondiërs streefden naar het herstel van dat Middenrijk, gecombineerd met Vlaanderen. Dat is nooit gelukt.

familie met het oog op landwinst zeer gewenst is. Ze staan ook erg dicht op hun gelovigen. Het priesterambt schijnt wel overerfelijk. De pastoor mag eigenlijk niet trouwen, dat is waar. De bisschop vindt het niet goed. Maar die zit in Luik. Een huismeid mag de pastoor wel hebben, de boel moet knap en schoon blijven, en van het één komt, het is bekend, het ander. En is er dan toch een jochie dat, onverklaarbaar, maar wel opvallend, dezelfde neus- en kinpartij heeft als mijnheer pastoor en op dezelfde karakteristieke wijze wat schommelig en schonkig door het dorp loopt, dan is er niets tegen als deze knaap misdienaar wordt. Hij leert Latijn op het gehoor, hij gedraagt zich netjes aan het altaar en snuit de neus niet in de dwaal, en zo ligt het voor de hand dat hij op den duur ook in stool en superplie de pastoor hulp biedt als in de nachtelijke uren de hostie gebracht moet worden bij iemand die de ochtend niet halen zal. En doet hij dat óók al weer tot tevredenheid van de nagelaten betrekkingen, dan is er, op den duur, ook weer niets tegen dat hij de absoute doet op het kerkhof als het plenst van de regen en de persoon die zwaarlijvig de requiemmis heeft gedaan en beslist niet zijn vader is, ertoe besluit kruis en wijwatersvat te overhandigen aan de nijvere assistent, want een kou is, op zijn leeftijd, zo gevat, laten we nou wel wezen. Er moeten wijdingen plaatsvinden, zeker, maar dat kan met de deken geregeld worden, de pastoor heeft er best iets voor over om eerbaar met pensioen te kunnen gaan zonder kopzorg over zijn lammeren. De deken regelt het één en ander met de aartsdiaken die een gezegelde akte met mooie Latijnse letters opzendt, de zoon gaat een tijdje elders op retraite, tot de tijd rijp is en de deken hem ter inleiding in zijn geboortedorp komt ophalen. Daar wordt hij bij de dorpskom opgewacht door de notabelen, de deken leest de oorkonde luidop voor, per omina saecula en saeculorum, en dan daalt een gewijde rust over de plaatselijke bevolking neer en het is morgen weer vroeg dag.

Is sprake van wetsschennis, dan moet opgetreden worden, met politieke maatregelen en eventueel met strafvorderlijke maatregelen en straffen. Is daarbij geweld nodig, dan moet de pastoor ter plaatse de tussenkomst inroepen van de openbare burgerlijke gewapende macht. Dat mag hij beslist niet zelf doen: *ecclesia abhorret a sanguine*. De kerk gruwet van bloed. Daar is iedereen het over eens. En dat moet je ruim nemen: ook al vloeit geen bloed, ook blauwe plekken moet de geestelijkheid maar aan de burgerlijke macht overlaten, het toebrengen ervan, tenminste. Dus dwangmiddelen, daarvoor roept hij daartoe vrijgestelde beambten in, liefst ter plaatse maar kan het niet anders, dan laat hij ze van elders komen. Daar bestaan óók regels voor, maar die worden gemaakt in Den Bosch, de plaats waar stadsrechten en wetten gemaakt worden die met actuele rechtshandhaving te maken hebben. aanvankelijk maken ze die daar ook voor Eindhoven, daar hebben ze een schout, stadswachten en zelfs een beul die ingehuurd kan worden. Want daar houden ze markt volgens een privilege van 1232 en daar moet soms een diender aan te pas komen als er weer eens een schreeuwende ruzie ontstaan is over de ouderdom van een varken dat bij nader inzien op het eerste zich opgeleukt is en bij tweede controle over een kunstgebit blijkt te beschikken. Er is een cel bij het gemeentehuis daar, en lieden die bij binnenkomst aan besmettelijke ziekten schijnen te lijden kunnen ook met gewelddadige hand opgeleid worden ter quarantaine in de Heilige Geesthuizen aan, u raadt het al, de Heilige Geeststraat. Eventueel in dwangbuis. Ze hebben er daar dus verstand van, in Eindhoven, en de pastoor kan de deken vragen hoe ze te ontbieden in voorkomende gevallen. Dat kan óók bij plaatselijke godsdienstrellen, bijvoorbeeld, als een priester volgens de meerderheid zijn bediening niet naar behoren verricht en niet van zins is zijn leven te beteren. Veel komt het niet voor, daar zijn de sacramenten toch echt wel te serieus voor. Dronkenschap, dat is een veel voorkomend euvel, dan moet de deken wel ingrijpen als een duchtig gesprek onder vier ogen niet helpt. Maar hij doet dat ongaarne, het is allemaal niet voor de duivel gebrouwen tenslotte en een mens is ook maar een mens.

Komt het ervan, dan moet de deken de betrokkene suspenderen of schorsen in zijn bediening en dan moet hij de Aartsdiaken raadplegen. Dan moet hij schriftelijk machtiging aanvragen en dus Latijn schrijven. Dat doet hij ongaarne, want hij doet het zelden en daarom is het moeilijk. Want oefening, dat is bekend, baart kunst. En er is altijd wel een mierenneuker bij de ambtelijke dienst van de Aartsdiaken die hoger op wil en aanmerkingen heeft op het Latijn van de Deken, die daar niet bepaald op zit te wachten: *quod non est in actis, non est in mundo*. Wat niet opgeschreven staat, kun je altijd weer ontkennen. En wie bekend staat als dronkaard bij officiële acte kan zijn loopbaan vergeten en is voor eeuwig

geschandvlekt, tenzij hij van goede herkomst is of machtige vrienden heeft. Maar dan had de Deken de ominieuze woorden “*Petrus Ebrionus non ritualiter neconon sequenter missa servavit ut vulgo communiter atque habitualiter dispersit*” (Dronken Petrus droeg de mis niet tijdig en regelmatig op zoals onder den volke verspreid is) wel in de pen gehouden, hij moet ook nog langer mee dan vandaag.

Keulen controleert Luik. Dat promulgeert⁵³ geen wetsvoorschriften of een jurisdictioneel conflict met Luik moet uitgesloten zijn. Want in Keulen, daar zit de Pauselijke Internuntius, dat is Hogerhand en daar valt niet in te piesen. Maar Luik en Keulen hebben toch niet dezelfde belangen, niet kerkelijk en niet wereldlijk. De Bourgondiërs treffen een machtspolitiek gericht op vergroting van hun rechtsgebied. Dat kan alleen door een huwelijkspolitiek die regelmatig hun rechtskring vergroot, maar dat vindt geen instemming bij Keulen. Zolang de Habsburgers in staat zijn het politieke tableau te overheersen, kunnen deze jurisdictionele conflicten die op alle niveau's worden aangegaan en uitgevochten worden weggemasseed, eventueel door de richtlijnen en verordeningen van Luik normconform uit te leggen: op zodanige wijze dat de steller ervan steeds heeft gewild de bedoeling van Keulen in ogenschijnlijk conflicterende richtlijnen te respecteren. Maar uiteindelijk moet de bisschop van Luik zich toch richten naar de nukken van de Duitsers op een wijze die voor de Bourgondiërs onverteerbaar is. Bovendien luistert hij ook te veel naar de inblazingen van de Franse Koning, Lodewijk. Die vindt het wel een goed idee om Luik op te zetten tegen Brussel, de lastige Noorder-buur. Dat gaat nog heel lang goed, de Luikse metropolitaan zit ook in een spagaat waaruit hij niet overeind komt op eigen kracht. Maar op een gegeven moment maakt Luik het te bont. Dan grijpt Brussel, inmiddels bestuurskundig het epicentrum van de Bourgondische politiek, in. Dat doet Karel de Stoute, die op trekt met een staand leger van ongeveer tienduizend man. Een ongehoord getal. Maar zó groot zullen de toekomstige legers waar ook Kempenland mee te maken gaat krijgen, zijn. Verwoesting van Luik, uitmoording van de burgerlijke bovenlaag is het gevolg in 1468. De muren worden gesloopt. Het is het symptoom van het feit dat het door Rome lang gekoesterde ideaal dat het niet anders doet en beoogt dan de oorspronkelijke “*pax romana*” canoniekrechtelijk te prolongeren – zoals Trudo en Lambertus deden – niet haalbaar is en afstuit op de onwil van de wereldlijke heersers, waaronder de Aartsbisschop van Keulen, die veel meer militair dan geestelijke dreigt te worden. De verwoesting van Luik is een godsoordeel, aan het finale Armageddon gelijk, zo lijkt het de Kempische bevolking. Om het in voor ons begrijpelijke termen te zeggen: het is een soort *Twin Towers-bombing*, zoals die zich te New York voordeed op de elfde september 2001. Alleen is die Luikse verwoesting nog erger in de Kempenlandse belevingswijze van de middeleeuwer. Hier maken Islamieten geen Christenen af. Christenen maken Christen af. En nog wel binnen het Luikse diocees zelf! Het Einde der Tijden, Christus zal aanstonds verschijnen, gezeten op de wolken, om te rechten levenden en doden. Zo ziet de Augustijnse chroniqueur Nicolaas Clopper deze verwoesting en genocide in 1471. Hij beschrijft het aldus in zijn Bloemhof der Tijden (*Florarium Temporum*) dat hij op het scriptorium in Mariënhage bij Eindhoven componeert⁵⁴. Hij ventileert de zienswijze van zijn

⁵³ Plechtig openbaar afkondigen. Daaraan zat ook weer een heel Liturgisch ritueel aan vast, met aanroeping van God, het steken van de trompet en het schallen van de wapenroep van de wetgevende heer of soeverein. Ook hier eedsgetuigen, die verklaren dat de heraut bevoegd is de wetstekst voor te lezen, dat die tekst inderdaad authentiek is en dat zij de bevoegde autoriteit hebben herkend. In deze tijd is alles, maar dan ook alles van ritualistiek doorplogen omdat er niets anders is, waaraan degenen die aan de wetgeving onderworpen zullen zijn kunnen toetsen of deze tekst wel rechtsgeldig, tijdig en regelmatig is tot stand gekomen, na raadpleging van de juiste experts en consultatoren. Ze moeten horen en herhaald herbevestigd horen dat de tekst die afgeraffeld wordt de juiste is, verbindend, afdwingbaar en toepasselijk. Daarom moet de heraut ook herkenbaar zijn als de origineel gezondene: net als de Woenselse Deken moet hij iets op zich dragen dat zij n identiteit vaststelt als hij te maken krijgt met gehoor dat hij niet persoonlijk kent.

⁵⁴ Zie: Nico Arts en Gerard Rooijackers, *Het Florarium temporum, Historische en archeologische achtergronden van een middeleeuwse wereldkroniek uit Eindhoven*, Alphen aan de Maas: Uitgeverij Veerhuis 2008; zie vooral de prent op p. 79 met bijgeleverd commentaar. Clopper moet een eschatologische betekenis hebben toegekend aan de verwoesting van deze Bisschopsstad, voor hem een substituut van het eeuwigdurende hemelse Jerusalem, veel meer nog dan het zo verre, verre Rome. Daarvan ervoer hij als Eindhovens monnik nauwelijks iets, terwijl hij met de regelingen en de controles vanuit het Luikse via Leuven letterlijk dagelijks bekend was. Zie: P.C.Broeren, *Florarium Temporum*,

vader, een geleerd Staatsraad van de Bourgondiërs. Die had het ver geschopt in 1441, na een licentiaatsstudie in Leuven. Hij werd toen door Philips de Goede benoemd tot lid van de Raad van Brabant. Hij reist rond, ter controle en visitatie, maar zit uiteindelijk het meest in Brussel, waar de staatsmacht geconcentreerd is. Hij maakte aanspraak op de titel “Meester”(maitre) en was vermogend doordat hij allerlei kerkelijke inkomsten wist te cumuleren over verschillende abdijen, kloosters en collegiale kerken, zoals nu mensen commissariaten vergaren. Pa Clopper heeft zijn zoontje een beetje gezien als een wijsneuzig brekebeentje dat niet handig kon manoeuvreren en zich niet goed kon verkopen. Maar studeren kon hij wel en ijverig was hij ook. In striptekenen met de ganzenveer is hij zelfs onvermoed geniaal. Daarvan gewaagt zijn boek. Het gloednieuwe klooster Mariënhage is dus een geschikt oord voor hem, daar kan hij weinig kwaad en veilig is het er ook. Zo’n beetje het uiteinde van het gigantische Bourgondische Brabant. De jonge Clopper is gewend te gehoorzamen aan de schikkingen van zijn dominante vader en vertrekt dus naar de motte bij Eindhoven, waar hij al ras zijn plannen uitbroedt om een werk te produceren dat alle andere boeken overbodig maakt. Vader stuurt hem documentatie, geeft raad en wijst hem op de juiste politieke toonzetting, wil zoon-lief gezond blijven. Dus de jonge Clopper ziet het allemaal vanuit die typische machtspolitieke hoek. Dat vinden ook zijn tijdgenoten die zijn Bloemhof doorworstelen. Die vinden dat de Eindhovense Clopper het allemaal wel erg op zijn Brabants bekijkt. Zelf bekijken die critici het dan meestal weer op zijn Keulens, Westfaals of Duits. Maar daarop kan de Eindhovenaar ze dan niet meer wijzen. Al was het maar omdat hij dan dood is. Want Clopper overleeft zijn indrukwekkend eindstuk niet lang. Maar hij zou het nu eenmaal niet veel anders hebben kunnen zien dan zijn vader, al was het maar omdat het gebod zijn ouders te eerbiedigen zulks mee schijnt te brengen. Voor Keulen heeft hij derhalve geen goed woord over, al betaalt Luik het gelag.

Voor de Dekens is het onheilspellend. Als de Brabanders overhoop komen met de Duitsers, gaat Jan met de korte achternaam het gelag betalen. Hoe zal een Kempenlandse Deken zich redden uit deze botsingen als hij richtlijnen ontvangt, strijdig met de Luikse of Keulse ambities? Dat kan hij niet. Maar de rimpelingen in deze wereldzee worden niet aanstonds manifest. Dat duurt nog een tijdje. Karel V, aan de macht in 1515⁵⁵, houdt nog lang het roer en poldert genoeg om vloedgolven te bedwingen en af te leiden. Hij schaart Utrecht, Gelre en alles wat benoorden de rivieren lag in in zijn Rijk, dat Bourgondisch, Heilig, Rooms en Duits blijft. De zeventien provinciën tijdelijk vereend – als Bourgondische Kreits -- binnen dat Rijk. Een soort BENELUX avant-la-lettre⁵⁶. Een soort gemeenschappelijke vrijhandelassociatie, dat lijkt het idee dat in wording is. Dat heeft Karel V wel niet direct voor ogen. Maar dat tekent zich toch wel enigszins, zij het primitief af. Een soort Europese Unie met twee snelheden, vooruit dan maar. Het feit dat de aangesloten landsgebieden zo ongeveer dezelfde rechtsbeginselen koesteren via het gemeenschappelijke canonieke recht zowel voor het burgerlijk recht, het bestuursrecht en het strafrecht werkt daartoe mee. Het is jongleren met zeven ballen, die men gelijktijdig in de lucht moet zien te houden, zonder haperen. En dat is de moeilijkste truc die er is voor een goochelaar. Het lukt Karel V zijns ondanks. Je zou het niet zeggen, als je hem scharminkelig de troonzaal ziet in schuifelen met zijn doffe, zwemmerige ogen en zijn als centenbak naar voren hangende onderkaak die hij constant in een soort tandenknarsende beweging houdt. Hij mummelt, weet zich in vrijwel geen enkele taal goed verstaanbaar te maken, maar geduld, dat heeft hij, en die immanente

Een wereldkroniek uit het jaar 1472, s-Gravenhage: Martinus Nijhoff 1951. Clopper beoogt hier een encyclopedische wereldkroniek te geven waarbij hij de Bijbel hanteert als maatstaf der tijdsfaseringen en duiding van de historische gebeurtenissen. Interessant is dat Clopper werkenderweg Kempenland, en Eindhoven gaat hanteren als middelpunt van de destijds bekende en toegankelijke wereld. En dus ook alles bekijkt vanuit Bourgondisch perspectief, waarbij de Eindhovense Sint Catharinakerk als het ware centraal richtpunt is. Broeren geeft levensbeschrijvingen van vader en zoon Clopper met uitvoerige literatuurreferenties, waaruit ik hier put.

⁵⁵ Hij volgt Philips de Schone op, een Bourgondiër. Die trouwt met Johanna van Aragon en zo komt het Spaanse bloed in de erfopvolging over de Nederlanden. Philips en Johanna krijgen in 1500 een zoon, Karel V, de latere Habsburgse Keizer.

⁵⁶ Ik volg hier even L.J.Rogier, *Eenheid en scheiding, geschiedenis der Nederlanden 1477-1813*, Utrecht/Antwerpen: Uitgeverij het Spectrum 1980, pp. 32-42.

wijsheid die men niet in de school des levens leren kan, als is de geest nog zo agiel en intelligent. Maar zijn verwende zoontje, Philips II, lukt dat niet en hij wil dat ook niet. Hij ligt alras op ramkoers. Hij neemt de scepter over van Karel in 1555, over een deel van diens grenzeloze rijk: de Lage Landen en Spanje en diens koloniën.

Hij wil af van de ondergeschiktheid van Luik aan Keulen. Hij wil een kerkelijke administratie die hij overzien kan en beheersen. Hij alleen stuurt zijn ambtenaren aan, verder niemand. Dat moeten de nieuwe bisschoppen goed weten, ook als die ambtenaren, ja, juist als die ambtenaren priester zijn. Dat gaat niet als Keulen hiërarchisch de lakens kan uitdelen binnen die Lage Landen. Want Keulen, daar heeft hij geen doorzettingsmacht, Karel V was wel Rooms Keizer maar moest aan een stuk door schipperen met de Duitse Rijksgroten. En dat is niets voor Philips, die liever lakens doorsnijdt dan onder groezelige dekens te liggen. Dat lukt middels het Concilie van Trente. Hij verkrijgt dat de Heilige Stoel een volkomen nieuwe bisschoppelijke organisatie in de Lage Landen invoert, waarbij Utrecht hoofdplaats wordt, maar helemaal los van het Duitse Roomse Rijk. Het Sticht wordt daaruit losgeweekt. Den Bosch wordt een van de nieuwe suffragaan-bisdommen in de nieuwe kerkprovincie. Philips drijft daarmee Lucifer door Beëlzebub uit. Hij zelf heeft er geen last van. Maar de Brabantse dekens wel. En met hun hun beminde gelovigen. Ook die in Woncelle. Ze vroegen er niet om, ze begrijpen er niets van. Maar ze zijn wel de pineut. Zie VI.

IV.3. Het rechtssysteem

We bespreken een tijdsgewricht waarin beambte, ambtenaar en priesterschap dicht bij elkaar liggen, als het niet al zo goed als inwisselbare identiteiten of kwaliteiten zijn. “Kerk” en “staat” zijn geen gescheiden grootheden in West-Europa. Noch het wereldlijk gezag noch de kerkelijke hiërarchie vinden dat nastrevenswaardige rechtsidealen. Beide sferen moeten samenvallen. Dat doen ze feitelijk niet. Alleen al het feit dat het thans mogelijk is de eerste hiërarchie te onderscheiden van de tweede, zij het niet zo duidelijk als we dat nu doen en zouden willen voor destijds, toont het aan. Beide bestuurskolommen zijn in volle ontwikkeling. Beide zijn in onderlinge concurrentie. De Paus streeft ernaar op basis van theologische argumentatie het juridischioneel primaatschap bij het jurisdictieconflict tussen beide kolommen of zuilen te verwerven. Hij beroept zich daarbij op de wil van Christus, gecondenseerd in een bepaalde interpretatie van de Openbaringsteksten. De kampioen zal in de dertiende eeuw Bonifacius VIII (1294-1303) zijn. Hij betoogt dat Christus de macht over wereld, hemel en aarde in de handen van de Paus als hoofd der universele Kerk heeft gelegd. Dat heeft Hij gedaan met de woorden: Gij zijt Petrus en op deze steenrots zal ik mijn Kerk bouwen. Aan deze Kerk heeft Hij de macht toegedeeld zonden te vergeven of juist niet te vergeven. De zondaar die niet deze kerkelijke vergiffenis heeft gekregen komt in de Hel. Die Hel is zeer aanschouwelijk. Dat het er niet prettig is kan de middeleeuwse Kempenaar ontwaren in de muurschilderingen in de kerken, waar het laatste oordeel aanschouwelijk voor de leek is uitgebeeld. Links de verdoemde zielen rechts de vergeven lammeren die de hemelpoort in gaan Links openen zich reeds de krochten der Hel, vlammen lekken naar boven en de Duivels staan met hun rijken gereed der eeuwigdurende foltering tot Gods Heilsplan te voltrekken. Alleen de Kerk kan hier het verlossende woord spreken. Die heeft die macht samengebald in de plaatsvervanger van Christus – deze aanduiding komt juist nu in zwang – en deze mandateert haar aan de bisschoppen. Deze kunnen haar delegeren en subdelegeren aan de priesters, maar daarbij die delegatie aan bepaalde voorwaarden en beperkingen verbinden. Het kerkelijk recht, het canonieke recht, formuleert die condities en limitaties – waaronder schorsingen en opschortingen van deze macht – en definieert precies hoe de vergeving aangevraagd, gegeven en verworven kan worden. Dan hoeft de zondaar niet naar de Hel. En dat is heel wat waard. De vergeving, dat is zonneklaar, komt niet om niet. De zondaar moet boete doen, een penitentie ondergaan. Die penitentie kan allerlei vormen krijgen, ook hier is het canonieke recht inventief en ruimhartig. De penitentie moet proportioneel zijn aan de zondesschuld. De priester bepaalt in het biechtritueel hoe groot deze schuld is.

Dogmatisch wordt in de biecht een sacramentele rechtszitting neergezet. De biechteling wordt in de handleidingen voorgesteld als verdachte. Hij heeft zich schuldig gemaakt aan de verstoring van de goddelijke rechtsorde. Hij heeft Gods Vrede gekrenkt. Hij verkeert in disharmonie met die Vrede, dat Heilsplan. Hij moet de tenlastelegging zelf formuleren: de priester moet hij de aard, strekking en omvang van zijn delict tegen die Vrede nauwkeurig opgeven. Dat doet hij door zelfbeschuldiging. Anders dan in het wereldlijk recht, dat recht van de tweede kolom, is alleen die zelfbeschuldiging, de gave en onvoorwaardelijke erkenning gevolgd door berouw, het enig geldige en wettige bewijsmiddel, daar is het canonieke recht heel duidelijk in. De penitent, de biechteling, is aangewezen op de erkenning, de priester, zijn rechter, kan niets anders in zijn bewijsredenering aanvaarden. Steunbewijs is niet alleen onnodig, het is ook ongeldig. Dat is in het wereldlijk bewijsrecht juist anders, daar is dat steunbewijs onontbeerlijk, want alleen de erkenning volstaat niet. De wereldlijke rechter immers kan dwalen. De priester niet, deelachtig als hij is bij zijn sacramentele bediening aan de instorting van de genade Gods die hem behulpzaam is bij het voltooien van het Goddelijke Heilsplan.

Christus heeft, vervolgens, de wereldlijke rechtsmacht ook in de handen van de Paus neergelegd. Die kan dus wereldlijke rechtspraak uitoefenen. Maar hij hoeft die macht zich niet voor te behouden. Hij kan haar altijd delegeren of subdelegeren aan wereldlijke heersers, zoals deze die jurisdictie kunnen delegeren en subdelegeren aan hun onderhorigen. Deze heersers moeten altijd begrijpen dat zij die macht tot wederopzeggens toe hebben

ontvangen. Zij moeten die macht dus gebruiken in overeenstemming met de voorwaarden van de delegatie overeenkomstig de wil van de Paus. Die machtsaanwending mag dus nooit botsen met de doelstellingen van het geestelijk gezag, door de kerkelijke hiërarchie namens de Paus uitgeoefend. Botst de tweede kolom met de eerste, dan is het morele gelijk altijd aan de eerste, dat is duidelijk. Bij de verwoesting van Luik zaten dus de Bourgondiërs per definitie fout.

Om opportuniteitsredenen heeft de Kerk de zwaardmacht, de uitoefening van het geweldsmonopolie ter rechtshandhaving aan het wereldlijk gezag over gelaten. De aanwending van dat monopolie moet dus geschieden in overeenstemming met het geestelijk gezag. Vraagt deze om de inzet van geweldsmiddelen, dan moet dat geschieden. De Kerk kan zelf haar handen niet bezoedelen met bloed of geweldspleging: *ecclesia abhorret a sanguine*, dat uitgangspunt is een vanzelfsprekendheid. Hoe weten we dat de zwaardmacht moet worden ter beschikking gesteld aan de geestelijke macht als deze daarom vraagt. Dat heeft Christus op een hoogtepunt in Zijn veelbewogen leven zelf verordonneerd. Als Christus wordt aangehouden in de Hof van Olijven door wetsdienaren wil Petrus, niet toevallig de eerste Paus, hem met geweld ontzetten. Hij trekt een zwaard dat hij heeft meegevoerd, omdat hij ontwaarde dat Christus zich bedreigd wist. In het gevolg van Christus zijn waarachtig twee zwaarden voorhanden, naar blijkt. Petrus haalt uit en treft een oor bij de knecht Malchus van de tegenpartij, dat bloedend op de grond valt. Christus wijst dit geweldsgebruik niet af. Maar hij volstaat op dat moment te gelasten aan Petrus het zwaard weer in de schede te bergen. Hij vindt het genoeg zo. Als Christus had gevonden dat Petrus ten principale fout zat met zijn geweldsgebruik, had Christus dat echt wel gezegd. Hij zegt ook niet dat de twee zwaarden weggegooid moeten worden. Geweld kan dus in overeenstemming zijn met Gods wil en de Kerk bepaalt wanneer dat het geval is. Dat heeft zij, wederom, precies uitgewerkt in het canonieke recht. Daarom mag de Woenselse Deken de Eindhovense Schout en diens knechten en beul ontbieden als hij dat ter rechtshandhaving noodzakelijk vindt. Wat geldt voor de Schout, geldt ook voor de Legerafdelingen waarvan de Hertog van Brabant zich pleegt te bedienen. Alleen zijn de delicten die in Woensel begaan worden nooit van dien aard dat dat nodig is. Dit is de typisch middeleeuwse redenering betreffende de juiste verhouding tussen de twee gezagskolommen. Bij een actief jurisdictieconflict gaat de geestelijke kolom vóór, maar de zwaardmacht, de doorzettingsmacht om dat te doen, is te ontnemen aan de wereldlijke zuil. En die verdomt het vaak en naar willekeur. Dat is verkeerd, de wereldlijke machthebber begaat daarmee grote zonde. Maar wij leven nu eenmaal in een gebroken, zondige wereld.

De Woenselse Deken past niet alleen canoniek recht toe. Want hij heeft ook te maken met de machtsuitoefening van het wereldlijk gezag: de Kerk staat die macht die jurisdictieaanwending immers toe en mandateert haar of delegeert zulks. Dan moet hij op zoek gaan naar de inhoud van die rechtsregels. Soms komen die uit Truiden, als de Abt zich zorgen maakt over de respectering van zijn bevestigingsrechten, maar ook wel uit Luik. Dan hebben ze betrekking op de fiscaliteit: wie moet welke belastingen wanneer betalen en waarom. Boeren moeten in natura betalen: soms tiende delen van hun oogst, soms in diensten, soms in bijzondere producten. Soms rogge, soms meel, soms brood. Het hangt er vanaf of ze eigenerfde boeren zijn of niet, en als ze pachten, van wie ze dat doen. Ambachtslieden leveren soms eindproducten, vissers, stropers en jagers leveren op gezette tijden hun buit gedeeltelijk in of hun winst, al naar de gewoonte, het onbeschreven recht. De Deken int zelf niet, daar heeft hij klerken en ontvangers voor die percentages provisie mogen afhouden. Bij gebreke van betaling en verhaal volgt lijfswang en dat levert het Eindhovens stadsgezag. De gewoonten primeren. Maar daarachter schuilen geschreven rechtsregels. Die komen voornamelijk van de Kanselarij uit Luik, maar Leuven en Brussel hebben steeds meer ambtelijke raden en colleges die ook regelingen en ordonnanties afvaardigen. De Luikse Kanselarij wendt zich tot de Aartsdiaconieën, die voor verdere verspreiding en afkondiging zorg dragen. Dat gebeurt zelden schriftelijk, papier is duur, perkament al helemaal en verder is de gebezigde taal Latijn, verheven en vaak moeilijk te interpreteren. Maar de Aartsdiakens zenden vaak visitatoren die de Dekens komen controleren en de afdrachten innen. Deze visitatoren delen dan de nieuwste regelingen mee. Ze leggen ze desgevraagd uit. De Dekens hebben daarbij geestelijken uit de directe omgeving ontboden op de Dekenij, die als getuige

optreden van de mondelinge overdracht, de vragen en de antwoorden. Leuven geeft de interpretatievoorschriften voor de richtlijnen en ordonnances van Luik en Brussel. Het kan zijn dat Keulen ook regelingen heeft uitgevaardigd. Die gaan in theorie voor. Maar in de praktijk legt men deze Keulse regelingen zo uit dat ze niet kunnen conflicteren met de Luikse voorzieningen. In Leuven zitten de juristen en geleerden: daar is de universiteit en daar zit de grote Raad van Brabant, voordat ze verhuist naar Brussel. Daar zijn ook de kloosterorden met geleerde specialisten. Met Den Bosch hebben de steden te maken, want van de Bossche stadsrechten zijn hun rechten en privileges gecopieerd. Is over de toepasselijkheid daarvan misverstand of onenigheid, dan kan je in Den Bosch ter hoofde gaan: advies aanvragen hoe het eigenlijk zit. Maar die rechten en privileges zijn altijd gerelateerd aan de rechtsregels die gelden op de markten die de steden mogen houden op gezette tijden, plaatsen en voor gezette waren en goederen en nijverheidsproducten, en daar heeft de Woenselse Deken niets mee van doen. God zij dank: het is al ingewikkeld genoeg.

Versplintering en onoverzichtelijkheid? Wie zich realiseert dat een Eindhovense rechter als nevenzittingsrechter te maken kan krijgen in één geding met een Haagse wet in formele zin, een provinciale verordening, een Brussels Kaderbesluit, een VN-verdrag en een Richtlijn van de Raad van Ministers zomede een arrest van de Luxemburgse Unie-rechter die conflicteert met een einduitspraak van de Mensenrechtkamer in Straatsburg kan de verzuchting slaken dat we in dit opzicht niet veel verder zijn gekomen.

IV.4. De inleidingsrechten

Een van de belangrijkste taken van een Deken was: het inleiden van nieuw benoemde functionarissen. Welhaast niemand kon lezen of schrijven ten plattelande. Verder waren er geen duidelijke voorschriften over de priesteropleiding of de basistraining voor geestelijke. Pas het Concilie van Trente zou daarin afdoend voorzien. Maar dan schrijven we 1563. Dan komen er, wat de priesteropleiding betreft, duidelijke regelingen, geldend binnen de hele Kerk, voor de seminaria, grootseminaria en de katholieke universiteiten, voorzover het de theologische faculteiten betreft. Regelingen die verder per kerkprovincie moeten worden uitgewerkt door het college van residerende bisschoppen ter plaatse. Deze gezagsdragers moeten die regelingen ter bekrachtiging dan weer wel voorleggen aan de Romeinse Curie. Dat gebeurt dan ook in het diocees van Den Bosch. Dat zal een enorme betekenis hebben voor de inrichting van de kerkelijke administratie aldaar en het diocesane bestuursapparaat. Zie VII.1.

Voorlopig redt de kerkelijke administratie zich, wat pastoorsbenoemingen betreft met een dekenale inleidingsprocedure. Er is een pastoorsplaats vacant. Zeg: in Oerle. Aan de Woenselse Deken wordt daarvan kennis gegeven, mondeling, door een commissie uit het kerkbestuur van de plaats. Die komen vertellen dat mijnheer pastoor dood is, wat ze voor zijn opvolging in gedachten hebben en waarom. Er kan al een gereede kandidaat zijn: de pastoor kan iemand al min of meer in opleiding genomen hebben; zie hierboven IV.1. De Deken zendt bericht aan de Aartsdiakonie. Met advies hoe te handelen. Ook mondeling. De diakonie zendt een beambte, die komt berichten welk gevolg moet worden gegeven aan de verzoeken van de plaatselijke notabelen en wie de geschikte kandidaat is. Opponeert de Deken niet, komt hij niet met tegenvoorstellen – en hierbij kunnen emolumenten die genoemde notabelen hebben verschaft of in het vooruitzicht gesteld een rol spelen – dan zal het deze worden. Deze presenteert zich op de Dekenij. Hij heeft een oorkonde bij zich, waarin het besluit tot de benoeming wordt vervat, met een soort identiteitsvaststelling: hoe zal de Deken weten dat dit inderdaad de gegadigde in persoon is. Dat kan een voorwerp zijn, een halve rozenkrans bijvoorbeeld, waarvan de andere helft per koerier de Deken ter hand is gesteld. Een deksel van een pyxis, terwijl de Deken over het onderstel beschikt. Een doorgescheurd stuk perkament, waarmee op gelijke wijze is gehandeld. Iets van lezen en schrijven zal de kandidaat doorgaans wel kunnen, maar noch hij noch de Deken zijn in die mystieke vaardigheid volleerd. Het uitwisselen van benoemingsoorkonde en ratificatie via een bewijs van ontvangst zal meestentijds geen zin hebben.

De Deken herkent het handschrift op de voorstellingsacte. Hij stelt de identiteit van de kandidaat vast. Hij stelt vast dat deze de man is, die door het diakonaat is gezonden. Dat doet hij door te vragen naar de uiterlijke hoedanigheid van de beambte aldaar die over de benoemingen in deze landstreek pleegt te gaan. Hoe ziet hij eruit? Hoe praat hij? Is nog iets bijzonders in het gezicht opgevallen (de neus is weggerot, het gelaat door pokken geschonden). Want de oorspronkelijke kandidaat kan op 's heren wegen overvallen zijn. De aanvaarding van een pastoorsplaats is lucratief en de overkomst van de kandidaat blijft niet onbemerkt en onbespied en Latijn, dat kan iedereen wel brouwen. Het “Dominus Vobiscum” en “Ite Missa est” is iedereen in deze contreien vertrouwd en met enige handigheid maakt men er gangbare oehoehoeroe-taal van. De kreet “hocus pocus” is immers afgeleid van de consecratieformule “Hoc est enim corpus meum”.

De Deken gaat nu, als deze persoonsvaststelling bevredigend is verlopen, op pad met de kandidaat, nu dwaling omtrent de persoon, “*error in persona*” zo goed als uitgesloten is (en ook hieromtrent geeft het canonieke recht tal van gedetailleerde voorschriften betreffende de rechtsgevolgen van zulk een dwaling betreffende de persoon en de sacramentele consequenties). Hij *leidt* de nieuw benoemde *in* op zijn standplaats. Hij kan daarbij getuigen vragen: priesters die staan op omringende erkende plaatsen, meestal kapelaans. Het kerkbestuur kent de Deken. Ze zijn bij hem geweest, de kerkmeesters. Ze wachten de Deken met zijn metgezel op aan de grens van de parochie. De Deken brengt de pasbenoemde voor het kerkgebouw. Daar drommen de parochianen reeds samen: een gewichtig moment, want hier is de hoogste gezagsdrager ter plaatse waar ze het weer een aantal jaren mee moeten

doen. Plechtig en met luider stemme verklaart de Deken dat hier hun nieuwe pastoor is. Hij prent de parochianen hun verschuldigde gehoorzaamheid in. Dezen kunnen dan de nieuwe pastoor een herdersstaf overhandigen, waarmee deze driemaal op de gesloten kerkdeuren slaat, opdat zij zich openen. De pastoor treedt dan waardig binnen om zijn eerste mis op te dragen aan de tafel met offersteen die hij voortaan zijn altaar mag noemen. Totdat ook te zijnen aanzien God anders beschikt zal hebben. Dit is de *dekenale inleiding*. Zij kost geld. De Deken hanteert een tarief waarbij de duur van de tocht, de gevaarvolheid van deze, de welstand der parochie en die van de benoemde coördinaten zijn. Gaat de tocht over de Woenselse Heide, dan moet je uitkijken voor de bedelaars daar. Moet je langs de Dommel stroomafwaarts, dan zak je verderop mijlen ver tot aan de enkels in de blubber en bovendien kan eens mens nergens rusten in een herberg tot aan Borkel-en-Schaft. En dan: de kandidaat heeft vaak zijn spullen bij zich, een miskelk, een kostelijke stoel, een geborduurde dwaal die moeder heeft meegegeven, en dat blijft onderweg niet onbesproken. Terug is minder link, maar de Deken kan de inleidingsgelden mee krijgen of giften in natura. Drie kakelende kippen aan een touwtje met de poten aan elkaar gebonden, dat blijft ook niet onbemerkt. Liever dus niet, maar soms kan het niet anders. Moet de Deken langs vijandige dorpen of streken – in Liempde zijn er problemen geweest, in Sint Oedenrode maken ze ze – dan heeft hij geleide nodig, hij kan niet op de hei gaan liggen matten. Moet hij dat zelf betalen, dan rekent hij dat door. Dat spreekt van zelf. Maar dan moet het geldsbedrag uiteindelijk maar aan een bertvaarder op Eindhoven meegegeven worden, want vragen om moeilijkheden, dat is geen hobby van de Deken.

In een acte kan de Deken deze inleiding relateren en gewagen dat deze geschied is volgens de gepaste rite, plechtig overeenkomstig plaatselijk gebruik en dat de parochianen de nieuwe gezagsdrager begroet en ontvangen hebben. Daarvoor is een standaardformule beschikbaar die Deken en getuigen tekenen of waarmerken, al naar gelang zij al of niet vaardig zijn een eigen handtekening of naam te stellen of te schrijven. Soms wordt slechts een kruis getekend, waarbij de Deken dan aantekent dat hij zelf heeft gezien dat kapelaan Peters Michielszoon uit Zeelst dat kruis heeft gesteld. Pas dan kan hij afsluiten met de verklaring dat alles volgens de regelen der kunst is verlopen: *Quod omnia rite et sollemniter acta esse praesumuntur*. En al kan de nieuwbenoemde het niet nalezen en met moeite nabauwen, hij zal dit document tot aan zijn levenseinde op de borst koesteren, totdat het met hem in de kist verdwijnt als paspoort ten eeuwig leven.

IV.5. De verhouding tot de drie kwartieren van de Meijerij

Woensel ligt in Kempenland. Een van de vier gebiedsdelen waarin de Meijerij van Den Bosch is ingedeeld. De Meijerij zelf is weer een van de vier delen van het Hertogdom Brabant. Men spreekt van de “vier kwartieren van de Meijerij”. Daarmee bedoelt men tegenwoordig alleen de landstreek in het Zuid-Oosten van Noord-Brabant. De andere drie zijn Peelland, het kwartier van Oisterwijk en dat van Maasland. Zij kennen hun regionale hoofdplaatsen: Oisterwijk, Oirschot (voor Kempenland), Sint-Oedenrode (voor Peelland⁵⁷) en Oss voor Maasland. Maar de Meijerij was groter. Zij omvatte oorspronkelijk mede Leuven, Antwerpen en Brussel. Het geldt hier een administratiefrechtelijke indeling. Zij is gangbaar geworden in de periode dat Brabant namens de Hertog van Brabant werd bestuurd door de Hofmeijer van deze wereldlijke gezagsdrager, die weer, op zijn beurt, het gezag ontleenden aan de feodale leenheerlijke verhouding waarin hij verkeerde tot de uiteindelijke soeverein van het Carolingische Middenrijk, oorspronkelijk Keizer Lotharius. En later de Bourgondiërs die zich uit dat soevereiniteitsverband hadden weten los te maken. De hoofdplaatsen van de Meijerij moeten de belangen van de Hertog van Brabant veiligstellen. Dat doen zij sedert de twaalfde eeuw. Ze moeten defensie-maatregelen treffen, want de Meijerij krijgt, naarmate de welvaart toeneemt onder het Bourgondisch bestuur, last van militaire invallen van de Graven van Gelre – dat onderdeel is van het Heilige Roomse Rijk der Duitse Natie en vanuit Arnhem en Kleef opereert – en de Graven van Holland. Ze moeten daarom ook fiscale maatregelen treffen, want dat kost geld. De Hertogen trachten de steden van de Meijerij aan zich te binden als militaire steunpunten bij die defensieve maatregelen. Ze doen dat door stadsrechten te geven. Eindhoven krijgt ze in 1232 samen met Sint Oedenrode. De Hertog erkent daarbij eigenlijk een bepaalde stand van zaken rechtens. Hij erkent dat deze steden markt houden op gezette dagen en tijden, dat ze regels mogen stellen voor de commerciële activiteiten aldaar, geldmiddelen mogen scheppen, beurtvaart mogen onderhouden. Ze mogen zich daarbij van zwaarmacht voorzien: hun geweldsmonopolie is voortaan rechtens geaccepteerd en hun executoriale maatregelen buiten de stad die daarvoor noodzakelijk zijn eveneens. Ze mogen muren aanleggen, graag zelfs, grachten aanleggen en poorten instellen. Ze mogen identiteitsvoorschriften invoeren, mensen visiteren bij die poorten en uitzetten of terugleiden naar buiten een zeker rechtsgebied, dingbanken oprichten, school houden, als ze ook maar bijdragen aan de militaire defensie. Dat doen ze, want de Gelderse Generaal Maarten van Rossum wordt uiteindelijk bijzonder hinderlijk al laten ook zijn voorgangers zich ook niet onbetuigd.

Woensel blijft buiten deze maatregelen. Maar het heeft voordeel van de wasdom van Eindhoven en diens marktrechten. De stroomrug wordt drukker belopen en bereden dan ooit. De Deken heeft daar niet heel veel aan, al heeft hij er wel mee te maken. Want die vreemdelingen kunnen onrust veroorzaken en soms de Kerkvrede verstoren. Zijn zorgen blijven ambtshalve die van voorheen, al moet hij soms wat vaker in Eindhoven heul gaan zoeken als hij met vreemde soldateska te maken krijgt. De gelovigen blijven gelovig en verrichten hun religieuze plichten als immer, *per omnia saecula saeculorum*. Ze hebben alleen wat meer te maken met Sint-Oedenrode, want dat komt met nieuwe heffingen. En ze moesten al zoveel dokken. Aan de Deken. Rouwen en trouwen kost geld, de absolutie soms ook. Sterven niet, begraven worden en blijven wel.

De verdeling in Aartsdiakonieën loopt dwars door de kwartieren-indeling heen. Die indeling in Aartsdiakennijen is een typisch Luikse verdeling. Die diende in principe slechts kerkelijke doeleinden. Die van de Dekenen, waarin de Diakonieën weer verdeeld waren, eveneens. Aangezien echter de Dekens tevens hoge beambten of ambtenaren waren die ook wereldlijke

57

jurisdictiekringen behartigden konden daardoor lastige jurisdictieconflicten ontstaan, vooral bij fiscale heffingen en verpondingen. Dubbele aanslagen bij middellijke of onmiddellijke belastingheffing kunnen daarvan het gevolg zijn. De Dekens voelen het meest voor accijnzen op sacramentele daden die er in overvloed zijn. De gelovige betaalt, anders krijgt hij het sacrament niet, de inning is eenvoudig. De Hoofdplaatsen voelen meer voor bronbelasting. De fiscaal schuldige kan dan onderworpen worden aan conservatoire maatregelen ter inning. Zij hebben daartoe geweldsmiddelen en hun inzet is effectief – immers vernederend en direct zichtbaar – en dat kan de Kerk slechts moeizaam bereiken, al is het niet uitgesloten.

De idee dat één belastbaar feit slechts één keer tot een aanslag en heffing aanleiding mocht geven bestond wel, in primitieve aanleg. Men spreekt van het *ne-bis-in-idem*-beginsel. Letterlijk: “betreffende hetzelfde feit dient niet twee of meer keer gereageerd te worden”. In het Latijn kun je iets vaak veel pregnanter uitdrukken dan in het Nederlands. Vandaar dat deze rechtsprincipes nog steeds in het Latijn verwoord worden. Dat geldt ook voor belangrijke rechtsspreuken, de zogeheten *adagia*, meervoud van *adagium*. Meestal komen ze uit het Romeinse recht. En heeft het canonieke recht ze overgenomen, opnieuw toegepast en daarin verfijnd. Vervolgens hebben de middeleeuwse wetgevers ze overgenomen ook ten behoeve van de wereldlijke kolom.

Zo’n belastbaar feit was ondermeer het “branden van kaarsen” bij belangrijke rites. Vooral bij rouwmissen en bij huwelijksfeesten. Zie nader XV.10. Het zieleheil van een afgestorvene dierbare was er belangrijk bij gebaat in het hiernamaals als er veel kaarsen bij de lijkdienst werden gebrand. Dus werden er veel kaarsen gebrand, als men dat kon betalen. Dat branden kon soms voorwerp zijn van dubbele aanslagen van wereldlijke en kerkelijke zijde. Bij “deelname” aan een processie ter boetedoening na de biecht (zie XV.10.5) kon het *ne-bis-in-idem*-principe ook in het gedrang komen, vooral als de processie meerdere kwartieren aandeed en de aanslag contant voldaan moest worden, bijvoorbeeld in vorm van tolgeden. Bij het gebruikmaken van eens anders recht van windvang kon dat ook gebeuren, als de molen lag binnen twee of drie verschillende jurisdictiekringen. Sommige molens waren daar expres op gesitueerd. Bij het recht om duiven te laten vliegen, het recht om fuik te zetten of visserij te beoefenen kon *mutatis mutandis* hetzelfde gelden, zeker in de Kempen, want Dommel, Tongelreep, Gender en zijlopen meanderden nogal sterk en hun zijlopen eveneens. In theorie kon men hogere voorziening krijgen – bezwaar aantekenen en in hoger beroep gaan bij de Dingbank -- tegen de dubbele aanslag en tegen de dubbele overheidsreactie meer in het algemeen, kerkelijk of wereldlijk. Men denke aan de strafrechtelijke beboeting, verbeurdverklaring of onttrekking aan het verkeer maar ook aan inbeslagnemingen ter zekerheidsstelling van de nakoming van bepaalde verbintenissen. Maar de competenties van de Dingbanken lagen knap ingewikkeld en waren per kwartier verschillend geformuleerd. Bij de Dekenaten gold in dit opzicht een zekere uniformiteit, ze pasten allemaal hetzelfde canonieke recht toe. Maar bij grensoverschrijdende handelingen – zoals een langdurige processie – kon het gebeuren dat tweemaal of meer geheven werd. Door een kerkelijke autoriteit. Daar waren dan toch regels voor. Bij het gebruik van de veelbegane handelsroute van Luik/Eindhoven/Den Bosch vanuit Woensel om pelgrimage te doen naar het wonderdoend Mariabeeld in de Sint Janskerk te Den Bosch kon zich dat euvel voordoen. Dat de overheid, hoe ook genaamd, hoe dan ook die dubbele belasting diende te vermijden was aanvaard. De Woenselse Deken die zijn ambtsbediening over meerdere Kwartieren uitoefende kon daarover klagen bij de heffer. Dat kon zich met name bij de inleidingen van gezagsdragers voordoen als de heffing bij de Deken werd ingediend en niet bij de parochianen.

In de tijd dat de Tachtigjarige oorlog gaande is, trekken de conflicterende overheden zich niets meer aan van dat *ne-bis-in-idem*-principe en heffen ze maar raak. Een reis door de Meijerij kon de burger duur komen te staan. De overheden van diverse staatkundige herkomst – van “staats” gezag, dat wil zeggen: in dienst van de opstandige staten-generaal van over de grote rivieren en “Spaans” gezag -- plukken wat ze krijgen kunnen. Deze periode noemt men ook wel de *retorsie*-tijd, de tijd dat de burger niets anders is dan een voorwerp van wederzijdse gijzeling. De overheden, de Kerk inclusief, weten het, billijken en aanvaarden het en beschouwen de dubbele en driedubbele aanslag als middel om hun rechtsmachtkringen

veilig te stellen. Van geregeld handelsverkeer, bedevaarten en processies is dan al lang geen sprake meer en inleidingen geschieden nog in het geheim, meestal des nachts. De schaarse middeleeuwse jurisprudentie over het ne-bis-in-idem-beginsel is symptomatisch voor de stabiliteit en betrekkelijke welvarendheid van de periode tussen de twaalfde en het begin der zestiende eeuw. De Dingbank van Gestel, Strijp en Stratum past het toe en die van Woensel eveneens, ook ten aanzien van bepaalde verrichtingen van de Woensele Deken in wier rechtsgebied zij hun vonnissen wijzen. Woensel heeft een eigen Dingbank met een civiele, bestuurlijke en fiscale competentie. Het sluit zich niet aan bij de jurisdictiekring van de andere rechtbank, zich beroepend op aloude privileges. Het weigert dan ook *exequatur* aan haar vonnissen: het geeft geen verlof ze ten uitvoer te leggen binnen het Woenselse rechtsgebied, als de eiser van elders daarom vraagt. Wie een rechterlijk bevel wil dat hij binnen dat gebied kan ten uitvoerleggen, een zogeheten executoriale titel, moet maar opnieuw rechtsingang aanvragen bij de Woenselse Dingbank en de zaak weer helemaal opnieuw voorleggen.. Hij kan daartoe eerdere uitspraken gewezen door de andere Dingbank inbrengen. Als bewijsmiddelen. Maar of die Woenselse Dingbank daarop acht zou slaan, zou ernstig betwijfeld kunnen worden. Hiërarchie tussen de Dingenbanken was er niet en Woensel voelde zich van oudsher mijlenver boven Strijp en Gestel verheven. Dat de Woenselse rechter de zaak zou berechten “alsof geen eerder rechtsgeding was voorafgegaan” – zo luidt de geijkte formule in dat soort schepenactes.

IV.6. De oprichting van rectoraten

Lucratief voor de Woenselse Deken is: het oprichten van rectoraatskerken. Daar kan hij fundatie-gelden mee binnenhalen en soms beneficies. Dat zijn inkomsten verbonden aan bepaalde liturgische handelingen binnen een kerkgebouw of een welbepaald gewijd terrein. Bij een fundatie stort een persoon of een groep personen – die al of niet een rechtspersoon vormen – gelden om heilige missen op te dragen tot bijzondere intentie. Het sacrament van het misoffer – het opdragen van brood en wijn aan de Heer en het consacreran daarvan tot het bloed en het lichaam van Zijn Zoon te zijner gedachtenis – is dan gericht op de bevordering van een bepaald heil ten behoeve van een bepaald belang dat de storter van een geldsom inééns of de gever van bepaalde goederen of zaken welomschreven heeft aangegeven. De geldsom wordt belegd en trekt rente. Die rente wordt mede gebezigd voor de bedienaar van de sacramenten die de mis opdraagt. Dat doet hij op de tijd en de plaats die de fundator – de oprichter of stichter van het fonds --heeft opgegeven. De fundatie is gerelateerd in een notariële acte en meestal maakt een Deken die op. Daar vangt hij geld voor. Maar hij beheert ook het fonds. Hij wijst een priester aan, waarover hij, als hoofd van een parochie, beschikken kan. Die moet de missen lezen en daarbij nadrukkelijk, goed verstaanbaar en met luide stem de intentie, het doel, van de fundatie noemen. Het kerkvolk moet dat kunnen begrijpen. De bedienaar moet dus dan even zijn Latijnse gemummel onderbreken en in de volkstaal de intentie uitspreken. Het gaat om de intentie van de fundator, niet om die van de liturgist. Hier komen we op een typisch middeleeuws aspect van het sacrament en deszelfs bediening. Wat de bedienaar, de priester, intentioneel voor gesteldheid heeft, is irrelevant voor de geldigheid van het sacrament. Wat zijn gemoedstoestand is op het moment dat hij de consecratiewoorden uitspreekt is niet echt van belang, al is het dienstig, ter bevordering van de volksdevotie en de stichtelijkheid, dat hij de indruk weet te wekken volledig bij zijn bediening in gelovige overgave betrokken te zijn. Maar waar het echt om gaat, wat de actieve sacramentele bediening aangaat, is, dat hij de juiste gebaren maakt, de juiste woorden juist en welgearticuleerd uitspreekt en zich daarbij van de juiste sacramentele toerusting bedient. Het altaar moet op de juiste wijze in het kerkgebouw geplaatst zijn. Dus: in de apsis, als die er is, althans tegen een buitenmuur. In het altaar moet een offersteen zijn gevat, die gewijd is en van kruistekens is voorzien. Er is een formulierboek dat die steen en de wijding daarvan precies omschrijft. De priester moet bekleed zijn in de juiste gewaden in de kleur die het kerkelijk jaargetij voorschrijft: wit, groen, paars en rood. Dat zijn de basiskleuren. Het oppergewaad moet een kazuifel zijn. De Romeinse ambtenarenmantel, teken van hoge waardigheid. Daarop staat op de rugzijde een duidelijk herkenbaar en waarneembaar kruis. Verder prijkt op de voorzijde een brede baan, die de geselkolom van Christus voorstelt, waaraan hij de martelingen heeft ondergaan die de Romeinse soldaten hem in opdracht van Pontius Pilatus toebrachten, destijds, op de gang naar Golgotha. Want de priester zal bij dit offer de persoon van Christus voorstellen. Dat moet voor zijn volk van analfabeten zintuigelijk waarneembaar zijn. De kerkelijke voorschriften omschrijven verder gedetailleerd zijn verdere kledingstukken die hij aangetogen moet hebben, wil het sacrament perfect voltrokken worden. Maar de subjectieve intentie van de bedienaar, daarvan zegt het kerkelijk voorschrift verder niets, dan dat de priester zijn act *attentiter atque ritualiter necnon sollempniter* moet voltrekken: uiterlijke verschijningsvormen. Denkt de priester op het moment van consecratie aan het feit dat hij niet genoeg turf heeft op zijn stookplaats, dat hij ter markt moet gaan om vlees te halen of dat het tijd wordt voor een bevordering of overplaatsing, dat verhindert niet de perfecte voltooiing van het misoffer ten genoegde van de gelovigen. En *die* moeten wél de juiste subjectieve intentie hebben. Daarzonder kunnen zij niet met vrucht deelhebben aan het misoffer en ter communie gaan, dat wil zeggen: de ouwel ontvangen op de tong met het effect dat Christus reële presentie zich meedeelt aan het fysiek substraat van het lichaam. Psychologisch dus een asymmetrisch systeem: de subjectieve gesteldheid van de activus is nauwelijks van belang, die van de passivus is beslissend. Daar is een uitdrukking voor, voor deze rituele asymmetrie: het sacrament werkt "*opere operato*". Het werk, de daad van de sacramentele handeling, werkt in en door zichzelf. De daad werkt, niet de intentie van de dader, om het zo maar eens uit te drukken. Dit axioma is beslissend voor de middeleeuwse leer der sacramenten, en alleen zó kunnen wij de belevingswijze van de gelovigen destijds verstaan. En de Kerk heeft dit

uitgangspunt eigenlijk ook nooit losgelaten.

Dit *opere operato*-systeem is het, dat gaat zorgen voor datgene wat wij tegenwoordig sacramentele uitwassen zijn gaan vinden: de cumulatie van effecten van sacramentele handelingen van een bedienaar die eigenlijk nergens bij betrokken is en zijn functie vrijwel ambtelijk uitoefent. En die voor die uitoefening geld vraagt, terwijl hij de cumulatie opjaagt om per effect geld te kunnen vragen. Het effect is steeds: *reconciliatie*, hereniging, van de gelovige met het Goddelijk Heilsplan in de voltooiing waarvan hij gelooft en leeft. Want toevallig is er in deze belevingswijze niets, alleen is de richting van het plan en Gods bedoelingen daarbij voor de mens fundamenteel onkenbaar, al kan hij daarin niettemin toch een eind komen. Dat is dan het kennistheoretisch optimisme dat voor de theologie van dit tijdsgewricht zo kenschetsend is. We vinden het bij Thomas van Aquino, die in deze tijd de godgeleerdheid en de daarvan afgeleide wetenschappen beheerst, in diens *Summa Theologica* volmaakt verwoord.

De intentie van de fundator kan gericht zijn op het zielenheil van een afgestorvene. Die verkeert in het vagevuur, ter delging van zijn tijdelijke zonde-schuld, als hij tenminste “goed” gestorven is. Dat betekent dat hij heen is gegaan naar het eeuwige, voorzien van de genademiddelen der heilige Kerk en dat hij vervolgens naar goed gebruik ter aarde is besteld in gewijde grond. Hij heeft, in zijn stervensuur, gebiecht en de absolutie gekregen. Dit is van immens belang. Daaraan is iedereen zeer gehecht. Daarvoor heeft men alles over. Dit leidt derhalve óók weer tot uitwassen, die de Kempische samenleving zullen tekenen. Zie XV.10.4. De gestorvene moet dus in het hiernamaals lijden in het vagevuur, want zonder zonde heeft hij niet geleefd. Dat is de mens niet gegeven. Maar de Kerk kan hem toch ontslaan van de schuld van de zonde, de doodzonde incluis. De doodzonde is het ernstig vergrijp tegen Gods geopenbaarde zedeleer. De zondaar belooft daardoor de eeuwige verwerping Gods. Moord, verkrachting, bigamie, bespottling van de hostie. Hij heeft zich buiten diens Heilsorde geplaatst. Maar niet onherroepelijk. De Kerk kan vergiffenis aan hem schenken en hem verenigen met zijn Schepper, via de biecht. Daarin wordt de onuitwisbare zonde-schuld omgezet in tijdelijke zonde-schuld, waarvan steeds iets kan worden ingeboet, bij leven door de zondaar zelf en bij dood door mensen die zich daarop te zijnen behoeve toeleggen door hem in hun gebeden te herdenken en voorspraak voor hem te zijn bij God en Zijn Heiligen. De rechtsgeldige absolutie is hier het beslissend keerpunt in het eindige leven van de mens. *Absolutio*, ontbinding⁵⁸. Te weten van de schuld die de mens door zijn zonde(n) heeft

De aloude formule – en weer is het uitspreken daarvan op de juiste wijze, formeel en uitdrukkelijk het belangrijkste – luidt in het kwijscheldings-dictum: “Dominus noster Jesus Christus te absolvat: et ego auctoritate ipsius te absolvo ab omni vinculo excommunicationis et interdicti, in quantum possum et tu indiges. Deinde ego te absolvo a peccatis tuis, in nomine patris et Filii, et Spiritus Sancti. Amen.” Voor het woord “Spiritus” tekent de priester met uitgestrekte rechterhand vóór het gelaat van de biechteling het kruisteken. De vertaling is: “Onze Heer Jesus Christus ontbinde u; en ik, krachtens zijn volmacht, ontbinde u van alle banden van excommunicatie en interdict, voor zover ik zulks kan en gij het nodig hebt. En nu ontbind ik u van uw zonden, in de naam van de Vader en van de Zoon en van de Heilige Geest.” Daarna deelt de priester mee welke straf (penitentie) de biechteling moet accepteren en zelf aan zich voltrekken: het verrichten van gebeden, het deelnemen aan een processie, het horen van missen, pelgrimeren maar ook: het geld offeren. Naarmate de schuld groter is, stijgt het bedrag. En natuurlijk, hier ligt de invitatie tot het beruchte misbruik. De biechteling, nu aangeduid als penitent, heeft er, zeker als hij zijn dood aanstaande weet, alles voor over om de straf te volbrengen. Want daarzonder, zonder geëxecuteerde penitentie, is er geen absolutie. Dat besef is algemeen. De penitent verkoopt have en goed om die ontbinding te verkrijgen en de priesters weten dat. De rector en zijn Woenselse broodheer óók. Deze absolutie-formule kent bijna iedere gelovige woordelijk. Onderdelen ervan komt men dan ook onophoudelijk in allerlei teksten met allerlei connotaties tegen. Ook in rituelen die leken aan elkaar voltrekken. En dus in hun spreekwoordelijke zegswijzen. Ook in het Woenselse. Zie XV.10. Het is in het collectieve volksbewustzijn ingesleten, evenals de “hocus-

opgelopen. Alleen de priester van de Kerk kan dat doen, krachtens de volmacht die Christus aan die Kerk heeft gegeven: de onuitputtelijke Genade heeft hij daartoe aan Petrus overgedragen. En die heeft dat doorgegeven aan zijn opvolgers, dat dat ook weer deden aan allen die zij als priesters aanstelden. Volkomen kwijtschelding van alle kerkelijke straffen⁵⁹ en van al die schuld. Die moet gegeven zijn. Tegenover de doodzonde staat de “dagelijkse zonde”. Daardoor schendt de mens óók Gods Zedelee, maar hij doodt daarmee niet zijn Ziel, de innerlijke bron waarmee de mens zich met zijn Schepper verenigt en Hem verstaan kan. Die dagelijkse zonde moet óók gebiecht worden, maar heeft de dader intens volmaakt berouw, dan kan hij buiten dat sacrament toch vergeving krijgen. Alleen, veiligheidshalve, kan hij toch maar beter de priester laten beoordelen of het berouw wel volmaakt is geweest. In de biecht. Je weet maar nooit. De zonde, in beide varianten, moet vergeven zijn. Daarzonder heeft de fundatie geen zin. Zij sluit aan bij de geschonken vergiffenis, strekt tot strafvermindering, maar verzoekt niet zelf. Dat doet het sacrament en dat alleen. Daarmee reserveert de Kerk voor zich zelf een enorme macht. Want de absolutie kan uitgesteld worden en aan voorwaarden verbonden. Middeleeuwse litteratoren hebben beschreven hoe de stervende, wentelend in zijn doodsangst, tot alles bereid is om deze verlossingshandeling uiteindelijk voltrokken te krijgen. De verlossing delgt de schuld niet, zij is slechts gevolg van Gods onbegrijpelijke Genade. Maar die kan men afbidden. Dat is de bedoeling van de fundator: de mis moet tot verkleining van die zonde-schuld strekken. De naam van de afgestorven ziel moet daarom duidelijk weerklinken voordat het offer voltrokken wordt. Maar de intentie kan de fundator kan ook meer generiek zijn. Hij kan zijn betrokkenheid uitstrekken tot allen die tijdens een bepaalde pest-epidemie in een parochie gestorven zijn of tot hen die gebleven zijn op een kruistocht.

De Deken ziet toe op de activiteiten van de priester die de fundatie uitvoert. Dat kan in de Dekenale kerk gebeuren, vaak een een zij-altaar wat geschonken is door de fundator en toegewijd is aan een bepaalde Heilige. Ambrosius, Barabara, Catharina, Herasmus, Sint Georgius, dat zijn in deze periode geliefde Heiligen die het effectief doen. Om hem zijn allerlei legenden geweven die steeds, naar de volkswil, nieuwe dimensies en perspectieven krijgen. Maar vaak wil de fundator dat zijn misoffer voltrokken wordt elders, dicht bij de begraafplaats van de te herdenken ziel. Of dicht bij een plaats waar een Heilige vereerd wordt die voorwerp van bijzondere devotie is geweest van de ontslapene. Dat kan: de Deken kan dan toestaan dat er een kapel wordt opgericht. Daarin mag de eredienst beperkt uitgevoerd worden, onder supervisie van de Deken. Daarin kunnen meerdere fundatie-altaren staan. Als het Kempenlandse Gilde-wezen zich ontplooid heeft zullen deze kapellen in het Woenselse Dekenaat als paddestoelen uit de grond rijzen. In Strijp, met de onvermijdelijke Trudo, maar ook met Barbara en Catharina als fundatie-patronen en later in Stratum, met Georgius. Maar ook weer met meerdere zij-altaren. De priester die deze kapel bedient heet rector. Hij bestuurt de kapel in opdracht van zijn pastoor-deken. Die, het zij herinnerd, ook nog eens pastoor is van de Eindhovense Sint-Catharinakerk en deken van het daaraan verbonden collegiale kapittel. De Woenselse prelaat heeft dus veel verschillende kwaliteiten, in ieder waarvan hij een kannuniksdi, een prebende of fundatiegelden vangt. Dat is de beruchte cumulatie, die de priesters van hogere rang straks in zo’n kwaad daglicht zal stellen. Want de Strijpenaren moeten wel de fundatie onderhouden en hun gelden blijven storten, maar de eigenlijke verantwoordelijke zien zij nooit. En toch strijkt die, via de rector,

pocus”-formule.

⁵⁹ De absolutie-formule noemt de excommunicatie en het interdict. Bij de excommunicatie wordt de gelovige buiten de gemeenschap van de levende kerk als organisatie geplaatst. Hij is geen lid meer. Hij hoort er niet bij. Hij is, zouden we nu zeggen, geen kerkelijk rechtssubject meer. Hij geldt in het onderling rechtsverkeer als stoffelijk object. Rechten kan hij niet meer geldend maken, dus ook geen rechtsingang bij de rechter claimen. De wereldlijke autoriteiten moeten dat ook respecteren. Nooit is de excommunicatie onherroepelijk, zij kan ingetrokken worden en zelfs ongedaan worden gemaakt. Zij is een verschrikkelijke straf. De Kerk springt er dan ook voorzichtig en terughoudend mee om, althans in eigen ogen. Ze kan bij kerkelijke rechterlijke uitspraak worden opgelopen maar soms ook van rechtswege via een ernstige zonde die ook altijd een ernstig misdrijf is. Bij het interdict blijft de gelovige lid van de kerkgemeenschap. Maar hij wordt niet meer toegelaten tot de sacramenten. Rechtsgeldig kan hij ze niet verkrijgen. Daaronder de absolutie. Ook het interdict is nooit onherroepelijk. Het gestelde over de excommunicatie geldt hier mutatis mutandis.

prebendes op per altaar. De rector kan op één dag maar één mis opdragen, maar daarvan kan hij toch weer dispensatie bekomen. Bij de Deken, die daarbij van de Aartsdiaken verlof moet hebben. Dispensatie en verlof kosten ook weer geld, de Strijpenaren brengen het op, want het gaat toch maar om het zielenheil van Vader en Moeder, Opa en Oma, daarvoor is niets te veel. De rector kan op één dag meerdere fundaties bedienen en dat brengt uiteindelijk geld en etenswaren in het laadje of de mand. Die eet de rector niet in Strijp op: hij moet des avonds toch naar de Dekenij terug of naar zijn daarbij gelegen kapelanie. Want de Deken moet hem overhoren en wil rapport: hoe gaat het in Strijp? Hebben ze geen al te grote broek aan? Is het kaarsengeld al binnen?

Bij een beneficie wordt geld afgezonderd om een zeer speciale liturgische handeling te verrichten buiten het misoffer om. Wederom op tijd en plaats als de beneficator opgeeft. Het bidden van de Kruisweg – via beeldengroepen of afbeeldingen die de verschillende taferelen van Christus' lijden laten zien, vaak zeer realistisch -- is zeer geliefd in deze tijd. Men ontwerpt hele parken met processieroutes langs de taferelen, “staties” genaamd. In het midden de berg Golgotha met daarop de gekruisigde hangend aan zijn martelwerktuig. Stenen of houten beelden eromheen: Romeinse soldaten, spottend, ontstelde volgelingen, jouwende menigten. De parochie-gemeenschap leeft zich op de vervaardiging ervan uit. De volksdevotie grijpt daarbij terug op de ontroerende Christuslegenden, aangrijpende vaak dan de Evangelieën zelf. Veronica, de Verlosser het deerlijk bebloede gelaat afwissend. En in ontsteltenis diens trekken later in de daarbij gebruikte zweetdoek ontdekkend. Josef van Arimatea, het kruis mede torsend, plots zelf gestigmatiseerd blijkens: de spijkerwonden doorbloeden de handpalmen en de voeten. Deelname aan de daarbij behorende processie levert wederom bijzondere voorrechten op voor de participant, wederom bestaande in persoonsgebonden verkleining van zonde-schuld nadat de betrokkene althans rechtsgeldige vergiffenis heeft gekregen via de absolutie in de biecht. Herinner dat ook hier de *opere operato*-theorie maximaal opgaat. Bij iedere statie kan dat privilege vergroot worden. In Strijp wordt gebeden voor een kruisaanbidding in wit marmer, in de Zuider travee ingemetseld. Rechts staat de in smart ineengekrompen Maria, Mater Dolorosa onder het kruis, links Joannes de Apostel die voortaan haar zoon zal zijn op Christus milde aanzegging. Van heinde en verre komen de mensen om hier hun privileges op te doen, want deze bidplaats is wel bijzonder effectief. De rector leidt de plechtigheden en ziet toe op de juiste afwikkeling van gebeden en de processie. In de rectoraatskerk zijn relikwieën uitgestald in een aparte toren en ook hier zijn privileges te bekomen. Daarvoor zijn weer andere liturgische plechtigheden ontworpen. Een ommedracht van een bepaalde relikhouder kan besteld worden en er zijn bijzondere zegeningen op bepaalde dagen te bekomen. In Woensel is verder in de Dekenale kerk een zeer bijzonder Mariabeeld ter aanbidding ten toon-gesteld: Maria ter Dommele een mirakels beeld. Haar merkwaardige gang en haar letterlijk opduiken uit de Dommel, steeds weer opnieuw, verdient bijzondere aandacht. Dat zal Zij krijgen. Zie XV.9.2.

IV.7. De soep wordt niet zo heet gegeten

Plechting stond de grote porceleinen terrien met de dampende soep midden op het damasten tafelkleed gestald, de kringelende wasem omhoogstralend naar de grote glazen kap van de zware petroleum lamp recht daarboven, aller aandacht even opeisend. Er was geen tafelschikking. Maar dat Eindhoven aan het hoofd der tafel ging zitten, de rug naar de tuindeuren toe, sprak vanzelf. Striip rukte op. En greep de rugleuning van de lederen armstoel rechts van Eindhoven, het meubel rukkerig naar achteren schuivend. Zo. Die zat. De ereplaats. Woensel voelde zich verstijven. Het bloed steeg hem naar de slapen. Verduiveld, hij moest nu niet kinderachtig zijn. De anderen dachten over Striip hetzelfde als hij. Alleen, soms braken de woorden bij hem door de haag zijner tanden, en bij die anderen niet. En dan kon Woensel dingen zeggen die hij achteraf betreurde. Wat had het voor zin? Striip wist het best. Hij deed het er om. Kijk, hij keek nu zijdelings naar de mogelijke reactie van Woensel. Kom, hij deed beter te gaan zitten.

De tafel was verder mooi gedekt: twee borden op elkaar bij ieders stoel, drie glazen met waterdruppels bespetterd, het bestek glanzend gepoetst en zelfs een bloemenbowl in het midden. Die van Venetiaans kristal, heel goed. Woensel zou de keuken straks complimenteren. Hij had dat pronkstuk al lang niet meer gezien, dat gaf cachet. Men ontrolde de linnen servetten, sloeg ze luidruchtig uit en vouwde ze op de toog, plezierig gespannen in afwachting van wat er allemaal komen zou. De soep geurde verrukkelijk, met flinke rundvleesballen en gebakken spekkies, veel vermicelli en groenten. En meelklootjes, platte rondachtige ballen van deeg, die het vet nog eens opzogen. Woensel was er gek op. De vetogen dreven kleurig rond, de brillenglazen van het Gestelse kapelaantje besloegen. Woensel overzag het alles als een veldheer, zich ineens groot, wijs en boven alle aard gewriemel verheven wetend. “Geef je bord eens aan, Eindhoven!” vroeg hij, zich naar voren bukkend en de zware zilveren soeplepel aanvattend bij het gebogen handvat. Eindhoven hield haastig bij, verheugd over deze fraaie culinaire ouverture. “Nou-nou, Woensel!” baste Striip ineens: “Een quatertemperdag en dan zo’n rijke soep! Vleesballen, toemaar.” Rinkelend liet Woensel de spaan ter nauwernood tegen de de terrienrand vallen, hij hield nog net de eindknop vast. Wel nondejuu. Ja, natuurlijk was het een vasten- en onthoudingsdag, dat wist hij óók wel. Maar dat gold voor de gelovigen, niet voor de bedienaren van het altaar. Tenminste, dat was het oude uitgangspunt, waarover wijselijk niet op de kransen gestreden werd, want die werden doorgaans midden in de week gehouden en dan wemelde het van quatertemper-dagen. Deze krans was nu al een paar keer uigesteld: ziektes, veel regenval, plotselinge afzeggingen wegens uitvaarten. Hij had uiteindelijk deze datum maar geprikt, op goed geluk, en vanochtend bij de dageraadsmis staande aan het hoofdaltaar bemerkte dat de dag eigenlijk tot versterving noodde. Bij het uitspreken van het voetgebed had hij de naam van de Heilige ontwaard aan wie de dag opgedragen was. De Heilige Joannes Maria Vianny, belijder, inderdaad geen lachebekje. De Heilige Pastoor van Ars. Boete doend door ultieme lijfsversterving. Die anderen hadden dat ook best geweten. Maar wat moet je? Bezwaren had niemand gemaakt en bij die kapoenen had hij een briljante bourgogne die op moest, ze was gisteren al ontkurkt, een magnum. Het was even stil. In de keuken klonk gerucht, die zaten te wachten op de verdere voortgang.

“Ik hoop, Striip, dat je de Heilige Stoel niet om de inquisitie verzoekt!” gaf hij weer, de soeplepel weer aanvattend en Eindhoven bedienend. Gegiechel. Heimelijk gegrol. En Striip grimaste zonder wederwoord, die beliefde uiteindelijk ook wel een bordje. Echt iets voor die vent. Meesmuilen, maar wel de lekkerste beetjes voor zich opeisend, dat had hij destijds als kapelaan ook al gedaan. Woensel kreeg er wat van. De borden werden rondgereikt, de tafel was voorzien. Men wachtte op het gebed, de tongen lekkend in afwachting. Heer zegen deze spijzen, het was snel gedaan. Woensel zat en gaf het sein. Eindhoven had al tijdens het bidden slurpend van zijn soep zitten eten, de lepel spattend gebruikend als roeispaan. Die werd stokdoof, die man. Woensel roerde overbodigerwijze in de soep rond, wachtend tot een ander begon. Het Gestelse kapelaantje zat te oreren over de gestelde vraag en het antwoord, de walm van de gele groentensoep negerend. De anderen veiden interesse, ondertussen ter dege op de gastheer lettend. Tongelre zat grommend voorovergebogen over het bord, dus

Woensel kon ook wel. Au! Toch nog heet. Uitkijken met die meelklootjes: de blaren op je tong en vanavond moest hij het Lof nog voorbidden. Bij uitzondering, maar de kapelaan van dienst was naar zijn moe. Dus ook maar voorzichtig met de wijn. Strijp had de linkerhand beschermend voor het bord gelegd en draaide wentelend de lepel van bord naar de mond als bediende een Minister van Verkeer en Waterstaat de openingslag van het hoofdtrad van een stoomgemaal. Hij ging te veel op die ellendeling letten, dat was het. Daar moest hij toch wat mee oppassen. Echte ruzie konden ze toch beter niet hebben. Maar die soep, die was weer goed.

V. Middeleeuwse ontplooiing

V.1.De oplevende handel en nijverheid.

Vanaf het midden van de veertiende eeuw tot ongeveer het midden van de zestiende eeuw gaat het goed met Kempenland, héél goed. Wel trekt het door die welvaart vreemdelingen aan die ook hun slag willen slaan, maar de plaatselijke weerbaarheid is dan wel zó sterk dat dezen ook weer snel verjaagd kunnen worden, ook als het Gelders troepen zijn vanuit Kleef, hoewel deze ter-dege huishouden. Er is oplevende handel en nijverheid. Die bevorderen het reisverkeer. En dat vraagt om onderhouden wegen en paden. De Bossche Baan vanuit Woensel wordt gedeeltelijk van grintlagen op de zanderige ondergrond voorzien. Ze sluit via de in deze tijd vergrote en verstevigde Woenselse poort in Eindhoven aan op de al vaak genoemde zandstroomrug die in het Eindhovense vestingsstadje vanuit Woensel gezien een verrassende keer naar rechts neemt, naar de Gestelse poort, waar het lange traject ingeslagen kan worden naar Neerpelt, Hasselt en Diest, eventueel met afslagen naar Luik of Turnhout. Handel op langere afstand betekent: credietverschaffing via wissels en pandbrieven en dat brengt klerkerij mee. Er is in Eindhoven nog wel niet direct een kantoorboekhandel zoals de negentiende-eeuwse Van Piere, maar die ontwikkeling zet zich in gang. Ook al omdat handel meningsverschillen veroorzaakt over de uitleg van het contract, de niet-nakoming en de eis tot ontbinding van de overeenkomsten, de restitutie van het gepresteerde en de vraag in hoeverre teruggave van bederfelijke waar daaronder kan vallen.

Er zijn geen ego-documenten. Er is niemand die, des avonds naar de nachtgalen luisterend of binnen bij de flakkerende vetpot, zijn diepste zieleroerselen neerschrijft of doet aantekenen. Misschien is er wel behoefte aan geweest, maar de schrijfkunst was nog steeds its zeldzaams, papier duur en inkt nauwelijks te bekomen. Maar als centen in het geding zijn of vermogenswaarden, dan slaat men toch wel degelijk aan het schrijven en kunnen rekeningen, transportacten, testamenten, huwelijksconvenanten en credietovereenkomsten ons wat vertellen. Op onze interpretatie komt het vervolgens aan: wat destilleren wij uit de gortdroge data dezer schrijverij. Hier moeten we uitkijken. In de negentiende eeuw komt er een historische richting op gang die de Brabantse Middeleeuwen ziet als een hoogtepunt van de culturele, economische en maatschappelijke ontwikkeling in deze Lage Landen. Het Bourgondisch epicentrum is de as dezer evoluties. De kampioen van deze zienswijze is onmiskenbaar Joan Alberdingk Thijm⁶⁰. Hij is met hart en ziel katholiek, woonachtig in Amsterdam. Hij staat kritisch tegenover de geestelijkheid, als intellectueel onstijgt hij ze verre; zijn minachting voor hun boertige seminaria waarin sigaren roken, onderbroekenlol, vooral kaartspel en dan nog in het bijzonder klaverjassen de belangrijkste culturele uitingen zijn, steekt hij nauwelijks onder stoelen of banken. Op het seminarie-Latijn spuugt hij. Hij wanhoopt eraan of de katholieken, als volksdeel, ooit nog in staat zullen zijn een eigen katholieke universiteit naar behoren – met voldoende faculteiten – te bemensen. Maar, zo doceert hij, in zijn onnavolgbaar maandschrift “Dietsche Warande” vooral gericht tot de katholieke leek: ééns kon dat wel. Hij doelt natuurlijk op het middeleeuwse Leuven, waar ook Nicolaas Clopper, de gemankeerde “Universalgeist” van Mariënhage vandaan kwam. Eens muntte Leuven de academische paradigma's voor andere oorden van geleerdheid, vermaard waren haar scholastici. Zij, deze *universitas academica* was de navel der geleerde wereld van destijds en symptomatisch voor de harmonie der onderliggende samenleving wier idealen zij verwoordde. Het was een stabiele samenleving, die Brabants-Bourgondische maatschappij,

met haar uitgewogen systeem van rangen en standen. Met beroepsgroepen die elkaar respecteerden en die elkaars kundigheden maximaal wisten uit te baten. Geen klassenstrijd, want ieder kende zijn plaats, was er tevreden mee, want God had de drie standen gewild. De Ridderschap, de Steden met hun burgers, de Priesterschap en geestelijkheid. Organisch als een levend lichaam waren zij als ledematen op elkaar betrokken, wel wetend dat het hoofd niet belangrijker is dan één der extremiteiten. En het eindproduct mocht er zijn: het staaltje van gezamenlijk kunnen, de gothische stadskathedraal, de lakenhal, de waag, het raad- en stadhuis. Thijm schetste het maand in maand uit, zodat de lezer zin kreeg zelf zich als opperman aan te bieden aan de neogothische architect Pierre Cuypers om aan deze heilstaat, het nieuwe hemelse Jerusalem, mee te werken. Cuypers was bevriend met Thijm en trachtte diens gedachten in steen uit te drukken, bouwkundig idee dat uiteindelijk ook Woensel niet onberoerd zou laten. Een harmonieuze samenleving, pulserend van daadkracht en vitaal optimisme, was het maar weer zo. Thijm, die een enorme intellectuele voorsprong had op zijn katholieke geloofsgenoten (en zich daar ook graag op liet voorstaan) heeft zijn hele leven eraan gewijd om deze gedachte te verkopen en de juistheid ervan te bewijzen. Hij onderschreef van heler harte het uitgangspunt: *nulla salus extra ecclesiam*. Er bestaat geen heil buiten de Kerk. Maar dat betrof hij op alle segmenten van het menselijk leven. En niet alleen op het religieuze. Wat hem betreft zouden “Kerk” en “Staat” ook moeten samenvallen. Een streven dat de latere Katholieke voorman Herman Schaepman beslist te ver ging en gelukkig andere Katholieke kampioenen ook. Zie hieronder XV.5. , want ook in Woensel heeft dat idee wortel geschoten. Daarbij was *demonstrandum* natuurlijk *premissa*. Wat Thijm wou bewijzen, dat vond hij ook en zijn eindconclusies zijn de onuitgesproken axiomata van zijn werkhypothesen. Niets nieuws. Wie sociologische studies van “maatschappij kritiese” gedragswetenschappers bestudeert uit de tweede helft van de twintigste eeuw komt dezelfde vicieuze redeneertrant tegen. Omdat dit soort beoefenaars der beschrijvende wetenschap er een meester in is zijn axioma's onbenoemd en ongedefinieerd te laten, duurt het lang voordat je er achter komt wat zijn *indefinienda* zijn. Heb je ze ontdekt, dan zie je pas goed dat je wederom je tijd hebt zitten verdoen met de studie naar de “haalbaarheid” der stelling dat een zwarte kat in het donker bij maanloze nacht lang niet makkelijk te vangen is. De studie die erop neer komt dat het kapitalisme via de grootindustrie de Woenselse samenleving gedesintegreerd heeft terwijl het een in zichzelf bezonken agrarische gemeenschap was (waar iedereen gelukkig was), is er zo een.

Thijm was er heel goed in. Daarom slaagt hij er ook goed in de veelbesproken “Gouden Eeuw” van de Hollandse Republiek af te doen als een veel minder van harmonie en cultuur doorplogen tijdperk in de Lage Landen, want de katholieken waren dan toch maar tweede rangsburgers en de gothiek stelde niks voor. Dat laatste is voor die periode zeker waar. Dat Thijm zich vol walging van de industriële revolutie afwendde, zeker in haar tweede stadium vanaf 1880 (hij zag de tekenen zich net nog voltrekken) ligt dan volmaakt in de rede. Andere, minder inventieve historici en litteraten met een behoefte hun ideeën uit te dragen in een brede dagblad-pers, volgden de meester graag en klakkeloos en zo wordt dan ook de hier besproken periode zonder al te veel bewijsplaatsen en omhaal gezien als de mooiste en beste periode in de existentie van Brabant. Daarna kwamen de protestantse Hollanders en toen ging het goed mis. Dat laatste is waar, de causaliteit die tussen het eerste en laatste aangenomen wordt is evenwel betwistbaar. Mgr. Th.J.A.J.Goossens (1882-1970), de eerste rector-magnificus van de Katholieke Economische Hogeschool liet zich bijvoorbeeld helemaal door Thijm meeslepen. Zijn bijdragen in de tijdschriften “Taxandria”, “Brabantia Nostra” en de “Bossche Bijdragen” gewaagden er hardnekkig van en werden door velen met instemming geciteerd. De zienswijze van Thijm is ook wel vleidend voor de gemiddelde geboren Brabander die vanuit de Randstad weinig moreel support pleegt te ontvangen.

Met dat in het achterhoofd kunnen we echter vaststellen dat het in de hier besproken periode over het algemeen best goed ging. Een symptoom daarvan is de brede wasdom van het Gilde- en Schutterijwezen in Brabant, inzonderheid in de Kempen, speciaal, want daar concentreren we ons op, in Woensel. “De Schut” of “scut” dan wel “schutse” of het “Schutterijgilde” deed het best in dat dekenaat. Later wordt zo’n weerbaarheidskorps ook wel “Guld” genoemd. Waar was zo’n groep, gemeenschappelijk geüniformeerd, voor? Het woord “schut” geeft dat doel aan. Ze beschermden de Woenselse gemeenschap tegen vreemdelingen en onrustverstoorders. En dat betekent dat er iets te “beschutten” moet zijn. Ze hadden een

verdedigende en politieke taak. Hun huidige bezigheden, marcheren op trommelslag, het vendelen met de grote vlaggen, het oefenen in het bezigen van de voet-, kruis- of handboog, het exerceren met vuurroeren en het onderling strijden wie er het snelste kan aanleggen, mikken en vuren met alle ingewikkelde inleidende handelingen van dien, wijzen erop. Ze waren bedoeld als aanvullende burgerwachten. Zo ongeveer als de Belgische “Gardes Civiques”⁶¹ in het begin van de Eerste Wereldoorlog. En net als die “Gardes” wilde de leden van de “Scut” beslist niet optreden als leden van een geregelde militia of van een te lichten dienstplichtig leger. Ze kwamen in actie ter ordehandhaving bij oproer, brand, prominent bezoek, kermissen, markten, kerkelijke plechtigheden, openbare afkondigingen en verder publiek vermaak, maar ze waren beslist niet bestemd om op te treden tegen binnenvallende huurlingen⁶². Daartoe misten ze trouwens ook de massa en de oefening⁶³. En het was voorlopig ook niet nodig. Maar ze waren er wel, met hun feesten, waardigheidssteken, wapens zoals zij- en schietgeweren, vlaggen, trompetten en trommels, de standaardrijders, de zilveren schilden op het wambuis. Dat kost geld, dat niet direct in consumeerbare stoffelijkheden omgezet werd, en dat geld was er dus. In Woensel zijn er twee “scuts: een toegewijd aan Sint Catharina en één, aan Sint Joris, een weerbare heilige in ridderharnas. Maar bij de documentaire herleiding moeten we uitkijken: Strijp had ook twee “scuts” met deze benaming, Eindhoven eveneens, Stratum had er een toegewijd aan Sint Joris en Gestel een onder de hoede van Sint Catharina. Ze zijn allemaal weerbaar, dapper en waren op de juiste tijd op de juiste plaats, maar het is moeilijk ze uit elkaar te houden. En waarom zou men ook. Daarnaast waren er nog, eventueel, de ambachtsgilden en de kerkelijke

⁶¹ Belgische burgerwachten, in 1830 provisorisch in het leven geroepen om defensieve taken te verrichten door de opstandelingen tegen het gezag van Koning Willem I, bij gebreke van een volkomen staand, geëquipeerd Leger. Ze bleven als aanvullende weerkorpsen echter in stand omdat de Belgische staat na 1831 weinig aanstalten maakte om te komen tot een toereikende Legermacht. Hun status was niet goed geregeld en hun uiterlijke uitmontering evenmin. Het was niet duidelijk of ze nu echt moesten worden beschouwd als volwaardige militairen of als burgers met een tijdelijke militaire taak, op wie een apart tuchtrecht toepasselijk was. In 1914 veroorzaakte dat moeilijkheden: de binnenrukkende Duitsers wilden hen beschouwen als “franc-tireurs”. Dat wil zeggen: als burgers die op eigen initiatief zich van wapenering voorzien hadden en op de geregelde Duitse Legerscharen het vuur openden. Ze pleegden dus steeds afzonderlijk strafbare feiten, als misdrijven tegen het leven te beschouwen, aldus de Duitsers. De Gardes droegen dat ook heel eigenaardige uniformstukken zoals hoge kachelpijphoeden met lamfers, geklede opgeslagen jassen met rijtschoenen en soupieds zonder duidelijk herkenbare kraagnummering, wapenonderdeel-aanduiding en rangtekens. Die kledij verschilde dan ook nog eens per gemeente, kanton of arrondissement; bij de Gilden was dat ook het geval. Alleen was er toen geen gestandaardiseerd oorlogsverdragsrecht en in 1914 weer wél. Bij de brandstichting in Leuven hebben de Duitsers zich er wel op beroepen dat ze door dit soort “burgers” waren aangevallen en daarom hun huizen hadden moeten afbranden, vanwaaruit ze opereerden.

⁶² Het Gilde was dus beslist geen Brabantse variant van een volksleger. Dat wil een zekere Th. Reintges in 1963 betogen in zijn dissertatie, waarin hij tracht aan te tonen dat de Gilden vanaf 1288, waarin de voor Brabant zo belangrijke slag bij Woeringen plaatsvond, zich bestendig tot dergelijke lokale militia vormden die op trommelslag en klokgelui ook regionaal geconcentreerd konden worden. Ze zouden als ondersteunende infanterie dan ook in de befaamde Guldenspoorslag bij Kortrijk (1302) een beslissende rol gespeeld hebben. uit deze militia zouden dan de stedelijke burgerwachten zijn ontstaan, en van daaruit zou het Gildewezen zich hebben verspreid uit Brabant over de noordelijke Nederlanden, Rijnland en West-Phalen en andere streken in Midden-Europa. Een fraaie, immers romantische, Groot-Dietse gedachte, die mij even vicius voorkomt als de redeneringen van Thijm. Zie: Theo Reintges, *Ursprung und Wesen der spätmittelalterlichen Schutzengilden*, 1963. Het woord “Gilde”, dierbaar voor deze “scutten” wijst op een oud-Frankische benaming “Gelde” of “Gildan”, een woord voor “troep”, “verzameling mensen”; Latijn: “turba”. Dat ze in de Carolingische tijd al zouden hebben bestaan is vermoedelijk een fabeltje, men moet echt driehonderd jaar wachten voordat zich de Kempische Gilden manifesteren. Zie X.V.6. Het probleem is weer dat de herlevende gildes in de negentiende eeuw er weer alles aangedaan hebben om zich zou “oud” mogelijk voor te doen.

⁶³ Daarom is er ook geen ontwikkelingsverband tussen de stadswachten en die Scutsgilden. De eersten werden echte schutterijen, bestemd om massaal vuur af te geven bij belegeringen en moest met officieren en vaandrags. Die hadden centrale arsenalen en magazijnen en daar hoef je bij een “Scut” echt niet aan te denken. De kolveniersgilden waren getraind in het snel afvuren in carréverband van kolfgeweren, maar dat had de Eindhovense schutterij in deze tijd nog niet eens. Die had al moeite genoeg met het afvuren van de kanons.

broederschappen. Maar de eersten, nijverheidsorganisaties, deden zich ten plattelande nauwelijks voor. Zoveel bakkers, smeden en klompenmakers waren er nu ook niet in het Woenselse dat zij een dergelijke organisatievorm nodig hadden. De kerkelijke broederschappen waren er wel, zij drongen aan op eigen kapellen zoals ik al schetste en eigen altaren in de kerk. Die waren er, met schilderijen als retabel en kunstig gesneden altaaropstanden. En ook dat wijst op welstand, die uitkomt in kerkvergroting. De Woenselse dekenale kerk werd ook vergroot, gaandeweg, en kreeg een verhoogd priesterkoor, een dwarsschip, lichtbeuk en transepten en bovenal: een zware Kempisch-gothische toren met steunberen en een aanzienlijke, opvallend hoge, spits bekroond met trommel, bol en haan. De huidige Oude Toren, maar dan zonder die indrukwekkende spits. In reisverslagen en op militaire kaarten wordt van dat bouwsel gewag gemaakt als richtpunt bij de reis of baken bij het vormen van fronten en linies. In de Tachtigjarige Oorlog zal Sonnius, de beprangde bisschop van Den Bosch, er melding van maken vanuit zijn schuilplaats in het versterkte kasteel van Geldrop. Ja, het ging goed, daar in dat Woenselse. Maar niet zo goed als Thijm wilde.

V.2.De infrastructuur

Thijm heeft, in samenwerking met andere vooraanstaande Katholieken, in 1881 een jubileum-album uitgebracht, ter gelegenheid van het veertigjarig priesterschap van Leo XIII, Roemrijk Regerend⁶⁴. In een plechtige audiëntie is het kloeke octavo-deel, goud op snee, verlucht met fraaie gravures van de verschillende neogothische katholieke bouwwerken die van 1853 tot 1881 in de Nederlandse kerkprovincie zijn tot stand gekomen, door de Nederlandse bisschoppen aan de opperherder aangeboden. Het behandelt de kerkgeschiedenis per diocees, per bisschoppelijk rechtsgebied. Het besteedt weinig aandacht aan de kloosterordes en hun werk als ze niet op parochiële grondslag werkzaam zijn. De zusters van liefde van Tilburg en Schijndel krijgen dus voor hun zorg voor lager onderwijs, de ouden van dagen en de armen wel aandacht, maar de Jesuïeten en Augustijnen nauwelijks, omdat zij hun werkzaamheden buiten de bisschoppelijke jurisdictie plegen te doen, althans niet opereren op parochiële grondslag. Uitzonderingen daargelaten. Thijm behandelt de hele kerkgeschiedenis van de kerkprovincie. Ook die, welke zich afspeelt vóór de oprichting van die provincie in 1559, een keerpunt in de Nederlandse kerkorganisatie (zie VII). Noord-Brabant en de Kempen komen ook aan de beurt, in het kader van de oprichting van het bisdom Den Bosch.

Wat was het er goed toeven, destijds, onder de oude bedeling, toen Luik dit rechtsgebied beheerste. Den Bosch was wel de finishing touch, bestuursrechtelijk gezien, als bisschopsstad, maar het ging toch allemaal maar opperbest. Hoe was de bevolking gesteld op zijn priesterschap. Hoe devoot schaarde de eenvoudige landman zich aan de kant van de weg als kapelaan langs kwam ijlen op weg naar een stervende, de voorbereidselen voor de laatste sacramenten ritueel aan de borst klemmend. Hoe vreugdevol waren de dorpsfeesten, ingezegend door de Deken! De arbeid loonde, de ambachtskunde floreerde, kunst stond op hoog niveau in dienst van de verbreiding van de godsdienst! Processies gingen op weg naar verre bedevaart-oorden, waar Maria vereerd werd en onderweg werd aan onschuldige boert en jokkernij gedaan. Het staat gerapporteerd in twee kolommen, rechts in fraai kanselarij-Latijn, links in plechtig Nederlands, juist zoals bij het luxere volksvesperale voor de meer ontwikkelde leek, opdat deze de liturgische plechtigheden met meer vruchtbare devote aandacht kan volgen. Deze volksedities komen in deze tijd juist in zwang, mede door toedoen van Thijm.

Maar het protestantisme is deze bloeiende wijngaard binnengedrongen als een woest vraatzuchtig zwijn – Thijm citeert natuurlijk met opzet de bewoordingen van de oprichtingsbulle van 1853, waarbij de bisschoppelijke hiërarchie werd geherintroduceerd -- en heeft de staken omver gegoooid, de ranken vertrapt en de wijnstok tot aan de wortel afgesneden. De druiven zijn, onrijp, vermalen tot droesemende azijn, de wrange nasmaak heeft het aangezicht van de dominee die het woord kwam bedienen, verwrongen en zijn spraak aangetast. Geen wonder dus, dat het sedertdien den volke slecht ging, haar negotie verliep, de wegen werden niet meer onderhouden, het recht niet gehandhaafd, imposten en verpondingen naar willekeur opgelegd en geïnd, akkers bleven braak, kerkgebouwen stortten in. Gelukkig heeft de Heilige Stoel zich verwaardigd in 1853 dit wanbedrijf te beëindigen. Met vrucht. Langzaam richten de loten zich weer op uit de veraste woestenij. De eerste vruchten zijn geoogst, maar zij gaven in hun prilheid nog geen volheid van smaak. Dat zal nog jaren vergen. De tronken moeten gekoesterd, bemest en met kunstgrepen tot de zon geleid worden, de druifluis bestreden, want zij is hardnekkig. Maar eens zal de wijngaard weer bloeien in volle wasdom als destijds.

Het prachtboek is in kleine oplage rondgezonden aan hoge gezagsdragers, van katholieke en niet-katholieke denominatie. Het zal bij de laatsten niet altijd met sympathie ontvangen zijn. Bij de katholieke geschiedschrijvers – die zijn er in 1881 nog niet veel en zeker nog geen gerenommeerde – heeft het zijn sporen duchtig nagelaten. Tot diep in de twintigste eeuw. Willem III ontving ook een exemplaar van het nauwelijks hanteerbare boekwerk. Het omvat tweeduizend pagina's van handgeschept papier in de luxe-editie, weegt enkele kilo's en de opening ervan is al geen sinecure, als men de klampen los heeft. Hij zal het niet gelezen hebben.

Geloofde Thijm het zelf? De belastingaanslagen van de kwartieren (zie IV.5.) nemen toe rond de wende van het vijftiende naar het zestiende eeuwen. Men kan dan zeggen: de economie floreerde dus. Zeker, maar de noodzaak van militaire defensie maatregelen werd ook dringender. De Geldersen vielen steeds vaker binnen. De posten voor wegenonderhoud stijgen. Het transitoverkeer neemt toe. De beurtvaart intensificeert. De Woenselse poort moet verbreed worden. Dat wijst op meer welvaart, maar niet zondermeer op meer stabiliteit van de samenleving. De fondsen voor de Heilige Geesttafelen nemen toe. Ja, maar moest er ook niet meer uitgekeerd worden, omdat de besmettelijke ziekten in soort en getal toenamen? Wat was dan de oorzaak voor deze verslechtering van de volksgezondheid? Ongetwijfeld mede het toegenomen reisverkeer, maar wellicht ook de diverse mislukkingen van oogsten, waardoor regionale hongersnoden ontstonden? Moesten niet meer verplegers en doodgravers worden aangenomen omdat zich steeds meer pestlijders aandien en melaatsen bij de Gestelse poort? Het is maar hoe je het bekijkt en hoe je welvaart definieert. Verdichting van de openbare infrastructuur wijst niet noodzakelijkerwijze op verspreide welvaart en zeker niet op bestendige volkswelvaart. Dat geldt ook voor het oprichten van stenen gebouwen, bijvoorbeeld voor de Deken of voor de voorzieningen van de kerk: lijkenhuis, opslagruimten voor processiegerei, baren, vaandels, flambouwen en togen. De “kerkfabriek” is aanmerkelijk: dat is het geheel van stoffelijke bezittingen -- ook onroerende goederen of zaken – die mogelijk maken dat het bedehuis als liturgisch centrum floreert en functioneert. De kerk wordt verfraaid, er komen nog meer zij-altaren met speciale beneficies. Daar is geld voor en dat betekent onmiskenbaar welvaart. Maar dat wijst niet op teruglopende behoefte aan armenzorg. Of *charitas* meer in het algemeen. Dat stenen huizen de voorkeur verdienden had ook te maken met toegenomen brandstichtingen door zwervers, bedelaars, vagebonden en marodeurs, gedeserteerde Duitse huurlingen die een ware plaag voor de streek van Kempenland waren geworden. Diverse officiële rapporten klagen er steen en been over bij de hoofdplaatsen van de Kwartieren⁶⁵. Woensel heeft in deze periode een druk beklante Heilige Geesttafel. Net als bij de toegenomen druk op de huidige voedselbanken wijst dat niet op afwezigheid van recessie, laat staan economische groei. Wel integendeel. De huidige cijfers over de Nederlandse economie wijzen wellicht op een licht economisch herstel, maar de tekenen zijn er dat deze juist niet ten goede komt aan de bevolking in brede lagen. De tegenstelling tussen rijk en arm neemt toe en in zo verre is het een miskenning van de realiteit om van toegenomen maatschappelijke welvaart te spreken, laat staan welzijn. Het lijkt erop, dat het in deze kritische periode in de Kempen óók zo geweest is. De spits op de Oude Toren is hoger dan ooit. Maar net als het fraaie, in glas en aluminium gevatte, twintig verdiepingen tellende kantoorcomplex thans is dat geen symptoom ervoor dat in het stadswandelpark daaraan belendend geen bedelaars op de bankjes de nacht hebben doorgebracht. We kunnen slechts zeggen, dat Eindhoven zich steeds meer als stad manifesteert en dat Woensel als voorstedelijk gebied daarom ook steeds meer betekenis krijgt. Verder dat via Mariënhage ook Woensel steeds meer te maken krijgt met iets onrustbarends als een nieuwe godsdienstige leer die onrust in de harten brengt. Voorts dat de vereniging van kapittel en rectoraat de zielszorg niet ten goede komt en dat een nieuwe adellijke laag zich nestelt in de bestuurscoördinatie, waarbij de Nassau's zich inzonderheid doen gelden. Zij eisen privileges en heerlijke rechten op bij de belastinginning, waarvan de herkomst en aard der aanslagen dezelfde blijven, maar steeds vaker voor andere doelen aangewend worden, waaraan de Woenselnaar niets heeft. Ze zitten vooral in Brussel, die adellijke gasten, brassen en feesten daar, schoppen standjes bij de landsregering en

⁶⁵ Smits, *Beknopte Geschiedenis van Eindhoven*, aangehaald werk, pp 20-32. Houben, *Geschiedenis van Eindhoven, de stad van Kempenland*, aangehaald werk, pp. 70-84.

verfraaien en versterken hun kastelen. De Woenselnaar betaalt daaraan mee, maar wat hij er voor koopt, dat is een raadsel. Strijp heeft zich inmiddels geheel kerkorganisatorisch geheel los weten te maken van Woensel en Stratum maakt daartoe aanstalten.

V.3.Eindhoven als stad

Eindhoven is in deze tijd volop als stad actief. Zijn markt is een centraal attractiepunt in de Kempen. Van heinde en ver komen boeren, nijverheidslieden en neringdoenden herwaarts. De veemarkt wordt buiten de wallen gehouden aan de Grote Berg, want varkens, lammeren, paarden en koeien wil men liever niet in grote getale binnen de poorten hebben. Paarden mogen, geleid, per stuk binnengevoerd worden. Dat zijn edele dieren en ze zijn erg kostbaar. Ze moeten goed beknepen, betast en bestompt worden en ze moeten in de bek worden gekeken.

De Grote Berg is een brede straat, het vee kan daar goed gestald en bekeken worden. De nieuwe landsheer, die de heerlijkheidsrechten die Eindhoven genereert als welvaartscentrum heeft gepacht of gekocht, bevordert gaarne deze handel – hij kan verhoogde belastingopbrengsten tegemoet zien – door wedstrijden te organiseren wie het vetste varken levert, de mooiste koe of het sterkste paard: een zilveren roskam, een gouden medaille of een vergulde gesp. Die nieuwe landsheer is een Nassau of een aan die familie geparenteerde edelman, die vaak zijn blazoën heeft gekocht of op arglistige wijze verworven. Keuren sluiten uit dat de veestapels of kudden door de Woenselse poort via de Demer en Vrijstraat naar de Gestelse poort geheud worden, dwars door de stad. De boeren moeten maar omlopen. Ze gaan maar buitenom, maar daarbij moeten ze door de Dommel waden en dat valt lang niet altijd mee. Bruggen zijn wel geslagen, maar die geven toegang stadwaarts en dat is voor dat vee nu juist niet de bedoeling. Men gist, dat deze boeren en landlui in Woensel, bij het Bagijnenbroek even halt maken, om iemand rechts vooruit te sturen om te kijken hoe het met de doorwaadbare plaatsen gesteld is. Het moet ook geen gekkenwerk worden. De Dommel is niet diep, het vee kan meestal op schofthoogte erdoor, maar er zijn soms plotseling kuilen en cataracten. De dieren zullen niet verdrinken, maar ze zijn, door ongewoonheid, onrustig en steken elkaar met hun nervositeit aan. Dan kunnen makkelijk ongelukken gebeuren, net met het omtuimelend rund, maar met de begeleider, die onder de trappelende poten komt of bekneld raakt tussen dat dier en de voortsjokkende stapel. En dat moeten we niet hebben. Van deze stop wordt gebruik gemaakt om de inwendige mens wat te verkloeken. De herbergen zijn er ter plaatse goed mee. De smederij ook, want er is altijd wel iets te verhannessen aan de karren, de wielen, de klompen die een barst hebben. Een blekken bandje doet wonderen.

De handelaar in kleding, stof, lappen en zwachtels om de benen te beschermen bij het doorkruisen van struikgewas met zijn stekels, teken en bloedzuigers – het is nog steeds onverkort zeer vochtig in deze contreien – laten de Oude Toren, gezien hun looprichting, ver links liggen en blijven de stroomrug volgen tot aan de Woenselse poort. Zo ook de andere negotianten. Potten, pannen, ijzerwaren, tinnen vorken, lepels, koperen gewichten, weeggerei, boeren met boter, kaas, eieren en hammen. De koekbaas, de speksnijder. Die poort is pas bij de deemstering open op klokslag. In de schemering drommen verkopers en kopers samen, trachten soms al tot handslag te komen terwijl venters rondlopen met versnaperingen en dun scharrebier. Is de boom van de poort, en zijn de kruiselings gespannen kettingen ontdaan van hun sloten, dan kan men in de rij gaan staan, want de soldeniers willen wel weten wie er binnenkomt. Builen en open wonden worden op het eerste zicht geweerd: ga maar rechtsom, langs de wal, daar zijn de geneeskundige goochelaars van de Heilige Geesttafel van Sint Catharina, die bekijken het wel verder. Blinden en lammen mogen door, gekke vlekken en bekken worden weer rechtsom ⁶⁶verwezen, het lijkt soms wel

het laatste oordeel, maar dan in tegengestelde beweging. Naar namen wordt niet gevraagd, bij twijfel kom je niet binnen, want dan krijgt de soldenier op zijn donder als het straks toch misgaat. De afgewezenen druipen dan af en Woensel is er goed mee, want daar blijven ze vaak hangen. Op hoop dat het morgen wel lukt, misschien is er dan een andere wachter.

De grote klok van de kerk geeft het sein dat de markt mag beginnen. Onmiddellijk stukt het gezwatel en begint het geschreeuw van de kooplieden ter aanprijzing van hun waren, aanzwellend in de loop van de ochtend tot een waar auditief pandemonium. De stadsrechten zijn van 1232, die hangen op het stadhuis. Ze geven de basisregels voor de markt aan. Wanneer is een koop gedaan, wat te doen als de koper of aspirant koper de handslag miskent, wat als het gekochte een verborgen gebrek heeft en hoe oplettend moet de koper dan zijn? Die rechten zijn er, maar niemand kan ze lezen. En al kon je dat, dan weet je nog niet hoe de Hoge Heren ze precies uitleggen. Je gaat niet rechten om een koe, want dan geef je er één toe. Er lopen daarom gewichtig kijkende klerken op de markt rond, die kun je aanklampen, als ze zich er zelf al niet mee bemoeien, met een incident. Hun woord is wet, maar daarom moet je precies weten wie je aanklampt. Want Piet weet alles van paarden, hun gebitten en darmkolieken, maar daarom weet hij nog niet hoe veel draden een vierkante centimeter best linnen moet bevatten en welke verfstof de juiste blauwgraad geeft. Hoeveel dient laken minstens te wegen per vierkante el? En wat is de ijk voor de maatstok? Dan moet je bij Jan zijn, maar dat moet je wel weten. En je moet weten waar hij uithangt en hoe je hem bespelen kunt. Zo loopt iedereen zoekend en argwanend rond, want miskoop is niet gauw ongedaan gemaakt en teruggave van het gekochte vaak fysiek onmogelijk. Komen er moeilijkheden, komen zelfs de experts niet overeen, ja, dan kun je het hoger op zoeken. In de stadsrechten zul je dan geen soelaas vinden, die zijn te algemeen en te grofmazig. Volgens de geleerden kun je dan naar Den Bosch, je gaat dan “ter hoofde” of “ter hoofdvaart”. Je krijgt dan advies van het gerechtshof daar hoe je de stadsrechten moet toepassen in concreto. Dat doet natuurlijk geen hond, je zal daar gek zijn. De tocht is gevaarlijk, kostbaar en je hebt sowieso dan twee of drie dagen verlet. Maar het idee dat het kan, is er dan toch en dat houdt de markt lekker op de been.

V.4.De oprichting van Mariënhage

De existentie van Mariënhage als kloostergemeenschap blijft problematisch voor de Deken. De monniken leven naar de regelingen van de Windesheimer Congregatie onder Zwolle⁶⁷. Ze zijn erkend door Luik, Windesheim heeft ze geaccepteerd als nevenvestiging, zij het met reserves. Die zitten hem er vooral in dat de monniken een ruime interpretatie hebben van de verplichting de *stabilitas loci* te respecteren. Dat wil zeggen: zich op te houden binnen het terrein dat aangewezen is voor het kloostercomplex: de gebouwen, de tuinen, de stal en het kerkhof. Maar de monniken hebben van Jan van Schoonvorst van het begin af aan het visserijrecht op de Dommel toegewezen gekregen. Ze mogen dat verpachten van de watermolen bij Son en Breugel tot aan die bij Gennep. Het is lucratief: riviervis is geliefd onder de lokale bevolking, want die is controleerbaar vers. Doorgaans. Zeevis is gezouten en bewerkt ter verdere conservering door roken, drenking in witte wijnen en azijn, daar is vaak iets mee mis. De Kerk verbiedt vlees te nuttigen op vrijdagen, vasten- en onthoudingsdagen. En tijdens de advent en de veertigdaagse vasten. Dan eten de mensen dus vis, als ze het betalen kunnen. Maar Dommelvis is niet zo duur. De monniken beweren dat ze op die pachters moeten toezien. Ze moeten de fuiken controleren, de bennen en de afgesloten viskommen waarin de vangsten bewaard worden, ze moeten de marktprijzen in de gaten houden. Daarom moeten ze het klooster verlaten, in Eindhoven ter markt gaan, de Dommel stroomopwaarts en –afwaarts aflopen. Dat doen ze dan ook; toen het klooster door Luik erkend werd is dat toegestaan: de visserijrechten waren toen al gegund en Luik begreep het voordeel. Maar die monniken maken van die uitstapjes ook gebruik ter geloofsverkondiging en mengen zich in menig theologisch debat, om het zo maar eens uit te drukken. De Deken krijgt dat te horen. Van verontruste orthodoxe gelovigen. Want het speelt dan toch maar mooi mede in zijn rechtsgebied. Wil hij verhaal halen, dan beroept de prior zich op de Windesheimer regels. Die kent de Deken niet. Duits recht. Tot de regels hoort dat de monniken door het afschrijven van boeken mede in hun onderhoud zullen voorzien. Vrome tractaten, theologische en filosofische werken. Ze excelleren in het verluchten van de “Navolginghe Christi” van een zekere Thomas à Kempis. Hoe volgt de christen Christus na in het leven van alle dag? Thomas schrijft nederigheid en soberheid, versterving en beschouwing voor. Hij beweert dat het regelmatig onderhouden van de eredienst niet toereikend is. Hij houdt voor dat bedevaarten zelfs slechts bronnen van prikkelend vermaak zijn, en dat priesters, ook al frequenteren ze de altaardienst, vaak slechte christenen zijn. Nu is er een Windesheimer monnik, ook al weer zo’n ideoloog, die heet Geert Groote. Oorspronkelijk een schuinsmarcheerder, wijntje en trijntje en rare kornuiten, u weet hoe dat gaat. Maar die is ineens tot hevige inkeer gekomen, dat zijn de ergsten. Hij schrijft weer commentaren bij die Thomas, en het ontbrak er nog maar aan dat hij beweert dat je zonder de sacramenten óók heel best in de hemel kan komen. Waar moet dat heen? Ook die commentaren worden in Mariënhage overgeschreven. De monniken uit het scriptorium kennen ze op hun duimpje en verhalen ervan op marktdag. Ook weer tegen Woenselnaren, die bij de Deken weer verhaal komen halen. En bezwaren maken. Soms tegen de monniken, maar soms ook tegen de Deken, die als smulpaap een zekere reputatie heeft. De Deken weer naar Mariënhage, klagen bij de prior. Maar ja, die “Navolginghe” heeft de Deken nooit gelezen en die Geert Groote, daar heeft hij nauwelijks van gehoord. Kan dat nu niet anders? Kunnen die monniken niet hun mond houden en alleen maar naar de prijzen van de karpers informeren? Nee, dat kon natuurlijk weer niet: daar was niks mee mis, wat die monniken

Smits, *Beknopte geschiedenis van Eindhoven*, a.w. pp. 138-149. Ik ga op de betekenis van dat klooster in, voorzover het betrekking heeft op de Woenselse geloofsgemeenschap. Natuurlijk is er over dit centrum van Kempische geleerdheid veel meer te zeggen, maar dat rechtvaardigt een aparte, zelfstandige, publicatie. Zie ook Houben, *Geschiedenis van Eindhoven, de stad van Kempenland*, a.w., pp. 128-132.

zeiden, trouwens, de Deken zou wel eens wat meer aan zelfstudie kunnen doen. Dat was te gek, je moest toch als priesters solidair zijn? Nee, zo had de prior geantwoord, wij moeten elkaars meest competente critici zijn. Verwaande kwast. Hij had zich beroepen op de Windesheimer principes, maar dat was verdomme Duits, volkomen buitenlands, recht. Dat geldt toch niet in de Luikse bedeling? Nee, had de prior gezegd, maar die principes gingen boven de positieve rechtssystemen, hier brak het Goddellijk Heilsplan baan. De wind waait waarheen hij wil, had hij óók nog gezegd. Nou, dat was waar. De Deken had met moeite de thuistocht kunnen volmaken: een stortbui met heftige windvlagen had de beemden geseld en hij was bijna in de Zooiloo gestruikeld. Een wijntje had niet geholpen. Hij moest maar een brief op poten schrijven aan de Aartsdekenij, maar dat moest in het Latijn. Dat kon morgen óók nog wel.

V.5.Het Eindhovens Kapittel

Het lag voor de hand dat tussen het Eindhovens kapittel en Mariënhage nauwe studieuze banden zouden komen te bestaan. De kanunniken leenden daar boeken, kwamen documenten inzien en disputeerden met de kloosterlingen van gezag en faam. Insgelijks deden ook de bewoners van het kasteel van Eindhoven, voor zover zij uiteraard lezen en schrijven konden. Bij verschillende belegeringen werden trouwens belangrijke boeken binnen de donjon van het kasteel gebracht, want Mariënhage bleef buiten de omwalling, de pallisaden en het grachtje met langssijpelend Dommelwater hielden de vreemde soldaten natuurlijk niet tegen. En boeken waren geld waard, al kon je ze zelf niet lezen. Het kon niet uitblijven: de Woenselse Deken, tevens voorzitter of rector van het kapittel, ervoer dat sommige koorheren ook rare theorieën gingen verkondigen, die hem merkwaardig bekend voorkwamen: over het primaatschap van Petrus – volgens de geïnfecteerde koorheren bestond dat eigenlijk niet – over de transsubstantiatie – die was niet Evangelisch – en over de absolutie die tegen geld verkrijgbaar was. De koorheren liepen letterlijk overal rond, staken overal hun neus in, want zij waren niet gebonden aan de *clausuur*.⁶⁸ Verwarde theorieën, rare teksten, onbegrijpelijke beroepen op een Bijbeltekst. Het zorgde voor discussie op de markt die ook de Eindhovense magistraat ongepast voorkwamen, ook al begreep het bestuurscollege er niet veel van. De magistraat had de kannuniken erop aangesproken, maar die hadden al eerder zich niet veel aangetrokken van de belangen van de burgerij. Het kapittel had al eerder geldleningen gegund aan de stad, maar de aflossingen uitgesteld of ontkend en vervolgens de renten op de hoofdsom in rijns-guldens opgeëist. De magistraat had vervolgens het kapittel aangesproken op die inningen, gevolgd door beslagen ten nadele van de burgerij, maar het kapittel had gewoon doorgezet. Een hele vervelende arbitrage was het gevolg geweest.⁶⁹ Daaruit kon je afleiden dat die geestelijken zich geen moer van de stad en haar belangen aantrokken. En nu al dat theologisch geredeneer weer, dat geen mens volgen kon. We waren allemaal op weg naar ons einde, met of zonder overstapje via de sacramenten. Wie kon het nu wat schelen of de zegening van wijwater wel of niet was voorzien in het Nieuwe Testament? Wijwater deed wonderen bij genezingen, dat hadden medici vastgesteld. Bij besmettingen met kwade dampen gold: “Drink wijwater uit een kerstklok en zing daarbij driemaal het Angelus. Doe dat drie dagen achtereën. Eet daarna een zondagsei gelegd met Beloken Pasen.” Zulke recepten hielpen, de Gestelse verplegers in de Heilige Geeststraat hadden er boekwerken vol van.⁷⁰ Dat zou nooit opgeschreven zijn, als het niet hielp. Zo zat

68

De verplichting om zich achter het “slot” te begeven in het klooster, waar leken niet mogen komen en waar de zwijgplicht geldt.

⁶⁹ Ik doel hier op de rechtszaak Ghysbregt Roosemonts die ten behoeve van het kapittel een geldlening van 22 rijns-guldens had gevestigd ten laste van de stad die de kapittelheren maar niet afgelost wilden zien: Houben, a.w. pp. 80-84.

⁷⁰ In de hierbeschreven periode zijn de geneeskundige therapieën van Claudius Galenus (Pergamum 22 september 131 – Rome tussen 201 en 216) dominant. Hij was arts der gladiatoren. Hij was een zeer gezien hofarts van drie Romeinse keizers. Hij baseerde zijn geneeswijzen op de idee van Hippocrates dat het menselijk lichaam is gevuld met vier lichaamssappen of humores (humeuren): te weten: slijm, gele gal, zwarte gal en bloed. Elk sap vertegenwoordigt een zeker temperament. De arts moet de mens eerst testen op dat temperament, dan kan hij de bijbehorende geneeswijze toepassen: wie warmbloedig is (cholerisch temperament) heeft teveel bloed en hem moeten dus de aderen worden gelaten. Er is nooit één universele geneeswijze. Je kunt aan het uiterlijk zien of er onbalans is in deze sappen en dat moet dan gecorrigeerd worden, ondermeer door dieet, maar ook rust en een versnelde of juist langzamere levenswijze. Galenus koppelde deze geneeskunst aan vier grondkwaliteiten: warm, koud, vochtig en droog. Wie “warm” was, was goed doorbloed, maar te warm betekende: te veel bloed. De Persische geneesheer Avicenna trachtte deze uitgangspunten te verenigen met de leer der Islam, volgens welke de gelovige het menselijk lichaam niet mocht ontlenen. Uiterlijke waarneming moest het doen bij de diagnoses. De christelijke leer ging ook uit

het ook met de zinkings in de buik door de principa noncentia van het water, in combinatie met de zeven humeuren der atmosfeer: geen goud zo goed als Driekoningenvierookkorrels in een dubbele kinnenbakdoek. En het hielp, want God wou het zo, dat had de pastoor zelf gezegd. Het ging in ieder geval in tegen de gevestigde gang van zaken, al die nieuwlichterij. Dat kon nooit goed zijn voor de stad en de omliggende gemeenten. Het was nieuw, het was anders, het was dus gevaarlijk. Op het kasteel was er nu ook al een theologische praatclub, scheen het. Dat was link, politiek gezien. Wie het Pauschap legitimiteit ontzei, impliceerde tevens de onrechtmatigheid van soevereiniteit van de Roomse Keizer. Die was dat bij de gratie Gods. Dat defect siste dan voort als de tontelslag aan de knetterende lont naar de andere landsheren, de Bourgondiërs, vandaar naar de Hertog van Brabant en vervolgens naar de Kwartierschouten. Die konden dan ook opdoeken. Was dat de bedoeling? Maar dan konden ook de kasteelbewoners hun borst nat maken, zij waren graven van Horne of Buren, maar alleen bij erkenning van hogerhand. Groeven ze soms graag hun eigen graf? Die lui waren gek.

Het was, om zelf geen problemen te krijgen met Den Bosch en van daaruit weer met Leuven en Brussel, beter om er aangifte van te doen, dan had het stadsbestuur zich van iedere verdenking alvast gevrijwaard. Regeren is vooruitzien. De Deken bleef er buiten, hij keek wel uit, hij had het met zijn gecumuleerde ambten ver geschopt en wou met ere zijn emeritaat halen. Maar zijn vicarius, dat wist hij nog zo net niet, hoe die erin stond. Die liep de laatste tijd te vaak een blokje om via het Bagijnenbroek naar de Dommeloever. Dan was hij ineens spoorloos, niet te vinden voor de parochianen. Dan zat ook hij ademloos te luisteren naar een of andere geleerde theologant op Mariënhage. Daar was de Deken zeker van. Maar hij vroeg niks. Wat niet weet, wat niet deert, zoveel is zeker. En dan was de vicarus ineens weer terug op de Dekenij, de schoenen beslikt, rode konen van de opwinding. Ja, het was zo mooi geweest, daar aan de Dommel, de zon was zo prachtig ondergegaan, een plaatje. Morgen brengen. Of zou die vent soms ergens een meid hebben zitten?

van zo'n openings- en ontledingsverbod en kwam derhalve tot recepten als genoemd in de hoofdstuktekst. Gebaseerd op de vier humeuren van Galenus. Andreas Vesalius gaf dit soort receptenboeken uit. Maar hij twijfelde aan de uitgangspunten van Galenus en William Harvey maakte er korte metten mee. De theorie van Galenus is zeer hardnekkig geweest tot in de negentiende eeuw in West-Europa; Nicolaas Beets kan nog refereren aan een Leidse Chirurgus die Galenus' therapieën op zijn patiënten loslaat, met wisseld succes overigens. Zie zijn opstel "De Barbier" in zijn Camera Obscura. Dat bijvoorbeeld "spuug van een katholieke zwangere vrouw" op een wollen doek zeer werkzaam is tegen kiespijn is in de Alblasserwaard lang reçu geweest. Herman de Man geeft deze recepten op in zijn boeken die zich rondom de katholieke enclave bij Lopik afspelen.

V.6.Jurisdictieconflicten

De centrale overheid reageerde snel op de aangiften, maar insgelijks deed ook het curie-apparaat van Luik, dat via Den Bosch ook weer van deze klachten in kennisgesteld was. Daar waren ineens in 1520 per reiskaros een ambtelijk gerechtssecretaris, twee deurwaarders en vier piekeniers verschenen aan de Rechtestraat, bij het gemeentehuis, met een dagvaarding ten laste van degeen die het kapittel in rechte kon vertegenwoordigen⁷¹. Ze richtten zich eerst tegen het kapittel en deed bevelen tot inhechtenisneming overleggen. Wie was die vertegenwoordigingsbevoegde? Dat bleek de tijdelijke deken te zijn van dat moment, die dat ambt toevallig niet met dat van de Woenselse deken combineerde, dat was weer een geluk voor de laatste gezagsdrager die van niets wist. Maar die bevelen moest de magistraat uitvoeren. Het college ontbood het kapittel. Dat kwam, schoorvoetend, maar won allengs in durf toen het de verlegenheid van de magistraat ervoer. De kanunniken meenden dat de wereldlijke overheid haar machts grenzen overschreed. Het ging hier om theologische uitingen, zij hadden zich nimmer bemoeid met feitelijkheden gericht tegen de stoffelijke belangen van de burgerij. Majesteitsschennis hadden ze óók niet begaan, de naam van de Keizer was door hen nooit genoemd, dus waar bemoeide Brussel zich mee? Het bisschoppelijk bestuur uit Luik kon optreden, maar dat had in ieder geval Mariënhage toegestaan te leven conform de Windesheimer Ordonnanties. Luik had hen dezelfde exterritorialiteiten en immuniteiten – uitzonderingen op de weeldlijke rechtsmacht -- toegestaan als de Augustijnen sedert 1256 mochten claimen van de Heilige Stoel, dus mocht men hier wel eens heel erg goed uit zijn doppen kijken. De leerstelligheden die de monniken hadden gedebiteerd waren in de Windesheimer congregatie gemeengoed. Zwolle had dan ook nooit ingegrepen. Mocht Brussel dat dan ineens wél? En dat dééd het als het de kanunniken aanpakte voor beschouwingen die de monniken erop na hielden, terwijl de kanunniken slechts als willoze werktuigen – *manus minstrae* – herhaalden wat de monniken in het klooster en achter diens *clausuur* hadden gezegd. Daar hadden de Bossche gerechtsdienaren niet van terug. Te minder omdat de kasteelbewoner, de Graaf van Buren ook nog in het spel kwam. Die had vernomen dat Den Bosch zich bemoeide met de inhoud van discussies binnen zijn kasteel gevoerd tussen zijn moeder, de Gravin, en de Augustijnen. Mocht hij eraan herinneren dat zijn kasteel immuun was voor de rechtsmachtuitoefening door de Hertog van Brabant? Straks mocht men in de grote zaal niet meer eens uitspreken wat men op het hart had. De deurwaarders en hun gerechtsdienaren waren naar de magistraat gegaan en hen op de man af gevraagd of zij zelf in persoon hadden gehoord wat een bepaalde kanunnik had gezegd, waar en wanneer. En zo ja, of zij dat onder ede wilden getuigen. De magistraten hadden elkaar bedenkelijk aangekeken en iets gemompeld van “Ja, nee, kijk ereis hier, dat nou weer niet nee, maar we hadden het voor zeker geheurd ...” Toen waren de deurwaarders en de hunnen nog even een flinke pint gaan vatten in herberg “De Starre”aan het Stratums Eind, op kosten van het Eindhovens bestuur (dat zou ze leren), hadden de dikke secretaris met zijn papieren in de reiskoets gehesen en waren zelf op de heidukbank gaan staan, achteloos over de te hoop gelopen gemeentenaren starend. En met veel huu, hoo, haar en hot-geroep was de karos door de modderpoelen spattend, kreunend in de leren riemen van de ophanging, door de Rechtestraat heen gerold, de Demer op en de Woenselse poort door, terug naar Den Bosch. En wie ging dat betalen, zoete lieve Gerrijtje?

71

V.7.Een pastoor mag alles

Die soep was heerlijk, daar kon je verder niets van zeggen. Meelklootjes stonden op de maag. Lekker zwaar. Stratum had een tweede bord genomen. Die had zeker niet gezien wat er op het menu nog stond. Rooie Dorus, hij had zijn parochie zwaar gebrandschat om een toren aan zijn Sint Joriskerk te krijgen, hoger dan de toren van de Woenselse Sint Pertuskerk. Dat was gelukt: zesennegentig meter, zwaar en breed met een opengewerkt spitsbalkon in arduin. Van heinde en ver was die toren te zien. Stratum had zich de handen gewreven: aan de basis prijkten drie entrees met zwaar bewerkte mouluren in de bogen, heiligenbeelden in rondlopende kapitelen, de spitsbogen volgend. Dat zag je nergens, dat deed niemand Stratum na. Maar Stratum was dan ook zeer welvaren met de woonhuizen van grote ondernemers en industriëlen aan de Stratumse Dijk: de erven Van Sinkel, met hun grote warenhuizen woonden hier in deze parochie. “In de winkel van Sinkel is alles te koop, hoeden en petten en damescorsetten” zo ging het landelijk rijmpje. Die hadden gedokt en flink ook. En ook hoge gepensioneerde officieren, sigarenfabrikanten, ze hadden duchtig in de buidel getast, want Dorus was hardnekkig en bleef terugkomen. Maar ook fabrieksarbeiders waren aangeslagen, ook al konden ze het nauwelijks opbrengen. Maar het was ter meerdere ere Gods, zo was dat toevallig ook nog eens een keer.

Kapoenen, uit het hok van de pastoor. Hij had het offer gaarne gebracht, die kransen verliepen de laatste tijd wat stroefjes. Sint Anthonius⁷², uit Philipsdorp was een wat teruggetrokken man. Stug en secundair reagerend, kon hij slecht uit de voeten met Strijp, de pastoor van de moederkerk aldaar. Dat was al op nieuwjaarsdag 1924 gebleken, drie jaar geleden dus. Strijp had al meteen de architectuur van de kerk uit dat Philipsdorp gekraakt: geen echte neogothiek, dat kon nooit wat zijn. Een Romeinse basiliek had Sint Antonius daar neergezet, met een aparte vierkante campanile, een klokkentoren losstaand van de kerk. Dat leek hem als bouwpastoor nou eens leuk, dat had niemand in het bisdom. Tenminste, dat was de bedoeling geweest. Het bisdom was dat te machtig geweest en de klokkentoren was toch maar tegen het schip gezet, maar uitspringend, wat het beoogde effect te niet deed. De bisschop, van boerse afkomst, had dat geëist: een kerk hóórde er neogotisch uit te zien, dat was altijd zo geweest. Dat wou God zo. Daar kon niet aan gemorreld worden. Dan was het einde zoek. En Strijp, meteen tuk op de situatie dat de bouwpastoor kennelijk in onmin lag met de bisschop, had geëist dat hij de middeleeuwse Mariaklok wilde terughebben. Die kwam uit het luidhuis bij de Sint Trudokerk. Sint Antonius had die in 1919 van het Strijpse

72

We zagen dat de pastoor van een plaats of kerkdorp wordt aangesproken met de eigennaam van die plaats of dat dorp. Heeft die plaats of dat dorp twee kerken, dan heet de pastoor van de tweede kerk naar de patroon of patrones van deze kerk. Tenminste op een Kempische Krans; Erens gewaagt ervan dat zulks in Limburg ook gebruikelijk was. De pastoor van de Sint Theresiakerk te Strijp heeft dus een wat eigenaardige naam. Heeft hij een bijnaam, dan kan deze soms ook gebruikt worden, maar zelden spreekt men de priester aan met de familienaam in confraterneel verkeer. Ik gis dat dat gewoonte is geweest om de onpersoonlijkheid van het ambt uit te drukken: niet de mens maar de functie primeert. Bisschoppen heten eveneens naar hun residentieplaats; hebben ze er nooit geresideerd – ze zijn benoemd op plaatsen buiten de Christenheid, die heidens zijn geworden of gebleven, de zogeheten benoemingen “*in partibus infidelium*” (dwz: onder de ongelovigen) dan gebeurt dan ook. De zetelplaats wordt dan gevolgd door de afkorting i.p.i. Priesters die de bisschopsrang nodig hebben zonder diocesane verantwoordelijkheid te kunnen of te willen uitoefenen, bijvoorbeeld de nuntii of delegaten die de Heilige Stoel vertegenwoordigen op diplomatiek niveau, heten dus óók naar de standplaats die ze nog nooit hebben gezien en soms ook niet willen zien. Joannes Zwijsen is lang bisschop van Gerra i.p.i. geweest toen Nederland nog missieland was en geen eigen kerkelijke hiërarchie kende. De verslagen van de vergaderingen of de rapporten daarover zijn dan ook weer bijzonder komisch en verwarrend, omdat “Gerra” onenigheid heeft met “Sebaste”. Etc.

gemeentebestuur gekregen als luidklok. Het klokkenstel was op dat moment van die gemeente geweest, het luidhuis ook. Sint Antonius had de gift graag aanvaard. Maar die nieuwkomer was het er meteen niet mee eens geweest en had sporreling getrap. Op Nieuwjaarsavond, voor de eerste keer ter standplaats! Terwijl hij gastheer was!

Later was Strijp er op teruggekomen. Die klok terug, of anders oorlog. Sint Antonius had erop gewezen dat het halve kerkbestuur van Sint Trudo destijds ook lid was geweest van de Strijpse Raad en dat ze met de gift hadden ingestemd. Strijp had de ogen dichtgeknepen en het hoofd rukkerig naar achteren geworpen. “Nu niet meer”, had hij gezegd, “Ik heb ze allemaal ontslagen.” Het bleek waar. Strijp had een volkomen nieuw bestuur laten aantreden, maar dat had het rechtsgeldig besluit van destijds niet aangetast. Met de gemeente Eindhoven wilde Strijp niet onderhandelen, al was het klokkenhuis met de zware luidstoel in 1920 naar Eindhoven overgegaan bij de annexatie van alle randgemeenten door die stad: Strijp, Woensel, Stratum, Tongelre en Gestel. En al had deze dat gewild, Sint Antonius had het prachtstuk toch niet meer afgestaan, tenzij hoger kerkelijk gezag hem dat zou bevelen. “Zo kun je toch niet doorgaan, Strijp?” had Sint Antonius later gezegd. Ik zou niet weten waarom niet, had Strijp gezegd, een pastoor mag op zijn standplaats alles doen wat hem goeddunkt. Het had zich rondgesproken en op de volgende kransen was Strijp de held van de dag geweest.

Woensel schelde. De twee gediensstigen ruimden snel de diepe borden weg, het kostelijk gebräad stond al op de rolwägen te wachten. Eerst de edele Bourgogne, dan de bordeaux, een slobberwäntje uit het fust. Op ieder bord een kapoen, het had toch iets ontuchtigs, die gemanchetteerde dijen. God zij dank hoefde hij nu niet voor te snijden, Woensel, hij was er normaal al niet handig in. Moest hij een roastbeef ronddelen, dan ging dat met wäid uitstaande ellebogen en rukkerige bewegingen, vorige keer had hij die Gestelse wäisneus het brillette nog van de neus geslagen. Maar kluiwen had ook zijn nadelen, vooral met die slechte doorrookte gebitten. Nu vooral niet naar Eindhoven kijken. Naar geen der disgenoten, eigenlijk, op het grootseminarie leerde men geen tafelmanieren. Ja, dat de wäinglazen van buiten naar binnen volgeschonken en gepruufd werden, dat nog net wel. En dat je je neus niet mocht snuiten in het tafellaken, de nieuwe bisschop monseigneur Arnold Diepen had er pas nog iets van gezegd toen hij op bezoek was ter opening van een gemeenschapshuis voor een afdeling van de Katbolieke Jonge Vrouwen, óók al weer iets nieuws. Diepen, de pedante seminarieprofessor. Die had een boek geschreven over de wellevendheid voor seminaristen: dat je je handen moest wassen na toiletbezoek, en dat je niet mocht eten en praten tegeläkertäid. En dat je je soep niet mocht opslurpen van het bord bij de laatste beetjes als lepelen moeiläik was, dat soort onzin⁷³. Eindhoven had dat zeker niet gelezen, want die had daarnet het bord gewoon, als vanouds tegen de lippen gezet. Diepen. Deftige Nol. Nu, de glazen stonden tot de boorden vol, glanzend en kralend in het schaarse licht. “Op je gezondheid, Woensel!” hief Eindhoven het glas. En daarop gooide het Stratumse jongste kapelaantje het zijne om. Altäid hetzelfde. Wäijnvlekken, die kreeg je er niet makkelijk uit met dat zware damast. Daar zou hij straks over horen. Strijp zat er al van te genieten. Die had thuis ook een dragonder van een meid zitten.

⁷³ A.F. Diepen, *De wellevendheid: handboek ten gebräuke van R.K.Seminariëen, colleges, kweekscholen en pensjonaten, van ouders en opvoeders*, vřij naar het Hoogduitsch van Mgr. Dr. J.B.Krier, Uitgeverij Malmberg: Nijmegen/Den Bosch 1916. Een citaat : “Den lepel neemt men in de rechterhand; men houdt hem niet met de volle hand midden in den steel vast, maar laat hem in de voorste drie vingers rusten, den duim bovenop. Men gebräukt hem los en met een zekere sierlāikheid en zorgt hem niet te zeer te vullen. Met steekt hem niet dwars in den mond; ook houdt men hem niet met de breede zijde aan de lippen, maar brengt slechts tot ruim de helft in den mond en laat dan de soep, zoveel mogelijk zonder gedruis, in den mond loopen. Men *vermāide* alles wat bij degene, die mede aanzitten, afkeer kan opwekken. Daarom wachte men zich:

a) Verschillende zaken, die niet bij elkander passen, op het bord of in het glas onder elkaar te mengen; dit is in strijd met den goeden toon; zo wachte men zich b.v. aardappelen en vleesch in de soep, zout of peper in het water of den wäijn te doen, enz. b) Spijzen of dranken uit den mond te laten vallen of afdruipen – die bij het hoesten op anderen te spuwen. De *soep* wordt uitsluitend met den lepel aan den mond gebrächt.”

VI. De maatschappelijke desoriëntatie

VI.1. De verwoesting van Luik als kerkelijk centrum

in 1468, waar de monnik Nicolaas Clopper met zo'n afschuw in zijn "Bloemhof der Tijden" melding van maakt, luidt een periode in van maatschappelijke desoriëntatie die ook Kempenland niet onberoerd laat. Een wereldlijke macht kan dus met vrucht een geestelijk gezagscentrum aanvallen en met de grond gelijk maken zonder dat God de wereldlijke heersers met zijn banbliksems treft. Want de Bourgondiërs blijven vast in het zadel, zoals ze dat sedert 1428⁷⁴ waren geweest. Hun greep op hun onderzaten wordt echter getemperd door de burgerstand, in dit geval: die van Eindhoven. Bovendien: echt veel belangstelling hebben de Bourgondiërs eigenlijk niet voor Zuid-Oost Brabant. Ze zitten in Brugge, Gent en Brussel en soms in Leuven. Dáár is het te doen. In Brabant laten ze zich door ambtelijke zaakwaarnemers vertegenwoordigen. De grote politiek gaat de Kempenlanders gelukkig voorbij. Bedenk: Den Bosch is nog geen bisschopsstad. Was het dat wél, dan zou wellicht alles anders zijn. De Bourgondiërs respecteren de rechten van de bewoners van de Kempen, omdat ze er eigenlijk onverschillig voor zijn⁷⁵. De notulist op Mariënhage beschrijft hun regering alsof deze eeuwig zal duren en vanuit zijn Eindhovens perspectief, als het ware vanuit de periferie van hun rijk dat voor hem immens moet zijn geweest, is er ook geen reden om daaraan te twijfelen. Toch treft de verwoesting van Luik ook de bisschoppelijke rechtsmachtuitoefening waarop het Augustijnerklooster daar op de motte aan de Dommel zijn bestaansrechten en leeforde grondt. Want het bestaat omdat de bisschop het initiatief van de Hertog van Brabant daartoe goedkeurt. Maar de vaardige schrijver ervaart dat nog niet aanstonds. Zoals steeds is er tijd voor nodig voordat de concentrische kringen die deze steen in de vijver veroorzaakt ook Eindhoven en daarmede Woensel bereiken. Dat gebeurt in 1482 als Willem van der Marck, het beruchte Zwijn der Ardennen, besluit dat hij wel eens de mijter kan plaatsen op het hoofd van zijn zoon Jan, die toch ook een behoorlijke betrekking moet. Het Zwijn schat, dat geweldpleging daartoe voldoende is. Een paar moorden zullen de weg wel banen, de erkenning van het feit straks, dat de macht gewisseld is, kan wel in Rome te zijner tijd tegen baar geld bekomen worden. Dat laatste is juist, het eerste niet: de Hertog van Brabant, een Bourgondiër, zendt een leger om deze euvele opzet te voorkomen. Ook de Hertog heeft er belang bij dat de bestaande rechtsmachtverhoudingen gehandhaafd blijven: hij heeft de Kerk even hard nodig als zij hem. Van der Marck werft daartegen in Duitsland troepen om deze militaire interventie te stuiten. Deze trekken op tegen het naderende hertogelijke leger en de strijd begint ter hoogte van de streek die we nu de Belgisch/Nederlandse grens zouden noemen. De schermutselingen beginnen, volle slag wordt nog niet aangenomen: vechtend trekt men naar het Noorden, ter hoogte van

74

Dan neemt Philips van Bourgondië het bestuur van Holland en zeeland over uit de handen van Jacoba van Beieren. De Bourgondische dynastie is dan feitelijk in de Lage Landen onbedreigd. Philips ook wel "de Goede" genoemd erft Brabant (dus: Noord-Brabant en Zuid-Brabant) als hertogdom van de laatste daar heersende niet tot die dynastie behorende vorst, Philippe Sint Poll, broer van Jan van Brabant in 1380; hij wordt in augustus als zodanig in diverse Brabantse steden "blijde ontvangen"(de blijde incomste). Maar dat is dan eigenlijk een bevestiging van een al bestaande staatkundige toestand. Philips zweert dat hij de inmiddels verleende rechten en privileges van de Hertogen van Brabant zal respecteren. Dat doet de dynastie echter nadat zij Luik heeft verwoest, gaandeweg niet meer of steeds minder. Luik wordt zetelplaats van Louis van Bourbon, ook een Bourgondiër, die zich van de oorspronkelijke onderhorigheid aan Keulen niets meer gelegen laat liggen.

75 Ik volg hier Gerlof Verwey, *Geschiedenis van Nederland, Levensverhaal van zijn bevolking*, III Vols, Amsterdam/Brussel: Elsevier 1987, Vol. I, Wording van een land, pp. 227-254.

Eindhoven. Tussen Heeze en Leende maakt men front naar elkaar toe, er is daar ruimte, waar gestreden kan worden. Eindhoven is mede verzamelpunt voor de strategische reserve. Hier komt een eigenaardig fatum van deze streek naar voren: ze biedt ruimte voor heen en weer golvende ruiters. Voetknechten kunnen ook breed carré maken om hun kolvenierskunsten te vertonen. Heeft men elkaar er behoorlijk van langs gegeven, dan kan men rusten in een bivak, een tentenkamp. Er is genoeg te in beslag te nemen bij het landvolk, zodat men het er een paar dagen kan uithouden – de boeren zijn toch machteloos – en daarna kan men opnieuw stelling nemen en opnieuw beginnen. En zo voort, eventueel een week of langer.

Maar maanden kan men zich hier niet legeren. Er is niet voldoende voedsel en de ravitaillingslijnen naar de plaatsen waar de legerscharen gelicht zijn, zijn te lang. Er zijn wel wegen, maar niet genoeg om dat transport te onderhouden. Het voer voor de paarden, die men korte tijd wel van het te velde staand gewas kan voeden, is, als het komt via die lijnen, bedompt en bedorven. Maar hetzelfde geldt voor het meel, waarvan men ter plaatse het brood moet bakken. Men loopt hier te spoedig uit de eigen etappe. De keukenwagens blijven achter. De chirurgijns, marketentsters en zoetelaars ook. Eindhoven heeft wel wat te bieden aan voorraden, maar veel is het niet, dan moet men een grote stad als Den Bosch in de nabijheid hebben of een rivier waarlangs men koeien, schapen en varkens kan aanvoeren. En die is er niet: de Dommel is daarvoor zo goed als onbruikbaar en over de Gender hoeven we niet eens te spreken. De legerscharen vreten dus eerst alles kaal, als Bijbelse sprinkhanen. Vervolgens plunderen zij de omwonenden, om hun het laatste stoffelijk bezit af te persen en steken Eindhoven in brand, als dat onmachtig blijkt om te leveren. Dan trekt men op of terug: naar Den Bosch of naar Diest, of, moet het zijn, Luik, waar men vandaan kwam. De strijd blijft onbeslist voor een tijdje. Het twistpunt blijft smeulen, een capitulatie zat er niet in en evenmin een vredesverdrag: daartoe moet één van beide wederpartijders militair beslissend verslagen zijn en dat lukt steeds niet. Men herweegt, mokkend zijn kansen, likt de wonden, herzielt de ravitaillering, roert opnieuw de werfstrom en trekt wederom op, de eerst begane route eveneens wederom betredend. Men heeft nu zelfs een kaart. De veteranen van de vorige tocht beginnen de eerste kerktorens waarachtig al weer te herkennen: vol vreugde stellen de commandanten zelfs vast dat de landslieden en dorpelingen zich wat hersteld hebben, dus de eerste leeftocht is verzekerd. Men rukt dapper verder op, maakt halt en front voor de eerste vechtpartijen, en het hele bedrijf van de vorige keer, ongeveer op dezelfde locatie herhaalt zich. Nu neemt men slag aan op de Woenselse heide, daar was men nog niet geweest, en vervolgens blijkt de tros weer niet gevolgd te zijn. En de ravitaillering is zoals steeds naadje.

Dit is het schema waaraan deze deerlijke streek steeds komende decennia weer onderworpen zal worden. Zuid-Oost Brabant wordt de scène van barrièreland: woest, kaal en onderkomen zal het legerscharen wel kunnen ontvangen, tijdelijk huisvesten maar niet voor ultieme veldslagen kunnen voeden. Voor die slagen is wel voldoende ruimte, maar na gedane arbeid moet er elke avond geschaft worden. En daar ontbreekt het hier aan. Uiteindelijk. Je kunt de andere dag niet met lege maag beginnen en dat zich, in het ochtendkrieken, nog steeds stervende kornuiten van de vorige dag rochelend om erbarmen smeken, wentelend over de Woenselse Heide, inspireert niet tot de achttien karaats dapperheid die Diego Velasquez later zo beeldend op het doek weet te werpen, getuige zijn “overgave van Breda”. De streek wordt zo een *militaire bufferzone*⁷⁶. De krijgskundigen van alle partijen, die elkaar de komende anderhalve eeuw de hegemonie over het ongelukkige Kempenland zullen betwisten, leren niet veel, maar dit wel. En al heel spoedig⁷⁷. Bedenk wel: deze vertrapping van Zuid-Oost Brabant tot militaire bufferzone heeft nog niets met de godsdienst te maken. Nog niet. Het gaat stomweg om de politieke macht: wie is de grootste en de mooiste en wie mag de bevolking uitknijpen? Pas na 1550 gaat de godsdienstkwestie in het politieke vlak echt een belangrijke rol spelen. De Woenselse mensen zijn tot dan gewoon katholiek, al weet geen mens wat dat precies bediedt. Er zijn lastposten die de Deken tegenspreken, maar dat is iets heel anders. Het zijn er weinig. En niemand begrijpt ze. Ze horen hier ook niet. Komen ze

⁷⁶ I.Schöffner, *De Republiek der Verenigde Nederlanden 1609-1702*, opgenomen in: I.Schöffner, H. van der Wee, J.Bornewasser (ed.), *De Lage Landen van 1500 tot 1780*, Amsterdam, 1988 II Vols, pp. 167-267.

⁷⁷ Van den Brink, *De grote overgang*, a.w., pp. 202-210.

uit Duitsland of hebben ze Duitse frasen – de monniken uit Mariënhege worden zo gezien – dan kan wat ze zeggen reeds daarom niets wezen. Je hoeft niet naar ze te luisteren, laat staan dat je iets zou willen weten, later, van iets wat na 1520 wel de “secte Lutherane” genoemd wordt: barre moffenpraat.

Na de eerste platbranding van Eindhoven als garnizoensplaats in 1483 -- er zullen er nog vele volgen -- wordt dit scenario standaard: oprukken, kortstondig legeren, plunderen, halfbakken slag leveren, terugtrekken. Tot de volgende keer⁷⁸. Uiteindelijk, bij de Vrede van Münster in 1648, zullen de Hoge Verdragssluitende Partijen, die de Republiek der Zeven Vereenigde Nederlanden dan zullen erkennen als soevereine partner, bij de toedeling van de gebieden onderling, voetstoots uitgaan van deze defensieve barrièrefunctie van Noord-Brabant⁷⁹. Woest, kaal en ledig: laat elke hoop varen, gij die hier binnentreedt. Daarom mogen de Staten van Holland Brabant administreren. Zij gebruiken de barrièreruimte om hun strategische reserves onder te brengen. Wat die in de tussentijd misdoen is niet de zaak der Staten, de Brabanders zijn er goed voor. Op schadevergoeding, schadeloosstelling of subsidies hoeven ze niet te rekenen. Aan de Brabanders hoeft vanzelfsprekend niets gevraagd te worden. Straks, als het huis van Oranje in 1813 de soevereiniteit aanvaardt, zal het deze barrièrefunctie ook weer vanzelfsprekend tot uitgangspunt nemen van zijn strategische beramingen. Het verzamelt het veldleger bij Woensel op de Heide in afwachting van Napoleons militaire manoeuvres, als hij opnieuw het Franse Imperium beoogt uit te strekken op West-Europa in 1815. En in 1830 zal de kroonprins Willem Frederik, de latere Koning Willem II dat wederom doen in afwachting van de keer die de Belgische opstand in Brussel zal nemen. Ook hij mobiliseert de Noord-Nederlandse vrijwilligers daarheen van de Wadden-eilanden tot Groningen en ommelanden. Ze worden daar langdurig ingekwartierd ten laste van de Woenselnaren, die vooral veel last hebben van de Leidse Jagers, de opgefokte hautaine studentjes, die hen behandelen als waren zij pygmeeën uit de diepste binnenlanden van Centraal Afrika. Ze schofferen de jongedochters als waren zij publiek veile deernes en beschouwen de autochtonen als gereede waterdragers. Het zal diepe en blijvende wonden slaan, op schilderijen van plaatselijke penseelkunstenaars – ik noem even de schilder De Turck ook wel: Turken⁸⁰, maar ook Van Ostade geeft er onbedoeld en zijdelings uitdrukking aan -- verholen uitgedragen als blijvende aanklacht tegen de Hollandse arrogantie. Want Churchill wist het al: niets is kwetsender voor het gemoed dan terloopse vernedering uit autonome hoogmoed, vooral als zulks vanzelfsprekend, spontaan, automatisch en welgemeend is⁸¹. En deze mobilisatieperiode waarin deze vrijwilligers het geweer “bij den voet moeten houden” zal waarachtig tot 1839 duren. Die van 1914 tot 1918 zal een reprise opleveren, waar eveneens nog lang met wrok wordt nagekaart aan de Woenselse markt. Want wrok is van alle tijden. Rancune ook. Overheden plegen dat te misachten. Omdat hun bedienaren altijd van betere kom-af zijn. Of beschermder opgevoed.

⁷⁸ We kunnen dat goed teruglezen bij Houben, *Eindhoven, de stad van Kempenland*, aangehaald werk, pp. 70-146.

⁷⁹ Zie: X.1.2.; X.11 en XII.4. en 5, waar dit thema uitvoeriger uitgediept wordt.

⁸⁰ Hendrik Turken, dat is de naam waaronder deze artist het meest bekend is. Geboren in Eindhoven in 1791, gestorven in Luik 1856. Hij werd in 1820 directeur van het stads Instituut van Handteeken- Boetseer-, Doorzicht, Bouw- en Meetkunde van Den Bosch. Ik doel hier op het schilderij in het Noord-Brabants Museum, dat als titel draagt: *Binnenhuis met een vrolijk gezelschap*. Ik denk dat een latere conservator geen idee heeft gehad welke aanklacht Turken met dit schilderij beoogde tegen het Hollands gezag. We zien een op het eerste gezicht uitgelaten gezelschap met twee baldadige militairen, waarvan één overduidelijk een Vrijwillige Leidse Dragonder en één een infanterist in luitenantstenuue. De beiden zijn ingekwartierd en vermaken zich ten koste van de meesmuilende boerderijbewoners die zich de jokkernij huns ondanks moeten laten welgevalen. Ik kom op deze voorstelling nog terug.

⁸¹ Winston S.Churchill, *Geschiedenis van de Engelse sprekende volken*, IV Vols, Amsterdam/Brussel: Elsevier 1957, Vol III, sprekend over de Hollandse Koning/Stadhouder Willem III (1688-1702): “Eenmaal veilig op de Engelse troon gezeten, gaf hij zich maar ook weinig moeite deze gevoelens (van minachting voor de Engelsen, toevoeging mijnerzijds, GAMS) te verbergen. Geen wonder dan ook dat deze houding en vooral de stemming waaruit zij blijkbaar voortkwam, als zeer krenkend werd gevoeld. (...) Niemand wordt graag met afkeer en minachting bejegend, vooral niet als deze beledigingen onopzettelijk, spontaan en gemeend zijn.”

De bevolking wordt dus permanent gegijzeld door de hogere politiek. Dat is niet goed voor je eigendunk, om het mild uit te drukken, vooral als het hoger gezag – van welke denominatie óók -- dat als vanzelfsprekendheid gaat aanvaarden. Ook het gezag dat geacht wordt je te beschermen. Als je daar aankomt met de klacht dat je vee gestolen is en je smidse platgebrand krijg je niet of nauwelijks belet en schadevergoeding al helemaal niet.

Maar wie geen eigendunk meer heeft, is ook niet meer ondernemend. Waarom zou de boer nog eggen, als hij toch reeds weet dat de oogst niet hem, maar vreemde bruten ten goede gaat komen. Boven de grote rivieren – die een natuurlijke beveiliging tegen deze massale militaire bewegingen opleveren – gaan de boeren zich nu specialiseren, rond 1500. Ze richten zich op een beperkt aantal producten, die zij goed kunnen oogsten op het soort grond waar ze zitten. Of ze richten zich op het telen van bepaalde soorten vee, zeer lucratief. Je kunt ze naar de stad heuen, maar ook slachten, dan heb je verschillende soorten vlees, maar ook beenderen en bloedstolsels. Die kan men zelfs bewerken, maar men kan ze ook op de markten brengen in de steden. Specialisatie betekent meeropbrengst per hectare. Dus meer gewin⁸². De steden stimuleren dat, ze groeien en hebben belang bij de veiligstelling van de levensmiddelenpositie. Maar ten zuiden van die rivieren is dat zo goed als uitgesloten door die militaire golfbewegingen. De boeren hebben weinig vertrouwen in de naaste toekomst. Maar honger hebben ze als vanouds. Soms moeten ze zelfs het zaaigoed opeten voor het volgende seizoen. Het land komt braak te liggen. En er groeide toch al niet zo veel erg makkelijk, daar midden op de Centrale Slenk met zijn zand en onderliggende kleilaag (zie: I.3). De idee van specialisatie komt niet eens meer bij ze op. Waarom zou men een nijverheid opzetten, als blijkt dat men de verdienste straks moet afdragen om militaire inkwartiering namens de plaatselijke gemeenschap te kunnen betalen. Arbeidsmobiliteit valt in deze tijd niet of nauwelijks te ontwikkelen of men moet wel heel bijzondere vaardigheden hebben, die in den vreemde wel erkend maar daar niet ontwikkeld kunnen worden. Sommige excellerende handvaardigheidsmeesters kunnen in andere steden of streken toelating krijgen. Misschien een kunstsmid, een schilder, een kruidenmenger van faam. Maar de gewone ambachtsman niet, al is hij geduldig, nijver en gehoorzaam. Wie toch vertrekt wordt een bedelaar, een vagebond, een zwerver, soms in meerdere groepen tegelijkertijd. Ze zijn oorzaak van overlast elders. De overheid daar maakt jacht op hen en tracht hen naar andere gemeenten of streken te lozen. Gewapenderhand, als het moet⁸³. En een boer gaat niet van zijn land, want dan wijkt hij van zijn identiteit.

Het kan daarom geen verwondering baren dat na 1480 een soort van recessie voelbaar wordt, uitmondend, na 1550 in een bestendige economische crisis. Er zijn in die tijd ook verschillende misoogsten, de natuur baart stuiptrekkend een aantal “natte jaren” gevolgd door een langdurige muizenplaag, sommige historici reppen van een klimaatverandering. De plaag veroorzaakt weer allerlei epidemieën, waartegen geen kruid gewassen is. De mensen sterven langs de weg. Dat komt door de algehele fysieke uitputting. En die kwam weer doordat de mensen geen voedsel hadden. Maar je weet nooit wat oorzaak en aanleiding is in dit soort causaliteitsketens. Kwam de massale Spaanse griep in 1917-1919 door het slechte voedselpatroon, waardoor de mensen geen weerstand hadden of veroorzaakte de griep zoveel verlet en stagnatie dat de voedselproductie en distributie verstoord werd?

En uiteraard wordt Woensel daardoor mede beroerd. Het is tenslotte geen enclave in deze overheersende gebeurtenissen. Die een zekere versnelling krijgen door nog een aantal andere factoren, van andere herkomst, steeds door mensenhand veroorzaakt en stellig daarom te desastreuzer.

⁸² Hier volg ik: Gerlof Verwey, *Geschiedenis van Nederland, Levensverhaal van zijn bevolking*, III Vols, Amsterdam-Brussel: Elsevier 1987, Vol I (Wording van een land), pp. 156-161.

⁸³ Vgl. Van den Brink, *De grote overgang*, a.w., pp. 103-106.

VI.2. Het fiscale conflict met Spanje

De wereldlijke regering van de Bourgondiërs en later de Bourgondische Habsburgers, (als via Maximiliaan van Oostenrijk de Habsburgse familie is ingetrouwd), gezeten in Brussel, krijgt steeds meer belangstelling voor de noordelijke gebieden van het Bourgondische Rijk. Er is ook steeds meer te halen aan belastingopbrengsten. De steden in Brabant, Zeeland en Holland doen het betrekkelijk goed. De laatste twee categorieën blijven dat doen, de eerste categorie lijdt wel onder de militaria maar ze hebben voorlopig nog een bewonderenswaardig recuperatievermogen. Om over zo'n grote afstand te kunnen "aansturen", om modern managersjargon te misbruiken, moet Brussel een groter bestuursapparaat hebben. Net als de Europese Unie gaat dat zich met van alles bemoeien, ook de zaken waarvan de steden vinden dat ze het zelf best afkunnen. Ze klagen dus, werpen op dat Brussel het subsidiariteitsbeginsel – laat de lagere openbare lichamen op lokaal niveau afdoen wat op lokaal niveau best kan – met voeten treedt. In de bewoordingen van destijds: dat Brussel zich niet gelegen laat liggen aan de stadrechten en stadsprivileges. En net als nu reageert Brussel door koppig nieuwe bureau's uit de grond te dampen met nieuwe ambtenaren, die terstond vlijtig gaan bewijzen dat ze nodig zijn. Er komen nieuwe Raden: de Raad van State, voor algemene politieke zaken, de Geheime Raad, voor het uitoefenen van de uitvoerende macht, en de Raad van Financiën. Die zetten weer nieuwe onderraden op en die weer subcommissies, te meer daar Brussel anticipeert op geduchte tegenwerking van de gewesten en steden. En die komt natuurlijk en blijkt nog volhardender dan voorzien. Dus weer nieuwe ambtenaren die ook allemaal aan het werk gehouden moeten worden. Is er geen werk, dan verzinnen ze het wel: de ambtenaar die alleen maar uit het raam kijkt komt niet voor. Dat kost geld. Want de steden en gewesten reageren op de verordeningen, aanbevelingen en richtlijnen met tegenstukken, die beantwoord moeten worden. Blijven ze weigerachtig dan moet Brussel doorzettingsmacht hebben. En dat kan het slechts vinden in een staand leger samengesteld uit dure huurlingen, zoals Helmuth Kohl, de Bondskanselier van Duitsland ook een permanent gekazerneerde politie in Brussel wilde hebben in 2004. Zo'n leger kost geld. Met name de steden moeten dat ophoesten. De steden doen dat aanvankelijk door aan hun burgers lijfrenten toe te zeggen tegen contante betaling. De stad int de gelden. Meestal belegt ze die. Maar ze kan ze natuurlijk ook meteen doorstorten of doorzenden naar Brussel. Dat doet Eindhoven ook; dat belegt. De opbrengsten gaan naar Brussel. Maar dan moeten de burgers zeker weten dat de renten ook uitbetaald worden. Dat gebeurt niet als de stad platgebrand wordt. Zoals Eindhoven. Als de stad bovendien de gelden niet meteen aan Brussel fourneert, maar elders belegt, is het probleem groot als de derde belegger niet credietwaardig is. Hij is er van door. Of hij heeft in verkeerde fondsen belegd. Er moet dan toch betaald worden aan Brussel, dat heeft daar allemaal niets mee te maken. De burgers die geld hebben kunnen dan gegijzeld worden ten verzoeken van Brussel. Dat leidt tot oeverloze procedures. Want wie moet dat doen, is dat verhaalbaar en op wie? De stad die in gebreke blijft heeft geen centen, want anders hoefde die gijzeling niet. De rijke burgers willen wel betalen voor aangename gijzeling, maar dat deze maatregel opgelegd wordt is niet hun schuld, bovendien willen ze hun hoofdsommen terug. En waar is het gerecht voor welke het executiegeschil gevoerd kan worden? Want procederen, daar zijn de bewoners van deze gezellige moerasdelta dan al gek op.

Brussel voert dus nieuwe belastingen in. Het gaat zelf innen. Het kan niet anders, want de Duitsers en de Fransen vallen Brabant steeds maar binnen. De aanslagen voor de directe belastingen worden steeds hoger. Brussel grijpt vooral naar directe belastingen. De maatstaf van de aanslag en de inning heeft het zelf in de hand. Min of meer. Het denkt aan belastingen op territoriale grondslag en niet naar bevolkingsgroep. Het hanteert twee basisbelastingen.

De honderdste penning. Van elke honderd penningen die een ingezetene verdient is één honderdste voor de regering.

De tiende penning. Op elke transactie uit de verkoop van zaken en goederen en elke rente één tiende in de honderd naar de regering.

Verder een systeem van genuanceerde indirecte belastingen waarbij volksvoedsel ontzien moet worden.

Tenslotte: de volledige vrijdom van belastingen voor de adellijke en geestelijke stand zou opgeheven worden.

Dus géén stelsel naar persoonlijke hoedanigheden of groepen. En ook niet naar aard en doelstelling der handelingen. En ook geen bijzondere collectieve afdrachten meer op verzoek voor één bepaald, meestal militair, project, de zogenaamde ‘beden’.

En daaraan was men nu juist in deze contreien gewoon. Dus was het systeem nieuw. Dat wekt verzet.

De inning geschiedt via de steden en de kwartieren, maar die besteden dat ook weer uit. Aan pachters die er zelf ook aan willen verdienen en soms stomme beleggingen doen. Dat schiet niet op: onder Karel V begint Brussel een nieuw aanslag- en inningssysteem op te zetten. Op centrale grondslag. Met algemene maatstaven. Voor de BENELUX, die zich inmiddels onder de naam “Bourgondische Kreitsz” heeft gevormd⁸⁴. “Een bestuur, één volk, één belasting” maar géén “Führer”, want daarvoor zal de Keizer toch teveel moeten blijven rekening houden met territoriale rechten. En dus differentiaties moeten aanbrengen. Maar dat pikken de gewesten en de steden toch niet. Want ze vinden dat ze aldus moeten meebetalen aan oorlogen waar ze geen garen bij spinnen. Wat heeft Woensel te maken met de beheersing der Alpenpassen?

Philips, de Koning te Madrid, denkt er eenvoudig niet aan dit en deze soort vragen te beantwoorden. Hij zal een nieuwe administratie opzetten, geheel gericht op de belangen van zijn centrale regering, voorlopig die te Brussel. Dat zal de fiscale hervormingen doordrukken, als het moet: gewapenderhand. En hij denkt daarbij zwaar te kunnen leunen op een apparaat dat al geruime tijd bestuursrechtelijke ervaringen heeft opgedaan in deze buitengewesten met zijn ongezeggelijke bevolking: de Kerkelijke Hiërarchie. Maar dan opnieuw ingericht, regionaal, voor deze gewesten. Løs van andere staatsverbanden, waarover hij nu eenmaal niet gebiedt. En Rooms Keizer-Koning is hij nu eenmaal niet geworden in 1555, die titel heeft hij aan de Habsburgse tak van zijn familie moeten laten. Die tak is in de familie gegroeid doordat Maria van Bourgondië destijds moest trouwen met de al genoemde Maximiliaan van Oostenrijk. En Philips De Schone bracht door zijn huwelijk de Spaanse troon in de dynastie. Die twee segmenten worden nu weer gescheiden. Ze gingen al niet goed samen. Maar ze verklaren waarom Woensel straks met de Kooninck van Hispagniën van doen heeft en niet met de Oostenrijkers. Die gaan gebieden over wat wij nu België noemen.

Dus moet Brabant losgemaakt worden van Luik. Want bij de eerstkomende erfopvolging, als Maximiliaan het tijdelijke voor het eeuwige inwisselt, blijft die bisschopsstad wel aan die tak onderhorig. Den Bosch wordt nieuw administratief centrum. Met een bisschop en die kan dan mooi de nieuwe bureaucratie opzetten: want zijn Dekens verordonneren de pastoors en die beheren de bevolkingsadministratie van oudsher middels doop- huwelijks- en doodsboeken. Geen aangeslagene zal zich daaraan weten te onttrekken. Wie de burgerlijke stand heeft, heeft de toekomst. Daarom hechten de Duitsers in de Tweede Wereldoorlog immers ook zo aan het beheer der centrale bevolkingsregisters? Wie weet waar iemand zit,

Deze pre-BENELUX is uiteindelijk tot stand gekomen doordat zeventien gewesten die samen de “Lage Landen” vormen of “de Nederlanden” voor het staatshoofd éézelfde erfopvolging aanvaardden, één centrale regering (die te Brussel) en één min of meer algemeen publiek recht, maar wel met veel verschillen op regionaal en lokaal niveau voorzover dat met de algemene rechtsbeginselen overeenstemde. Dat gebeurt dan bij de Pragmatieke Sanctie van 1549. Die verklaring is “pragmatiek” want de vertegenwoordigers van de gewesten verklaren officieel dat dit – deze eenheid – er feitelijk is. Ze leggen zich erbij neer en zijn dus pragmatisch. Het is een “sanctie” want ze verklaren dat ze de situatie billijken en aanvaarden, omdat zij nu eenmaal zo gegroeid is. Ze verklaren dat dit voor eeuwig is en dat ze voor altijd één en ondeelbaar zullen zijn. Zoiets duurt uiteraard maar kort en de Sanctie verliest dan ook zijn geldigheid bij het aftreden van Karel V. In 1555.

hoe hij heet, hoe lang al en wat hij uitspookt, heeft het spel van regeren en heersen bijna gewonnen en in ieder geval wordt het doorgaans uitgespeeld op zijn voorwaarden. Wat Philips, de koning van Spanje en gebieder in de Lage Landen nu gaat doen is daarom een zeer listige zet. Al ligt ze voor de hand, die streek. Hij gaat de Kerk inzetten. Als beheerder van het bevolkingsregister en uitvoerder van het besluit gemeentelijke basisadministratie.

In 1559 heeft Philips de besluiten van het Concilie van Trente die daarvoor nodig zijn losgepeuterd. Hij heeft ze ook mede voorbereid via zijn Spaanse kardinalen in de Romeinse Curie. Karel V heeft het belang daarvan aanstonds ingezien. Hij heeft vanaf het begin af waarnemers naar de hoge kerkvergadering gestuurd, want hier is het middel bij uitstek te ontwikkelen om zijn uitdijende reusachtige Rijk, waar de zon inderdaad nooit ondergaat, administratief te beheersen⁸⁵. Dat Concilie voorziet in een interne herreglementering van de bestuurswetten van de Kerk en verder in een nieuwe, gedegen opleiding voor de priesters die die boeken moeten bijhouden. Ze zullen moeten kunnen lezen en schrijven, in de landstaal en het Latijn. En kunnen rekenen ter schatting van de inkomsten van hun gelovigen. Dat konden ze al, want ze berekenden vaak dienovereenkomstig de penitenties en de gelden verschuldigd voor kerkelijke handelingen. Nu kunnen ze hun centrale overheid er mooi mee gerieven en ook de belastinggaarden en –pachters. Ze moeten verder voortaan naar Leuven om hun priester-examens te doen en daarvoor is minstens een lagere academische graad nodig. Leuven is onder controle van Brussel, dat heeft dan mooi supervisie over de kwaliteit dier examens.

Het sluit als een bus. Maar Philips houdt niet goed rekening met het verzet dat komen gaat. Dat komt niet zozeer van de steden – daar had hij wel op gerekend – maar meer van de territoriale edelen die destijds door de Bourgondiërs aangesteld zijn. Die zijn, om zo te zeggen, min of meer “voor zichzelf” begonnen en houden van de lokale afdrachten flink af. Verder hebben ze altijd veel te veel zonen. Eén kan titel en heerlijkheid erven, de rest moet anders behoorlijk aan de bak. Ze worden daarom maar kanunnik, kapittelheer of Abt en soms zelfs Bisschop. Ze kunnen wel niet lezen of schrijven, maar wat geeft dat? En Latijn natuurlijk helemaal niet. Maar dat is ook onzin. Daar heb je je mensen voor. Wie van adel is hoeft dat niet. Over academische examens, dat is helemaal van de gekke om over te praten. Dát zijn zo de bezwaren van Egmond, Horne, Brederode en Oranje tegen de nieuwe hiërarchie en de aanstaande fiscale hervormingen. Nu alleen de stedelingen en de boeren nog wijs maken dat ook zij erop achter uitgaan. Dat zal best lukken. Het komt uit Brussel. En wat Brussel fabrieke, daar kun je geen brood van bakken. Eigenlijk verassend modern. De Geuzenpenning die eerstdaags geslagen wordt heeft twee Latijnse spreuken: “HAEC RELIGIONIS ERGA”(dit alles om de godsdienst) of “HAEC LIBERTATIS ERGA” (dit alles om de vrijheid). De waarheid zou beter gediend zijn als er een had bestaan met als randschrift “HAEC FISCALITATIS ERGA” (dit alles om de belastingen). Maar dat had de latere negentiende “bevrijdingsfeesten rond God, Nederland en Oranje” misschien niet opgeleukt. Je kunt je hart over de barricade gooien. Maar je eksteroog niet. En daarop ging de regering nu juist staan.

⁸⁵ G.A.M. Strijards, *Concilie van Trente, Een jubileum van 450 jaar, Volkenrechtelijke aspecten*, Nijmegen/Tilburg: Wolf Legal Publishers, pp 9-13, 51-53.

VI.3. Militaire invallen

In het Kempenland, inmiddels, wordt het nooit meer rustig⁸⁶. De gebieden die grenzen aan de zandstroomrug Luik/Hasselt/Valkenswaard/Eindhoven/Den Bosch zijn voortdurend terrein van legeringen, bivakken, oefeningen, opbrekingen, plunderingen. Het ergste zijn de Duitse huurlingen die voor de verdere veldtocht afgedankt worden en de geregelde legertroepen moeten verlaten. Dat kan midden in de militaire campagne gebeuren: een bataillon blijkt weerbarstig, munitie of de Zwitserse piekeniers en hellebaardiers die voor duur geld in Savoye geworven zijn kunnen hen eenvoudig niet luchten. De Duitse lomperikken uit het West-duitse laagland krijgen de zak, naar hun soldij kunnen ze fluiten. Voor hen gemakkelijk anderen. Die Zwitsers, die moeten gekoesterd worden. Dat zijn geoefende vechters die niemand ontzien en zeer goed in slagorde kunnen wenden, keren en front maken. Hun gelederen blijven massief en een ruiter is met de hellebaard al onthoofd nog voordat hij het zwaard uit de schede heeft. De Duitsers, uit Kleef, Xanten of zelfs Paderborn blijven hangen op de Woenselse Heide. Ze zien de ranke spitse toren van de grote kerk daar: dat wijst op zekere welstand. Ze maken bivak, vanavond zullen ze eens gaan kijken of de dorpelingen weten wat een eerlijk krijgsman toekomt. Ze hebben een vuurroer bij zich, misschien wel twee, als ze dat afschieten komen de boeren wel over de brug. Daarin worden ze niet teleurgesteld, deze mannen uit Duits-Gelre. Het is hier goed toeven. Dat vuurroer is een verzekering tegen ongewissheden der naaste toekomst. Dat hun Hertog vrede sloot, inmiddels, laat hen koud. De Hertog van Brabant heeft andere zorgen aan zijn hoofd dan een stelletje geharnast ongeregeld nabij Woensel: daarvoor zendt hij echt geen troepen. De voormalige huurlingen bouwen wat hutten en brandschatten de wijde omtrek: ook Strijp, Blaarthem en Gestel krijgen hun deel van de ellende.

Waar enkele huurlingen hun pot kunnen koken, komen er meer en zo wordt de reis naar Den Bosch inderdaad levensgevaarlijk. Berovingen, gevolgd door doodslag, zijn aan de orde van de dag. Jammer dat die dikke Deken niet meer langs komt, die had nog wel eens wat religieus verguld gerief bij zich. Vanuit Eindhoven hebben ze niets te duchten: dat lijkt nog zijn wonden en is bijna failliet wegens de aangegane oorlogsbeleningen. Dat zendt geen vendel de hei op.

Het wordt de ex-huurlingen rondom Eindhoven en verre omstreken pas weer recht onaangenaam als hun eigen Gelderse Hertog waarachtig weer eens ten oorlog trekt, nu met als commandant de beruchte Maarten van Rossum. Zijn komst herwaarts in 1543 wordt gemeld vanuit de baronie van Boxtel: vanaf de kerktorens worden noodsignalen gewisseld, één-en-weer over Erp, Oirschot en Sint Oedenrode, Son, Breugel en Woensel en Eindhoven. Vuren flakkeren door de nacht. Dan moeten de voormalige huurlingen zich schaars maken, want de nu aanmarcherende colonnes maken ook met hen geen gekheid: de afgedankte of gedroste huurlingen hebben de boel kaalgevreten, de putten verontreinigd en de bevolking gebrandschat, er is nu voor de nieuwaangekomenen niets te eten of te drinken meer. De pas aangekomen legerafdelingen jagen die ongeregelde nietsnutten dus eerst maar eens over de kling voordat ze bivak maken. En dat terwijl de fourageurs berekend hadden dat de verkenners en de cavalerie twee dagen van het veld en de boerderijen zouden kunnen leven, tenminste: bij de eerste halteplaats. De voormalige huurlingen verwilderen, trekken zich terug in de bossen van de Beerzen en Vessem, maar de landstreek verlaten, dat doen ze niet. Dat kunnen ze ook niet. Waar moeten ze heen?

In Eindhoven breekt voor de verandering weer eens een epidemie uit. De pest zeggen sommigen, de anderen beweren dat de rottende lichamen die stroomopwaarts in de riviertjes

86

Ik vat de militaire gebeurtenissen samen naar: Houben, *Geschiedenis van Eindhoven, de stad van Kempenland*, a.w., Deel I pp. 106-120.

geworpen zijn na de slagen aldaar er iets mee van doen hebben. Dat doet er niet toe: de ziekten flakkeren door de straten. Doden maar ook stervende lijdens worden bij de Gestelse poort opgestapeld om in een massagraf geworpen te worden. Dat moeten de broeders van de Heilige Geesttafelen doen, maar die kijken wel uit. De voedseluitreikingen en de uitkeringen van wollen dekens door die tafel worden niet meer verricht, het armbestuur komt niet meer bijeen. De armen worden uit de stad geweerd: het gasthuis dat aan het Eindhovense stadhuis is gebouwd wordt tot nader order gesloten. Het is een preventieve maatregel. Maar ja, zelfs een arme moet ergens blijven en Woensel is dan toch redelijk dichtbij. Inmiddels is de situatie bij de Gestelse poort zacht gesproken bezwaarlijk. Priesters komen de stad niet uit om de absolute, de laatste heilbrengende zegening over het kadaver te geven. De stank van de lijken wordt ondragelijk. Men durft de stad niet meer van die zijde te benaderen – de ziekte verplaatst zich door het miasma der lucht, heet het – en gooi die hoop rotting dan maar in de Gender. Dat kan daar mooi aan de Gestelse zijde vóór de Kleine Berg die in deze tijd ook wel “Cattenberg”heet⁸⁷: er is een soldienershuisje op een stenen brug met rondboog. Op den duur ontbindt het allemaal wel en met regentijd stroomt het restant wel door, de stank is voorlopig minder en de vliegen ook. Dat gebeurt en dan sterven de mensen in Woensel ineens met bosjes, hun schaarse vee óók. Met de uiers opgezwollen tot blaasbalgen liggen de koeien in de beemden: het laatste oordeel is na en niets kan het keren. Ook niet de broeders van de geselgemeenschap van Sint Catharina, de flagellanten, die met ontbloot bovenlichaam zeven keer rond de stad lopen, het “miserere” zingend op de daverende tromslag van de soldenier die op marktdag de Woenselse poort beheert. De kruisdrager voorop krijgt ter hoogte van de motte, waarop Mariënhage huiverend de openbrekende hemelpoorten verbeidt opdat het Lam nederdaalt en het Zevende Zegel verbroken wordt, een schuimbekkende toeval. Hij valt stuiptrekkend ter aarde. Dan draaft het troepje naar de Stratumse poort, kruis en trom in de drek der Dommelboord achterlatend. De boom zit voor de achterpoort nog voordat iemand “Amen” heeft kunnen prevelen. Zo tergen die Eindhovenaren de Heer der Heerscharen. Die dan ook een nieuw leger zendt, nu vanuit het Zuiden.

⁸⁷ Zie, vrij nauwkeurig, over deze Gestelse poort: Smits, *Beknopte geschiedenis van Eindhoven*, aangehaald werk, p. 10. Ik ga nog wel nader in op de Woenselse poort, maar niet op deze Gestelse. Ik vermeld alleen dat ze ook een stenen dorpel schijnt gehad te hebben en een toren die in de omwalling was opgenomen; en verder dat de besmettelijke zieken en personen die verdacht werden daaraan te lijden hier steeds heen verwezen werden, omdat de openbare begraafplaats vlakbij was en de quarantaine-ruimten ook.

VI.4. Verstoord cultuurleven

In een maatschappij waarin de mens de dag van morgen niet zeker is en waarin vertrouwen in de overheid en de toekomst zoek is, gedijdt de cultuur ook niet, zij het dat er uitzonderingen zijn. Ik noem de onvermijdelijke Hiëronymus Bosch. Hij geeft uitdrukking aan de ondergangsstemming die in Zuid-Oost Brabant alomt heerst in zijn gedachten, satansfiguren die zomaar over straat lopen en geen angst aanjagen bij de voorbijgangers, zwelgende notabelen, dansende skeletten, geharnaste ploerten en hysterische flagellanten. Zijn tijdgenoten hebben deze gestalten herkend en niet als fantasieën van een aan hard drugs verslaafde geest. De eschatologische verwachting dat Christus aanstonds zal komen om de finale berechting der wereld te volbrengen, is vaardig over de Kempische mens en hij heeft er reden toe. Het “Laatste Oordeel” wordt dan ook in veel Kempische kerken uitgebeeld, net als Christus’ gang naar Golgotha. Zijn offer schijnt niet méér dan een pleister op een houten been lijkt het: de mensheid moet wel zwaar gezondigd hebben om deze barre tijden te verdienen.

De Woenselse mensen hernemen na alle legeringsrampen en plunderingen door de soldateska slechts schoorvoetend hun dagelijkse levensgang. De dag heeft genoeg aan eigen zorgen; wie haar plukt heeft slechts een snel verwelkende netel te pakken. Tijdens de verschillende militaire manoeuvres zijn schip en transept van de kerk gebruikt voor bivak en stalruimte; glazen zijn ingeslagen en gewijde vaten gestolen. Het ziet er niet naar uit dat de openbare rust en veiligheid hersteld wordt. De verwoeste kerk wordt dan ook slechts provisorisch hersteld, met planken in de boogramen, slechts voorzien van matglas zodat de kerkgangers elkaar kunnen onderscheiden. Geen investeringen in kerkmeubilair, als de grote deur in de torenhal maar dicht kan. De Deken is al meer dan één keer aan de haal gegaan, wie duidt het hem ten euvel. Niemand weet waar hij uithangt. De plaatsvervanger staat er nog, maar ook zijn toekomst is onzeker. Al geruime tijd waart het gerucht door de Kempen dat een nieuwe kerkordening aanstaande is. Alle benoemingen zullen worden doorgelicht. Het is de vraag maar of de huidige vicarius ter plaatse kan blijven, ja, of hij wel in de geestelijke staat gehandhaafd kan blijven, want al is hij stipt, wijkt hij niet van de sponde van een stervende en al doet hij elke dag de dageraadsmis, hij woont wel samen met een vrouw uit Helmond of ergens die kanten uit, en dat schijnt nou ook al niet meer te mogen. Het Catharinagilde heeft haar zilver begraven en de vendels en het vaandel opgeborgen ergens in Eindhoven. Het rukt niet meer uit. Dat kan het ook maar beter niet doen met al die huurlingen in de buurt die in het geringste aanleiding zien voor een verzetje en het beramen van moedwil. Is er een dode, dan komt men, naar oud gebruik, driemaal des avonds aan het sterfhuys samen met de geburen. Men raffelt het rozenhoedje af. Maar ’s nachts waken bij het lijk, dat doet men niet meer, want op het lichtschijnsel van dien komt gespuis af dat men weren wil. Hout voor een kist is er niet meer: Eindhoven heeft net in brand gestaan. Alle materialen zijn door de Eindhovense magistraten opgevorderd ter provisorische reparatie. Er is nog één hoogkar, met een scharminkelige knol. Daarom wordt het lichaam op de derde dag geladen, de geburen scharen zich er achter. In de Oude Toren begint de grote doodsklok te luiden, zwaar, staccato, heftig, de koster trekt zich de handen stuk aan het vettige zeel. Men nadert de torenhal, pakt de baar en drapeert het lichaam, verborgen onder jute daar maar op. De koster zwenkt nu, schier op de knieën, hevig door aan het klokkentouw, de ogen nachtelijk omschaduwde. Hij deint op en neer, op en neer, steeds weer, schijnbaar zijns ondanks weer omhóóg gerukt door de omzwaaiende klokkenbalk daar hoog in de klokkenstoel van de bovenbouw, twee dragers schieten toe om het luiden te verhevig. Want de ziel moet uitgeluid worden bij de gestorvene: ze zweeft nog rond het lichaam en tracht de stoffelijke resten weer binnen te treden via de ogen, de oren, de mond of zelf de anus. Nu geen kist het lichaam omvat heeft die ziel makkelijk spel. Lukt dat aan de ziel, dan zullen de bloed- en aanverwanten bespookt gaan worden in de nachtelijke stonden. Met alle gevolgen van dien. Terwijl het bronzen manend gebeier toeneemt, in dissonante nagalmen, antwoordt het klokje van het Eindhovense stadhuis schril: het loopt tegen het middaguur en het Angelus moet gebeden. Zo verscheuren klokkeklanken de grauwe hemel, maar het gemoed wordt er niet door opgewekt.

i In 1554.

VI.5. Gebrekkige publieke rechtshandhaving

Het recht wordt niet meer gehandhaafd. Men kan nog wel naar de Dingbank, om daar rechtsvaststellende verklaringen te laten opstellen. Men kan ook nog van de Deken notariële acten bekomen. Maar komt het op tenuitvoerlegging aan, dan geeft de overheid, aan wie men aanwending van haar geweldsmonopolie vraagt, niet langer meer thuis. Men heeft wel recht op nakoming van een overeenkomst of een verbintenis, maar er is geen deurwaarder meer die bereid is dat recht af te dwingen. Meestal is die gerechtsdienaar er ook niet. Verplaatst een boer de grenskeien van zijn landerijen en dwingt hij de aangrenzende boer te dulden dat deze dat landjepik gedooft, dan is rechtsherstel niet te verkrijgen, ook al weet het halve dorp waar de oorspronkelijke grensscheiding lag. Wie wat heeft kan het kwijt raken, koop van waren of van goederen is een risicovolle zaak. Maar zo komt het burgerlijke leven plat te liggen. Echtgenoten onttrekken zich aan hun plichten, kinderen lopen verloren, een oude vader wordt het huis uitgejaagd om in het veld van vrieskou te sterven want zijn zoon heeft huis en erf nodig. Mensen begaan daardoor zonde, zware zonde, maar het gezag dat hen daarop wijzen moet is er niet meer of het verbergt zich. Want volvoert het die taak, dan moet het ook de biecht bedienen. En op weg naar de kerk, aan het vergelegen Kerkeind, kan men beroofd worden, van soutane en brevier ontdaan worden. Door de huurlingen van de Woenselse Heide, maar ook door de armen die uit Eindhoven verjaagd zijn. En soms zelfs door eigen parochianen. Men herkent ze, terwijl het schoppen en slagen regent, maar wat kan men doen? Liggende gelden zijn er niet meer, anders was men al lang vertrokken.

Houben⁸⁸ en Smits⁸⁹ sommen allerlei acten op, waaruit deze machteloosheid van de justitiabelen blijkt, van hoog tot laag. Eindhoven, op zijn militaire taken aangesproken, klaagt steen en been over geldgebrek terwijl het nergens crediet kan bekomen. Het kan geen soldaten meer onderhouden. Het heeft ze afgedankt en erkend, ten verzoeken van de schepenen van Woensel en Gestel, dat nu deze dorpen geteisterd worden door deze voormalige militairen, die in hun verbanden blijven rondtrekken en gewoon in natura zich van het nodige en meer dan dat voorzien. Den Bosch noch Brussel willen bijspringen. Zij vinden dat Eindhoven eigenlijk niet genoeg heeft gedaan tegen de aanhangers van de “nieuwe leer” en dat het daarom zichzelf moet verwijten dat het nu te kampen heeft met de gevolgen van de bestrijding daarvan van regeringswege. Brussel heeft immers troepen moeten sturen. Die hebben op kosten van Eindhoven de orde hersteld, zijn afgetrokken naar elders, en Eindhoven bleef met lege kas achter. Dat die kas leeg blijft omdat de negotie op de Eindhovense dinsdagmarkt niet herleeft komt inderdaad doordat de ex-soldeniers de wegen blokkeren en onveilig maken, maar het één is het gevolg van het ander. Van Rossum blijft de streek onveilig maken en slaat weer eens een belegering voor Eindhoven. Hij neemt de stad en berooft de ingezetenen van het allerlaatste wat zij hebben. De regering laat enkele vendels aanrukken en ontzet de stad, maar ook deze regeringssoldaten moeten ingekwartierd en gevoed worden. Verder laat haar vertegenwoordiger weten dat de braakliggende percelen in de stad als de wiedeweerga opgebouwd moeten worden. Gebeurt dat niet dan machtigt de regering anderen om dat in plaats van de eigenaars te doen, eigenlijk een invitatie tot eigenrichting. De eigendomsverhoudingen in Eindhoven raken aardig verstoord, de delging van de schulden op hypothecaire basis genomen op dat soort percelen eveneens; de schuldeisers in de wijde omgeving klagen en jammeren. Een eigenaardige maatregel tot rechtsherstel. Het laat de omgeving niet onberoerd. De schepenen maken een schadestaat op. Brussel erkent de schade, maar de Eindhovenaren en de dorpsbewoners in de omgeving zullen zelf daarin moeten voorzien. En waarom is er nog niet kordaat opgetreden tegen de onruststokers in Mariënhage? Als dat nog lang gaat duren, zal het kort gedaan zijn.

88

Geschiedenis van Eindhoven, de stad van Kempenland, a.w., pp. 106-138.

⁸⁹ *Beknopte Geschiedenis*, a.w., pp. 20-30.

VI.6. De nieuwe “leer”

Een droevig en desolaat beeld, derhalve, dat van Woensel en het Kempenland. Vrijwel iedere handeling om lotsverbetering te verkrijgen lijkt zinloos. Vluchten kan niet meer, je zou niet weten hoe en je zou niet weten waar naartoe. Nergens elders in de Lage Landen botsen legerscharen zo regelmatig zo zonder enig tactisch of strategisch haalbaar doel op elkaar, met zoveel schade voor de bewoners. Het heeft al vijftig jaar geduurd. Het gaat nog vele malen langer duren, uiteindelijk, met intervallen, eindigt deze situatie pas in 1790, wanneer Brabant eindelijk weer een passende repositionering krijgt in een hoger staatsverband, dat van de Bataafsche Republiek.

Karel van het Reve signaleert al dat mensen het verleden bijzonder graag causalistisch geduid willen hebben⁹⁰. De geschiedkundige die dat kan, en voornamelijk één overheersende oorzaak van een wangebeurtenis die diep ingrijpend ingewerkt heeft kan aanwijzen, met een zekere overtuigingskracht natuurlijk, is, populair gesproken, binnen. Hendrik de Waanzinnige was wel genoodzaakt oorlog te voeren tegen de Blavoniërs. Want de Grote Drens was verzand zodat zijn handelsvloot geen vrije uitweg meer had naar volle zee. De Blavoniërs wisten dit en maakten er misbruik van door kettingen te hangen in het Grote Zomp, de enig bevaarbare zee-arm voor karvelen met een diepgang die lonend was. Derhalve moesten de onderdanen van De Waanzinnige gebruik gaan maken van de slecht bestrate steenweg naar Zompendam, waar hun goederen gestapeld werden tegen veel te hoge imposten. De commercie verlamde. Uiteindelijk was De Waanzinnige genoodzaakt Blavonië binnen te vallen om zich een weg naar de Wielende Scheur te banen, waar zijn handelsvloot buiten het Zompendamse Gat hoog tij kon afwachten. De Waanzinnige wist heel goed dat hij de strijd tegen Blavonië moest verliezen op den duur, omdat de Blavoniërs een defensief verdrag hadden met de Brettenbergers die over de grootste regionale vloot beschikten in de buurt. Zij hoefden immers de interventie van de Catoniërs niet hoeften te duchten, met wie De Waanzinnige verbonden was in een alliantie. Hij dolf dus het onderspit en verloor zijn koningskroon, dat was onvermijdelijk.

Dit soort causalistische ketens zijn onweerstaanbaar omdat aldus, althans op het eerste gezicht, begrijpelijke verklaringen worden gegeven voor een reeks toedrachten. De lezers voelen dat ze greep krijgen op de geschiedenis en dat is een bevredigend gevoel. Gaat het om iets ongrijpbaars als godsdienst of levensbeschouwing en hun betekenis in de geschiedenis, dan is die causalistische beschrijving nog aantrekkelijker omdat de historicus zich hier noodzakelijkerwijs in de wereld van het onzienlijke en bovenzinlijke moet begeven. En dat is bij een verzanding van een Grote Drens en het economisch effect daarvan gelukkigerwijze veel minder het geval.

Kijken we naar Kempenland, dan rijst de vraag: hoe kan het dat een regio, die zich tweehonderd jaar betrekkelijk goed heeft ontwikkeld en waarin een zeker welstandsniveau haalbaar was – van 1250 tot 1480 – nadien langzaam-aan in het slop raakt, om daarin met versneld tempo te verzinken na 1550? Na 1629 – de val van Den Bosch -- ontbreekt consequente rapportage over de economische ontwikkeling. Maar in 1648 gaat het, bij de onderhandelingen over de Westfaalse Vrede, in ieder geval om een stuk land waar niemand veel meer in ziet dan een braak militair oefenterrein, dat men de Staten van Holland achteloos gunt zonder er veel woorden aan vuil te maken.

Voor veel rooms-Katholieke schrijvers uit de negentiende eeuw is het duidelijk: dat verval is gekomen door de desoriënterende werking van de “nieuwe leer”. Met dat begrip doelen ze

90

op datgene wat rond 1520 in de acten verschijnt als de “secte Lutherane” de godsdienstige opvattingen die Luther met het bevestigen van zijn stellingen aan de kloosterdeur te Wittenberg in 1517 de wereld inslingert. Hij valt de Kerk aan als commercieel bedrijf, als verworpen gepolitiseerde organisatie. Vooral de verkoop van aflaten is hem een gruwel, het sollen met de absolutie, en verkopen van kerkelijke ambten. Hij protesteert. En velen geven hem gelijk. Het protestantisme is geboren. Deze opvattingen vinden ongedacht snel ongedacht ver ingang. Ze ondermijnen het katholicisme als samenbindende factor van en fermentatie-punt in de samenleving. Ze zetten bevolkingsgroepen tegen elkaar op, zaaien wantrouwen tegen de overheid en ondermijnen het vitale optimisme dat voorheen zo kenmerkend was voor de zich gestaag ontwikkelende middeleeuwse standenmaatschappij. Die bestond uit beroepsorganisaties, de ambachtsgilden, die elkaar respecteerden en afspraken maakten over de concurrentieverhoudingen, de winstmarges, de lonen en het getal gezellen dat zich met een bepaalde ambachtelijkheid mocht bemoeien. De handelslieden waren onderworpen aan het renteverbod, steeds weer van de kansel gepreekt, en namen dus met beperkte provisies genoegen. Het credietverkeer bleef binnen de perken en de Hanzebonden maakten afspraken over samengestelde handelsverdragen met wederzijdse contingenteringsbeperkingen zodat economische crises niet of nauwelijks voorkwamen. De geestelijkheid bewaakte de handelsethiek en de adel hanteerden ter instandhouding daarvan het zwaardmonopolie. Joden hielden zich nergens aan, maar die werden dan ook doeltreffend door de Kerk geïsoleerd in ghetto’s, zodat ze niet echt schadelijk werden. Dit uitgangspunt wordt met verve verdedigd en verwoord door Alberdingk Thijm, wiens ideaaltypische benadering we al tegenkwamen toen we spraken over de opleving van handel en nijverheid in de Kempen en daarbuiten in de dertiende veertiende eeuw in de Meijerij (V.1.). Thijm maakte hiermee school. Iemand als de Noordhollandse dorpsdokter Willem Nuyens⁹¹ nam het over en werkte het zorgvuldig uit, schrijvend over de tijd van de Nederlandse opstand tegen Spanje, de tijd van reformatie en contra-reformatie. Zijn meesterwerk over de Nederlandse beroeringen, opstandige bewegingen, maakte breed indruk (ook op andersdenkenden), zijn geschiedenisboeken voor de Rooms-Katholieke lagere scholen bleven tot diep in de twintigste eeuw het referentiekader bieden voor de onderwijzers en hun pupillen. De “Katholieke Illustratie”⁹², ook jarenlang het enig toegelaten Zondagsblad voor de gelovigen van deze denominatie, verwerkte het in feuilletons, hoofdartikelen, redactionele commentaren, steeds weer voorzien van prachtige lithografieën, gravures en spaarzame daguerrotypies, genomen op voor de lezer ontoegankelijke plaatsen. “De Katholieke Engelbewaarder”⁹³, tijdschrift voor de schoolgaande jeugd deed insgelijks, alleen was de historische lullekoek hier wat meer doorbakken. Een doorwrocht en langdurig feuilleton was hier “Van horige tot vrije”, waarin het levensverhaal werd gedaan van een “laat” behorende bij de Abdij van Heeswijk-Dinter die tezamen met de “conversen” beleven mocht dat het onder de kromstaf goed leven was. Die kromstaf stond dan als symbool voor het bisschoppelijk gezag van de Abt van de Norbertijnen aldaar. Vooral het achteloos gebruiken van allerlei onbegrijpelijke, kennelijk middeleeuwse, woorden gaf aan het verhaal een bijzondere authenticiteit. Onze “laat” hoort een wervende preek aan van een rondtrekkend monnik die deelname aan de Kruistocht naar het Heilig Land ter delging van de zonden aanbeveelt en tevens in het vooruitzicht stelt dat voltooide deelname zal leiden tot

⁹¹ Willem Jan Frans Nuyens, 1823-1894. Huisarts te Westwoud. Hij kwam op voor de katholieke emancipatie in Nederland. In zijn vrije tijd deed hij aan literatuur en geschiedenis. Belangrijk zijn in dit verband vooral zijn *Geschiedenis der Nederlandse beroerten in de XVIe eeuw*, Amsterdam 1865-1870, Acht Delen en *Vaderlandsche Geschiedenis voor de jeugd*, Amsterdam 1870, na 1905 steeds herzien door G.F.I. Douwes en anderen. Hij kwam veel bij Thijm over de vloer. Echt bevriend werden ze niet. Hij werkte samen met Herman Schaepman, het eerste Tweede Kamerlid dat het Rooms-Katholieke priesterschap verenigde met zijn lidmaatschap der Staten-Generaal. Beiden wilden een Rooms-Katholieke Staatspartij oprichten, vooral gericht op de middenstandsbelenen van dat volksdeel; daarvoor voelde Thijm niet veel.

⁹² J. Vesters Jr., Maria Viola en C.R. De Clerk (red.), *De Katholieke Illustratie, Zondags-lectuur voor het Nederlandsche Katholieke Volk*, Uitgave van de Maatschappij DE KATHOLIEKE ILLUSTRATIE 's Hertogenbosch, vanaf 1865. Het tijdschrift bleef in deze vorm bestaan tot 1960. De redactie bleef uiteraard niet steeds dezelfde.

⁹³ Ook wel: “De Engelbewaarder, Tijdschrift voor de Katholieke Jeugd”, sedert 1885 uitgegeven door de Fraters van Tilburg. Gedrukt in het RK Jongensweeshuis te Tilburg.

vrijheid uit de horigheid, waaraan sommigen door Gods welwillend bestel onderworpen zijn. De “laat” meldt zich derhalve aan, krijgt het bloedrode fluwelen kruis om op zijn wambuis te naaien – zijn moeder doet dit snikkend ongaarne – en vertrekt monter naar Jerusalem. Onderweg ontbreekt het niet aan heldendaden en vrome verrichtingen en onze “laat”, na een doorplogen bezoek aan het Heilig Graf waar hij menige aflat verwerft, wordt vrij en trekt met zijn ridder, die hij inmiddels dient, terug naar de Kempen. Daar ontvangt de vriendelijke oude dorpsgeestelijke die hem doopte de koene kruisvaarder plechtig, hem worden ere-ambten aangeboden, maar neen, de laat keert terug naar de Abt en sterft als broeder Adeodatus Hierosalemnis in een geur van heiligheid. De ridder is bisschop geworden en beijvert zich het klooster met fraaie kunstwerken te gedenken. Hij denkt nog vaak aan zijn knecht, een natuurlijke heilige. De ex-laai, zaliger, wordt middelpunt van vele bedevaarten. Een grote kapel siert nog zijn graf. Een illustratie toont het, tot stichting der jeugd.

Zo kon het er toe gaan, daar in de Kempen. En zo zou het er nog steeds toegaan, ware het niet dat de protestanten zulks verhinderd hebben. Het zijn dan ook ketters, die de Heilige Moederkerk verrieden, daar zijn ze goed in. Vertrouw ze niet, het zijn schijnheilige betweters die denken dat ze de Bijbel zelf wel kunnen begrijpen. Luther was een Augustijner monnik die het celibaat niet kon volhouden en eigenwijs was jegens de prior. Hij verbrak dus zijn geloften. Geen wonder dat zijn volgelingen zich daarin gespecialiseerd hebben. Daar ze uitgaan van basaal wantrouwen, zich aan geen gezag kunnen onderwerpen tenzij ze het zelf uitoefenen, farizeeërs gelijk, en opportunisme tot levenskunst hebben verheven, hebben ze tevens handel en nijverheid in Brabant genekt, de kerken onttrokken aan de rechthebbenden en burenplichten ongeldig verklaard. Daarom zijn de Kempen uiteindelijk onder hun wanstaltig beheer tot de bedelstaf geraakt, want de mensen konden hun burgerlijke overheden niet meer vertrouwen en de zwaardmacht bleek corrupt.

Overzichtelijk is het wel. Maar hoeveel mensen zullen nu ongeveer begrepen hebben, destijds, wat de “secte Lutherane” inhield, hier, in de Kempen? Bedenk: bijna niemand kon lezen en schrijven. Er was geen algemeen toegankelijk lager onderwijs. Mensen dachten niet echt na over de transsubstantiatie. Of over de drie-eenheid. Ze hadden hun devoties tot heiligen die in hele concrete dingen gespecialiseerd waren: Sint Knilles zorgde ervoor dat de koeien geen kroep kregen en sterke kalfjes wierpen. Sint Donatus beschermde tegen blikseminslag en Ambrosius zorgde voor een goede korenoogst. Martha voorkwam huiselijke moeilijkheden en Antonius was meer in het algemeen assuradeur tegen verliezen. Ze stonden op hun sokkeltjes op ooghoogte, fraai gepolychromeerd en de kaarsjes verlichtten hun verheven gezichten, al dan niet bekroond door stralenkrans, mijter of tiaar. Hun activiteiten waren zichtbaar. Het verbod om de Bijbel te lezen in de kennelijk originele tekst, gek genoeg: in het Hebreeuws en Grieks, deed niet ter zake: wie niet lezen kon, had daaraan geen behoefte. Dus dat de volksbijbel, de Vulgaat, wemelde van de inlassen of gebaseerd was op een verkeerde vertaling, dat deerde niet. Dat de absolutie prijzig was, dat deerde wel. Voor zover de Augustijnen van Mariënhage daartegen fulmineerden, hebben zij publiek gehad. Maar hun beschouwingen over de sacramenten zullen voor de toehoorders neer zijn gekomen op het dorsen van leeg stro. Wat nu precies de “communie” was, wat “te communie gaan” betekende, daar werd niet zo over nagedacht. Jesus in je hartje, daar kwam het zo ongeveer op neer. Dat was goed. Dat was schoon. Het hoorde erbij. Het markeerde de zondag. Een communiefeest bevestigde dat een durske groot aan het worden was en er al helemaal bij ging horen. Als laatste teerspijze sterkte de communie de stervende of tenminste stichtte het aanschouwen daarvan de naaste betrekkingen: vader ging schóón sterven. De kanunniken van de Sint Catharina-kerk handelden zelf in obligaties en gingen leningen aan op woekervoorwaarden, die waren nauwelijks een haar beter dan de notabelen die het mindere volk uitbuitten. Ze kwamen te veel op de markt en in de tapperijen dan dat ze spirituele autoriteit hadden. Om van hun omgang met de andere kunne maar te zwijgen. Gingen die wereldse koorheren tekeer tegen het primaatschap van Petrus, dan was dat zeker omdat ze niet snel genoeg hogerop kwamen. Daarin werden de mensen niet teleurgesteld: zij die het te bont maakten werden inderdaad later de eerste dominees in de Kempen. De galmende kanseltoon kenden zij al. De theologische debatten in het klooster en de kapittelzaal speelden zich afgezonderd af. De gewone mensen en de notabelen bleven katholiek, dat wil zeggen: gehecht aan hun symbolen, rituelen en geloof aan duivels en

demonen. Die via oehoeboeroe-taal en klokgelui verdreven konden worden. Dat wil zeggen: voor korte tijd.

De “nieuwe leer” kan enige betekenis hebben gehad bij de desintegratie van de Kempenlandse maatschappij. Maar de hoofdoorzaken ervan liggen echt wel in het stoffelijke vlak, buiten enige ideologie. De militaire usurpaties, het fiscale conflict, de economische teruggang. Die hadden ook weer hun eigen oorzaken, die onderling samenhangen. Maar de godsdienstige dimensie is er pas later bijgehaald eerst door zeventiende eeuwse auteurs ter rechtvaardiging van de menonwaardige behandeling die de protestanten de plaatselijke bevolking deden wedervaren en vervolgens, als reactie daartegen, door de negentiende eeuwse katholieke schrijvers, alles ter inleiding van de beoogde emancipatie van het Rooms Katholieke Volksdeel.

VI.7. Belegeringen, brandschattingen en vernietigingen

In 1568, het begin van de zogeheten Tachtigjarige Oorlog, neemt de Brusselse regering drastische militaire maatregelen tegen de steden in de Meijerij die van enige opstandigheid tegen het wettige gezag worden verdacht⁹⁴. Eindhoven is daaronder. Al lang bereiken Brussel onrustbarende berichten over bijeenkomsten in Mariënhege, waarin protestantse denkbeelden besproken en verdedigd worden. Tevoren had die regering al benden van ordonnantie, politionele afdelingen ter ordehandhaving, herwaarts gezonden ondermeer omdat in de Sint Catharinakerk oproerige preken zouden zijn gehouden. Zekere Gerard Loyen werd verdacht van preken in die kerk, waarbij hij het Heilig Misoffer had afgekraakt en de hele katholieke godsdienst. Gerard Loyen staat ook bekend als plaatselijk “glasmaker”. Kennelijk een van die rumoerige figuren, die zich niet kunnen en willen aanpassen aan de gangbare toon en een daarbij passende ideologie die hun ziele-onrust moet rechtvaardigen bekwaam ontwerpen⁹⁵. De Eindhovense magistraten hadden er niets tegen gedaan. En Loyen was weggegaan, had heul op het platteland gevonden. Verder was er ruim verzet, al vier of drie jaren tevoren, aangetekend door de Kempische geestelijken die geen heil zagen in de nieuwe kerkelijke administratie die zou komen. De Luikse bisschoppelijke curie had ook steeds gedaan of zoiets er niet zat aan te komen en was gewoon voortgegaan met visitaties en benoemingen. En toezeggingen van dien. In 1566 was de volksvernieling van de kerkinterieurs losgebarsten, later bekend als “de Beeldenstorm”. Ik laat nu maar in het midden hoe “spontaan” deze volkswoede is geweest⁹⁶. Ongeveer net zoals de Reichskristallnacht in 1936, gis ik. Weer had de lokale overheid niets ondernomen, ook al waren de raddraaiers bekend. Het werd te gek, per 1567 werden troepen op Eindhoven en Helmond afgezonden. Uit Brussel. Aan de plaatselijke gezagsdragers die Brussel moesten vertegenwoordigen, waaronder de Prins van Oranje, was al eerder om politionele acties gevraagd. Maar de Prins had wel plakaten uitgevaardigd tegen de woelzieken, maar eigenlijk verder niets gedaan. Hij was niet te vertrouwen, vond men in Brussel. Op 2 april 1568 kwam een bezettingsmacht te Eindhoven om een gerechtelijk vooronderzoek te beginnen, in afwachting van een groot geregeld leger van niet minder dan tienduizend soldaten dat de Koning van Spanje zenden zou.

Nu begint een uiterst verwarrende en moeilijk te beschrijven periode in de geschiedenis van Kempenland, eigenlijk tot het begin van het zogenaamde twaalfjarig bestand van 1609. We lezen van een tijd van “oorlog”. Eigenlijk betekent dat, modern gesproken: een gewapend conflict tussen (minsten) twee staten of een staat en (minstens) een andere partij, die elkaar bepaalde soevereiniteitsaanspraken betwisten. Bij twee staten zijn er twee territoriale rechtsorganisaties in het conflict betrokken, die elkaars aanspraken gewelddadig betwisten. Bij het conflict tussen één staat en een partij, is die partij een organisatie die in opstand is gekomen of zich wil afsplitsen, en in ieder geval een (stuk) soevereiniteit opeist. Die partij wil dan eventueel een nieuwe staat vormen, maar de aspiraties kunnen ook anders zijn. Ze wil in een andere staat opgaan, of de staat met wie ze overhoop ligt opdoeken en zelf zijn staatsgrondgebied opeisen. Maar zover is het internationale rechtsdenken nog niet in deze tijd. Aan de ene kant is er Spanje, dat territoriaal aanspraak maakt op de Nederlanden, dus ook de Kempen. Daar is het soverein. Aan de andere kant: edelen. Die willen de nieuwe

Nu volg ik weer Houben, *Geschiedenis van Eindhoven, De Stad van Kempenland*, a.w. pp. 143-232.

⁹⁵ Van Oorschot, in: *De boeiende historie van Eindhoven, de Eindhovenaars en de groei van hun stad*, a.w., p. 11.

⁹⁶ Zie: J.de Jong, *Handboek der Kerkgeschiedenis*, IV Vols., Utrecht/Nijmegen/Antwerpen/Brussel/Leuven: Dekker & Van de Vegt N.V./NV Standaard-Boekhandel, 1948, Derde Deel (De Nieuwere Tijd) pp 200-201, ald. litt. opgave en documentaire referenties.

belastingen niet, de nieuwe kerkorganisatie niet en ze willen oude privileges, vrijstellingen en locale heffingen te eigen bate (het visserijrecht op de Dommel, het recht van windvang in Son, het recht om duiven te houden in Sint Oedenrode) gehandhaafd weten. Er zijn burgers die die edelen steunen, maar die hebben zelden die aspiraties: wat zouden ze er voor kopen? Ze willen hun handel kunnen drijven zonder nieuwe accijnzen, of uitbreiding van marktrechten of een nieuwe schepenbank zonder de oude legesrechten. Om maar iets te noemen. Dan zijn er de plattelanders. Die willen dat de soldaten weggaan en wegblijven en dat iedereen normaal gaat doen. De edelen organiseren nu gewapend verzet. Ze noemen dat een opstand. Ze zijn dus opstandelingen of oproerlingen. Ze hebben geen homogene politieke doelen, nu niet en straks ook niet. Het is niet juist ze “staatse” troepen te noemen. Ze zij helemaal niet uit op staatsvorming. Nu niet. Dat komt pas later. Egmond wil steeds iets anders dan Oranje en deze weer iets anders dan Horne. Ze zijn ook niet zondermeer voor de steden, waarom zouden ze? Ze zijn tegen Philips. Dat verenigt. Ze lichten of werven huurlingen, want zelf hebben ze wel geld of crediet, maar niet voldoende troepen. Die halen ze uit de omringende landen: Zwitsers, uit de Pfaltz, uit Schotland, uit Frankrijk, overal zijn specialisten in het krijgsbedrijf. De een in het vaardig afgeven in musketvuur, de ander in het vormen van kolvenierscarré's en een derde in het hanteren van de hellebaard. Zwitsers kunnen in één vloeiende stoot een ruiter uit het zadel tillen, hem voorover laten vallen en met de haak achter de bijl onthoofden, terwijl zij met de piek waarin de bijl eindigt het paard doden. Doe ze het maar eens na! Deze huurlingen komen samen in de Kempen, worden gevormd tot bataillions en op bepaalde plaatsen gelegerd en gedrild. Maar de tegenstander, de Spanjaard, doet hetzelfde. Hij heeft ook huurlingen in dienst, vaak zelfs uit dezelfde streek met de zelfde expertise. Zijn kernleger – dat van Alva – is min of meer geüniformeerd, de anderen niet. Je kunt ze kennen aan hun uitrusting, want de Fransen hebben zelden hellebaarden en de Engelsen vormen meestal geen ruitery.

Op een gegeven moment besluit een “opstandeling”, een edele: ik heb genoeg troepen, ik zit op een strategisch aantrekkelijke plaats, de reserve is aangekomen, de munitie is compleet. Ik neem slag aan. Gek genoeg komt er de bijbehorende reactie van de Spanjool: die doet dat, doorgaans, óók. Je vraagt je af wat er zou zijn gebeurd als de Spanjool had gezegd: dáár begin ik niet aan. Of omgekeerd: als de “oproerlingen” hadden gestaakt na een uitdagend trompetsignaal van de overzijde. Men beukt op elkaar in en iemand wint. Het is niet aanstonds duidelijk wie. Want de troepen zijn niet goed herkenbaar, soms zijn er banieren, maar niet altijd. En een vaandrig, de vaandeldrager, kan vallen, verkeerd lopen of sneuvelen. Soms zijn er signalen van trompetten, maar soms heeft de tegenstander dezelfde. Vooral als de trompetters van beide partijen uit dezelfde streek komen. Er zijn kanonnen, zeker, maar die maken een rook dat je geen hand voor ogen kunt zien. Verder steigen ze achterwaarts, onhoudbaar, dus van een linie is vaak geen sprake. En van gelijktijdig vuur al helemaal niet. Het is daarom handig geen korte seinen te geven maar een markante melodie te hanteren, die de tegenstander niet makkelijk kan naspelen. Het “Wilhelmus” is een bekend lied waarmee het gebrek aan rijvaardigheid van de Prinsen van Condé pesterig getoonzet werd in vroeger dagen, ze vielen meestal van hun paard bij het treffen, dat is een mooi ingewikkeld signaal dat je niet gauw nadoet en verder is het geen erg krijgshaftige melodie, vooral niet als het snel gespeeld wordt. Dat is dus voor opstandelingen een adequaat herkenningssignaal. Ene Jan Klaassen uit de Beemster is er meester in op de ventiellose s-bazuin, zijn schetterende opmaat klinkt over de ganse heide. De soldaten weten: nu gaat het beginnen. Met de tonen na de opmaat geeft Jan aan wat de massa moet gaan doen: tiraileren, front-maken of steken en hakken. Het leger van de Prins volgt Jan feilloos op deze jen-melodie. Pas later zal Marnix van Sint Aldegonde het deuntje sterk vertraagd, in mineurzetting, maken tot basismelodie voor de aanhangers van Oranje, met een plechtige tekst. Maar voorlopig kan men zich hierop richten: waar die schettering klinkt, daar zijn de Oranje-mensen. Wat ze daar doen is meestal niet duidelijk en je hoopt maar dat ze jou herkennen, je had zo gauw geen oranjesjerp bij je. Er zijn geen winkeltjes om zo'n strik aan te schaffen in de buurt. Zo beuken op de Heide onder Strijp twee afdelingen op elkaar in die op een gegeven moment beide tot het Spaanse Leger blijken te behoren, dat kan je soms zo hebben. De regimenten zijn nauwelijks van die van de vijand te onderscheiden. Veel doden, maar het is gelukkig pauze, even hergroeperen: waar was ook weer de vijand? En is hij er eigenlijk wel? Morgen verder. Geïnstitutionaliseerde chaos. Terug naar het begin van de “vijandelikheden”.

De nieuw aangekomen militairen van de regering moesten in 1568 weer ingekwartierd worden en de randgemeenten kregen alweer hun deel te verstouwen. De Windesheimer Congregatie was al bijzonder verdacht: haar leden hadden al decennia lang vreemde leerstellingen lopen te verkondigen, dat was bekend. Dat moest onderzocht worden. Eindhoven scheen met die lui van Mariënhage onder een hoedje te spelen. In dat klooster werd in 1570 een Generaal Kapittel van de Windesheimers geconvoceerd. Dus in Woensel. Men ging daar eens bespreken of het Concilie van Trente wel rechtmatige besluiten had genomen betreffende de nieuwe bisdommen. Dat was revolte, dat was niet te tolereren. De Prins Van Oranje, heer van Woensel, deed er weer niks aan, Brussel zou daarom alsnog een brigade zware ruitery zenden. Eindhoven zou ze moeten onderbrengen. Dat bleek het weer niet te kunnen, daarom nam hun commandant zelf compenserende maatregelen, ondermeer in Woensel. Eindhoven bleef zelf niet gespaard, maar mocht vooral de hogere officieren met hun gevolg, oppassers, kornellen en voetknechten huisvesten. Het sloeg daarop de randgemeenten aan om ook te betalen, want het had nu een garnizoen te huisvesten. Eindhoven zond wel bezwaren op naar Brussel. Maar de stad werd steeds meer gewantrouwd wegens de kennelijke verstandhouding met de Prins van Oranje. De Prins die al lang en breed zich aan de zijde van de opstandelingen, die het gezag van Philips niet meer erkenden, had geschaard. Zelf bleef hij volhouden dat hij het gezag van Spanje nog steeds erkende, maar dat de Koning wel werd voorgelogen door zijn militaire bevelhebbers ter plaatse. Een vergadering tussen de Eindhovenaren en de dorpsbewoners werd belegd om de contributiecriteria voor de nieuwe legeringen en voedselverschaffingen vast te stellen. Woensel zond geen deputatie.

Steeds meer ruitery werd gelegerd rondom Eindhoven, ook lichte, wendbare verkenningstroepen. De kosten liepen maar op. Eindhoven kon nergens meer geld lenen, de militaire oversten namen zelf maar wat ze nodig hadden⁹⁷. De getergde bevolking nam het in 1577 niet meer. Het kwam in opstand en herhaalde, nu op locale schaal, de Beeldenstorm. Brussel reageerde furieus. Wederom werden strafmaatregelen aangezegd, maar de ruitery kon niet gehandhaafd blijven: andere delen van de Lage Landen waren inmiddels ook in opstand en ook daar moesten sancties worden getroffen. Nauw was Eindhoven ontbloot van die troepen of de opstandelingen rukten aan en bezetten het stadje en vorderden weer inkwartieringen. Nu voor Duitse ruitery maar ook voor Engelse kolveniers. Die uitgehongerd waren, hen was goede ligging en voeding beloofd. Sommige boeren in Woensel moesten wel veertig van dit soort vraatzuchtigen huisvesten. Wat in Brussel weer werd uitgelegd als collaboratie met de vijand. Die moest gewroken worden. Op verschrikkelijke wijze. Afschrikking was het parool. Dat kon geredelijk aan een nieuwe Spaanse bevelhebber, de Hertog van Parma, overgelaten worden die in 1579 een voorhoede naar Eindhoven zond. Even nog hielden de opstandelingen stand. Daarna nam de regering de stad, met een lichte bezetting. In oktober 1581 brak het Armageddon los. De opstandelingen klommen 's nachts over de Eindhovense stadswallen en overrompelden de ganse bezetting. Daarmee werd Eindhoven een soort symbool voor de Brusselse regering. Deze stad moest hernomen worden. Als het vernietigd moest worden door de artillerie, dan moest dat maar, maar dit was een saillant, een geografische uitstulping, in de frontlinie, die niet gedoogd kon worden. Massaal vuur moest dit rattennest uitroeien. In Turnhout en Den Bosch werden

⁹⁷ Uiteraard moesten deze requisities van beide partijen, oproerige troepen en regeringstrouwe, geduld worden. Aan Brussel kon men verzoeken sturen om betaling of schadeloosstelling, aan de oproerige troepen of troepen der opstandelingen niet. Er zijn dus wel acten van die strekking gericht aan Brussel of Den Bosch, en niet aan de legerleiders van de andere partij, die Houben al in 1577 als "Staatsche troepen" aanduidt. Beide militaire machten waren voorzien van Duitse, Engelse of Zwitserse en zelfs Franse specialisten betreffende bepaalde wapenen of vechtmethoden. Ze waren dus voor buitenstaanders – zoals de boeren en burgers die zij brandschatten – vrijwel niet te onderscheiden. De Eindhovense Catharinakerk werd meerdere malen geplunderd, zonder dat uit te maken was wie daaraan zich nu precies schuldig maakten. Ook al wordt gerapporteerd dat Duitse lansknachten plunderden en moordden, die kunnen tot beide legers hebben behoord. Bij ruitery en schutterij is de herkomst wel duidelijker. Die moeten de paarden stallen, doen verzorgen en doen drenken en blazen, dan wel de vuurroeren van kruut voorzien en kogels, en zijn dus herkenbaar aan de achterhoede die hen kennelijk bedient.

vuurmonden van de wallen genomen en naar de stad van het Kempenland gebracht. Daar waren loopgraven en schansen alsmede vuuropstellingen gegraven en opgeworpen, van waaruit het bombardement zou beginnen. Veel meer dan handvuurkanonnen kon daartegen niet ingezet worden. Terwijl dit voornemen van massale beschieting uitgevoerd werd, openden de uitgeweken oproerlingen het vuur vanuit Tongelre op de stad en op de fortificaties. Daarbij zagen ze Mariënhage als een onderdeel van het kasteel van Eindhoven aan en vernietigden de oostfacade en de kerk. De kloosterbewoners waren al lang verdwenen naar Den Bosch. Ze zouden nog even terugkomen, in 1628, toen het klooster gedeeltelijk weer bewoond kon worden⁹⁸. Maar in 1631 definitief weggaan naar Weert.

De regering in Brussel had er genoeg van. Eindhoven werd ontmanteld, alle zware verdedigingswerken werden afgebroken, alleen kleine verschansingen mochten nog aangelegd worden. Van het Kasteel naar de Woenselse poort werd alleen nog een lage wal aangehouden, de verschansingen naar de Gestelse poort werden belangrijk teruggenomen. De stad van Kempenland en de Kempenaren waren niet te vertrouwen. Maar een “open stad” werd Eindhoven niet. Het bleef een belangrijke versterkte plaats. En bleef dus strategisch militaire bewegingen aantrekken, van welke zijde dan ook. En Woensel bleef daarvoor een vóór-aanloopveld. Alle partijen bezigden bij terugtrekking de tactiek der verschroeide aarde, zodat het dorp met gehuchten meermalen platgebrand werd. De Woenselse wijk Fellenoord wordt in een der rapportages genoemd. Een rokende puinhoop.

⁹⁸ Men vindt in de zuidelijke oostgevel een reeks muurankers, waarvan er acht het jaartal ANNO 1628 vormen, de tweede N is in spiegelbeeld. Ze duiden op deze herbouw. Op de kopse kant van de oostvleugel bevinden zich ankers die het jaartal 1632 vormen.

VII. De invoering van de nieuwe bisdommen

VII.1. *Het Concilie van Trente in de Kempen doorgevoerd*

Het zal duidelijk zijn: de scheiding tussen Kerk en Staat die we tegenwoordig zo vanzelfsprekend vinden is voor Philips, de Spaanse Koning, een idee dat niet eens tot enige ontwikkeling komt. Dus hij verwerpt die waterscheiding tussen de Kerk en de Staat ook niet als iets absurds. Op het Concilie lag dat een ietsje anders. De Concilievaarders hadden daar te maken met Duitse afgevaardigden. En die vonden dat de Kerk – de Roomse Kerk, uiteraard – niet noodzakelijkerwijze ook wereldlijk gezag toekwam. Maar wél dat de landsheer of soeverein uit moest maken welke godsdienst in zijn gebied de heersende zou zijn: de *cuius regio eius religio*-politiek. Wiens gebied, diens godsdienst. En sommige landsheren waren de Lutheraanse godsdienst toegedaan. Dus had de Kerk in hun rechtsgebied niks te vertellen, al hoefde zij daarom niet noodzakelijkerwijze onderdrukt te worden. In die gebieden was er dus een scheiding tussen die Kerk en de Staat, al was het moderne territoriale staatsbegrip nog niet ontwikkeld.

Voor Philips is dat een verworden situatie. Kerk en Staat horen samen te vallen. Een Bisschop van Den Bosch is dus een staatsdienaar, een staatambtenaar. Hij heeft alleen een heel bijzondere bediening en competentie. Het spreekt vanzelf dat Philips zo'n belangrijke ambtenaar wil benoemen. Dat staat dan ook in het Concordaat, dat hij sluit met Rome, de aanvullende overeenkomst tussen de Spaanse Koning en de Heilige Stoel. Daarin wordt verder geregeld hoe de besluiten van het Concilie van Trente in het bijzonder in de Lage Landen, waar het zo'n rommeltje is, zullen worden uitgevoerd. Philips heeft haast. Hij wil de conciliebesluiten administratief al invoeren, ook al is het Concilie nog lang niet afgelopen. Hij merkt aan de rapporten die Brussel, het regeringscentrum in deze Lage Landen, uitbrengt dat het spaak aan het lopen is. De plaatselijke bevolking stelt zich weerbarstig op. De schuld ligt daarvoor bij de Hogere Edelen, die Philips heeft aangesteld om zijn vorstelijk gezag kracht bij te zetten. Dat doen ze niet, ze werken zelfs ronduit tegen. Ze hebben er belang bij de uitvoering, de implementatie van de Besluiten van Trente te frustreren, want die versterken allemaal het centrale staatsgezag. Daaraan zullen die Edelen tekort komen, want ze grijpen door de nieuwe fiscale hervormingen naast de belastingopbrengsten en verder kunnen ze hun onbenullige zoontjes, bastaarden of niet, geen vette baantjes toeschuiven in de Kerkelijke hiërarchie. Voos eigenbelang drijft hen, vooral die Prins van Oranje. Dat ziet het ongeletterd volk niet in. Dat laat zich door hun Adel begoochelen, ontvankelijk als ze zijn voor hun aloude roep, hun blazen en hun volkse omgang, waaraan het Philips en zijn stijve Spaanse topambtenaren zozeer mangelt.

Het is daarom van eminent belang dat de nieuwe Kerkelijke administratie op alle fronten breekt met de oude kerkelijke rechtsbedeling en bestuurlijke lagen. Alles wat aan Luik herinnert, moet weggeruimd worden. De nieuwe Bisschop van Den Bosch moet dat met harde hand doen. Weg dus met de oude jurisdictiekringen. Weg dus met de aartsdiakonaten en de dekenaten. Daarom moet Woensel zijn dekenale waardigheid kwijt raken. Dat moet naar Eindhoven, ook al heeft dat zich wellicht gecompromitteerd, voorheen, door al te mild om te springen met aanhangers van iets vaags, dat de “Nieuwe Leer” wordt genoemd. De nieuwe Bisschop moet aanstonds een diocesaan Concilie samenroepen met alle geestelijken die verbonden zijn aan de voormalige diakonaten, dekenijen of dekenaten en parochies. Hij moet ze inprenten dat ze al het oude moeten vergeten. We beginnen opnieuw. Dat betekent dat de oude competenties, privileges en tradities opgedoekt worden. Wil een geestelijke een traditie blijven handhaven, dan moet hij dat aanvragen, alsof de traditie nieuw ingesteld werd. Privileges die in bepaalde kerken zijn te behalen met het oog op kwijtschelding van zondesschuld, moeten opnieuw aangevraagd worden en hetzelfde geldt voor de aanvaarding van locale rituelen. Voor een oude Dekenij als de Woenselse betekent dat nogal wat. Ze raakt veel inkomsten kwijt, bijvoorbeeld die van de inleidingsrechten. Nieuwe geldbronnen komen

daar niet zo snel tegenover tot ontspringing. Maar er is nog iets ergers. De geestelijken moeten beproefd worden, in het nieuwe diocees, op hun lees- en schrijfvaardigheid, hun beheersing van het Latijn en hun kennis van de leer der sacramenten en het canonieke recht. De Bisschop moet daarvoor een mobiele examencommissie in het leven roepen. De nieuwe geestelijken die in opleiding zijn voor het priesterschap moeten terstond onderworpen worden aan de nieuwe opleidingsvoorschriften van Trente. En die zijn niet mals. De Bisschop moet daartoe zorgen voor voldoende kleinseminaria – een soort voorbereidend wetenschappelijk onderwijs, met de nadruk op Latijn, Grieks, Theologie en Filosofie binnen redelijke loopafstand binnen het diocees per hoofdplaats. (dat mogen die der kwartieren zijn). Dat kost geld. Veel geld. Dat slaat hij dan maar om via de parochiële collecten. Verder: ná de kleinseminaria moeten de aspiranten naar een groot-seminarie. Met academisch opgeleide professoren. Dat kost ook geld en vooral tijd. Dat laatste is er niet: daarop hamert Madrid steeds weer. De geestelijken moeten immers de ruggengraat worden van het nieuwe overheidsapparaat dat het centrale gezag komt vertegenwoordigen. Daarom moeten de aspiranten na hun eindexamen op het klein-seminarie voorlopig maar doorgezonden worden naar Leuven. Daar is een Theologische faculteit van grote faam. Dat kan mooi een toelatingsexamen opstellen, waarin de kwaliteiten van de vooropleidingen getoetst worden. Dan mag de aspirant toegelaten worden tot een soort propedeuse, een basisopleiding op universitair niveau. De beste mogen dan toegelaten worden tot het licentiaat daarna, de middelmatigen kunnen met dat propedeutisch eindexamen volstaan. Voor de hogere kerkelijke ambten zal dat licentiaat vereist zijn, dan kunnen de onwaardige bastaardzoontjes van de plaatselijke Adel tenminste niet de kanonikaten, de Abts- en diocesane Curie-plaatsen voor zich opeisen. De oude hap der geestelijken, die onder de Luikse bedeling ingeleid zijn op hun standplaatsen mag blijven zitten: die sterft dan wel uit. Maar apert onwaardigen gaan eruit. Wie niet behoorlijk kan lezen en schrijven, wie het missaal niet kan lezen en ook het brevier niet, wordt gesuspendeerd in het ambt. Wie dronken pleegt te zijn, ontuchtige verhoudingen heeft, een bijzit erop na houdt of kinderen bezit, kan meteen ophoepelen. Hij ziet maar hoe hij het redt. De nieuwe Bisschop moet gestreng zijn en terdege erop toezien dat commissarissen namens hem dit soort locale misstanden opsporen, rapporteren en adviseren welk gevolg moet worden gegeven aan het visitatieverslag. Zo'n prelaat heeft Philips op het oog: een die in trouw beproefd is aan Brussel en Madrid, die een roep van geleerdheid heeft, bekend staat als een bekwaam administrator en een gestreng doch rechtvaardig oordeel durft te vellen. Zijn naam is Sonnius.

VII.2. *Het Trentse Seminariedecreet*

Op 15 juli 1563 had in Trente de drie-en-twintigste zitting plaats waarin de opleiding van de priesters aan de orde was. Een gevoelig onderwerp. De voorbereidende commissie had aan de verschillende diocesen uitvoerige rapportage gevraagd om inzicht te hebben over de staande praxis en de kwaliteit van opleidingen en examens. Ook in de Lage Landen uiteraard, ook in het bisdom Luik. Daar was node gevolg aan gegeven, op zich uiteraard al een veeg teken, ofschoon hier als steeds geldt dat papier geduldig is. Men kan tenslotte inzenden wat men wil, tenzij controle en onderzoek ter plaatse in het vooruitzicht is gesteld. Dat had men niet aanstonds aangezegd. Want dat zou van wantrouwen hebben gewaagd, misplaatst voor bisschoppen onder elkaar. De ingezonden rapportage bleek vaag en nogal ontwijkend, zodat het Concilie delegaten had uitgezonden ter aanvulling en correctie van het gerapporteerde. Uiteraard was de inspectie behoorlijk tegengewerkt. Dat verklaart waarom pas een van de allerlaatste zittingen kon worden besteed aan het zo belangrijke onderwerp. Dat resulteerde in een streng hervormingsdecreet. Iedere residerende bisschop werd persoonlijk aansprakelijk gesteld voor de instelling van een degelijk seminarie onder toezicht van de Heilige Stoel, voor een basisopleiding van de geestelijken bestemd voor het priesterschap. Ronduit wordt toegegeven, dat het onheil dat de Kerk heeft getroffen – waardoor een contrareformatie noodzakelijk is geworden, die het Concilie bij deze betracht – vooral is gekomen doordat de priesterschap schromelijk in haar taken is tekort geschoten. En dat komt mede door de minder dan middelmatige opleidingen, het uitblijven daarvan, de falende tentamens en het gebrekkig toezicht van de bisschoppen. Zo constateren de Concilievaarders. Wat de Kempen betreft constateert de latere historicus: vaak wàs er geen opleiding. Ik gaf al aan dat pastoors gewoonweg hun eigen bastaardzoontjes “in opleiding namen” of een vlijtige misdienaar uitverkoren om later hun ambt over te nemen. Die leerden met name het toneelstuk van het mis opdragen uit het hoofd, bijna zoals later, in de eerste decennia van de twintigste eeuw, brave misdienaartjes thuis misje speelden⁹⁹. Van m’nheer kap’laan had je de

De auteur realiseert zich dat hij wel één van de laatsten zal zijn, die zijn in jeugd jaren op woensdagmiddag thuis “misje speelde”. In de buurt van het kerkgebouw was meestal wel een winkel, waarin het kerkelijk servies, gerief en de mis-kleding in miniatuur te koop was. De uitbater was meestal de koster. In Eindhoven zelf was, aan De Wal, een winkel waarin men in deze spullen gespecialiseerd was. Kasuïfelters, in de vereiste kleuren, onderkleden, al het textiel-garnituur, de zogeheten liturgische gewaden of paramenten, waren op voorraad voorhanden en anders kreeg je van mijnheer pastoor, als je heel braaf was geweest op het altaar, wel een echt kasuifel met toebehoren dat wat sleets aan het worden was, verkleurd of te ouderwets geworden was, want in dit soort liturgische paramenten bestond zelfs een soort mode. Mijtertjes zag ik nooit, maar bonnetjes en pastoorsteken – de plechtige ronde hoed met kwasten die de priesters in het Zuiden op straat plachten te dragen – wel. Je had natuurlijk een missaaltje, waarin alle formules stonden, dat maakte de voordracht en uitvoering makkelijker: het hoefde niet allemáál uit het hoofd. Maar je imiteerde toch het liturgisch toneelstuk dat je elke dag zag opvoeren. Alleen de Latijnse mis, van vóór het Tweede Vaticaans Concilie. Daarna, bij de invoering van het mis in de volkstaal, was het ook onmiddellijk met dit eigenaardige kinderspel afgelopen. Hoe je de mis opdroeg, dat was de aandachtige misdienaar gauw duidelijk. Maar wát je bedoelde of bedoelen moest met deze ceremonie – de herhaling van het laatste avondmaal van Christus ter herinnering en tot vergeving der zonden der mensheid – dat wist zo’n kind toch eigenlijk niet. Laat staan dat het wist wat een “consecratie” was, wat de “transsubstantiatie” precies was en wanneer het sacrament voltooid was. Dat zal met die hypothetische aspirant-priester in opleiding uit de middeleeuwse Kempen ongeveer óók wel het geval zijn geweest. Die leerde op die manier ook “dopen” en de “ziekenzalving” of “het laatste oliesel” toe te dienen. Wat dat “misje-spelen” betreft, in de rooms-katholieke jeugdblaadjes die op school gedistribueerd werden, werden ook annonces geplaatst om dergelijke mini-uitrustingen te bestellen. Kennelijk had het geestelijk gezag daar toch geen bezwaren tegen. Zelfs “altaartjes” met tabernakels, godslampen en retabeltjes zag ik aangeprezen. Men zag daarin toch niets afkeurenswaardigs, al was er zeker het risico dat zo’n misje vij kluchtig

moeilijke woorden van het introïtus, de aanvangstgebeden geleerd, want die moest je bijna geheel uit het hoofd kunnen opzeggen omdat je voorovergebogen geknield op de onderste altaartreden antwoord gaf op de formules van de celebrant, de priester die de mis opdroeg. Later viel je dan, na het “Gloria in excelsis deo” wel terug op de grote plastificeerde kaarten die de rest van de liturgische gebeden weergaven voor de misdienaar, maar wat je zei, hoe je het zeggen moest, welke gebaren je moest maken, wáár je moest pauzeren, je omdraaien, de altaarbel pakken en terzijde gaan knielen, en ga zo maar door, dat had de kapelaan je allemaal heel precies eindeloos voorgedaan.

Zo leerden vermoedelijk in de Kempen ook de aanstaande priesters hoe het een en ander moest. Ook voor de andere sacramenten. Op zicht, gehoor en na eindeloze repetitie, werkenderweg. Eventueel: zonder dat men een woord kon lezen en schrijven, al zal dat ook wel niet zó vaak zijn voorgekomen. Denk aan de doop-, communie- trouw en doodboeken die de “burgerlijke stand”, de gemeentelijke basisadministratie, eigenlijk in die dagen opleverde (men kan niet zeggen: verving). Dat is voor veel kerkhistorici eigenlijk niet te pruimen. Dan zouden dus veel parochiepriesters de mis hebben “gedaan” en de sacramenten hebben bediend als semi-anafalbeten. Dat is toch niet mogelijk? Die moeten toch als deerlijke charlatans door de mand zijn gevallen? Een belangrijk historicus als Rogier neemt daarom ook maar aan, dat het zó dus niet geweest kan zijn. Ik kom daar zo op terug. Een moderner auteur als Hamans wil er óók niet aan¹⁰⁰. Ik kan mij dat goed begrijpen: belijdende katholieken geven zoiets niet graag toe. Je hoort tot die club en je blijft iets apologetisch, iets verdedigends, houden. Hamans onderscheidt twee soorten priesteropleiding in de middeleeuwse kerk. De “weg van de praktische vorming” enerzijds en die van de universitaire opleiding. Onmiskenbaar, zo stelt ook hij, koos tachtig procent van de kandidaten de eerste weg. Hij zocht een goeie pastoor en daarbij ging hij in de leer”. Zoals handwerkslieden ook het ambacht leerden van een goede meester. Deze pastoor onderwees de kandidaat in alles wat hij voor de zielzorg nodig had: de kennis van geloof en moraal, de viering van de sacramenten, de biechtpraktijk en de pastoraal. Dat kan niet gebeurd zijn zonder enige schriftelijke kennisverdracht. Bovendien: de kandidaat moet gewijd worden door een Bisschop. Dat was toen óók zo. Die Bisschop kon toch in ieder geval lezen en schrijven? Die heeft toch vóór de wijding een verklaring nodig gehad omtrent de capaciteiten van de kandidaat? Die hij in zijn aanwezigheid moest opstellen of minstens ondertekenen? Er was toch altijd een wijdingsexamen? Goed, de eisen waren niet hoog, maar die waren er wel en omvatten toch mede een zekere spelvaardigheid. En dan moest men nog een getuigenis van goed gedrag overleggen. Van de opleider, dus meestal de pastoor. Ik antwoord: ja, maar als de Bisschop nu niet lezen of schrijven kon? En zijn vicarii en assistenten óók niet? Als die nu alleen maar geïnteresseerd waren in de wijdingsgelden en de borgsom van de kandidaat die hij bij gebleken onbemiddeldheid verbeurde? Een kandidaat, dat was spijkerharde eis, moest een inkomen hebben van minstens vierentwintig Guldens uit een of ander fonds of als toelage van een of andere rijkaard. Tellen, dat konden de bisschoppelijke functionarissen echt wel. Maar was er veel méér, in deze middeleeuwse zetting? Niet objectiveerbaar, dacht ik¹⁰¹.

Dat moet, zo besluiten de Concilevaders, drastisch anders. Als dit Concilie ergens heel dicht aanzit tegen een “mea culpa” (een schuldtekentenis) voor de wantoestanden die het protestantisme provoecerden, dan hier. De priester moet kunnen lezen, schrijven en rekenen, hij moet de basisbeginselen van de theologie, filosofie, moraal-theologie, canoniek recht, romeins recht en de geschiedkunde beheersen. Universele maatstaven moeten uitgewerkt worden door het Romeins ministerie van de Heilige Stoel dat daarvoor opgericht moet worden. De bisschoppen op locatie moeten die richtlijnen aanvullend uitwerken. Het seminariereglement moet in hun dioceses algemeen gelden. Daarin moeten de exameneisen

werd uitgevoerd, vooral als de “gelovigen” er genoeg van hadden.

¹⁰⁰ P.W.F.M.Hamans, *Priesteropleiding in het Bisdom Haarlem (1559-2009)*, Haarlem: Groot-Seminarie van het R.K.Bisdom Haarlem te Vogelenzang : Augustus 2009, isn 978-1-4092-7457-5.

¹⁰¹ Daarom, zo zegt Hamans, waren de leken eigenlijk schuldiger aan de misstanden dan de priesters die de kandidaat toelieten en voordroegen. Wat die gaven die fondsen toch maar aan zo’n analfabeet vrij. Dat vind ik een oneerlijke verschuiving van verantwoordelijkheden. Want de pastoor zei dan toch maar: zet die Guldens maar op deze jongen vast, hij is geschikt.

ook precies staan. Lagere rangen kunnen met die examens volstaan, maar de hogere moeten academisch gevormd zijn. De bestaande theologische faculteiten van erkende universiteiten en hogescholen moeten dat, in samenwerking met de bisschop en na overeenstemming met hem, regelen.

Het Concilie legt hier de nadruk op de cognitief-intellectuele aspecten van de vereiste training en opleiding. Die zijn ook, betrekkelijk, het makkelijkst te definiëren. Moraliteit, ethische verdieping, ascese en geestelijke versterving, die laten zich bezwaarlijk bij centraal Decreet opleggen. De kapittels en kloosterordes wijdden aan deze aspecten van oudsher uiteraard ook al aandacht; de Benedictijner-orde deed niet anders. De Fransiscanen en Augustijnen ook. Het sacramentele priesterschap is zonder dat soort geestelijke oefeningen ook niet goed voorstelbaar. Maar afsluitende examens zijn voor dit soort kwaliteiten en vaardigheden niet goed administratief in te richten en te regelen. Men kan altijd behoren tot een groep die morele maatstaven behoort te belichamen zonder zelf enige moraliteit te practiseren.

Als er nu iets was, wat de Luikse geestelijkheid tegenstond, dan was het dit Decreet. Want er waren er maar weinigen die er aan voldeden, zeker niet in de hogere rangen. In de lagere kwamen nog wel zoveel ambtelijke bedieningen voor, dat zonder een beetje lees- en schrijfwerk de functie niet goed uit te voeren was. Een pastoor moest tenslotte doop- en doodboeken controleerbaar bijhouden, al kon hij dat uitbesteden aan een klerk of de koster onder voorgeven dat die een mooiere hand van schrijven had of dat de pastoor zo'n last had van reumatiek. Analfabeten zijn er meester in om dat defect langdurig te verheimelijken. In een samenleving die deze vaardigheden vanzelfsprekend vindt, is ook begrijpelijk dat men veel moeite doet om zijn onkunde te verheimelijken. En vaak is het te verontschuldigen. Zeker in onze samenleving, dus laat staan in de middeleeuwse in de Kempen. Rogier¹⁰² heeft een beeld opgehangen van de schrijf- en leesvaardigheid van de Nederlandse clerus in deze periode. Hun kennis van het Latijn, hun culturele bagage. Het is vaak schrijnend. En dan was Rogier, als beroepskatholiek er toch echt wel op uit om de zaak redelijk gunstig voor te stellen. Er zijn, wordt hij niet moede te stellen, echt veel eerzaam regerende pastoors geweest in Nederland. Boven en onder de Moerdijk. En ook best wel geleerde en ijverige kanunniken. Maar dan gaat hij per provincie in detail de visitatieverslagen doorakkeren, en dan zie je hem als het ware betrekken. Er zijn eigenlijk veel te veel priesters. Velen hebben eigenlijk niets te doen. Het is een gemakkelijk baantje. Het is dé methode om hogerop te komen. Dat trekt niet steeds hoogstaand volk. Het is geen roeping. Het is een ambt. Een broodwinning. En je kunt anderen als waarnemers aanstellen, bijna naar eigendunken. Goed, ze moeten ongetrouwd zijn. Maar verder zijn er eigenlijk niet zoveel objectieerbare eisen. Kan de gelovige, die zelf niet lezen kan, vaststellen of de prevelende manspersoon aan het altaar vóór hem dat wel kan? Kan hij vaststellen of de liturgist eigenlijk wel Latijn spreekt of goochelformules van eigen maaksel? Verder: als het om zo'n "waarnemer" gaat, die om den brode plaatsvervangend sacramenten bedient, wat te doen als deze daarvoor hoge kosten rekent? En wat is dan hoog? Hoe worden die berekend? "Waarnemen", dat doet men toch omdat men de centen nodig heeft, dus zijn dat vaak niet-bemiddelden. Die ook nog andere nering uitoefenen. In de Kempen is dat veelal: het houden van een herberg of tapperij. Men is dus óók kastelein. Dat komt omdat de geestelijkheid meestal vrijgesteld is van accijnzen op wijn en bier. We weten niet of de vicarius of vice-vicarius in Woensel dat óók deed, maar waarschijnlijk is het wel. Want bijna iedere zaakwaarnemer deed dat. Hij verkoopt ook gewijde kaarsen, wijwater, eieren die gegarandeerd niet op Zondag zijn gelegd. Enzovoort. De nevennering gaat soms het hoofdambt – maar wat is hier nog het hoofdambt?-- overheersen – de priesterkastelein raakt hem overdag flink maar moet toch 's nachts de laatste sacramenten uitdelen. Hij kaart met de klanten, beugelt met hen en wint een varken in de loterij, neemt deel aan de dorpspraat en is er ongeremd object van. Hij heeft ergens kinderen. Die moet hij verzorgen. Is het dan wonder dat hij flink geld vraagt voor de absolutie? Dat het dopen niet geschiedt zonder vooruitbetaling? Wat voor priesters krijgt men dan op den duur? En: vinden mensen het eigenlijk niet prettig, als de priester "één van

¹⁰² L.J.Rogier, *Geschiedenis van het katholicisme in Noord-Nederland in de 16e en de 17e eeuw*, II Vols.Amsterdam: Uitgeverij Urbi et Orbi, 1945, Vol I, pp. 14-42 betreffende de algemene karakteristieken van klerk en clerus; over kloosters spreekt Rogier later apart.

ons” is, niet te ver voor de troep uitlopend en ethisch niet te onaantastbaar? Als de kap’laan die mee gaat uit carnaval vieren hem straks óók heeft hangen en een al te volkse stamper meezingt? Klachten, die komen er in deze periode in ieder geval niet zo heel veel van, uit het wat gelijkmoedige volk. Zijn ze er, dan is het heel erg geweest.

Op een gegeven moment kan ook Rogier er niet meer onder uit om de prangende vraag te stellen of het denkbaar is dat een gemeenschap mensen aanstelt als geestelijke voorgangers en gezagsdragers die vrijwel alle zedelijke en culturele bagage missen. Dat kan toch niet zo zijn, impliceert hij¹⁰³. Ik zou eigenlijk niet weten waarom niet. Maar hij stelt de vraag om uit het hypothetisch ontkennend antwoord van de lezer een gunstiger interpretatiemethode te rechtvaardigen van de gegevens die hij zijns ondanks boven tafel tilt. Zó erg kan het toch niet geweest zijn? De lezer knikt instemmend en Rogier kan gerust zijn toch wat verdedigend betoog over de middeleeuwse kerkelijke organisatie voortzetten. Nee: zó erg zal het niet geweest zijn. Dat waren uitzonderingen. Jammer van die kapelaan met zijn bordeel in Den Bosch.

Zo erg was het dus vermoedelijk wel. Daarom zet Philips die een behoorlijke basisadministratie wil de zaak op scherp door te anticiperen op deze seminarie-eisen en wil directe invoering ervan (hij had waarnemers die al op de hoogte waren van de erbarmelijke provinciale rapportages). Daarom doet de nieuwe Bisschop, Sonnius, er alles aan om het implementatietraject te vertragen. Want anders kan hij meer dan de helft van de clerus wel wegsturen. Uiteindelijk wil hij de Luikse bedienaren wel kwijt, maar niet aanstonds. Want dan zit hij zonder personeel. Hij wil dus een eerbiedigingsbeginsel met terugwerkende kracht ten aanzien van bepaalde gedane benoemingen. Zijn geestelijken zien hem niettemin niet graag komen – straks gaan ze de laan uit – en zijn gelovigen óók niet, want de nieuwe Bisschop heeft een kwalijke reputatie: hij is inquisiteur geweest onder Karel V. En daarmee word je hier te lande nooit populair. Nog vóór zijn aantreden zijn er al hatelijke rijmpjes over zijn persoon in omloop. En caricaturen. Nadat bekend is, dat hij inderdaad één van de nieuwe Bisschoppen zal zijn, nog wel in een van de lastigere gebieden waar al veel onrust heerst en veel militaire bewegingen de samenleving ondermijnen, nemen deze schotschriften

¹⁰³ Rogier is op het punt van de registratie van het algemeen geestelijke, zedelijke, ethische en intellectuele niveau van de middeleeuwse priesterstand in de Nederlanden decennia lang de onbetwistbare autoriteit geweest. Hij heeft diepgaand archiefonderzoek gepleegd en zeer betreuwenswaardige feiten onverhuld genoemd, in genoemde indrukkende dissertatie. Dat was voor een overtuigd Rooms-Katholiek destijds een hele prestatie. Maar het sluitstuk van zijn redeneringen is steeds deze “vraagstelling-bij-implicatie” geweest, waarbij het ontkennend antwoord steeds als axiomatisch uitgangspunt werd genomen voor het volgende verdergaande onderzoek naar wéér een andere priestergroep, met wéér een andere taakstelling en positie. Daarom citeer ik zo’n passus: “Elke generatie krijgt ook de clerus, die zij verdient. Als het zedelijk peil van de geestelijkheid in bepaalde tijden of op bepaalde plaatsen laag was, moeten wij aannemen, dat de lekenmaatschappij nóg lager gestaan heeft. Immers kunnen de ergste excessen ons niet uit het oog doen verliezen, hoezeer het tegen de rede is, aan te nemen, dat er ooit een tijd geweest is, waarin de maatschappij haar uitschot tot geestelijke leiders koos, of een godsdienst, die speciaal de zwarte schapen de sacramenten liet toedienen.” Deze redenering is zonder meer zwak. Want “de maatschappij” was het niet die de priesters “koos”. Die democratische legitimatie (die hier geïmpliceerd wordt) WAS er in de besproken periode voor de samenleving gewoonweg niet. De priester werd aangesteld door hoger gezag, dat óók niet gekozen was. Niet democratisch, tenminste. En al was dat wél zo, dan nog gaat de redenering niet op, want dan is de vraag: wat zijn de selectiecriteria dan en wie selecteert? Simone de Bouvoir schetst de teloorgang van de Vierde Franse Republiek in de periode vlak vóór de Tweede Wereldoorlog. De autoriteit, het aanzien van de parlementaire volksvertegenwoordiger is, zo klaagt zij, nog nooit zo laag geweest. De kiezers wendden zich vol weerzin van hun gedeputeerden af, bijna geen uitgezonderd. Weerzinwekkend, dat is hun roep. Men is niet meer “de geachte afgevaardigde”, maar “de weerzinwekkende gedeputeerde”, ook in de Kamer. Maar zijn zij, volgens het destijds gangbare systeem van verkiezingen, democratisch gelegitimeerd? Zeker. Die legitimatie is echter alleen toegankelijk voor hen die haar kopen door corruptie, chantage, machtsmisbruik en clientelisme. En dat was met de middeleeuwse kerk bij aanstellingen óók zo sterk het geval dat het democratisch legitimatie-moment daarbij irrelevant was. Natuurlijk verhinderen meerderheidsselecties niet dat de meerderheid de meest onbekwame kiest. Elke generatie krijgt de leiders die het verdient, dat is waar, maar dat strekt niet tot blijdschap te dezen of optimisme.

aanmerkelijk toe.

Sonnius maakt dus wel een begin met de provisionele uitvoering van het Seminariedecreet, maar haar volledige toepassing maakt hij in de Meijerij niet mee. In 1566 voltrekt zich de Beeldenstorm ook in zijn Bossche kathedraal. Hij krijgt militaire bescherming van de Koning van Spanje. Diens veldheer, de Hertog van Alva, legt een bezettingsmacht in de stad. Het maakt Sonnius niet populairder. De burgerij moet voor de kosten opdraaien. Die krijgt dus de pest aan de nieuwe Bisschop. De geestelijken hadden het al. En de plattelanders horen de kwalijke maren over hem, die niet worden tegengesproken. Hij krijgt voortaan van alle militaire inkwartieringen en inbeslagnemingen de schuld en ook van de oorlogsbelastingen. Op een gegeven moment kan hij zich nauwelijks meer in de Meierij bewegen zonder lijfwachten.

Hij neemt in 1570 de wijk naar het Antwerpse, waar hij dat Decreet, als Bisschop, wel ter uitvoering brengt. De nieuwe Bisschop, Metsius¹⁰⁴, voltooit alsnog het werk van Sonnius. Hij roept een diocesane synode bijeen, de eerste, op 8 mei 1571. Sonnius had dat moeten doen. Maar door de tegenwerking van de geestelijken is dat niet gelukt. Metsius zit wat vaster op zijn zetel. Hij herijkt de benoemingen op basis van de Conciliebesluiten. Op de derde dag van deze synode komt de kwaliteit van de geestelijke stand aan de orde. Metsius is handig: hij laat de Deken van de stad Den Bosch, Antonius Bruyninx, spreken over de eisen, waaraan een geestelijk moet voldoen. Daarna komt Metsius met het gevreesde Seminariedecreet en verklaart dat iedereen nu wel begrijpt dat dat seminarie er meteen moet komen, koste wat het kost. Zodra het fonds er is, opent zo'n instelling haar poorten. Men hoort er nog van¹⁰⁵. Ook wat er gebeurt met benoemden die apert niet aan bepaalde eisen voldoen. Direct nadien heft hij het *Te Deum*, de afsluitende lofzang, aan, waarmee iedereen moet instemmen en ontbindt de vergadering. Iedereen onthutst. Geen discussie mogelijk. Woensel krijgt nu dus te maken met de vraag: hoe staat het met de pastoor onder die nieuwe bedeling? Dat is als Sonnius weggaat zekere Sebastianus Loef. We weten niet veel van hem. Hij heeft zijn benoeming dan ook onder de Luikse bedeling gekregen. In 1571 is besloten in die priesterlijke synode te Den Bosch onder voorzitterschap van Metsius, dat Loef Deken van Eindhoven wordt. Hij wordt aangeduid als meester Sebastianus Loef. Hij heeft dus een academische graad in Leuven. Dus vanuit het Seminariedecreet gezien is hij geen probleem geweest. Anders had Metsius hem ook niet benoemd. In de plaats van Loef komt zekere Jacobus Franssen. Die wordt later, in 1608, op voordracht van de Koning van Spanje benoemd als Deken in Eindhoven! Dus die moet zondermeer aan de eisen voldaan hebben. Hij schrijft heel wat af en klaagt steen en been over zijn collegae en de ketterij¹⁰⁶. Maar lang blijven de priesters die in dit opzicht zo

¹⁰⁴ Laurentius Metsius, tweede Bisschop van Den Bosch, geboren 1520 te Oudenaarden en gestorven op 15 september 1580. Hij studeerde aan het college "De Valk" te Leuven, verwierf er het licentiaat en werd vervolgens Plebaan, kerkelijk administrator en pastoor van de Sint Goedele te Brussel. Hij werd op 16 november 1569 Nisschop van Den Bosch en werd te Brussel gewijd in 1570. Hij publiceerde in zijn diocese de decreten van de eerste pastorale synode die weer de Decreten van het Concilie van Trente uitvoerde. De onzekere militaire toestand in zijn bisschoppelijk rechtsgebied maakte de Bisschop controle door plaatselijke visitatie zo goed als onmogelijk. Hij moest uiteindelijk vluchten naar Namen. In 1577. Hij kon niet meer naar zijn diocese terugkeren.

¹⁰⁵ Metsius opent zo'n instelling wel, maar moet al snel het lesgeven doen schorsen wegens de onzekere toestanden. De Meierij desintegreert onder de voortdurende militaire bewegingen, slagen, belegeringen en de daarmee gepaard gaande verstoringen van de economie en de reisroutes. Leerlingen kunnen niet meer ter les komen, hun ligging en internaat kan niet meer verzekerd worden. Het seminarie zal niet heropend worden nadien.

¹⁰⁶ Zie: Schutjes, *Geschiedenis van het bisdom 's-Hertogenbosch*, a.w., vijfde deel, p. 939. Hij klaagt al meteen dat de pastoor van Woensel zelden het officie van het kapittel in Eindhoven bijwoont en dat er in Woensel openbare ketters zijn. Franssen klaagt over verwaarlozing van de sacramentele diensten door allerlei lieden in zijn rechtsgebied, met name over de kapitteldeken. Maar de vraag rijst dan toch waarom Franssen die toch pastoor-deken was daartegen geen maatregelen nam. En verder had hij als pastoor in Woensel de zielzorg uitgeoefend: waar komen dan ineens die openbare ketters vandaan? Het was nog maar kort tevoren dat Franssen daar de pastorele macht had gehad. Ook het geklaag dat de vroegmis niet tijdig en regelmatig werd gedaan wekt meer vragen dan antwoorden op.

onder de maat blijven niet meer in functie. Want zij worden verdrongen door de nieuwe kweek, afkomstig uit buitenlandse seminaria die wel aan de eisen voldoen en die op hun plaats komt. Dat geldt ook voor Woensel. Theodoricus van der Meer volgt in 1609 moeiteloos Franssen op. Er is derhalve geen sede vacante-periode¹⁰⁷ geweest in Woensel op grond van het Trentse Seminariedecreet. Wel is de Pastoor-Deken niet steeds in de Dekenij gebleven. Van Gielis Peetersen weten we dat hij in 1520 afstand doet van zijn waardigheid. Daarna is er tot Loef een hiaat. Dat zal ongetwijfeld zijn gekomen door de militaire ontwikkelingen. Alva is in het diocees en bemoeit zich overal mee. Metsius heeft veel last van hem. Alva vindt dat Metsius niet voortvarend is, steeds maar overlegt en misstanden niet aanpakt. Hij respecteert nog steeds veel te veel de oude immuniteiten en privileges van de kloosters en durft niet goed tegen de edelen die stiekem zitten te konkelen en te kuipen. Hij draait teveel om die raddraaier van een Prins van Oranje heen die ook nog eens heer van Woensel is.¹⁰⁸ De bekende klacht van de krijgsman die liever de gordiaanse knopen met zwaardhouwen doorklieft dan door te polderen de knoop te ontwarren.

¹⁰⁷ Dat is een periode waarin “de zetel leeg” is. Meestal gebruikt in verband met een periode dat er geen Paus is in Rome, maar de term wordt ook breder gebezigd.

¹⁰⁸ Schutjes, a.w., Deel I, pp. 105-111.

VII.3. **Sonnius**

Fransiscus Sonnius was een hoveling, een politiek dier. Hij was in Son geboren in 1507 als Frans van de Velde, uit een rijke familie die verschillende geestelijken voortbracht. Hij studeerde theologie en kreeg de doctorstitel in Leuven in 1539. Hij werd inquisiteur in 1545 en hoogleraar en kanunnik. In de Lage Landen bestond grote aversie tegen de inquisitie. Of die nu direct aan Rome onderhorig was, of aan het Spaanse Hof dan wel verbonden was een aan diocesane rechtbank, men moest er niets van hebben. Ze matigde zich een rechtsmacht aan die streed met verworven privileges. Ook al trad Sonnius gematigd op, dat maakte zijn ambt in deze gewesten niet aanvaardbaarder. Bovendien ging Sonnius al vroeg pleiten voor een nieuwe kerkelijke indeling in de Nederlanden, waarbij het aloude bisdom Luik aanmerkelijk gereduceerd zou moeten worden en losgemaakt uit het aartsbisdom Keulen. Hij voerde aan dat invoering van de noodzakelijke nieuwe kerkelijke tucht, de nieuwe opleidingen voor priesters, de nieuwe eisen voor de zielzorg en het periodieke toezicht niet mogelijk was in het oude Luikse verband. Dat was veel groot, te onoverzichtelijk, er waren daarin te veel oude verworven rechten van hogere geestelijken. Men moest eigenlijk maar opnieuw beginnen. Met een schone lei. Hij voerde daarvoor op het Concilie van Trente vaak het woord als adviseur van de Paus. Maar tevens was er steeds het hardnekkig gerucht dat hij zelf één der nieuwe Bisschoppen wilde worden en dat hij bij Philips II in Madrid daarvoor al allerlei toezeggingen had gekregen. Hij was dus zijn eigen baan aan het regelen en de bijbehorende salarisschaal. In internationaal verband plegen ambtenaren die nieuwe organisaties in het leven roepen dat inderdaad vaak te doen. Ze zijn bij uitstek deskundig in de taakstelling en bevoegdheden van de nieuwe organisatie, want ze hebben die zelf op poten gezet. Vertel hen niets over de bedoeling van de oprichtende verdragssluitende partijen. In 1561 bleek dat ook exact het geval. Sonnius werd Bisschop van Den Bosch en had ook geregeld welke inkomsten hij krijgen zou uit de kloosters in het diocees. Dat maakte hem zeer verdacht. Men dachtte dat hij tevens de Spaanse inquisitie kwam invoeren. Dat was een soort mobiele staatsrechtbank ten behoeve van Madrid. Met zijn beruchte collectieve verbandingen van veroordeelden als volksschouwspel. “Opruiing” tegen het staatsgezag, het pleiten voor nieuwe staatkundige inzichten of ketterij, dat was voor deze Spaanse inquisitie allemaal hetzelfde. En de Kerk, schijnheilig als steeds, leende zich daarvoor! Sonnius ontkende dat. Maar het hielp niet echt dat hij de hulp van Alva inriep bij de inbezitneming van zijn bisschoppelijke troon. De bezettingsmacht. Niemand geloofde nu meer dat hij niet ook de nieuwe voorzitter van die staatsrechtbank zou worden. Philips ontkende met kracht dat hij een dergelijke verscherpte inquisitie wilde. Maar Sonnius had van de Paus, Pius IV, juist een verlenging van zijn inquisitoriale jurisdictie gekregen. Hij kreeg bijna iedereen tegen zich. In tal van rijmpjes worden zijn inquisitoriale intenties gehegeld, en te feller, naarmate hij ze sterker ontkende¹⁰⁹. In zijn nobele motieven geloofde niemand meer. Ik moet altijd denken aan de positie van Mussert, leider van de Nationaal-Socialistische Beweging in de Nederlanden tijdens de bezetting. Die wilde ook zoveel mogelijk onafhankelijkheid voor Nederland binnen het nieuwe Germaanse staatsverband, geen “Sondergerichte” voor politieke misdrijven, geen blijvende bezetting, geen economische integratie. Maar zijn public relations waren zo erbarmelijk en de man zelf zulk een stoethaspel, dat hij het van den aanvang verbruid had. Hij zette de dissonante toon en de symfonie zou nooit gespeeld kunnen worden. Niet zonder en niet onder zijn directie.

109

M. Dierickx S.J., *De oprichting der nieuwe bisdommen in de Nederlanden onder Filips II 1559-1570*, Antwerpen/Utrecht: NV Standaard-Boekhandel/Uitgeverij het Spectrum 1950, pp. 155-167. Zie de klaagbrieven van Sonnius aan de Brusselse regering, daar geciteerd, dat hij in zware armoede is vervallen omdat hij zijn toegezegde inkomsten niet krijgt overgemaakt door de abdijen, terwijl ook het kapittel geen cent dokken wil.

Ik gaf al aan dat Sonnius zich nauwelijks zonder bewaking in Den Bosch kon vertonen. Op het platteland had hij zelfs ruitersafdelingen bij zich van Spaanse herkomst en Moren, die Alva bezigde bij de tortuur, omdat ontoelaatbaar was dat Christenen Christenbloed vergoten bij de martelingen, noodzakelijk geacht om gave bekentenissen te krijgen. Met Moren had Alva goede ervaringen; hij ronselde hen in het Islamitische deel van Spanje rondom Cordoba. Sonnius heeft in Geldrop op het kasteel gezeten om verschillende visitaties te doen en het vormsel toe te dienen. Hij reisde bij nacht en ontij; hij werd bedreigd. Ik waag de stelling dat de volksmond hieromtrent verdichtingen heeft gecomponeerd: een Bisschop, te paard, omgeven door zwarte knechten, die de goeden komt belonen en de slechten straffen. Uit Madrid. Ik vind de coïncidentie met de volkslegende treffend. Daaraan doet niet af dat Sinterklaas ook in de voorgaande periode, voor de opstand, al een volksmythische figuur was, aan te roepen bij vruchtbaarheidsproblemen door vrouwen. Want hier geldt wat ik al opmerkte over het syncretisme dat het katholicisme steeds heel handig heeft weten toe te passen. Zie II.2. Waarom de vruchtbaarheids-sinnieklaas niet samengevoegd met de straffende goedheiligman, dat gaat in ene moeite door, Paulus wist het al. En daarom kan ik de grote figuur van de roodbetabberde Goedheiligman nooit zonder ontroering zien aankomen over het Eindhovens kanaal in november, uit Geldrop. Al geef ik toe dat ik niet kan hard maken dat Sonnius een wit paard bereed en dat dit “Amerigo” heette.

VII.4. *Het twaalfjarig bestand*

Rond 1600 zou me kunnen zeggen, dat de opstandelingen “staatste” aspiraties hebben ontwikkeld; de idee is dan toch wel dat de zeven provincieën boven de grote rivieren een externe gemeenschappelijke defensiepolitiek zullen ontwikkelen, evenzo een handelspolitiek en dat de positie van Noord-Brabant voorlopig zwevend moet blijven. De overweging dat dat stuk land, vooral de Kempen, mooi als defensie-barrière kan dienen is aantrekkelijk. Verder is de interne verhouding tussen deze zeven provincieën niet erg duidelijk. Het gaat om de soevereiniteit: waar ligt die? Bij de provincieën afzonderlijk, zegt Van Oldenbarnevelt. Hij ontwikkelt zich eerlang tot onze eerste Minister van Buitenlandse Zaken, al spreekt hij zijn talen beroerd, dat wordt bijna een bestendig kenmerk van die externe vertegenwoordigingsbevoegde staatsdienaar van de Nederlanden. De soevereiniteit, dat is: de bevoegdheid de interne publieke rechtsorde samen te stellen. Wat is strafbaar en wat niet, hoe vervolg je strafvorderlijk, welke bevoegdheden hebben de provinciale staten en de waterschappen, dat soort dingen. Prins Maurits eist daarentegen voor zichzelf de centrale soevereiniteit op, hij is opperbevelhebber van al die provinciale legertjes. Tenminste: zo ziet hij dat. Als hij militair moet verdedigen, dan heeft hij ook het ultieme gezag in den lande. Dat wordt de hevige discussie. Dat wijst erop dat de provincies zich niet acuut bedreigd voelen door Spanje. Dat is inderdaad zeer moe aan het worden: het had deze tegenstand niet voorzien en de rek is eruit. De provincies boven de grote rivieren, die één Republiek aan het worden zijn, gaan nu ten aanzien van de Meijerij en de Kempen een nieuwe politiek ontwikkelen: de zogeheten *retorsie-politiek* of (fiscale) wedervergelding¹¹⁰. Als de Kwartieren in de Meijerij, de heerlijkheden, de steden of kloosters belastingaanslagen betalen van hun Brusselse regering die in deze periode nog altijd “wettig” is, vaardigen de Staten-Generaal van de Verenigde Provincieën terstond een contra-retributie uit. Die moet terstond betaald worden. Vooraanstaande burgers of ingezetenen worden gegijzeld tot zekerheidsstelling. Men neemt als maatstaf voor de vergeldingsaanslag de *contrepoix*: de geschatte som die de aangeslagenen vermoedelijk hebben moeten betalen. Beide partijen hebben door en om het ongelukkige retorsiegebied troepen in garnizoen die uitrukken ter inning van de retorsie-aanslag. De militaire aanvoerders van de oproerlingen – deze opstandelingen worden nu “Geuzen”¹¹¹ genoemd -- tegen het Brusselse of Spaanse gezag beginnen met deze

110

Zie bespreking van L. Raus betreffende V.A.M.Beermann, *Stad en Meijerij van 's-Hertogenbosch van 1629 tot 1648*, opgenomen in: *Révue Belge de philologie et d'histoire*, jaar 1943, Vol XXII, Nr 22-1-2 pp 336-338; en het boek zelf: Nijmegen/Utrecht: Dekker en van de Vegt, 1940, pp. 212-224. Beermann citeert de notariële acten van de verzoekschriften tot kwijtschelding der heffing of verminderen daarvan, gericht tot beide partijen, uit het Algemeen Rijksarchief in Den Haag. “Retorsie” betekent alleen maar: “vergelding”. Maar in de geschiedenis van Nederland slaat de terminologie “retorsie-tijdperk” terug op de periode van 1600 tot 1648 waarin de Spaanse regering enerzijds en de opstandige Staten of Provinciën anderzijds de bevolking te lijf gaan met fiscale maatregelen om die bevolking te dwingen geen financiële bijdragen te leveren aan de tegenstander in de tachtigjarige oorlog. Retorsie maatregelen kunnen natuurlijk ook van niet-fiscale aard zijn; zo kunnen ze resulteren in kwantitatieve im- en exportbeperkingen. Dat is de zogeheten contingenteringpolitiek die in West-Europa tussen de staten wordt gevoerd van 1929 tot ongeveer 1936 om elkaar te straffen voor protectionisme in de handelspolitiek. Bij retorsie schijnt wel kenmerk te zijn dat het lijdend voorwerp ervan zelf de maatregelen of daden waar het aan onderworpen wordt niet schuldig veroorzaakt: de Brabantse bevolking moest aan de Brusselse regering de aanslagen betalen, ze deed dat niet vrijwillig om de oorlog gaande te houden om beschermd te zijn tegen de Staatse troepen. Ze is “Stof an dem die Tat gestrafft wird”. De daad van Spanje: de geweldpleging die men oorlog noemt.

¹¹¹ Naar het tekenend woord van de Baron van Barlaymont, ter gelegenheid van het ontvangen van een deputatie edelen uit de Lage Landen bij de vertegenwoordigster van Koning Philips II, Hertogin Margaretha van Parma, ook wel de Landvoogdes genaamd. De edelen kwamen een

retorsiepolitiek. In 1588 klagen de Meijerijse dorpen over Philips van Nassau. Maurits, de opperbevelhebber van alle Staatse troepen, verheft deze retorsie tot een soort beginsel. Maar natuurlijk niet een rechtsbeginsel. Iets waarop men stellig kan rekenen, een frequentie: “Als jij dit doet, ga ik dát doen”. Maar daarop gaan de fiscale ontvangers van Brussel inderdaad ook precies hetzelfde doen. Ze reageren op de aanslagen van de Staatse autoriteiten door tegen hun aanslagen op nieuwe op te leggen aan de zuchtende bevolking. Zij gaan ook “vergelden”. Namelijk: dat de bevolking de Staten heeft durven betalen. De bevolking, ook die van Woensel, wordt tot het bot afgekloven. De Kwartieren worden in 1598 gewoon collectief aangeslagen om aan het Rijk van Nijmegen en de Betuwe voor garnizoenskosten een schadevergoeding te betalen van 6625 gulden. Deze retorsie-politiek luidt de manier in waarop de Verenigde Provincieën denken straks de territoriale soevereiniteit uit te oefenen als zij deze militaire strijd gewonnen hebben: via zuivere fiscale uitbuiting. Iedere beweerde rechtstitel is voldoende. Legt de aanvoerder van een Staats legertje fortificaties aan, dan heet het, dat dat gebeurt voor de veiligheid van de landslieden ter plekke: betalen maar. Zelfs de activiteiten verbonden aan vernielingen moeten betaald worden. Of voor het roven van kerkelijke inventaris. Men wil klagen bij de heffers, maar dat is natuurlijk zinloos, al hebben de fiscale autoriteiten in Brussel aanvankelijk toch wel erbarmen gehad als de dorpen kloegen dat ze al afdrachten hadden moeten doen aan de Staatse bezetters. Soms werden de Brusselse executies van de aanslagen dan toch tijdelijk opgeschort. Bij de Staten-Generaal of hun vertegenwoordigers in de Meijerij was zo’n klacht zinloos. Je begrijp achteraf eigenlijk niet waarom de heffers nog een mooie juridische term hebben bedacht voor hun vergeldingsmaatregelen gevolgd door collectieve represailles ten laste van de ongelukkige bevolking. Geliefd is de mededeling dat een heffing de kostprijs is van een garantie dat de troepen, die de heffende autoriteit kennelijk commandeert, waarvoor zij *command responsibility* draagt (om maar eens een moderne term te gebruiken) de plaatselijke bevolking geen geweld zal aandoen: de zogeheten “*sauvegarde*”. De bevolking heeft zich daarvan “vrijgekocht”. Die garantie strekt natuurlijk alleen voor de gewelddaden die de troepen van de heffer zou kunnen begaan, en betreft niet die van de tegenpartij. Verder zijn er in deze periode vele losgeslagen gehuurde troepen, die helemaal nergens bij horen. Die zijn voor zichzelf begonnen. Ze worden óók “Geuzen” genoemd. Die benaming wordt identiek met “geboefte” of “tuig”. Als later, veel later, een persoon een echte “Geus” genoemd wordt in

petitie of smeekschrift aanbieden, strekkende tot eerbiediging van verworven privileges van de edelen. Margaretha was diep geschokt en kon haar nerveuze tranen niet verheimelijken. Barlaymont, een harer raadslieden, had dat gezien en gezegd: “Quoi, Madame, Avez Vous donc Peur de ces Gueuses?” [Wel, Mevrouw, bent u dan bevreesd voor deze bedelaars?]. De Graaf van Brederode had dat gehoord en later voorgesteld het woord “Geus” te gaan voeren op de medaille die men dragen zou ter aanduiding dat men ook behoorde tot de oproerige edelen. Het was zeker niet de bedoeling dat iedereen zich “Geus” zou gaan noemen, alleen een erkende edele. De penning was in de eerste aanschaf ook uitgevoerd in edelmetaal. Later werd de penning van brons en zelfs van ijzer. Toen ging ook de gewone man de penning dragen. Er zijn voor wat randschrift en beeldenaar betreft diverse penningen in omloop geweest. De bekendste is die welke Fruin afbeeldt in zijn “Geschiedenis der Tachtigjarige Oorlog”: een munt ter grootte van een stuk van twee Euro, met als randschrift “Liever Turcks dan Paaps” met een bedelnap in het midden. En aan de achterkant een laaiend vuur met daaromheen: “Par flammes et par feu”. Maar er zijn er óók die in plaats van de Nederlandse tekst als randschrift hebben: “IUSQUES.A.PORTER.LA.BESASE” (totdat gij de bedelzak draagt) met in het middelmedaillon twee ineengeslagen handen samengevat in een riem die een bedelzak draagt en daaronder, los bengelend aan een oog, een kleine bedelnap. Deze variant was het die Graaf Hendrick van Brederode liet slaan in 1566 nadat het verzoekschrift van de Nederlandse Edelen aan de landvoogdes Margaretha van Parma was overhandigd. En eigenlijk nul op dat request was verkregen. Maar ook is gedragen een zware zilveren penning, ovaalvorm, met daarop de beeldenaar voorstellend de kop van Philips II, de landsheer der Nederlanden, met daarop boven de beeldenaar “en tout fidelles au roy” en op de keerzijde een kruis en onderaan “jusques a porter la besace”. De Edelen wilden in ieder geval in het begin de feodale trouw aan Philips niet opzeggen. Zie Robert Fruin, *Nederlandsche historiepenningen*, opgenomen in De Gids, 1864, Deel II pp. 181 vv. Brederode bedoelde de penning als staatkundig onderscheidingsteken voor de Edelen. Maar aangezien de eerste Geuzenlegers geen uniformen kenden, werd de penning ook op de hoed gestoken of op de borst gedragen als herkenningsteken. Zie voor verdere achtergrond en varianten: G.A.M. Strijards/S.C.Blommendaal/H.J.Sepers, *De Toetreding van Turkije tot de Rechtsgemeenschap van de EU, “Liever Turkes dan paaps”*, Nijmegen/Tilburg: Wolf Legal Publishers, EULEC 2004, pp. 41-44.

de Kempen, dat betekent dat niet veel goeds. Terwijl boven de grote rivieren het een ere-titel is. Piet Hein is gecoiffeerd als hij een “echte Geus” heet. In Strijp heet het kerkje dat de protestanten gebruiken voor hun erediensten maar ook voor het militair bedrijf, dat gestolen is van de katholieken, in diverse acten de “Groote Geuzenkerk”. Evenwel: ook die namaak-Geuzen geven profijtelijke sauvegardes uit op naam van een gerenommeerde militaire leider, een opstandige Edele of een Spaanse Generaal. Die natuurlijk later van niks weet. Het is onbegrijpelijk dat de Kempenlandse bevolking over deze periode van wettige persing en afdreiging uiteindelijk heen gekomen is. Want die bevolking bestaat nog, heden ten dage. Maar ja, dat denk ik ook van de latere Belgische Kempenaren in de maanden augustus/september 1914 die overlopen werd door het ene Duitse bataillon na het andere, steeds weer uit een ander Land van het Keizerrijk. Die betaalden zich ook blauw voor een “Schein” met als opschrift “Gute Leute”. Steeds weer opnieuw. Eerst gaven de Saksische verkenneren zo’n garantie af, toen kwamen de Beierse infanteristen ook weer met zo’n vrijbrief tegen zware betaling, daarna de reservisten uit het Rijnland en ga zo maar door. Ik citeer een rijmpje uit deze tijd van de ongelukkige plattelanders, die het pamfletje waar ik uit put natuurlijk niet zelf hebben opgesteld:

*“Waer sullen wy nu toch blijven,
Wy Boeren cleyn en groot?
Ons Koeyen sietmen ontdrijven
Wij worden bijster en bloot
Die Spaengiaert wil ons hencken
Als wy die Geus bystaen
Die Geus die wil ons crencken
Als wy by de Spaengiaerts gaen
Wij hebben aen gheen cant vree
Wy souden wel gheern houden stee.”*

In 1606 beginnen de onderhandelingen over een staakt-het-vuren. Dat is een verlossing voor het geteisterde Kempenland. Niet dat het echt rustig wordt: er blijven te veel ex-huurlingen en gedroste opstandelingen uit de staatse verbanden die geen heenkomen weten achter. Ze blijven de streek teisteren. Ze zijn echter niet zo bedreigend dat een zekere herstelling van de openbare orde onmogelijk blijft. Eindhoven herpakt zich aarzelend, zo ook Woensel. Maar herleving, dat is ook wat veel gezegd. Dat kan ook niet: Brussel en Den Haag passen retorsiemaatregelen toe, claimen beide het oppergezag in alle opzichten, zenden ambtenaren, maar die doen niets meer in het belang van de Kempen. Ze pretenderen dat zelfs niet eens meer. Hun zendheren onderhandelen zelfs ten eigen bate met de vijand over leverantie van wapens, kogels, schroot om via handkanonnen af te schieten, kruit, teer en pek. De ambtenaren krijgen provisie, hun broodheren worden schatrijk: Van Oldenbarnevelt en Van Aerssen, zijn gemachtigde, worden millionair. De oorlog blijkt lonend te zijn; Holland wil haar dan ook niet gauw beëindigen. De Hollanders nemen de Brabanders steeds maar weer kwalijk dat zij zich niet voldoende verzetten tegen de Spanjaarden¹¹². Deden ze dat wel, dan zouden ze volwaardig méé mogen doen, dan zou bij het bestand hun belang meetellen, maar eigenlijk zijn ze allemaal hoogverraders. Hebben ze dus last van de feitelijke oorlogssituatie, dan is dat hun eigen schuld. Elke keer blijkt dat ze achterbakse verstandhoudingen hebben met Brussel. En daarom kan men ze niet gebruiken bij de eigenlijke bestandsonderhandelingen. Toch een beetje vreemd uit de mond van Van Oldenbarnevelt die zelf ammunisie levert aan Madrid.

Het vertrouwen in de toekomst bij de Kempenaren is te zeer ondermijnd dat ze tot restauraties bereid zijn en tot nieuwe handel. Ze wachten af. Ze vertrouwen Den Haag niet meer. Ze begrijpen er niets van. Het gezag deugt niet, niet dat te Brussel, maar ook niet in Holland. Ze verwerven die achterhandse lijdzaamheid die later door vele dominees zo word misprezen als typische karaktertrek van de Kempenaar. Ik denk even aan Dominé Hanewinkel die de Meijerij komt doorreizen in de achttiende eeuw. Op deze tergende figuur

¹¹² P.Geyl, *Geschiedenis van de Nederlandse stam*, Antwerpen/Amsterdam: Wereldbibliotheek (Herziene uitgave), 1948-1959, III Vols, Vol I pp. 405-406.

kom ik hierna terug onder X. Voor de Woenselnaren is politiek een vies bedrijf. Dat zal het lang blijven. Misschien is het dat nog wel.

Op 9 april 1609 gaat het bestand echt in. De Republiek tekent de bestandsacte als wederpartij van Spanje. Ze is nu dus erkend als staat.

De pastoors van Woensel gaan elkaar weer geregeld opvolgen. In 1609 komt Theodericus van der Meer in Woensel staan als pastoor. Hij is kloosterling uit de Abdij van Berne, daar kan hij altijd weer heen als het fout gaat. Hij wordt op 11 september 1609 plechtig ingeleid door de Deken van Eindhoven. In 1613, op 14 oktober, komt in zijn plaats Rudolphus Seegers; hij was pastoor van Oudheusden en dit is kennelijk een promotie. Hij is in 1619 kennelijk niet meer in functie, want de vraag wordt opgeworpen wie de pastorale taken te Woensel voor zijn rekening nemen zal. Er is een Petrus Rutten en die doet de vroegmis, maar die mag dat helemaal niet. Petrus moet dat in Eindhoven doen, maar daar is hij vaak niet te vinden. In 1621 is Gijsbertus van den Bolck pastoor in Woensel. Maar die wil in 1636 trouwen en dat kan toch echt niet, als pastoor. En Rutten blijkt nog steeds de vroegmis te doen, terwijl hij dat nog altijd in Eindhoven moet doen. Dat is hem meermalen gezegd. Kennelijk is Woensel toch aantrekkelijker.

In 1621 is het bestand beëindigd. De republiek heeft er geen behoefte meer aan, al zijn de omstandigheden voor deze nieuwe staat niet zeer gunstig. Het heeft een vloot, een staand leger en de interne politieke heibel schijnt bezworen. Het kan de strijd met Spanje weer aan. Maar dat heeft er genoeg van. De Kempenaren óók.

VIII. De val van Den Bosch

De val van Den Bosch in 1629 luidt eigenlijk voor het Kempenland een periode in van volkomen desolatie en uitbuiting van overheidswege. Georganiseerd van overheidswege. En die overheidsorganisatie zit in Den Haag. De Kempenaar kan die eigenlijk toch niet anders zijn gaan beschouwen dan als een misdadige organisatie. Ze zetten hun retorsiepolitiek gewoon voort, die regeerders. Alleen: als nu de Spanjaarden staatse schepen aantasten, staats grondgebied innemen, helemaal buiten Brabant om, dan moeten de boeren toch het gelag betalen via strafheffingen. En nu kan het argument dat ze dan maar niet met de Spanjolen hadden moeten heulen geen opgeld doen. Want al zouden ze willen, de Kempenaren kunnen het niet meer. Die retorsiepolitiek zal pas ophouden na het sluiten van de Vrede van Münster in 1648, waarbij Noord-Brabant voor het grootste deel een kolonie wordt van Holland, daar komt het zo ongeveer op neer. Maar dat vredesverdrag bevestigt eigenlijk alleen maar wat feitelijk al praktijk is. Brabant zal geen stem hebben in Den Haag. Niet officieel.

Frederik Hendrik, de stedendwinger, is de bewerkstelliger van deze val van Den Bosch. Hij moest de stad hiervoor wel zes maanden belegeren. Maar zijn faam was gemaakt, toen zijn toeleg lukte en de Republiek steeg in aanzien. De Bossche Vesting gold als onneembaar. Dat kwam door het drassige gebied er omheen. De huursoldaten van het Bossche garnizoen kwamen veel uit Duitsland, Bourgondië en Brabant. Er waren vijfenveertig Eindhovenaren bij. Natuurlijk heette het dat de bewoners van de Meijerij hen contrabande verschaften en dat zal ook zeker gebeurd zijn. Die bewoners hadden hun botten geteld. Ze hadden vrijwel niets te winnen bij een geslaagde belegering. Dat was het in de retorsie-periode wel duidelijk geworden. De inundaties – opzettelijk veroorzaakte overstromingen -- die rondom de moderne vestingwerken waren gesteld, waren zeer effectief. Daarom heette Den Bosch ook wel “De Moerasdraak”. De Spanjaarden voerden in Italië een ingewikkelde oorlog. Zij hadden veel troepen daarheen moeten verplaatsen. Er waren er daarom veel uit Den Bosch gehaald naar Italië of ze waren op mars daarheen, in de bergpassen van de Alpen. Maar ik beweer niet dat Frederik Hendrik aan de stad een makkie had.

Aan vooraanstaande inwoners van de stad werd vrije aftocht beloofd. Wonderbaarlijk genoeg werd de belofte gehouden. Honderden verlieten de stad. Ze dachten dat ze spoedig zouden kunnen terugkeren, want de Spanjaarden waren nog sterk.

Ophovius is in deze tijd Bisschop van Den Bosch. Hij weet al dat hij geen begerenswaardige kathedraal bekleedt op het moment van zijn benoeming in 1626. Hij houdt er rekening mee dat hij zijn jurisdictie feitelijk nooit in zijn diocesis zal kunnen uitoefenen, in ieder geval niet buiten de stad. Hij ondertekent mede de capitulatie. Maar hij blijft in Brabant. In het geheim reist hij rond, net als Sonnius. Hij gaat zitten bij zijn vriend Amandus II van Horne op het kasteel van Geldrop. Daar zat Sonnius ook een tijdje. Ophovius bericht in zijn dagboek over de lichtsignalen die vanaf de toren van Woensel worden gegeven aan de belegerde stad Den Bosch. Je vraagt je af hoe dat praktisch is gegaan. Die toren had toen een hoge spits, maar nauwelijks een dakrand waarop een groot vuur gestookt kon worden. Het kan zijn dat het signaal is doorgegeven aan Son en Breugel en vandaar over de toren van Sint Oedenrode naar Den Bosch. Maar een zó groot vuur dat het direct zichtbaar was in Den Bosch? Dan zou toch de halve toren geblakerd zijn? Ook als je pektonnen gebruikt heb je over die zichtafstand toch behoorlijk hoge vlammen nodig. Verder was de donjon die het hoogste punt van het kasteel te Geldrop vormde nu ook weer niet zo geweldig hoog. Amandus II van Horne had in 1616 een fraaie woning met trapgevels laten bouwen, want in de donjon was het niet lekker wonen. Op tekeningen zie je die woning met de donjon. De donjon is door de Geldersen gebouwd als fortificatie, niet als echte toren. Op die donjon zal Ophovius wel geklommen zijn. Niet op de trapgevel van het huis, die was lager. Nu, laat die donjon nu eens vijftien meter hoog zijn geweest, pak hem beet: twintig meter. Je kunt je niet voorstellen dat je bij nacht de toren van Woensel hebt kunnen zien, misschien de spits, maar daarop kun je geen vuurtje bouwen. Ik zou zeggen: ga eens kijken. Bij dat kasteel in Geldrop dan. Niet bij de Woenselse Oude Toren, want de spits die er nu op staat is geen vergelijk met die enorme spits van honderd voet hoog die in de dagen van Ophovius de toren bekroonde¹¹³. Maar

goed. Dit terzijde.

Ophovius, een echte zielzorger en veel minder een politicus als Sonnius of een administrator als Metsius, vindt het van groot belang dat hij zijn gelovigen persoonlijk het sacrament van het vormsel kan toedienen. Dat wil hij niet delegeren aan anderen, terwijl hij zelf veilig in België dat nu Oostenrijks bewind kent, zit. In 1636 moet hij toch de Kempen verlaten, hij is een middelpunt van onrust. De bevolking blijft hardnekkig katholiek en wil zijn Bisschop zien. Dat is Holland te machtig. Het zegt Ophovius aan de Meijerij subiet te verlaten. Dat doet hij. De gelovigen moet zich nu maar zien te redden. In Woensel zit geen pastoor. Benoemd is wel een zekere Arnoldus Godefridus van de Venne, maar die is nooit komen opdagen. Woensel is in die tijd toneel van militaire schermutselingen en retorsie, dat kan de reden zijn¹¹⁴. Maar er zijn in het Kempense óók pastoors die dat wel degelijk verduren samen met hun lammeren. Dat is een heel belangrijk punt. Deelt de pastoor de ellende met zijn parochianen, dan strekt dat tot versterking van het geloof ter plaatse. Hij is solidair. Gedeelde smart. Die halve smart is. Voor de gelovigen. De dominees krijgen dan nauwelijks kans om hun geloofje te prediken. Ze bezetten de oude kerk, maar krijgen verder geen poot aan de grond. Maar is de pastoor weg, dan ligt het anders. Dan maken de dominees wel kans op volgers. Als ze dan niet te hooghartig zijn en bereid zijn met de lokalen te associëren, wel, dan komen die gaandeweg naar de kerk. Als sommige rituelen, zoals het “uitluiden van het lijk” maar gerespecteerd blijven. Daarom vormen zich in het Kempische in Nuenen en Oirschot gaandeweg toch calvinistische gemeenten. Ik zou zeggen: hoe geletterder de pastoor was, hoe eerder hij geneigd was zich te drukken en te vluchten. Van de pastoor van Strijp uit deze tijd wordt geschreven, dat hij natuurlijk er vandoor is, want hij heeft in Leuven gestudeerd. Dat is dan een mooie bijkomende dimensie van een academische studie die ik van harte onderschrijf.

De Woenselnaren blijven niet geheel zonder zielzorg. Die krijgen ze van de Abdij van de predikheren te Mechelen. Die treden op als missionaris. Woensel is een missiestatie geworden. Het valt nu onder de regelingen van het departement van kolonies van de Heilige Stoel, de Congregatio de Propaganda Fide¹¹⁵. Kortweg “De Propaganda”. Het missiedepartement, een brandnieuwe administratie van de Kerk. Dat gaat die oude Dekenij mede aansturen via de Pauselijke Ambassadeur te Keulen, het oude aartsbisdom. Zo komt Woensel toch weer terug in een Duitse kerkelijke bedeling. Daar kan niemand gelukkig mee zijn. De Spanjaarden uiteraard niet, denk aan de motieven van Philips II. Philips wilde immers het immense diocees “Luik” uit het Roomse Duitse Rijk losmaken. Want in Duitsland had Philips zo goed als niets te vertellen en trouwens, dat was Lutheraans aan het worden. Daarom wilde hij het Aartsbisdom van de Prins-Bisschop opdelen in nieuwe bisdommen. Maar de Staten van Holland ook niet. En eigenlijk die Ambassadeur evenmin. Die gaat een onderadministrateur aanstellen voor dit nieuwe missiegebied, een Apostolisch Administrator of Vicaris. Dat is iets nieuws. Wat mag zo-iemand nu precies? Dat is het probleem: het is een nieuwe functie voor de missie-gebieden in de Kerk. Men weet niet zo goed wat hij WEL is. Maar wel wat hij NIET is en ook niet behoort te zijn. Ik kom er aanstonds op terug als ik de bestuursverhoudingen in het nieuwe Hollandse missiegebied bespreek. Deze Administrator is geen residerend Bisschop. Maar hij heeft wel de Bisschoppelijke waardigheid. Hij krijgt een bisschopszetel toegewezen in het land van de heidenen, meestal in Rusland of Azië, daar kan dat geen kwaad en loopt hij niemand in de weg. Daar zit hij niet op, op die kathedraal of bisschopsstoel, maar die verschaft hem wel het recht om de mijter te dragen en de kromstaf. Hij mag priesters wijden en vormen. Die Apostolisch Administrator reist langs de zuidelijke grens met Oostenrijks België rond en komt zo nu en dan onverhoeds in de Kempen om eens te kijken of het wel goed gaat. En

Zie foto of afbeelding 2745 op EiB en het commentaar mijnerzijds dd 16 augustus 2014 en de inleidende commentaren.

¹¹⁴ Schutjes, a.w. Deel V, p. 949.

¹¹⁵ Dat komt in 1622 in bedrijf; zie verder mijn *Concilie van Trente, Een jubileum van 450 jaar. Volkenrechtelijke aspecten*, a.w., pp. 73-74.

om het vormsel toe te dienen. En gáát het goed? Helemaal niet.

IX. De Westfaalse Vrede

De Val van Den Bosch was beslissend voor de Kempen. De meesters zitten voortaan in Den Haag. De Kempenaren weten: wij zijn voortaan maar tweederangs volk. Wij hebben veel plichten, vooral fiscale. Rechten, die hebben we nauwelijks. In de periode 1629-1648 woedden tussen de oorlogvoerende partijen nog wel allerlei ideologische debatten. De regering in Brussel eist iets op als “vrijheid van godsdienst”, nu voor de katholieken in Brabant. Zij ziet echt wel aankomen dat dit strijdgewoel dat nog soms opflakkerd, de retorsiemaatregelen, de plotselinge legeringen van militairen zonder vergoeding, niet kunnen blijven duren. Ze is haar greep op de gebeurtenissen kwijt, maar wil voor het katholieke geloof nog redden wat er te redden valt, dan maar zonder bisschoppen en hiërarchie. Het is een schimmenstrijd voor de bevolking. Zij vroeg vroeger ook al niet om iets dergelijks. Ze kon zich niet voorstellen dat er iets anders was dan zo nu en dan mis horen. De vrouwen links, de mannen rechts, zittend, knielend of staand, ondertussen de rozenkrans afwentelend: dat de koe toch maar goed mag kalven, het been van onze Sjeng niet ontsteekt (hij moet immers bomen rooien), dat de geit zal herstellen van de kroeperende ziekte en de schapen van het rotkreupel. En dat de vreemden maar wegblijven, amen. Dat Pater Jozephus uit het klooster bij Eindhoven de Tolentijnbroodjes komt uitdelen voor het vee voordat het geweid gaat worden. Voor Nol dat hem gegeven worde wat hem zalig is, bidt over de ziel. Mee met de processie naar Meervelthoven naar de Heilige Maria ter Eik, dat het niet regent dat het spat en de akkers zompig worden.

Daar vroeg je toch geen vrijheid voor. Dat geloofde je. Want dat was zo. Altijd geweest. Je kwam er niet eens op om te vragen of dit alles ook zo mocht blijven. De Woenselnaren hielden geen theologische debatten, niet in de kerk, niet in de kroeg, niet op de markt. Vrijheid van geweten, wat was dat? Een mening uiten, wat moest men zich daarbij voorstellen? Ja, dat de pastoor zat het Lof had gehouden en het pater noster niet had gezongen naar behoren, daar kon je over hebben. Dat de pastoors niet meer waren wat ze vroeger waren geweest. En dat de Hoge Heren maar deden, zakkenvullers die ze waren. Wie niet lezen kan, vraagt er niet om dat hem vrijheid van drukpers gegeven zal worden en al helemaal niet dat hij de Bijbel mag lezen in de landstaal. Die boeken waren trouwens waanzinnig duur, dat kan ons soort mensen immers nooit betalen. Maar dat je je eigen rog niet mocht houden, dat was waar het om ging. Maar dat kon genoemde Heren niets schelen, die aten, met permissie, geen rogge.

De Vrede van Münster van 15 mei 1648 bevestigde, wat de Kempen betreft, wat de feitelijke stand van zaken al was, behoudens dan dat de Spaanse garnizoenering niet langer betaald behoefde te worden en gevoed in deze streek¹¹⁶. De retorsie-politiek zou dus moeten ophouden. Maar ze was al een tijd uitgebleven. Het Nederduits-Gereformeerde geloof werd de enig toegelaten officiële godsdienst, maar het zal lang hebben geduurd voordat de Woenselnaren dat hebben beseft. Er waren geen “gereformeerden” bij hen. In Eindhoven wel, maar dat deerde de parochianen van de Sint Petruskerk van de Heilige Stoel van Antiochië niet. De Kerken, kloosters, kapellen vervielen in eigendom aan de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. Geluk ermee. Het schip van die Petruskerk stond op instorten, de kosten waren dus voor die gereformeerden. De toren, dat was wat anders: die

Deze Vrede is onderdeel van een serie verdragen. Deze serie wordt in gezamenlijkheid “De Vrede van Westfalen” genoemd. Ze verzekerde de internationale verhoudingen op interstatelijk gebied in West-Europa tot aan de Franse Revolutie. Brabantse vertegenwoordigers hebben wel geprobeerd wijzigingen te krijgen in het eindverdrag maar de Ambassadeurs van de zeven Provinciën werkten hun pogen met vrucht steeds tegen; de ondertekeningen werden bijvoorbeeld gesteld op een moment dat deze Brabanders niet aanwezig waren, ook al was tevoren bedongen hunnerzijds dat zij interpretatieve verklaringen zouden mogen afleggen.

was belangrijk. Daarin hingen klokken en daar had je uitzicht over de wijde omgeving. Maar was die óók van die gereformeerden? Voorlopig ging men door het luiden van de klokken zoals men gewend was; in de torenhal stonden baar, flambouwen, een kruis om voor de lijkstoet uit te dragen, die gebruikte men gewoon, als het niet mocht zou er wel een Eindhovense schreeuwerd op komen dagen om het te verbieden, dan kon men nog altijd zien. Het Eindhovense klooster was al lang gesloten, er woonde nu een vent met zijn gezin op het voorhuis, een of andere ambtenaar. Dat hij maar geen natte voeten kreeg: de Dommel liep daar regelmatig buiten zijn boorden en het gesteente sloeg al jaren wit uit van het vocht. Van het klooster had je altijd veel last gehad: die monniken die daar zaten hadden die vreemde theorieën verkocht schijnt het, waardoor we de laatste jaren alle trammelant hadden gekregen. Als dat het nieuwe geloof was, konden ze het houden, wij hebben er nooit om gevraagd. De mis werd de laatste tijd onregelmatig opgedragen, dat was minder. Een mens moest toch zondag houwen, niet? Maar er kwam dan zo nu en dan een pater uit Eindhoven opdagen, een predikheer van een klooster, wijd, wijd weg, helemaal achter Turnhout vandaan en die kantes uit en nog verder. Die zat daar dan in een herberg. Bij de Eindhovense kerk. Die deed dan de mis, netjes hoor, alleen verstond je zijn preekje niet. Hij sprak dan eigenlijk iets Fransachtigs, ook op straat. Maar toch met Woenselse woorden ertussen, die had hij inmiddels opgedaan. Houdoe, wonne en JeseMariaJosef-war? Aardige man. Hij bleef nooit lang, kwam goed uit, anders kon je zijn ligging, logies en bewassing óók nog eens gaan verzorgen. Het altaar met de altaarssteen, het tabernakel met toebehoren, de kandelabers en bidstoelen waren naar een grote schuur gesleept op het Bageijnebroek. Mooi was het niet, de vloer was hobbelig en zanderig, maar het was enigszins warm te stoken en het tochtte er niet zoals in de stenen kerk, waar alle ramen eruit waren.

Er was nou iets als een grens tussen ons en de rest van Brabant daar in het Zuiden bij Achel en Reusel, waar ook het zandpad heen liep als een mens wijderop moest voor familie of zaken. Maar daar merkte je niets van. Die grens was grillig. Niet te volgen, gevormd door de laatste linies tussen de legers die hier opelkaar botsten. Die moest nog eens een keer op papier gezet worden door geleerden¹¹⁷. Maar dat zou nog wel duren.

¹¹⁷ Haast werd daar niet mee gemaakt. De grens tussen de Republiek en de Zuidelijke Nederlanden, voortaan onder Oostenrijks-Habsburgs bestuur, werd inderdaad bepaald door de actuele legersituatie tussen de Staatse troepen en de Spaanse Legers die vaak hier juist geen front tegenover elkaar maakten. Die situatie was eigenlijk nauwelijks te reconstrueren. Pas in 1839 toen de geografische deling tussen België en Nederland als twee soevereine staten in kaart gebracht moest worden omdat het Verdrag van Londen dat eiste in 1831 (waarbij België door de belangrijkste soevereine staten van dat moment erkend werd) is dat minutieus gebeurd. Daarvoor waren sommige stukken al in kaart gebracht, ondermeer die tussen Nederlands Limburg en Belgisch Limburg in het partageverdrag van 1661. Dat raakte Brabant niet.

X. De Kempen koloniaal wingebied

X.1.De socialen eruit en Mussolini erin, leve de Willemien

Rooie Dorus was gek op de kammen van kapoenen, dat was op de kransen bekend. Sommige pastoors hadden eigenaardige voorkeuren, niet altijd even delicaat, zo overwoog Woensel, terwijl hij de kapoenen rechts rond deed gaan en de groenten links. Zo had hij op zijn eerste standplaats een pastoor gehad, die was gek op gekookte uierboord. Walgelijke, tette zwijnerij. Maar ja, op iedere feestelijke maaltijd; uierboord. Hij werd nog onwel, als hij eraan dacht. De volgende herder, dat was in Nuenen geweest, zwoer bij zwezerik. Weer zo iets. Dat verende, wat zompige gebrad. Maar ja, als kapelaan had je je maar te schikken naar de culinaire capriolen van je broodheer, al hadden ze je dat niet op het Groot-Seminarie verteld. Maar met kapoenen was niks mis. Daar zat veel wit vlees aan en wat je niet liefde, dat liet je staan. Dat ging straks met de overgebleven groenten naar het Liefdesgesticht, voor den arme. Zo diende zo'n krans ook een metafysisch doel in de lijn van de Bergrede.

Dorus had het weer op zijn heupen, terwijl hij smakelijk de kammen afzoog. De Roomsche Katholieke Volksbond op de Wal was weer eens object van zijn schimppartijen. De arbeiders in de diverse industrieën hadden front gemaakt tegen de werkgevers, die het uurloon in de sigaren- en emballage-industrie wilden verlagen: de arbeiders stakten. Al een paar weken. Hun stakingskassen raakten uitgeput, de werkgevers, ook georganiseerd, bleken ineens veel weerbarstiger dan voorzien. De Bond had een lening willen sluiten bij de Boerenleenbank om die kas te stijven. Geen bijzonder lucratieve belegging voor de bank, natuurlijk. De zaak was nog in onderhandeling, de vraag was wat de Noordbrabantsche Christelijke Boerenbond zou gaan doen. Die stond onder dictatoriaal gezag van pater Gerlachus van den Elzen, een Norbertijn, niet zozeer een nieuwlichter, maar toch redelijk onvoorspelbaar. Hij was tegen socialistische agitatie, zeker. En dus tegen stakingen. Maar hij was ook tegen Joden. Die hadden Christus aan het Kruis gespijkerd, Zijn bloed zou over hen komen tot aan het eindgericht. En veel fabrikanten waren Joods, in Eindhoven. Philips, de lampenfabrikant, die was nondejuu nog geparenteerd aan ene Marx, die de socialistische heilsleer had bedacht. Op de ene of de andere manier gingen Jodendom en socialisme samen, beide uit op ondermijning van het gezag der enig zaligmakende moederkerk. Als nu de arbeiders van de Bond en de Joodse sigarenfabrikanten tezamen het moeras ingingen ten gevolge van de stakingen, dan was dat onderdeel van Gods Heilsplan, zo orakelde Dorus. Hij herhaalde hier een kanselarij, gehouden in de Sint Joriskerk in Stratum, alleen nu gelardeerd met wat sappige bijzonderheden over het particuliere leven van de fabrikanten bij wie geen arbeidersmeisje veilig was. Het Gestelse kapelaantje zat te blozen als een schoolmeisje. Maar Dorus had ook behoorlijk wat bordeaux gehad. Afremmen maar, besloot Woensel.

Maar Strijp gaf hem de kans niet. "Gròòt gelijk, Stratum heeft daar gròòt gelijk!" klonk daar ineens het misthoorn-geluid van Strijp, terwijl hij een kniegewricht van een kapoen vakkundig knikte: "Het is allemaal de schuld van de socialen. De arbeider heeft zich tot arbeid verbonden met zijn contract en niet tot staken! De rooien maken de mensen de hoofden op hol met hun ideeën over sociale gelijkheid en rechtvaardig arbeidsloon. Wij moesten er nog eens een hebben zoals Mussolini, dan zouden ze wel koesjes zijn. Die respecteert tenminste het kerkelijk gezag. Tucht, discipline, gehoorzaamheid, dáár gaat het om. Gewerkt moet er worden in het zweet van uw aanschijn. Dat leert ons onze Goddelijke Zaligmaker. En niet dat er eerst een pensioenfonds moet zijn om de ouwe dag te genieten, dat zeg ik ervan. Weg met de socialen! Leve de Willemien!"

Wie, in aller heidenen naam, was Mussolini nu weer, dacht Woensel. Het klonk als kachelglans, maar dat kon het niet zijn. Strijp schermde altijd met namen, alsof hij bij de Groten der Aarde kind aan huis was. Laatst had hij het ook gehad over Von Hohenzollern, Woensel had nog, geïmponeerd, gedacht dat dat een oom van Strijp was. Bleek achteraf dat Strijp het had gehad over de ex-Duitse Keizer in Doorn, die dag in dag uit houtjes stond te

hakken tegen de zenuwen in de achtertuin van zijn kasteel. Zo te zien wist Gestel ook niet bij benadering wie die Mussolini was, dat kwam goed uit. Maar zijn kapelaantje, die in Rome gestudeerd had, wist er natuurlijk weer alles van. De eerste minister van het Koninkrijk Italië, een groot vriend van de Kerk. Hij ging met de Paus een overeenkomst sluiten om de verhouding tussen Kerk en Koninkrijk definitief te regelen. Een Concordaat. Alleen het kerkelijk huwelijk zou in Italië rechtsgeldig zijn, in alle lagere scholen zou voortaan een kruisbeeld prijken en katholiek katechismus-onderricht zou voortaan verplicht zijn. “En in elk groot station voortaan een wachtkamer voor Kardinalen, die als Prinsen van den Bloede behandeld moeten worden!” barstte Dorus uit. Toemaar. Die zag zich al als zo’n Prins, wat ik je brom. Hij had nu al hemel en aarde bewogen om klein paars¹¹⁸ te krijgen als geheim kamerheer van de Paus¹¹⁹, dat wist iedere priester in het bisdom. Het was hem nog gelukt ook, al was hij bepaald niet tactisch met zijn donderpredicaties tegen de groot-industrie. Op de kansel liepen zijn emoties hem nogal eens uit de hand. Kwam hij in botsing met gemeente en de vereniging van industriëlen, terwijl hij later niet kon ontkennen wat hij gezegd had: tweeduizend mensen hadden hem gehoord. Maar ook van de arbeidersbeweging moest hij niets hebben. Hoe kwam hij toch aan die bijnaam, “Rooie Dorus”? Lampenfabrikant Gerard Philips hield er een woningbouwpolitiek opna. Voor geschoolde arbeiders en het hogere kader deed hij complete dorpen stichten, met fraaie woningen voor opzichters en administrateurs. Water, electra, gasaansluiting in de keuken. Ook voor de arbeiders, een plee in de woning! Voor ingenieurs en technici zelfs een badkamer met douches en een bad, Woensel had het niet kunnen geloven. Hij kon als pastoor natuurlijk niet zelf gaan kijken. Maar de kapelaan was op huisbezoek geweest. Die was opgewonden komen vertellen over die plee. Je trok aan een touw en dan kreeg je een bruisende kolkende watervall! Maar hygiënisch was het wel. Wat was daar tegen? Dorus vond het in strijd met de standen die God had gewild. Maar zei Christus soms dat een arbeider geen plee mocht hebben met watercloset? Welnu dan! Enfin. Een opbruise man¹²⁰. Die Dorus dan, al was dat in dit

In deze tijd, de dertiger jaren, waarin deze Krans gehouden wordt, droegen in Brabant en Limburg de priesters op straat hun kleding van geestelijke. De ordelingen (uit de kloosters) hun habijten en de wereldheren hun togen met de ronde vilten hoeden of de hoeden van zwaar gestreken dassenbont (als de betrokkene rijk was), met de rechtsafhangende kwastjes. De toog was van voren met heel veel kleine knoopjes gesloten. Daarover op borsthoogte een greinen sjerp die ook weer rechts dichtgestrikt was: een pastoor liet de sjerp afhangen met de nuffige franje, een kapelaan had hem koket gestrikt in een soort vlinder. Daarop kon diverse garnering paars zijn aangebracht. Op die toog. De eenvoudigste variant was die, waarbij de priester de knoopjes voorop paars met de knoopsgaten paars omboord had. De manchetten aan de mouwen waren ook paars omboord met drie knopen in hetzelfde garnituur met een zijden paarse sjerp op de borst. Dat was “klein paars”. Dan hoorde je protocollair tot de Pauselijke Hofhouding, meestal was je Geheim Kamerheer in Gewone Dienst. Er waren meerder rangen daarboven, allemaal kenbaar door steeds méér paarse orneringen. Een kanunnik droeg het schoudermanteltje tot aan de ellebogen, van voren open, met paarse voering. Men kon dan nog een prelatenbef voeren, enz. Belangrijk was of men een zegelring vanwege het Vaticaan verstrekt kreeg, dan begon het ergens op te lijken, dan was men Protonotarius Apostolicus. Dan had men het recht namens de Heilige Stoel te zegelen. Dat kwam niet veel voor. Wie de paarse sjerp had veroverd heette voortaan “monseigneur” een aanspreektitel van het Franse Hof voor Edelen van Prinselijken Bloede. Het borstkruis afhangend op de vierde knoop van boven was alleen voor Bisschoppen. Maar daartussen in waren er nog meer versieringen. Rooie Dorus was al jaren bezig met klein paars te veroveren; hij kreeg het uiteindelijk ook.

¹¹⁹ In 1922 had Dijkmans het eindelijk voor elkaar. In 1929 kreeg hij ook nog eens het Officierskruis van de Orde van Oranje-Nassau. In 1937 overleed hij nog als residerend pastoor.

¹²⁰ J.J.M.Sicking, *Bijdragen tot de geschiedenis van Eindhoven, Sint Joris in Stratum, Uit de Geschiedenis van kerk en parochie*, Uitgegeven vanwege de heemkundige studiekering “Kempenland”, Eindhoven 1958, pp. 73-79. “Rooie Dorus” is een bijnaam die Dijkmans als surveillant heeft verworven op het kleinseminarie. Maar waarom dan, dat blijft duister. Heel veel sociaal gevoel kan hem niet toegerekend worden. Hij was wel aanhanger van de Katholieke charitas, maar als milddadigheid, waarop men geen recht kon doen gelden. De gedachte dat men recht kan hebben op een

verband misschien een vreemde uitdrukking. Dorus bemoeide zich overal mee. Ook met Philips. Dat zag het Bisdom niet graag. Diepen, de Bisschop, Deftige Nol, kwam zelf uit een aanzienlijke Tilburgse fabrikantenfamilie. Hij had verschillende Eindhovense fabrikanten tot geldschietters voor zijn kerkenbouw en Zijn Doorluchtige Hoogwaardigheid kon het maar al te best vinden met Baron Van Wijnbergen, de voorzitter van de Rooms Katholieke Staatspartij, die vooral opkwam voor de belangen van de hogere middenstand en de geldhebbers zoals Regout, Brenninkmeyer en Bahlmanns. Philips gaf ook aan de fondsen van de Bisschop, al trok hij zich niets van de lagere geestelijkheid aan. “Ik zeg je” aldus Strijp, “die Mussolini, dat is een vent naar mijn hart. Die wordt nog wel eens heilig verklaard. In Den Haag, daar is een kerk, daar is die Mussolini al afgebeeld in de apsis als één van de bloedgetuigen op Golgotha! Ene Toorop heeft dat tafereel geschilderd. Als mijn kerk niet neogothisch was, liet ik het óók doen. Al was het maar om die verrekte Jood van een Elias te pesten.” Dat was een grote textielfabrikant aan de Willemstraat in Strijp. Die zich erop toelei, samen met Philips, de arbeiders te pressen om op feestdagen van Rooms-katholieke Heiligen dóór te werken. Laatst nog, op Petrus- en Paulusdag had hij daardoor de processie verziekt die Strijp had willen houden. De helft van de harmonie was niet komen opdagen, nu Philips ook liet doorwerken. Toestanden, toestanden.

X.2.De wingewest-idee

De Republiek gaat Brabant grotendeels exploiteren als wingewest. Het is een kolonie, waar inboorlingen wonen die beheerd moeten worden in het belang van de provinciën boven de grote rivieren. Ze mogen hun eigen ondergrondse cultuur erop nahouden, met de daar bijbehorende gebruiken en regels die ze zelf mogen handhaven. Daarbij mogen ze zelfs geweldsmiddelen bezigen, de Republiek zal niet tussenbeide komen of de inboorlingen moeten belangen van de Republiek schenden. Ze mogen daarom eigenlijk best katholiek zijn en datatholicisme practiseren, als het maar niet te openlijk gebeurt. Ze mogen dus die missionarissen uit Mechelen eigenlijk best bestendig huisvesten, zo is het oordeel van de gezagsdragers die vanwege de Republiek toezicht komen houden in de streek. De missionarissen moeten geen politieke preken houden. Ze moeten zeker niet aanzetten tot verzet tegen Staats gezag. Beter is het als ze vermanen dat de overheid het zwaard niet tevergeefs draagt en dat haar bestaan van God gewild is. Dat kunnen ze toch doen, dat staat in Romeinen XIII en dat geldt ook voor de roomsen. Maar verder gaan ze hun gang maar, als ze maar preken dat men verdraagzaam moet zijn, liefdadigheid moet betrachten en eens anders vrouw niet moet begeren, toe maar. Doen ze dat niet, ruien ze op tegen dat gezag, nou ja, dan worden ze uitgezet. Er ligt een Plakkaat klaar, dat het locale gezag daartoe machtigt. Het verklaart alle rooms-katholieke priesters van rechtswege illegaal. Al sedert 1630, herhaald in 1636. Zij “sullen hebben te vertreckken binnen den tijdt van acht dagen nae de publicatie ofte notificatie van desen”¹²¹. In 1648 wordt deze verplichting weer herhaald. Dat bewijst hoezeer de hand is gehouden aan de eerste twee plakaten op dit punt. Het taalgebruik doet sterk denken aan de terugkeerregeling van de Europese Unie betreffende de illegale vreemdeling binnen het rechtsgebied van deze organisatie¹²². Ook zij moeten “vertreckken” en doen dat (dus) niet. Net als in de Vreemdelingenwet-2000 is er echter geen uitzettingsverplichting ten laste van een illegaal verblijvende persoon. Een rechtsverplichting om de priester die aangetroffen wordt op het grondgebied van de Generaliteit te verwijderen is toch niet handhaafbaar. Want waar moet men hem heen brengen? Over de grens met Zuidelijk Brabant? Dan is hij overmorgen weer in de Kempen, zij het niet aanstonds in Woensel. Hij moet natuurlijk terug naar zijn Abdij in Mechelen, maar de Staatse gezagsdragers en hun knechten mogen Oostenrijks grondgebied niet betreden. Dus terugleiden naar zijn Abt, die dan voor ontvangst tekent, dat kunnen de Staten niet. Ze kunnen zo’n missionaris opsluiten. Totdat hij mee gaat werken aan zijn uitzetting. Dat kost geld. Wie zal dat betalen? De roomsen, die hem tot zijn bediening in Woensel verzochten?

121

Bevestigd en opnieuw bevolen wordt “dat alle abten, prelaten, paters, papen, cononicken, monicken ende alle dergelijke pretense geestelicke personen van wat qualiteyt ofte conditie die souden mogen zijn, geene uytgesondert sullen hebben te vertreckken binnen den tijdt van acht dagen nae de publicatie ofte notificatie van desen: interdicerende mids desen wel expresselijk aen deselve, ende alle andere Roomsche geestelijcke personen in de voorseijde Meijerije, landen, steden, plaetsen, immer meer te komen op peyne dat deselve, sonder eenige conniventie ghemulcteert sullen worden ten minste ter somme van se hondert guldens, ende daerboven tot duysent guldens toe, boven arbitrale correctie.” Zie: Houben, *Geschiedenis van Eindhoven, de stad van Kempenland*, a.w., Vol II, pp. 51-52.

¹²² Richtlijn 2008/115/EG van het Europees Parlement en de Raad van 16 december 2008 over gemeenschappelijke normen en procedures in de lidstaten voor de terugkeer van onderdanen van derde landen die illegaal op hun grondgebied verblijven. Publicatieblad van de Europese Unie dd 24 december 2008 L348/98. Uit het taalgebruik van de inleidende overwegingen blijkt de machteloosheid van de Unie betreffende de illegale vreemdeling die stomweg niet meewerkt aan zijn uitzetting of terugleiding. Hij moet vrijwillig gaan, maar doet hij dat niet, dan zijn er twintig richtsnoeren inzake gedwongen terugkeer. In de praktijk ontleent de illegaal aan deze terugkeerrichtlijn allerlei waarborgen om niet te hoeven vertrekken en ook geen uitzetting te hoeven ondergaan. Zo was het met de “terugkeerplaccaten” betreffende priesters ook al.

Dat kan, maar die hebben weer niks of, als ze notabel zijn, weten ze van niks. Ze komen nooit in de schuurkerk, dat mogen ze toch niet? En al zijn ze dan tweederangs burgers, rechten hebben ze nog wel als ze maar geld hebben. Ze kunnen een executiegeschil beginnen bij de Woenselse Dingbank. Daar zit de schout van Woensel ook niet op te wachten.

In de schuur aan het Bageijnenbroek mag zeker een kerk gevestigd worden, mits dat maar niet kenbaar is vanaf de openbare weg. Dus: geen torentje eraan of erop, geen klokgelui, geen duidelijk herkenbare kerkraden. En natuurlijk geen processies of ommedrachten op de openbare weg en in de velden. Lijkstoeten, dat is een probleem. De roomsen hebben hun rituelen, daar hechten ze aan. En het lijk moet toch van die schuurkerk naar het katholieke kerkhof gedragen worden, op plechtige wijze, dat spreekt. Dus met een kruis voorop en soms met flambouwen rondom de baar. Nou goed, dat mag dan wel, als er maar niet luidop bij gezongen wordt en als er geen vaandels bij gedragen worden met heiligenbeelden erop. Nou kan het zijn dat er een gewichtig persoon ten grave besteld wordt en dat die speciale wensen heeft geuit of dat de familie daarom heeft gevraagd. Goed, begrijpelijk, maar de stoet mag ook dan geen demonstratie worden van het katholicisme. Men moet dan ontheffing komen vragen bij het gemeentehuis in Woensel, en die kost geld. Want eigenlijk mag zoiets niet. Daarom kan de Schout geen vergunning geven, want dat kan hij alleen als iets eigenlijk wel mag. Een ontheffing dus van de verbodsnorm bij de hogere autoriteit. Aan de andere kant kan de overheid elke inkomsten gebruiken, dus moeten we niet kleinzielig doen. De klok in de Oude Toren mag geluid worden bij zo'n lijkstoet, als die passeert langs de klokkenhal. Je kan het wel verbieden, maar de mensen doen het toch. Dus dan maar een aparte toeslag op de ontheffing. Is er een ontheffing, dan moet de dominee van Eindhoven, die ook deze Woenselse kerk voorziet van het Woord des Heren, niet zeuren. Komt hij toch meieren, dan wordt hij afgepoeierd. Hij gaat dan klagen bij de Staten-Generaal in Den Haag, het hoogste gezag in dit koloniale Brabant, Staats-Brabant of Generaliteitsland. Goed. Hij doet maar. De Staten kijken dan de ontheffing na, dat duurt een tijdje. Dominee hoort dan niets en moet nieuwe lijkstoeten dulden, want door een klaagschrift uit te brengen heeft hij de zaak rechtsaanhankelijk gemaakt en naar goed gebruik worden dan tussentijdse rechtsmaatregelen van overheidswege geschorst. Hebben de Staten geen zin in de zaak, dan moet de klager in persoon gehoord worden ten overstaan van de Raad van State. Dus Dominee moet de Moerdijk over, een levensgevaarlijke tocht. Hij kan ook een procureur inhuren bij het Haagse practizijns, dat kost hem klauwen met geld. Vindt de Raad dat de beklagden binnen de termen van de ontheffing hebben gehandeld, dan is Dominee de centen kwijt. Zijn klaagschrift wordt niet-ontvankelijk of antidotaal verklaard, hij mag zelf in het Regtsgeleerd Woordenboek van Thymon Boeij nakijken wat dat betekent. Dat heeft hij niet, maar dat kan hij uit Den Bosch laten komen of daar kan hij heen gaan om het bij de provinciale baljuw of hoogschout in te zien. Aan de beschikking van de Raad is in zo'n geval toch geen touw vast te knopen, dus dat wordt studeren. In de doodenkele keer dat de Raad het klaagschrift wel gegrond acht, had Dominee beter meteen zaken kunnen doen met Vorster, Drossaart of Schout van Eindhoven: die hadden dan de ontheffing op grond van dwang, dwaling of bedrog ongeldig en nietig verklaard, een zware boete opgelegd aan alle destijds rouwenden en de buit gevieren gedeeld. Maar dat is dan minstens vier jaar later. Vaak moet de Dominee dat soort kunsten overigens niet uithalen, want dan wordt hij eendrachtig door de burgerlijke autoriteiten, die vaak katholiek zijn gebleven of nog steeds veel begrip hebben voor de katholieke gelovigen, zo dwars gezeten dat hij verplaatsing aanvraagt bij de Synode. Dit soort gezeur veroorzaakt altijd onrust en dat kunnen de borgemeesters, schepenen en schout niet hebben. Zij moeten die bedwingen en niet die Dominee met zijn tale Kanaäns die niemand begrijpt of verstaat.

Nu moesten de katholieken niet denken dat ze de kachel met de Haagse heren konden aanmaken. Op de eerste plaats werd de burgerlijke stand weggehaald bij de pastoor. Die komt te liggen bij een gerechtssecretaris vanwege de openbare gemeente. Wil men trouwen, dan geeft men dat aan bij die secretaris. Die haalt er de Dominee bij, die het sluiten van het huwelijk constateert. Hij treedt hierbij niet op als bedienaar van enig sacrament en men begrijpt, dat van katholieken niet verlangd mag worden dat zij instemmen met een plechtige inzegening van hun band door Dominee. Zij mogen dus verzoeken dat hij dat nalaat. Maar pas op: daarmee geven ze wel aan, dat ze actieve katholieken zijn. De secretaris neemt acte

van de weigering om de zegening te aanvaarden. De documenten worden daarna ingezonden bij de schout en eventueel bij de Bossche hoogschout. Wie geld heeft mag dan wel goed oppassen. Hij wordt in de gaten gehouden en een openlijk blijk van katholicisme is gauw gevonden: een kruistekentje op borst, schouders en voorhoofd met tippende rechtervingers is al voldoende. Een boete. Zo is het in het begin. Maar ook dat blijkt niet goed handhaafbaar en trouwens, waar moet de schout al die verspieters vandaan halen. Maar steekproeven zijn altijd mogelijk. Men kan natuurlijk ook bij de gerechtssecretaris wegblijven. Prima, maar dan is er géén wettig huwelijk. Dan zijn de kinderen onwettig en kunnen niet erven. Als je wat vermogen hebt is dat onaangenaam. Op onwettig doodgaan staat nog geen boete, maar daar wordt aan gewerkt. De priester die zich in het hoofd haalt buiten de gerechtssecretaris om een kerkelijk huwelijk te sluiten begaat een misdrijf. Hij gaat in de bak, vrijkopen is duur. En komt hij vrij, dan moet hij “vertreckken”. We zagen al dat daar meestal niet veel van terecht komt, maar de overheid kan nu de pasgehuwden hoofdelijk voor deze verwijdering aanslaan en dat loopt in de papieren.

Het schoolbedrijf is niet vrij. Dat was het nooit, maar nu moet het ook bepaald gereformeerd zijn. Daarop zal de Raad van State toezien in Den Haag. Daar moet men vergunning halen om een school te beginnen. Dat wordt geregeld bij een *Schoolreglement* van 1658. De Raad wijst dan de gereformeerde classis aan van het rechtsgebied waar de school gehouden zal worden. Die neemt de aspirant schoolhouder en zijn meesters examen af. Ze moeten kunnen lezen, schrijven en rekenen. Maar ze worden ook getest op Bijbelkennis, dat is erger. Dat doet de classis door de houder de Psalmen Davids te laten zingen. Of de meester. Dat kan hij van een priester niet leren. De Raad weet heel goed dat in de Kempen de meeste kinderen tóch rooms-katholiek zijn en de pest hebben aan protestantse kindertjes. Daarom geldt hier de instructie dat de houder er borg voor staat dat de gereformeerde kinderen niet worden “gequelt, gelastert ende verdoemt”. Dat was dus staande praktijk, dat laatste.

In deze nieuwe rechtsbedeling wordt het dus lastig jongens klaar te stomen voor een basisopleiding voor het priesterschap. En zeker als de maatstaven van het Trentse seminariedecreet gevolgd moeten blijven worden. Rome blijft daaraan vasthouden. Maar tóch blijven Woenselse jongens geïnteresseerd in het priesterschap. We zien ze terug in de *analecta* die Coppens en Schutjes zo ijverig in de negentiende eeuw samenstellen voor het Bisdom Den Bosch. Er is eigenlijk nauwelijks onderbreking en het zijn er veel. De Woenselse jongens doen het goed! Hoe is dat dan gegaan? Wel: in de Kempen zijn de Hollandse Staten de baas. Maar in heel Brabant liggen de wonderlijkste juridische enclaves waar die Staten niets te vertellen hebben. En verder competeert Roermond niet onder de Republiek, dat hoort bij het Roomse Duitse Rijk. En daar is een goed Latijns College. En een Groot-Seminarie. Dat aan de eisen van Trente voldoet. Dichterbij is echter het Land van Ravenstein. Dat is uitgezonderd van de jurisdictieregelingen van het Verdrag van Münster van 1648. Er is een verschrikkelijk ingewikkelde overgangsregeling die niemand begrijpt. Maar uiteindelijk is hier een Duitse Hertog, die van Neuburg, die de dienst uitmaakt. Die is rabiaat katholiek. En verdrijft zelfs alle protestanten uit zijn Land van Ravenstein. Hij is gek op Jesuïeten, die hij ruime middelen gunt om een Latijnse school te stichten. Die staat onder de patronage van Aloysius, de stichter van de Jesuïeten-orde, dus dat zit snor met dat onderwijs. Wat nu, als ze priester willen worden? Dan gaan ze naar het College op de Hoge Heuvel in Keulen, in het Latijn: *Collegium Alticollense*, en daar is een Groot-Seminarie speciaal voor de Nederlandse missie. De eerste echte missie-prelaat, Sasbout Vosmeer¹²³, heeft het opgericht. Sasbout is een steile man, een asceet, een echte contra-reformatoricus. Hij vindt Keulen een soort *safe heaven* voor katholieken als hijzelf. Keulen deed al veel aan de priesteropleiding voor het Bisdom Utrecht sedert 1388; ze kennen daar de eigenaardigheden die in deze gezellige moerasdelta zo welig tierden. De Woenselse jongens kunnen ook naar Leuven. Daar zijn zelfs meerdere groot-seminaries tot hun beschikking. Maar willen ze nog terug als priester naar hun geliefde Kempen, dan kunnen ze dat voorlopig beter uit hun hoofd laten. Leuven, dat is Brussel. En Brussel is een voorpost van Madrid. Die jongens komen de grens niet makkelijk

¹²³ Delft 1548 – 1614 Keulen. Hij wordt in 1612 Hoofd der Nederlandse Missie. Hij krijgt de rang van Apostolisch Vicaris. Daarover nader hieronder.

over, of liever, ze lopen bij hun inleidingen als kapelaan al tegen het licht. Later, als de Republiek steviger in het zadel zit, wordt het makkelijker. De schout incasseert admissiegeld als hij de inleidingsbrief ziet van de nieuwbenoemde, Leuven heeft in het Brabantse een goede naam, vooruit, niet zeuren. Een belangrijk Leuvens College voor Nederlandse missionarissen is daar ook een *Collegium Alticollense*. Maar dat betekent dat het gewoon hoog op een heuvel ligt. Het heeft een uitstekende naam. Weten de ouders het nog niet zo precies met hun zoontje, dan kan hij ook naar de Fransiscanen in Megen, dat is eigenlijk óók vlakbij. Hier is de Graaf van Megen de baas. En ook hij is het katholicisme toegedaan. De Staatsen jagen de Minderbroeders Fransiscanen uit Den Bosch. Maar die kunnen in Megen terecht en mogen een kloosterschool houden waar je de humaniora kan leren. De Paters van Megen zwerven over de Kempen uit als missionarissen en Schutjes verhaalt gaarne hoe zij daartoe zich als landarbeiders vermommen met een blauw kiel of met een zwavelmars op de rug de marskramer uithangen¹²⁴. In Gemert bevindt zich óók een dergelijke immuniteit met ondernemende paters en in Weert zitten de Augustijnen en ook daar kun je naar school. Dan is er nog de enclave Luiks-Gestel, dat valt waarachtig nog onder de jurisdictie van de Prins-Bisschop van Luik en daar is óók een Latijnse school. Je moet dus alleen naar Keulen of Leuven als je echt de finale wijdingen wilt, maar dat is niet onoverkomelijk. Dat was vroeger óók zo in veel gevallen.

Na zekere tijd vinden de Staten dat nu alle hogere ambtenaren maar vervangen moeten worden door gereformeerden. Ze hebben twaalf jaar de tijd genomen; in 1660 komt het desbetreffend decreet af. Dat is het *Reglement op de Politijque Reformatie*. Dat mag er wezen¹²⁵. Lagere ambtenaren moeten beloven niets tegen de gereformeerde religie te ondernemen. Dat geldt ook voor de zogeheten vrije beroepen: notarissen, advocaten, postmeesters. Inzonderheid mogen Dominees, diakenen en ouderlingen niet gepest worden of bedreigd, niet op straat, niet thuis en zeker niet in de kerk. Uit de herhaalde aandrang om deze voorwaarden te gehoorzamen blijkt wel dat het hier een moeizaam punt geldt. Maar in Woensel komt het pas in de achttiende eeuw op dit punt tot openbare ongeregeldheden.

In Amerika gold lang de tweedeling van WASPs tegenover de “anderen”. Met het acroniem doelt men op *White Anglo-Saxon Protestant*. Dat zijn de echte Noord-Amerikanen. De rest is wel eventueel staatsburger, maar het is ergens vullis. Dat proberen de Staten in de Kempen óók te bevorderen, zo’n tweedeling. De HOPO’s versus de KATHO’s. Het eerste slaat op Hollandse Protestanten. En de KATHO’s zijn NONO’s. Maar het lukt niet best. Er zijn BRAPO’s en die blijken KATHO’s te zijn en hebben de pest aan de HOPO’s. Die worden flink gejeind, steeds aanmerkelijker naarmate de Vrede van Münster meer geschiedenis is en de HOPO’s zonder KATHO’s niets vermogen. De KATHO’s worden bij toerbeurt aangeslagen, maar de BRAPO’s voeren dat niet uit en desgevallend ter verantwoording geroepen blijkt iedereen NONO.

De Kempen blijven gebezigd als militair barrière-terrein. Valt straks de Zonnekoning binnen, in 1672, dan vechten de Staten de slagen uit op de Woenselse Heide, in geen geval binnen de randstad. Dat blijft zich herhalen. De Woenselnaren hebben van de slag nog niet eens zoveel last. Maar wel van de inleidende manoeuvres, de inkwartieringen, de inbeslagnemingen en de plunderingen door deserteurs. Dat wordt standaard in de eerste helft van de achttiende eeuw. Den Haag laat het koud. Daarom laat Woensel Den Haag koud. Reciprociteit ook hier. Daarom baart het verwondering dat in de negentiende eeuw er een punt van wordt gemaakt dat Woensel niet wat enthousiaster is voor Den Haag. Waarom zouden ze nu net bij de tiendaagse veldtocht de Prins van Oranje komen toejuichen? De belastingen blijven, als voorheen, aanmerkelijk, al raken ze niet meer tot retorsiehoogten. Maar de aanwending van de gelden geschiedt in Holland, niet in de Kempen. Wil men een grintweg naar Liempde? Goed, zelf betalen, ook al heeft men net aanmerkelijk moeten dokken voor verkeer- en waterstaat. Wil men doortrekking van de Bossche Baan? Idem dito. Belastingontduiking wordt dus volkssport. Niet numero uno, dat blijft het verheimelijken van het verblijf der missionarissen. Die komen inderdaad soms uit Mechelen, maar ook wel uit de genoemde

¹²⁴ Schutjes, a.w., Deel V, pp 46-62.

¹²⁵ Van den Brink, *De Grote Overgang*, a.w., p. 211.

exterritorialiteiten van Grave, Gemert en Ravenstein. Die zijn niet onderworpen aan het gezag van de Republiek. Het zijn juridische enclaves. Daar zitten zelfs Jesuïeten, in Ravenstein en daar kun je klein- en grootseminarie volgens de Trentse voorschriften lopen. Maar dat laatste is dan alleen voor Jesuïeten en dat willen toch veel Woenselnaren niet. Ze willen het gemoedelijk houden. Dus als ze pastoor willen worden gaan ze dóór naar Leuven, naar een meer gematigd groot-seminarie, bijvoorbeeld van de Augustijnen of de Franciscanen. De bloem van de slimme Woenselse jongetjes gaat daarheen uiteindelijk: naar Leuven. Ze praten daar ook Brabants, dat mondt toch beter. Ook al worden ze niet altijd priester, laat staan Jesuïet.

De Staten liggen overhoop met het Huis van Oranje. Dat eist op dynastieke gronden de soevereiniteit op over de Republiek. Maar die oppermacht eisen de Staten zelf op. Van Oldenbarnevelt, de eerste Minister van Buitenlandse Zaken heeft het tegen Maurits afgelegd, maar dat zal de Staten niet nog eens gebeuren. Daarom hollen de Staten de bevoegdheden uit die zouden kunnen voortvloeien uit het feit dat Oranje heer is van Woensel. Oranje is óók nog Heer van Strijp en Eindhoven en Stratum. Op die manier zou hij indirect ook in de Staten nog een rol van betekenis kunnen spelen. Dat moet niet, aldus de Hollanders. Dat doen ze door Brabant vertegenwoordiging in de Staten-Generaal te weigeren en de Kempen te denigreren en te negeren. Het wordt in geen Staats besluit dat dit gebied raken kan gekend. En voorts door alle aanslagen door of vanwege de Oranje-heerlijkheid zoveel mogelijk niet-executabel te verklaren. Hier, maar ook elders in Brabant. Geen geld, geen Zwitsers. De Woenselnaren vinden het best. Dit is nog eens hogere politiek.

We zitten nu op een markeringspunt van de Woenselse kerkgeschiedenis. Woensel is geen dekenaat meer in het Luikse bestel. Het was daarin één van de grootste van dat aartsbisdom. Het aartsbisdom kende buiten Luik zeven aartsdiakonaten, achtentwintig dekenaten en tweeduizend volwaardige parochies. Woensel ligt in het aartsdiakonaat Kempenland. Dat is ook het grootste aartsdiakonaat. Daarvan is Woensel het grootste dekenaat in de vijftiende eeuw. Coppens vermeldt met onzag hoe ver dat dit dekenaat nog strekte in België, zoals we nu zouden zeggen. Maeseijck, Beeringen, Susteren en Wassenberg horen ook tot het aartsdiakonaat Kempenland maar zijn niet zo oud en eerbiedwaardig als de Dekening van Woensel. Men erkent dat Woensel een geschiedenis heeft die *immemorable tempora* erkend is: dat wil zeggen: voordat de schrijfkunst in deze streken is doorgedrongen. Het Bisdom Luik heeft naamlijsten, van die “procgiën” die onder Woensel ressorteren, en die hebben “pouillés” moeten indienen bij de Aartsdiaken in 1441, om deze tot belastingaanslagen in staat te stellen naar rato van de kerkelijke bezittingen die de parochie kon uitbaten. Een “pouillé”¹²⁶ is een register waarin actes worden vermeld zonder dat de inhoud van de acte wordt weergegeven. Het is dus een zogeheten *tertiaire* bron voor de kerkgeschiedenis. De primaire bron is de kerkelijke acte waarin de gerelateerde gebeurtenis inhoudelijk wordt gerelateerd. Een kerkwijding, een communiefeest. Een kerkelijk jubileum, de verwerving van klokken, de aanschaf van kerkkassen, de verpachting en verdagging ervan. Hoe, waar, wanneer, voor wie, waarom, wie waren er bij en hoe is het verder gegaan. Waarom stortte de toren in en wie heeft een lijk ontvreemd. Die primaire bronnen zijn heel schaars in de tijd van het Woenselse dekenaat. Het zijn geen ego-documenten, waarin iemand vanuit zijn persoonlijke perspectief iets beschrijft, zonder zijn emoties te boek te willen stellen, al kan hij ze vaak niet verdoezelen. Ze zijn handgeschreven, die primaire documenten, tot diep in de twintigste eeuw. Nadien kunnen ze getyped zijn en van carbon-copieën zijn voorzien tot 1960. Ze zijn uiteraard het meest informatief, maar er is ook het meest mee gerommeld. Ze zijn soms bijna verbrand, aan waterschade blootgesteld, uit hun registers gescheurd, van commentaar voorzien en, helaas, onnoemelijke malen verhuisd, opnieuw gecatalogiseerd en vernummerd. De secundaire bronnen zijn de commentaren op deze acten. Die kunnen geschreven blijven, maar ook vaak gedrukt zijn. Grammaye en Pa(s)quay zijn zulke commentatoren wat deze Woenselse dekenale periode betreft. Maar Coppens en Schutjes óók. Ze sommen eerst op. Wel is waar systematisch, maar ze geven lijstmatig data en cijfers weer. En dat becommentariëren ze dan. Het pouillé dient daarbij als interpretatiemechanisme

¹²⁶ Pouillé komt van polypticum: een register om daarin openbare acten en bijzondere, private acten, in te schrijven. Een heel belangrijk pouillé is dat van 1558, dat de laatste verzamelstaat van het oude Luikse Bisdom oplevert. Zie: Schutjes, a.w., Deel I, pp. 22-26.

en leidraad wanneer een primaire bron in tijd te situeren is en of het voldoende accuraat is naar tijd, plaats, personen en getalsmatige opgaven. Woensel heeft een klok, die weegt zoveel kilo, dus Woensel moet dan en dan zo zo rijk zijn geweest, ik geef straks een staaltje van deze redeneringsmethode. Of: die Woenselse kerk heeft drie altaren, daarop zijn die-en-die fondsen (beneficiën) vastgezet, dus de kerk moet minstens die-of-die inkomsten hebben gehad. De primare bron hoeft geen openbare acte te zijn, de secundaire is dat altijd, óók in boekvorm. Maar het “pouillé” is zelf ook weer een openbare notariële acte, zoals de registers van percelen bij het kadaster. De bedoeling is dat derden het “pouillé” ook raadplegen voor de herleiding van eigendoms- en bezitsrechten. Wat het relateert is intellectueel wáár, tenzij het tegendeel zou blijken via wettige bewijsmiddelen en een rechtmatige bewijsredenering. De bisdommelijke analecta zijn altijd gebaseerd op deze pouillés; de analecta verhalen de belangrijke gebeurtenissen binnen het diocees.

Eén derde van het Luikse Aartsdiakonaat in het Zuid-Oosten van Brabant werd dus volgens de gezamenlijke pouillés van onder de Oude Toren aan het Kerkeind bestuurd¹²⁷. En dat dekenaat was véél groter dan dat van Cuyk en Hilvarenbeek. Het strekt tot aan de eerste grens met de Haspengouw op een zeker moment. Die Woenselse Deken, die kun je gerust met een Bisschop vergelijken als het om de omvang van zijn rechtsgebied gaat; omdat hij ook burgerlijke bevoegdheden had, van publiekrechtelijke aard, zouden wij nu zeggen, was zijn macht zelfs veel groter dan die van de Bisschop van Den Bosch rond 1900! Aan de Oude Toren kun je het nog zien. Zo’n toren zie je niet veel in de Kempen. En dan is hij tegenwoordig niet half zo indrukwekkend als dat hij ooit was: zijn spits, ik zei het al, is stukken lager. De kerk is zeer aanzienlijk: het hoogkoor zou dan 1450 ook aanmerkelijk zijn uitgebreid, was Luik niet kort daarop vernietigd en ontdaan van zijn onaantastbaarheid als Bisschopstad. “Stripe kerk” is een filiaal van deze middeleeuwse basiliek, een onbenullig rectoraatskerkje. Dat is dan rond 1400. Het wordt achteeloos een parochiekerk, zonder veel omhaal, want Woensel staat hiërarchisch ver boven dat gehucht dat nooit een toren kan bouwen, al heeft het in 1462 drie enorme klokken hangen in een luidhuis¹²⁸. De Trudo-klok was 1750 kilo en 135 cm in doorsnede. Dat was een enorm gevaarte. De Strijpenaren zijn er trots op, het is een legendarische klok. Mensen komen om dit wonder te zien en te horen luiden. Maar Woensel heeft dan al lang een klok van 2500 kilo hoog in de Oude Toren. Daaraan zijn de mensen gewend. Die hangt er dus al even. Hoe belangrijk moet dat Woensel dus zijn geweest! Bedenk toch hoe moeilijk het was in die tijd om alleen al de klokkenspijs, vereist voor het gieten van zo’n klok, te vervoeren. De klok zal wel ter plaatse gegoten zijn, wellicht door de destijds befaamde Zeelstman, inderdaad een man uit Zeelst. Daar was dus geld voor, ruim geld. Want het had ook veel minder gekund. Je moet het vergelijken met de klokken en klokkenstoelen uit die periode: die van Hilvarenbeek en die van Oisterwijk, beiden niet de geringsten in het diocees van Luik. Neem die van Oisterwijk. Daar is bij de afbraak van de oude kerk in 1894 ook een luidbalk tevoorschijn gekomen, uit 1610. Aan de dikte en omvang van de balk, de gaten voor de verbindingsmoeren en schoeren kun je zien wat voor klok daaraan zou moeten hangen. Wel, deze balk haalt het in dat opzicht niet bij die van de stoel die 1650 in de Oude Toren komt. Ook al is het opschrift van deze Oisterwijkse luidbalk in het Latijn. Aan de balk kun je zien, hoe zwaar de klokken moeten zijn geweest. En verder hebben we tekeningen van de Oisterwijkse middeleeuwse toren: die van Woensel is veel en veel zwaarder en breder¹²⁹. Ik verwijs naar foto 27545 uit Eindhoven-in-Beeld en het balkopschrift: DIT.WERCK.HEEFT.GEMACKT /JACOP.HANDRICKX.ENDE.FRANS/JANSSEN. ANNO.1650.

¹²⁷ We vinden de opsomming van de volkomen parochies in het dekenaat Woensel over 1553 ex registro absentiarum onder paragraaf IV bij Schutjes, a.w., Deel I, pp. 41-46. Achel, Neerpelt, Overpelt horen er zondermeer toe. Woensel heeft dan drie altaren, een toegewijd aan Sint Nicolaas (!) en Cyprianus en een aan Maria. Het deelt het pastoraat met Eindhoven en kent twee vicarissen-rector. En toen was de neergang in Woensel al ingezet.

¹²⁸ *Stripe kerk*, a.w. pp. 23-26 met literatuurverwijzingen.

¹²⁹ Zie: Christof van Buijtenen, *Een kerk met een hart, Een kijk- en leesboek bij gelegenheid van 100 jaar Sint Petrus Banden kerk te Oisterwijk*, pp. 11, 25, 37. Die “seer groote procgie-kerk” werd in 1587 door de Staatse troepen onder aanvoering van Von Hohenlohe in brand gestoken. De toren bleef staan maar kon geen klok meer dragen. In 1606 werd opdracht gegeven een nieuwe klok te gieten, maar de toren stortte ineens in, samen met het langschip.

Je moet er de klokken bij denken, die er destijds in gehangen hebben. Uit de eerste decennia van de vijftiende eeuw: Het is niet goed denkbaar dat Strijp, als succursaal-kerk, iets kan hebben gehad, wat Woensel zich niet in overtreffende trap heeft kunnen permitteren. Strathem is een rectoraat van Woensel, willen de Stratummers echt de mis horen op zondag, dan moeten zij langs de Dommel vóór het klooster Mariënhage lopen, dan via een bruggetje over die rivier langs de “Singelwal” – daar loopt dus een gracht voor, en dan bij de Fellenoord naar het Kerkeind. Stratum is een zelfstandige bestuurlijke eenheid, maar kan nog geen pastoor hebben ook al heeft het in 1338 meer privileges dan Eindhoven. In 1402 schrijft een klerkenhand: “Woensel moederkerk en Eyndhoven. Vicarie in Woensel. Vicarie in Eyndhoven. Kapel van St Georgius. Stripe kerk.”¹³⁰

Als administratief centrum geldt Woensel echter rond 1660 niet langer meer. Zeker: in 1570 heeft Metsius, de Bisschop van Den Bosch, al daartoe besloten. In 1571 treedt dat besluit in werking. Maar dat besluit moest worden uitgevoerd en die uitvoering ondervond stremming, óók al omdat Eindhoven voortdurend belegerd werd en soms vernield werd. Na 1629 is er geen autoriteit meer die op de uitvoering van de besluit toeziet. Toch ontvloeit de resterende macht gaandeweg aan Woensel: de Eindhovense pastoor schoffelt ijverig naar zich toe wat hij kan en de Woenselse ambtgenoot is in geen velden of wegen meer te vinden. Er komen twee missionarissen uit Mechelen, maar wat hun bevoegdheid is, is niet duidelijk en bovendien krijgen ze concurrentie van Fransiscanen en Augustijnen uit Megen en Weert. Ook missionarissen, ook met onduidelijke macht. Woensel wordt nu een gewone parochie, net als de anderen in Kempenland. Wél met een grote ruïne die wijst op een machtige gothische kruisbasiliek en een imponerende zware toren met hoge spits. Een rudiment, dat de passant erop wijst: hier gebeurde het, voorbijganger! Maar dat is nu voltooid verleden tijd. Ook al is de Catharinakerk in Eindhoven veel onaanzienlijker, met haar vreemde dubbele priesterkoor en afgeknotte toren, zij blijft de dekenale kerk van Kempenland. Misschien niet “in alle eeuwen der eeuwen”, *per omnia saecula saeculorum*. Maar dat zullen die tijden leren.

¹³⁰ Jean Pacquay, *Pouillés ou registres aux benefices de l'ancien diocèse de Liège*, Tongres: 1908, II

X.3.Missionarissen, schuil- en schuurkerken in Woensel

Het bijwonen van de rooms-katholieke eredienst werd aldus een subversieve daad van verzet tegen de HOPO's, het *establishment*. Wie daaraan deelnam verrichte een illegale daad en versterkte een subcultuur, die de overheid tandenknarsend moest gedogen. Zoals allen die in de zestiger jaren van de twintigste eeuw zijn opgegroeid en daarin hun puberteitsjaren doormaakten is dat van een unieke attractiviteit. Het mooiste is nog als je daarbij kun bedienen van een voor de gezagsdragers onbegrijpelijk jargon, waarin je ze subtiel belachelijk maakt waar ze bij staan. En die dimensies begon het katholicisme waarachtig te krijgen. Het was leuk om waar de vorster bij was uit te roepen: “Mardiel!” of “Nondejuu” dan wel “Jesemariamarantel!” of vergelijkbare godsverwensingen, bastaardvloeken of juist heiligenaanroepingen als “alle Santen, het bier smaakt weer best” als de Schout ook in de herberg was. De sedert oudsher toegestane processies naar Handel, Kevelaer of Lommel waren razend populair: ze richtten zich op plaatsen buiten de rechtsmacht van de Staten-Generaal, waar vooral Maria werd vereerd in diverse gedaanten of afbeeldingen en hoedanigheden. Soms als “Troosteres der verdrukten”, soms als “Sterre der Zee” of “Leidstarre der Reiziger”, als “Moeder Koningin” of “Morgenster”. Men vormde dan stoeten, begeleid van huifkarren met drank en leeftocht. In de bebouwde kom vermeed men iedere religieuze uiting, daarbuiten begon het luidop bidden van het rozenhoedje, het zingen van de bekende liederen begeleid door enige trompetten en met trommelslag of pijpers, en soms voerde men een geheimzinnig teken, alleen voor insiders herkenbaar als teken van devotie, zoals een hemelsblauwe rozet, een aardenpijpen broche met zeven sterren of zwaarden door een hart, een stralenkrans met een vis. Handel was dichtbij, vlak onder Gemert en genoot immuniteit van de Duitse Orde van Kruisridders, Franciscanen konden hier hun religieuze gang gaan. Ze hadden een groot klooster, met kruidentuin en herberg waar ook devotionalia, gewijde kaarsen, beeldjes van heiligen, rozenkransen en huiszegens gekocht konden worden. Prentachtige spreuken, versierd met godsdienstige symbolen, gevat in schelpenhouten lijstjes om thuis op te hangen bij de schouw in de herd. In Megen was het plechtiger, daar waren de geleerde instituten van de Jesuïeten, het gymnasium of de Latijnse school, maar ook de seminaria om priester te worden. Hier werden boeken verkocht, de Catechismus van Petrus Canisius, een Nijmegenaar en geleerd jesuïet of een groot octavo-boek “Triomphe der Waere Kercke”. Het bezit ervan mocht niet, daarom was het prachtig het ergens te verbergen ook al kon men het niet lezen. Op hoogtijdagen lei men het op tafel, plechtige verbintenissen zwoer men na te komen terwijl men de hand lei op dit geheimzinnige boek vol toverspreuken. Er stonden mooie plaatjes in van martelaren voor het ware geloof en een aanspraak van de Paus. Je kon voorspellingen doen door het boek kwansuis open te laten vallen en dan te kijken naar de eerste grote letter op de openvallende dubbelpagina: kwam die ook voor op een bijgeleverd briefje dan kwam een verlangen dat men koesterde stellig uit. Verder had iedereen wel ergens een soort heeroom of heerneef via-via zitten de je er verder meer van kon vertellen, dat gaf de burger moed.

De Bijbel, die haalde ons soort mensen niet in huis. Hoe dat precies zat, daarvan wist niemand het fijne, maar dat mocht volstrekt niet. Alleen priesters hadden genoeg gestudeerd om daarin te lezen en die hadden door hun wijding de Genade van Bijstand. Er was er ooit eens ene geweest, een dwarse Woenselnaar, Kup van Fried-zaliger, de wonderdokter aan het Kerkeind en barbier-chirurgijn (overal te ontbieden), die h  d er ene meegebracht van over de grens, de kanten van Leuven uit of waar dat het dan was. Een groot boek, met grote koperen klemmen en sloten. De hele Broek was komen kijken. En de heks van de Zooiloo had gewaarschuwd: Kup, Kup, wat ga-de besteken? Ge kunt geen letter als een wagenwiel zo groot lezen, gaat ge iemes bezweren? En Kup had geheimzinnig gelachen. Maar drie weken nadien was de bliksem ingeslagen bij Kup, alles tot de grond toe afgebrand. Dat kwam er nu van.

Er waren twee schuurkerken. Een, die ook bij de overheid ter dege bekend was, aan het Bageijnenbroek. Daar was nu een hoogaltaar met een retabel, voorstellende een kruisafneming. Er was een wonderdadig Mariabeeld, opgehaald uit de Dommel, bij het grote scheprad van de watermolen. Dat was afkomstig ergens uit Eindhoven, het was tijdens de roerige dagen dat allerlei militairen de streek afstroopten in de rivier geworpen stroom

opwaarts ergens. Een kloosterling die de wijk had moeten nemen verderop had zich er van ontdaan, het was niet geraten het mee te nemen, maar ook onjuist om het over te laten aan de eventuele goedwil van ketters, je wist toch maar nooit. Het kon aangeroepen worden om van de Heilige Maagd verlossing van ziektes zoals de flercijn of de zinkings en het kremerke te verkrijgen. Maar het verrichtte nog veel meer wonderdadigs, het had een grote roep. De Eindhovense Dominee had er tegen gepreekt. Het moest dus echt iets zijn, dat beeld. Het moest iets kunnen. We hadden niet elke zondag mis. Er waren twee paters, één Fransicaan maar ook een Augustijn. De eerste kwam dan uit Megen weg, uit het Capucijnerklooster daar. Hoe dat nu precies zat, dat wisten we hier niet, maar tegen dat klooster, daartegen konden de Hoge Haagse Heren niet doen. De Graaf daar had dat klooster toegestaan. Al in 1645. Een ware volgeling van de Vrolijke Frans. Hij kwam als scharensleper. Dat kon hij ook echt. Hij had er slag van met de mensen om te gaan. Hij preekte losjes, een mens moest het allemaal niet zo ernstig nemen. We waren allemaal zondaars, God zag heel wat door de vingers. Hij biechtte zich het rambam, rijen dik kwamen ze op hun beurt wachten. Het was dan gezellig druk daar op het erf bij de schuurkerk. Hij had rozenblaadjes bij zich, gewijd in Keulen en doorns uit Christus' barre kroon. Hij kon mensen belezen en beter bidden. De mensen keken naar hem uit. Die Augustijn kwam langs uit Weert, op weg naar Leuven. Hij bleef een paar dagen en gaf donderpreken. Geleerde sermoenen, daar had een mens wat aan. Laatst had hij het gehad over de *status questionis* van Gods menswording, daar waren ze ook uit Eindhoven naar komen luisteren. De eerste keer waren de mensen verschoten: zo iets hadden ze nog nooit gehoord. Maar hij zou het herhalen, toen zat de schuurkerk stampensvol. "Cur Deus Homo?" zo had hij galmend uitgeroepen, de zwarte preekmouwen dramatisch als vlerken bewegend. Sjaan uit het Derp die maar niet zwanger kon worden was er voor geknield op de eerste rij, de handen opwaarts ten hemel. En ja hoor: binnen twee weken! Pas bevallen van een zoon, ook dat nog. Zo zie je maar, God is met zijn sloren.

Soms kwam er ook een ongeschoeide Carmeliet uit Boxmeer en heel, heel soms een Jesuïet uit Ravenstein of uit Gemert, waar de Duitse Ridders de dienst hadden uitgemaakt sinds eeuwen. Daar mochten de Heren Staten ook niet optreden.. Die Jesuïeten hadden daar een Groot-Seminarie en een Latijnse School, geleerd als de neten. Die kwamen ook wel langs, die gingen dan naar Mechelen of Antwerpen, maar deden Woensel sporadisch aan. Ze hadden hier niet veel te zoeken, maar het was eens wat anders, een verzetje van het gewone.

X.4.Hiërarchische verhoudingen: de internuntius en de apostolische vicaris

Woensel was nu een nederzetting, gelegen in missiegebied. Tussen de heidenen was het gesitueerd. Het viel onder het gloednieuwe missiedepartement dat als “de Propaganda” (Dicasterio de Probanda Fide, Ministerie voor de voortplanting des geloofs) spoedig in West-Europa furore zou gaan maken. Het gold als een van de machtigste en geheimzinnigste departementen van de Heilige Stoel, de volkenrechtelijke organisatie van de Kerk naar buiten toe. Haar politieke aspiraties schenen grenzeloos, haar methoden heetten jesuïetisch, dus griezelig effectief. Het doel heiligt de middelen en weest listig als de slangen al zijt gij kinderen van het licht. De Propaganda ging haar methoden aanscherpen in de Missio Hollandica, het missiegebied der Nederlanden. Ze richtte zich vooral op de provinciën boven de grote rivieren, maar bemoeide zich ook met Brabant in dat gebied. Er was een hiërarchische organisatie nodig voor de coördinatie. Aanvankelijk leek het beter om de centrale autoriteit daartoe te gunnen aan de nuntius te Keulen. Die had in ieder geval niets van doen met de Spaanse Koning. En dat kon je van de nuntiatuur in Brussel niet zeggen. Nodeloze provocatie wilde de Propaganda voorkomen. Maar in Brussel zaten toch meer mensen met expertise over de eigenaardige verhoudingen in de Lage Landen, mensen, die deel uitmaakten van het apparaat dat tevoren ook in de Republiek en de Generaliteitslanden gezag had uitgeoefend. In de loop van de tijd werden de Keulse kantoren toch naar Brussel verplaatst. En vervolgens kreeg de nuntius aldaar de leiding. Onder mandaat van de Propaganda. Die had bedacht om de missie in tweeën te delen: het gebied boven en dat onder de grote rivieren. Boven de grote rivieren was de uitoefening van de roomse godsdienst heikeler dan daaronder. Daarboven won het protestantisme over het algemeen invloed en veld, de Dominees zaten daar het gezag voortdurend achter de broek om aan de roomse existenties een einde te maken, al lukte dat niet. Daar werden de nieuwe verhoudingen op afgestemd. Hier kwamen Apostolisch Vicarissen die permanent binnen hun missie verbleven. Een soort quasi-Bisschoppen. Die uit betere families herkomstig waren en die bij de autoriteiten als notabel goed lagen. Misschien dat ze hun Bisschopsambt konden combineren met een waardig ambt in de burgerlijke maatschappij. Ze rapporteerden aanvankelijk direct aan Keulen en pas veel later aan Brussel, aan de nuntius aldaar. Ze moesten hun bediening steeds verheimelijken. Slechts zelden konden ze binnenskamers pontificeren: hun volwaardige bisschopsambt uitoefenen. Vormen en priester-wijden, dat hoorde tot de uitzonderingen. De Apostolisch Vicaris kon dat doen via kunstgrepen. In 1677 knoopt de Republiek weer diplomatieke betrekkingen aan met Spanje. Madrid zendt een ambassadeur. Die koopt aan het Westeinde in Den Haag een aanzienlijke behuizing met binnenplaats en hof. De stallen laat hij verplaatsen. Hij laat een barokke kerk bouwen, een van de weinigen in Nederland. Die wordt toegewijd aan Thersia van Avila, echt een dramatische contrareformatorische Heilige. Soms maakt dan de Hollandse Apostolische Vicaris van die kerk gebruik om vormelingen het chrisma toe te dienen of priesters te wijden. Het staat dan zwart van het volk. Want een pontificerende Bisschop, dat is een sprookje. En de Vicaris kan dat hier doen, want het grondgebied van de Spaanse Ambassade is onttrokken aan de rechtsmacht van de Staten van Holland, het is een exterritorialiteit. Hij doet dat ongaarne. Want hij weet: de gelovigen en hun priesters betalen het gelag. Als hij nog in de stad zit nemen de Staten al wraak. Maar soms moet de Vicaris: de Heilige Stoel wil het, uit politieke overwegingen.

Daaronder die rivieren waren de katholieken veel minder in de verdrukking. Ze mochten niets openlijks, maar in besloten kring konden ze hun gang gaan. De burgerlijke autoriteiten waren daar zelf overwegend katholiek, al waren er ambten die alleen protestanten mochten bekleden omdat ze met Dominee of de classis nauw moesten samenwerken of regelmatig in Den Haag moesten rapporteren. De Dominee werd in de Kempen voornamelijk als een storend element gezien. Hij had altijd te zaniken, terwijl zijn standpunt praktisch onverkoopbaar was. Daar had je de familie Van der Haeghen uit Eindhoven. Die fokte Dominees. Die zochten emplooi. Die wilden daarom de kerken uit Woensel en Strijp gereed laten maken voor de eredienst. Dat moesten dan de katholieke dorpsbewoners doen. En die

moesten zorgen voor het onderhoud en de verwarming. Terwijl er in Strijp drie en in Woensel hooguit tien mensen kwamen luisteren naar het geloei op de kansel. De Woenselse kerk was onderkomen, verspocht en vervallen, maar toch wilden de Van der Haeghens dat koor en schip ingericht waren om grote menigten te omvatten en behagelijk te doen neerzitten. Dat was vragen om moeilijkheden. Ze konden nauwelijks de Sint Catharinakerk in Eindhoven behoorlijk van klandizie voorzien, dus wat wilden ze nou? En dat de roomsen hun dierbare klokken niet mochten bezigen bij het uitluiden van lijken, dat was toch eigenlijk zuiver pesterij. In Woensel zijn daar regelmatig ongeregelde heden over: de roomsen hebben net hun klokken in een nieuwe stoel gehangen. En nu zouden ze die niet mogen gebruiken?

Tegen die achtergrond en die sfeer kon de Brusselse nuntius makkelijker zijn gemachtigden in de Kempen rondzenden ter visitatie van de voormalige parochies en standplaatsen dan in Holland en Utrecht. Wat voor kerkelijke rang moest die functionaris dan hebben? Dat was iets nieuws. Een vraag die ook rees ten aanzien van de gemachtigden die in de Provincies boven de rivieren rondtrokken. Hij moest kunnen vormen, de kerkelijke bevestiging sacramenteel uitdrukken dat een jong-volwassene bewust van heler harte bij de geloofsgemeenschap van de strijdende kerk wilde behoren. Dus moest hij de bisschoppelijke waardigheid hebben, want alleen een bisschop kon dat vormsel uitreiken of opleggen. Nu hadden de Staten in Münster uitdrukkelijk bedongen dat de Republiek de kerkelijke hiërarchie, zoals opgelegd bij het Concordaat van 1559 mocht afschaffen en afgeschaft houden. Geen Nederlandse residerende Bisschoppen! Dat waren handlangers van Spanje, zo was dat Concordaat opgezet en geredigeerd. Daarom was een tussenvorm aangewezen: niet-residerende waarnemers met een bisschoppelijke waardigheid verbonden aan een zetelplaats buiten de Christenheid, bij voorkeur Rusland of Azië, dat was al eens in Rome besproken. De gemachtigde zou dan als Bisschop sacramenteel kunnen optreden, met Mijter en Pallium en Kromstaf. Maar hij zou geen echter volledige jurisdictie binnen het diocees uitoefenen, hij zou geen *potestas iurisdictionis* hebben. Hij zou zich bedienen van mandatarissen die uitdrukkelijk geen vicaris-generaal zouden zijn. Want dat leek te veel op de organisatie die een zittend Bisschop erop na hield. De Propaganda wilde niet provoceren. Laten we die mandatarissen “aartspriesters” noemen. Ze zijn bureaucratische meerderen, maar dragen geen mijter. Maar wel een grotere paarse bonnet, de vierkantige hoed met pluim. Ze leiden de priesters in, stellen hem voor en controleren hem. Dat doen ze met mooie plechtgewaden omhangen, met een staf zonder krul maar wel met een mooie knop of zelfs een beeldje van een Heilige erop. Als ze dan ook nog eens mooie witte pantoffels met goudborduur sel bestikt dragen en er wordt flink gewierookt, dan lijkt het net of een van de Bisschoppen van destijds de schuurkerk betreedt. En ze rapporteren over iedereen aan de nuntius die het weer samengevat doorgeeft aan Rome. Ze mogen kerkelijke sancties opleggen aan de priesters in hun gebied. Ze mogen hen suspenderen in hun ambt en overplaatsen. Maar ze doen dat steeds onder voorbehoud van bevestiging door de Apostolisch Vicaris. Die neemt, in het Zuiden, steeds vaste standplaats in de door Oostenrijk beheerde gebieden, net over de grens. De Vicaris stelt de priesters aan en kan ze wijden. Dat doet hij aan de Oostenrijkse kant van de grens. Eventueel in een kathedraal van een wél residerende Bisschop-collega, in Leuven, Mechelen of Antwerpen. Met alle plechtigheid van dien. De aartspriester houdt ze, nadat ze gezonden zijn naar Brabant dat onder de Republiek ressorteert, in de gaten. Hij kan de Vicaris vragen de priesters terug te roepen en hun zending te ontnemen als ze het te bont maken. De Apostolisch Vicaris heeft niets te vertellen over de orde-geestelijken die uit de exterritorialiteiten komen van Sint-Michielsgestel, Megen, Ravenstein of Gemert. Hij kan ze niet verbieden om op vacante standplaatsen tijdelijk pastorale zorg uit te oefenen, als de Abt of de prior het goed vindt. Dat geeft natuurlijk aanleiding tot jurisdictieconflicten, dat is voorzienbaar. Maar dat euvel kan verminderd worden als de Apostolisch Vicaris met die prior of Abt overeenkomsten sluit over de manier waarop zijn kloosterlingen een dergelijke missio, zending van zijnentwege, zullen uitoefenen. De nuntius kijkt toe. En die heeft de Heilige Stoel achter zich, dus daar moet geen gekheid mee gemaakt worden. Ingewikkeld. Maar effectief. Alleen de jesuïeten trokken zich natuurlijk nergens iets van aan. Voor hen heiligde het doel de middelen, dat had Ignatius van Loyola ze al op het hart gedrukt. Je hebt van die mensen.

X.5.Een indolente tussentijd: 1650-1750

Woensel gaat nu een wat indolente tussentijd van een eeuw tegemoet. Zijn gloriédagen schijnen definitief voorbij. Als administratief kerkelijk centrum voor de wijde omgeving is dat zeker het geval. Het is geen dekenaat meer. Dat zal het ook niet meer worden. De Sint Petrus-parochie zal zich hervinden in de tweede helft van de negentiende eeuw. Dan is er grondwettelijk gegarandeerde vrijheid van godsdienst. Er is nog geen volledige gelijkstelling van het rooms-katholicisme en de andere christelijke belijdenissen. Er is dan waarachtig nog een staatsgodsdienst. Dat is het hervormde geloof. Zo heet dan de “Nederduitsch Gereformeerde Religie” die bij de Vrede van Münster als “Staatsgodsdienst” werd aangeduid. En die als “heersende religie” werd vermeld in het *Reglement op de Politieke Reformatie* uit 1660, of liever als “de ware Christelijke Gereformeerde Religie” en die voorgeschreven werd als belijdenis voor de hogere staatsambten als drossaarden, baljuws, schouten en hoe die functionarissen ook mogen heten. Het Hoofd van het Huis van Oranje zal ook dan hoofd van die Hervormde Kerk zijn, maar dat Hoofd zal er vrijwel niets om geven. Iedereen moet maar geloven wat hij wil, als er in het openbaar maar geen onrust van komt en geen delicten. Onverschilligheid voor het christelijke geloof zal dan bon ton zijn bij het weldenkend deel der natie. Dat daar, omdat het zich weldenkend acht, niet verder over wil nadenken en ook niet zal hoeven nadenken. Dat zal ze niet glad zitten. Want die katholieken willen juist, dat ze dat wel doen, dat nadenken. Ze willen méér kunnen beleven aan het openbare leven dan een “christendom boven geloofsverdeeldheid” waarvan de Troonrede, die Koning Willem III steeds weer weigert voor te lezen (de ministers doen het dan maar), steeds gewaagt, al weet dan werkelijk niemand meer precies waar dat christendom uit bestaat. Het is er verre van, dat de staat bereid zal zijn enige godsdienstige uiting – van welke herkomst of denominatie dan ook – zal willen *subsidieren*. En dat willen de katholieken dan juist wél, zeer hevig. Ze vinden, dat ze daar na al die jaren achterstelling en onderdrukking, gewoon recht op hebben. Ze zijn eeuwen als tweederangs staatsburgers behandeld. En nu eisen ze genoegdoening. Om de schade in te halen.

Daartoe zullen ze zich staatkundig gaan groeperen in de Tweede Kamer. En het zal ze nog lukken óók. Nog voor de eeuwwende. Niet die groepering tot één monolithisch machtsblok. Maar wel die subsidie. Voor kerkenbouw, bijvoorbeeld. En voor de katholieke armenzorg in Liefdesgestichten. Voor katholieke gezondheidszorg. Tandknarsend gaan niet-katholieken via het fiscale omslagstelsel en de daaruit voortvloeiende secundaire vermogensoverdracht het catholicisme financieren. En dat zal Woensel merken. Er zullen grote kerkelijke feesten zijn, de parochie zal uitdijen en het verenigingsleven floreren, dat alles zal geschieden rondom een glanzende neogothische kruisbasiliek die de macht van de Kerk opnieuw ongedacht symboliseert. En de pastoor zal een geduchte regionale autoriteit worden. Die “Woensel” van de pastoorskranen waarmee dit boek opent kan dat nog niet voorzien. Maar als de kranen uit het begin van dit boek, waaraan Strijp, Eindhoven, Tongelre, Gestel en Stratum borrelend en sigarenrokend deelnemen plaatsvindt, zal Woensel héél wat te vertellen hebben, óók in het openbare leven, óók in arbeidsverhoudingen, óók in de schoolpolitiek, óók betreffende de openbare zedelijkheid. Maar een staatsambtenaar zal hij niet zijn. Publieke autoriteit zal hij niet hebben in staatsrechtelijke of juridische zin. Dat gezag, als bediende van een openbare instelling had zijn illustere voorganger, de Woenselse Deken uit de middeleeuwen juist wel. Dat ontbreekt aan die pastoor, thans gezeteld in de schaduw van zijn hoogoprijzende kerktoeren daar aan de Woenselse Kloosterdreef, het bouwkundig sluitstuk van zijn enorme kruisbasiliek.

Maar zo’n basiliek zul je ergens anders in de Kempen of het Peelland ook zien verrijzen. Veghel, Stratum, Eindhoven, Geldrop en ga zo maar door zullen zich van machtige omhoogstrevende gebedshuizen voorzien, waarvan dat van Eindhoven ook internationale vermaardheid krijgt. Woensel met zijn kerk zal er één uit meerderen zijn, met vergelijkbare expansie en ontwikkeling. Maar dat is in 1650 natuurlijk niet voorzienbaar. De Woenselnaren scheppen een zekere moed, rondom hun zwaar gehavende middeleeuwse kerk aan het Kerkeind. Misschien redden ze het toch wel, zo met zijn allen. De Hollander, die de lakens uitdeelt, is niet te vertrouwen en hij plukt je kaal waar je bij staat. Maar als je beleefd en

onderdanig blijft, je weert hem uit je schuurkerk en er komen geen soldaten, dan zal het wel gaan. In 1650 laat de parochie een zware klokkenstoel maken die in het torenhuis wordt gemonteerd bovenin. De enorme eikenhouten gebinten van het gevaarte demonstreren nu nog welk een zwaar en groot geluid erin gehangen heeft, al is van de middeleeuwse klokken niets meer over. In 1800 zal de spits en de onderkapconstructie in een orkaan dwars over het kerkship geblazen worden in de middag van 9 november; de stoel en de klokken meesleurend. De klokken barsten in hun val en dat was het dan. Maar een diepgekorven opschrift verraaft nog de trots van de ambachtsmannen die deze stoel construeerden en afhingen, de klokken naar boven hesen en in de raderen verankerden. Het is een daad van behoud, niet van nieuw élan, dat niet. Daar is het echt de tijd niet naar.

Men zoekt naar de oude plooi. Maar men vindt haar niet. Toch herleeft het verkeer op de oude zandbaan Luik/Den Bosch wel. Het stimuleert de nering weer. Allicht dat iemand een dienst nodig heeft: een reparatie, een kortstondig onderkomen om de nacht door te brengen, het wisselen van buitenlands geld in Hollandse munt. Iemand komt aangeborteld op één gebarsten klomp, de klompenmaker slijt hem een paar nieuwe. Hij koopt tevens twee sajetten voetzwachtels, door de opgelopen nattigheid zijn zijn voeten gaan wellen en zo kan hij weer voort, na een tas koffie gevat te hebben. En andere doorgaande reizigers doen weer andere vertering ter plaatse. Dat heeft ook wel effect voor de landbouwers, die wat kunnen ruilen tegen koperen munten, verder moet het niet gaan. Nee, verder moet het niet gaan. Wie een zekere welstand heeft, moet inkwartiering duchten, zo is het altijd gegaan. Wie spaart, kan er zeker van zijn, dat de Hollander het komt afpakken. Dat deed hij altijd, daar leeft hij van. De overheid komt loeren om je dwars te zitten en als je iets wilt kan het nooit. Maar als de regen niet te heftig en te langdurig is, het vee niet ziek wordt en de missionaris komt eens lang om Pasen te houden, dan gaat het wel. In de schuurkerk aan het Bageijnenbroek komen wat meer heiligenbeelden, er is zelfs een kaarsenkroon van echt koper. We bidden samen een rozenkrans, de mannen staan buiten te zwetsen, maar knikken toch even door de rechterknie als wéér een van de heilige geheimen is afgewenteld aan de kralenkrans van houten bolletjes. Bidfronsliefrouke, amen. En een leeuwerik tiereliert er boven uit. Straks een pint.

Er is nog een schuilkerk, daar ergens in de kante van Acht uit, wijderop naar de Heide. Daar komen we alleen als het spant. Als de dominee uit Eindhoven de mensen van het gezag heeft opgepoord om een gewone mens weer eens het leven zuur te maken. Dan komen ze naar de schuur in het Bageijnenbroek om de missionaris te attrapperen, die is dan altijd net weg. Naar de schuilkerk daar wijerop. Daarheen zijn dan ook de koperen kandelaars, de schilderijtjes en het misgerei heen gebracht. Te halen is er dus niks, voor de prinsemarij. Zo heten die gerechtsdienaars, nog naar de prins van Oranje, wiens dienaar ze vroeger waren. Die prins die hier het hogere gezag was, al zat dan in Den Bosch nog hoger gezag. Die prinsemarij zie je van mijlen ver aankomen: van de Woenselse poort naar hier, bij de Fellenoord, dat is nog een eind, trouwens, ze kunnen niet snel voort, want ze zakken tot de schachten van hun laarzen in de blubber. En ze hebben al geen haast. Als ze erop uit moeten, dan komt een hunner het vertellen, hij is nog familie van een Woenselse tak van Renders, je weet wel. Ver, maar toch trekt dat. De aanvoerder heeft er ook allemaal geen zin in, er is toch niks te halen en was het niet om dominee, dan was iedereen op zijn eigen gebleven. De schuurkerk is bijna leeg, wat blekken rommel is er en dat laten ze gerust. Waar is die missionaris? Dat weet dan niemand. In die andere schuilkerk, natuurlijk, maar die kun je helemaal niet herkennen. Die is niet te vinden, de gerechtsdienaren gaan er gerust niet naar zoeken. De Eindhovense dominee zal er straks wel weer naar vragen en kwakend en schetterend opstuiven dat ze niemand hebben kunnen arresteren. Laat hij zelf naar Acht trekken. Kan hij natte voeten halen en zijn broek bevullen.

Op de Bageijnenbroek zie je aan het erf dat er veel mensen langs komen, trouwens, bij de deuren staan veel stoven en een koperen wijwatersvat. Maar bij dat gedoent' op Acht is er niets te zien, zou evengoed een potstal kunnen zijn. De missionaris is al lang naar Strijp, is over de Windgraaf geholpen, zoek hem daar maar, in dat barre heksenland. Daar heeft iedereen net de rode scheiterij, later heet dat de cholera, en dat is nog zwaar besmettelijk ook, dat weten ze in Eindhoven óók.

Zo gaat de jaren voort. Maar dan is daar de Koning van Frankrijk die heibel krijgt met de Hollander, waarom, God zal het weten, het gaat ons niets aan. Maar die stuurt weer een immens leger in 1672 en dat moet natuurlijk weer in Woensel gelegerd worden, de mindere man dan ¹³¹. Drie weken lang. Die moet te vreten hebben, die kijkt naar de meidjes en probeert eens wat. Maar gelukkig kun je ze niet verstaan en de meisjes hebben trouwens niks op straat te zoeken. Al zijn er altijd, manziek als de jonge meiden kunnen zijn, die toch naar zo'n jong soldaatje staat te lonken. Maar goed, iedereen heeft dan zo zijn soldaten over de vloer, zelf moet je in de schuur gaan slapen of in het varkenskot. Gelukkig is hier niks te beleven: de Fransen vervelen zich kapot. Er wordt wat geknokt op de Heide, er vallen doden, maar dan trekt de Fransoos door naar hogerop, naar de grote rivieren. In Utrecht, daar moeten ze zijn. De Haagse Heren hadden weer eens een grote protestantse bek. Dat kan die Koning van Frankrijk niet hebben, die heeft zelf al een grote bek, maar hier in Woensel zijn we er weer mooi klaar mee. Het kost weer geld, maar dat was er toch al bijna niet. De rogge is platgetrapt en bijna iedereen is een varken kwijt, dat is minder. Maar de Fransoos heeft wel wat betaald. Dat staat in een legerinstructie. Doet zo'n soldaat dat niet, dan kun je klagen bij de sergeant of de adjudant of hoe zo'n vent dan heet, de soldaat krijgt dan wel degelijk op zijn mieter. Alleen die sergeant spreekt alleen maar Frans. Maar, eerlijk is eerlijk, hij doet wel zijn best om je te begrijpen, en als je dan een kippekop laat zien van een hoender dat kennelijk zijn nek is omgedraaid en je roept "Tok! Tok, kwaa darsjant?" of "Mon Poel, Mon Poel !" dan snapt hij het waarachtig wel en die soldaat krijgt een schop en jij wat geld, al houdt het niet over. En de kapitein van de soldaten komt zo nu en dan kijken als hij niet teveel verliest met kaarten daar bij de Woenselse poort en verder is hij dan ook katholiek. Hij heeft een rozenkrans en hij bidt met het Angelus. Dat scheelt: hij kwam eens kijken in de schuurkerk en was oprecht meewarig. De Woenselnaren mogen best de oude grote kerk weer oplappen, zo laat de Fransoos zeggen, maar laat maar, daar hebben ze hier hun bekomst van. Wie niks heeft, van hem kan niets geroofd worden. Dat staat wel niet in de Bijbel, zegt de missionaris, maar het is even waar. Het duurt een paar maanden, dan komt de Fransoos waarachtig weer terug, met geblutste helmen, verscheurde vaandels en verbonden ledematen, en hij gaat weer terug naar het Zuiden. Natuurlijk niet zonder eerst weer hier in de schuren en stallen zich gevlooid te hebben. En het laatste varken van Spoorenberg opgegeten te hebben en dit keer zonder geld te geven. En nu krijgt dit verhaal iets van een eentonige jammerklacht. Want weer komen er straks troepen aan. En weer is het de vraag: betalen ze of niet? Meestal niet. Ze gaan weg. En dan komen er wéér nieuwe. U kunt bij dit punt dus ophouden verder te lezen. En dan de lezing hervatten bij "Dan is het weer Nieuwjaar". Maar er zijn hardnekkigen. Die willen volledigheid. Die kunnen ze krijgen. Want het is allemaal wáár gebeurd.

Dat is het beruchte rampjaar, waarin de prille Republiek bijna van de kaart geveegd werd door Lodewijk XIV, de Franse Koning. Het jaar waarin het volk redeloos, de regering radeloos en het land reddeloos was. De Republiek werd aangevallen door Engeland, Frankrijk, de bisdommen Münster en Keulen. Het was Lodewijk die het initiatief nam tot de landoorlog. Hij wilde Spanje en dus de Oostenrijkse Habsburgers op dat moment niet provoceren en trok over het Duitse laagland de Republiek binnen. Hij kon immers geen route nemen door België (om het zo maar uit te drukken), want dat viel onder Oostenrijks gezag. Hij legerde echter de strategische reserve-massa in de Kempen in afwachting van de aanvallen die hij uitvoerde via Utrecht. Lodewijk wilde de Brabantse katholieken zoveel mogelijk voor zich winnen en gaf daarom instructies aan de bevelhebbers oorlogsschades te betalen en gevechten zoveel mogelijk binnen de Generaliteitslanden te voorkomen. Het Franse leger kwam dus vanuit het oosten binnen en niet, zoals je verwachten zou, uit het zuiden. Voor drie weken werd de reservemassa rondom Eindhoven gelegd en werd inkwartiering gevorderd. Er werden wel wat schadevergoedingen betaald, maar natuurlijk leden de bewoners van de Kempen schade die ze niet konden verhalen, niet op Frankrijk en later al helemaal niet op de Republiek die de Brabanders van collaboratie beschuldigde. Zie: H. van der Heyden, *Groot geweld in kleine dorpen, Een onderzoek naar de plunderingen van een aantal dorpen in het kwartier van Kempenland tijdens de Negenjarige Oorlog en de Spaanse Successieoorlog*, Hapert, 1983, pp. 45-54.

Namens de Franse Koning is waarachtig in Woensel een weide gekocht met een pad erheen voor de paarden voor de officieren, en dat heet dan voortaan “Frankrijk” want die Koning heeft, anders dan de Hollander, eerlijk betaald. En daar zijn we hier blij mee. Hij vraagt zijn centen niet weerom, die Koning, dus van zijn “Frankrijk” blijven we voorlopig af, je weet toch maar nooit en de wereld is klein. Hij komt ook terug, die Koning, om de Hollander weer op zijn kop te geven, dan is het 1694¹³². Een ruiter op weg naar Den Bosch legt aan bij een herberg. Hij vertelt verwilderd dat de Fransoos eraan komt, hij moet een nieuw paard, want het zijne heeft hij kapot gelopen, het staat te snuiven en te blazen, maar het zakt strak ineen en dan is het dood. We kennen dat hier. De ruiter schreeuwt de boel bij elkaar, hij vat gewoon één van de paarden die hem aannemelijk lijken bij de smid die net een ijzer hebben gekregen en is er weeral van door. Zonder te betalen, een Hollander, wat wil je. Dat hij een val krijgt wijerop, de weg is bij Rooi lelijk gebarsten door droogte en daar zijn verzakkingen die nog niet begrint zijn. Liever niet eerder, want dan komt hij terug en dan zitten wij er mee. De Franse Koning komt inderdaad, de Hollander achterna. Maar het zit mee, hij steekt de Hei bij Eersel in de brand en verwoest de kerk en wat huizen, wat een mazzel, want hij trekt over Duizel onderlangs af. De Hollander stuurt weer Walen en Duitsers om grenswachten te patrouilleren, en daar hebben we weer wel last van, want die komen soms hogerop, langs de Dommel en eisen dan kwartier in het Bageijnenbroek. Ze maken het dan bont, kan het hun schelen. En zij betalen nooit. Dat weet de Hollander wel, maar klagen helpt niet. Er is wel een groot papier, waarin de troepen gemaand worden zich met hun verteringen te beperken en de kwartiermeesters moeten schaden vergoeden, mits behoorlijk aangemeld. De tegenpartij wil ook wel schadestaten paraferen, dan zal hij ooit ook wel vergoeden, maar die staten vul je niet eens in, want je kunt ze niet lezen. Je vraagt er niet eens om. Beter van niet, want de Hollander verwijt je al snel dienstverlening aan de vijand en dan zijn de rapen gaar. De Eindhovense dominee legt dan bezwarende verklaringen af over onze vaderlandslievendheid. En al weet die schijtvent met zijn bef dat we hem weten te wonen, onder de tijdelijke bescherming van de soldaten, in dienst van Holland, flikt hij dat telkens weer.

Dan is het weer nieuwjaar, we weten niet welk jaar precies begint, maar het zal wel weer zo stillekes an zijn. Zo is het, we gaan weer voort als altijd. Dat duurt een tijdje en dan, verdomd, komen weer nieuwe soldaten. Het is 1702. Deze keer Oostenrijkers en Engelsen, die komen maar weer eens een potje vechten op de Hei. Nou weer tegen de Fransen. Waarom het deze keer is, dat weten we hier niet en dat interesseert ook geen mens, een harnas van de vorige keer hangt nog in het schip van de Geuzenkerk te roesten. Er zijn weer varkens, er is weer rog, dus die verdwijnen deze keer in een Oostenrijkse of Engelse maag. Zonder vergoeding. Men schiet weer eens flink op elkaar om los te komen, maar het echte spul schijnt zich ergens anders te voltrekken, het zal ons een zorg zijn. De Fransen zorgen voor sensatie door colonnes dragonders de Hei op te sturen. Met borstkuras en paardenstaarten op hun helmen komen die in volle galop door het dorp denderen. De Fransoos past nu de maatregel van “dragondrering” toe: iedere boer krijgt een stel van die kwanten toegewezen en hij moet zorgen dat ze zich thuis voelen en het naar hun zin hebben, goedemorgen! Ze oefenen, zitten tot diep in de nacht te zuipen en te zwetsen en zijn dan ineens verdwenen zonder enige betaling, ik dank u. Ineens zijn er Engelsen op de Hei en Duitsers en die plunderen Woensel maar weer eens. Dan doen de Staatsen met de Engelsen samen, wie nou weer de vijand is, weten we niet en ook dat kan ons niet verdommen. En altijd maar weer Duitse huurlingen. Dan komt Frankrijk toch weer via de Kempen binnenvallen in 1747 en die vindt Beierse troepen tegenover zich, Zwitsers, Engelsen, Hessen, het is niet meer te volgen. Die heten dan geallieerden en dat betekent dat ze de Woenselnaren niet teveel teisteren. Ze vreten de boel kaal, maar ze betalen toch wel wat. Het houdt niet over, maar veel zijn we hier ook niet gewend. De belastingen kunnen we niet meer betalen, maar die komt men ook voorlopig niet invorderen. We moeten de tienden van de oogst betalen, maar er is geen oogst, dat maakt boekhouden deze keer gemakkelijk.

¹³² Zie: Houben, a.w., Deel II pp. 106-109; pp. 163, 165-169, 260-262; en Rogier, *Eenheid en scheiding*, a.w., pp. 249 vv.

De dominee komt eens in de Grote Kerk vertellen dat het allemaal onze schuld is, dat we zondig zijn en dat God ons weet te vinden. Dat durft die vent in ons dorp te komen vertellen, Cornelis Janssen heet hij zie hem lopen met zijn hanige passen, zijn zwarte floretten kousen en zijn bef, over het Kerkeind. Maar wij weten hém te vinden, we gooien al zijn ruiten bij hem thuis in, had hij maar zijn grote smoel moeten houden. Dat doet hij niet, maar dan schiet iemand van ons een vuurroer leeg op zijn studeerkamer en op de gang van zijn fraaie huis in Eindhoven. Dat is nog nooit vertoont en de schout maakt er echt werk van. De haat tegen Cornelissen is groot. Maar hij heeft dan ook een obsessie met de schuurkerk. Je kunt geen vaandel vertonen of hij gaat het aangeven, wie buiten de Paternoster afwentelt moet beboet worden, hij zit het Gilde van Sint Catharina achter de vodden, hij moet er dagwerk aan hebben. Als hij nog eens hier komt slaan we hem echt op zijn mieter, hij heeft het ernaar gemaakt. Dat vinden ze in Eindhoven nu ook. En daarom kunnen ze niemand vinden die bij de rel betrokken was, al schrijven ze er papieren over vol. In de Grote Kerk heeft iemand zijn behoefte gedaan tegen de preekstoel, maar wie dat geweest is, niemand weet het. Hij moet de sleutel hebben gehad zegt de schout. Dat zou best eens kunnen. Want zonder sleutel was hij niet binnen kunnen komen. Dat is maar weer goed bekeken, vakwerk: zet dat vooral in het proces-verbaal. Die schout heeft ervoor gestudeerd, dat kun je merken. Schrijf het allemaal maar nauwgezet op. Dat gebeurt dan ook, in mooie duidelijke letters. Dat gebeurt ook als later de lijkisten van deze dominee en zijn vrouw opgegraven worden en tegen de noordelijke muur van het schip te pronk worden gezet. Het is niet te tolereren, en dat staat dan ook mooi gecalligrafeerd in de acten.

X.6.Konijn van Woensel

Zo rijgen de dagen, weken en jaren zich aaneen: een militaire inval, inkwartiering, schermutseling op de Heide, aftocht. Nieuwe dominee, dominee bedreigd, ruiten ingegooid, justitie erbij, dominee af. Andere Fransiscaner missionaris, nieuw beeld in de schuurkerk, processie naar Lommel, huwelijk tussen Renders en Kakebeeke, iedereen dronken, schout erbij want ruiten in de Grote Kerk ingegooid. Er zijn nu meerdere schuur- of schuilkerken. Er is er een in de Lijmbeekstraat. Maar ook één te Vlokhoven. Die lijkt op een gewoon huis en wordt daarom ook wel “kerkenhuis” genoemd. Dan is er een “bijkapel” in Acht. Die wordt ook wel “succursale kerk” genoemd, dus een rectoraatskerk, en dat houdt ondergeschiktheid in aan een moederkerk, maar welke dat dan is, wordt niet duidelijk. De missionarissen spoeden zich van het ene bedehuis naar het andere. Ze zijn daarom voor de openbare gewapende macht niet te vatten. Maar de parochianen lopen op zondag zich de benen uit hun gat als de missionaris nu juist dáár de mis doet, waar ze het niet verwachtten en dat is ook niet wenselijk. Daarom is uiteindelijk een schuurkerk gekozen op het Bageijnenbroek, maar men rept ook van die kerk als gesitueerd te Erp. De dominee heeft dan eerst verklaard dat hij tegen deze samenkomsten geen bezwaar zal aantekenen. Hij doet dat, als is vastgesteld dat hij zelf te Woensel eigenlijk geen volgelingen heeft. Hij geeft de standplaats niet principieel op, dat niet, maar om nu naar het Kerkeind te Woensel te komen en vast te stellen dat er geen gemeenteleden komen opdagen, daar voelt hij uiteindelijk ook niet voor. De echte hoofdschuurkerk – het is een wat raar woord – moet uitwendig er duidelijk als schuur blijven uitzien, daar staat de dominee op. Het moet dus armoedig blijven. Maar na 1750 vinden ook de Staten-Generaal dat dat een achterhaald standpunt is: enige versiering middels een dakruitertje mag best, aldus de Resolutie van 24 maart 1760, er mogen ook wel hogere ramen in en verder mag de sacristie opgetimmerd worden. De kerkeraad van de Nederduitsch Hervormde gemeente blijft echter diligent en kijkt argwanend toe, ook in Strijp, Tongelre, Stratum en Gestel of de roomsen het niet te mooi maken¹³³. Maar de Staten-Generaal vinden in 1777 bij Resolutie van 10 juli toch goed dat de roomsen alles doen voortaan, wat noodzakelijk is tot behoorlijk onderhoud van de kerkschuren. Ze mogen best altaren installeren, biecht- en predikstoelen maken en vernieuwen, banken inwaarts laten timmeren en als het getal der gelovigen toeneemt de kerkschuur uitbreiden. Ze mogen alleen de uiterlijke verschijningsvorm van de kerkschuur niet drastisch veranderen zonder tevoren toestemming te hebben van Hunne Hoogmogenden, de aanspreektitel van de leden der Staten-Generaal. Dus geen zuilengalerij oprichten of de schuur voorzien van een timpaan in Griekse stijl of zo. Dat zou ook belachelijk staan, maar daar gaat het nou niet om. Als ze dergelijke plannen hebben, dan moeten ze dat eerst overleggen met de vicaris-generaal van het zogenaamde Bisdom van Den Bosch. Goed, dat bestaat wel niet, maar daar gaat het nou (alweer!) niet om, Hunne Hoogmogenden bedoelen gewoon dat de pastoor de zaak niet op de spits moet drijven. Maar de dominee moet dat zeer zeker niet doen en daar zijn Hunne Hoogmogenden niet zo zeker van, leer hen die dominees kennen. En zo voorts, kennelijk wederom: *per omnia saecula saeculorum*.

Er varen politieke koortsdromen door de wereld. Maar Woensel is dichtgeplakt, niet met krantenpapier, maar met strohulzen voor de klompenindustrie. Vrijheid, gelijkheid en broederschap, zo roepen ze in het Zuiden, zelfs in Oostenrijks Brabant. Daar zijn nu de Oostenrijkse Keizers de baas sedert 1713¹³⁴. Die willen eigenlijk een centralistisch bestuur met uniforme regels, die duidelijk doen blijken: de staat heeft het voor het zeggen. Over alles.

Stripe kerk, a.w. pp 71-74 noot 84.

¹³⁴ Dat werd geregeld bij de Vrede van Utrecht van 1713, die eigenlijk een hele serie verdragen omvat die allemaal afzonderlijke interstatelijke relaties betreffen, tussen verschillende landen. De positie van Staats-Brabant als wingewest blijft hetzelfde.

Maar dat moeten de Brabanders en de Henegouwers niet. De Keizer, Joseph II, heeft bij zijn troonsbestijging verzekerd dat hij de verworven rechten en privileges van de steden zal respecteren en dat hij van het rechtsstelsel, dat sterk aan de Kerk gebonden is – zoals vroeger ook in de Kempen – zal afblijven. En hij zit nog niet op zijn troon of hij voert een nieuw rechtsstelsel in met een Nederlandstalig beroepshof in Brussel. Daar moet flink voor betaald worden via de belastingen en dat willen de Brabanders nu eens niet. Die willen geen belastingen betalen tenzij ze iets te vertellen hebben over de besteding van de gelden. De stem van het volk moet hier maatgevend zijn. Dat hebben ze gehoord van de Fransen. En nu komen die Belgen in opstand tegen de Oostenrijkse Keizer die aan de Rooms-katholieke kerk ook nog een nationaal orde-reglement wil opleggen. Alle kermissen overal op dezelfde dag met dezelfde attracties, de roomse feestdagen bij wet aangewezen met de vrije uren en de passende plechtigheden, een wet op de seminaria voor priesters. Selectie van geschikte priester-candidaten door een staatscommissie, een departement van eredienst en godsdienstige aangelegenheden, waar die Keizer, Joseph de Dromer heet hij ook wel, zijn lange neus steeds kan insteken. Salaris voor de pastoor van staatswege, maar dan ook een diploma van staatswege voor de pastorale bediening. Arbeidswetgeving, zeker, een ziekenfonds en ongevallenvoorziening. Josephisme, zo noemen ze dat in Turnhout en Antwerpen. De gezeten burgerij en de gewone man onder aanvoering van onderpastoors komen daartegen op. Ze brengen een volksleger op de been. Bij de Slag bij Turnhout in 1789 verslaan ze de Oostenrijkers óók nog. In Woensel horen we er van, maar gelukkig is het ver weg. Wel hebben de Oostenrijkse legeroversten veel Vlamingen gerekruteerd voor hun leger en die willen niet vechten tegen hun broeders uit de Kempen. Ze deserteren. En vluchten, natuurlijk weer naar de Staatse Kempen. Als ze ook in Woensel terechtkomen ondervinden ze een warm onthaal. Want dat begrijpen ze hier wel, vechten tegen eigen volk, dat is geen werk, dat wil de Hollander hier ook van de Kempenaren. En de Hollander zit zich hier ook te mengen in de zaken van de pastoor. Hij moet zich met hun schoolopleiding, verbiedt processies en heiligendagen, dat herkennen we hier wel.

De Turnhouters en de Antwerpenaren willen daarom dat de Brabanders die nu in de Generaliteit zitten meedoen. Dat staat in een “Manifest van het Brabantsche Volk”, het wordt in Eindhoven bestudeerd door de intellectuelen daar. Dan komen de goede oude tijden van de Bourgondiërs weerom. Dat staat er, in dat Manifest. Brabant als kern van de Verenigde Nederlanden, net als destijds bij de Unie van Atrecht, geen dominees en ook geen protestantse belastingen. Het klinkt weer aantrekkelijk. Misschien wordt Woensel er beter van. Maar toch maar niet, nee, dank u, ook al wordt dan wellicht Den Bosch óók een hoofdstad van iets. We hebben al moeilijkheden genoeg van ons eigen. Maar er komen nu kranten met geruchten over wat de zuiderburen besteken, en er zijn waarachtig mensen die ze lezen, die dichtbedrukte periodieken. Er is dan ook een drukkbeclante school aan het Kerkeind naast de Petruskerk, weliswaar met een protestantse schoolmeester, maar dat is geen scherpslijper. De pastoor mag godsdienstles komen geven en de kerkgang bevorderen. De dominee weet dat er iets broeit tegen zijn galmende gepreek en in Eindhoven zeggen ze nu openlijk dat hij het ook niet over de Roomse Kerk moet hebben als “de Hoer van Babylon” en niet zo moet overdrijven. Er is daar een sociëteit van deftige heren, Concordia, en daar zeggen ze zelfs dat er volkomen vrijheid van godsdienst moet zijn. Dat lijkt wel wat op wat ze in Turnhout beweren. Er komt een delegatie uit Vlaanderen in Den Haag overleggen en dan waait het ineens allemaal over, want de Fransen komen er weer eens aan, is het gerucht. Die hebben een revolutie. Die willen ze uitdragen, want iedereen moet gelukkig worden, ook al wil hij niet.

En de opstandelingen tegen de Oostenrijkers kunnen geen onderlinge lijn bewaren, dat hebben ze in Den Haag maar goed in de gaten. De heren in Den Haag zeggen dus geen ja en geen nee, maar letten goed op of die zuidelijke gedelegeerden steun krijgen van elders, Pruisen misschien, dat kan het traditioneel niet met Oostenrijk vinden. Maar opgepast: de Stadhouder Willem V is weer met Wilhelmina van Pruisen getrouwd. En die houdt niet van revoluties, die vrouw. Ze heeft thuis de broek aan. Willem V zit meestal in zijn portrettengalerij of hij staat zijn olifant te voeren. Maar de Fransen houden deze keer uiteindelijk geen halt bij de Woenselse Hei, ze drukken dóór. Komen ze soms “Het Frankrijk” opeisen? Het zou jammer zijn, daar staat net een boerderij op en er loopt een stuk

grintweg overheen.

Nee, dat komen ze niet doen, al maken ze inderdaad weer eens tijdelijk halt bij Woensel onder leiding van ene Generaal Pichegru. Dat is de opperarmoedzaaiër en hij zit in Best. Op 18 augustus doet hij Eindhoven en randgemeenten weten dat hij per omgaande moet hebben: 10000 rations brood, 3000 rations haver en evenzoveel rations vlees. Dat is om te beginnen. Daarna moet hij laken hebben, jenever, stro, hooi, niet bij te houden. Hij schrijft dat allemaal in het Frans, en dat verstaan ze in Woensel nou toch echt niet. Ze sturen de gemachtigde van de hongerlijder-en-chef terug, hij moet eerst maar voor een goede tolk zorgen. Die volkssouvereiniteit is duur, maar dan heb je ook wat. Die Franse soldaten of miliciens komen om te rusten en af te wachten; ze hebben geen schoenen en nauwelijks uniformen en heel veel honger hebben ze ook. Daarin mag de bevolking zonder vergoeding voorzien, want ze komen toch om de bevolking tegen onderdrukking te beschermen¹³⁵. Er is wat te doen in Den Haag, een Eindhovenaar, Frans-Jan van Hooff, een onrustige vent met ideeën, is naar Den Haag: Brabant moet lid worden van de Staten-Generaal, hebben ze bij Concordia bedacht. De Brabander wil vrijheid, hij laat zich niet knechten. En ook mogen er geen belastingen worden geheven dan alleen op wettelijke grondslag. Die wet kan alleen bij volksmeerderheid gaan gelden, en zo is er iets wat “democratie” heet gegarandeerd¹³⁶. Dat is mooi, al zou het mooier zijn als de linkervoet van Driek van Agt beterde want hij moet het vendel zwaaien eerstkomende Catharinadag en hij loopt er al lang mee, de chirurgijn uit Eindhoven heeft hem al belezen en hem Corssendoncks wijwater gegeven. Het “recht der volkeren”, het is erg boeiend, maar we hebben er hier in Woensel allemaal niks mee. Ook niks met “volkssouvereiniteit”, dat is meer iets voor de studeerkamer en die heb je op de Woenselse boerderijen niet. Die Pichegru trekt bij winterdag ineens dóór naar boven de rivieren en we horen een tijd niks. Gelukkig maar, we hebben hier in Woensel vort genoeg aan de zorg van alledag.

Maar ineens op de Eindhovense dinsdagmarkt wordt er omgeroepen onder de oude linde dat we nu een Bataafsche Republiek zijn en allemaal vrij, gelijk en broeders zijn. We zijn Woenselnaren, maar ook ineens Bataven, daar hebben we niks voor hoeven doen en als we willen mogen we een vrijheidsboom zetten op de markt. We zijn ook burgers van elkaar en zo moeten we elkaar ook aanspreken. Dat doen we toch maar niet, maar Boer Renders weet dat we, als we willen, de Grote Geuzenkerk kunnen terugkrijgen voor de Heilige mis. Er is een Staatsregeling voor het Bataafsche Volk. Later wordt dat een Grondwet genoemd of Constitutie. Daarover is in Den Haag verschrikkelijk gepalaverd. Drie jaar lang. Maar uiteindelijk is die Constitutie er. In 1798. Daarin staat dat de godsdienst vrij is. Godsdienstvrijheid, een mooi woord. Bij die vrijheid hoort een regeling over de eigendom van kerken. Die kerk aan het Kerkeind kan worden opgeëist bij het staatsbestuur van de Republiek waar wij nu deel van uitmaken door de meerderheid ter plaatse, die een bepaald geloof aanhangen. Dat is bij ons, hier in Woensel, onmiskenbaar het Roomse geloof. We moeten dan wat betalen aan die gereformeerden die er nu gebruik van maken, en verder staat er iets over de grond, de bijgebouwen, de stallen, schuren, vergaderruimten en zo die bij die kerk horen. Die vallen niet onder die nieuwe regeling waardoor je de eigendom kunt opeisen, “naasten” heet dat. Er is een soort opslagruimte, bijvoorbeeld, tegen het schip aangebouwd, en die vallen niet onder die “naastings”-regeling. Wat daar dan wel mee gebeurt, dat weten we niet, dat gaan we eens navragen. Voor de torens, koepels en sacristieën die aan de kerk zitten, daar is weer een andere regeling voor, dat staat in een aantal aparte artikelen, dat is ook weer heel ingewikkeld in het Hollands opgeschreven. Dat is ook voorgelezen in Eindhoven, de regeling klonk onbegrijpelijk, geef ons dan maar Latijn, maar op het stadhuis weten ze er meer van. Maar dan moeten we met een meerderheid van burgers dat willen, dat moet dan op papier worden beschreven. Willen we dat, laten we het er eens over hebben. Dat zullen we doen, in de schuurkerk, als die flauwekul van elkaar aanspreken als burgers achterwege kan blijven. De Geuzenkerk staat er niet best bij. Het schip is afgeschot, er is een klein windvrij houten hok rondom de kansel, want de meeste ramen zijn stuk en het is er niet warm te krijgen. Aan de andere kant is er de toren met zijn klokken, die zouden we toch wel

¹³⁵ Houben, aangehaald werk, Deel II, pp. 346-347.

¹³⁶ Houben, aangehaald werk, Deel II, pp. 283-305, uitgebreid over deze Francois van Hooff.

weer willen gebruiken als heel vroeger kennelijk het geval is geweest, toen we hier de mis nog deden. Dan hoeven we niet meer stiekem de toren in om de klokken te luiden als er een lijkvaart is. Maar ja, dat gaat kosten. Dat schip is al jaren verspocht, de schimmel staat op de muren en de schuurkerk oogt van buiten niet, maar ziet er van binnen knus en gezellig uit. Er is een barok hoogaltaar met een gemarmerde opstand met pilaren en zuilen, net echt, je zou waarachtig zweren dat het echt van marmer was en niet van gips. Mooie schilderijen van Maria en Josef en het Heilig Huisgezin, vooraanstaande boeren hebben een eigen bidstoel met franje en koperbeslag, dat zou jammer zijn om dat op te doeken. Schutjes miskent de gevoelens van de Woenselnaren als hij hun kerkje “dit ellendige bedehuis” noemt: er waren heel wat mensen die slechts node overgingen naar de “grote Geuzenkerk” aan het Broek¹³⁷. De missionaris-pastoor kan het niet veel schelen. We vergaderen dat het een lust is, maar die klokken, die geven de doorslag, die horen er sinds mensenheugenis bij. God zegene de greep: we schrijven aan Den Haag dat we die Geuzenkerk terug willen. Of liever: een klerk van mijnheer Spoorenberg doet dat, we kijken eerbiedig toe hoe hij met vaste hand knerpend onze namen schrijft met fraaie krullen, hoe doet zo’n man dat toch. Mijnheer Spoorenberg wijst dan precies aan waar we moeten tekenen met een kruis. Dat zetten we, bevend en plechtig, Kup van War-zaliger drukt weer te hard op de ganzenveer en dan duurt het weer even voordat een nieuwe gesneden is. Mijnheer Spoorenberg schrijft dat hij met eigen ogen heeft gezien dat de juiste mensen op de juiste plaats tekenden en de notaris in Eindhoven bevestigt in een acte dat hij heeft gehoord en gezien dat mijnheer Spoorenberg, persoonlijk voor hem verschijnende, dat is komen verklaren. Een zegel erop, het kruis na en daar gaat het stuk naar Den Haag. Natuurlijk horen we een tijd niks en dan is ineens de Geuzenkerk van ons. Of: wéér van ons, want vroeger was hij ook al van ons. Zegt mijnheer Spoorenberg. Alleen moeten we nou weer geld betalen aan de protestanten, dat ze zelf een kerk kunnen bouwen, maar vooruit, zijn we van dat gezever af. Er is een stuk uit Den Haag weer gekomen, ook met een zegel, en daarin staat dat de kerk en aangehörigheden van ons is. Dat is fijn, want nu kunnen we de klok luiden wanneer we willen en dat doen we meteen, het is feest. Er staan een heleboel letters in die Hollandse acte, mijnheer Spoorenberg zegt, dat het schip en de transepten van de katholieken zijn, maar dat de toren de gemeente competeert voorzover zij van algemene nutte is. Competeren, dat is zoveel als “toebehooren aan”. Dat begrijpt niemand, die toren zit vast aan het schip, die hoort toch tot de kerk, waar is dat ding anders voor gebouwd, maar wat dondert het: luiden die klok, op klaarlichte dag alsof het Pasen is. Niemand kan er iets tegen doen: hij is lekker weer van ons. We gaan hem opknappen, dat spreekt, nieuwe leien, stenen nazien, opmetselen dat buitenwerk, je zal eens wat zien. Dat doen we. Maar eerst luiden we ons te barsten. We slepen het hoogaltaar uit de schuurkerk naar de Geuzenkerk als het priesterkoor beglaasd is, raar is dat, zo’n rooms altaar in een Geuzenkerk, we kunnen er maar niet aan wennen, het is hartstikke wit hier. We zetten Maria en Josef links en rechts naast het altaar, maar die zijn nu erg klein. Wat is het hier hoog en hol. En koud. Maar we wennen er wel aan. Het ziet er niet slecht uit, voor 1685 Guldens, dat is wat de aannemer heeft gerekend. Hij heeft flink gestuct over latwerk, zie je alle barsten en krammen niet, ook niet in de torenhal. We moeten nu ook Franse woorden leren, maar veel last hebben we verder niet van de Fransozen die hier in Brabant sert 1794 een soort toezicht houden; ze hebben in Ravenstein en Grave troepen liggen, maar ook in Eindhoven, waar ze in de sint Catharinakerk gelegerd worden; we zien de garnizoensreserves voorbij marcheren over de Oude Bossche Baan. Gelukkig lopen ze meestal door. We gaan duchtig aan de slag met de Geuzenkerk, die moet flink opgeknapt worden. Er is nu een bestendige pastoor¹³⁸, aangesteld door de Apostolische Vicaris, een rondreizende namaak-Bisschop om zo te zeggen, die de kerk heeft ingezegend en weer in bezit genomen voor de eredienst. Een heel gebeuren, met veel vertier, verteer en vertering nadien. De glazen zitten ook in het schip en de lichtbeuk, de boel is net gesaust en gewit en dan gebeurt er iets vreselijks. Er werd al aan gerefereerd, hierboven. Een zware orkaan raast over Derp en Broek, beukt in op de Oude Toren. Op 9 november 1800 begeeft de enorme spits het en valt over het langschip, de

¹³⁷ Schutjes, a.w., Deel V pp. 936-938.

¹³⁸ Joannes van Coll uit Nuenen, benoemd in 1793 en benoemd tot pastoor te Best in 1804. Uit deze promotie kun je dus afleiden dat Woensel niet hoog in aanzien stond. Of wou Van Coll Spoorenberg ontlopen? De discussie over de oude Sint Petruskerk schijnt nooit heel soepel te zijn geweest.

transepten en het koor zwaar beschadigend. Gelukkig, schrijft Schutjes, na het lof¹³⁹. Toen was iedereen naar huis, en waren geen mensenlevens te betreuren¹⁴⁰. Ik trof die aantekening ook elders aan. Men zag hierin de treffende bestiering van Gods voorzienigheid. Het zal dan wel al te seculier zijn om te vragen of die voorzienigheid dan niet beter die hele orkaan had kunnen afgelasten. Dat was dan in één moeite geregeld en zou heel wat onmin bespaard hebben, zoals we alsnog zullen zien. Het antwoord dat Gods wegen wonderbaar zijn ligt voor de hand. Daar ligt die enorme spits dan. Er is alleen nog maar een ruïne over. De ontsteltenis is groot. Het puinstof walmt je nog tegen uit de oude rapporten. Wat gaan we nu doen? Herstellen? Of ruimen we dat hele schip maar op en bouwen we een gloednieuwe kerk? Maar wat doen we dan met de toren, die nog op zijn basement staat: daar is alleen het spitse gedeelte vanaf. De pastoor zegt: we hebben voor geen van tweeën voorlopig centen. We gaan terug naar de schuurkerk op het Broek, dan zien we wel. We laten de boel de boel, want ook voor puinruimen is er geen geld. Maar ja, er zijn ook kerkmeesters, leden van het dagelijks beheersbestuur van de parochie en die willen van de schiprestanten toch nog een soort kerkruimte maken waar de mis gedaan kan worden. We hebben de Geuzenkerk nou net, laten we die niet opgeven. Trouwens, vroeger was die ook katholiek, die kerk. Dat kan wel niemand goed begrijpen, maar op het kerkhof staan nog wel kruisen met crucifixen van heel vroeger, en die worden alleen opgericht eigenlijk door roomsen; de dominee wou ze ook steeds laten wegruimen.

Dan is er meneer Hendri(c)k Jan Spoorenberg. Die is eigenlijk hier zoveel als de baas. In Woensel. Een aanzienlijk boer, een borgemeester en schepen en zaaksbeheerder van de goederen van hoge mieters. Hij is notaris te Eindhoven en staat hoog in aanzien bij de Woenselnaren. Hij is dan ook een gezeten Woenselnaar. Hij is geboren in 1780 als zoon van Jan Hendrik Spoorenberg en Margaretha Stribos en die komen al uit belangrijke geldhebbende families. Als Woensel zich moet laten gelden bij het landsbestuur wendt men zich tot deze Spoorenberg; hij wordt dan ook “Maire” van de gemeente als de Franse administratie hier te lande wordt gevestigd. Die Spoorenberg kan lezen en die kent de wet. In dit opzicht hoeft de pastoor hem niks te vertellen. En als hij wat zegt, zal Spoorenberg dat stellig wederspreken. En die zegt: mensen, jullie moeten die toren weer restaureren, jullie moeten die spits weer herstellen. Dat staat in die artikelen die bij die Constitutie horen. Want die toren is niet van de roomsen, maar van de burgerlijke gemeente die Woensel als dorp bestuurt. Die moet zorgen voor de openbare en veiligheid en die misdaden moet vervolgen. Die heeft die toren nodig als uitkijkpost en als sein-gelegenheid. En de klokken om alarm te luiden bij brand, gevaar van buiten en om boodschappen door te geven. Pas als die toren er weer staat, zoals hij was toen jullie de kerk overnamen, mogen jullie het schip verder gaan ruimen. Want hij is omgewaaid door gebrekkig onderhoud. En de onderhoudsplichtige was de parochie op dat moment van die storm. De plicht namen de parochianen op zich, maar niet de eigendom. Dat staat in de acte die jullie opstuurden naar Den Haag. Daar is het laatste woord nog niet over gezegd. Daar zullen we het eens breedvoerig over gaan hebben, want dit gaat in de papieren lopen. Dat zullen we. Zeventig jaren lang. Maar eerst de

¹³⁹ Ik realiseer mij dat bijna niemand meer weet wat een “Lof” is in liturgische zin (dus niet de groenten). Het geldt hier een bijzondere aanbidding van de geconsacreerde Hostie, waarin Christus is neergedaald in fysieke zin. Hij is dus lichamelijk present onder de mensen. Die kunnen deze presentie aanbidden, als dankzegging voor deze offergave door Christus, zijn bereidheid tot menswording, in een bijzondere liturgische plechtigheid. De Hostie wordt daartoe “ten toon gestald” in een kerkelijk instrument, de monstrans, die behoort tot het Heilig Vaatwerk. De monstrans heeft meestal een ronde platte vorm, met in het midden althans aan één zijde een kristallen glazen deurtje waarachter de Hostie in een houdertje geplaatst werd. De monstrans is meestal rijkelijk versierd, doorgaans met een stralenkrans rond dat deurtje, dat wegens zijn ronde vorm ook wel “luna” genoemd wordt, naar de volle maan. Maar er zijn ook andere versieringen, soms zelfs in de vorm van een kathedraal rondom die luna. Er zijn speciale liturgische gebeden voor deze lofprijzing, waarvan de zang van het “Tantum Ergo” en het “Ave Verum Corpus” zoals getoonzet door W.A. Mozart zeer in het bijzonder in het gehoor ligt. Deze gezangen worden dan ook vaak aangeheven op momenten dat dat, gelet op de bewoordingen van de zang, in het geheel niet te pas komt, inzonderheid, wanneer geen geconsacreerde hostie voorhanden is. Maar menige hedendaagse klassieke concertmiddag eindigt ook in een ouverture, Nicolaas Beets wijst er al in “De familie Kegge”.

¹⁴⁰ Schutjes, te aangehaalde plaatse.

schuurkerk weer op orde, daar kan meneer Hendrick Jan Spoorenberg niets op tegen hebben. Heeft hij ook niet. Als hij maar gelijk krijgt. Want autoritair en eigenzinnig is hij óók¹⁴¹. Er komt een provisorische kleine spits op het muurwerk van de toren, zodat het principe overeind blijft: iedereen kan zien dat die afdekking niet bij die enorme omgangen en torenhal behoort. Er komen later, in 1955 vier iele hoektorentjes bij en zo is de situatie heden ten dage nog steeds: provisioneel, zoals men in 1801 al zeide. En dat is dan in zoverre weer mooi, dat het ons herinnert aan de vergankelijkheid en betrekkelijkheid waarmee wij in dit ondermaanse gedoemd zijn voort te tobben. Misschien was Gods orkaan dan toch noodzakelijk om ons dat in te doen zien.

Dan is het weer rustig op Derp, tot we horen dat de Koning langs komt. Hebben we dan een Koning? Zeker, de broer van ene Napoleon. Die is Keizer van Frankrijk. Die heeft de Franse Revolutie gewonnen of zo iets. Hij is ook in Holland de baas en zendt nu zijn broer, een horrelvoet, en die heeft hij in 1806 Koning van Holland gemaakt en Woensel schijnt erbij te horen. Hij heet Lodewijk Napoleon en hij probeert Nederlands te spreken, mooi van hem. Hij heeft al gezegd tegen mensen dat hij hun “Konijn” is, want “Koning” goed uitspreken, dat is te moeilijk. Dat wordt nog wat. Maar het is een goed mens, de Konijn. Hij heeft een ongelukkig huwelijk, voelt zich allerellendigst in zijn paleizen en is, misschien ter compensatie, een vroom katholiek: in het hiernamaals zal alles beter zijn. Hij komt in 1809 van Den Bosch eerst naar Stratum, dan langs de Singelwal naar de Woenselse poort waar hij Eindhoven zal binnenrijden. Bij die poort zal een plechtige deputatie hem opwachten met “gardonneurs”(gardes d'honneur) en de Gilden zullen gedurig de trommel roffelen. Spoorenberg is er vast bij geweest, maar de Woenselse pastoor óók. Een Koning, dat zie je niet alle dagen. Lodewijk was in 1806 al langs geweest, op weg naar Aken of Spa, maar toen was hij niet uitgestapt. Dat was een grote teleurstelling geweest¹⁴². Maar nu komt hij echt. De hele streek is er opgewonden van. Komt dat zien. Hij blijft op weg naar Eindhoven in zijn rijtuig, want met die horrelvoet en die kuilen, het is niet raadzaam om uit te stijgen. Dat doet de Konijn dan ook niet, jammer, want het was wel leuk geweest om hem plechtig te horen zeggen dat hij “Konijn van Woensel” is, dat zou de eerste keer zijn dat een vreemdeling iets zegt dat waard is om te onthouden. In Eindhoven bepaalt hij bij Koninklijk Besluit van 4 juni 1809 dat de Sint Catharinakerk terugkeert aan de Katholieken. Hij geeft een geldsom om de kerk te restaureren. Dat is iets uitzonderlijks, want meestal moeten de katholieken gebruik maken van de naastingsregeling van 1798, met een verplichting tot schadeloosstelling aan de protestanten die er op het moment van de eigendomsovergang kerken. De vraag bleef of een Koninklijk Besluit een voldoende rechtstitel is om de overgang geldig en rechtmatig te maken, maar daarover is destijds toch niet veel over getwist. Misschien omdat de sint Catharinakerk al sedert 1794 misbruikt werd door Franse troepen als paardenstalling, militaire bakkerij, bergplaats voor uitrustingen en fourage en zelfs als huisvesting voor behoeftige gezinnen¹⁴³. Jammer dat hij toch niet even stilhield aan het Woenselse Kerkeind, hadden wij hem kunnen zeggen dat wij oudere rechten hebben. Wat hij voor de sint Catharina deed kon hij voor de sint Petrus dus ook best overhebben. De Konijn blijft niet lang Konijn, hij is zelfs het haasje, want Napoleon zendt hem in 1810 als een eerloze schelm weg. We worden deel van het Franse Rijk. Het Keizerrijk. Niks nieuws, want “Het Frankrijk” lag al in Woensel.

¹⁴¹ Van den Brink, a.w., pp. 296-297 en 220-221 aldaar verdere literatuurverwijzingen.

¹⁴² Houben, aangehaald werk, Deel II, pp. 389-396.

¹⁴³ Jan van Poppel, *Rond de vorige en de huidige Sint Catharinakerk*, opgenomen in: *Rondom onze stadskerk*, a.w., pp. 65-82 i.h.b. p. 71.

X.7.Onder Keizer Napoleon en Willem I

Napoleon vindt dat Koning Lodewijk veel te veel rekent met de belangen van zijn volkje dat Napoleon hardnekkig “Hollanders” noemt. Napoleon begint in 1810 met Brabant en Zeeland bij Frankrijk in te lijven. En ach, dan na een paar maanden ook de rest maar van dat Koninkrijkje van Lodewijk. In Woensel merkt men er weinig van. Er mag geen Hollands meer gesproken worden. Dat deed men toch al niet. Het moet Frans zijn, als men zich tot de administratie wendt. Maar dat deed men ook al niet. Bijna niet. De baas van de gemeente heet nu “maire”, dat wordt Hendrik Jan Spoorenberg en die spreekt Frans. Hij krijgt een hulpje, een *adjoint*, en als de Woenselnaren nu iets administratiefs willen, dan kan die mooi tolken. Want hij kent ook Hollands. Ja, maar geen Woensels. En dat is een aparte taal, wit-Russisch gelijk. Maar goed, de Woenselnaren lopen toch al met een grote boog om de *mairie* heen. Voor de pastoor is het lastig: hij moet een eed van trouw aan het Keizerrijk afleggen als geestelijk leraar. Dat mag hij eigenlijk niet van de Vicaris Apostolicus. Goed, Napoleon heeft met de Heilige Stoel een concordaat afgesloten, maar toen dat geratificeerd werd door de Paus was Woensel nog geen deel van het Keizerrijk. De pastoor duikt maar voorlopig onder. Hij heeft daar ervaring mee. Hij heeft zelfs verschillende opties in Woensel. Er zijn diverse schuilkerken, zoals gezegd, dus veel risico is er niet. Bovendien heeft Napoleon zijn langste tijd gehad. In theorie is er dienstplicht voor het Franse leger. Maar praktisch komt er van een oproep in Woensel niets. Bovendien, de loteling – de dienstplicht wordt bij loterij opgelegd – moet wel wat geld hebben om functioneel op te kunnen komen en dan zijn we gauw klaar hier in Woensel. We horen op de Eindhovense dinsdagmarkt dat Napoleon verpletterend is verslagen in Rusland en dat er soldaten komen die zijn legerrestanten op de hielen zitten. In Eindhoven komen inderdaad borden aan die Russische en Pruisische troepen aankondigen en die weer inkwartieringen met requisities van haver, hooi, stro, jenever, rogge, eieren, kuikens en vaten vis aanzeggen. Woensel moet wel betalen, maar krijgt geen kozakken over de vloer. Het blijft weer even rustig en dan komt Karel Wesselman, regeringscommissaris, aanzeggen op 5 februari 1814 dat de Prins van Oranje Souverein Vorst is van “de Verenigde Nederlanden”. Wat dat nu weer is, is ook weer duister, maar voorlopig hebben we er geen last van. De pastoor zit in Acht en kan gerust weer naar het Bageijnenbroek komen, want van Oranje hoeft hij niet bang te zijn. Er is wel een vaderlands leger in oprichting, maar dat speelt zich af in Eindhoven, waar geworven wordt. In het voormalig klooster Mariënhege komt voorlopig een afdeling infanterie, maar die is uiteindelijk bestemd voor Turnhout, Herenthals en Brussel, die schijnen nu ook tot die Nederlanden te behoren. We zijn vrij, hoera, zo heet het, maar Woensel sjokt gewoon voort in het oude gareel. Dat geeft vastigheid. En vastigheid is veilig. En daar houden we hier van.

Er komt een grondwet, alweer. Er wordt duchtig vergaderd, in Den Haag en Brussel en in 1815 is die wet er dan. Woensel is nu een “gemeente” en de parochie is een kerkelijk genootschap in die gemeente. De pastoor mag geen kerkelijk huwelijk sluiten voordat ze op het gemeentehuis eerst een burgerlijk huwelijk hebben vastgesteld tussen de trouwlustigen, dat is wennen. Maar een dominee hoeft er niet bij, en dat is prettig. Verder mogen we missen horen en zelfs kerken bouwen als we een vergunning hebben. Dat moeten we in Den Haag aanvragen via de gemeente, bij een departement van rooms katholieke eredienst. Dat kijkt of de kerk die we willen bouwen goed geconstrueerd is en of het gebouw straks wel passend zal zijn in de omgeving. Er zijn aanwijzingen voor, maar die betreffen vooral hoogte, breedte en ornamentatie, wat dat laatste betreft mag er veel. Wat er in het kerkgebouw verder gebeurt, dat moeten we zelf weten, als het maar geen aanstoot geeft aan de openbare zedelijkheid. De Souverein Vorst is nu Koning en hij heet Willem I. Zijn staatkundige positie is niet aanstonds duidelijk. Niet in West-Europa en niet in het stuk Nederland, waar hij zich voorlopig opstelt als “Souverein Vorst”. Dat is een onduidelijke titel. En zo wil deze Willem I het voorlopig ook. Want hij weet dat hij zijn positie eigenlijk niet aan een Nederlandse volkswil heeft te danken die tot uitdrukking komt in een nationale wetgevingsprocedure, waarin hem de staatsmacht is opgedragen. Nee, realist is deze Willem I genoeg. Hij heeft een zekere macht, maar alleen voor zover het Koninkrijk Groot Brittannië hem die gunt. Hij weet, als hij op 2 december 1813 ingehuldigd wordt in Amsterdam als “staatshoofd” zelfs nog niet eens waar het staatsgrondgebied, waarover hij wellicht gezag mag uitoefenen, precies begint en ophoudt. Den Haag en Amsterdam, ja, die liggen erin, de Zeven Provinciën van de

voormalige Republiek, die zijn immers de harde kern van het Rijk dat de Engelsen hem gunnen. Maar verder? In begin 1814 kijkt Willem I over de grote rivieren: dat Noord-Brabant, dat wil hij wel graag erbij hebben. Maar eigenlijk dat grondgebied dat men soms ook wel “België” of “Bourgondië” noemt óók. Hij overlegt met de Britse Ambassadeur in Den Haag, Lord Clancarty. Die is door de Hertog van Wellington, die in Londen eigenlijk aan de touwtjes trekt, met Willem I mee gezonden, om te kijken hoe deze Oranje het doet. Is hij wel echt loyaal aan Londen of stijgt men zijn nieuwe status al naar het hoofd? Nu, het gaat. Voorlopig krijgt Willem een 7 op het tussentijds rapport: hij moest alleen meer haast maken met een nationaal volksleger. Hij heeft nu een zootje ongeregeld op de been, met geweren zonder bijpassende kogels. Wellington wijst erop dat Willem I moet beseffen dat hij ingehuurd is om aan de noordzijde van het onbetrouwbare Frankrijk een zware mobiele militaire macht te leggen, ter beteugeling van herleefde Napoleontische aspiraties. Een nationale bestendige militie is daarom noodzakelijk. Een minimum van zestienduizend steeds gemobiliseerde infanteristen en vierduizend artilleristen is een minimum. Waar is dat leger? Willem is het echt serieus aan het oprichten, vertelt hij Clancarty, maar een Legerwet – die is ingediend¹⁴⁴ -- is niet genoeg: het leger moet ook geëncadreerd worden, goede wapens hebben en kunnen oefenen. Voorlopig heeft deze Volksmilitie afgedankte Franse uniformen aan, met veranderde distinctieven en kokardes (dat wel). Dat zal in de slag bij Quatre Bras mede voor verwarring aanleiding geven bij de Franse troepen, die menen met een nieuwe vijand te maken te hebben. Maar goed, voorlopig hééft Willem I een volksleger, toch twintigduizend man, niet gek voor zo’n korte periode. Kan hij dan niet Noord-Brabant erbij hebben om dat leger neer te leggen en te laten oefenen in massale manoeuvres? Dat deden zijn voorvaderen ook: bij Woensel op de Hei deden ze dat. Dan is dat leger ook meteen gereed om snel vanuit een afwachtingsopstelling op te rukken als de Fransen zich weer gaan roeren. Dat snapt Wellington: goed, dat kan wel. Hij zal trouwens op het Congres in Wenen bepleiten dat deze militaire noodzaak vereist dat Willem I dat “België” er dan ook bij krijgt: dan is de grens met Frankrijk het kortste. Want Wellington vertrouwt Napoleon niet: die voert op Elba iets in zijn schild. Hij was er direct al tegen om die man zo dicht bij Frankrijk te laten zitten met een soort legerstafje. Maar dan moet Willem I ophouden met zijn gezeur over de teruggave van de Duitse Nassau-landen: die krijgt hij niet. Die gaan naar Pruisen. Willem mag blij zijn dat hij het Luxemburg in zijn geheel nog erbij krijgt, dat zal met Pruisen gezanik genoeg geven, maar wáár is het dat Luxemburg, de stad, ook een prima versterkte

Het provisioneel Souverein Besluit op de volksbewapening van Elias Canneman. Het werd op 5 december 1813 in de Kabinetsraad gebracht, want het berooide Nederland had geen leger en Wellington had Willem I gezegd dat de militaire weerbaarheid het eerste was waar hij om te denken had. Daarzonder géén “Nederlandse Staat”, om zo te zeggen. Het voorstel-Canneman eiste “viermaal zo veel volk als een Fransche Conscriptie” zo kloeg Van Hogendorp, dat zou onbetaalbaar zijn en een volksopstand ontketenen. Daarom werd het voorstel-Canneman door de Secretaris van Staat Anton Reinhard Falck teruggebracht tot 63 artikelen; het *Reglement van Algemeene Volksbewapening-1813*. Alle weerbare mannen van zeventien tot vijftig jaar moesten in de gemeenten hunner woonplaats geoefend worden in de wapenhandel. In tijd van oorlog zouden zij worden gemobiliseerd tot Landstorm. Uit de Landstorm zou door loting landmilitie worden gevormd, bestaande uit zestienduizend infanteristen en vierduizend kanonniërs, bestemd voor een Veldleger. Dat zou dan bij Woensel gelegd worden. Het plan werd eerst in Londen voorgelegd. Wellington vond het nauw toereikend, maar het moest dan voorlopig maar zo. Dit Veldleger is het, dat naar Waterloo gezonden werd. Onder aanvoering van de Kroonprins Willem Frederik, de latere Koning Willem II die aldus ook Woensel kende; hij zou er weer komen ter gelegenheid van de inleidende manoeuvres ten behoeve van de tiendaagse veldtocht. Zie ondermeer: D.H.Couvée en G.Pikkemaat, *1813-15, ons koninkrijk geboren*, Uitgave van het Ministerie van Defensie, 30 november 1963, Druk: Bosch Utrecht, pp. 59-68. het is een van de weinige besluiten geweest die de Kabinetsraad heeft vastgesteld voor de Koning tekende; de Koning ging dit soort zaken al spoedig geheel zelfstandig besluiten, buiten de ministers als geheel om. Hij had dan ook haast, met het oog op het Congres van Wenen en de positie van Wellington daar. Zonder legermacht géén België.

garnizoensplaats met citadel zal zijn voor dat zo gewenste Nederlandse leger: lekker dicht bij Frankrijk. Zó wordt dan ook in Wenen voorgesteld. En zo gebeurt het. En zo wordt Woensel weer getuige van militaire massale exercities en manoeuvres, die straks, in Waterloo, de vrucht zullen afwerpen die Wellington zo behoefde. Dan zal het Nederlandse leger een belangrijke strategische rol kunnen spelen bij de voorgevechten te Quatre Bras¹⁴⁵, waarin het laat zien wat het vermag. Het houdt de Franse troepen niet zozeer tegen, maar op. De Fransen zien hen onbekende infanteristen – die kennelijk tegen hun voorhoede moedig standhouden – en concluderen: daar zijn nog aanmerkelijke versterkingen achter die vreemde uniformen, dat kan niet anders, want anders zouden die merkwaardige gasten wel maken dat ze weggamen. De Fransen sturen ordonnansen achterwaarts om nieuwe instructies, terwijl ze stilhouden. Dat geeft de hoofdmacht van Pruisen gelegenheid contact te maken met de Engelsen. De Nederlandse infanterie heeft het kruispunt gehouden en de troepen van Wellington gered! Dat is wel wat, het valt niet tegen. Maar het wordt later door de Hollanders gruwelijk overdreven, zoals dat gaat, hier in dit kikkerland. Pieneman schildert de kroonprins in een prachtige heroïsche pose, op een steigerend paard (natuurlijk een hengst), temidden van vaandels, rokende vuurmonden en een wapperende nationale vlag. We hebben een Held in ons midden! Hij deed grootse dingen voor het Vaderland! Waar men raar staat te kijken als een Nederlandse legereenheid standvastigheid en strategisch vernuft betoont. Het komt dan ook niet erg vaak voor.

Zo krijgt Willem I dat Brabant erbij, de Kempen en dus Woensel. Wél heel erg veel katholieken. En nou die katholieke Belgen óók nog! Hij heeft nu meer katholieken in zijn rijk dan protestanten. Eng is dat. Die lui zijn, dat weet iedereen niet te vertrouwen. Die moeten extra onder controle worden gehouden. Noem het een “compenserende maatregel”, maar daarvoor is eigenlijk een apart departement nodig voor “katholieke zaken”. Dat komt er, aanstonds na de feitelijke vereniging met België in 1814. Willem I pakt het fors aan: er komt een directoraat-generaal voor godsdienstzaken, ressorterende onder het departement van Binnenlandse Zaken. Dat directoraat-generaal komt in Brussel. Het staat onder leiding van een zekere Baron Goubau d’Hogervorst¹⁴⁶. Voor hem is versterking van de macht van de

¹⁴⁵ Quatre Bras is een kruispunt van de wegen Nijvel-Namen/Charleroi-Brussel. De kroonprins Willem Frederik was belast met een taak die Wellington aanvankelijk onbeduidend leek: het bewaken van de weg vanaf Bergen, die leidde via Nijvel naar Brussel. Wellington meende dat Napoleon zijn offensief elders zou inzetten. Die weg was van secundair belang. Op 15 juni 1815 wat bij Quatre Bras een strategische reserve verzameld onder generaal de Perponcer, de tweede divisie, bestaande uit Nassause bataljons en een batterij rijdende artillerie. De prins had het opperbevel van deze en andere troepen. Hij werd op zijn hoofdkwartier te ’s-Gravenbrakel ingelicht over het verschijnen van een Franse legermassa, die wel eens de hoofdmacht van Napoleon kon zijn. Hij lichtte Wellington in. Deze had geen hoge pet op van de strategische kwaliteiten van de prins en sloeg geen geloof aan de waarschuwing. De waarschuwing bleek terecht. De prins ging naar Quatre Bras. Hij zond de militiebataljons van het volksleger naar het kruispunt. De prins liet de indruk wekken dat de legerafdeling op het kruispunt gedekt werd door een verscholen hoofdmacht, op instigatie van de generaals De Perponcher en De Constant Rebeque. De Franse veldmaarschalk Ney, niet zeker wat te doen, en de nieuwe uitmonstering van het hem onbekende Nederlandse volksleger niet kennend (het was ook net gelicht) zocht contact met Napoleon: wat te doen jegens deze nieuwe, kennelijk net gearriveerde, versterkingen. Uiteindelijk konden daardoor steeds meer Engelse versterkingen arriveren die een gealarmeerde Wellington had vrijgemaakt. Die gaven de doorslag. Pas achteraf zag de prins in, dat hij mede leiding had gegeven aan een beslissende veldslag.

¹⁴⁶ Goubau was op 17 februari 1757 te Mechelen geboren. Hij studeerde te Leuven rechten. Hij werd, onder het Oostenrijkse regiem van Joseph II, advocaat en daarna advocaat-fiscaal bij de grote Raad van Mechelen. Hij kende dus het centralistisch streven van Joseph goed: alle kerkelijke aangelegenheden moesten door het staatshoofd goedgekeurd worden. Dat streven werd het zijne. Bij de komst van de Franse legers vluchtte hij dan ook naar Wenen. Hij keerde in 1814 terug naar Brussel en begon onder Willem I aan de regeringsdepartementen zijn carrière: met Willem I zou hij staan en vallen. Van een onafhankelijke Kerk als supranationale organisatie moest Goubau niets hebben. Hij vond dat de volledige seminarie-opleiding onder staatstoezicht opgezet moest worden. Hij juichte dan ook het Koninklijk Besluit van 1825, waarbij Willem I de toegang tot het Groot-Seminarie afsloot voor hen die niet eerst een afsluitend tentamen hadden gedaan aan diens *Collegium Philosophicum* te Leuven zeer toe. De Belgische Bisschoppen vonden dit een ongeoorloofde staatsinmenging en bij kanselboodschap verboden zij de toekomstige

Vorst of de Koning vanzelfsprekend. Hij deelt dit gevoel met de ministers van Justitie en Binnenlandse Zaken Felix van Maanen en Van Grobbelschroy hartgrondig en intens. Er komt in zijn directoraat-generaal een directie voor de hervormde eredienst en een voor de katholieke eredienst. Dat laatste staat onder leiding van de referendaris Piet van Ghert, die in Den Haag blijft wonen. Piet is een echte Hollander geworden, ook al komt hij uit Baarle-Nassau¹⁴⁷. Hij bedrijft het katholicisme vooral in de uiterlijke cultus: elke dag gaat Piet naar de kerk, hij maakt openlijk het kruisteken, draagt scapulieren zichtbaar, ontbloot het hoofd voor crucifixen. Op zijn directie is hij de superbureaucraat. Alles weet hij van de resumptie, de parafencultuur, het extract van exhibitum en de permissie tot expeditie. En die kunde speelt hij tot algemene haat van zijn klanten steeds in hun nadeel uit. Een bekend verschijnsel, niet alleen in Den Haag. Een priester die bij hem een ontheffing of vergunning komt aanvragen, treedt monter in de tredmolen die Piet aanzwengelt en komt, na jaren tredens, er gemengd en rijp voor het gesticht weer uit terwijl hij in zijn verzoek niet-ontvankelijk is verklaard, wegens een extern gebrek. En voor alles is een overheidspermissie nodig, als het aan Piet ligt. Alleen voor het katholiek sterven niet, maar voor de uitvaart, de lijkbezorging, het grafmonument wel.

Gelukkig voor Woensel dat het Piet niet nodig heeft: Willem I heeft immers bij een algemeen geredigeerd Koninklijk Besluit goedgevonden dat zij in hun schuurkerk de eredienst praktiseren en de parochie subsidie toegezegd, ook in algemene bewoordingen. Dat komt omdat Willem zo spoedig mogelijk een eind wil hebben aan het wat rellerig conflict wat er gedaan moet worden met de puinhopen van de oude Sint Petruskerk. Willem stelt dus geen voorwaarden en laat het aan de lokale gelovigen verder over. Dan kan Piet niet ineens toch met ontheffingen, vergunningen en bijzondere voorschriften gaan werken, al zou hij dat graag doen. Ik kom daarop meteen hieronder nog in extenso terug. Willem I vindt alles goed, als de katholieken maar ergens anders gaan zitten met hun santenkraam en de puinzooi op de oude plaats aan het Kerkeind opruimen. In Woensel wil hij rust: hij gaat er immers troepen legeren, Wellington wil dat nu per ommegaande hebben, en dan moet er geen herrie in de buurt gaande zijn, anders kan er niet met vrucht geoefend en gekazerneerd worden. Vandaar dat royale Koninklijk Besluit, zoiets komt verder niet veel voor. Want eigenlijk wil Willem via Van Goubau en Piet van Ghert hele preciese aanwijzingen kunnen geven aan de katholieken. En dan heeft hij aan Piet een goeie. Niks kan, alles moet en dat is verplicht. Piets formalistische hersenspinsels verzieken de verhouding met de katholieken intens. De Belgische katholieken krijgen zwaar de pest aan hem. Daar doet Piet ook alles voor. Dat dringt ook tot Willem I door, in 1830, als de zuidenburen er al tussenuit willen, uit dat vermaledijde Koninkrijk der Verenigde Nederlanden, en dan is het te laat. Dan wordt Piet toch de laan uitgestuurd. Hij brengt dan zijn tijd door met het vindingrijk sarren en bekritisieren van zijn ambtsopvolgers op het directoraat dat nog tot 1868 een kwijnend bestaan blijft leiden in de krachten van Binnenlandse Zaken. Dan wordt het opgeheven, omdat het in strijd is met de Grondwet van 1848. Die verzekert immers “vrijheid van godsdienst” zo heeft iemand ontdekt. Piet is dan al lang dood: hij is zenuwziek geworden, en is op 19 maart 1852, voorzien van de genademiddelen der Heilige Kerk de eeuwigheid ingegaan. Een welbesteed leven.

Geestelijken moeten eigenlijk hun bediening slechts kunnen uitoefenen met een vergunning

priesterstudenten dit tentamen af te leggen. Het werd de inleiding tot de val van Goubau in 1826. Zie: J.C.van der Loos, *Vaderlandsche Kerkgeschiedenis uit de zeven noordelijke Provinciën sinds het Concilie van Trente*, V Vols, Deel V, Amsterdam: NV Parnassus 1953 (de delen hebben steeds een ander jaar van uitgave), pp. 15- 38. Aldaar verdere literatuuropgave.

¹⁴⁷ P.G.van Ghert, op 17 maart 1782. Filosofie bij Hegel te Jena en gepromoveerd in 1808 te Leiden. Reeds onder het Franse bewind aangesteld in het departement van eredienst. Door Willem I daarin gecontinueerd. Verhinderde ondermeer de oprichting van een Rooms-Katholieke Maatschappij voor Godsdienstige Wetenschappen en Goede Zeden in het Koninkrijk der Nederlanden bij schorsingsbesluit van 21 augustus 1823 omdat niet tijdig en regelmatig vergunning bij Koninklijk Besluit was gegeven. Trachtte de opheffing van tal van staties en parochies vanaf 4 april 1822 te verkrijgen in de grote steden van Holland, Utrecht en Groningen in het belang der openbare orde, hygiëne en zedelijkheid. Bevorderde de opheffing van klein-seminaria bij Koninklijk Besluit dd 14 juni 1825. Zie voorts: Rogier, *Katholieke berleving, geschiedenis van katholieke Nederland sinds 1853*, 's-Gravenhage, NV Uitgeversmaatschappij PAX, 1953, pp. 16-17.

van Rijksweg. Dat is het standpunt van de regering, als zij wat vaster in het zadel zit. Willem I vindt na de slag bij Waterloo, als hij zijn rijk goed gaat consolideren, dat hem het “oppertoezicht” betreffende de religie en godsdienstige erediensten toekomt – hij is tenslotte de baas in de Verenigde Nederlanden – maar hij wil best met de Heilige Stoel afspreken hoe hij dat gaat uitoefenen. Hij wil dus een concordaat afsluiten met die Stoel, en gek genoeg, gaat hij hierin hetzelfde standpunt innemen als destijds de Koninck van Hispagniën, de vermaledijde Philips II: nieuwe bisdommen graag, volgens een indeling die het nieuwe binnenlands bestuur goed uitkomt. Als dan de nieuwe Bisschoppen alleen maar in overeenstemming met de Koning benoemd kunnen worden, heeft Willem I een prettig steuntje in de rug bij het besturen van de provincies die overwegend katholiek zijn. Hij gooit er eens een balletje over op bij de nuntius in Brussel en die ziet er wel wat in. Willem De Zwijger zou zich in het graf omdraaien. Voorlopig is dat concordaat er nog niet, maar Willem I, zijn nazaat, voelt: hier zijn zaken te doen. Daarom is hij de Woenselnaren ook niet onwelgezend, als die de kwestie van de bouw van een nieuwe kerk aankaarten. Ze hebben hulp nodig. En die vragen ze bij de landsregering, om uit de impasse ter plaatse te komen nu de pastoor en zijn parochianen niet tot overeenstemming kunnen komen. Dat is goed, ze kunnen zelfs een aanmerkelijke subsidie krijgen bij de bouw als ze aan bepaalde voorwaarden willen voldoen. Maar dan moeten ze eerst het puin ruimen van de ingestorte Sint Petruskerk in het Broek. Willem I heeft oog voor detail: dat puin kunnen ze mooi gebruiken ter versteviging en uitbouw van de huidige schuurkerk op het Broek. Dat beveelt hij bij Koninklijk Besluit van 29 mei 1815¹⁴⁸. Hier blijkt het oog voor detail van het staatshoofd. Je zou zeggen: had hij niet veel meer aan het hoofd? Hij wil de katholieken dus tegemoetkomen. Het is allerm minst zijn intentie om de katholieken hun oude godstempel te ontroven; maar hij wil graag helemaal opnieuw beginnen en het verleden onherroepelijk afsluiten. Zorg voor restauratie van middeleeuwse monumenten is eigenlijk de hele negentiende eeuw nauwelijks aan de orde. Dat zullen we nog zien als we de bouwplannen van de gloednieuwe neogothische Sint Petruskerk nader bekijken. De negentiende eeuw heeft aanstonds een hekel aan de restanten van oude tijden, maar zeker aan die uit de middeleeuwen; Thorbecke zal zelfs een voorstander blijken te zijn van het neerhalen van de Ridderzaal in Den Haag. Ruim de hele inelkaar gelazerde rotzooi in Woensel maar op, torenmuren inclus, ruimt lekker op. Dat is de tijdgeest. De Woenselnaren staan al met kiepkarretjes gereed en dan komt Hendrik Spoorenberg roet in het eten gooien. Eerst moeten de parochianen de Oude Toren herstellen. Die is van de gemeente waarvan Spoorenberg nu burgemeester is. Het ligt dan voor de hand dat de nieuwe kerk tegen de basementen van de oude torenhal wordt aangebouwd. Maar dan moet dat eigenlijk op het oude bouwplan gebeuren. Die toren, die moeten de parochianen eerst herstellen op eigen kosten en dan zien we verder. De pastoor wordt aldus eigenlijk bij voorbaat buiten spel gezet, en dat is ook de bedoeling. Spoorenberg heeft de overeenkomst van 1798 waarbij de naasting wordt aangevraagd aan zijn zijde. Daarin staat duidelijk (volgens Spoorenberg, dan) dat de Toren, als voorheen, van de publieke gemeente is en blijft. Dat is het uitgangspunt ook geweest van de additionele artikelen bij de Staatsregeling van 1798 en dat de katholieken nadien de zaak verprutst hebben, ja, dat kan Spoorenberg niet helpen. In het zesde additionele artikel staat, dat degenen die een kerkgebouw willen naasten volgens de staatsregeling een overeenkomst moeten treffen met het plaatselijk bewind. Dat was de gemeente Woensel. Lees: Hendrik Jan Spoorenberg. Is daarin niets anders bepaald, dan worden torens der kerken en de daarin hangende klokken eigendom van dat bewind of die gemeente. Waren ze dat al, dan hoeft er helemaal niets bepaald te worden. En waren ze dat niet, dan is dat voortaan nu, volgens dit zesde artikel, van rechtswege zo. En aangezien Spoorenberg de wederpartij was van de katholieken zal hij toch wel weten wat zij overeengekomen zijn betreffende die toren en de klokken. Waar zijn de katholieken die bewijsbaar kunnen aantonen dat hij geen gelijk heeft? En anders gooien we het toch voor de rechter? Dat laatste, dat wil pastoor Adrianus van Iersel, ingeleid in 1805, zeker niet. De Apostolisch Vicaris heeft gezegd: Van Iersel, geen moeilijkheden met het openbaar gezag. Hou het rustig. Dat was onder Koning Lodewijk zo en nu, onder die Willem óók. De Koning heeft nu “hoogstdezelfs stelligste begeren” doen weten in zijn Koninklijk Besluit en dat gaat de pastoor niet trotseren. Spoorenberg is van een ander hout gesneden, trouwens,

¹⁴⁸ Schutjes, aangehaald werk, Deel V, p. 937.

het gaat nu om zijn prestige. Altijd een slechte raadgever, het prestige. Waarom doet Spoorenberg dat? Hij is een gelijkhebber. Nu zijn we dat allemaal wel. De een wat meer dan de ander, maar je hebt mensen die voor geen pyrrhus-overwinning terugschrikken. Spoorenberg schijnt zo'n man te zijn; zijn levensgang gewaagt er van. Die wemelt van ambtelijke, nodeloze conflicten. Althans: in onze ogen. Misschien was het destijds wel van groot belang ze aan te gaan, dat kun je niet altijd meer navoelen. Heb je dan een conflictvermijdend persoon tegenover je die meteen ondergronds gaat, dan kun je geen slag aannemen. De ontwijking is soms zeer effectief. De Belgen zullen de tiendaagse veldtocht, waarover aanstonds, winnen door steeds de slag te ontwijken. Pastoor van Iersel is er ook zoën. En ook zijn opvolger Gaspar van Maasacker, die op 6 oktober 1812 pastoor van Woensel wordt¹⁴⁹. Onder Van Maasacker wordt het geschilpunt welhaast een vete, waarbij partijen elkaar van winstbejag beschuldigen en onoirbare motieven. In ieder geval is het conflict nu een prestige-kwestie geworden. En dat brengt altijd te weeg dat mensen geen verstandelijke afwegingen meer kunnen maken. Van Maasacker verwijt Spoorenberg in het geheel geen respect te hebben voor de geestelijke stand. Zijn daad is er een die zich tegen Gods geopenbaarde wil richt en tegen Diens maatschappelijke ordening. Geen sterk, wel een doorslaggevend argument voor de goegemeente¹⁵⁰. Van Maasacker wil dat oude kavalje aan het Kerkeind niet terug. Hij wil die Koninklijke subsidie, maar hij wil ook niet voor de rechter aan het Stratumseind. Hij gaat rekken, pappen, nathouden en palaveren. En dat kunnen Brabanders goed. Dat kan Spoorenberg niet, ook al is hij een rasechte Brabander, en daarom gaat hij het verliezen, al zal hij het niet liefelijk meemaken.

Voor een juiste beoordeling van het conflict tussen Spoorenberg en het parochiebestuur dat zich zeventig jaren zal voortslepen, moeten we eigenlijk terug naar de redactie van de bepalingen van de Vrede van Münster van 1648, waarbij de “Kerkgebouwen” in Brabant werden toegescheiden aan de aanhangers van de “Nederduitsch Gereformeerde Religie”. Dat is een hele gekke bepaling geweest: bij verdrag regelen dat eigendomsrechten overgaan. Dat kan eigenlijk niet. Nu niet, maar destijds ook niet. De eigendom van gebouwen, opstallen hoe ook genaamd, grond, wordt in Nederland beheerst door de bepalingen van de plaats waar het eigendomsrecht praktisch uitgeoefend wordt. In Nederland zegt dat recht: je moet om dat recht te krijgen en geldend te kunnen maken, naar de notaris en daar een acte laten verlijden van transport van de grond, de opstallen of de gebouwen. Die acte moet dan kadastraal ingeschreven worden en dán kan je het eigendomsrecht gaan uitoefenen. Zó was het ongeveer óók in 1648, zij het dan, dat de inhoud van de actes van verlijding niet overal in Nederland hetzelfde waren, omdat er (weer) differentiaties waren naar de plaats. De gewesten, de kwartieren, de provincies, de steden hadden aparte vormvoorschriften, bijkomende garantiebepalingen, verjaringstermijnen en zo voort. Gaandeweg is dat rechtgetrokken. Maar je kunt niet bij Verdrag bepalen dat vanaf een bepaalde datum iemand anders eigenaar is van een gebouw, voortaan. Je kunt bepalen dat de andere verdragspartij gemachtigd is op nationaal niveau nadere regelen te treffen om een dergelijke eigendomsovergang te voorzien. Spanje had de Republiek der Zeven Provincieën kunnen toestaan nader te regelen dat de Woenselse kerk vanaf een bepaalde datum zonder koopsom in eigendom zou overgaan van de roomse Kerk naar de nationale synode die de “Nederduitsche Gereformeerde Religie” had geformuleerd. En die Synode had dan massaal actes moeten laten verlijden in de verschillende Provincieën. Volgens het recht van de desbetreffende plaats. Dan nog zou het heel moeilijk zijn geweest om aan te geven wat men bedoelt, als men het heeft over “Kerkgebouwen”. Hoort daar een kerkhof bij? De schuur waarin de lijkbaar, de scheppen, de flambouwen staan, waar de lijkkleden opgerold liggen? De sacristie? Het koorrepetitielocaal? De aanbouwsels aan de kerkmuur waar je

¹⁴⁹ Schutjes, *ibidem*. Van Maasacker is herkomstig uit Gerwen. Hij is kapelaan te Asten in 1801. Hij sterft op 19 januari 1828. Hij wordt opgevolgd door Ignatius Hubertus van Dooren die al in 1828 defungeert wegens zware depressies. Dan komt de hierna te bespreken Vugs en die krijgt werkelijk alle twisten, beschuldigingen en insinuaties van beide partijen ongeremd over zich uitgestort. Henricus van Liempd, zijn opvolger, besteedt het geschil gulweg uit aan de Bisschop Zwijsen, maar die was er ten tijde van Vugs pastoraat nog niet of had nog niet de bijbehorende doorzettingsmacht.

¹⁵⁰ J.M.P.van Oorschot, *EINDHOVEN, een samenleving in verandering*, II Vols. Eindhoven: Lecturis BV 1982, Vol. I, pp. 254-257.

rozenkransen, gewijde kaarsen, zangboekjes, heiligenbeelden, tolentijnbroodjes etc. kan kopen? Kijk eens naar de Sint Bavo in Haarlem, wat voor nerinkjes in kerkelijk verband daar gaandeweg tegen de buitenmuren zijn aangebouwd. Dat was allemaal niet geregeld. Per provincie is elke Nederduytsche gemeente op eigen doft zoveel mogelijk naar zich toe gaan schoffelen, mede afhankelijk van de weerbarstigheid van de plaatselijke bevolking, die het gewoon niet pikte als de diakenen van die gemeente ook de kerkakkers onder “kerkgebouwen” bleek te verstaan en de kruidentuin van de kloosterzusters. In Woensel leverde de toren zo’n voortsuddend conflict op. Ik gaf dat al aan. Een toren is geen “kerkgebouw”, een pleitbare stelling. Maar het tegendeel – een toren hoort tot een kerkgebouw of kan daartoe behoren -- is óók waar. De vraag is: is een torenhal een typisch stuk gebouw waarin liturgische plechtigheden worden voltrokken? Voor de katholieke die onder de gregoriaanse tonen van het “*In paradisum deducant te Angeli*” (Ten paradijze geleiden u de engelen) zijn geliefden heeft zien uittrekken naar eeuwigheid terwijl de koster de klokken over het lijk doet beieren, is dat eigenlijk geen vraag. Zoals de priester ook de lijkst dáár en nergens anders moet besprenkelen met wijwater voordat het lijkkleed erover getrokken wordt bij binnenvaart (*Subvenite, Sancti Dei, occurrere, Angeli Domini, Suscipientes animam eius*: Snelt aan, heiligen Gods, komt tegemoet, engelen des Heren, Ontvangt zijn [haar] ziel).

Ongetwijfeld heeft een voorzaat van onze Hendrik Jan Spoorenberg lijf, eerbaarheid en goed veil gehad om het gebruik der toren voor de katholieken te behouden. Zo’n familie was dat wel. In Strijp was er datzelfde probleem, maar nu ten aanzien van het van de kerk losstaande “luidhuis”. Daar hadden de protestanten te maken met het feit dat dat luidhuis los stond van de kerk, altijd als lijkenhuisje was gebezigd, opslagplaats van gerief voor processies en als gevangenis. Dat was dus zeker geen “kerkgebouw”. Maar toch claimden zij, dat het altijd was gebezigd voor religieuze aangelegenheden. En dat het dus bij het kerkgebouw hòorde. En dat dus, in de geest van de Vrede van Münster, de protestanten bepaalden wanneer de klokken geluid mochten worden. En dus niet voor het “uitluiden” van roomse lijken -- een bron van dorpsveten gedurende de zeventiende en achttiende eeuw. Geloof maar, dat dat een ernstig probleem was. Een niet uitgeluid lijk ging spoken, en wat kon er dán gebeuren? In Woensel had je dat probleem óók, maar hier zat de torenhal overduidelijk aan het schip. Dus als hier de protestanten het uitluiden van roomsen verhinderden, hadden ze de wet op de hand. Op het eerste gezicht. Rond de kerken lagen de kerkhoven. Precies hetzelfde probleem: waren die overgegaan of niet naar de protestanten? Mochten roomsen het lijk van hun dierbare stamvader bijplaatsen in het familiegraf bij de Oude Toren? Er waren dominees en die verhinderden dat. Maar daarmee was grootvader in het hiernamaals tot dolende verdoemd, denk er niet te gering over. Een dominee als Cornelissen is in dit opzicht meedogenloos geweest: geen roomsen op het kerkhof bij de Oude Toren. Daarom wordt zijn lijk later opgespaaid en tentoongesteld ter bespotting ter plaatse¹⁵¹.

¹⁵¹ Van den Brink, a.w., pp. 214-215.

X.8.Het probleem leidt tot een loopgravenoorlog

Die regeling volgens de Vrede van Münster over de eigendomsovergang was dus erg primitief en onvolledig. Dat ligt ook voor de hand. Het Vredesverdrag zelf was iets geheel nieuws. Het is de eerste keer in de West-Europese Geschiedenis dat twee soevereine, territoriaal bepaalde rechtsorganisaties elkaar in een verdragstekst de hand reiken en besluiten van onderling wapengeweld af te zien. En dan is één van die partijen ook nog eens zo iets gloednieuws als een Republiek zonder staatshoofd die extern de enige bevoegde autoriteit is om zo iets te doen. Het is een Republiek met zeven kribbige provincieën, óók weer rechtsorganisaties, rechtspersonen. Die onderling verschillende rechtssstelsels hebben. Die elkaar wantrouwen en eigenlijk zelf niet begrijpen waarom ze precies op dit moment samendoen, want een gemeenschappelijk besluit om samen oorlog te voeren en die te zijnertijd ook weer te beëindigen, dat hebben ze nooit genomen. Hun heugt de tijd, dat ze elkaar vrolijk de hersens insloegen en eigenlijk zijn er geen twee van die elkaar ooit echt hebben gemogen. Ze weten niet eens, wie hun afgevaardigden precies zijn, onderling. Waarop hun bevoegdheden rusten en waarom die personen met deze geloofsbrieven hier nu, in Münster, zijn. Waarom heeft Utrecht meerdere vertegenwoordigers gezonden? Waarom kunnen die hun lastbrief pas op het allerlaatste moment tonen? Aan de andere kant: de eeuwige vijand, Spanje. Een staat die wél een Koning heeft, maar die alleen voor het regionale gebied van West-Europa de vrede wil sluiten. Daarbuiten knokt het voort. Beide partijen hebben legers, die nog tot strijden in staat zijn, geen hunner heeft gecapituleerd. Ze regelen de afbakening hunner staatsgodsdiensten, ook zo iets raars. Omdat ze dat doen, moeten ze deze eigendomsverhoudingen van kerkgebouwen óók regelen. Je kan immers niet het Katholicisme binnen je grondgebied verbieden maar katholieke kerken tolereren. Dus je bepaalt maar, dat die kerken nu voortaan toebehoren aan de nieuwe staatsgodsdienst. Wat je daarmee precies bedoelt en hoe dat dan uitgevoerd moet worden, dat weet je niet, je bent diplomaat en geen notaris, makelaar of privaatrechtelijk expert. Je zet je handtekening en hoopt dat ze thuis zullen bekrachtigen of ratificeren, hoe dat eigenlijk moet bij een Republiek, dat weet eigenlijk alweer niemand. Het is nog een wonder dat het eigenlijk betrekkelijk goed gegaan is. De kerken zijn “gereformeerd” geworden. En na honderd jaar stelt dan niemand meer vragen.

Dan komt daar een nationale Constitutie, waarin heel die warboel weer ondersteboven gehaald wordt¹⁵². Maar nu beseffen de wetgevers wel dat het niet met één pennenstreek te regelen is, die overgang van “Nederduitsch Gereformeerd” terug naar “katholiek”, want in de afgelopen honderdvijftig jaar zijn er wel op lokaal niveau best veel problemen geweest over katholieke duiventillen, bibliotheken, kerkhoven, lijkenhuisjes, kosterswoningen, stovenhokken, katechismuszaaltjes, zangkooroksalen, doopkapellen, kruiswegstaties en bagijnennissen. Er waren altijd wel dominees die katholieken de teraardebestelling op het kerkhof rondom de gereformeerde kerk weigerden, die de duiventillen op de kerkakkers ineens gereformeerd verklaarden en de roomskatholieke mulder het recht van windvang achter de kerk weigerden, want die wind was nu ook van de heersende staatsgodsdienst. Bij de beruchte additionele artikelen heeft men dat in abstracto, zonder man en paard te noemen, willen regelen. En dat kon niet. Er waren lokaal heel gekke toestanden in de dorpen

152

Ook wel Grondwet of Staatsregeling. De nationale vergadering, waarvan Staats-Brabant nu deel uitmaakte, begon ermee in 1796. Zij riep een constitutiecommissie in het leven. De eerste versie werd bij referendum afgewezen. Toen kwam een staatsgreep. In januari 1798 werd de Twede Nationale Vergadering omgevormd tot een “Constituerende Vergadering” die op 17 maart het ontwerp aanvaardde. Op 23 april stemden de burgers via een referendum in met de Staatsregeling. In 1801 werd na een staatsgreep de Staatsregeling afgeschaft. In oktober van dat jaar kwam er een nieuwe.

en steden rondom de kerken, voormalige kloosters en scholasterhuizen, Latijnse scholen enzovoort. En verder wist men vaak bij zijn gezond niet wie nu precies ergens de relatieve meerderheid hadden wat religie betreft. De afgevaardigden in Den Haag, bijeengezeten in de voormalige Balzaal van Willem V, hebben dat heel goed geweten. Want ze dachten toen ze met dit onderwerp bezig waren aan de situatie van hun stad of gehucht. Vader Witbolds was een van de “nationale representanten”¹⁵³. Hij hield zich vooral met deze naastingsregeling bezig en hij wist bij uitstek, hoe gevoelig en ingewikkeld het allemaal lag. Hij was een rooms-katholieke priester uit Rotterdam. Hij wist, bijvoorbeeld, heel goed dat er rondom de protestantse Sint Laurens-kerk katholieke aanbouwtjes stonden met vertakkingen tot in Den Oppert, die sedert mensenheugenis voor (oud)katholieke bijeenkomsten, armenopvang en weezorg gebruikt werden, maar nou net niet voor de eredienst. Er waren veel crypto-katholieken in Rotterdam. Wat zou er gebeuren als die een claim uitbrachten op de Sint Laurens-kerk? Denk eens aan de toren, traditioneel een vuurbaak voor de schepen op het Scheur? Daar was een “Schots” kerkje in de buurt van de Hoogstraat, hoek Lombardsteeg en de Meent. Dat was voor de Schotten, uiteraard, ook weer om den geloofswille naar Rotterdam gekomen, maar nu om de Hollanders in 1572 bij te staan tegen de Spanjaarden¹⁵⁴. Ze waren hier gebleven en stonden bekend als *merchant adventurers*. Wat was hier de “relatieve meerderheid ter plaatse”? Dat waren vast niet die aanhangers van de “Schotse Hoogkerk”, daar in die drukke volkswijk. Maar billijk zou het niet zijn als de Oud-Katholieken die ter plaatse overtaalrijk waren die kerk zouden kunnen opvorderen via de naastingsregeling. Witbolds wist dat het bijvoorbeeld in Rotterdam heel moeilijk zou zijn om de diverse wijken dergelijke “relatieve meerderheden” te creëren, daar was hij als zielzorger mee bekend, een drukke havenstad, nietwaar. Er waren ook de “Walen” die absoluut niet wilden geassocieerd worden met de “Nederduytsch Gereformeerden”. En die ook Waalse kerkjes opgericht hadden. In dat aan de Hoogstraat aldaar, was een stuk van de grond van de gemeente Rotterdam en het sierlijk torentje met diverse omlopen, aangebracht in 1625, midden op het zadeldak óók. Dat torentje werd gebruikt voor de nachtelijke brandwachten en klepperlieden, vandaar de omlopen. Niemand zou de Walen het recht om hier te kerken willen betwisten. Terwijl zij, natuurlijk niet, nooit een meerderheid waren. Dat gold ook voor de “Lutheranen” en de remonstranten alsmede de Engels-Episcopale Gemeente. Maar die hadden dan ook

¹⁵³ Michael Hendrik Witbolds; Rotterdam april 1730-Bocholt 5 februari 1803; rooms-katholiek priester en politicus tijdens de Bataafsche Republiek. Hij groeide op in de Van Leeuwenstraat hartje Rotterdam. Hij werd gewijd in 1754. Hij werd kapelaan te Amsterdam, maar begon zich steeds meer politiek te profileren tot democraat of patriot. Hij bleef priester, vluchtte naar Brabant omdat hij in Holland problemen had wegens zijn politieke activiteiten. Hij werd pastoor in Naaldwijk in 1789. In 1795 trad hij openlijk op als patriot en in 1796 werd hij gekozen tot volksrepresentanten in de Nationale Vergaderingen; in 1798 werd hij zelfs voorzitter van de Constituerende vergadering. Daarna lid van de Tweede Kamer in 1798 van het Vertegenwoordigend Lichaam. Na de daaropvolgende staatsgreep van 1798 was zijn politieke rol ten einde. Hij hield zich vooral met de godsdienstvrijheid bezig en de ingewikkelde naastingsregeling met de overgangsbepalingen naar tijd en plaats. Men schrijft 's mans naam ook wel als “Witbols”. Zie over hem nader: J.C. van der Loos, *Het patriotisme: Michaël Hendrik Witbols*, opgenomen In: *Vaderlandsche kerkgeschiedenis uit de zeven noordelijke provinciën sinds het Concilie van Trente*, VI Vols., Amsterdam: NV Parnassus 1950, Deel IV, pp. 7-42. Witbolds was voorstander van een absolute scheiding van kerk en staat en wees dan ook iedere overheidssubsidie of salariering voor bedienaren van enige godsdienst of voor het onderhoud van gebouwen af. Over de herleving van oude eigendomsrechten was hij zeer terughoudend. De rooms-katholieke historicus Nuyens heeft hem hierom hard gevallen. Hij vond dat Witbolds in de nationale vergadering had moeten opkomen voor de oude rechten van de katholieke middeleeuwse kerk. Zie ook: A.M. Elias en P.C.M. Schölvinc, *Volksrepresentanten en wetgevers: De politieke elite in de Bataafs-Franse tijd 1796-1810*, Amsterdam: Van Soerin & Co. 1991.

¹⁵⁴ De befaamde “Schotse Brigade”, bestaande uit zes regimenten, uit Engelsen en Schotten bestaande. Jacobus I, de Engelse Koning, riep de Engelse regimenten terug. De Schotten bleven: zij voorzagen nieuwe godsdienstwisten, nu in Schotland. Die braken ook uit. Zij besloten metterwoon in Rotterdam te blijven en hun families hierheen te halen. Zij legden zich toe op de wol- en textielhandel. Ze hadden een Schots armenhuis en later nog een Schotse kerk tevens gemeenschapshuis hoek Herderstraat/Vasteland. Ze verenigden zich met Schotten die uit Zeeland kwamen nadat Hendrik II van Borsselen, Heer van Veere, met een dochter van de Koning van Schotland was getrouwd in de vijftiende eeuw. Ze maakten van Veere een stapelplaats. Toen echter de Oosterschelde verzandde en de haven aldaar verliep trokken deze Schotten naar Rotterdam.

nog eens scholen en weeshuizen, die verbonden waren met bedehuizen. Witbolds wist ook best dat in Delftshaven een rooms-katholieke enclave bestond die de “relatieve meerderheid” ter plaatse kon claimen voor het protestantse kerkgebouw, maar dat het laaiend onrecht zou zijn als dan ook het protestantse proveniershof dat er tegen aan gebouwd was ook katholiek zou worden. De protestanten erkenden dat óók, omgekeerd want die kende de streken genoeg waar ze getalsmatig in de minderheid waren, ook al hadden ze de grootste kerken, wat eigenlijk altijd al een laaiend onrecht was geweest. Je kijkt wel uit, daar in ’s lands vergaderzaal man en paard te noemen. Want je brengt mensen op ideeën. Hoe zit het dan precies met de joden, de remonstrantse broederschappen, de hugenoten, de wederdopers, enfin, wat liep er allemaal niet rond in dit goede land? Wat mogen die nu ineens wel wat ze eerst niet mochten? En wat zijn er daaronder weer voor subtiele denominaties? Joden: wat doen de Sefardim anders dan de Aszkenazim? Hebben ze soms enge processies en blaasoptochten met ramshoorns? Laten we er maar niks van zeggen, bij de garantie van die Godsdienstvrijheid, straks sticht iemand nog een Beëlzebub-kerk.

We hebben het ook over maatregelen die duidelijk ant-islam gericht zijn tegenwoordig, zonder de islam te noemen. We spreken over de mogelijkheid personen uit hun godsdienstige bediening te zetten zonder de imam te noemen die publiekelijk haatzaait, zodat de hele strafvoorziening en delictomschrijving iets geweldig vaags houdt en innerlijk tegenstrijdigs.

Het idee achter de additionele artikelen was duidelijk. Zij regelden overgangsrecht. Zij gaven voor de verschillende bij de Constitutie of Staatregeling van 1 mei 1798¹⁵⁵ verschillende regels dienaangaande, omdat ze inzagen, die wetgevers, dat de meeste grondrechten niet met kracht van absolute onmiddellijkheid bij het inwerkingtreden van de Constitutie konden gaan gelden en ingeroepen worden als direct werkende waarborgnormen. De vrijheid van geweten zou minder stoffelijke uitwerking behoeven dan die van godsdienst, omdat de godsdienst nu eenmaal in gebouwen uitgeoefend placht te worden en die van geweten overal en nergens. De Constitutie ging uit van de gelijkheid van alle burgers, ongeacht geboorte, bezitting of rang of godsdienst. Iedere godsdienst zou gelijkwaardig behandeld moeten worden en daarom onthoudt men zich werkelijk van iedere uitdrukking waarbij men een godsdienstige denominatie inhoudelijk onderscheidt van de andere. Dat geeft iets verkrampsts. Want iedereen kende de verschillen die zich ook in de praktische uitoefeningswijze vertaalden. En iedereen wist ook: de katholieken doen dingen, waaraan de protestanten niet eens willen denken, vooral bij lijkdiensten. Die de “Nederduitsch Hervormde kerk” eigenlijk nooit had gekend. Maar die voor de katholieken juist heel belangrijk waren. Men wil deze verschillen niet bespreken in deze Grondwet. Het zesde additionele artikel bepaalde daarom omtrent de die godsdienst

Dat alle kerkgebouwen en pastoriehuizen der voormaals heersende Kerk, voor zooverre zij niet, door aanbouw uit de afzonderlijke kas der gemeente, bijzondere en wettige eigendommen waren, zouden worden overgelaten aan de beschikking van ieder plaatselijk bewind, om daarover tusschen alle kerkgenootschappen een vergelijk te treffen en wel binnen de eerstkomende zes maanden na de aanneming der staatsregeling.

De Grondslag van dit vergelijk is, in iedere plaats, het grootste aantal leden der onderscheiden kerkelijke genootschappen, hetwelk alzoo de relatieve meerderheid van zielen zal uitmaken.

Dat kerkgenootschap heeft voorkeur bij het naasten eener plaatselijke kerk en pastorie, onder voorwaarde echter, om, na gedane begroting van de waarde der gebouwen, een matige uitkeering, hetzij ineens, hetzij bij termijnen, aan de andere kerkgenootschappen, naar evenredigheid van hun ledental uit te betalen, waarmede zij gerekend worden voor altijd van alle aanspraak op de gebouwen te hebben afstand gedaan.

¹⁵⁵ Voluit: Staatsregeling voor het Bataafsche Volk. De eerste Grondwet van Nederland. Ze vestigt een eenheidsstaat, geeft alle burgers burgerrechten of grondrechten, maar legt ook burgerplichten op en voorziet in een gekozen volksvertegenwoordiging.

De eigendom, het beheer en het onderhoud der genaaste kerken en pastoriehuizen blijven ten allen tijde ten laste van die kerkgenootschappen, waaraan zij volgens het gesloten contract zijn overgegaan.

De torens der kerken en de daarin hangende klokken worden eigendom verklaard van de gemeente, op wie ook de zorg voor het onderhoud blijft berusten.

Het is duidelijk: de wetgever heeft er zijn best op gedaan¹⁵⁶. Hij heeft aan de godsdiensten afzonderlijk geen bijzondere aandacht willen besteden, maar een op het oog zo neutraal mogelijke, generieke regeling willen geven. De plaatselijke meerderheid van een kerkgenootschap mag de eigendom van een kerkgebouw opeisen bij het “plaatselijk bewind”. Dat is meestal de publieke gemeente van het gehucht, het dorp of de stad waar dat gebouw zich bevindt. Dat begrip staat in de constitutie zelf, dus daar word je wel wijs uit. Tussen het plaatselijk bewind en de eisers moet dan een overeenkomst bestaan. Daarin wordt de eigendomsovergang bepaald en het kerkgebouw omschreven. Dan moet een begroting worden gemaakt van wat die eigendom waard is. Die moet matig zijn. Je hebt als kerkgenootschap zes maanden de tijd na de inwerkingtreding van dit zesde artikel om die eis in te dienen. Wat er daarna gebeurt, wordt in ieder geval niet door dit zesde additionele artikel bestreken. Een nieuwe eis, daarna, om toch nog te naasten is niet uitgesloten. Dat is ook wel gebeurd. En de hogere overheid kan ook een eigendomsovergang gelasten nadien. We zagen dat Koning Lodewijk Napoleon dat nog doet in 1809 ten aanzien van de Eindhovense Sint Catharina-kerk.

Niet duidelijk is echter wat een “kerkgebouw” precies is, wat een “pastoriehuis¹⁵⁷” is, en wat dan precies een “toren van de kerk” is. De regeling heeft géén betrekking op een zelfstandige vrij losstaande toren. Zoveel is uit de redactie van de laatste alinea duidelijk; die rept van de “torens der kerken”. Ook al is de toren niet één deel van de kerk en daaraan vastgemetseld, dan kan zij tóch nog wel een “toren van de kerk” zijn als ze door architectuur en plaatsing duidelijk een deel uitmaakt van de bijgelegen kerk. Dat is bij de meeste luidhuizen of belleforts in de Kempen het geval: die staan dicht op de kerk en hebben dezelfde Kempisch-gothische stijl. Maar bij het Strijpse luidhuis, waarover zometeen meer, is dat weer overduidelijk niet zo: die heeft een andere baksteen, voegwerk en geen enkele gothische ornamentatie. Die “hoort” niet tot het kerkgebouw dat wel Kempenlandse gothische trekken heeft met spitsboogvensters, contraforten en spitsboogmetselwerk met loze nissen, ook al zijn de transepten later toegevoegd aan het dertiende eeuwse schip. Het luidhuis is dan ook in het begin van de negentiende eeuw opnieuw opgemetseld rondom een bestaande klokkenstoel en heeft geen enkele verbinding met het kerkje, waar het

¹⁵⁶ Ik citeer de tekst zonder de destijds gangbare spelling (bijvoorbeeld: “zig”= “zich” en “regt”=recht” etc.) maar wel met die van De Vries en Te Winkel uit de negentiende eeuw en de toen geldende vervoegings- en geslachtregels omdat deze tekst gebezigd wordt door het Bisdom Den Bosch ná 1853, als wanneer dit Bisdom nagaat welke parochie in het diocees destijds in 1798 gebruik heeft gemaakt van de naastingsregelingen. Want dan komen de moeilijkheden met de protestanten omdat pastoors hun kerken gaan verbouwen, verplaatsen of verkopen. Zie verder: J.C. van der Loos, *Vaderlandsche kerkgeschiedenis uit de zeven noordelijke provinciën sinds het concilie van Trente*, V Vols. Deel III, Amsterdam: NV Parnassus, 1949, pp. 363-393. Delen IV en V uit deze serie zijn in 1950 gepubliceerd. De originele spellingswijze staat op internet onder “Staatsregeling 1798.

¹⁵⁷ In de negentiende eeuw zat aan een pastorie soms een kapelanie vast, een kostershuis en een woning voor de pastoorsmeid en haar hulpen, met een aparte opgang, de zogeheten “spekbel achterom” zodat de leveranciers niet door de gang waar mijnheer pastoor liep te brevieren hoefden. Isolatie en voorname afzondering van de geestelijkheid was het oogmerk. In Woensel is dat aardig gelukt.

gekanteld, uit de rooilijn op staat. Daarom is de toepassing van dit zesde artikel op dat luidhuis niet goed mogelijk al hebben latere pastoors van Strijp dat artikel toch ingeroepen, zoals pastoor Werners op de pastoorskrans in dit boek. Het basement is van den beginne af aan bestemd voor de veldwachter, als spuithuis, als celruimte en als gemeentelijke opslagplaats. In Stratum heeft het luidhuis overduidelijk wel Kempenlands-gothische trekken al staat het ook daar los van de kerk. Daar kon men dus met meer reden dit zesde artikel op loslaten.

Een toren die een erkende publieke functie heeft, wordt volgens dit zesde artikel van de publieke gemeente, ook al zit hij vast aan een kerkerschap dat katholiek wordt. Een aanbouw aan die toren die dient voor tijdelijke huisvesting van bedelaars en vondelingen óók. Maar aanbouwen die altijd hebben gediend tot protestantse zondagsschool blijven protestants, tenzij de laatste jaren niemand meer ter schole ging. Dan kunnen de katholieken het gebouwtje opeisen, maar dan moeten ze aan de protestanten een geschat bedrag vergoeden. Dat gaat allemaal goed, tenzij plaatselijke geestdrijvers de boel op de spits jagen. In Brabant probeerden de katholieken dat doorgaans te vermijden. Ze waren eraan gewend tweederangs burgers te zijn. Ze keken ervan op dat ze nu ineens in de openbaarheid mochten optreden. Dat waren ze niet gewend. De pastoors wilden dat ook niet. Die hadden op het seminarie geleerd dat ze nooit nodeloos de aandacht moesten opeisen. Het waren bijna steeds daadkrachtige katholieken die de lokale Geuzenkerk wilden naasten en dat doordreven. Tegen het verzet van de pastoor. En tegen het rabiaat verzet van de protestanten, want die voelden zich van hun bevoorrechte plaats verdrongen. Die legden dan ook de naastingsmogelijkheden die uit de Constitutie voortvloeiden zo eng mogelijk uit en de schadevergoedingsbepalingen zo ruim mogelijk.

Zo was het protestantse standpunt in de Kempen meestal: goed, de kerk kan katholiek worden, maar het kerkhof en de toren niet. Dat was een dwaas standpunt. Want dan zou het katholieke kerkerschap komen staan op een soort protestantse doden-enclave, maar in Strijp, bijvoorbeeld, namen de protestanten zo'n standpunt toch in. Dat zal in de hele negentiende eeuw tot strubbelingen leiden, eindigend in 1887, als wanneer de pastoor het hele middeleeuwse kerkhof vernietigt en een nieuw aanlegt rondom de gloednieuwe kerk. De Joodse textielfabrikant Elias, die een grote linnenweverij had aan de Willemstraat, blies dat vuurtje aan. Hij stimuleert zijn protestantse werknemers om vooral hun "regten" op te eisen in zo'n geval, want hij lacht zich te barsten als pastoor Maas, met wie hij toch al bonje heeft, daardoor in moeilijkheden komt. Als er verderop een nieuw rooms-katholiek kerkhof ligt, zijn de verhoudingen duidelijk. Toen was het gedrens van de protestanten daar afgelopen. Toen gingen zij hun lijken begraven op de Openbare Begraafplaats te Woensel. Ten aanzien van het luidhuis met de middeleeuwse klokken heeft het tot 1936 geduurd voordat de verhoudingen duidelijk werden, want de gemeente claimde in de eerste helft van de negentiende eeuw de eigendom daarover, terwijl ook de protestanten rechten deden gelden en dat terwijl de klokken (belachelijk om te zeggen) overduidelijk katholiek waren (gelet op hun randschriften). De pastoor breekt de heleboel af, smelt de klokken om tot nieuwe en hangt ze in zijn nieuwe klokkentoren die muurvast zit aan het schip van de Trudokerk en dan is dat vuiltje óók weer geklaard.

De Woenselse pastoor heeft het in 1815 vermoedelijk meteen óók zo gewild. Opruimen die ouwe hap, nieuwe kerk met forse toren, fijne mooie nieuwe klokken erin met overheidssubsidie en dan niet aan het Kerkeind, want dan gaan de protestanten toch weer zaniken om vergoedingen of oude rechten. Ergens anders, de Koning heeft gelijk: laten we beginnen met een schone lei. Maar Hendrik Jan Spoorenberg heeft vast voorzaten gehad die in de oude kerk begraven lagen, daar was zijn familie aanzienlijk genoeg voor. Of een klok was van hun familie, met een dierbare stamvadersnaam erin gegoten. Hendrik Jan durft heel wat, hij is niet zo bangelijk als de pastoor en hij lust hem en iedereen rauw. Zoiets is het geweest. Men hoeft niet te hopen om te beginnen noch te slagen om vol te houden, zou Willem van Oranje gezegd hebben. Die spreuk is Hendrik op het lijf geschreven. Zeventig jaar zullen de zijnen er naar handelen. Dan grijpt ene Zwijsen in, de nieuwe aartsbisschop, en die wordt al roodhoofdig als iemand tegensputtert, laat staan, hoe geprikkeld hij reageert als iemand zelfs niet buigt. Dan kan hij barsten.

X.9. Vanuit de duisternis in het licht

Tot 1875 zullen de Woenselnaren in hun schuilkerk op het Broek blijven kerken. Dat is extreem lang voor de Kempen. In Stratum, Tongelre, Gestel en Strijp, de mindere parochies ten opzichte van Woensel, hebben de katholieken dan al lang hun middeleeuwse kerken terug. In Gestel hebben ze dan dat kerkje al laten afbreken en meteen al een Waterstaatskerk laten zetten, conform de aanwijzingen van het departement van Binnenlandse Zaken, omdat het oude kerkje echt niet meer kon. Maar in Woensel blijft de Broekse schuurkerk maar in gebruik. Michaël De Zeeuw komt op 15 augustus 1798 naar Woensel. Hij heeft dus met de naasting van de nieuwe kerk te maken gehad. Het is niet waarschijnlijk dat hij vòòr de naasting is geweest, voor de gedwongen eigendomsoverdracht, dat was bij bijna geen enkele Kempische pastoor het geval. Apostolisch Vicaris Van Alphen¹⁵⁸, die in deze periode Kempenland kerkelijk gebiedt namens de Heilige Stoel, had ook een algemene instructie uitgegeven om vooral niets te doen wat opzien kon baren. En elke naasting leidde onvoorwaardelijk tot publieke commotie. Verder was Van Alphen van mening dat niets mocht worden gedaan, waardoor de katholieke Kerk begunstigd werd van staatswege. De aanvraag van de naasting zag hij als het vragen van een gunst aan de staat. Evenals de aanvraag van welke subsidie dan ook, niet alleen in dit verband maar in ieder verband. En het toestaan van de naasting door de staat wàs ook stellig zo'n gunst. Iedere poging, zo houdt deze missie-vicaris zijn geestelijkheid voor, van de staat om bemoeienis te krijgen met de interne aangelegenheden van de Kerk moet direct worden afgewezen. Nu de geschiedenis sedert de middeleeuwen zich zo ongelukkig heeft ontwikkeld dat de katholieke Kerk niet meer het oppergezag over de staat kan uitoefenen – zoals eigenlijk volgens Gods Heilsplan zou moeten – moeten die Staat en die Kerk maar gescheiden zijn van elkaar. Uiteraard totdat, eveneens volgens dat plan, eindelijk weer het Primaatschap van Petrus over de wereld is hersteld. De geestelijken in het oude Bisdom van Den Bosch, zo vermaant Van Alphen in menige vastenbrief, moeten daarom niets doen wat die gelukkige keer zou kunnen verhinderen, vertragen of bemoeilijken. Die lijn zet deze kerkvorst consequent en heel expliciet uit en zij is door zijn pastoors ook niet misverstaan. Dus ook door de pastoors van Woensel. Die houding van Van Alphen was principieel. Een armlastige student op het seminarie mag geen onderstand aanvragen en het seminarie geen enkele geldelijke steun¹⁵⁹.

158

Antonius van Alphen, 16 mei 1748 te Boxtel- gestorven 1 mei 1831 aldaar. Van Alphen werd in 1773 priester gewijd en haalde zijn licentiaat in de theologie aan de Universiteit van Leuven. Hij is een erudiet geleerde geworden; zijn zendbrieven gewagen ervan. Hij wordt lector aan het Drutiuscollege te Leuven in 1774. Dan wordt hij weer teruggevoerd naar Boxtel, daar hij daar standplaats krijgt als kapelaan in 1777. Hij wordt overgeplaatst naar Schijndel in 1782 en vervolgens pastoor aldaar tot aan zijn dood. In 1782 wordt hij vice-Apostolisch Vicaris, in 1790 Apostolisch Vicaris. Dat blijft hij tot 1831. Hij kent de Kempen als geen ander. Hij richt in 1798 een groot-seminarie op. In Den Bosch, ondergebracht in drie huizen aan de Oude Dieze, ten noorden van de Triniteitsstraat. Dat kan hij doen, in Kempenland, omdat de nieuwe constitutie van 1798, hierboven al meermalen besproken, daartoe de gelegenheid geeft via de grondwettelijke garantie van de godsdienstvrijheid. Van Alphen laat er geen gras over groeien. De Universiteit van Leuven is dan opgeheven, dus de nood is ook hoog. Lodewijk Napoleon doet alles eraan om de Vicaris zover te krijgen dat hij met zijn kerkhervormingsplannen meewerkt; dat weigert de Vicaris consequent. Zie ondermeer: P. Albers, S.J. *Geschiedenis van het Herstel der Hiërarchie in de Nederlanden*, III vols, Nijmegen 1903: Vol I 1903 En J.H.M.J. Witlox, *De Katholieke Staatspartij in haar oorsprong en ontwikkeling geschetst*, II Vols. 's-Hertogenbosch 1919-1927. Zie ook F. Franssen, *De Troebelen in het Bossche Vicariaat tijdens de overheersching van Napoleon I*, opgenomen in het Tijdschrift Bossche Bijdragen, I, 1919, pp. 82 vv.; 171 vv, 354 vv en II pp. 1919, pp. 12 vv, 158 vv, 338 vv en III. pp. 10 vv. Voorts: L.J. Rogier/ N. de Rooy, *In vrijheid herboren, Katholieke Nederland 1853-1953*, S-Gravenhage: Uitgeverij Pax 1953, pp. 32 vv, 180 vv.

¹⁵⁹ J.C. van der Loos, *Vaderlandsche kerkgeschiedenis uit de zeven noordelijke provinciën sinds het concilie van*

Die stellingname bracht (dus) zijn onderhorigen in de problemen. Koning Lodewijk Napoleon was de katholieke Kerk zeer toegedaan. Echter ook hij wilde wel degelijk de Kerk aan zich binden door gunstbetoon, en hij wilde haar dan ook een nieuwe kerkelijke Hiërarchie gunnen in zijn koninkrijk. Zijn broer, de Keizer, had hem dat ook opgedragen. Lodewijk Napoleon heeft dan ook een staatscommissie in het leven geroepen die in die nieuwe kerkelijke indeling zou moeten voorzien. Maar van Alphen heeft zijn Brabantse priesters categorisch verboden in die commissie te gaan zitten. Maar tevoren, nog voordat Lodewijk de Kerk gunsten ging verlenen, de imperatief: geen naasting aanvragen. Dat kon Van Alphen de pastoors dwingend voorschrijven, maar de leken kon hij dat niet, hij kon ze slechts vermanen in dit opzicht. Niettemin: de naastingsovereenkomst werd tot standgebracht. Wellicht op drijven van Hendrik Jan Spoorenberg, die nooit van mijters onder de indruk was. Van Alphen heeft zijn lijn voortgezet onder Napoleon zelf, na de inlijving van Brabant. Hij heeft strafvervolgning niet ontweken – de Keizer zag hem als een opruiër – en is gevangen gehouden in Vincennes. De aanleiding is geweest dat Van Alphen allen in de Meijerij verbod om in het openbaar te bidden voor de Keizer, die hij als een baarlijke usurpator zag. Hij schrijft de pastoors ook aan dat zij niet het “Te Deum” mogen aanheffen in de kerken wanneer de Keizer weer een heldendaad heeft voltrokken en verder dat het afsluitend gebed “*Domine Salvum Fac Imperatorem Nostrum*” dat traditioneel de hoogmis afsloot in ’s Keizers Rijk niet mocht worden uitgesproken of gezongen. Napoleon, nieuwkomer onder de Koningen en Keizers, was daarop zeer gesteld. Hij heeft Van Alphen in dit verband voor een persoonlijke confrontatie ontboden op 21 december 1810 te Antwerpen. Maar Van Alphen bleef bij zijn standpunt¹⁶⁰. Niet onverdienstelijk voor deze prelaat uit Boxtel. Hij gaat meteen weer terug naar zijn kerker in Vincennes. Bijna geen grote der aarde vermocht tegenover Napoleon bij een persoonlijke verhoor overeind blijven.

In juli 1800 wordt De Zeeuw plechtig ingeleid als pastoor in de oude Grote Geuzenkerk; het registerboek *Acta decanatus Eindhovenensis* vermeldt het apart. Het moet een eigenaardige plechtigheid zijn geweest. De pastoor zal wel hebben doen uitkomen in zijn predicatie dat deze plechtigheid zijns ondanks aan hem voltrokken werd. Van Alphen zal daarop wel hebben toegezien. De eigendomsaanvaarding geschiedt dus onder ongelukkig gesternte. Dat komt ook door dat conflict over de kerkbouw en de locatie tussen parochianen, pastoor, gemeente en Spoorenberg. De Zeeuw wil buiten dat conflict blijven. Maar ambtshalve kan hij dat niet. Die schuurkerk op het Broek is zijn thuisbasis, daar wil hij blijven. Er is ook nog iets als een “schuilkerk-mentaliteit”, Rogier en Van der Loos gewagen ervan in hun monografieën gewijd aan de herleving van het katholicisme in de negentiende eeuw in de Nederlanden. Iets bedompts. Iets stiekems. Iets wegmoffelends. Iets verontschuldighends, van ik-kan-het-ook-niet-beteren. Het is opmerkelijk: de katholieken zijn in de Kempen zó gewend aan hun tweederangs-positie, dat ze eigenlijk niet beter verlangen. De Apostolische Vicarissen die hen leiden in de periode tot 1850 vermanen hen voortdurend zich niet op de voorgrond te dringen, niet in het openbare leven, en zeker niet in de staatkunde. En in het verborgene tot vroomheid te komen. Ze moeten niet vragen om nieuwe kerken bij het departement van Binnenlandse Zaken, ze moeten vooral niets doen op grond waarvan het Departement van rooms-katholieke eredienst zich met hen gaat bezighouden. De nieuwe Apostolisch Vicaris Den Dubbelden voor het zuiden scherpt het zijn gelovigen en geestelijken ook weer in, en hij is veel minder strijdbaar dan Van Alphen die toch echt wel op

Trente, V Vols., Vol III, Amsterdam: 1949, NV Parnassus 1949, pp.397 vv.

¹⁶⁰ Napoleon wilde nu de invoering van zijn nieuwe bisdommelijke indeling en daarom moest Van Alphen aftreden. De keizer eist dat hij de Napoleontische bisschop M.F.Camp zal erkennen. Dat weigert Van Alphen. Hij erkent alleen de Paus, die op dat moment in gijzeling wordt gehouden door de Keizer. Op 11 april 1814 wordt Van Alphen vrijgelaten en keert terug naar zijn geliefde Brabant; Schijndel haalt hem plechtig in. Daarmee krijgt Van Alphen vervolgens moeilijkheden met Van Maanen, de Minister van Justitie van Willem I. Van Maanen heeft steeds gecollaboreerd met Napoleon, maar hij wordt als dienstwillig werktuig gehandhaafd door Willem I. Hij ziet in de plechtige intocht een processie en daarvoor was geen ontheffing gegeven. Van Maanen had, door eigendunk gedreven, kennelijk een bord voor de kop. Van Alphen krijgt gerechtelijke vervolging aan zijn broek, maar laat zich niet uit het veld slaan. De Koning wil zijn seminarie vervolgens verbieden, het voorbreidende klein-seminarie, dat te Sint-Michielsgestel. Het is niet aan de maat. Dat wordt in 1825 gesloten. In 1829 gaat het weer open.

zijn strepen durfde staan¹⁶¹. Thijm ergert er zich genoeg aan. Aan die onderworpen, wat achterbakse, houding. Hem is die dan ook een raadsel. Hij weigert dan ook zijn katholicisme niet te doen blijken tijdens de aprilbeweging van 1853. Dan komt het hele land georganiseerd in opschudding omdat de Paus heeft besloten de Bisdommen van 1559 waarachtig weer op te richten. In Utrecht, notabene, de stad van de “Unie van Utrecht”. Dat was de eerste echte grondwet van Nederland weet ineens iedereen en die was gericht tegen de papen. Dus hoe durft de Paus. Maar de storm gaat geleidelijk liggen als schrikken de leidende katholieken erg van de papenhaat die ineens blijkt. Maar niet uit brede volkslagen, dat blijkt óók. De protestantse elite heeft haat gezaaid. En mensen onder druk gezet: als jullie je niet richten tegen de papen, word je ontslagen of je krijgt geen bedeling of je kind gaat van school, daar zal ik voor zorgen. Dus ga de ruiten ingooien bij de pastoor, verderop. In de Kempen zijn de protestanten in de minderheid, ze proberen wel wat, maar het lukt niet. Voor de Woenselse pastoor niettemin reden om zich te drukken. Maar hij krijgt nu een superieur boven zich, die hem voortstuwt. De molenaarszoon Joannes Zwijsen uit Tilburg.

We moeten even stilstaan bij de figuur, het karakter, van deze Zwijsen. Hij gaat zich opmerkelijk gedetailleerd bezig houden met Woensel, met de Sint Petrus-parochie. Zwijsen is een zelfverzekerd man. Geen studiehoofd. Op het seminarie valt hij niet bijzonder op, behalve door zijn cholerisch temperament. Hij is niet bang voor de autoriteiten. Hij is overtuigd van zijn priesterlijke roeping. Ook al spreek hij niet al te best Frans, ook al is hij zijn Kerkdrielse accent nooit helemaal kwijt geraakt, hij beweegt zich met gemak door de hoogste kringen, vooral naarmate het paars ornaat en garnituur op zijn toeg toeneemt. Want van pompa houdt deze man wel. Hij blijft lang kapelaan. Hij is dan ook geen man voor de bedachtzame en wat angstvallige Apostolisch Vicarissen Van Alphen en Den Dubbelden. De missie-bisschoppen die de Brabantse en Kempenlandse kerk door de moeizame periode heenleiden, waarin Willem I nog kan optreden als verlicht, maar absoluut heerser. Een soeverein die zich van grondrechten, ministeriële verantwoordelijkheid en rechterlijke controle niet veel hoeft aan te trekken. Willem I vindt, dat hij als soeverein het oppertoezicht heeft over de kerkgenootschappen, van welke denominatie of herkomst zij ook zijn. Hij is behept met basaal wantrouwen tegen de Pausen en hun curie. Willem I ziet hen als vertegenwoordigers van een buitenlandse mogendheid, die zich aanmatigen zich te bemoeien met typisch binnenlandse aangelegenheden. En daarbij politiseren zij. Wat Paus Gregorius XVI betreft heeft Willem I daarin geen ongelijk. Het is verschrikkelijk zoals deze kerkvorst te keer gaat tegen de modernere nationale gedachte waarop ook Willems staatsbegrip berust. Willem I ziet zich als zorgzaam Vader. Het hoofd der echtvereniging en het huisgezin, een nationale *pater familias*. Een welwillend stamhoofd, waaraan de opvoeding van “alle man van Neerlands stam” is toevertrouwd. En, zoals Tollens’ lied, dat karakteristiek is voor deze periode, verdergaat: “alle man van Neerlands stam wil ook op dit plekje wonen”. Dat snapt Vader, maar daar is een huishoudelijk gezinsreglement bij nodig en dat kan Vader maar het best opstellen evenals ook Vader het huishoudgeld het best begroten kan. Nu houdt dat reglement in dat niemand vriendjes in huis mag halen of Vader moet het goed vinden, en dat is niet aan ieder kind besteed. Zoon Zwijsen heeft vriendjes over de Alpen en als Vader niet kijkt haalt Zwijsen, eigenwijs als hij is, die over de vloer. Zo heeft zoon Zwijsen er pas nog aan meegewerkt dat een van die vriendjes een fijn feest genoot in Willems huis, in Amsterdam, terwijl Vader even de deur uit was. Ze waren net toe aan de taart, toen kwam Pa terug, maar toen was het al een rommeltje in de voorkamer. Ik doel hier op de wijding van de Surinaamse Missiebischof in de Moses en Aäronkerk aan het Waterlooplein, vóór diens afvaart als Vicaris naar de West. Dat was niet aangemeld bij de minister voor rooms-katholieke eredienst, Van Grobbelschroy, en daarover hebben de Apostolisch Vicarissen in het noorden en het zuiden wat moeten horen. Thijm, die geestdrijver, was er natuurlijk weer bij betrokken en die Zwijsen óók. Goed, Van Alphen heeft vervolgens Zwijsen enorm op zijn sodemieter gegeven en overgeplaatst als kapelaan, terwijl hij eigenlijk al toe was aan een pastoorsplaats. Den Dubbelden, Van Alphens opvolger heeft het consigne gekregen: hou die

¹⁶¹ Henricus Den Dubbelden 14 december 1769 te Asten, gestorven 13 oktober 1851 te Sint Michielsgestel. Te Brussen priester gewijd in 1794 is Den Dubbelden eerst kapelaan te Den Bosch (1796), pastoor te Gemert (1800), tevens deken van Helmond (1810), administrator apostolicus in Den Bosch (1831) en sedert 1842 Apostolisch Vicaris met de Bisschopstitel. Hij woonde vanaf 1834 op de Ruwenberg te Sint Michielsgestel.

Zwijzen kort. Dat denkt Den Dubbelden te bereiken door de dynamische Zwijzen een doods gat aan te wijzen als pastoor. Een gehucht om van eenzaamheid dood te gaan met louter boerenkinkels. Best. Zo heet dat oord van verlatenheid. Een onderkomen dorp, vlak bij Acht. Je kunt er bijna niet komen, er is geen nijverheid en de kerk staat op instorten. Nog minder dan Strijp. Daar haalt die Zwijzen in verstorven vergetelheid zijn emeritaat wel. Niet dus: menselijke berekening blijkt weer te falen.

Want in Brussel, in 1830, breekt een operette-revolutie uit tegen Willem I. De zuiderburen pikken het persoonlijk bewind niet meer van deze Koning, ze willen meer inspraak, tenminste: de notabelen, die deze volkswoede organiseren door onbepakt jenever uit te delen. Midden in een aria over vrijheidsliefde, te betrachten door vaderlandslievende personen, barst gejoel uit tegen Willem en zijn onwil om ministeriële verantwoordelijkheid in te voeren, al weet de meerderheid van de dronken torren in de stalles niet wat dat nou weer is. Drukpersvrijheid, die willen ze ook, al kunnen ze niet lezen. Maar de hoofdmelodie uit “La muette de Portici” van Aubert -- het thema ervan is: revolutie tegen een bezettende macht -- kent vele larmoyante glissandi, dus dat brult lekker mee, net als de aria uit de “Parelvisser” bij uit de hand lopende huwelijksfeesten. Willem I probeert de zaak te sussen, maar hij acht het noodzakelijk legertroepen te mobiliseren, als blijkt dat het Nederlands Garnizoen het niet redt in het Brusselse Warande-park en de daarachter gelegen straten. Het huis van de gehate Hollandse minister van Justitie Van Maanen wordt in brand gestoken, en dat signaal kan niet worden misverstaan. De kroonprins, Willem Frederik, de latere Koning Willem II, wordt belast met het opperbevel van te consigneren Nederlandse vrijwilligers, die voorlopig – ja hoor! – gelegerd worden op de Woenselse Heide. Van heinde en verre komen de vrijwilligers, uit Texel, Groningen, Twente en Leiden, de studentenstad met zijn sjeke weerbaarheidskorps. Mooie pakjes hebben ze daar al, die studenten, met veel gouden galons en tressen, sabels en schietgeweren, alleen geen ammunitie. De kroonprins arriveert óók, hij heeft een prachtig fantasie-uniform aan met een zelf ontworpen Pruisische muts op het hoofd. Maar het uniform lijkt erg op dat van de Coldstream Guards, geen wonder, want de kroonprins is gek op Londen, hij heeft daar gestudeerd, nou ja: rondgehangen, hij spreekt daarom een Nederlands met een sterk brouwend Engels accent. Hij zou trouwen met prinses Charlotte, de kroonprinses van Engeland, maar die wierp één blik op zijn slungelige gestalte en deelde ronduit mee dat ze hem niet zag zitten. Toen trouwde onze kroonprins maar met Anna Paulowna, de zus van de zittende Tsaar aller Russen, en die kan in deze tijd een heel eind meegaan met de initiële weerzin die die Charlotte beving, destijds, bij de eerste kennismaking. De prins heeft er dus helemaal geen bezwaar tegen om op de Woenselse Heide krijgsbedrijfje te gaan spelen, in afwachting van de keer die de zaak in Brussel zal nemen – doorslaggevend is aanstonds wat Engeland ervan vindt, van die omwenteling der Belgen – want thuis, aan het Plein, daar is het niet te harden. Maar als hij komt aangeloppeerd, filmisch-heldhaftig als steeds – vindt hij dat de tenten erg lekken, dat de heide hobbelig is en dat de wijnen niet op temperatuur zijn. Zijn aide-de-camp gaat op verkenning uit, naar een gepaster hoofdkwartier voor een vermoeide opperste krijgsheer. Hij komt met het bericht dat hij een alleraardigste pastoor heeft aangetroffen in een naburig dorp, kom, hoe heet het ook weer, Best of zo iets, en dat die wel een paar kamers over heeft voor het goede doel op de pastorie. Willem zwaait in het zadel, het begint net flink te stortregenen, het wordt eens tijd om die lamme tuniek af te stropen. Bij de pastorie staan een forse, boersachtige kerel te wachten, in toog en alaviva, en die grijpt de opperbevelhebber dramatisch onder de armen, als had hij een zware slag doorstaan, tilt hem uit het zadel en brengt hem gezwind naar de voorkamer van de herderlijke woning, waar al een net-opgebouwd turfvuur ligt te vlammen. Hij spreekt, ten overstaan van het inderhaast opgetrommelde kerkbestuur, enige welgekozen woorden uit in zijn seminarie-latijn en reikt de eerste bokaal bourgogne aan. Dat bevalt de opperbevelhebber wel, hij houdt wel van theater, en hij heeft uit het latijn wel begrepen dat de Bestse bevolking haar leven veil heeft ter bescherming en bewaring van Koning, Oranje, God en Vaderland. Nu kan de prins het met zijn Vader de Koning, Willem I, wel niet goed vinden, maar dit roert hem tot in het merg. Hij antwoordt dan ook dat hij de Bestenaren diep aan het hart koestert, altijd gedaan, en dat hij het zich een eer en privilege acht hier temidden van het puik der natie te mogen verkeren. Dat vindt de pastoor nu fijn om te horen, schenkt andermaal uit, zendt de kerkmeesters heen en laat opdienen, want na gedane arbeid mag er wel wat gedaan worden

aan de innerlijke mens, ter versterking. Zo is het maar net, en aangezien er nog veel bourgogne aan te pas komt, die avond, wordt het nog heel gezellig.

Hier legt Zwijsen een contact dat hij kundig zal uitbaten, ter meerdere eer en glorie van Kerk, kerkprovincie en voortplanting des geloofs. En vooral van zichzelf. Zo hoort het ook. Den Dubbelden kijkt er dan ook later bepaald van op als hem via de nuntius bericht wordt dat het de Heilige Stoel geraden voorkomt de Bestse herder op korte termijn te promoveren met uitzicht op de bisschopstitel, zij het dan: in partibus infidelium. Onder de heidenen, derhalve. Dat betekent dat Rome aan die Zwijsen de vicariaatsbonnet toedenkt, verdomme, hoe heeft die vent dát voor elkaar gekregen. Den Dubbelden had net gedacht dat hij van hem af was. Nou mag hij wel uitkijken. In Tilburg komt net een pastoorsstandplaats vrij, bij de “Heikese Kerk” aldaar, daar zal hij die Zwijsen dan maar heensturen. Daar kan hij dan verder hengelen naar hogere rangen, voor zover Den Dubbelden weet staat Tilburg bij de nuntius niet hoog in het vaandel. Dat is ook zo, totdat kond wordt gedaan dat de kroonprins voornemens is dáár, op het Heike, vlak bij de pastorie, een jachtslot te gaan bouwen. En dat hij van plan is de harten van de Tilburgse katholieken voor zich en zijn Huis te winnen en dat hij daarin niet kinderachtig zal zijn. Heeft die Zwijsen daar soms weer iets mee te maken?

X.10. *En het licht scheen in de duisternis*

Ja, daar had Zwijsen alles mee te maken. Met de Kroonprins heeft hij, daar in Best en Tilburg, een vriendschap gesloten. En zoals het paste bij de flamboyante en romantische Willem Frederik: voor het leven. Dat is ook letterlijk zo geweest. Het heet dat Willem II in Zwijsens armen sterft, na eerst nog snel gedoopt te zijn en gebiecht te hebben. En dat zijn kist in de grafkelder te Delft boeken bevat; het lichaam is ergens bij Tilburg in gewijde aarde ter aarde besteld. Katholiek Nederland gnuift dan: ze hebben de protestanten lelijk te pakken. Het verhaal blijft hardnekkig¹⁶². Maar terug naar Tilburg in 1832. De Kroonprins is daar bijna voortdurend als opperbevelhebber van de gemobiliseerde troepen. Ze liggen op de heidevelden tussen Tilburg en Woensel, ze vervelen zich te pletter na de Tiendaagse Veldtocht in 1831¹⁶³. Ze zijn opgekomen in 1830, maar het zag er niet naar uit dat er slag zou worden aangenomen met de opstandige zuiderlingen. Die heten al spoedig “Belgen”. Ze willen een eigen staat, los van de Hollander die anti-katholiek is. En die hen onderdrukken wil. Hij ziet de Belg als tweederangs. Nu, dat herkennen de Woenselnaren wel. Waarom sluiten de Kempenaren zich niet bij de Belgen aan? Nu: eigenlijk omdat ze het allemaal Siberisch laat. Ministeriële verantwoordelijkheid, drukpersvrijheid, een kabinet dat verantwoording schuldig is aan iets wat volksvertegenwoordiging heet, een meerderheidssysteem, het mocht wat. Wat vervelend is, dat zijn die gemobiliseerde soldaten van het Hollandse leger. Die zitten deels op de Heide, maar als ze niet oefenen komen ze op Derp en hangen daar de beest uit. Ze zien de Woenselse meisjes als publieke proefstations voor hun mannelijke lusten, en dat kan hier geen mens waarderen. Er hangt in Eindhoven, waar ook militaire inkwartieringen plaatsvinden, en in Woensel een anti-Hollandse stemming. Maar die heeft niets met staatkundige inzichten te maken, ook al komen vooraanstaande tinnegiers uit het zuiden naar de Kempen om daar stemming te maken tegen het “Hollandse gouvernement”. Ze vinden wel een vruchtbare humuslaag om hun politieke Stinkende Gouwe in te zaaien, maar de zaailingen komen niet tot wasdom. Zeker, er is nog steeds wrevel dat alle belangrijke ambtenaarsposten gegeven worden aan Hollandse protestanten. Ja, men vindt nog steeds dat de belastingen te hoog zijn in relatie tot wat de Hollandse overheid investeert in publieke infrastructuur. Zeker, die overheid bemoeit zich ten onrechte met de inrichting van de katholieke eredienst. Maar als vooraanstaande zuidelijke politici uitbarsten in dithyramben over “Brabant, dat eed’le gewest” dat eens, ooit, lang geleden, een welvarend middelpunt is geweest van iets wat Bourgondië heette, dan zijn ze aan het verkeerde adres. Dat is geen titel om Noord-Brabant nu maar uit het Noordelijk staatsverband los te scheuren¹⁶⁴. En de voorstellen om die middeleeuwse welvaart te herstellen gewagen van een totale onbekendheid met de economische stand van de ontwikkeling in dit gewest: die zijn voor Wallonië geschikt, dat al veel industrie heeft, met stoommachines en dat het belang van spoorwegen al heeft ingecalculeerd bij de ontwikkeling daarvan. Verder bedienen deze politici uit Brussel zich van een Luikerwaals dat maar weinigen verstaan en van een liberaal jargon over handelsvrijheid, scheiding van Kerk en Staat en grondwettelijke machtenscheiding dat zij, die het verstaan, niet aanspreekt. Men wil begrinting van de Oude Bossche Baan, een zekere kanalisatie van de Dommel en aansluiting bij de Zuid-Willemsvaart. En misschien wat meer subsidie voor de openbare armenkas, er lopen weer zoveel bedelaars rond die men maar niet kan kwijtraken omdat de herkomst ervan niet vastgesteld kan worden. Maar dat zijn kurken, daar drijft het sleepstel van een

Rogier, *Katholieke herleving*, a.w., pp. 21-23.

¹⁶³ Zie het fraaie dagelijks verslag van de piepjonge notabele tweede luitenant Johannes Ludovicus Kikkert uit Texel, *Bericht van de tiendaagse veldtocht, België en Noord-Brabant in de Frontlijn, 1830-1834*, Rotterdam, Ad. Donker 1980, pp. 53-150.

¹⁶⁴ Zie: E.R.M.Hoffman, *Noord-Brabant en de opstand van 1830*, Tilburg, Stichting Zuidelijk Historisch Contact 1974, pp. 28-72.

integrale staatkundige hervorming niet op. Een volkspetitionnement dat wat rondgereikt wordt zo weinig voltekend dat de organisatoren ervan het niet eens naar Den Haag opzenden, al is het de vraag of men eigenlijk daarmee wel in die stad had moeten zijn. Vermoedelijk zou dat dan toch Londen moeten wezen, want daar wordt nu het lot van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden of het Koninkrijk der Verenigde Nederlanden gewogen. Die soldaten, die zijn vervelend. Die maken de straten onveilig. In het begin was het aardig ze te zien oefenen met hun eigenaardige schietgeweren, het was leuk dat ze hun sergeant per ongelukkig voor zon donder schoten, en het geroffel van de trommen met schril gejoel van pijpers om de tap-toe aan te kondigen gaf ook vertier. Maar dat divertissement is er gauw af, en het zal toch niet zo zijn dat dit samenraapsel in Woensel bivak blijft houden voor de rest van deze eeuw?

Gelukkig, in de zomer van 1831 gaan ze waarachtig vechten in dat verre België. Ze breken op, houdoe tot niemaals wederziens. Ze houden eerst nog een mooie parade op de Woenselse Heide, voor de Kroonprins, die nu waarachtig Veldmaarschalk is geworden over dat luizige legertje van vijftienduizend man. Hij heeft enorme goudgegalonneerde schouderpassanten op met gekruiste maarschalksstaven, het staat hem goed. De soldaten marcheren hem voorbij en ook zijn stafofficieren, strak in het gelid op die hobbelige hei, dat valt nog niet mee, vooral omdat de Leidenaren hem de avond tevoren flink geraakt hebben. Maar deze parade is echt noodzakelijk, want de soldaten moeten hun opperbevelhebber en hun commandanten straks, als het echt menes wordt, toch kunnen herkennen. Ze moeten ook de vaandels zien, want die moeten ze kunnen volgen en ook de bijbehorende ordonnansen. Want deze hei is al vaker het toneel geweest van een treffen waarbij twee afdelingen van hetzelfde leger met elkaar slaags raakten, dat moet niet herhaald worden. Op het commando "Hóóófdén Reks!" draait iedereen dus de kop rechts en staart devoot naar Prins, Generaals en hun paraferalia. Dat moet goed komen. Ze draaien links uit de flank, marcheren door de Woenselse poort Eindhoven in en verderop rechts uit de flank de Gestelse poort door, over de Hoogstraat, op weg naar roem, manhaftigheid en wellicht een heldendood. Dat komt er voorlopig niet van: onder Blaarthem moeten ze al halt maken om een achteroplopend bataljon te laten inhalen. En verder zijn er nergens vijanden te bekennen, jammer is dat. Maar bij Turnhout, jaaa, daar staat waarachtig een Maasleger opgesteld, dat weerstand dreigt te bieden. Een verschrikkelijk treffen volgt: wel vijf doden¹⁶⁵. Jammer dat de vijand niet stil blijft staan, dat is toch moeilijk mikken. Maar de andere dag stuiten de troepen uit het gewest dat later Noord-Holland gaat heten waarachtig toch op Belgen die in een hinderlaag lagen. Tenminste, dat dachten de Hollanders. Bij nader inzien geldt het hier achtergebleven infanteristen die het terugtrekkende Maasleger niet konden bijhouden: ze hebben blaren op hun voeten en hun laarzen zijn gebarsten. Ze lopen op blote voeten, dat moest toch niet mogen. Schieten lukt niet, hun geweren zijn nat geworden en hun tondeldozen slaan geen vonken. Honger hebben ze ook. Maar gelukkig komt daar de Hollandse keukenwagen aan hobbelen: gebroederlijk wordt de daghap verdeeld. Soms van hetzelfde bord. Ja, zegt de luitenant Kikkert, die theoretisch goed bij de pinken is, als de maaltijd verzwolgen is: maar die Belgen zijn nu onze krijgsgevangenen! Algemene ontsteltenis, aan beide zijden; we wilden net gaan miezemaauzen of klaverjassen, daar zijn we nog niet uit, want zij geven de troef aan een andere kaart dan wij. Krijgsgevangenen, dat betekent: ze boeien en opsluiten. Dat staat in het reglement voor het krijgsvolk te land, zegt de luit. Hij heeft goed praten: waar moeten we ze dan laten? We hebben hier geen gevangenis. Dan brengen we ze terug naar Nederland, naar Woensel, dan moeten ze daar maar zien. Daar zit het oppercommando, dat heeft daar verstand van en daar zijn ook kousen en sokken. Maar dat vindt de kolonel niet goed: dan onttrekken we troepen aan de oprukkende colonne en dat ondermijnt de aanvalskracht. Want achter Hasselt en onder

¹⁶⁵ Deze slag bestond eigenlijk uit een aantal schermutselingen. Op 2 augustus troffen soldaten van de eerste Nederlandse infanteriedivisie van Generaal Van Geen, in totaal 9700 man sterk, vier vijandelijke donauaiers. Deze gingen aan de haal nadat één hunner een schot had gelost. Men rukte, achtereenvolgend op in de richting Turnhout. De voorhoede stiet op de eerste linie van de generaal Niellon die zijn hoofdkwartier in Turnhout had. Dat geschiedde ook in Ravels. Nederlandse veldartillerie rukte aan en brandde los. Aangezien de Belgen geen kanonnen hadden moesten zij wijken; dit gaf aan de Nederlandse Veldmaarschalk de gelegenheid om nu de manoeuvres te gaan leiden.

Leuven, daar gaan we front maken en dan leveren we echt slag, zal je zien¹⁶⁶. En daar zijn we hier voor, we zijn geen mobiele gaarkeuken. Dat is ook weer zo, maar dan moeten onze krijgsgevangenen wel beloven dat ze nooit meer oorlog zullen maken en dat ze geen opstand meer zullen plegen. Dat beloven ze, worden nu vrijgelaten en het worstelend heir trekt verder.

Die slag bij Leuven, daar komt ook al weer niks van, de Belgen blijven maar niet stil staan, en trouwens, de Fransen dreigen tussenbeide te komen. Dat kan levensgevaarlijk worden en dat moeten we niet hebben. Zo is het, we draaien om en Woensel ziet gelaten de dappere krijgers terug komen. Maar Koning Willem I is hardnekkig: hij houdt het Veldleger paraat! Dat houdt hij tot 1839 vol. Dan wordt het de Staten-Generaal te dol: het kost klauwen met geld en het regent klachten, want de soldaten worden steeds baldadiger, daar op het platteland. Zo is het, uit deze periode dateren de schilderijen van de artist Turken, over tafereeltjes waarbij de boerenbevolking duidelijk geschandaliseerd te grazen wordt genomen, in de Kempen, door Leidse jagers en ordonnansen. Ze kunnen dit niet waarderen, die Kempenaren, en daar begrijpen ze in Den Haag niets van. Ze dachten dat ze dat leuk zouden vinden, dat geen meisje meer in het openbaar durft, die Brabanders! Een vergissing die sommige Hollanders nu nog wel begaan ten aanzien van Dansmariekes met carnavaal, als zij tot zekere wasdom zijn gekomen. De oorlog wordt beëindigd en voortaan is België een zelfstandige staat. In Woensel merkt men er niet veel van. Behalve dan dat er landmeters komen logeren, op zeker moment, op weg naar Reusel en vandaar naar Budel om iets wat nu “de nieuwe grens” heet vast te stellen. Dat gaat nog niet eens zo makkelijk. Nederland en België betwisten elkaar bijna iedere vierkante kilometer¹⁶⁷, er moeten nu enclaves geografisch worden gedefinieerd, die van Luycks-Gestel, bijvoorbeeld, bij Achel¹⁶⁸ komen de partijen maar niet tot een werkbaar compromis en Oeffelt¹⁶⁹, het bedevaartsoord, waar men zo graag heen trok, blijkt ineens tijdelijk in het buitenland te liggen. Het is allemaal voor een normaal mens niet te begrijpen. Voorlopig levert het op de doorgaande weg naar Luik alleen maar oponthoud op, al hoeft men zich nog niet te voorzien van wat sommigen een “paspoort” noemen. Dat komt veel later pas. Dus wat hadden we hier, in Woensel, nu eigenlijk aan die Belgische opstand? Alleen maar ellende en gezanik, mijnheer, dat is hier altijd als er Hollanders komen. Laten ze toch thuis blijven, waar dat ook is.

Tijdens deze mobilisatiejaren geraakt Zwijssen geheel vertrouwd met de Koninklijke familie.

¹⁶⁶ Rolf Falter, 1830, *De scheiding van Nederland, België en Luxemburg*, Tiel: Uitgeverij Lannoo BV, 2005 pp. 298-314. Nederland telde uiteindelijk honderddertig gesneuvelden in technische zin. Daaronder reken ik derhalve niet een Leidse Jager die des avonds in staat van dronkenschap in een gierput viel onder Turnhout en aldus jammerlijk stikte. De meeste agressiviteit werd door de leden van de Friese schutterij aan den dag gelegd. Daaronder vielen dus de meeste doden.

¹⁶⁷ Bij de onderhandelingen over de zuidgrens lagen de standpunten mijlenver uiteen. België maakte aanspraak op alle gebied dat vóór 1790 niet tot de Republiek der Zeven Verenigde Provinciën had behoord en eiste daarom tal van enclaves, die hadden behoord tot het rechtsgebied van de Prins-Bisschop van Luik op. Maar dan zou ook Nederland, op zijn beurt, ook aanzienlijke enclaves op Belgisch grondgebied krijgen. Op 15 oktober 1831 kwam een voorlopige overeenkomst tot stand, bekend als de XXIV Artikelen bij het Verdrag van Londen van 1831. Enkele kwesties, zoals die betreffende de status van Baarle-Nassau en Baarle-Hertog (om ons tot Brabant te beperken) bleven onopgelost. Uiteindelijk werd de grens tussen België en Nederland vastgesteld bij de overeenkomsten van 1842 en 8 augustus 1843, in de *Convention de délimitation entre les Pays-Bas et la Belgique*, zie verder: W.G.M. van der Heijden/J.G.M. Sanders, *Noord-Brabant in de negentiende eeuw, Een institutionele handleiding*: 's-Hertogenbosch/Hilversum: Rijkarchief in Noord-Brabant-Uitgeverij Verloren, 1993, p. 29.

¹⁶⁸ Achel wordt een tijdje heen en weer geschoven. Het hoort sedert 1843 definitief tot België op basis van een claim van 1585, krachtens welke het overging van de Heer van Bochelt naar de soevereiniteit van de Prins-Bisschop van Luik.

¹⁶⁹ Oeffelt was voormalig Kleefs gebied voor 1790. Om deze reden maakte de Pruisische regering in 1814 aanspraak op Oeffelt. In deze aanspraken werd het niet bevredigd noch gecompenseerd. Pruisen meende dus in 1830, toen de grensscheiding tussen België en Nederland (zo noem ik de twee staten maar even) weer aan de orde kwam dat het zijn claim weer kon indienen. Er waren verschillende grensverdragen met Pruisen nodig tussen Nederland en Pruisen en andere Duitse Staten voordat in 1870 een definitieve regeling kon worden getroffen.

Dat is beslist niet onbelangrijk. De hele Koninklijke familie komt straks op zijn pastorie logeren ter gelegenheid van het plotseling sterven van Willem II, de soldaten-koning¹⁷⁰. In 1849. De staatslieden die er toe doen, Floris van Hall, de machtige intrigant, voorop, gaan daar stellig rekening mee houden. Willem leert via Pastoor Zwijzen verschillende Tilburgers ter dege kennen. Daaronder een zekere Henri Van Tulder. Die heeft handigheid met stucwerk en goede kijk op neogothische ornamentatie. Hij heeft voor de pastoor de Heikesse kerk opnieuw mogen bepleisteren met neogothische motieven, pilasters, pilaartjes en tongewelven. Allemaal stucwerk op latten. Fraai gedaan. Echt neogothisch. En daarop is Willem gek. Hij is namelijk niet alleen een groot veldheer, maar ook een groot bouwkundige. En wel in de stijl die hij in Engeland heeft leren waarderen als “gothic revival”. Grote overheidsgebouwen in Londen worden in deze tijd in die stijl opgetrokken. De Houses of Parliament, de Big Ben, maar ook departementsgebouwen. Het ziet er fraai en oud uit, en het lijkt of hier een oeroude traditie in gebouwelijheid tot uitdrukking komt. Prins Albert, de echtgenoot van Koningin Victoria, is er ook gek mee en zijn “Crystal Palace” wordt dan ook in die stijl opgetrokken, maar nu in glas, een reusachtige serre. Maar ook, in Edinburgh, het grafmonument van Sir Walther Scott, die onvolprezen schrijver over Englands middeleeuwse grandeur. Dat wil Kroonprins Willem nu ook. Hij ontwerpt in die stijl een Engels stadspaleis voor zichzelf. Recht tegenover de voordeur van het werkpaleis van zijn Vader, de Koning, aan het Noord-Einde in Den Haag. Jammer, dat de Kroonprins hier en daar een rekenfoutje maakt bij de berekening van de draagkracht van rond- en spitsbogen en de maximale spanning die gietijzeren balken, iets geheel nieuws, kunnen hebben: het Paleis van de Kroonprins dondert ineens in elkaar. En andere bouwsels van hem ook. Maar Van Tulder geeft verder wel aanwijzingen voor de nog overeindstaande gebouwen, waar dringend nieuwe stempels en draagberen in of aan gemaakt moeten worden. Daarbij helpt de stucvaardigheid van Van Tulder enorm, mede om de imperfecties van Willems ontwerpen te verdoezelen. Daarom zal Van Tulder de roemvolle zijn, die eerlang via Zwijzen in 1870 de opdracht krijgt om de Woenselse nieuwe neogothische basiliek te mogen ontwerpen: zijn loyaliteit dient beloond en trouwens, stuccen kan hij als de beste. Torens metselen weer niet, net als Willem II. Daarom dondert in 1875 ook de toren van die Woenselse neobasiliek door eigen gewicht in elkaar, een eerwaardig monument ter nagedachtenis aan Willem II als bouwmeester, laten we wel wezen.

Al snel krijgt Zwijzen een cumulatie van kerkelijke ambten vanaf 1841, niet toevallig ook het jaar waarin de Kroonprins de troon bestijgt. Hij krijgt de bisschoppelijke waardigheid, met als zetelplaats Gerra. Dat is een plaats in Egypte, buiten de “Rooms-Katholieke Christenheid” van dat moment. Aldus heeft hij de sacramentele macht om priesters te wijden en het vormsel toe te dienen, maar hij blijft missiebisshop. Dat wil de “Propaganda” in Rome zo. De nuntius in Brussel is er helemaal niet zo zeker van dat Willem II de katholieken in het openbaar echt tegemoet gaat komen. Willem, romantisch, ontvlambaar en dramatisch als hij is, is zijn Tilburgs pastoorke zeer toegenegen. Steeds weer al hij hem ziet breidt hij de armen breed uit en knuffelt hij de geestelijke waar anderen bijstaan. Als hij echter in politieke problemen komt, weet hij zich echter nooit uit te redden zonder gezichtsverlies en politieke schade. De gang van zaken rond de Belgische opstand bewijst het de nuntius. Toen heeft deze Willem op het punt gestaan hoogverraad te plegen jegens zijn Vader, door zich aan te bieden als de nieuwe Koning der Belgen. Maar een enkele boze brief zijns Vaders maakte dat hij terugsnelde naar Den Haag, gebogenhoofds een reprimande in ontvangst nam en vervolgens als een kind zo blij de maarschalkstaven op zijn kraagspiegels deed spelden. Om het volk, waarvan hij de soeverein wilde zijn, vervolgens militair te gaan tuchtigen via een bespottelijke militaire charade onder Leuven. Het staat vast, zo bericht de nuntius aan Rome, dat een herstel der bisschoppelijke hiërarchie nú al de protestantse elite buitengewoon zal ontstemmen. Als het erin zit, laten we dan onze tijd beiden. Als Willem II dan zo graag een

¹⁷⁰ Jacqueline Doorn, *Willem III, Emma en Sophie, geluk en ongeluk in het buis van Oranje*, Zaltbommel: Europese Bibliotheek 1982, pp. 64-72. Dezelfde: *Nederland, Oranje en de doofpot, Raadsel rond Oranje in de 19^e eeuw*, Zaltbommel: Europese Bibliotheek, 1979, pp. 212-217, waarin extenso de brieven die Zwijzen schrijft aan de Brusselse internuntius Carlo Belgrado over de aankomst van Willem II, diens ziekteverloop, diens dood en de daarop volgende Koninklijke logeerpartij op zijn pastorie. Allemaal onder merkwaardige omstandigheden die de geruchten omtrent de relatie Willem II/Zwijzen wel moesten versnellen en verinnigen.

“Rooms Koning” wil zijn, laat hij dan éérst maar eens het nog hangende Concordaat van 1827 dat zijn Vader met Rome sloot uitvoeren. Maar dat kan hij toch bezwaarlijk zonder zich katholiek te laten herdoopen, als hij inderdaad zijn recht om de Bisschoppen te benoemen wil effectueren. En daarvoor schrikt Willem terug. Laten we wilszwakte niet aanzien voor tolerantie en impulsiviteit niet voor flexibele spiritualiteit. Hij vindt de purperen slepen van de kardinalen gewoon prachtig en zou graag zelf ook zo’n *cappello rosso* ontvangen. Nee, met zo’n helter-skelter monarch moet Rome zich niet officieel engageren, jammer voor Zwijzen, hij doet zo zijn best. Maar laat hij in den aanvang Apostolisch Vicaris van Den Bosch blijven en Bisschop van Gerra *in partibus infidelium*, dan kunnen we later verder zien. Dat doet Zwijzen dan maar, het rochet met wit hermelijn kleedt hem prachtig en onder Haaren bouwt hij een prachtig landhuis, Huize Gerra, waar ook een seminarie en studiehuis in komt. De Kempische pastoors merken zijn stuwende hand onmiddellijk: zij krijgen een aanschrijving uit Haaren dat ze nu hun parochie-registrum memoriale in moeten sturen ter goedkeuring, met bijlagen over het aantal paschanten – mensen die met Pasen ter communie gaan – afgezet tegen de non-paschanten. Vloekend zoeken de pastoors hun schrijf-utensiliën bij elkaar en hun doopboeken, het verfrommelde “*grammaticale Latinae per Usus Seminariorum*” onder de ladekast tussen de stofvlokken uitpulkend want die nieuwe van Gerra is spits op het Latijn. Per 1853 is hij echt volledig bisschop en aartsbisschop van Den Bosch onderscheidenlijk Utrecht, een omstreden benoeming. Zowel naar de persoon als naar de laatste plaats: men meent dat hier de Paus, Pius IX, opzettelijk protestants Nederland schofferen wil. Het schijnt dat dat niet de bedoeling is, maar dan hebben de Paus, zijn kardinaal-Staatssecretaris en zijn nuntius wel uitermate ongelukkig geopereerd. De bulle met de nieuwe Bisdommen, de benoemingen en de opheffingen van bestaande vicariaten wordt van de kansels kenbaar gemaakt zonder enige notificatie aan de Nederlands regering. En dat vindt ook Thorbecke, die het allemaal precies in zijn Arnhemse Courant moet lezen, toch wel wat gortig. Dat is het ook, maar toch moet hij opstappen, Willem III, de nieuwe Koning sinds 1849 moet deze pedante frik, die hij hardnekkig intituleert als “ce professeur” in het geheel niet. Hoe de kaarten van Zwijzen liggen is nog niet aanstonds duidelijk. Maar dat verandert, als hij ineens ridder in de orde van de Nederlandse Leeuw wordt.

Hij stort zich op zijn bestuurstaak: hij wil nu eindelijk het gezag van een Bisschop laten gelden. Daar heeft dit goede land behoefte aan. Het heeft al veel te lang zonder gezeten. Gezagsconflicten gaat Zwijzen bepaald niet uit de weg en wie hem in die weg staat, zal ervan lusten. De pastoor die hij benoemt is zo veilig als in moeders schoot, maar hij moet wel precies doen wat hogerhand gebiedt. En hogerhand kent het conflict uit 1815 over de bouw of herbouw van de Sint Petruskerk op het Broek. Zwijzen heeft erover gehoord tijdens de synodale bijeenkomsten toen hij in Best stond. Hier durven parochianen, leken dus, hun wettige en legitieme pastoor te weerstaan. Dat zal Zwijzen ze anders leren. In 1828 staat in Woensel ene Gerardus Vugs¹⁷¹. Hij is kapelaan aldaar geweest sedert 1821. Daar kwam in 1928 Ignatius Hubertus van Dooren als pastoor. Hij wordt geïnstalleerd op 28 januari van dat jaar. Deze Van Dooren leed aan “mijmeringen” staat er bij Schutjes te lezen. In onze dagen zeggen we: hij was zwaar depressief. Daarover wordt in deze tijd zeer geheimzinnig gedaan. Dat een pastoor ook kan lijden aan psychische aandoeningen, dat mag volstrekt niet blijken, naar buiten toe, dan. Dat blijkt ook bij andere gezagsdragers, maar bij hen die tot de geestelijke stand behoren, wordt een zó afstandelijke en verhullende taal gebezigd in de

¹⁷¹ Michel De Zeeuw eindigt zijn pastoraat in 1805. Adrianus van Iersel krijgt de pastoorsbonnet te dragen per 18 april 1805. Hij wordt, zoals we zagen ingeleid op 14 oktober van dat jaar. Hij bezigt de schuurkerk op het Broek. In 1812 komt in zijn plaats Gaspar van Maasacker. Hij sterft als pastoor op 19 januari 1828. Dan komt Ignatius Hubertus van Dooren op 28 januari 1828. Hij is dus zwaar depressief, maar zijn kapelaan óók, schrijft Schutjes. Dat kan niet Vugs zijn geweest. Dat moet dan ene Joannes van den Heuvel zijn geweest, zou ik zeggen, die vanuit Veghel is verplaatst in 1821 naar Woensel, maar Schutjes doet daar nogal schimmig over. Hij vermeldt de overplaatsing als kapelaan van Van den Heuvel maar niet het defungeren te Woensel. Je moet de Veghelse kapelaanslijst op p. 406 van Deel V van Schutjes *Geschiedenis van het Bisdóm 's-Hertogenbosch* leggen naast de naamslijst van de “KAPPELLANEN VAN WOENSEL” op p. 943 en 944 van dat Deel. Dan was Van den Heuvel tweede kapelaan, want de kapelanie te Woensel is van 1821. Voor die tijd was één kapelaan voldoende. Of er stond er maar één. Vugs krijgt dus gedurende zijn langdurig pastoraat de volle mep van de kerkenbouw-ruzie.

berichtgeving, om een defungeren, een overplaatsing of plotselinge demissie te verklaren, dat de wildste geruchten de ronde gaan doen. Van Dooren moet in ieder geval afstand doen. Er is hier iets aan de hand. Het ongebruikelijke taalgebruik bij Schutjes wijst erop. Vrij plotseling, op jeugdige leeftijd, hij is nog geen vijfendertig jaren oud. En hij wordt overgeplaatst naar Lier, onder Antwerpen, dat kan nu nog, nu de zuidelijkste Nederlanden nog in hetzelfde Koninkrijk vertoeven. Zo ver mogelijk uit de buurt. Het baart allemaal opzien. Er zal wel heel wat gebeurd zijn, heet het. Het doet mij denken aan het geval-Bruno Van Hove, de gevierde vicaris-generaal van het Bisdom Brugge, die ook plotsklaps afstand deed wegens een “lijden dat onherroepelijk is” en ook ineens verdwijnt naar Tielt¹⁷². Vugs volgt hem onder dit niet al te gelukkig gesternte op, per 17 november 1828. Hij blijft pastoor tot 1873. Hij viert nog op 16 juni 1871 zijn gouden priester-feest. Hij krijgt, terstond nadat Zwijsen in Den Bosch zijn inbezitneming der bisschoppelijke kathedraal heeft gedaan, een brief: hij moet beslissen over de bouw van een nieuwe kerk en de plaats waar deze verrijzen zal. Het is onaanvaardbaar dat de pastoors zich sedert 1800 hebben laten verlammen door plaatselijke twisten. Gezag is er om uitgeoefend te worden. Zwijsen zal graag binnen korte tijd vernemen of Vugs denkt dat hij deze taak aan kan. Zo ja, dan levert Vugs per ommegaande een bouwplan in en een voorstel voor de locatie. Het alternatief komt niet aan de orde. Maar het is duidelijk, wat dat zal zijn.

¹⁷² Michiel van der Plas, *Mijnheer Gezelle, Biografie van een priester-dichter (1830-1899)*, Tielt/Baarn: Uitgeverij Lannoo, Tielt en Uitgeverij Anthos, 1991 pp. 502-503. Het geval is kentschetsend voor de schichtige wijze waarop de Kerk in deze tijd omgaat met geestelijken die aan een psychische ziekte leden, vaak “mijmeringen” of “ongeneesbare krankheid” genaamd. Schutjes vermeldt ook en passant dat de kapelaan van Van Dooren dezelfde “mijmeringen” had.

X.11. En de duisternis heeft het niet begrepen

Pastoor Vugs ontwikkelde, net als zijn collegae door de hele Kempen heen, een rijk geschakeerd verenigingsleven in zijn parochie. Hij stichtte verschillende afzonderlijke gebedsverenigingen, zoals de Broederschap van de Heilige Rozenkrans, het Gilde van de Heilige Kruisverering, de Mariacongregatie en de Vereniging van de Heilige Familie. En er kwamen er steeds meer, de Kerk bleek geweldig inventief om steeds maar nieuwe devoties te ontwikkelen met bijbehorende devotionalia. De “Propaganda” vindt dat – nog steeds – hét middel om greep te krijgen op de nieuw te werven zielen in de missiegebieden en die vervolgens ook te behouden. En daarbij mogen deze devoties gerust aansluiten bij reeds bestaande bepaalde religieuze riten of gewoonten. We herinneren ons de opvattingen in de Kerk over de wenselijkheid van syncretisme. Er is niks tegen God de Vader af te beelden als de Wijze Alvader met wit haar, witte haren en doorborende bliksemstralende blik, gelijk eerlang Wodan, en daarom is er ook niks tegen de volksdevotie tot Sint Tunnis méé-het-verken of d’n Heiligen Knellis, zoals we zullen zien.

Vugs krijgt dan ook aanstonds schriftelijke instructies uit Haaren om dat allemaal te ontwikkelen, hij mag zeker niet achterblijven. Er komt een genootschap van Gedurige Aanbidding, een voor Eer en Deugd, een voor het tegengaan van Godslastering, een van de Sint Pieterspenning en een van het Koningschap van Christus en een voor Onze Lieve Vrouwe van Altijddurende Bijstand. En nog meer. Te veel om op te sommen in dit verband. Een gelovige die niet van minstens vijf of zes genootschappen lid is, is een rare persoon. Die deugt vast niet, uitkijken geblazen. Vicaris Apostolicus Den Dubbelden is daar allemaal al een groot voorstander van. Hij verschaft middels zijn bisschoppelijke wijdingsmacht deze religieuze clubs bijzondere privileges, in het bijzonder tot het bekomen van aflaten, te verwerven door het verenigd gebed. Met de nadruk op het adjectief: verenigd. De leden moeten samen komen, samen luidop bidden, en dan krijgen ze, bij de juiste innerlijke gesteldheid, deze kwijtschelding van de tijdelijke zondesschuld die ze opliepen door hun dagelijkse en doodzonden. Den Dubbelden laat constitutiebrieven drukken, waarin de namen van de vereniging en haar doelstellingen nog moeten worden ingevuld door de pastoor en de tijd en de plaats van de oprichting. Hij moet dan dat formulier opzenden naar de vicaris. Die controleert of aan de juiste vereisten is voldaan – gaat het om parochianen van de plaats, zijn ze regelmatig ingeschreven in het register van de parochie, gehuwd of ongehuwd, weduwnaar of weduwe of misschien wel wees – voordat hij het document zegelt en voor akkoord tekent en terugzendt.

Later, als het Bisdom groeit onder een echte residerende Bisschop van Den Bosch zal de diocesane gezagsdrager dat een speciale subvicaris laten doen of een vicaris-generaal met een speciaal kantoor, na 1853, als de kerkelijke organisatie weer geheel ingericht is in de Nederlandse kerkprovincie. Want dan wordt dit verenigingsleven een soort *booming business*. De pastoor heeft dan twee of drie kapelannen die aan de begeleiding van deze vereniging letterlijk dagwerk hebben. Dat gebeurt overal in Brabant, ongeveer in hetzelfde tijdsgewricht. Bij een uitvoerig toegelicht pauselijk besluit, vervat in een officiële Breve (wetsbesluit), laat de Paus, Pius IX weten dat hij de Nederlandse kerkprovincie “herstelt”. De kerkvorst laat weten dat hij van de nieuwe grondwet van Nederland heeft kennis genomen. Dat is die, welke eigenlijk van de hand van Thorbecke is, die van 1848. Daarin staat dat er volstreekte vrijheid van godsdienst is gegarandeerd. En daarvan denkt de Paus nu gebruik te maken: hij sluit aan bij de traditie van 1559 en stelt weer een kathedrale zetel in in Den Bosch. De Paus laat werkelijk niets na om de regering, Koning Willem III en de protestanten in Nederland flink op stang te jagen. Hij noemt de laatsten “vijandige mensen”. Deze hebben in ’s Heren Akker het onkruid van verpeste ketterijen gezaaid. Daardoor zijn jammerenswaardige beroeringen ontstaan en zeer grote allen overbekende rampen. De Bisschoppen gaan nu gelukkigerwijze daar een eind aan maken. Zegt het voort.

Het is niet de toonzetting die de gemoederen tot bedaren zal brengen. De protestanten zijn razend. De liberalen worden verontrust. Wat is die Paus in godsnaam van plan? De regering klaagt bij de kardinaal-staatsecretaris Antonelli: waarom moet de Heilige Stoel nu juist

ronkende en provocerende taal gebruiken? Had de Paus niet even kunnen overleggen? Niet zozeer over dat “herstel” – hij gaat zijn gang maar – maar over de wijze waarop dat algemeen kenbaar wordt gemaakt? Waarom moet de Heilige Stoel Nederland nu aanduiden bij deze Breve als het gebied waar Rome destijds zo zegenrijk de scepter zwaaide, waarin welvaart, wetenschap, kunst en sociale liefdadigheid zo welig tieren kon? Met als suggestie dat de opstandelingen en ketters aan deze gelukzaligheid een verwoestend einde gemaakt hebben? Dat kan het Huis van Oranje in zijn zak steken. Het is een gelukje dat Willem III de krant nauwelijks leest en dat het hem eigenlijk onverschillig laat. Het blijft een tijdje stil in Rome en dan komt Antonelli's antwoord, dat het zo moeilijk is “Nederland” goed te vertalen in het kanselarij-latijn. Hij zal voortaan spreken van “regnum Neerlandiae”, is het dan goed? Dat slaat zo helemaal nergens op dat Thorbecke ook even beduusd is. Maar iedereen is nu kwaad op iedereen, en voorlopig moeten de gewone katholieken weer eens het gelag betalen. Er komt een “Wet op het toezicht op de onderscheidene Kerkgenootschappen” in september 1853. Die heeft duidelijk ten doel de katholieken terug in hun hok te jagen. Er is een artikel in opgenomen waardoor je zou kunnen menen dat priesters, kloosterlingen en processiegangers in het openbaar niet langer hun togen, habijten, kappen, superplieën, draagkruisen en flambouwen mogen dragen of met zich voeren. Ook niet op plaatsen waar voordien daar geen haan naar kraaide. Protestantse officieren van justitie, rechters en burgemeesters leggen dat artikel zo uit. Maar ze worden al direct door het departement van Binnenlandse Zaken teruggefloten: er staat duidelijk dat het gaat om “het gewaad voor kerkelijke plegtigheden” of de uitmonstering “bij de uitoefening van de openbare godsdienst”. Een non, die habijt en kap op straat draagt, zich reppend naar haar patiënt of kleuters, neemt niet deel aan zo'n plegtigheid. En de vraag is ook of deelname aan een bedevaart een “verrigting tot uitoefening der eredienst” is. Laten we nu kalm blijven en de zaak niet op de spits drijven. Dat is ook de wil van de Bisschoppen. En dus die van de pastoors.¹⁷³ Maar het is wel jammer, dit alles, want het liep eigenlijk zo gesmeerd en de katholieken kwamen uiteindelijk hun schuurkerken uit. Ook in Woensel, waar overigens deze wet tot kortstondige juridische problemen voor de Eindhovense rechtbank leidt. De Hoge Raad in Den Haag maakt er korte metten mee en trekt de wet alle tanden uit. Vrijheid van godsdienst omvat mede de uitoefening daarvan en wie daartoe een kledingstuk meent te moeten bezigen moet het al heel bont maken, wil hij strafbaar zijn. Want er komen steeds meer nonnen op straat die schoolhouden en die zich op ziekenzorg toeleggen. Ze bepalen het straatbeeld niet direct. Maar er is overduidelijk iets aan het veranderen.

Die nonnetjes getuigen van openbare versterking van het geloofsleven. Dat heet “ingezakt” te zijn. Door de verschillende burgerlijke religieuze verenigingen moet dit gerevitaliseerd worden. De pastoor krijgt er onmiskenbaar meer greep door op de gemeenschap die hij besturen moet. Want elke broederschap, vereniging, elke confraterniteit heeft een geestelijk adviseur en dat is meestal de pastoor, of zijn hulpje, de kapelaan die aan hem rapporteert wat er zoals besproken wordt, wat de geest is en of de eerbied aan de geestelijke overheid serieus betracht wordt. Zo'n geestelijke leidsman heeft het niet makkelijk. Hij moet de orthodoxe geloofsleer uitleggen bij de verschillende devoties. Vooral het verkrijgen van “aflaten” blijft een probleem. Nee, het is niet zo, dat je je zonde met bidden kunt “afkopen”. Je moet altijd de zonde vermijden, daarvoor moet je bidden. Maar als je dan zonde begaan hebt, ja, dan kun je via de Kerk haar genademiddelen aanwenden om je schuld bij God te minderen. Je moet berouw hebben. En je moet willen boeten, omdat je God hebt beledigd door de zonde. Dat uitboeten kun je ondermeer door devoot en verstorven te bidden via een door de Kerk voorgeschreven gebed. Daarvoor is discipline nodig en die breng je in verenigingsverband beter op. En nee, je kunt je niet een voorraadje genade bij voorbaat bij elkaar bidden zodat je, ik noem maar wat, met carnaval lekker schuldeloos dronken kunt worden of de buurvrouw in haar kont knijpen. En zo voort, steeds weer, *ad nauseam et ad libitum*.

¹⁷³ Zie, uitvoerig, J. Schokking, Historisch-Juridische schets van de Wet van den 10den September 1853, tot regeling van het toezicht op de onderscheidene Kerkgenootschappen, Staatsblad Nr 102, proefschrift ter verkrijging van den graad van doctor in de Rechtswetenschap aan de Vrije Universiteit te Amsterdam, Leiden: D.A.Daamen 1894, pp. 108-294. Schokking geeft duidelijk aan dat de wet een douceurtje is geweest om de geschokte protestanten tegemoet te komen. Het kleding-artikel is artikel 6.

Maar er is iets ergers. Er zijn altijd spanningen op een parochie. Niet specifiek alleen in het Woenselse, maar altijd en overal. Er zijn wijken, en die zijn afgunstig op elkaar. Ze moeten elkaar niet, maar ze moeten toch wel naar dezelfde kerk, meedoen in dezelfde processie, bijdragen aan hetzelfde Heiligenaltaar in de kerk of dezelfde Kruisstatie onderhouden. Er is altijd een wijk, die het, uiteraard in de ogen van de andere wijken, “hoog in de bol” heeft. De bewoners ervan denken dat ze heel wat zijn. En de bewoners van de andere wijken kunnen de geestelijke leidsman haarfijn uitleggen, waarom die gedachte waarlijk nergens op slaat. Maar ook, hoe het komt dát die wijkbewoners dat denken, en wellicht ook, hoe aan die gedachte terstond een eind gemaakt zou kunnen worden. Een incident van seksuele aard uit een ver verleden speelt vaak een rol, een daaruit voortvloeiend messengevecht, openbare dronkenschap of niet ingeloste schulden van welke aard dan ook, waarbij natuurlijk kansspel, weddenschappen en behendigheidsspelletjes een rol spelen. Het sex-incident groeit met de jaren, het beweerde gevecht wordt een bloedbad van ongehoorde proporties en de schuld loopt op tot bedragen waarbij die op het Grootboek der Nationale Schuld verbleekt. Die van Derp, dat zijn bijvoorbeeld hoogmoedige, onuitstaanbare wezens. Ze kijken neer op het volk uit het Bageijnenbroek en De Fellenoord¹⁷⁴. Overigens zijn die uit De Fellenoord veel te stads, maar we hebben het nou (toevallig) over Derp. Evvel¹⁷⁵ zwijgt stil, ge moest eens weten wat de min meiden uit Derp ’s avonds allemaal besteken met jongens als het donker is, hoe ze liggen te vallen in de velden, zwijgt er asteblijft van stil. Nu moet de kapelaan als geestelijke leidsman uitkijken. Want als hij nu om details vraagt is hij verloren. En dat doet hij al gauw, al stoot hij alleen maar een verbouwereerd “hoebedoellu?” uit. De dames zelatrices van de Heilige Rozenkrans barsten nu los in een banjir van wansmakelijke feiten, naam en toenaam noemend. Dit is een buitenkans om m’nheer kap’laan te doen verschieten en hij moet het maar eens weten, ze vertellen nog niet eens alles. Ze zijn eigenlijk als het graf, want als ze alles zouden zeggen, war, dan zoudt ge staan te kijken. Mijnheer kap’laan heeft er niet van terug, hij besluit stamelend de vergadering met een Christelijk gebed. Maar hij heeft niet tegengesproken, hij heeft niet alle troebelheden terstond weerlegd dus is hij het er mee eens en is het waar, de kap’laan vindt het ook. Uiteraard komt het Derp het terstond te weten en een deputatie komt verhaal halen bij de kapelanie. Het komt nooit meer goed. Totdat de kapelaan naar een andere standplaats vertrekt, een wijzer maar droeviger geestelijke.

Het is daarom dat de pastoors het erop toeleggen pastorieën te bouwen als ware forten, waarin ook bastionruimte is voor de kapelaans. De parochiaan belt ongaarne aan bij de voordeur, komt niet verder dan de hall of vestibule en moet wachten totdat de kapelaan kort bescheid geeft op welk verzoek dan ook, al ligt grootvader te sterven en heeft hij hoge zielenood. Om greep te houden op het bruisende religieuze verenigingsleven is grote distantie noodzakelijk, dat is een les die de parochiegeestelijkheid na 1850 moet leren. Ook in Woensel. En het was vroeger, met die schuilkerken, hun geheimzinnigheid, het gefluisterd gebed en die beweerde vervolgingen zo knus en gezellig.

Er zijn verschillende documentaire bronnen, waaruit we deze stand van zaken kunnen afleiden. Vooreerst is er de doorziende kwestie over de nieuwe kerkenbouw en de locatie daarvan. Er is nog steeds het kamp-Spoorenberg. Dat is de partij die zegt: het is zonneklaar: die nieuwe kerk moet komen op de plaats bij de Oude Toren. Dus aan het Kerkeind, zo heet die locatie en die straat inmiddels ook officieel. De reden is volkomen duidelijk: daar stáát die toren van de oude kerk immers nog. Een schip met transepten kan daar perfect tegen aangebouwd worden. We hoeven daarbij niet het oude bouwplan van de middeleeuwse kerk te volgen, de nieuwe bouw mag aanmerkelijk groter zijn. Maar hier was destijds het middelpunt der katholieke geloofsbeleving, dat moet het wéér worden. Hier ligt het kerkhof tenslotte en hier liggen oude familiegraven. Dan moet éérst, dat is duidelijk, die toren echt

174

Vgl. Van Den Brink, a.w., pp. 421-443.

¹⁷⁵ Evvel= evenwel; Kempisch tussenvoegsel dat veel gefrequenteerd placht te worden.

eigendom zijn van de parochie. Er zijn er, die beweren dat die Toren destijds, bij de naasting, is overgegaan aan de parochie, ingevolge de additionele regeling bij de Constitutie van 1798. Maar anderen zeggen: nee, uit die regeling blijkt dat de toren eigendom is van de publiekrechtelijke gemeente, dat staat er heel duidelijk, lees die artikelen maar. Vooral de slotalinea van dat beruchte artikel 6. Daartegen bestaat oppositie, uiteraard. Want die torenhal geeft direct uit op het langschip en IS onderdeel van dat schip, altijd geweest. Dus is die hal méé overgegaan aan de katholieken en het is barre waanzin om te zeggen: de hal wel, maar de torenomgangen en het klokkenhuis, waar de galmgaten zitten niet. Weer anderen zeggen: nee, de protestanten hadden de eigendom sedert de regeling in 1648 te Münster getroffen, de regeling die volgde ingevolge die malle Constitutie van 1798 is vervallen sedert 1801. Toen is de Constitutie immers in een staatsgreep onverbindend en nietig verklaard en zijn de oude verhoudingen herleefd. De kerk werd niet door de katholieken meer gebruikt, ze zaten op het Broek in die schuurkerk. Ze hadden misschien rechten kunnen laten gelden door een regeling van verkrijgende bezitsuitoefening van de overgangsregeling die bij die nieuwe Staatsregeling hoorde, maar dat hebben ze niet gedaan. Integendeel, bij monde van de pastoor hebben ze verklaard te willen blijven kerken in die oude schuurkerk. Dat houdt in: afstand van alle rechten. En hadden ze nog rechten dan zijn ze verwerkt doordat die katholieken sedert

- (1) de regelingen van 1806 (het Koninkrijk Holland onder Lodewijk Napoleon),
- (2) de Inlijvingsregeling bij het Franse Keizerrijk (1810),
- (3) de Provisionele Voorzieningen bij de Onafhankelijkheidsverklaring 1813 (Willem I aanvaardt als soeverein Vorst de soevereine regeermacht over “de Nederlanden”),
- (4) de Grondwet van 1814 (België, Luxemburg en de voormalige provincies van de Bataafse Republiek zijn samen één nieuwe “Staat der Vereenigde Nederlanden”) en
- (5) de Grondwet van 1815 (op basis van de slotacte bij het Vredesverdrag van de partijen bij het Weens Congres van 1815 tot stand gekomen, waarbij deze grondgebieden voortaan “Koninkrijk der Vereenigde Nederlanden” zullen heten mét de koloniën die de geallieerde Mogendheden aan dat Rijk gunnen) *in de feitelijke toestand op Kerkeind en Broek hebben berust.*

Het is dus knap ingewikkeld. Want de tegenstanders van de situering aan het Kerkeind, dus van de aanbouw aan de Oude Toren, hebben laten weten aan het kerkbestuur dat ze het er niet bij zullen laten zitten: ze gaan naar de rechter als dat doorgaat. De voorstanders zullen dat ook doen bij iedere situering elders. Bij die motivering van de vóór- of tegenstand komen de gevoelens van antipathie onder de wijkbewoners uitvoerig aan de orde bij de vergadering van het kerkbestuur middels (anonieme) brieven van verontruste parochianen aan dat kerkbestuur of, inmiddels, aan de te Den Bosch zetelende Bisschop Joannes Zwijsen. Dat maakt de notulen van dat kerkbestuur tot interessante en hoogst amusante literatuur. De inwoners van het Broek laten weten wat ze van die van Derp vinden, die van De Fellenoord doen weten wat voor ellendelingen die van het Broek zijn. Maar meeslepend is ook de briefwisseling tussen pastoor en Zwijsen, waarbij de Bisschop duidelijk doet blijken dat hij zich afvraagt of de pastoor de zaak wel in de hand heeft. De Bisschop vindt, dat de pastoor moet beslissen en dat het kerkbestuur heeft te volgen. Doen ze dat niet, dan moet hij ze maar ontslaan. Zo zou Zwijsen dat opknappen. Daar voelen Vugs en Van de Liempd, zijn opvolger, overduidelijk helemaal niks voor. Monseigneur heeft makkelijk paraten, daar in zijn Paleis aan de Parade of in Huize Gerra dat hij onder Haaren voortvarend heeft doen uitbouwen tot een waar paleis, zij kunnen straks in Woensel niet meer over straat zonder met paardenvijgen te worden bekogeld. De voordeur van de pastorie is al eens met mensenpoep ingesmeerd en ook met koeiendrek en parochianen hebben verdere dwarsliggerij aangekondigd, anoniem natuurlijk. In de overige omliggende dorpen zijn er óók moeilijkheden geweest in 1798 over de naasting van de oude kerken. Het is nergens van een leien dakje gegaan. De haat tegen de protestanten zit ook te diep dan dat de katholieken hun gevoelens, als zij zich aan de winnende hand voelen, ontzien. De katholieken gaan letterlijk over lijken. Vanaf 1648 hebben protestanten hun dierbaren in de kerken begraven, bij voorkeur rondom de kansel. Ook in de katholieke kerken, die zij overnamen. Als de katholieken de dorpskerkjes weer “naasten” volgens de regeling van 1798, graven zij die protestantse lijken weer op. Want dat zijn “ketterse lijken”. De mis kan niet opgedragen

worden als ze niet verwijderd zijn. Dat is ook het standpunt van Vicaris Van Alphen¹⁷⁶. Welnu, hun parochianen gooien de aldus geëxhumeerden in een grote kuil en mikken er ongebluste kalk overheen, buiten het traditionele kerkhof. Want het kerkhof, dat wordt immers óók weer ingewijd, als de kerk waaraan het ligt of waaromheen het ligt (zoals in Strijp), weer kerkelijk in bezitgenomen is, “gereconcilieerd” is de term, en daarin, in hof en kerk, mag geen ketters overschot in liggen. Compromis uitgesloten. Bij eeuwigdurende grafrechten die de protestanten heetten ingekocht te hebben is dat vervelend: er zijn hardnekkigen die erop staan dat hun ontslapenen tóch weer begraven worden in de familiekelder, óók als die vlak voor het nu weer aangebrachte roomse hoogaltaar of in het priesterkoor gesitueerd is. Dat is hun “regt”, ze hebben duur betaald, destijds. Maar de roomsen vinden dat ze er niets mee te maken hebben met die “regten” ook al staat de gendarmerie erbij, en natuurlijk wordt dat familiegraf in de nacht opengebroken. En nou moet onze kerk sodejuu toch weer ingewijd worden, mardie nog aan toe. Vandaar alle rellen in Kempenland over openstaande lijkkasten waarin vooral vooraanstaande protestantste lijken morbide ten pronk gezet worden voor de juichende katholieken: de periodieke pers klaagt er steen en been van. We zagen het geval van de dominee Corne(l)is(sen) Janssen en zijn “huisvrouw” die zich kennelijk in het Woenselse bijzonder gehaat had weten te maken. Hier halen de katholieken vooral hun gram voor de vernedering van anderhalve eeuw. Het dateert niet toevallig van 1798, dit incident¹⁷⁷. En hier vinden zij de anders zo voorzichtige Van Alphen volledig aan hun zijde. Dominee Hanewinkel spreekt er schande van in zijn reisverslag uit deze periode, maar zelf is hij bepaald geen conciliantere geest, dus waar heeft hij het over. Hij gaat er zeer uitvoerig op in, en beschrijft Woensel zoals hij het in dat jaar 1798 aantreft:

“De tooren van dit dorp word door alle deskundigen gehouden voor een kunststuk van bouwvorde, vooräl wegens zijne lange spitze en regte naald. – Eene rilling kroop door mijne leden toen ik de Kerk beschouwde, en mij de bittere haat der Roomschegezinden, aan deeze plaats ten toon gespreid voor oogen stelde, want eerst hebben zij alles in deze Kerk verwoest en in stukken geslaagen en gescheurd: boeken, banken, preekstoel; die waren ook van de Geuzen. Vervolgens hebben zij den Gereformeerden den Kerk ontnomen: de lijken der Geuzen moesten er toen uit, vooräl het lijk van den laatst overleeden Predikant; dit was wel, maar men had dit met meer eerbied moeten verrichten, immers alle Volken eerbiedigen de asch der overleedenen, doch hier wierden dezelve aan eenen afgelegen boek – afgescheiden van andere lijken, (trouwens! Die zouden ‘er ook door ontheilgd zijn geworden) als beesten bij elkanderen hol over bol in eenen kuil gesmeeten.”¹⁷⁸

Maar de knoop werd meestal volledig doorgesneden voor 1800, overal, al bleef de gebrekkige overgangsvoorziening parten spelen. In Strijp blijft de problematiek tot in 1880 een rol spelen, omdat daar het kerkhof rondom het middeleeuwse Trudokerkje steeds inzet was van begrafenisincidenten tussen protestanten en katholieken. Ik gaf dat al aan. In Tongelre komen er moeilijkheden als de pastoor de oude Martinuskerk wil afbreken omdat die kerk al in de negentiende eeuw bekend staat als één van de weinige Kempische kerken met een grotendeels intacte Romaanse schipbasis met volledige raampartijen. Victor de Stuers, de almachtige referendaris van kunst- en monumentzaken op Binnenlandse Zaken in Den Haag wijdt er in “De Gids” nog een artikel aan: dit kerkgebouw is uniek en van onschatbare waarde. Dat mag niet worden afgebroken. Van Gogh heeft het nog getekend, juist vanwege die Romaanse kenmerken, wijd en zijn erkend in den lande. In Stratum vindt men dat de kerk veel te ver weg wordt geprojecteerd ten opzichte van het middeleeuwse bedehuis, de pastoor doet nodeloos afstand van een oude en eerwaardige traditie. In Eindhoven vindt men dat met de ligging van de Catharinakerk die Pierre Cuypers heeft ontworpen nodeloos gesold wordt en dat de verplaatsing van het kerkhof onnodig is. In Gestel is er minder weerstand omdat het middeleeuwse Sint Lambertus-kerkje al heel snel vervangen is door een waterstaatskerk met rijkssubsidie, hier is er geen nog bestaande traditie die de gemoederen hoog kan doen ontvlammen. Maar Woensel speelt zijn eigen rijke lange geschiedenis verzinnebeeld en verstoffelijkt in de Oude Toren parten. Het ligt ook voor de hand.

¹⁷⁶ J.M.P. van Oorschot, *Eindhoven, een samenleving in verandering*, Ii Vols., Eindhoven: Lecturis BV, 1982, Vol 1, pp. 254-263.

¹⁷⁷ Van den Brink, a.w., 214.

¹⁷⁸ Frank C.Meijneke, *Voettochten en bespiegelingen van een Dominee, 1798-1850. Op Reis door de Meijerij met Stephanus Hanewinkel*, Stichting Zuidelijk Historisch Contact, Tilburg: Uitgeverij Nieuwland, 2009, Zevende Brief, pp. 158-162, ihb. p. 159.

Vugs trekt zich ook de openbare armenzorg aan. De wet van 1818, de Armenwet, legt die zorg bij de gemeenten, maar eigenlijk bij de particulieren. De Staat, zo houden de grote handboeken over de “wetenschap der zamenleving” in, een soort menging van staatsrecht en sociologie, moet de armen slechts ondersteunen uit oogpunt van “policiëzorg”¹⁷⁹. Het is klaarblijkelijk dat “eene menigte onverzorgde armen de veiligheid in de waagschaal stelle”. Daartegen moet de Staat optreden. Het gaat er geenszins om dat de behoeftigen goed bedeed worden. Want dat “verzwakt den prikkel tot den arbeid”. De “ondersteuning aan dezen te geven, moet met eene strenge tucht vergezeld gaan, teneinde de luiaard zich zoude kunnen beeteren en de Staat tegen het gevaar van onveiligheid beschermd worde.” De Armenwet-1818 verplicht daarom de gemeenten tot registratie der behoeftigen. Dat is het “domicilie van onderstand” waarheen de arme moet terugkeren, bij dringende noodzakelijkheid niet tot lichamelijk verval te geraten. Derhalve: de gemeenten moeten pas iets doen, als er van private zijde echt geen hulp te krijgen is, dus in de krepeergevallen, maar dan moet iemand echt bijna doodvriezen of verhongeren. Voor het meerdere zorg de particuliere of kerkelijke weldadigheid. Zij betrachten daarbij terughoudendheid en alleen indien zij geen verstrekkingen meer kunnen doen in het hoogstnodige, kan subsidie door de gemeenten worden gegeven. Actieve weldadigheid ter sociale verbetering is ook hier eigenlijk uit den boze. Dat kan de Kerk niet tolereren, deze stand van zaken, en daarom geeft Bisschop Zwijsen aan alle pastoors in overweging om Liefdesgestichten op te richten in parochieel verband. Hij heeft twee congregaties opgericht in Tilburg die zich op sociaal-maatschappelijk werk toeleggen ter leniging van de nood van de armen en zieken, te weten de Broeders van Liefde¹⁸⁰ en de Liefdezusters van Schijndel of Tilburg¹⁸¹. Deze Congregaties komen nu hun heilzaam werk doen in Woensel. De parochie stelt hen daartoe in staat door enorme gebouwen ter beschikking te stellen. Ze geven ook lager katholiek onderwijs en beconcurreren aldus de Openbare school die de gemeente onderhoudt conform grondwettelijk voorschrift. Verder wordt de pastoor in dit streven om de armenzorg te betrachten geholpen door de in 1840 opgerichte parochiële afdeling van de Sint Vincentiusvereniging. Die heeft de stoffelijke naastenliefde tot doel door daadwerkelijke armenzorg. Het is een mondiale organisatie, deze vereniging, in 1833 gestart in Parijs. Haar Stichter en Patroon is de Heilige Sint Vincentius à Paulo. De ondersteuning geschiedt allereerst geestelijk en vervolgens, aanvullend, stoffelijk. De geestelijke ondersteuning geschiedt door leeszaal in te richten, leerzame boeken ter beschikking te stellen, het brengen van troost aan hen die zulks behoeven en godsdienstig onderricht. De stoffelijke ondersteuning geschiedt door voedsel ter beschikking te stellen, eventueel via een gaarkeuken dan wel een spijskokerij, huisraad, beddengoed of kleding te verschaffen, werk en geneeskundige hulp. Bij sterfgevallen kunnen armen ondersteuning krijgen in de begrafenis kosten en verzorging van weduwen en wezen. Ook bejaardenzorg is mogelijk, al vindt men dat primair een gezinstak. De Sint Vincentianen hebben een vaderlijke opstelling jegens de behoeftigen, het voorwerp hunner zorg. Zij worden geacht niets zelfstandig te kunnen beslissen of besteden. Daarom moeten zij ook geen geld krijgen, maar de stoffelijke hulp wordt verschaft via bonnen. Die bonnen zijn goed voor een “knot sajete”, “een paar klompen” of “twee pannebroden”. Of ook voor “een mud steenkool” of “honderdtwintig turven”. Voor bijzondere aanvragen is ook plaats, maar dan moet dat uiteraard apart toegelicht worden. Dan gaat het om huisvesting of reisgeld. Daarover moet gemotiveerd beschikt worden, in overleg met de geestelijk adviseur, die zo heel wat te weten komt. Al naar gelang, natuurlijk. Overigens doen de protestantse diaconieën dat al sedert mensenheugenis. Met geld gaat dit soort behoeftigen toch maar drank kopen of tabak, anders waren ze niet behoeftig geworden. De leden der vereniging heten “Sint Vincentianen”. Het zijn mannen. Ze doen aan huisbezoek. Ze moeten kijken of een behoeftige het niet aan zich zelf te wijten heeft dat hij bijstand vraagt. En of hij die wel echt nodig heeft. Verder, of het zedelijk gedrag

¹⁷⁹ Zie: M.J.De Bosch Kemper, *Handleiding tot de kennis van de wetenschap der zamenleving en van het Nederlandsche Staatsrecht, vermeederde uitgave bijgewerkt tot op de wetgeving op 10 Augustus 1865*, Amsterdam: Johannes Müller, 1865, pp. 946-958.

¹⁸⁰ Officieel: De Broedercongregatie van Onze Lieve Vrouw Moeder van Barmhartigheid(1844), ook wel: Fraters van Tilburg.

¹⁸¹ Officieel: De Congregatie van Oze Lieve Vrouw Moeder van Barmhartigheid (1832) ook wel: Zusters van Liefde te Tilburg.

wel in orde is, daaronder het nakomen van de godsdienstige plichten. Het begrip “zedelijkheid” wordt natuurlijk opgevat in eng-gesexualiseerde zin, maar omvat toch ook de matigheid met betrekking tot genotsmiddelen, de eerbied voor het gezag en de bereidheid zich flexibel op te stellen om werk te krijgen en te behouden. De Sint Vincentianen brengen van hun huisbezoek maandelijks verslag uit aan de confraters en dat wordt ook in de notulen geboekstaafd. Niets blijft onbelicht. Drankgebruik, ontucht. Incest, overspel, bezoek aan slechte vrouwen, onverklaarbare absenties, werkverzuim, met naam en toenaam worden de daders of verdachten genoemd. En wanneer vrouwen het niet zo nauw nemen, blijken de notulen opmerkelijk gedetailleerd en zo is ook deze Sint Vincentiusvereniging een onbedoelde, onbeoogde maar daarmee niet minder boeiende bron van intermenselijke vertreding. Het wat zalvende godsdienstige taalgebruik moet zulks uiteraard mede verhullen. De Vincentianen komen dus veel te weten, hen de toegang weigeren is onraadzaam, en ook hier ligt mede een reden voor de zo welig tierende beroddelingen door de wijken onderling.

Van belang zijn, iets later, rond 1880 de Sint Josephgezellen. Zij zijn verenigd mede op instigatie van Paus Leo XIII. Diens encycliciek over de wenselijke kapitaals- en arbeidsverhoudingen maakt grote indruk. Haar beginwoorden zijn “Rerum Novarum”. Vertaald: “van nieuwigheden”. Het gaat om de nieuwe ontwikkelingen in de nijverheid en groot-industrie, die de Paus met zorg gade slaat. Een nieuwe slavenklasse dreigt te ontstaan: die van de uitgebuite loonslaaf. Deze ontwikkeling moet de kerk keren. Deze zendbrief geeft daarbij de beginselen aan. Ze wordt op iedere katholieke vergadering wel instemmend geciteerd, want niemand heeft haar gelezen. De Paus ziet Sint Joseph, de timmerman die voor het Heilig Huisgezin zorg draagt, als de patroon van de arbeiders. Het gaat om een menswaardig bestaan voor de arbeider, de Paus vraagt om groepering rond dat ideaal. Ook de Rooms-Katholieke Werkliedenvereniging Sint Joseph is daartoe opgericht, in de Kempen is zij betrekkelijk sterk. De Paus is bezorgd over de plaats van de arbeider in de samenleving. Hij staat bloot aan de slavernij-voorwaarden van de kapitalistische werkgever, die hem niet van nature het loon wil geven waarop hij naar Gods natuurlijke ordening recht kan doen gelden. De Sint Josephsvereniging kan arbeidsvoorwaarden bedingen, primaire en secundaire, niet conform de marktverhoudingen, maar volgens de maatstaf die Gods heilsplan voorschrijft. En ook hier is er het geestelijk gezag, dat dat plan ambtshalve kent. Klassenstrijd is uit den boze, de arbeider heeft een eigen stand waarin hij moet blijven, maar een rechteloos wezen is hij niet. Hij mag daarom staken als de werkgever zich volkomen onredelijk opstelt; wederom is hier de toestemming van de geestelijk adviseur onontbeerlijk. Efficiënte productie en winstmaximalisatie rechtvaardigen niet alles; indien het fysieke en zedelijke heil van de arbeidersstand zulks eist is daarom strijdbaar optreden van die stand alleszins geoorloofd. Dat heil wordt gekrenkt als de arbeider de klassiek erkende rooms-katholieke feestdagen niet kan bijwonen en luister bijzetten via herhaald kerkbezoek op die dag: in de ochtend de mis, in de middag het plechtig lof of het deelnemen aan een processie. Daarvoor moet die dag vrij zijn. Een eenvoudige blik op het volksmissaal laat zien dat de arbeider aldus redelijk wat vrije dagen krijgt, althans dagen, waarop hij niet naar “t fabriek” hoeft. Wil de werkgever deze dagen niet vrij gunnen – en zij die bijvoorbeeld stoommachines hebben draaien die voor een weekperiode reeds vanaf de zondagochtend verhit worden willen dat niet, omdat dat kolenvermorsing oplevert – dan vinden zij de geestelijkheid en bloc tegenover zich. Daar zullen dan ook later, als de grootindustrie zich presenteert, hevige sociale conflicten uit voortkomen, maar zo ver is het in deze periode – 1860-1900 – in deze regio nog lang niet. In de grote havensteden en industriehaarden, zoals Hengelo en Almelo, wél en daar doen zich dan ook de eerste grote katholieke arbeidersmanifestaties al voor en daar blijken dan ook zeer strijdbare kapelaans te zijn die het klein paars wel kunnen vergeten. Ongeorganiseerde arbeidersacties worden uiteraard afgekeurd en die in verenigingsverband van niet-katholieke herkomst al helemaal. Socialisten gaan in Woensel barre tijden tegemoet. De Rooms-Katholieke Volksbond kan daarom nog net. Ze verenigt echter niet de arbeiders uit de wordende groot-industrie, maar uit de kleinere nijverheid¹⁸². Ze eigenlijk voor de kleine middenstand, die zich aarzelend doet gelden en bevreesd is platgedrukt te worden tussen enerzijds het groot-kapitaal en anderzijds de arbeidersmassa. Daarmee is ze eigenlijk

¹⁸² Zie: *Gedenkboek 1888-1913 van de Nederlandsche R.K. Volksbond*, Amsterdam 1913, Uitgegeven door het Centraal Bestuur ter gelegenheid van de het 25-jarig bestaan van den Bond. C.J. Kuiper, *Uit het Rijk van den Arbeid*, Utrecht 1924-1927.

typisch voor het Nederlands katholicisme. Dat is eigenlijk het geloof, de geloofsrichting van de middenstander. De winkelier, de nijverheidsbaas, die het net iets beter doet, die iets boven de vale armoedegrens zit, waarvan de kinderen straks in de twintigste eeuw ULO, MULO kunnen gaan doen of driejarige HBS. Ze houden niet van grote woorden, ze zijn uitgekookt op hun manier en ze zijn voorzichtig. Maar ze hebben nog geen politieke stem. Ze willen wat meer, maar natuurlijk niet de totale gelijkschakeling der productiemiddelen, dat is te hoog gegrepen. Daar kopen ze ook letterlijk niks voor. Maar ze willen wat gemakkelijker crediet, om hun winkelpui aan de Kruisstraat te verbreden en de toonkast te vergroten. De schoenwinkel en schoenherstellerij gaat nu juist wat beter, nu de klompendracht in veel fabrieken verboden wordt wegens gevaar op bedrijfsongevallen. Hun echte vertegenwoordiger zal straks de banketbakkerszoon Piet Aalberse zijn in de Tweede Kamer en de Rooms-Katholieke Staatspartij zal echt hun partij zijn. Al zal ze op gewichtige momenten toch teveel zich laten ringeloren door de mensen uit de grote handel, Brenninkmeyer, Kortenhorst en zo. Daarom is die Staatspartij niet echt vóór de kleine man, de kleine zelfstandige. Daarvan zijn er veel in Woensel, daarop kan de pastoor vertrouwen, zij zijn de eerbare Vincentianen, des te ijveriger naarmate zij zich beter realiseren dat ze de armoede nauw ontwassen zijn. De Volksbond houdt zich daarom wat op de vlakte, ze is hier in het Zuiden ook niet sterk. Maar ze is in ieder geval “anti-socialistisch” en dat is al heel wat. De leiding ligt mede bij geestelijken als Ariëns en Schaepman. Hun oprichter, Passtoors, is leek en een typische rooms-katholieke arbeidsvoorman in de Tweede Kamer. Hij treedt niet op de voorgrond, maar hij is overal bij. Dit driemanschap zit wel boven de grote rivieren, maar hun stemmen worden toch in het donkere zuiden ook gehoord. Die Schaepman is priester en vooraanstaand lid van de Tweede Kamer en hij is ronduit voorstander van een leerplichtwet, arbeidswetten en ongevallen-wetgeving. Hij wil dat rooms-katholieke vakverenigingen worden opgericht die eventueel de staking als strijdmethode doeltreffend kunnen organiseren. De Volksbond heeft een groot gebouw aan de Wal in Eindhoven en zal toch, min of meer zijns ondanks, organisatrice zijn van een staking tegen een grote lampenfabriek die geen vrij wil geven op de “heilighedagen”. En dat blijkt toch haar betekenis in het Woenselse. Een echte staking en zovelen blijken mee te doen! En geestelijken blijken de Bond te steunen. Sommigen dan, waaronder de kapelaan Lambert L.J. J.M. Poell van de Sint Petrus-parochie. Hij krijgt dan ook veel trammelant. Hij krijgt aanstonds ruimere bespreking. Rogier noemt hem met ere¹⁸³. Naast kapelaan Ariëns en de Limburger priester Poels. Zij eisen geen charitas, maar sociale gerechtigheid. Ook via staking.

De residerende pastoors in het algemeen zijn daar schuw van, van deze strijdbaarheden, werken de Bond graag tegen in het geheim, maar kunnen haar openlijke manifestaties toch niet verhinderen. Van Liempd is daar echt geen uitzondering op geweest, zijn opvolgers nog minder. En ze kunnen ook monseigneur Schaepman¹⁸⁴, die wel klein paars mag dragen, al krijgt hij dat eerbetoon betrekkelijk laat, toch niet openlijk de voet dwars zetten; hij is nog

¹⁸³ L.J. Rogier, *Katholieke herleving, Geschiedenis van Katholiek Nederland sinds 1853*, 's-Gravenhage: NV Uitgeversmaatschappij PAX 1956, p. 312; zie over deze periode ibidem pp. 309-319.

¹⁸⁴ Hermanus Johannes Aloysius Schaepman (Tubbergen 2 maart 1844-Rome 21 januari 1903. Hij was de eerste Rooms-Katholieke priester die lid van de Tweede Kamer werd. Hij was doctor in de theologie. Hij werd professor in de kerkgeschiedenis aan het seminarie Rijsenburg in Driebergen. Hij werd kamerlid in 1880. Hij had onmiddellijk oog voor de “sociale kwestie”, de schandelijke uitbuiting van arbeiders door de groot-industriëlen zoals de Maatrichtenaar Regout, een machtig katholiek. Hij verstond dat hier de staat moest ingrijpen door arbeidstijden dwingend op te leggen aan de werkgever. Ook was hij voor voortgezet onderwijs aan de arbeidersstand. Hij vond het een schande dat de betere klasse zich door het “remplacentenstelsel” kon onttrekken aan de algemene militaire dienstplicht. Daarom was hij voor een universele dienstplichtwet. Dit alles was rond 1880 veel te progressief, te “socialistisch”. Hij kreeg enorme tegenwerking van lieden als Bahlmann, Dreesmann, Brenninkmeyer en natuurlijk Regout die verhinderden dat hij voorzitter werd van de “katholieke kamerclub”. Met de protestant De Savornin Lohman kon hij het veel beter vinden; ook Lohman zag in waartoe de arbeidersuitbuiting leiden moest. Pas in 1901 kreeg Schaepman de “leiding” over wat later de “Rooms-Katholieke Staatspartij” is gaan heten. Voor Schaepman, lijdend aan zware suikerziekte, was het toen eigenlijk al te laat. Van hem is de tekst van het eigenaardige lied “Aan u, o Koning der Eeuwen”. Een amechtige rijmelarij, voortstruikelend op de tonen van een te haastige marsmuziek; de zang is op you-tube te vinden. Ze is tekenend voor de hier beschreven periode.

seminarieprofessor ook nog, die man. Zo lang de Bondsleden zich gelegen laten liggen aan de wijsheden van hun geestelijke adviseurs kan de Bond ook niet veel kwaad. En dat kunnen de socialisten wèl. Zij willen sociale anarchie. Een a-theistische staat die elke godsdienst vrijdelt. Daarvan is iedere pastoor in deze periode overtuigd. Dat heeft hij op het seminarie geleerd. Zonder veel nadere toelichting. Dat is in deze periode ook niet gangbaar.

Na 1844 komen de Paters Redemptoristen opzetten in heel Nederland, dus ook hier in Woensel¹⁸⁵. Ze komen “volksmissies” houden. Zij komen de themata “schuld” en “boete” bij de bevolking erin stampen. Dat doen ze heel succesvol, door tien dagen lang donderpredicaties te houden over alles wat een mens maar kan mispeuteren. Daarin zijn de paters niet krenterig, als ze klaar zijn, zijn de stenen in de schuurkerk van het schuldbesef groen uitgeslagen. Eigenlijk, zo zit dat, gaat iedereen naar de hel, er is niks aan te doen. De redemptorist heeft daar een speciale studie van gemaakt, van die hel. Het gaat er niet kinderachtig aan toe. Het is er, om te beginnen, knap warm. Maar de duivels laten je niet rustig in een stoel zitten, welnee! Ze rijgen je aan rieken. En roosteren je als een varken aan het spit. En dat voor eeuwig. Moet u zich eens voorstellen. De zinswendingen zijn bekend bij de gelovigen op den duur, het beuken met helmende echo op de kanselrand óók, maar 's avonds in bed wordt het woelen: als de pater het nou toch eens bij het rechte eind had? Er is iets aan te doen: berouw hebben en dat biechten. Het duurt even voordat de pater met dit panacee komt, maar het blijkt nog steeds te bestaan en nog steeds effectief. Lange rijen bij de biechtstoel, biddende mensen bij de zij-altaren, veel offerkaarsen en giften in het offerblok. De schaapkens zijn sidderend in de kooi teruggedreven en Vugs heeft daar geen omkijken

¹⁸⁵ Van Den Brink, a.w., pp. 424-425, 439-440. Redemptoristen zijn de leden van de Congregatie van de Allerheiligste Verlosser (Congregatio Sanctissimi Redemptoris, CsrR). Deze vereniging is gesticht in 1732 door de Heilige Alphonsus-Maria de Ligurio in het Koninkrijk Napels. Vooral door toedoen van Clemens Maria Hofbauer (1751-1820) verbreidde de congregatie zich ook buiten Italië. Ze richt zich op de predeiking, waarbij het thema van de hoogstindividuele persoonlijke verantwoordelijkheid van de mens voor zijn levensgang jegens God centraal staat. Schuld en boete zijn daarbij uiteraard belangrijke subthemata. Sedert 1832 zijn de redemptoristen actief in Nederland. Ze hebben een centraal studiehuis in Witterom in Limburg sedert 1855, een belangrijk bedevaartsoord tevens wegens de Sint Gerardus Majella verering die hier geïmplementeerd wordt. Het gaat om een individuele christocentrische spiritualiteit. Ze legden zich toe op de programmatische volksmissies in de parochies, op uitnodiging van de pastoor. Ze legden zich toe op retorische emotionaliteit om de mensen van hun zondebesef en schuldbehaftigheid in te prenten, waarbij ze geen middelen plachten te schuwen. Het ging dan vooral om de betugeling der zinnen, de bedwinging der onmatigheid en tegen volksfeesten als carnaval maar ook sportmanifestaties, later, toen deze in zwang kwamen. Pater Bernard Hafkenscheid was een bekende redemptorist die sterk tekeer ging tegen de zedelijke volksverwilderings; een standbeeld van hem staat in de kloostertuin van het Witteromse complex. Biechten bij deze Redemptoristen was voor de parochianen zeer aantrekkelijk omdat de belijdenissen meegenomen werden door de paters, op weg naar de volgende missie elders. De plaatselijke parochieherder bleef er onkundig van. Alleen kon geschat worden wat de biechteling misdaan had aan de opgelegde penitentie of straf. Voor sommige pastoors een geliefd tijdverdrijf. Ik verwijs naar: Bert van Dijk/Theo Salemink, *Tussen droom en daad, Beeld van anderhalve eeuw redemptoristen in Nederland*, Nijmegen: Uitgeverij Valkhof 2000 pp. 9-18 waarin de opzet der volksmissies door experts van binnenuit wordt toegelicht. Dat de paters subtiële methodes ontwierpen ter verkrijging van een zekere emotionele destabilisatie bij de toehoorders, die tot de meest extreme openbare belijdenissen werden gebracht, blijft wat onderbelicht al geven de auteurs die tot deze orde behoren wel toe dat er zeker sprake van is geweest. De mededeling dat de paters angst en verlangen trachten te “mobiliseren” om vertwijfeling die tot zondebesef kan leiden gangbaar te maken, dunkt mij wat magertjes om de gevolgde praktijken te beschrijven. “De dramatische prediking van de redemptoristen, het strooien van zout in het schuldbesef om later bekering en vergeving, biecht en communie te bewerken, had op labiele mensen een dramatisch effect”. Aldus de auteurs, p. 14. Zeg dat wel. De aanmerking dat men dit alles “in het licht van die tijd” moet zien, levert wel een verklaring, maar geen rechtvaardiging op. Elke pastoor nodigde de redemptoristen wel uit ter volksmissie. Liet men dit na, dan kwamen er aanmerkingen vanwege de Bisschop, vooral nadat Kardinaal Van Rossum, een Zwollenaar en redemptorist, hoofd was geworden van de Congregatio de Propaganda Fide. Willem Marinus van Rossum (1854-1932) was Nederlands eerste Kardinaal sedert de reformatie. Een pastoor die zijn parochie niet goed de baas kon, liet vaker de Redemptoristen aanrukken dan een mannetjesputter. Vugs en Van Liempd hadden de paters nog al eens over de vloer.

meer naar. Voorlopig.

Maar dan moet hij NIET over de te bouwen nieuwe kerk beginnen. Want dan zijn de rapen gaar. De meningen zijn zo verdeeld dat de pastoor een soort burgeroorlog ducht. Maar Vugs moet ook niet zo'n sterk figuur zijn geweest. Hij is benauwd om stelling te nemen, niet alleen te dezen, maar in veel kwesties. Hij is ook pastoor geworden omdat zijn voorganger aan een depressie aan het bezwijken was en de Vicaris zo gauw geen ander bij de hand had. Een zwakke pastoor, die niet voldoende distantie betracht, wordt speelbal van zijn onderhebbenden. Maar ook zijn opvolger, pastoor van Liempd durft geen knoop door te hakken wat betreft de kerkbouw. Het is een te explosieve kwestie. Hij vraagt aan Zwijsen dat te doen. Die heeft daar geen moeite mee; hij wijst een stuk grond aan aan de straat die nu Kloosterdreef heet¹⁸⁶. Daaraan kunnen nu makkelijk bijpassende en aangrenzende percelen worden verworven. De Bisschop deelt mede dat Van Tulder de architect wordt. Die moet een kruisbasiliek bouwen van beproefd model met inwendig stucwerk zoals Zwijsen hem dat heeft zien doen in de Heikese Kerk. Dan heb je wat.

¹⁸⁶ Van Den Brink, a.w., pp. 427-429.

X.12. *Wie oren heeft: dat hij hore*

Die kapoenen waren sappig geweest, dat streed niemand Woensel af. De keukenmeiden ruimden rammelend af terwijl iedereen zat uit te buiken, een intens gevoel van voldaanheid maakte zich van ieder meester. Een sigaartje dan maar, tussen de bedrijven? Dat scheen niet te horen, maar hij zag aan Gestel dat hij er ook zin in had. Vooruit dan, die cheroots waren niet slecht en hij had er veel van. Eindhoven was al onder zeil; het hoofd hing scheef tegen de leuning van de stoel, de mond hing open. Zacht snorken verried de diepe gemoedsrust van zijn HoogEerwaarde. Ach ja. Wie voor zijn lichaam zorgde, zorgde niet voor rotte peren.

Wat was dát nu weer? Strijp was alweer aan het oreren, kreeg die er nou nooit genoeg van? Zeker weer over de klokken van hem. O nee, het ging om de jongste kabinetscrisis. Het Kabinet Colijn was gevallen over de gezantschapspost bij het Vaticaan, dat was waar ook. Niet dat dat gezantschap zoveel kostte. Het was een erebaan, alleen begeerd door diegene die al goed bij kas was. Je moest het bijbehorend uniform zelf betalen: zwarte gegalonneerde frak, steek met witte pluimen, witte broek en ook zo'n belachelijke statie-degen. We hadden sedert 1871 geen gezant meer gehad bij de Heilige Stoel, en de aarde bleef toch draaien. Dat was een streek geweest van de liberalen, ene Dumbar had hem dat geflikt, zuiver pesterij van de katholieken. Die had een motie voorgesteld dat handhaving van die diplomatieke post niet "in 'slands belang" was geweest. Dumbar had daarmee de liberalen en de katholieken uit elkaar gedreven. Sedertdien heette die Dumbar "domme beer", want de liberalen zouden daarna nooit meer hun overwicht in de kamer herwinnen. Het kabinet had gesputterd, een crisis had gedreigd, maar we waren gewoon overgegaan "tot de orde van de dag". Woensel had gewoon zijn dure kerk kunnen bouwen, de kerk kunnen bemeubelen en vervolgens nog centen overgehouden voor zijn Liefdesgesticht. Maar goed, scherpshijpers hadden dan bedacht dat de Paus geen souverain meer was. Hij was zijn kerkelijke staat, al bij al toch bijna net zo groot als Nederland, kwijt geraakt. Aan jongens die ze "Garibaldisten" noemden of zoiets. Cavour, daar had hij het, was Minister-President geweest van de eerste Italiaanse staat, een Koninkrijk onder een heel klein ventje, die koning. De Paus, Pius de Negende, altijd goed voor een dramatisch gebaar, had wenend de zegen gegeven vanaf zijn werkkamer terwijl de witte vlag omhoogsidderde in de strakke blauw lucht op de koepel van Michelangelo boven het graf van Sint Pieter. Daarna waren de luiken van de pauselijke werkkamer in het Vaticaan Paleis gesloten. De Paus heette nu "gevangene van het Vaticaan". Die zouden niet meer opengaan totdat de Paus niet langer in het Vaticaan opgesloten zou zitten zonder het recht om diplomatieke posten te vestigen over de gehele wereld. De Paus zou voortaan de zegen alleen nog geven vanaf de binnenloggia in de Sint Pieter boven de west-entree. Dat deed het altijd goed. Goed om in je preek te verwerken. Kon je alle kanten mee op.

In 1914 waren de kanonnen gaan bulderen en de geweren gaan knetteren aan de zuidgrenzen, Woensel wist het nog goed. Eerste Wereldoorlog. Link. Voor Nederland. Neutraal waren we. We kregen hier in Woensel hordes vluchtelingen. Uit België. Ze werden ondergebracht in barakken, hier aan de Christinestraat bij de dubbele overweg. Ze kwamen dan ook hier in de kerk, Kempische Belgen, dus katholiek. Maar in 1917 had het er om gespannen, de Duitsers hadden gedreigd Nederland binnen te vallen als het zich niet wat welwillende opstelde jegens het worstelend Keizerrijk. Toen had de regering besloten toch maar een gezant te sturen naar het Vaticaan. De minister van oorlog en die van buitenlandse zaken hadden hem geknepen en via het Vaticaan hadden ze makkelijker contact met de Duitsers kunnen leggen. Handige jongens, die ministers, ze waren dan ook protestants. De eerste gezant in die periode was ene Regout geweest, als hij zich niet vergiste, een katholiek natuurlijk van de Maastrichtse aardewerk-familie. Hij had niet veel kunnen doen: hij overleed al spoedig. En daarna was de druk van de ketel geweest: Nederland werd niet langer bedreigd en de Duitsers zagen in dat ze toch om een wapenstilstand moesten vragen. Maar toen de oorlog over was hadden sommigen zich ineens herinnerd dat we een "protestantse natie" waren. En dat zo'n gezant geen pas gaf. Bij die Heilige Stoel, dan. En op een gegeven moment hadden de meest extreme protestanten besloten dat ze de post zouden betwisten, de uitgaven voor die gezant dan, een schijntje op de Rijksbegroting. Antipapisme. Dat was het. Dat wisten ze best, daar in Den Haag. Dat bleef maar opflakkeren, die haat tegen de papen.

De kamermeerderheid had vóór gestemd. Ook de vrijzinnigen en de socialisten, hoewel die toch met die papen best gemene zaak wilde maken. Vuile politiek. Er kwamen, dat was onontkoombaar, problemen met het kabinet dat steunde op een kamermeerderheid van katholieken en protestanten. Want dat konden die katholieken niet laten passeren. Het voorstel tot schrapping van de post was regelmatig ingediend, maar het had nooit een meerderheid gekregen. Maar pas ineens wel, en toen was het kabinet inderdaad gevallen. Dat duurde nu al een tijdje, die crisis. Want de katholieken gingen toch niet samen met de socialisten in één kabinet zitten. Al was dat eigenlijk de enige oplossing geweest. Maar een rooms-rode coalitie? “Een rooie katholiek is een dooie katholiek” had de Eindhovense Deken op de kansel gezegd. En het Eindhovens Dagblad had het met instemming overgenomen. En zo stond het Haagse apparaat stil. Niet dat Woensel er iets van merkte. Wat had Strijp daar nu weer over te zeggen? Eens even horen. Strijp had meestal praat, daar zat iets anders achter. En ambitieus, dat was hij. Strijp wist wel uit welke hoek de wind waaide. Hij las veel niet-katholieke kranten. Ook liberale. Dat waren er niet veel, die dat deden. Maar Strijp had connecties in de hogere kringen, ook van de werkgevers. Hij was dik met die Baron Wittert van Hoogland van de Roomsche Katholieke Staatspartij. Die schreef hem brieven vanaf de Koninklijke Domeinen, met een fraai hoofd buitenop de envelop. De postbode had het meteen op zijn ronde doorverteld aan andere pastorieën. Je moest je oren openzetten, dat was vast.

“Wij zijn een aanzienlijke meerderheid in den lande” zo dreunde Strijp, “met vele stands- en vakorganisaties. Niemand is zo goed georganiseerd als wij, dat kun je toch maar mooi zien aan onze landelijke Katholieken-dagen. Wilhelmina moet begrijpen dat ze aan ons te danken heeft dat ze er nog zit. Want wij waren het die de revolutie-poging van die Troelstra in november 1918 hebben verijdeld. Troelstra wou toen het Koningschap omver blazen. Maar dat is niet gelukt, omdat de katholieken trouw blijven. De protestanten en de liberalen waren toen nergens. Maar we laten ons niet beledigen. En de terugroeping van onze gezant bij de Paus is zo’n belediging, openlijk in de vergaderzaal van het land uitgebracht. We moeten een katholiek minderheidskabinet vormen. De kabinetsformatie duurt al ik weet niet hoe lang. Laat Bomans de stoute schoenen aantrekken: een man naar mijn hart.”

Bomans, dat was die wat exhibitionistische man van de Roomsche Katholieke Staatspartij, die liep altijd met een witte das op een zwart pak. Een soort graalridder, als Woensel het wel had, echt iets voor Strijp om die minister-president te willen maken. Altijd in de krant met een of ander sterk verhaal over Roomsche politiek die hij, en hij alléén kon maken. “En dan zou je zeker zelf ook minister willen worden” sneerde Stratum. “Van oorlog, wed ik. Zou je goed staan, met zo’n sabel, terwijl je de troepen inspecteert. Een gouwe kraag. Een hobbelpaard krijg je van mij cadeau!” Stratum zei wat ieder dacht. Strijp had regelmatig officieren bij hem over de vloer; laatst nog, bij de inwijding en intronisatie van dat gigantische Heilig Hart-monument op het plein voor zijn Trudo-kerk stond er een detachement aangetreden van de naburige kazerne bij Oirschot. Met militaire kapel, schellenboom en vaandel. Het Wilhelmus was gespeeld, een ketters lied toch eigenlijk; Strijp had, stram, de parade afgenomen. Maar toch was dit niet verstandig. Strijp was een man, die zich op zijn openheid beroemde. Maar openheid jegens hemzelf kon hij niet verdragen. Zo gaat dat. Strijp maakte al grote ogen terwijl hij rood aanliep. Een kapelaantje begon bedekt hinnikend te lachen. Woensel schelde om de toespijs.

XI. Van Tulder en zijn gothiek

Hendrik Jacobus van Tulder, geboren op 1 mei 1818 te Tilburg¹⁸⁷, had al een behoorlijke staat van dienst, toen hij door het Woenselse kerkbestuur in 1870 werd aangezocht om de nieuwe kerk op deze merkwaardige locatie – meer dan anderhalve kilometer ten westen van de Oude Toren – te gaan bouwen. De neogothiek is op het moment dat Van Tulder de opdracht aanvaardt, dé bouwstijl bij uitstek in rooms-katholieke kring. Het is, zo laat het episcopaat weten bij monde van de aartsbisschop Schaepman, eigenlijk de enige bouwstijl waarin de religieuze streving van de katholieke Kerk adequaat tot uitdrukking kan worden gebracht. De spitsbogen, de steunberen, de luchtbogen, de pinakels, de windbergs (ook wel: wimpergs), de pilasters en timpanen: alles schijnt de blik omhoog te doen wenden, naar het Hogere. Daar zetelt God, de Hemelse Vader, in deze periode ook wel meer gemeenzaam aangeduid als “Onze Lieve Heer”, of nog beter: O.L.Heer (alsof het een erkende staatkundige eigenaam is voor een functionaris die men in de Gouden Gids kan opzoeken). De katholieke gaat met Hem familiaar om. Zeker in de Kempen. Hij weet precies hoe de stoel eruit ziet waarop God in zijn universele bestiering zetelt, het heilsplan ontvouwend. Daarvan kan men niet de details maar wel de grote lijnen ontwaren als men er, na de kruinschering, in Rome voor heeft doorgeleerd aan een van de universiteiten aldaar. Deze neogothische stijl staat symbool voor het *integralistisch ultramontanisme* dat de tweede helft van de negentiende eeuw kenschetsend is voor de ontwikkelingsgang van het katholieke volksdeel dat in de twintiger jaren van de volgende eeuw tot een “katholieke zuil” wordt. Wat bedoelt men met deze twee woorden?

Men doelt met het zelfstandig naamwoord “ultramontanisme” op de volkomen en onvoorwaardelijke onderschikking aan het “Gezag van Rome”. Daarmee heeft men het oog op de administratieve organisatie van de Pauselijke Curie. Dat zijn de departementen die de rechtsorganisatie besturen die de Kerk is geworden sedert de afsluiting van het Trents Concilie in 1563. Zij staan de Paus bij, bij het beheer en bestuur van de alleenzaligmakende Kerk. Samen zijn zij een stafafdeling Beleid en Strategie van de Heilige Stoel. Dat laatste is de supranationale rechtspersoon die deze Kerk *extern* vertegenwoordigt in het interstatelijk verkeer. De Kerk sluit verdragen met staten, die nu, in dit tijdsgewricht, voor het eerst absolute souvereiniteit claimen. Ze stellen de volkenrechtelijke rechtsorde samen en erkennen daarbij geen enkel gezag boven zich. Ook niet dat van een Kerk. De katholieke kan zich daarmee niet verenigen. Maar hij moet het uit opportunistische overwegingen verdragen. Totdat het moment weer dáár is dat de Kerk actueel het jurisdictionele primaat van Petrus kan uitoefenen. Globaal, wereldwijd. De Romeinse administratie geeft tot dan toe aan, hoever de rechtsmachtkring van de Kerk reikt in de staat op wiens grondgebied de katholieke verwijlt. Hoe gehoorzaam moet hij dat gezag zijn? Maar betrekkelijk, luidt het vage antwoord. Het maakt de katholieke in de ogen van het staatgezag tot een onbetrouwbare sinjeur. De kring heeft ook ethische, morele en moraal-theologische dimensies: het nationale recht van de even genoemde staat moet uitgelegd en toegepast worden in overeenstemming met die dimensies, die die Romeinse administratie definieert. Die rekent daarbij wel erg naar zich toe. Zij schermst het “katholieke kamp”, gangbare term in dit tijdsbestek, hermetisch af, maar je weet nooit hoe en waar precies, want het gebeurt in geheimtaal, het Kerklatijn. Aan de vage richtlijnen uit Rome heeft de katholieke zich te onderwerpen, al mag hij wel om nadere inlichtingen en nuanceringen komen vragen. Dat is het Romeins gezag. Dat zetelt, vanuit Nederland bekeken, over de bergen, *ultra montes*, en die houding van permanente een onvoorwaardelijke onderschikking heet *ultramontanisme*. Het is een beschrijvende term. Zo leeft de katholieke. Maar ook een ideaal, een normatief principe: zo *moet* de katholieke leven.

187

Het is Joachim le Sage ten Broek¹⁸⁸ die dit ideaal introduceert in het staatkundig leven van dit natte, natte polderland. Hij is van oorsprong hervormd. Hij gaat van heler harte over naar de katholieke Kerk, omdat hij in de protestantse kerk slechts verscheurde twijfel, cultuurrelativisme en overrationaliteit aantreft die hem naar lichaam en ziel aantast. Van de weeromstuit dicht hij het bureaucratische apparaat van de Moederkerk een fictieve wijsheid toe, die op zichzelf al weer een ideaal is, des te geloofwaardiger en nastrevenswaardiger naarmate het verder weg is, onbereikbaar achter de Alpen, bijna zelf een mystiek lichaam gelijk. Le Sage had dan ook geen enkele praktische ervaring met de methodes en werkwijzen van dit centrale kantoor, met zijn procedures, beroepstermijnen en legesbepalingen.

Nu het *integralisme*. Dat houdt in, dat er geen segment is van de menselijke kennisverwerving dat zich aan dat gezag van over de bergen kan onttrekken. De Kerk beheerst de cognitieve vaardigheden *integraal*. Cognitief: de emotionele huishouding, de intuïtieve faculteiten, daarover heeft dat Gezag wel iets te vertellen, maar uit hun aard kan het deze niet gebieden of sturen. Alle objectieve wetenschap moet aan dat gezag onderworpen zijn, ongeacht de karakterisering van een bepaalde wetenschap als een alpha, beta of gamma-kunde. En ook hier geldt, dat het integralisme zowel een beschrijvende als normatieve variant heeft die elkaar wederkerig in de ban houden. De medische wetenschap, de sterrenkunde, de metallurgie en de chemie, zij alle zijn onherroepelijk in ieder opzicht onderworpen aan de leerstellingen die het ultramontaans gezag ontwikkelt. Paus Gregorius XVI heeft dit integralisme verwoord en opgelegd in zijn Encyciek “Mirari Vos” en Paus Pius IX heeft er de gezagsdimensie, het ultramontaanse element, aan toegevoegd. De Paus, sprekend als herderlijk leraar, dus *ex cathedra* heeft in zaken van geloof en zeden het laatste woord. Hij is onfeilbaar. Wie beweert dat Zijn woord vanuit de empirische wetenschap correctie kan behoeven en verkrijgen: *anathema sit!* Hij weze vervloekt. Dat is het dogma van de Pauselijke onfeilbaarheid, door Pius erdoor gedreven op de laatste zittingsperiode van het Eerste Vaticaanse Concilie in 1870. Zeven Nederlandse Bisschoppen zijn erbij. Dat is het *ultramontaans integralisme* of integralistisch ultramontanisme (de woordvolgorde maakt in deze combinatie niet uit) en de neogothiek drukt dit beginsel het meest plastisch uit in de actuele bouwkunde. Deze stijl moet dus niet alleen voor kerkgebouwen worden gebruikt, maar ook, als het even kan, voor ziekenhuizen, laboratoria (voor welke toegepaste wetenschap dan ook), watertorens, stations, musea, stoomgemalen, het doet er niet toe welke gebouwelijheid men op het oog heeft. Staat men voor het stoomgemaal “De Cruquius” onder Haarlem dan ziet men een ongedachte toepassing van deze stijl in de waterstaatskunde. Daarbij is uiteraard de architect niet bij benadering zich bewust geweest wat de katholiek meent te ontwaren in zijn opgaand metselwerk waarin zich de gietijzeren hefbomen bevinden, uitstekend door ramen met spitsbogen en taterkop-ornamentatie.

De kampioen van deze stijl, zich *bewust* van deze achterliggende filosofie (waarvan niet overigens niet iedereen zich steeds *even* bewust is), is in deze periode P.J.H. Cuypers, de Roermondse architect¹⁸⁹. Hij bouwt dan ook in deze tijd “katholieke” stations, zoals het Centraal Station te Amsterdam, het Rijksmuseum, maar ook tal van andere seculiere gebouwen. Pierre Cuypers is innig bevriend met de ultramontaan Alberdingk Thijm. Hij is

¹⁸⁸ Groningen 27 november 1775-Grave, 11 juli 1847. Oorspronkelijk notaris, uiteindelijk schrijver, historicus, polemist en journalist en apologet. Hij werd door Willem I wegens staatsgevaarlijke activiteiten gevangen gezet in de Gevangenenpoort in Den Haag. Hij richtte een apologetisch tijdschrift op, *De Godsdienstvriend* alsmede het periodiek *De Ultramontaan, Tijdschrift voor Dompers en Ignorantijnen*. Volgens hem zou de aanduiding “ultramontaan” voor elke katholieke een eretitel moeten zijn daar hij geestelijk gehoorzaam diende te zijn aan de man “ultra montes”, de paus, het middelpunt van de eenheid van de kerk. Nadat hij blind was geworden verhuisde hij naar Huize Ossenbroek in het Kempische Beers, waar hij zich toelei op de wederopvoeding van de Noord-Brabantse katholieke. Dat deed hij door op indringende wijze aan te tonen hoe zeer zij lijdend voorwerp waren van schromelijke tenachterstelling in het openbare leven. Voor zijn inspanningen kreeg hij via Mgr Antonucci, de internuntius en pauselijk delegaat te Den Haag, de persoonlijke Apostolische Zegen van Paus Gregorius XVI en het Ridderschap van de Gouden Spoor met de bijbehorende parafernalia.

¹⁸⁹ Zie: A.J.C. van Leeuwen, *Pierre Cuypers, architect (1827-1921)*, Zwolle: Waanders Uitgevers en Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten, Amersfoort/Zeist 2007.

zelfs een aanverwant aan de grote katholieke voorman, en al weet hij niet precies wat diens staatkundige, literaire en artistieke strevingen zijn, hij weet heel goed welk levensgevoel deze schrijver en polemist in de neogothiek wenst uitgedrukt te zien. Het is dat welke in de middeleeuwen overheerste in het Bourgondische Brabant. In dat Hertogdom kwam het katholicisme tot ongeremde wasdom. Het was het centrale fermentatiepunt in deze organische maatschappij. De Brabander wist zich thuis in zijn eigen stand: geestelijkheid, ridderschap, stedse burgerij en plattelands gemeenschap. De maatschappij was theocentrisch geïnterpreteerd, op God gericht, en blikte dus voortdurend in de oneindigheid. Alle menselijke doenwijzen waren doortrokken van dat gevoel van betrekkelijkheid en onvolmaaktheid. Die imperfectie verminderde echter naarmate men de openbaring Gods beter verstond. Deze werd veilig geduid door het kerkelijk leergezag waarop men zich kon bakenen. In de gebouwen bracht met intuïtief en welhaast spontaan deze ordenende beginselen tot uitdrukking. De bouwstijl was daarom Gothisch: doortrokken van dat immanente godsbesef. Dat levensgevoel moeten wij doen herleven. En dat kunnen wij via de neogothiek. Die volgt de middeleeuwse gothiek niet alleen maar vervolmaakt haar, omdat wij technisch nu meer vermogen. Wij kunnen gietijzer bezigen, ijzerconstructies en staal alsmede gegoten spanbogen. Dan krijgen wij door aldus onze leefomgeving te scheppen dat middeleeuwse levensgevoel terug. Dat zal ons in staat stellen de foutieve emotionele afleidingen van revolutionairisme, liberalisme, socialisme, marxisme en al die andere sociale “-ismen” die alle ongefundeerde neologismen zijn die de maatschappij mistekenen weg te zuiveren. We ontlasten dan de geest, zodat we het oorspronkelijke gevoel van humaniteit terugkrijgen: het oneindige besef dat wij geschapen zijn naar het evenbeeld Gods. En dat gevoel maakt Cuypers geheel tot het zijne. Via “zijn”gothiek of zijn interpretatie van gothiek. Hij volgde daarbij zijn bouwkundige leermeester Viollet-le-Duc¹⁹⁰ terwijl Thijm daarbij zijn exclusieve litteraat en publicitaire vertolker was. Ik teken aan dat Viollet-le-Duc hierbij niet door religieuze ijver werd gedreven. Hij had een neogothische Maginot-linie¹⁹¹ kunnen bouwen in gewapend beton. Hij beschouwde de neogothiek als de meest rationele, welgeordende bouwwijze. Een bouwwijze waarbij alle versieringen taboe waren die niet uit de constructie voortkwamen of daartoe noodzakelijk waren. Al was er toch nog ruimte voor ribdecoraties en stucversieringen op muurvlakken¹⁹². Maar Thijm vond dat Viollet, zonder het desbewust te onderkennen, aldus meewerkte aan Gods wil en Heilsplan zoals de Kerk dat verstond. Iets, wat bij Abraham Kuyper in deze periode de “gemene gratie” heet, waarbij ook de paganist of ketter deelachtig is aan Gods welwillende vergevingsgezindheid voor hen die van goede wille zijn. Het is dé methoden om agnosten en atheïsten gloeiend razend te maken.

Het was dus wat hypocriet van Cuypers om innig verbaasd te staan, als de liberalen fulmineerden, dat Amsterdam nu waarachtig een Bisschoppelijk Paleis als hoofdstation heeft, voorbode van het moment dat het katholieke volksdeel de Pauselijke Staat hier te lande gaat introduceren.

Thijm weet heel goed dat het “denkend deel der natie” het zo ervaart, hij heeft dat ondermeer aan den lijve moeten ondervinden toen hij niet mee deed aan de plechtige herdenking van de inname van Den Briel, driehonderd jaar geleden. Thijm werd toen in persoon bedreigd, huis, haard, vrienden en magen evenzeer. Cuypers wordt internationaal geroemd als neogothicus. Hij heeft gestudeerd aan de Koninklijke Academie voor Schone Kunsten in Antwerpen in begin jaren '40 van deze negentiende eeuw. Hij won meteen de “Prix d'Excellence”. Een prachtige gouden medaille aan een draaglint, laat dat maar aan onze zuiderburen over, die weten een kunstenaar te eren. Pierre zal het onderscheidingsteken bij alle officiële plechtigheden op plastron en rokkevers dragen. En dat zal zeer vaak zijn. En

¹⁹⁰ Eugène Emmanuel Viollet-le-Duc, Parijs, 27 januari 1814-Lausanne, 17 september 1879. Vooral bekend door zijn restauraties van middeleeuwse gebouwen, vooral rooms-katholieke kerken, die tijdens de Beeldenstorm van 1566 of de Franse Revolutie beschadigd waren; hij beoefende vooral de neogothiek maar bezigde ook modernere architectuur met nieuwe constructiemethoden.

¹⁹¹ Militaire linie van ondergrondse forten, aangelegd in opdracht van de Franse Minister van Oorlog, André Maginot, in 1935-1939 in het noordoosten van Frankrijk aan de grens met het Duitse Rijk in de Vogezes. De linie hield bij België op. En werd daar dus omtrokken in 1940 door de Duitsers.

¹⁹² Ik volg hier: Ileen Montijn, *Pierre Cuypers, 1827-1921, Schoonheid als hartstocht*, Roermond: Stedelijk Museum, 2007, pp. 33-39.

vaak zal Pierre het feestvarken zijn. Een rol die hem zeer ligt. Bedekt met gouden plakken, ridderorden, sjerpen en medailles zal hij te zijner tijd opgebaard liggen op een katafalk in Roermond voordat hij na een lijkdienst in de door hem duchtig gerestaureerde Munsterkerk aldaar ter aarde besteld wordt. Zeer ter stade zal het Cuypers zijn als hij de vriendschap en bewondering weet te verwerven van Victor de Stuers, de man die, terecht, in de laatste drie decennia van de negentiende eeuw door vriend en vijand wordt geschetst als de “almachtige referendaris voor kunsten, monumenten en museumbezit”, verbonden aan een gloednieuwe afdeling van het Departement van Binnenlandse Zaken¹⁹³. Thijm, Cuypers en De Stuers worden gezien als een driebond. Een triumviraat, dat openbare aanbestedingen van nieuwe overheidsgebouwen tot een farce maakt – Cuypers of iemand uit zijn school krijgt tóch de opdracht – de publieke monumentenzorg domineert en voortdurend via allerlei omwegen de enig zaligmakende Kerk van overheidssubsidies voorziet. Met als gevolg dat liberaal en protestants Nederland financieel dreigt leeg te bloeden aan een organisatie die dat Nederland uit lijfsbehoud juist buiten de deur wil houden of tenminste staatkundig volkomen isoleren. Het driemanschap ontziet de gevoeligheden van dit Nederland ook in het geheel niet, zoekt voortdurend de pers en het podium en afficheert tegenstanders als geboorneerde tunneldenkers die geen gevoel kunnen hebben voor de ontlukende en in volle glorie gerakende tijdgeest. Dat hun tirannie is overdreven, dat hun machtsursupatie niet zo ver reikte als destijds gedacht werd en dat hun machinaties lang niet zo veel omvattend waren als journalisten suggereerden, kan thans wellicht wel in genuanceerde wetenschappelijke verhandelingen gestaafd worden¹⁹⁴, maar neemt niet weg dat ook zij zelf alles op alles zetten om deze indruk te wekken en gaande te houden. En tenslotte werd Nederland in deze periode overdekt met neogothische gebouwen, waarvan zeer veel voor katholieke doelen zij het niet altijd voor religieuze. In die tweespalt die dat laatste suggereert zit reeds de kiem van het bederf, waarin het “Rijke Roomsche Leven” uiteindelijk zal versmoren.

Van Tulder studeert in deze veertiger jaren ook aan die Antwerpse Academie voor Schone Kunsten. Maar hij is geen prijspakker. Hij haalt zelfs het einddiploma niet. Men gist dat hij zich niet weet te verkopen. Hij kan niet zo goed met het Luiker-Waals mee komen en is in het algemeen minder welgemaakt en flamboyant dan zijn rotgenoot Cuypers. Toch heeft hij wel mazzel. Hij keert na zijn academische studietijd terug naar Tilburg. Daar voelt hij zich zeer op zijn gemak. Hij is geen artist. Hij is een hardwerkend ambachtsman. Maar juist daarom valt hij in de smaak bij de molenaarszoon Zwijsen, die op dat moment, in 1841, zijn draai probeert te vinden als pastoor van de Heikese kerk. Die kerk is onderkomen en moet een duchtige opknappleurt hebben. Dat mag die Van Tulder doen, die spreekt niet tegen en kan fraai stuccen. Van Tulder vat troffel en metselbak aan en gaat vlijtig aan de slag, smeert en plakt dat het een lust is, en uiteindelijk rijst daar de Heikese kerk als herboren uit de steigers op. Een mooi neogothisch schip met de juiste ornamentiek in de rozetpartijen en van binnen fraai voorzien van via industriële mallen gefabriceerde stuc-kapitelen, tongewelven, ribpartijen en gipsen mouluren. Dat mag Van Tulder nòg eens doen, besluit Zwijsen tevreden, zijn sigaar met hakbewegingen uitslaande, terwijl hij het uitwendig voegwerk inspecteert. Het was nog lekker goedkoop ook en het is echte Kunst. Dat vindt de kroonprins, die toevallig ook over de vloer is, nu ook. Hij heeft nog verschillende karweien openstaan die voltooiing behoeven tegen een zacht prijsje en er moet duchtig gerestaureerd worden aan enige neogothische bouwsels die al wat scheuren vertonen, ook al heeft een vorstelijke hand passer, loodlijn en winkelhaak gehanteerd, de kerkzaal van het paleis in het Willemspark dreigt in te storten, om maar eens iets te noemen. Dat moeten we niet hebben, want Willem is van plan de geschiedenis in te gaan als een van de grootste neogothici die we ooit gehad hebben, kan die Van Tulder niet even bijspringen? Dat kan hij, hij winkelt heel

¹⁹³ Zie: J.A.C.Tillema, *Victor De Stuers, Ideeën van een individualist*, Assen: Van Gorcum 1982; Jos Perry, *Ons fatsoen als natie, Victor de Stuers 1843-1916*, Amsterdam: Uitgeverij SUN 2004. Zie vooral pp. 104-144. De benoeming van Victor de Stuers, die zich als rabiaat katholiek had doen kennen, tot chef Kunsten en Wetenschappen met de rang van Referendaris ten behoeve van het departement van Binnenlandse Zaken en de benoeming van Cuypers tot architect van het Rijksmuseum in 1876 maakte redelijk wat anti-katholieke gevoelens los in de hogere, meest liberale, kringen. Vooral omdat beide benoemingen werden bevorderd door de minister Jan Heemskerk Azn, die men zag als hoeder van de erfenis van Thorbecke, die verklaard had: “Kunst is geene regeeringszaak”.

¹⁹⁴ Perry, a.w., pp. 144-149.

aardig met loodslabben, stempels en muurkrammen over het barstend metselwerk en pleistert de zaak liefdevol toe met de stucmantel der liefde, die, zoals bekend, uiterst plooibaar is. Zo maakt Van Tulder naam. Als specialist in de “Willem II-neogothiek” en dat wordt niet algemeen als een bewonderenswaardige kundigheid gezien. Cuypers laat zijn deerlijke verachting duidelijk blijken voor dit gepruts. Van Tulder ornamenteert terwijl dat voor de constructieve opbouw niet noodzakelijk is en de constructie zelfs onderbreekt of afbreekt, hij suggereert dragende kracht waar er geen uitgeoefend wordt en brengt gewelfbogen aan die slechts suggereren zonder dat er een gewelf is. Hij maakt stuccouissen. Hij smeert weg. Ja, allicht. Hij verhuult de fouten van Willem, zijn lastgever. Dat is zijn opdracht, maar dat staat natuurlijk niet in het bestek. Een voorlopig hoogtepunt is de afpleistering van het jachtslot van Koning Willem II te Tilburg, ga maar kijken, het huidige gemeentehuis, de Efteling is er niks bij.

Van Tulder maakt geen school, zoals de veelgeroemde Cuypers. Maar hij heeft, als goed gildemeester vele gezellen en hij kent vele meesters met wie hij zijn kunsten delen mag, ook in letterlijke zin. Want samen vormen zij het gilde der neogothici dat onderling de industriële mallen uitleent om ornamenten aan te brengen op hun bouwwerken, de gietvormen voor de beeldengroepen en de grote instrumenten voor het hakwerk van arduin- en hardsteen. Zij streven naar uniformiteit en imitatie, onderling, hetgeen de maximale verachting teweeg brengt van gemeld triumviraat, maar wat voor hen juist garant staat voor optimale ambachtelijkheid. En die moet men nastreven. Uniformiteit, massaliteit, herkenbaarheid daardoor of mede tengevolge daarvan, degelijkheid door beproefde reproductie, makkelijke herstelbaarheid en goedkoopte. Zodat ook een gewone dorpspastoor een basiliek kan krijgen naar zijn smaak en dus die van zijn gelovigen. Die gewone dorpskerken hoeven, althans in grootte, voor de meesterwerken van Cuypers – zoals de Sint Lambertuskerk in Veghel, de Sint Catharina-kerk in Eindhoven, de Vondelkerk in Amsterdam of de Sint Jacob-de-Mindere-kerk in Den Haag – op het eerste gezicht niet onder te doen. Met de klemtoon op “op het eerste gezicht”. Wat is er tegen als een Bisschop tweeëndertig wegkruisen van gietijzer tegelijkertijd bestelt, zodat in zijn dioceses op iedere viersprong hetzelfde teken van Gods presentie zal prijken? Is God niet altijd en overal dezelfde? Wordt die universaliteit aldus niet het beste uitgedrukt? Alleen wie de samenbindende kracht van die gedachte voor het gelovige volk niet ervaart en kan onderschrijven zal zich, zoals aanstonds Anton van Duinkerken, bezondigen aan de alles bij elkaar wat goedkope boutade dat “er een zekere smaak nodig is om een dergelijke bestelling te doen. De bisschop van Breda bewees die smaak te hebben.”¹⁹⁵ Al is daarvoor natuurlijk wel een diepgevoelde humor voor nodig. Maar men kan natuurlijk, voor wat betreft de dwangmatig binnen deze groep nagestreefde uniformiteit, ook verwijzen naar de voedselketens van McDonalds, voor wat betreft de zorgvuldigheid waarmee de afvaltonnen herkenbaar geplaatst zijn over de gehele wereld op precies dezelfde plaatsen in de restaurants en de wereldwijde identiteit der kleurenpracht waarmee de Big Mac geserveerd wordt. Wie het op deze laatste analogie houdt, kan verweten worden wellicht, niets van de “sensus catholicus” in zich te hebben, als men dan maar begrijpt dat voor deze gevoelsmatigheid ook geen algemeen erkende definitie bestaat en ook geen parameters te geven zijn.

Deze tweede groep, kennelijk architectonisch van minder gehalte, bestaat ondermeer, naast Van Tulder, uit Tepe, Van Gils, van Dijk¹⁹⁶ en, misschien, Corbey. Ik beperk mij tot de

¹⁹⁵ Anton van Duinkerken, *Brabantse herinneringen*, Utrecht/Antwerpen: Uitgeverij Het Spectrum, 1964, p. 150. Van Duinkerken bespreekt hier het kunstbeleid van de Bredase Bisschop Hopmans: “Hij heeft razend veel kerken laten bouwen in zijn bisdom, liefst door dezelfde architect, die zijn vertrouwen genoot zonder de bouwkunst aan vorderingen te onderwerpen. Toen bij hem het stichtelijke denkbeeld oprees om kruisbeelden te laten plaatsen op wegkruisen teneinde bij het toenemend snelverkeer de gedachte aan onze Verlosser levendig te houden, bestelde hij bij dezelfde fabriek tweeëndertig staande kruisen tegelijk, met net eender levensgroot corpus, zodat geen enkele parochie hem verwijten kon, minder dan een andere te zijn begunstigd in esthetisch of devotioneel opzicht. Dit soort beslissingen eiste een andere vorm van smaak dan ten opzichte van kunstvoortbrengselen gebruikelijk is. De bisschop bezat deze smaak.”

¹⁹⁶ Cornelis van Dijk bouwde schip, transepten en koor van de Sint Trudo-kerk in Strijp. Ik verwijz naar *Strijpe kerk*, a.w., pp. 133-141. Veel van wat daar staat over de ambachtskunde van Cornelis is

architecten uit deze school, die mede in Eindhoven en omgeving hun kerken neerzetten. Van Gils¹⁹⁷ mocht de toren van de Stratumse Sint Joris-kerk neerzetten. Van Tulder waagde zich er niet meer aan, nadat zijn toren aan de Woenselse Sint Petruskerk met krakend geweld in 1870 onder het eigen gewicht ineenstortte. Van Gils begon aarzelend aan de Stratumse toren, maar de pastoor, Rooie Dorus, wijzigde voortdurend het bestek. Hij wilde de hoogste toren van de wijde omgeving hebben, voor enkele decennia liefst. En het Heilig Hart-beeld op de toren van de Paterskerk bleek veel groter en hoger te zijn dan Rooie Dorus had verwacht. Dus moest Van Gils wéér hoger. Zesennegentig meter hoog, uiteindelijk. Dat leidde tot aanmerkelijke meerkosten en ook overigens tot een toren die wel erg breed is uitgevallen in verhouding tot het langschip. Van Gils wilde niet dezelfde reputatie krijgen als Van Tulder. En dat iedereen wist: Rooie Dorus wil het zo. Hij had heel wat te verliezen, want Van Gils was ook lid van de Commissie voor het afnemen van het schriftelijk examen voor Bouwkundig Opzichter. Dat verdiende goed. Maar het reputeert niet echt als er dan een toren van je instort. Corbey¹⁹⁸ moest van zijn bouwpastoor te Tongelre, van wie hij een neogothische Sint Martinuskerk moest optrekken een maximaal aan eclectische ornamentatie in een minimaal bestek proppen. Je moet er gevoel voor hebben, maar als je weet waar je kijken moet, sta je versteld hoe doeltreffend Corbey daarin is geslaagd, nillens willens overigens. Betegelde lambriseringen, rollagen, pleisterwerk, festoenen, acanthus-kapitelen, allemaal onder of boven elkaar. Maar dat hoort nu eenmaal bij deze school.

Wat hun neogothiek betreft herkent men onmiddellijk de imitatiedriften onderling – die zij koesterden – hun vrees af te wijken van het gangbare en ook hun innige behoeften om de plaatselijke geestelijkheid te behagen. Tepe slaagde daarin bij de aartsbisschop van Utrecht, de boerse en autoritaire Van de Wetering, zozeer in dat hij schier een monopoliepositie verwierf voor zijn neogothische suikertaarten.¹⁹⁹ Zij achtten zich geen kunstenaars maar ambachtsbeoefenaren, die een onderneming dreven tot algemeen nut en die hun winstbejag daarbij beslist niet ontkenden. Ze gaan dan ook gewoon met hun metselaars, stucadoors, gewelvenmakers, voegers, en tegelzetters om. Als het mogelijk is wonen ze op de bouwplaats, informeren ze dagelijks de bouwheer – meestal de pastoor – en als deze veranderingen wil,

direct toepasselijk op Henri Van Tulder. Ook zijn opstelling als opzichter en aannemer tegenover het werkvolk. Alleen is de schepping van Van Dijk in de dertiger en veertiger jaren van de vorige eeuw op instigatie van Fransiscus Werners extern grotelijks geweld aangedaan door de verbouwingen en aanbouwen op ontwerp van Kooken, de Eindhovense stadsarchitect. Kooken zag zelf ook wel in dat hij de neogothiek geweld aan deed, maar hij had weinig keus en het was hartje crisis-tijd.

¹⁹⁷ Jacobus Wilhelmus Antonius Van Gils, Rotterdam 14 februari 1865-Rotterdam, 14 oktober 1919. Hij was oorspronkelijk in dienst van Van Tulder. Hij werd directeur van de Maastrichtse tekenschool. Naar zijn ontwerp werd daar in 1901 het hotel L'Empereur gebouwd. Men herkent onmiddellijk de eclectische torentjes. In Rotterdam bouwde hij herenhuisen aan de Westersingel. Ze staan er nog, in volle glorie. Nummer 65 aldaar is vermaard. Hij restaureerde veel. Ondermeer de Sint Petrus-kerk in Oirschot. Zie over hem: Rotterdamsch Jaarboekje 1920 pp. 66vv; en J.A.Graafland, *J.W.A.van Gils*, opgenomen in: Bibliotheek voor de Moderne Hollandsche Architectuur, Vol III, Bussum 1917. Zie foto 38297 op EiB, en 38298 EiB, commentaar dd 23-06-2014 alsmede 31596 EiB.

¹⁹⁸ Emmanuel Corbey, Weert 21 januari 1862-Roermond 1922. Hij bouwde in alle gewenste stijlen. Hij bouwde de parochiekerk te Leunen, gewijd aan Sint Catharina, met eenbeukig schip in 1899, de Sint-Lambertuskerk in Nederwetten in 1895 en de Sint-Willibrorduskerk in Neerkant. Het kasteel Groot-Buggenum te Grathem toont wederom zijn gave om allerlei stijlen toch harmonisch met elkaar te combineren. Zie foto 38427 op EiB en commentaar dd 04-09-2013.

¹⁹⁹ Wilhelm Victor Alfred Tepe, Amsterdam 24 november 1840-Düsseldorf, 23 november 1920. Hij bouwde ongeveer zeventig kerken, conform wat hij noemde de stijl der Nederrijnse gothiek. Hij ornamentteert aan de buitenkant bijna niet – dat doet Van Tulder ook – en werkt met typisch Rijnlandse balustrades, nissen en met pinakels versierde topgevels. Hij werkt met steunberen en vrijwel nooit met luchtbogen. Dat ziet men allemaal ook bij de Woenselse Sint Petrus. Men kan dan het beste aan de kerkhofzijde gaan staan, achter het koor en de apsis. Net als Tepe wilde Van Tulder de ornamentiek vooral concentreren in en aan een zeer hoge westtoren na de torenhalomgang. Van Tulder werkt dan echter met verspringende metselpartijen en rollagen. In Nederland is Tepe vooral bekend vanwege de Sint Fransiscus-Xaveriuskerk, ook wel bekend als “De Krijtberg” te Amsterdam. Veel van de hier gevolgde ornamentatie ziet men ook in de westfacade van de Woenselse kerk.

omdat hij gaandeweg zicht krijgt op “wat het uiteindelijk worden zal” achten zij dat geen miskenning van hun ontwerp of kunde, als het maar binnen het grove bestek blijft en het meerwerk betaald wordt. Over de prijs valt te onderhandelen. En wie voor een dubbeltje op de eerste rang wil zitten, streeft iets na, wat in ieder geval begrip verdient, al kan deze ambitie niet altijd gewaardeerd worden, laat staan gehonoreerd. Van Tulder is dan ook een geliefd architect in het Bossche Bisdome. Hij mag diverse kerken bouwen. Hij bouwt de “Heuvelse Kerk” in Den Bosch, met haar typische dubbeltorens met kroonlijsten. Maar ook de Sint-Willibrorduskerk te Oss en de Sint Barbara-kerk te Dreumel komen van zijn hand, of beter: uit zijn hand. Hij bouwt ook kerken te Esch, Haren, Stiphout en Elshout. Hij heeft een bouwplan, maar hij is gaarne, desverzocht, bereid ervan af te wijken. Daarom krijgt hij ook opdrachten voor seculiere bouwwerken: hij bouwt bijvoorbeeld een gigantisch krankzinnigengesticht in Vught (lekker veel stucwerk met pinakels) het neo-classicistische stadhuis van Tilburg en een aantal huizen in eclectische stijl. Hij heeft ook geen starre opvattingen over wat neogothiek in ieder geval *moet* zijn. Wil een pastoor een rococo-tegelmotief, een barokke gewelfomlijsting, ach, daarover valt te praten. Hij stuct graag, dat werkt voegzaam, maar schoonmetselwerk kan ook. Dat laat hij zien in Eerde, gelegen in de gemeente Veghel en in Stratum, bij Eindhoven, als daar een nieuwe massale Sint Joriskerk gebouwd moet worden. Hij wijst er dan op, dat dat wel wat duurder is. Zeker, wanneer de pastoors dan hun smaak voor heftige polychromering niet kunnen bedwingen en mooie gouden acanthusblaren op de kapiteellijsten willen, afgebiesd met hardgroene tegels of rode verflinten. Je staat wel even te kijken als je de kerk binnen komt, maar het oogt uiteindelijk fraai, je moet even wennen. Neoclassicisme ertussen door? Kan, kan, zeker kan dat. Neorenaissance is ook leuk, liever niet door elkaar, maar als het kerkbestuur persistent is, dan kan het wel, kost een paar centen meer, maar dan heb je wel wat, wat je elders niet gauw ziet, even een zonnebril meenemen. Van Tulder zal de gevels altijd extern constructivistisch weergeven. Want hij is het met Cuypers eens: van buiten moet je kunnen zien wat het interieur is, hoe hoog de gewelven zijn en waar de lichtbeuk eindigt. Maar als het kerkbestuur in dit opzicht gesjoemel wil, dan kan dat best. Dat moeten ze wel precies aangeven, want ligt het aan Van Tulder, dan volgt hij de principes die hij in Antwerpen van Viollet-le-Duc heeft geleerd, net zo goed als Cuypers.

Dat is beslist niet de insteek van de uiteindelijk op het werkterrein Franssprekende Cuypers. Die doet dat ook niet. Hij komt kijken, als een *deus ex machina*, vermaant, verbiedt, gelast. En verlaat de bouwkeet, zijn onderhebbenden als door de bliksem getroffen achterlatend. Wenst het Kerkbestuur van de Eindhovense Sint-Catharina-parochie de nieuwe kerk zoals de oude “georiënteerd” te hebben – dus met het priesterkoor gericht op het oosten, zodat de zon boven het hoogaltaar op zal gaan en dan het gebouw westwaarts gaand zal omspelen en binnen beschijnen – dan verwaardigt hij zich wel om dat bestuur te laten zien hoe het eruit zal zien als het koor op het Stratumseind zal eindigen. Hij laat dan een bouwtekening zien, waarbij de entrees via kranskapellen de wederzijden van de koorpartij beslaan. Uiteraard verstoort dat de hoogheiligheid van de plaats waarop de kerkmeesters zich hun nieuwe hoogaltaar denken. Binnenkomende en uitgaande gelovigen zullen dan schuifelend de daar gewenste sacrale stilte verstoren. Het zal geen gezicht zijn. Wanneer men dan, aarzelend, de grootmeester doet opmerken dat die entrees dan ook niet dáár moeten gesitueerd worden, maar in de dwarstransepten, uit het zicht van het langschip, rolt de grootmeester gramstorig de bouwtekening op onder de bemerking dat men ook niets van de idee achter de “Heilige Linie” begrijpt en dat ingangen en torens altijd in het westen of het oosten behoren. Maar niet in transepten. Hij draait zich rukkerig om, de vigilante staat nog vóór, het zal dus alles niet door kunnen gaan, hij heeft de eer de heren te groeten. Dat kan niet. Dat weet Cuypers ook wel. Heeft zijn portret niet levensgroot in de Noord-Brabander gestaan als de man die Eindhoven nu eindelijk bouwkundig en godsdienstig allures zal geven? Dat heeft het. De heren galopperen hijgend de weglepperende hitten achterna en weten de Grote Man bij de Grote Berg tot uitstappen en toegevendheid te brengen. Ze zullen het nooit meer doen. De nieuwe kerk zal het hoogaltaar in het westen hebben, ook al hebben Cuypers en Thijm elders betoogd waarom dat miskenning is van een van de eerste gothische principes. Cuypers laat niet met zich sollen en schipperen is sollen. Zijn leerlingen – ik noem Molenaar met zijn inderdaad onsterfelijk mooie Sint Ignatius de Loyolakerk aan de Elandstraat in Den Haag – hebben dezelfde houding. Ze staan dan ook op het toppunt van hun carrière op eenzame

hoogte, onbegrepen door anderen en daardoor niet geheel vrij van een pernicious martelaarsschap. Ze lijden zeer, want ze zijn grote kunstenaars. En dat zijn ze, omdat ze lijden. Zoals Gerard Reve placht te zeggen: “Kijk maar naar Van Gogh, allemachtig, en zoals die man heeft geleden!” Het schijnt een fijn gevoel te zijn.

Pastoor Van Liempd weet het: dat zal Van Tulder hen niet flikken.

XII. De Heilige Linie van de Sint Petrus

Thijm, die via Pierre Cuypers, de kampioen der neogothiek, bijna alle architecten die zich van die stijl voor kerkenbouw bedienen, heeft beïnvloed, schrijft in 1858 een boek over de bij die bouw te eerbiedigen grondbeginselen. Die beginselen heeft Van Tulder ook betracht bij de bouw en situering van de Woenselse Sint Petrus-kerk. Het boek heet: “DE HEILIGE LINIE. Proeve. De oostwaardsche richting van kerk en altaar als hoofdbeginsel der kerkelijke bouwkunst.” In katholieke kring is het lang beslissend geweest voor de “katholiciteit” van een kerkgebouw.

Thijm baseert zijn architecturale eisen voor een kerkgebouw allereerst op de geschiedenis van West-Europa. Gods wil openbaart zich immers in de geschiedenis van de mensen. Hij laat mensen op een bepaalde manier handelen, om zijn Heilsplan met dit ondermaanse te verwezenlijken. Dat plan kunnen wij kennen. Maar dan moeten we goed naar de geschiedenis kijken. Dan zien we frequenties in dat menselijk handelen. Die moeten we definiëren. Dan ontwikkelen zich daaruit beginselen, normatieve principes. Die moeten we in ons doen en laten gehoorzamen. Als we contact zoeken met God moeten we dat des te intenser doen. God eist ultieme concentratie van aandacht: hij is het Uiterste Bewustzijn. Wel: in het Romeinse Rijk werd aan het eind van de vierde eeuw het christendom staatsgodsdienst. Het kon zich daarom door West-Europa verspreiden. Niet helemaal. Dat kwam omdat het Romeinse Rijk ten onder ging door innerlijke decadentie. Maar de christelijke leer kwam toch ver noordelijk, tot diep in de zuidelijke Nederlanden, waar het voorposten stichtte. Die posten werden gevestigd in kloosters en zaalkerkjes. Er was geen uniforme uiterlijke verschijningsvorm. Daar zocht men wel naar: eenheid van geloof veronderstelt eenheid van uiterlijkheid. Men zocht instinctmatig aansluiting bij de inrichting van de belangrijkste overheidsgebouwen van het Romeinse Rijk. Dat was de keizerlijke rechtszaal of de *basiliek*. De keizerlijke rechter zat in een halfronde ruimte, op een verhoging, gericht op het oosten. Daar waar de zon opkomt. Want de Keizer werd, als godheid, gelijkgesteld met die bron van leven, die dat hemellichaam is. Het recht kwam uit het oosten. En aangezien God de ultieme rechtvaardigheid is, moest dus ook de plaats waar hij in het christelijk kerkgebouw zetelde, dáár zijn. Vanaf het begin heeft niemand dat betwist. Dit is de *orientatie* van het kerkgebouw. God werd gerepresenteerd in het altaar, in het tabernakel. Dat moest dus in het oosten gesitueerd zijn, ook in zo’n halfronde ruimte. Daarin moesten hoge ramen de zonsopgang laten zien in het kerkgebouw, voor het publiek, de gelovigen, die tijdens de rite de omgang van de zon over het zuiden naar het westen moesten kunnen volgen. De verhoging in de apsis moest alleen toegankelijk zijn voor de ambtenaren van deze geloofsleer: priesters, acolythen en assistenten, net zoals destijds alleen de assessoren, griffiers, deurwaarders en auditeurs de Keizerlijke rechter mochten bijstaan bij zijn vonniswijzing. Deze ambtenaren waren herkenbaar aan hun typische overheidsdracht, de toga. En dat moet dus op die apsis ook zo zijn: alleen betabberden met de alben of superplie mogen daar toegang hebben. Dit is het belangrijkste principe, waaraan een katholiek kerkgebouw moet voldoen.

Pas later is de architect aandacht gaan besteden aan de ruimte voor het publiek. De kerkzaal of het schip. In de romaanse kerken was dat inderdaad gewoon een gehoorruimte, van natuursteen met zware dragende muren en kleine ramen. Dat kon nu eenmaal niet anders, want men wist niet goed waarop het dak anders zou moeten rusten. In de middeleeuwen kwam er een bouwstijl, de gothiek, die het publiek het mogelijk maakte de verrichtingen op de apsis beter te onderscheiden. Er kwamen grotere ramen. Met spitsboogvensters. De muren waren niet langer dragend voor het dak. Men kon de druk van het dak afleiden, naar buiten, via steunberen en luchtbogen. Er konden daarom steeds meer ramen komen en daarin konden de gedragingen van de ambtenaren in de apsis via beeldmateriaal toegelicht worden. Want niemand kon lezen. Maar iedereen wilde toch weten wat er gebeurde en wie nu precies wat deed en waarom. Daarom ontstond het gekleurde glas in lood en kwamen er grote roosvensters. Met daarin de belangrijkste gebeurtenissen uit de Bijbel. Omdat de ramen de zonneomgang moesten reflecteren in het inwendige, moesten die stripverhalen of afbeeldingen die een weergave waren van de Bijbeltekst die op die specifieke dag aan de orde was, als thema van de mis, zo gesitueerd worden, dat die zon op die bewuste dag juist die afbeelding of die stripaflevering verlichtte op het uur van de ceremonie. De lengte en breedte

van de gehoorzaal moet daarop afgestemd zijn. Voor eventuele zijkapellen geldt hetzelfde. Dat is de “Koninklijke Kunst der Heilige Linie”. Een goed architect zoekt in het schip precies de lengterichting die die omspeling over de afbeeldingen mogelijk maakt. Dat is de *ley-lijn*. Dat deden de heidenen eigenlijk instinctmatig óók en daarom is het zo goed, dat de eerste christelijke missionarissen altijd hun kerkjes neerzetten op de plaats der heidense tempels. Dat deden ze ook weer intuïtief, maar zo zie je, hoe de geschiedenis de wil van God eigenlijk vanzelf openbaart aan de mens. Alle kerken van vóór 1350 zijn op de fundamenten van hun heidense voorgangers gebouwd en beantwoorden dus aan die *leylijn*. Die lijn moet de negentiende eeuwse neogothicus zien te vinden en daaraan moet hij zich vasthouden met de koppigheid van een nurks. Dan vangt zijn kerkgebouw de maximale lichtsterkte van de zonnewendes ter plaatse in de lengterichting, want die heidenen, die konden er wat van.

De lengterichting geeft nog niet het grondplan van de beoogde kerk aan. Dat plan moet eigenlijk het kruis volgen. De reden is duidelijk: we herdenken in de mis Christus’ kruisdood. De lengtebalk van het kruis volgt de *leylijn*. Dat is het midden van het schip. Tussen schip en koor moeten de dwarsarmen komen te staan. Dat zijn de transepten naar het zuiden en het noorden. Waar deze de *leylijn* van het schip doorsnijden is de viering. De transepten hebben óók een *leylijn*. Die kruisen elkaar hier. Loodrecht daarop staat het middelpunt van het altaar, het tabernakel, de ultieme richtplaats. Om het altaar ligt een magische cirkel. Die is gemarkeerd bij de kerkwijding en de kerkelijke inbezitneming door de Bisschop. Zij-altaren moeten deze cirkel volgen, hun rug of opstanden mogen nooit haaks op deze cirkel staan noch daarnaar toegedraaid zijn. De *leylijn* van het schip is de hartlijn. Komen er kooromgangen, kranskapellen met kransomgangen, dan moeten deze de hartlijn volgen. Daarop moet het koor loodrecht uitkomen, uitzicht gevend op de apsis. Hier moeten vier zware pilaren het dak schragen; kan het, dan moet hier een vieringtoren of een koepel komen, om het alomtegenwoordige, het universele van God uit te drukken. Aan het schip kunnen zijbeuken worden gebouwd; ook deze moeten de *leylijn* en hartlijn eerbiedigen.

Schip, zijbeuken, transepten worden afgedekt met gewelven, gedragen door pilaren. Zoals bij de Romeinse basilica verzinnebeelden deze de bomen die naar de hemel reiken. Het verdient daarom voorkeur ze met zoveel mogelijk blad- en boommotieven te versieren. Hun basementen mogen breed zijn, als een wortelkluit. De ribben der gewelven mogen versierd worden als takken; de kapitelen met eiken- of acanthusbladeren. We zijn immers in een levend gebouw vol spirituele energie, zoals in een ruisend bos.

In het westen is de boze wereld, waarin de mens zich door het dagelijks leven moet worstelen. Daar moet de toren staan, die die mens in die moeizame strijd om het bestaan, waarin hij zich allerlei laagheden meent te kunnen veroorloven, vermaant om op God te blijven letten. Daarom moet de toren hoog oprijzen, zodat hij overal zichtbaar is. Het is een soort verbindingsbrug tussen hemel en aarde. Hij behoort uit drie van elkaar duidelijk onderscheidbare delen te bestaan. De Vader, de Zoon en de Heilige Geest. Drie, maar toch één. Hier mag de architect wat spelen met de getallen: hij mag de delen achthoekig of zeshoekig maken. Acht, dat is nog steeds het getal der volmaaktheid, het octogonaal. Zes, dat is het teken van de imperfectie die de mens kenschetst in zijn dagelijkse levensgang; de acht en de zes kunnen harmonisch in elkaar overgaan. Hier hangen de klokken. Zij trekken voortdurend de attentie van de gelovige. Zij wijzen op de gang der zon op het juiste uur, vermanen tot gebed midden op de middag en des avonds, wanneer de avond valt en wanneer milde weemoed komt die niemand kan verklaren. De haan op de toren wijst de mens op het verraad, waartoe de mens en dus ook de stedehouder Christi in staat was en is, maar ook dat er morgen weer een nieuw begin zal zijn, als de haan kraait en de zon haar lichtdoorspelende gang rond de kerk herbegint.

Zò, leraart Thijm, moet een katholieke kerk eruit zien.

Van Tulder heeft dat bij de Woenselse Sint Petrus-kerk precies zo gedaan. Er zijn twee mogelijkheden om dat goed waar te nemen. Op de eerste plaats vanaf het achter het gebouw gelegen kerkhof. Wanneer men positie kiest achter op dat hof achter de laatste zerkenlinie loodrecht op het middelste spitsboograam van de apsis, moet men via het zijpad de kerk zuidelings aflopen. Voor de toren langs (het westen) en dan noordwaarts terug naar het uitgangspunt. Dan ziet men deze situering via de Heilige Linie. In de kerk moet men onder het orgeldoxaal de hartlijn volgen, met langzame passen naar het hoogaltaar lopend. Van Tulder heeft hoge spitsboogramen ontworpen, ijl en rank, met ruimte om het bijbels

stripverhaal in gebrandschilderd glas onder te brengen, lopend via de zonnewende, waarin het Bijbels verhaal van de geboorte van Christus, zijn openbaar leven als Zoon Gods, zijn onderrichtingen, zijn wonderen, zijn avondmaal, richting en sterven en wederopstanding via tal van symbolen (die men dan wel moet herkennen) in de gang der zonnewenteling wordt verteld. Op die wijze zouden de gelovigen bij hun kerkgang steeds weer opnieuw de Blijde Boodschap van zijn menswording, ultieme zoenoffer, vergeving aan de mensen, finale gerechtigheid aan levenden en doden en universele, oneindige harmonie met Gods Wil kunnen herbeleven, zonder hun kerkboek op te slaan. De muren hield hij via zijn stucwerk vrij. Hij had in de sacramentskapel in de Bossche Sint Jans-kathedraal gezien, dat door beschildering van het stucwerk nadere toelichting gegeven zou kunnen worden op het Grote Verhaal van de raampartijen. Met name via de in de middeleeuwen zo geliefde Christuslegenden, die ook in het Kempische zo vitaal gangbaar waren. De (Illustre Lieve Vrouwen-)Zwanenbroederschap aan de Hinthamerstraat had daar destijds al gelden voor gevoteerd en Jeroen Bosch was er mee begonnen. Dat, zo hoopte Van Tulder, zou in Woensel ook gaan gebeuren, werkenderweg op spontaan initiatief van de parochianen.

XIII. Woenselse Toontje en zijn kornuiten

Op een kwade dag—12 september 1875 -- in de vroege zondagochtend om ongeveer acht uur stort met daverend geraas de “zeer trotsche” toren van de net opgeleverde Sint Petruskerk in. De kerk is dan nog niet door de Bisschop in bezit genomen voor de eredienst. Ware dat wel het geval geweest, dan was de vroegmis aan de gang geweest en was het leed niet te overzien geweest. De tussen aanhalingstekens gegeven kwalificatie is van onze Schutjes; kennelijk vond deze pastoor dat Schutjes wel erg in de hoogte uitgepakt had. “Was de ramp niet op zondag voorgevallen, dan waren vele menschenlevens te betreuren geweest”, zo voegt Schutjes er nog aan toe²⁰⁰. Hij neemt dus aan dat op zondagmorgen om acht uur in Woensel in het algemeen weinig mensen op straat plegen te lopen. Op het moment van de instorting, zo bericht opzichter Willem Heesters uit Den Bosch, was de toren op een hoogte van tachtig meters waarvan zevenveertig en een halve meter muurkerk. Het bovenstuk was nog onvoltooid, dus dat moet inderdaad wel een bijzonder hoge toren zijn geworden. Schutjes vermeldt nog de overige maten in relatie tot de ingestorte toren: “De kerk heeft binnenwerks eene lengte van ruim 58 meters zonder toren en het priesterkoor ruim 12 meters; de kerk is 20 meters breed en in het kruis ruim 22 meters; de hoogte van het schip bedraagt 20 meters en der zijbeuken 10 meters; de kerk rust op twaalf kolommen, aan weerszijde zes.” Vermoedelijk onder het eigen gewicht is de bovenbouw der toren bezweken en in de torenhal gevallen. Er vallen gelukkig geen slachtoffers en de schade verder aan het kerkgebouw is aanmerkelijk, maar overzienbaar; het drama met de toren van de oude middeleeuwse Sint Petrus herhaalt zich niet. Goede raad is duur. Voorlopig besluit het kerkbestuur het schip provisorisch aan de westfacade van een gemetselde afsluiting te voorzien. Dan kan men later wel weer zien. Dat zal inderdaad ongeveer vijfentwintig jaar de situatie blijven. De pastorie blijft onbeschadigd bij dit evenement.

Hoogmoed komt de val, dat schijnt de teneur van de berichtgeving van de periodieke lokale pers te zijn. Dat adagium zou men ook geredelijk toepasselijk kunnen verklaren op Pius IX,²⁰¹ de zouaven-Paus. Een “zouaaf” is een “pauselijk soldaat” uit de internationaal gelichte divisies van 1860-1870. Ze hebben Pius gediend in zijn hoedanigheid van wereldlijk vorst van de Kerkelijke Staat. Pius is, als de Woenselse toren in elkaar stort, in zijn nadagen. Hij heeft vol goede moed de Pauselijke troon beklommen in 1846. Hij is dan liberaal²⁰². Min of meer. Hij is ook wereldlijk heerser over de Kerkelijke Staat. Die is niet groot: tien procent groter dan Nederland nu. 46.000 vierkante kilometer. Die strekken zich langs de Middellandse Zee-kust rondom Rome uit. In het noorden ligt het Groot-Hertogdom Toscane, met als hoofdstad Florence. Daarvan is een broer van de Oostenrijkse Keizer staatshoofd. Evenals zijn broer doet hij dat graag en beroerd. Aan de zuidzijde het Koninkrijk Napels. In het oosten, aan de Adriatische zee, de provincies Marken en Umbrië. Die hoorden

200

Schutjes, a.w. Deel V, pp. 937-938.

²⁰¹ Giovanni Maria graaf Mastai-Feretti, Sinigaglia 16 juni 1792 - Rome 7 februari 1878.

²⁰² Kort na zijn verkiezing vaardigde Pius IX een amnestiedecreet uit voor politieke vergripen. De voorstanders van de eenwording van Italië in één eenheidsstaat, Giuseppe Mazzini en Vincenzo Gioberti meenden al dat hij één der hunnen was. Zij meenden dat Pius zich dus wel tegen het Keizerrijk Oostenrijk zou richten, dat een despotisch bezettingsregiem in Noord-Italië voerde. De staatjes Lombardije, Sardinië-Piemont en Venetië meenden dat Pius hen zou steunen toen zij de wapens tegen Oostenrijk opnamen. Dat kon Pius echter niet doen: Oostenrijk was volledig rooms, zijn Keizer voerde de titel van Rooms Keizer van de Heilige Duitse Natie. De Italiaanse Liberalen vonden Pius' politiek landverraad. 's Pausen minister Pellegrino Rossi werd op 15 november 1848 vermoord en een volksopstand dreigde. Pius IX moest vluchten. Pius vroeg daarop Oostenrijks interventie. Oostenrijk versloeg zijn vijanden, Frankrijk trad ook aan de zijde van de Paus onder Napoleon III en de Paus regeerde verder als despoot.

oorspronkelijk aan de Paus. Maar die was hij kwijt geraakt aan de Koning van Sardinië. In Italië is, net als elders, een sterk nationalistisch streven merkbaar. Alle Italianen – maar héél duidelijk is niet, wat dat dan precies zijn en dat moet ook niet – moeten als “één natie” verenigd worden liefst onder de Koning van Sardinië. Waarom nu juist deze, dat is eigenlijk ook niet duidelijk, want wie de man kent weet dat het een besluiteloze, a-morele, laffe en opportunistische man is die geen enkel staatkundig beginsel erkent dan alleen dat van de eigen absolute souvereiniteit. Maar zo is het elders min of meer ook, waar men aan “natievorming” doet. In de hertogdommen, vorstendommen, koninkrijkes die aan het steeds machtiger wordende Pruisen aanpalen heeft men ook deze emotie, in het zich steeds verplaatsende Koninkrijk Servië eveneens. Maar in Italië heet dat dan *irredentisme*. Men wil het verstrooid liggende Italië (“Italia irredenta”) verenigen, dan zal alles beter gaan. Het is duidelijk dat de Kerkelijke Staat daarbij in de weg ligt. Pius is, wat je noemt, een “lieve man”. Zo noemen vrouwen een man als ze hem ook “schattig” vinden, dat betekent weer dat hij niet goed weet wat hij moet doen, wat hij wil en dat hij zijn grenzen niet weet te stellen. Als hij dan niet onbemiddeld is, is hij een aantrekkelijke partner, want er zijn veel vrouwen die precies weten wat zo’n lieve man dan moet willen. Zo’n vrouw heeft Pius niet in zijn omgeving, maar toch wel een wezen dat ook rokken pleegt te dragen op feesten en hoogtijdagen: zijn Kardinaal-Staatssecretaris, tevens *camerlengo* Antonelli²⁰³. Hij is leek. Het kardinaat immers is een kerkelijke rang. Het geeft de bevoegdheid om de mede de Paus te verkiezen. Het impliceert geen sacramentele bevoegdheid. Ik volsta ermee Antonelli²⁰⁴, door

²⁰³ Hij is een der noodlottigste figuren geweest van het moderne Pausdom. Hij was dubieus in zijn persoonlijk leven en verrijkte zonder enige consideratie zijn familie ten laste van de Kerk. Hij was overigens ook Pius IX onsympathiek. Maar deze meende dat hij niet zonder hem kon. Hij was een handig diplomaat en groot veinzer. Antonelli vond iedere binding van het staatsgezag aan hogere rechtswetten af te wijzen en erkende dus ook geen enkele politieke vrijheid. Antonelli stichtte een ware hofhouding rond de Paus die iedere kritiek schuwde en ook de Paus alle onaangename berichten onthield. Pius ging daarom ook oprecht geloven dat hij zeer populair was. Hij ondernam reizen door zijn staat van 1857 tot 1863 om de “wil des volks” te vernemen. Maar Antonelli zorgde ervoor dat alleen ingehuurde acteurs de Paus uitzinnig stonden toe te juichen. Het was onmogelijk Pius petitie of hervormingsvoorstellen te geven of te doen toekomen. Pius was daarom oprecht verbaasd dat in 1860 een volksopstand tegen hem uitbrak onder aanvoering van Sardinië. Ik vond de beste omschrijving van deze gewetenloze intrigant Antonelli bij Hans Kühner, *Geschiedenis der Pausen*, Utrecht/Antwerpen: Het Spectrum 1962, pp. 205-209. Wel heeft menig kerkhistoricus Pius IX voorgesteld als slachtoffer van de gewetenloze Antonelli, maar met Kühner ben ik het eens dat iedere leider, soeverein of niet, zelf schuldig is aan het verwerpelijke gehalte van zijn naaste kring van adviseurs. Leiders moeten tegenspraak kunnen organiseren. Menige vrouw werd gefascineerd door de meedogenloze sluwheid die Antonelli moet hebben uitgestraald, hij moet een soort ecclesiologische Joran van der Sloot zijn geweest. Zij gaven hun indrukken gretig weer in uitgebreide en overgedetailleerde verslagen van particuliere audiënties die deze Kardinaal toestond, waarbij zijn gang, stawijze en de manier waarop hij zich zette naast zijn gaste, zó dat de uiterste zoom van zijn sleep net die harer jurk raakte op een welhaast erotomane en pornoïde wijze omschreven worden. Die van Madame de Staël maakte litterair furore, weshalve ik niet weet wat meer verbijsterend is: de wijze waarop vrouwen flirten met intrinsieke slechtheid van de man of de fascinatie voor het banale opportunisme van ieder menselijk wezen. Madame Colet deelt mede: “Na enkele minuten te hebben gewacht zie ik de Kardinaal komen; hij draagt een zwarte toog en een zwarte met rood afgezette baret, aan een vinger draagt hij een prachtige vierkante, mooi gesneden smaragd. Zijn voorkomen doet mij verstomd staan; hij is veeleer tenger en heeft een onzekere gang; de portretten geven hem veel forser weer dan hij in werkelijkheid is; er ligt iets onbeslist en weeks over zijn gehele wezen; hij heeft de trekken en de huidskleur van een Indiër of liever van een Chinees. Hij heeft lange gele tanden; zij ogen zijn vol van een liefkozende gloed, die soms echter hard en bijna woest kan zijn en ze hebben een veeleer dierlijke dan een verstandelijke uitdrukking.” Zie: Silvio Negro, *Het Vaticaan en de Vreemdelingen*, opgenomen in: Giovanni Fallani en Mario Escobar (Red.) *HET VATICHAAN*, II Vols. Amsterdam: NV Uitgeverij “Lieverlee” Heerengracht 334 Amsterdam 1959, pp. 303-333, ijb. pp. 326-327.

²⁰⁴ Colet vervolgt: “Ik dank hem dat hij mij zo spoedig heeft ontvangen. Hij laat mij op een smalle “causeuse” plaatsnemen en hij gaat naast mij zitten en wel zó, dat mijn ruime jurk zijn toog raakt. (...) Hij is zo welwillend, dat er geen aanleiding is voor enig fel woord, hij spreekt tot mij met die zoetheit en de beminlijke vertrouwelijkheid, vrij van alle laatschuldigheid, die ons in alle Italianen treft en bekoort. (...) Terwijl hij spreekt, spelen zijn vingers met een snuifdoos, doch hij onthield er zich van haar te openen en een snuifje te nemen gedurende de hele tijd van ons onderhoud; hij noemt mij voortdurend “mia cara” (mijn lieve) en bij het gesticuleren neemt hij

Pius ook wel aangeduid als “Il mio Cardinello” (mijn kardinaaltje) aan te duiden als de incarnatie van de onbetrouwbaarheid, machtswellust en corruptie. Antonelli trekt in de Kerkelijke Staat aan de touwtjes. Van grondrechten moet hij niets hebben, van scheiding der machten ook niet, van enige democratische legitimatie van macht nog minder. Net als Gregorius XVI moet hij van industriële ontwikkeling, staatszorg voor de volksgezondheid, sociale zekerheid en de algemene gezondheid evenmin iets hebben. Hogere ambtenaren zijn steeds priesters. Evenals Vader Stastok uit de “Camera Obscura” is Antonelli behept met een onverzettelijke afkeer van stoommachines. Daarom is het opmerkelijk dat Antonelli nu juist als enige kardinaal een stoom-korvet monitor – een gepantserde “platluis” met één geschutstoren -- aanschaf als eerste oorlogsbodem van een inderhaast te vormen Pauselijke Vloot, de *immacolata [concezione]*. De onbevleete [Ontvangenis]²⁰⁵. Het was oorspronkelijk een plezierjacht voor de Paus. Maar het werd van een ramtoren en een pantsering voorzien. En toen was het vlaggenschip van de Pauselijke vloot. Met nog drie stoombootjes, in totaal honderdvijftig bemanningslieden, met een admiraal, Il Capitano Schettino²⁰⁶ gelijk. Want Antonelli weet dat de Pauselijke staat bedreigd wordt door de irredentisten. Hij weet ook dat het Pauselijk leger niets voorstelt. De Italianen zijn al niet erg militaristisch. Maar de jongelingen in de Kerkelijke staat zijn, als ze geen monnikspij of toog aan hebben, ook allemaal ziek, zwak en misselijk. Pius heeft wel de Zwitserse Garde. Maar dit keurkorps dient alleen binnen het Vaticaan. Het heeft geen bewapening voor een strijd te velde. En het is klein. Invoering van de universele dienstplicht heeft op korte termijn geen zin. Daarom laat Antonelli Pius een algemene oproep doen aan de algehele katholieke jongelingschap ter wereld. Kom je Paus helpen bij de verdediging van de Kerkelijke Staat, het erfdeel van Petrus! In 1855 gaat de eerste oproep uit. Deze wordt voornamelijk beantwoord door Franse en Belgische vrijwilligers. Napoleon III, de Franse Keizer, biedt voorlopig de Paus hulptroepen. In Noord-Italië heerst de Oostenrijkse Keizer en ook die moet in bedwang gehouden worden. De Kerkelijke Staat kan daarbij mooi uitvalsbasis worden voor de Franse troepen. Ná 1860 ziet Antonelli in dat hij het op deze basis niet gaat redden. Hij laat Pius andermaal indringende oproepen doen. En uit het calvinistische Nederland komen waarachtig Nederlandse katholieke jongemannen zich voor zouaven-dienst aanmelden, waaronder enkele Woenselse knapen. Daaronder een zekere Woenselse Toontje, die als “Il Diavolo Rosso Hollandese” grote internationale faam zal verwerven²⁰⁷. Het keurkorps

soms mijn hand vast. Er is enige gevoelsschakering tussen het Italiaanse “mia cara” en de overeenkomstige Franse uitdrukking; ze is zoeter, inniger en ze bezit niet die beschermende toon.”

²⁰⁵ Wim Zaal, *De vuist van de Paus, De Nederlandse zouaven in Italië 1860-1870*, Nieuwegein, Uitgeverij ASPEKT, 1996. p. 66.

²⁰⁶ Italiaanse commandant van het cruiseschip Costa Concordia, dat op 17 januari 2012 rechtstreeks op de klippen voer. Schettino verliet als eerste het zinkend schip.

²⁰⁷ De slag bij Mentana op 3 november 1867 was de belangrijkste. Daar speelde Toontje een belangrijke rol. Maar er zijn meer slagen geleverd door de Pauselijke Nederlandse zouaven, ondermeer bij Monte Libretti, Monte Rotondo en de Romeinse Porta Pia in 1870. Maar toen stond eigenlijk al vast dat de Paus van verder verzet manu militari af zou zien, dat was eigenlijk meer een symbolisch laatste gevecht. In de vroege ochtend daarna gleed rukkerig een witte vlag op, op de koepel van de Sint Pieter even voor tien uur op 20 september 1870. De verslagen over deze laatste slag, de capitulatie, de plechtigheid waarmee de zouaven zich overgaven zijn gedetailleerd, vooral die van Italiaanse zijde, want alle grote kranten hadden wel een journalist gestuurd om dit “meest dramatisch moment in de wereldgeschiedenis” vast te leggen. Aldus de verslaggever van “De Tijd”. Iedereen deed geweldig zijn best om het indringendste verslag het zijne te maken, zodat eigenlijk ook thans nog niemand precies weet wat er gebeurd is. Wél dat de Nederlanders weer in de eerste linie achter de bres in de eeuwenoude stadsmuur stonden en dat de eerste doden de Limburger Alphons Houben uit Thorn en Cornelis Bos uit Nijmegen waren. Zo’n witte vlag is interessant. De koepel van de Sint Piet geeft geen plek om zo’n vlag te hijsen; op de bol zal het niet hebben gekund en op het Kruis, dat lijkt mij blasfemisch. En op de tamboer kun je het niet zien, dan verhindert de hoge facade van Maderno het uitzicht. Nu ja. Zie: Wim Zaal, *De vuist van de Paus, De Nederlandse zouaven in Italië 1860-1870*, Nieuwegein, Uitgeverij ASPEKT, 1996, pp. 43-130. Zaal beschrijft alles tenminste klinisch en zonder apologetische oogmerken. Dat is van katholieke tijdgenoten natuurlijk niet te verwachten. Ik ontleen echter veel aan: A. Nuyens, *Pro Petri Sede (Voor Petrus’ Stoel, of de tijdelijke macht der Pausen, geschetst in baren oorsprong, ontwikkeling, onvervreemdbaarheid en noodzakelijkheid)*, Nijmegen: Uitgeverij Malmberg, 1896, ihb. pp. 331-381. Nuyens was als zouaven-officier aangesloten bij het Vlaamse bataillon en fungeert derhalve als ooggetuige. Veel kon ik putten uit zijn *Gedenkeboek der Pauselijke Zouaven* Roermond: Uitgeverij Henri van der Marck

bestaat uit “zouaven”, een Franse aanduiding voor bepaalde Algerijnse en Marokkaanse tirailleurs die bij de Franse koloniale troepen dienden. Als deze dragen zij wijdvallende uniformen met ballonbroeken, die het “tijgeren” vergemakkelijken. Een fel-rode gordel, met een bolero-achtig haremjasje voorzien van donkerrode tressen vervolmaakt het infanteristen-uniform. De officieren hebben een nog wat buitennisigere dracht, maar zover heeft een Woenselse adelborst of jonker het nooit geschopt. Op het hoofd een karpoetsmuts of een petje met klep, tegen de zonneschijn. Het petje – voorzien van een blikachtig hoorn-embleem -- maakt, in tegenstelling tot de gangbare helmen voor infanterie, liggend vuren makkelijk, omdat het de bewegelijkheid van de nek niet belemmert. Het uniform is grijsachtig bleek-blauw²⁰⁸. Dat zijn nog wel niet de camouflage-tinten die het in de aankomende wereld-oorlog heel goed zullen doen, maar ze maken de aantijgerende infanterie minder goed te onderscheiden tegen de verschroeide grasmassa's en grauwe zandwervelingen van Umbrië en Toscane en daarmee liggen ze voor op de infanterie van de tegenstander die zich waarachtig van vuurrode hemden bedient. Die tegenstander heeft een fraai bekevelde poseur tot Generaal, ene Garibaldi. En ze worden daarom ook wel “Garibaldisten” genaamd. Midden in een slag weet Garibaldi een prachtige, onovertroffen heldhaftige houding aan te nemen, de blik mannelijk ten hemel, de rechterhand, besabeld, kloek naar voren, de ondergaande zon beschijnt zijn nobele trekken. Hij leunt dan, stervensbereid, vermoeid met de linkerhand tegen het affuit van een kanon dat juist gevuurd heeft, en gelukkig is er een fotograaf in de buurt en drukt af. Een plaatje, mijnheer, een ansicht “Groeten uit Umbrië”. Er zijn er veel in verschillende varianten van in omloop. Het is dus geen wonder dat Garibaldi menige slag reddeloos verliest: hij had ook geen tijd om enige strategie te bedenken, laat staan uit te voeren. La bella figura, inderdaad: het prototype van de nieuwe Italiaan. Die Garibaldische infanterie, overigens, trekt voornamelijk terug als ze de zouaven ontwaart, want deze zijn fanatiek gedisciplineerd, religieus bewogen en ze beschikken over prima geweren, een voor de tegenstander doorgaans dodelijke combinatie. Daar komt nog bij dat hun generaals ook wel goed zijn, al geeft dat doorgaans niet de doorslag. Die van de tegenstander bevinden zich voornamelijk in de achterhoede, als ze al daar en niet verder landinwaarts te vinden zijn, in een geriefelijke tapperij of nog liever, in een versterkte vesting. Op hen is het treffende woord van Generaal Rommel reeds toepasselijk: wie een Italiaan als bondgenoot heeft, heeft verder geen vijanden meer nodig.

Deze zouaven gaan dus voor het behoud van de Kerkelijke Staat vechten. Een opmerkelijk streven. Die Staat is geheel afhankelijk in zijn voortbestaan van buitenlandse militaire steun. Op het moment dat Woenselse Toontje zich laat inschrijven als rekruteert zijn dat Frankrijk en Oostenrijk. Zij beheersen die Staat derhalve. Pius weet het goed genoeg: als de Franse Keizer, genoemde Napoleon III, hem laat vallen en zijn troepen terugtrekt wordt die Staat terstond overweldigd door de irredentisten, de Italiaanse opstandelingen”. De eigen bevolking van de Kerkelijke Staat heeft ook meer dan genoeg van het despotisch regiem dat namens Pius IX door Antonelli wordt uitgeoefend. Zij zal zich tegen deze overweldiging, die zij als een bevrijding ervaren, niet verzetten. Ze heeft immers geen grondrechten, de geheime Pauselijke politie is oppermachtig, de gevangenen zijn overvol, er heerst een bestendige

1892. Nuyens pretendeert nergens een neutraal ooggetuigeverslag te geven; hij geeft rekenschap van wat hij en zijn makers hebben gedaan aan het Katholieke Volksdeel, dat zoveel geld inzamelde voor het Hollands of Bataafs regiment. Hij ziet dat als een voor de katholieken interne aangelegenheid waar personen buiten “het Katholieke Kamp” niks mee te maken hebben. Het gaat hem er niet om, wie wat waar gedaan heeft, alleen, dat de Nederlanders het beste hebben gegeven wat er in hun was en verder ook wel dat Woenselse Toontje daar er een van was en niet de geringste. Hij noemt Toontje als “Toontje van Aegt”. En roemt hem erom dat hij nergens door geïmponeerd werd, óók niet door de Paus. Toontje wordt ook genoemd als de “rooie duvel van de Paus” door Jan van Oorschot, *De boeiende historie van Eindhoven, de Eindhovenaren en hun geloof*, a.w., p. 58. Van Oorschot refereert aan de heldhaftige bestorming door Toontje en zijn legerafdeling van een klooster te Bagnora. Daar zou hij, door zijn doldriest optreden met zijn vuurrode haardos deze ere naam verworven hebben. Andere rapporteurs dichten deze heroïsche daden weer aan anderen toe, met wie zij meestal de nationaliteit deelden.

²⁰⁸ De Franse koloniale troepen hadden een gespecialiseerde tirailleur-eenheid, een soort stormtroepen, samengesteld uit Algerijnse vrijwilligers. De meesten kwamen uit de stam der Kabylen en heetten “zouaoua”. De Franse commandanten konden dat natuurlijk niet uitspreken en maakten er daarom “zouavi” van. Vandaar: zouaven.

economische ontreding omdat de regering niets doet aan de openbare infrastructuur, de bevordering van de industrie, de sociale zekerheid, het monetaire stelsel. De straten zijn onveilig, het platteland wordt geterroriseerd door de struikrovers, corruptie overwoekert de hogere geestelijkheid. En zij heeft alle regeermacht. Zij verkoopt banen en ambten. Als de zouaven uit het buitenland komen om de Paus te helpen tegen de irredentisten, worden zij ook met boeh-geroep en gemor ontvangen. De bevolking vindt hen bezetters. Aanslagen op de zouaven-kazernes vinden dan ook regelmatig plaats. Wéét Woenselse Toontje dat? Is hem dat door de geestelijken die hem en zijn kornuiten wieren gezegd? Natuurlijk niet. Zij gaan het “erfdeel van Petrus” verdedigen, het *Patrimonium Petri*. Dat is een eerbare, heilige daad. Het heet dat de Paus deze wereldlijke macht nodig heeft om zijn ambt van opperherder der Christenheid onafhankelijk uit te oefenen. Natuurlijk trekt het avontuur ook, maar voor Toontje telt vooral dat hij nu een daad kan stellen ter ere van de schutspatroon van zijn Woenselse parochie. En de geestdrift van de Nederlandse zouaven is immens. Hun heldenmoed aanstonds ook. De Nederlandse couranten zullen dat staven. Tegenover de zouaven zijn de Italiaanse revolutionaire troepen nergens. Maar eigenlijk beschermen Toontje en zijn kornuiten de Paus tegen zijn eigenste onderdanen, die een democratische rechtsstaat willen²⁰⁹. De Paus werft buitenlandse troepen tegen zijn eigen bevolking. Wat voor een staatshoofd is die Paus dan? Stel je voor dat onze Koning Willem-Alexander de NAVO zou inzetten tegen de Brabanders, wat zouden wij dan zeggen? Hoe miltziek moeten die Brabanders dan zijn, om dat te rechtvaardigen? En vloekt zo’n wapenroep van de Paus niet met de essentie van het Evangelie zelf? Natuurlijk is dat Toontje niet voorgehouden. Hem zijn glorievolle verhalen voorgehouden over de Kruistochten, de strijd tegen de Saracenen door Christenridders. Als straks de laatste slag bij de Romeinse Porta Pia wordt uitgevochten, en de Paus doet de witte vlag wenend hijsen, dan zal de hele mondiale katholieke pers vol bewondering uitbarsten over de krijgsplegingen van Toontje en Pieter-Janszoon Jong uit Lutjebroek. Het heet dan dat Pius in vaderlijke goedheid niet wilde dat er nog verder edel katholiek bloed stroomde. Maar de vraag blijft: waarom die houding dan niet aanstonds aangenomen? Reeds op het Congres van Wenen van 1815 was een meerderheid van de gedelegeerden tegen het herstel van de Kerkelijke Staat.

Terug naar Woenselse Toontje en zijn vier makkers. Uit Stratum, Gestel en Eindhoven komen óók nog zouaven-soldaten, maar Toontje is wat de Kempen betreft de roemvolste. Vaak wordt hij ook vermeld als iemand uit Strijp, maar dat is toch een vergissing. Hij is later aan de Strijpse kant van de spoorwegovergang van het oude Eindhovense laagspoor, aan de Gagelstraat/Hoek Parallelweg (nu: Mathildelaan), een drukbekant café begonnen. En pastoor De Roy van de Strijpse Sint Trudokerk heeft deze martiale verschijning later, in het eerste decennium van de twintigste eeuw, aangesteld als *suive*, kerkelijke ordehandhaver, in de Strijpse parochiekerk. En hij is aan een hartaanval gestorven in die kerk tijdens de zondagse Hoogmis, de ultieme dramatiek gegalonneerd in zijn stervensuur belichamend, een waardig einde voor deze onverschrokken krijgsman. Hij ligt ook op het Sint Trudo-kerkhof begraven. Maar als zouaaf is hij herkomstig uit Woensel. Toontje is het symbool van de ontluikende zelfbewustheid van Woenselse katholiek. Hij is dus een symptoom van de beginnende emancipatie en maatschappelijk consolidatie van deze bevolkingsgroep. Onder die invalshoek staan we hier bij Toontje enige tijd stil. Verveling dreigt niet. Toontje is een boeiend figuur geweest.

In 1860 roeren enige geestelijken in Nederland onder de jongelingschap de werftrouw om de Paus in zijn barre nood bij te staan. Ik noem Pater Kruijff (ook wel: de Kruif) van de Jezüitenkerk “De (Noord)star” te Amsterdam, maar ook de pastoor Hellemons te Oudenbosch. Er zijn er meer. De zaak van de Paus is heilig. Wie Hem bijstaat is voorzeker, mocht hij sneuvelen, gegarandeerd van een zitplaats in de Hemel. Het *Patrimonium Petri* (Erfdeel van Petrus) is een schikking Gods. Wie daaraan raakt, begaat heiligschennis, evengoed als wie zich vergrijpt aan ’s Pausen persoon. Zo wordt ook te Woensel, nog in de

²⁰⁹ Zie: L.J. Rogier, *De Romeinse kwestie*, opgenomen in: *Terugblik en uitzicht*, II Vols., Verspreide opstellen van L.J. Rogier, Hilversum/Antwerpen: Uitgeverij Paul Brand NV 1964, Vol. I, pp. 405-428; voorts: Gerard Brom, *Herleving van de wetenschap in Katholiek Nederland*, s-Gravenhage: Uitgeverij PAX 1930 pp. 132 vv.; R. Aubert, *Le pontificat de Pie IX*, (*Histoire de l'Eglise XXI*), Parijs Reccueil Dalloz 1952 pp. 81 vv..

schuurkerk, gepreekt. En Toontje Van Agt verstaat de opwekking en zijn plicht. Duizenden door den lande met hem: grote geestdrift ontstaat om dienst te nemen in een Pauselijk Bataljon dat te Brussel zal worden geëncadreerd nadat men de Nederlandse medische keuring heeft doorstaan. De Nederlandse jongens blijken gezond, recht van lijf en leden te zijn en geweldig gemotiveerd: zij zullen laten zien, nu in internationaal verband, wat het katholieke volksdeel vermag. Zulks te gereeder, naarmate een Woenselse jongen beter beseft aan wat voor pesterijen hij, maar vooral zijn ouders, hun ouders, ooms en tantes, broeders en zusters, neven en nichten stelselmatig om den geloofswille hebben blootgestaan. Want de kerkelijke hiërarchie is nog maar zeven jaar geleden hersteld, de volksrazernij die van protestantse zijde is georganiseerd daartegen staat Toontje en zijn kornuiten nog levendig voor de geest. Het bataljon wordt al heel gauw een regiment, het regiment zelfs, uiteindelijk, in 1867 een Nederlandse divisie, al is het dan een kleine van drieduizend popelende jongemannen. Heel katholiek Nederland staat achter hen. Giften voor bewapening van de nieuwste soort stromen binnen, zelfs voor veldgeschut. Willem III, die tuk is op krijgsmansroem, al is hij een belabberd krijgsoverste die zelfs geen parade goed kan afnemen, spreekt er schande van: de katholieken hebben daar een leger uit de grond gestampt, waar zijn Veldleger niets bij is. De modernste snufjes hebben die roomse piotten, wat zou er gebeuren als die zouaven zijn staande Veldleger zouden aanvallen, zo fulmineert hij tegen Generaal-Majoor Weitzel, zijn Minister van Oorlog. Die moet er het zwijgen toe doen, zoals zo vaak in de aanwezigheid van de tierende monarch, want ook hij kent het antwoord: in het geheel niets, Majesteit. Maar ook hij weet ter dege wanneer het hem past niet de waarheid te vertellen aan Koning Gorilla: zo goed als altijd.

Toontje heeft de tijd van zijn leven, eerst in Brussel en dan, per spoortrein, naar Italië, naar Rome. Hij krijgt een pracht lakens uniform en een zijdgeweel, een soort klewang. Echte schoenen met rijgknopen en daarover heen blinkend witte slobkousen. Een ballonbroek van heb ik jou daar met lengtestrepen, een brede gordel met patroontassen en een echt groot geweer dat schieten kan! Eerst een karpoetsmuts met een pluim, later vervangen door dat petje, dat is jammer. Als Treesje hem nu eens op de Woenselse Markt zou zien, wat zou ze kirren! Maar jammer, Toontje moet even heldendaden gaan doen, dan had ze wijzer moeten wezen. Hij krijgt er nog geld voor ook, soldij heet dat, al is het niet veel. Eerst naar Rome, wie had dat gedacht. Daar ziet Toontje waarachtig, hangende uit het raampje van de coupé, de koepel oprijzen van de Sint Pieter in de ochtendnevel! Hij draait zich met een schreeuw om naar de anderen die net mummelend het rozenhoedje afdraaien, om wakker te blijven. De trein remt blazend en knersend af, komt tot stilstand en allen springen eruit: op naar de Paus! We gaan Hem redden! Want de kranten hebben bericht dat de Italianen aanvallen, maar daar zal een Woenselse jongen eens wat aan gaan doen! Nu blijkt echter, dat de Woenselnaren door de Belgen, Fransen en Engelsen in de trein worden gezien als pakezels die de bagage moeten dragen en die verder een soort ongekwalificeerde oppassers zijn voor de officieren: daar barst het van in dit operetteleger, en ze zijn nog groothertog, graaf, baron en markies ook nog! Voor hen staat nondejuu een muziekkorps klaar en zijn bedden in een kazerne geregeld, de rest moet maar zien. Daar voelt Toontje dus helemaal niets voor en hij zet een Woenselse scheur open als een scheepstoeter. In combinatie met zijn rode haardos, zijn rijzige gestalte en zijn rood-aangelopen hoofd werkt dat subliem. Als destijds de Schelfzee in het Oude Testament wijken de reien adellijken en aanzienlijken uiteen. En spoedig zit men aan een soort ontbijt al mag het geen naam hebben: koffie, rijst met vet, en iets smerigs wat “macronie” heet, zijn ze hier mardie gek geworden. Maar ook hier blijkt Toontjes bulderend uitgestoten Woensels een panacee, en al voldoet later de voedselverschaffing niet aan Hilton-maatstaven, er komt toch verbetering in.

Toontje ziet Rome, de honderden kerken, en hij merkt dat de smerige bedelmonikken al Nederlands kennen: ”Koet zouavi” en op de markt klinkt “Wel kijke, niet kopel”. Toontje ziet de Paus, vol ontroering zakt hij op de grond en ontvangt in de overvolle Sint Pieter de zegen van een merkbaar ontroerde Pius die er een hele show van maakt. Toontje zal Pius later nog eens zien, want hij wordt rijk onderscheiden en krijgt diverse zegeningen van Zijne Heiligheid, zegens genoeg, nietwaar? Voorlopig is het excerceren en marcheren wat de klok slaat. Maar dan trekt de divisie de Campagna in, er moet slag geleverd worden. In deze veldtocht verricht Toontje diverse heldendaden. Nu moet ik erbij aantekenen, dat de

Nederlanders in het algemeen redelijk onverschrokken opereerden, dat ze alle opvielen door hun lengte en rechte gestalte en hun rode of blonde haar. En verder dat de tegenstander uiteraard in het strijdgewoel niet eerst is gaan vragen aan een zouaaf die opmerkelijk van zich afbeet hoe naam en toenaam was en of hij zich kon identificeren. De Nederlandse zouaven spraken geen Italiaans, hadden enorme verachting voor de Italianen die zij gemene, valse kereltjes vonden en grote weerzin tegen hun Franstalige officieren. Die konden zij niet goed verstaan, vonden zij arrogant en hooghartig en te veel behept met de typisch Gallische neiging om zich alleen maar af te vragen wat de Nederlandse mindere voor hen kon betekenen dan omgekeerd. Toontje is gerapporteerd als bijzonder heldhaftig door een Maastrichtse zouaven-luitenant, ene Nuyens. Hij sprak Nederlands, althans de Limburgse variant ervan, en Frans. Maar hij kon toch Toontjes Woensels goed verstaan. Hij kon dus precies opgeven wanneer Toontje van zich deed horen door bepaalde ongelofelijkheden, waarbij men zich toch afvraagt of Toontje dan helemaal niet wist aan welk gevaar hij zich blootstelde. Ik heb de indruk dat Toontje geen idee had van de dracht van het veldgeschut van de tegenstander en de uitwerking op het menselijk lichaam van kartetsvuur. Ik zou persoonlijk niet rechtstreeks tegen het vuur van artillerie zijn gaan inlopen maar zijn gaan liggen, maar Toontje handelde in ieder geval anders al kan het zijn dat hij in de roes van het moment dat zonder voordacht deed. Nuyens deelt mede dat de tegenstander doodsbenuwd was van de Rode Duivel uit het Noorden en dat de man was uit Woensel. Maar ik sluit ook niet uit dat Toontje (soms) verwisseld wordt door diverse rapporteurs met Pieter Janszoon Jong uit Lutjebroek die ook zeer heldhaftig was en altijd in de voorste linies placht te opereren. Verder dat Nuyens verhaalt dat Nederlanders steevast “batavi” werden genoemd door Italianen, Fransen, Walen en Vlamingen die daarbij opmerkten dat “ze allemaal op elkaar leken” met de nonchalante oppervlakkigheid die ik in dit opzicht in zonderheid de Latijnse volksstammen imputeer, al geef ik toe dat Amerikanen met “within the Low Countries” de locatie van Kopenhagen als hoofdstad van Amsterdam voldoende welbepaald plegen te achten.

Nuyens bericht dat Toontje, eenmaal op dreef gekomen, het te veel omslag vond zijn naaldgeweer van nieuwe munitie te voorzien en vervolgens aan te leggen of te mikken. Hij greep dan liever het wapen bij de loop en zwaaide het als een knots om zich heen. Dat deed hij zeer doeltreffend. De vijand placht zich aanstonds schaars te maken als hij Toontje zag naderen. Voorts bleef Toontje om zich heen meppen, ook als het signaal “cessez le Feu et retardez!” (staakt het vuren en trekt terug) op de bugel was geblazen, om de verplegers en brancardiers de gelegenheid te geven gewonden naar achteren te brengen. Hij deelde mee al deze merkwaardige klarenstoten niet te kunnen onderscheiden van elkaar en dat ze maar uit zijn buurt moesten blijven. Toontje kreeg de erenaam “De Roode Duivel van Zaane Haalighaad”. Ik kan daarin geen Woenselse tongval herkennen, maar ik ken dat dialect niet en verder tooide Toontje zich destijds niet zelf met deze bijnaam, maar anderen, waaronder vele Vlamingen. Of het nu Toontje is geweest die bij de slag bij Monte Libretti de poort van de vesting openramde met de blote vuist of juist zijn even heroïeke collega-milicien uit Lutjebroek wil ik te dezen, als zijnde in deze context irrelevant, geheel terzijde laten. Dat lijkt mij, om wederom Nicolaas Beets te citeren, een zaak die beslist moet worden door de Vierde Klasse des Koninklijken Instituuts der Wetenschappen in de zalige veronderstelling dat klasse en instituut al lang ter ziele zijn. Vast staat dat beiden opvallend dapper waren, vele onderscheidingen haalden, en nadien – meestal ten onrechte – worden aangehaald als toonbeelden van een mentaliteit waar de huidige jeugd een puntje aan kan zuigen. Pieter-Jan stierf tijdens deze Pauselijke Veldtocht en Toontje niet. Die voer thuis, na demobilisatie ter gelegenheid van de val van Rome, en ervoer menige diepe teleurstelling.

Onderweg, per trein, is het alles nog een ware zegetocht. Aan menig station staan katholieke deputaties met neigende vaandels. Toontje krijgt klaterend applaus, want hij draagt én het Mentana-kruis, én het ereteken “Bene Merenti” (voor de goede verdienste), dus waarschijnlijk heeft Toontje toch ook wel hospitaaldienst gedaan. Maar in Nederland krijgt hij al gauw te horen, dat hij zijn Nederlanderschap is kwijtgeraakt. Hij is immers, zonder Koninklijke machtiging, in “vreemde krijgsdienst”gegaan. De Rijkswet op het Nederlanderschap ziet dat eigenlijk als gekwalificeerd landverraad en in ieder geval staat daar van rechtswege deze sanctie op. Verder is het eigenlijk ook, ingevolge de dan nog vigerende

Napoleontische strafwet – het nieuwe Nederlandse Wetboek van Strafrecht zal pas in 1886 in werking treden – een ernstig misdrijf. Daarop staat “verval van burgerlijke regten”. Ook als Toontje en zijn kornuiten uit opportuniteitsoverwegingen niet vervolgd worden zijn die “regten” vervallen. Mooi is dat. Bèn je een held, krijg je dat. Natuurlijk die protestanten weer en zo zien de Woenselnaren het gelukkig óók. Maar ook zijn prachtige uniform en zijn onderscheidingen mag hij niet in het openbaar dragen en dat komt de veldwachter persoonlijk even melden. Hij maakt terstond dat hij wegkomt, anders wordt hij door de burens afgerost, dit is zuiver pesterij. Dat is het ook. Er komt een daverend feest van welkom, met een processie, wat zullen we nou hebben en Toontje loopt met zijn kameraden vlak achter het baldakijn. Dat is allemaal erg fijn, maar ondertussen zijn ze statenloos. Ze vallen, bijvoorbeeld, niet onder de Armenwet 1853 en ook niet onder de verordeningen van gemeentewege voor de sociale onderstand. Nu zijn ze wel niet van plan hun hand op te gaan houden, ga weg, maar ze zijn dus eigenlijk wel ineens tweederangs burgers. Ze kunnen geen ambtelijke betrekking krijgen, dus geen kantonwerkers worden, geen ambtenaar en ook niet een aanstelling aanvaarden die daarmee gelijk gesteld wordt. En dat is, ronduit gezegd, een rotstreek. Had de pastoor of die pater De Kruif of hoe die heet dat niet kunnen vertellen bij de werving. Ja, dat had hij en dat had hij moeten weten ook. En dat heeft hij nagelaten en dát is nog eens een rotstreek. Het ligt beslist niet aan Koning Willem III. Die vindt die zouaven mannen naar zijn hart, had hij er zo maar in dat rotlegertje van hem. Dat kan nog geen deuk in een pak boter slaan, de mobilisatie van 1870 ter gelegenheid van het uitbreken van de Frans-Duitse oorlog toont het aan. Zo’n chaos heb je nog maar zelden gezien.

Ondertussen zitten deze zouaven er mooi mee. Ze mogen in de kerken meelopen in optochten en bij de consecratie hun zijdgeweel presenteren en aanslaan, maar buiten de kerk hebben ze er weinig aan, aan die flauwekul. Velen hunner eindigen dan ook later in behoeftige omstandigheden, meldt de Katholieke Encyclopedie onder het lemma “Zouaven” laconiek, zonder erbij te vermelden hoe dat komt. Zo zijn de katholieken óók wel weer, ook onder elkaar. Wat je gedaan hébt, dat telt niet. Wat je gáát doen, daar gaat het om. Dat weet een aartsopportunist als Baron Van Wijnbergen ook wel, de schavuit. Deze katholieke voorman woont in Eindhoven en komt tot grote hoogten in de Rooms Katholieke Staatspartij, maar Toontje en zijn kornuiten laat hij barsten ook al prijst hij ze gaarne de hemel in. Het zou een les voor toekomstige helden moeten zijn. Ook binnen de alleen zaligmakende Kerk.

Toontje zit niet bij de pakken neer. Als iedereen hem dan van hogerhand laat verrekken – en daar komt hij vanzelf achter – dan begint hij gewoon voor zichzelf als cafébaas, hoek Gagelstraat/Parallelweg (later: Mathildelaan) aan de Strijpse kant van het laagspoor, bij de overweg waar het Belze lijntje zich vertakt richting Gestel naar de Willemstraat²¹⁰. Toontje

²¹⁰ Ik verwijs de lezer naar de beeldbank Eindhoven-in-beeld.nl op internet, EiB, en verzoek hem onder aanklikken van de term “zoek” op de startpagina in het dan verschijnend raster met rubrieken bovenin in te typen: “pauselijke zouaven”. Men vindt de keurbende dan keurig gerangschikt op diverse foto’s met bijpassend uitvoerig commentaar. Op foto 36067 ziet men er vijf, vermoedelijk afkomstig uit Statum, destijds zelfstandige randgemeente van Eindhoven. Men onderscheidt hier de verschillende uniformen van de zouaven, waaronder de zeldzame karpetsmuts met pluim en verguld Pauselijk Wapen. Het betreft infanteristen; een hunner, gezeten, draag het Menantana-kruis. Toontje uit Woensel prijkt op foto 3606, eveneens met die muts, maar ook met de Franse chassépot-achterlader met bajonet. Hij heeft hier naast het Mentana-kruis ook de onderscheiding van bijzondere verdienste op de linkerborst, “Bene Merenti”. Doorgaans wijst dat erop dat men civiele hospitaaldienst deed ter gelegenheid van de cholera-epidemie die rond Rome woedde, ondermeer tengevolge van de waterverontreiniging door de Pontijnse Moerassen; Nuyens schreef veel en gedetailleerd op, maar hij vermeldt niet dat zijn afdeling daarbij betrokken was. Op foto 3605 kan men de been- en kuitbedekking van deze infanteristen goed bekijken; de slobkousen waren van leer, afgezet aan de binnenkant met elastisch tricot, dat het gaan door struikgewas zeer vergemakkelijkte. De voet bleef droog en van stof en steentjes vrij, mits de beknoping goed werd vastgesjord. De Engelsen namen bij de Boerenoorlog later deze voetdracht deswege over. Foto 28438 heeft betrekking op het graf van de dochter en het kleinkind van Woenselse Toontje. Het Trudo-kerkbestuur berichtte mij, dat Toontjes graf nog niet geruimd is en dat het daar in de buurt ligt. Men leest hier in de commentaren allerlei merkenwaardes over de huidige familiebetrekkingen van Toontje. Zeer merkwaardig is foto 36063,

lijst zijn Pauselijke certificaten in, hangt ze achter de tapkast en begint te tappen. Hij onderhoudt zijn klanten met menig sterk verhaal uit d'n goeie ouwe tijd waarin Toontje en de Paus de hoofdrol spelen. Ook Toontjes heldendaden blijven, terecht, niet onbelicht. Verschillende Roomse journalisten komen ze optekenen aan de bar, en omdat het daarbij verrekke gezellig is en notulant en verteller beiden in staat van alcoholische contemplatie geraken dijen de heroïsche feiten steeds verder uit, dat spreekt. Ze komen in de pers, en de een schrijft ze vervolgens van de ander over en zo komen beschouwingen los, waarbij alle zouaven ongelofelijke helden zijn geweest, die achteloos met de linkerhand de Italianen tot moes ramden terwijl ze met de andere een borreltje knutsen met de Pausin, want die was ook bij de slag bij Mentana. Ze wou de Paus niet alleen laten gaan, want als die de hort op ging, je zag hem in dagen niet terug. Daar kunnen de klanten van meepraten en anders hun vrouwen wel, gééf me er nog inne, Toon! Over die Pausin, daar komt Toontje niet over uitgepraat, die had thuis vort te broek aan in het Vaticaan, zwijgt er van stil. Toontje zelf heeft zo thuis een kernalli ene. Het Waterloo van een eerlijk krijgsman. Pastoor De Roy van de Strijpse Trudokerk vindt inmiddels dat de geloofsgemeenschap wel wat aan Toontje verschuldigd is, en hij mag suisse worden. Suisse, Zwitser. Het is een veel begeerde functie in de meer deftige kerken, want deze functionaris krijg de taak de orde te handhaven in de kerk. Hij draagt dan een gegalonneerde frak, wit bepluimde steek met lis en kokarde, zijdgeweel, broek met goudgalon, lakschoenen en een hellebaard. Je zou het voor minder doen. De eigennaam van deze merkwaardige functie is uiteraard ontleend aan de "Zwitserse Garde" die ten Vaticane dienst pleegt te doen. Die speelde bij de strijd tussen 1860-1870 nauwelijks een rol, maar een kniesoor die daarop let. De Woenselse Petrus-kerk heeft in deze periode óók zo'n functionaris. Het verdient niet veel, maar de fooien bij huwelijken en rouwdiensten zijn aanmerkelijk. Onze Toon komt dus niet om van de nooddruftigheid. Hij sterft aan een hartaanval, in vol ornaat, tijdens de stampvolle hoogmis, en dat is een mooi versterf voor een geharde milicien als hij. Zijn graf treft men aan op het Trudo-kerkhof.

Juridisch is het optreden van de zouaven bijzonder interessant. Vanuit volkenrechtelijk oogpunt bekeken, dan. Het is eigenlijk het eerste gedenationaliseerde internationale leger ter rechtshandhaving in dienst van een supranationale organisatie in de geschiedenis. Substitueer de "Kerk" door "Verenigde Naties" en "Toontje" door "Overste Karremans" en Mentana door Srebrenica en u krijgt een idee wat ik hier bedoel. Alleen waren toen de Nederlandse militairen niet in "vreemde krijgsmacht" maar lid van een internationaal vredesdetachement dat Nederland mede had opgericht. Voor het overige gaat de analogie aardig op: beroerde bewapening, slechte mandaatstelling en foutieve geweldsinstructie, verkeerde commandostructuur en onvoldoende artillerie. Ik popel om het uit te leggen en de analogie verder uit te werken, maar besef tevens dat deze kerkgeschiedenis niet mag ontaarden in een uiteenzetting over de immuniteitspositie van de militair bij internationale vredesoperaties en de toepasselijkheid van het humanitaire recht. Al heeft dat destijds bij Woenselse Toontje wél gespeeld, toen hij bleef hakken nadat de trompetter het staken van de vijandelikheden had bevolen.

aangezien deze oud-zouaven alle vereerd zijn met de onderscheiding "Pro Ecclesia et Pontifice" (Voor verdiensten jegens de Kerk en voor de Paus), hetgeen een civiele onderscheiding is. Dat moeten ze dan gekregen hebben voor hun burgerlijke verdiensten. Toontjes café is in volle glorie te zien op foto 28436; maar het commentaar bij datzelfde café onder foto 1274 is het meest informatief omdat hier de familie van Toontje zelf aan het woord is over hun eerbiedwaardige en koene stamvader. Ik verwijs naar mijn commentaar dd 11-10-2012 en dat van 31-10-2012, waar ik het kriegsverslag releveer van de heer Nuyens, die ik in de hoofdtekst aanhaal. Het bracht de conservatrice van het Zouaven-museum te Oudenbosch kennelijk tot deerlijke razernij, aangezien hier Pieter Jan uit Lutjebroek met deze Woenselse Toontje verwisseld werd. Dat kwam er van als een onkundig iemand, ook al was hij Prof. Mr.Dr., zich aanmatigde om zonder behoorlijke expertise en bronnenstudie, iets ten beste te geven over de zouaven. Aldus las ik in de notulen van de bestuursvergadering van het Zouavenmuseum te Oudenbosch van dat jaar 2012, die mij werden toegezonden. Zo is het, en ik beveel het bezoek aan het Zouavenmuseum dan ook hartelijk aan; de collectie is uitgebreid en welonderhouden. De conservatrice weet alles goed te expliciteren, maar ik zou haar niet tegenspreken.

XIV. Kapelaan Lambertus Poell en de socialen

Een kortgestuikt, dikbuikig manneke rent, hoogrood in het aangezicht, de flapperende toog tegen de benen door de wat straffe wind, door de Kruisstraat stadwaarts. Het houdt zijn glimmende ronde hoed met de nuffige kapelaanskwestjes, die hem hinderlijk tegen het voorhoofd tikken, stevig vast. Zijn lorgnette, met de draad over het linkeroor gedrapeerd, trilt in de cadans van zijn tred. Het wiebelend brilletje doet zijn zichtveld in de maat van zijn gang steeds weer perspectivisch verschuiven. Lambertus Poell is in 1898 aangesteld als tweede kapelaan in de grote Sint Petrus-parochie in Woensel. Die geloofsgemeenschap is aanmerkelijk uitgedijd, de laatste twintig jaar. Vierduizend geregistreerde paschanten²¹¹, een grote standplaats, derhalve. Een woongemeenschap in groeistuipen. Men zou van een *baby-boom* kunnen spreken, ware het niet, dat deze term gereserveerd zal gaan worden voor de bevolkingsexplosie die zich in Nederland de eerste tien jaar ná de Tweede Wereldoorlog voordoet. En een explosie, ach, daarvan is ook weer geen sprake. Hoogstens van een doffe rommeling die door de eeuwenoude samenleving onder het patronaat van de schutsheilige, Sint Petrus van de Heilige Stoel van Antiochië vaart. Ogenscheinlijk is deze zich vergrotende gemeenschap nog steeds onvoorwaardelijk geconcentreerd rond deze Patriarch en Apostel, Zijn leergezag en vaderlijkheid als vanzelfsprekendheid aanvaardend. Maar wie ogen heeft om te zien, oren om te horen en van deze faciliteiten ook gebruik wenst te maken ziet en hoort, dat deze eerste indruk misleidend is. Poell is een van hen.

Poell komt uit Den Bosch. Daar heeft zijn vader een druk beklante drukkerij. Zijn Lambertus is een braaf manneke. Hij leert vlijtig. Hij is misdienaar, met grote aanleg voor de wat volkse devotie voor “Ons Lief Vrouwke” van Den Bosch, dat hem weemoedig glimlachend aankijkt vanonder haar blauwe baldakijn in de Mariakapel aan de voet van de toren der kathedrale basiliek, haar popperig gezichtje met helle blauwe ogen glanzend beschenen door de ontelbare flakkerende kaarsjes die het kerkvolk dag aan dag komt offeren en aansteken, borst, voorhoofd en schouders rechts en links betippend in een volautomatisch ritueel manueel, onderwijl een gebedje, een wens, een verzuchting prevelend. Dan een vluchtige knicks, de rozenkrans rinkelt mede, drie passen achterwaarts, en één klepperen de klompen naar fabriek, werkplaats of huishouden. Poell registreert het zonder zich ervan bewust te zijn zoals alle Brabanders hier, als een natuurlijke, instinctmatige, schier doelloze, gedragswijs, zoals de paaibeweging van de Keizerpinguïn op het Antarctisch permafrost voor en aleer het dier de poolzee instort. Lambertje vindt het móói. Lambertje vindt het schóón. Lambertje vindt het goed. Passend. Rechtvaardig. Zo prevelt hij de hoge woorden in de Prefatie²¹² na in de Hoogmis, geknield, met deuken in de knokige knietjes, op de harde zwart-marmeren treden van zijn parochiekerk: *Vere, Dignum et Iustum est, Te Salutare, Domine, Pater, Deus Omnipotens...* (“Voorzeker, Passend en Rechtvaardig is het U te Groeten, Heer en Vader, Almachtige God...”). En ondertussen tasten zijn handjes reeds naar de altaarschel, rechts van hem, om deze terstond aan te kunnen vatten zonder enig prematuur belgeluid, teneinde de aandacht te vragen voor het hoogheilig moment der sacrale elevatie. Dat is: het moment dat de Priester de Geconsacreerde Hostie in één dramatische ruk omhoogheft in de spits

211

Een katholiek die zijn Paasplichten vervult: de plechtigheden bijwonen op Witte Donderdag en Goede Vrijdag, als wanneer de instelling van de eucharistie door Christus in het Laatste Avondmaal wordt herdacht, de Kruisdood ter verlossing van de zondige mensheid; de biecht spreken, gevolgd door Absolutie en het volvoeren van de penitentie en het vervolgens deelhebben aan de Paasmis met communie. De pastoor noteert het aantal in die paasmissen uitgereikte hosties en kan daaraan afmeten hoeveel “Paschanten” zijn parochie telt. Het verslag zendt hij in bij de Bisschop.

²¹² Inleidende, meestal gezongen, gebedstekst van het Eucharistisch gebed aan de tafel, waarna de “Canon” volgt: de tekst van de gebeden der consecratie.

samengeknepen duim en wijsvinger van beide handen, begeleid door een krachtige rinkelende die door het kerkgebouw na-helmt onder de tongewelven, teweeggebracht door Lambertje, die daarop terstond gekromd inéénduikt, de liturgische woorden van de Canon naprevelend. Zeker, rechtvaardig is dit en rechtvaardig moet het zijn, dat etst dit moment in zijn ziel en naar die ultieme welhaast liturgisch bezegelde rechtvaardigheid zal Lambertje blijven zoeken, zijn hele bewogen leven lang.

Inmiddels komt de bovenmeester praten, thuis, vader zet de rateling van de zetmachine ervoor stil. Lambertje is vlijtig, oplettend, een studiehoofd. Hij gaat goed naar de kerk en kent zijn gebeden als ministrant a dextra²¹³ uit het hoofd. Lambertje moet “op studie”. Met deze twee woordjes duidt men op de verheven activiteit van de priesterstudent die op het Seminarie zit. Men lijkt dan nog gewoon, wanneer men “op studie” is. Maar men is het niet, in dit goede Brabant, waar het Godsdienstige pneumatisch alle dagelijkse handelingen schijnt te begeleiden. Maar men kan het uitzonderlijke nog niet zien. Men draagt, als student op de Ruwenberg, het klein-seminarie, nog gewoon zijn “pakske” als men thuisvaart op verlof. Maar eens komt de dag dat men “gekleed” thuiskomt: in toog, de witte boord op de hoge halskraag onder tegen de kaken gedrukt, nog geen sjerp of bonnet, maar reeds wel glimmend zwart gewreven molières onder de stootrand van de soutane, die rukkerig meeschuift als men over het trottoir loopt, de voet slechts nauw verhullend, zodat men in de voortgang iets stoom-tramachtigs krijgt. Op die tram staat dan de jongedochter beleefd op, als het vol is, en met een zacht “Eerwaarde!” biedt zij haar zitplaats aan. Dat wordt instemmend aangezien door de ouderen die er geen aanstoot aannemen als de student, de Heerzoon, zich zet, ook al is het mudvol. En al moet een oude vrouw, de klepmand met eieren moeizaam beschermend tegen de druk van de op- en afstappende passagiers, zich moeizaam vastklampen aan de steun die eigenlijk aangeeft dat hier de “standplaats voor den conducteur” is. Men is nu “Heerzoon”. Inderdaad. De voordeur zwaait nu thuis uitnodigend open. Niemand die erover piekert om je naar de achterdeur te verwijzen, zoals vroeger, als je zwetend en bemodderd thuiskwam, omdat je rennend om had moeten lopen, op de vlucht voor de slechte jongens die je wilden afperen²¹⁴ omdat je een “wijwaterzeikerd” was. En zelfs je broer die daaraan heeft meegedaan staat nu beleefd op, spreekt je eerbiedig aan als “Heerbroeder”. Onderwijl schikt moeder, nerveus, het zondagse servies voor de thee dat zij heeft uitgestald in de voorkamer, met koekjes, nu Heerzoon Zich heeft verwaardigd onder haar dak te komen. Want al heeft Lambertje nog niet de staat bereikt waarin zelfs de Engelen voor hem zullen knielen, hij is er na aan toe. Dat is hij, Op 8 juni 1895 ligt hij uitgestrekt op de koorvloer in de Bossche kathedraal, de armen wijd uiteen, het voorhoofd plettend gedrukt op het witte marmer dat warm door het zonlicht wordt beschenen, in een wonderbare kleurmenging binnenvallend door de gebrandschilderde ramen. Daar zit voor hem op het suppedaneum²¹⁵ de Bisschop gezeteld, zijn sacramentele rechter en scheidsheer, de witte mijter recht op het boersachtige hoofd. Hij legt Lambertus de beide handen op. En datzelfde doen de andere priesters die de Bisschop assisteren. De Bisschop ontdekt zich het hoofd. Dan heft de Bisschop de brede galmen de prefatie aan, met weer dat *Vere Dignum et Iustum est*. En hij bidt dat Lambert hem waarlijk tot hulpe zal zijn. En Lambert bidt het hem na. De kerkvorst, wederom hooggemijterd, legt andermaal Lambert de handen op, biddend tot de Heilige Geest. En Lambert antwoordt met de beide handen tussen die van de Bisschop en belooft hem trouw tot driemaal toe. *Adsum, adsum, adsum*. Dan, na de eindeloze dienst, geeft Lambert zijn ouders de priesterlijke zegen, de hand nog vochtig van het chrisma der wijding. Moeizaam knielt zijn moeder ter aarde. Oma snikt, het gezicht verborgen onder de grote poffer.

Lambert wordt kapelaan in Tilburg in mei 1896. Daar ervaart hij hoe zwaar de arbeiders het hebben in de massale textielindustrie. Hij ziet ze gaan, bortelend in de vroege ochtend. Zwaar sloffend terugkomen in de avond. Hij wordt overgeplaatst naar Eindhoven, naar Woensel. Hij ziet daar hoe de groot-industrie zich geheel meester maakt van hun dagelijks

²¹³ Misdienaar of Acolyth ter rechterzijde van de priester die het misoffer opdraagt. Deze dienaar heeft wat meer gebeden te verrichten en meer rituele handelingen te verrichten.

²¹⁴ In elkaar slaan.

²¹⁵ Het grote verhoog vóór het altaar.

levensritme. Hoe een nieuwe disciplineren hen opgelegd wordt via de drijfassen van de grote stoommachines. Als die, eenmaal op gang gekomen zijn moeten zij een maximaal nut opleveren via de steeds sneller wentelende draaischijven die via drijfriemen de daaronder gelegen machinerieën hun hels stampende werk laten doen. De arbeider moet steeds wijken en bukken voor de heen en weer schuivende sissende drijfassen en stootarmen, de ratelende raderen en nadreunende plethamers. Is dit *verum, digne et iustum*? Lambert staat ze bij, als ze, bekneeld door het pneumatisch geweld, op een kruiwagen gewond naar huis worden gebracht en nog tot 's avonds zes uur krijgen doorbetaald, ook al heeft de beklemming om halfnegen in de ochtend plaats gehad. De directeur van “het fabriek” staat dan ook als milddadig bekend. Een goede werkgever. Maar helemaal *dignum et iustum* kan Lambert dit toch niet vinden. Paus Leo XIII geeft uitdrukking aan zijn sluimerende gevoel te dezen via zijn Encyciek *Rerum Novarum*²¹⁶, waarin de Opperherder gewag maakt van “Nieuwigheden” die dit ondermaanse overwoekeren en die de arbeidsverhoudingen in toenemende mate bepalen. Lambert ziet het hier in Woensel, maar vooral in Eindhoven, waar de kartonnage- emballage- lucifer-, textiel- en lampenindustrie op een nog nooit geziene massale en massieve schaal gepraktiseerd worden. Dat gebeurt tot werkelijk profijt van weinigen, maar met veel psychische en geestelijke schade voor velen, al stijgt hun loonsom onomstotelijk en neemt hun stoffelijke welvaart hoofdelijk toe. De Paus voert het pleit voor een herijking van de verhoudingen tussen arbeidsaanbod en arbeidsvraag, tussen werknemer en werkgever. Want hier zijn niet, zoals Marx predikt, slechts de economische marktrelaties beslissend, maar spelen hogere zedelijke, ethische en moraal-theologische beginselen een rol. En die kunnen slechts geijkt worden aan het *vere, dignum et iustum* dat Lambert in zijn ziel geëst weet vanaf het moment dat hij antwoordde op het voetgebed, geknield in de ochtendstond op de onderste trede van het Sint Joseph-Altair in Den Bosch. Er is een christelijke sociale leer. De fundamenteen daarvoor zijn neergelegd in die Encyciek. Lambert moet dat uitdragen. Ook al vindt de pastoor dat niks en beschouwt hij dat als nieuwerwetse fratsen. In 1879 gaat Lambert sociale cursussen geven aan de Woenselse arbeiders. Ze hebben plichten, zeker, maar ook rechten. Op menswaardige behandeling, verzekering tegen ongevallen op de werkvloer, op arbeidstijden bij wet, op ouderdomsvoorzieningen en pensioen. Daarvoor moeten ze onderling solidair zijn. Want in hun ééntje afzonderlijk vermogen ze niets. De werkgevers spelen ze tegen elkaar uit. En de geestelijken, Lambert erkent het schoorvoetend, helpt hen daarbij. Voorlopig kan de Volksbond de werknemers een organisatorisch kader bieden om deze christelijke sociale leer te doen praktiseren, mits die Bond zich iets strijdbaarder opstelt. Deze Rooms-Katholieke Volksbond is in 1896 opgericht door kapelaan. Doorenmalen. Deze bond heeft tot doel maatschappelijk uitvoering even aan de

²¹⁶ Letterlijk: “Over nieuwe dingen”. Het is een zendbrief over de gewenste sociale verhoudingen op de arbeidsmarkt, geschreven door Paus Leo XIII in 1891. De Paus kiest hier positie tussen “socialisten” enerzijds en “liberalen” anderzijds. Hij leunt daarbij zwaar op de “natuurlijke ordeningen” in de menselijke samenleving zoals dat er altijd werkgevers en werknemers zullen zijn. De Kerk heeft ten doel de menselijke samenleving tot haar Heil te doen keren en moet trachten de spanning die deze tweedeling met zich brengt in goede, harmonieuze, banen te leiden. De marktverhoudingen mogen hier niet alles bepalend zijn. De werknemer heeft recht op rechtvaardig loon, gelet op zijn behoeften, dat zijner kinderen, bloed- en aanverwanten. De vraag naar arbeid mag hier niet allesbepalend zijn. Winstbejag is geoorloofd, maar mag niet de ultieme doelstelling zijn van de werkgever. Die moet zijn: instandhouding van zijn onderneming en de werkgelegenheid. Winst en concurrentie is daarvoor echter noodzakelijk, maar als middel, niet als doel. Bij de bepaling van die eerlijke som der arbeid moet uitgegaan worden van het recht op eigendom en solidariteit met zwakkeren. Verder is er een recht op sociale zekerheid. Dat veronderstelt soms overheidsingrijpen. Dat moet wel uiterste redmiddel zijn, maar soms is het niet anders. Klassenstrijd is géén geëigend middel om deze doelen te bereiken, maar staking kan dat soms zijn. De arbeider moet zich, omdat hij doorgaans zwakker is dan zijn werkgever, organiseren in vakbonden. Die moeten genoemde uitgangspunten in acht nemen, maar als ze dat doen, mogen ze niet tegengewerkt worden, zeker niet door de geestelijkheid. De zendbrief is opzettelijk vaag: de gelovigen moeten de uitgangspunten ervan concreet uitwerken voor hun actuele arbeidssituatie. De geestelijken moeten hen daarbij helpen. Dat betekent dat zij de gelovigen moeten brengen tot sociale bewustwording. De Rooms-Katholieke Staatspartij ontwierp haar sociaal actieprogramma op basis van deze Zendbrief. Verhoudingsgewijs gaf zij daarbij meer aandacht aan de kleine nijverheid, het middenstandsbedrijf en de grotere industrie dan aan de arbeider in de massale groot-industrie. Dat was ook een van Poells verwijten. Die niet tegen de Paus gericht waren.

doelstellingen van deze sociale encycliciek *Rerum Novarum*. De encycliciek moet een universele grondwet zijn voor de gewenste maatschappelijke verhoudingen tussen kapitaal en arbeid en de standen in hun diverse gradaties. De verbetering van de situatie van de arbeidende klasse mag nummer door staking voorbereid worden. Dat moet axiomatisch uitgangspunt zijn. Daarmee wordt die bond een instrument tot bestendiging vsn de maatschappelijke verhoudingen. En dat is ook de bedoeling van het college geestelijke adveurs van de bond. Dat is niet het standpunt van Poell. Werkonderbreking en staking zijn voor hem ultieme remedia. Maar ze kunnen geoorloofd zijn. Je moet ze evenwel niet principieel uitsluiten.²¹⁷ De sociaal-democraten grijpen er echter te vaak en te ontijdig naar. Daarmee verliest het middel zijn afschrikkende en preventieve werking. Maar staking is niet per definitie wederrechtelijk, zij is niet per definitie wanprestatie of contractbreuk. Wie dat beweert, heeft nog nooit goed de ogen op “het fabriek” laten rondgaan. Lambert schrikt er zelf van, als hij zich dit hoort uitspreken in het Bondsgebouw in Eindhoven. Zijn stem schiet ervan uit en slaat over. Het geharnaste commentaar in de Meijerische Courant de andere dag liegt er niet om, maar de hoofdredacteur ervan heet dan ook niet voor niets het “Eindhovens Pauske”. Het is A.J.M.Vervoort, die de katholieke sociale leer precies via de rubrieken van de Pauselijke Encyclieken uitspelt en voorschrijft. En alles wat naar klassestrijd riekt wordt door Vervoort in de ban gedaan. Wel krijgt Poell steun uit socialistische hoek. Een geharnast voorvechter voor de werkende klasse is Hendrik Rooijmans. Hij is arbeider op één van de sigarenkistenfabrieken de het in Woensel goed doen. Hij richt de socialistische vereniging “De Eendracht” op. En hij treedt Poell terzijde. Dat doet ook de eigenheimer Eduard Redelé, een welgestelde zeepfabrikant. Hij kan mooi schrijven, deze Redelé, en hij heeft de pest aan de kerk en zijn geestelijkheid. Samen met Rooijmans maakt hij de arbeiders strijdbaar en zelfbewust. En ook hij verwijst naar Poell. Die daardoor een naam krijgt als zou hij een crypto-socialist zijn²¹⁸

Hij heet voortaan “De rooie kapelaan Poell”. En hij is er de man niet naar om daarin een erenaam te zien. Maar het moet maar, ook al is het net Sint Petrus-en-Paulus-dag en wordt hij niet geïnviteerd aan de pastoorstafel in de grote suite beneden om een glaasje druivennat met een sigaarke te kommen prùuve ter gelegenheid van dit feest. Lambert legt zijn lezingen neer in een boekje, getiteld “Leergang over het maatschappelijk vraagstuk”. De leden van de Sint Vincentius-vereniging rapporteren het op hun conferenties als ze het zien liggen op de tafel of in de vensterbank bij hun huisbezoeken. Pas op: dat is een “rooie” daor. Ze verschieten als ze horen, dat het m’nheer kap’laan zelf is, die dat schotschrift schreef. Het moet nou toch niet gekker worde! Kap’laan Poell is waarachtig voorstander van vak- en standsorganisaties. Hij sluit daarbij aan bij de standpunten van de Limburgse aalmoezenier van de mijnwerkers, Henri Poels. En die vindt ook, dat er grenzen zijn aan wat de arbeider zich kan laten welgevallen. En dat de Christelijke ethiek die welbepaald doet definiëren. Poels zal er de barricaden op willen. Maar omdat de eerste Minister van Arbeid Aalberse het er hartgrondig mee eens blijkt, in 1919, hoeft dat niet en worden deze grenzen in de eerste brede Nederlandse Arbeidswetten zeer juist afgepaald. Lambert mag daarbij zich in de Tweede Kamer geciteerd weten, al is hij dan al lang pastoor in Gemert. De Woensele pastoor heeft er alles aan gedaan om hem inmiddels terug te doen plaatsen naar Tilburg. Dat geschiedt: Poell wordt wederom kapelaan in de Sint Anna-parochie aldaar, maar blijft zich roeren. Hij vindt dat men veel te makkelijk omspringt met de leuze dat God de standen heeft gewild. Misschien is dat zo. Al is het opmerkelijk dat men Gods wil zo makkelijk schijnt te kunnen oplezen. De consequentie van de leus schijnt te zijn dat de arbeider die tegen zijn stand opkomt en haar wil verlaten de moeilijkheden die dat te weeg brengt zelf heeft veroorzaakt. Dat is barre onzin. En het wordt altijd gezegd door hen die uit de betere stand voortkomen of zich gaarne tot haar rekenen. Dat is het thema van een openbare rede die Lambert houdt: *Verdiende ellende?* Die de tongen losmaakt, vooral als blijkt dat de kapelaan hier geen retorische vraag gesteld wil zien. Een arbeider mag en moet streven naar arbeidsverbetering, loonsverhoging en ontwikkelingsmogelijkheden. Het is zijn opdracht. Ook hij is van Gods gelijkenis. Is het onontkoombaar, dan heeft hij daartoe stakingsrecht. Beter is het eerst Kamers van Arbeid op te richten, en collectieve contracten te sluiten,

²¹⁷ Alwien Boogaart, *De boeiende historie van Eindhoven, de Eindhovenaren en hun strijd om het bestaan*. Aw:

²¹⁸ Van Oorschot, *De boeiende historie van Eindhoven, de Eindhovenaren en de groei van hun stad*, a.w., pp. 18-20, over de moeizame klasseverhoudingen in Eindhoven en omgeving.

afgedwongen door arbeidsorganisaties. De ongehuwd werkende vrouw is verder geen deerniswekkend wezen dat meelij verdient, evenmin als de fabriekarbeidster in het algemeen, de dienstbode, de ziekenverpleegster of onderwijzeres. Het is allemaal tegen het zere been van de spraakmakende meerderheid.

De Bisschop, Van de Ven, kan toch veel waardering voor Priester Poell opbrengen. Hij benoemt deze ijveraar tot adviseur van de te vormen diocesane katholieke textielarbeidersbond. Daarmee krijgt Poell een brevet van bisschoppelijke goedkeuring. Je kunt niet langer met hem sollen. Hij publiceert nu een “Sociale Cursus” voor de katholieke arbeider. Hij heeft flink kritiek op de katholieke Tilburgse fabrikanten. Die vragen bij de nieuwe Bisschop, Arnoldus Diepen, een verwend en pedant fabrikantenzoontje, een audiëntie aan: kan die man niet geloosd worden? Neen, dus. Poell vindt zelfs dat de geestelijkheid de technische arbeidsvraagstukken moet overlaten aan de eigen representanten van die beroepsgroep. De arbeiders. Hoe haalt een kapelaan het in zijn hoofd zich een oordeel aan te matigen over de veiligheidsvoorzieningen in een mechanische linnenweverij? Of de hoogte van de assen bij de centrale aandrijving in een kartonnagemachinerie? Heeft hij dat geleerd op het Seminarie? Of waar? En toch doen geestelijke adviseurs dat, uit hoofde van hun priesterlijke zending. Dit soort technische kwesties zijn voor de arbeiders, en daarbij speelt de geloofsbelijdenis geen enkele rol. In dit opzicht hebben neutrale, socialistische en protestantse arbeiders dezelfde interesses. Ze moeten samenwerken in een Internationale Textielarbeidersbond. Dan zijn ze machtiger. Aldus Poell in een onder pseudoniem uitgegeven, geruchtmakende, brochure *De eigenlijke verhouding der Geestelijke Adviseurs tot Sociale Vereenigingen*. De tekst is van een gehalte, dat de lezer denkt: deze schrijver staat met de poten in de modder. Hij heeft er echt verstand van, van “het fabriek”. Hij stoot maar niet wat studeerkamerwijsheid uit. Voor de geestelijkheid is het een gevaarlijk thema. Want zij bemoeit zich ambtshalve, naar het schijnt, met alles wat het menselijk bestaan raakt: de seksuele beleving, het kindertal, de artistieke van schilderijen, beelden en gebouwen, de sport (ja, de sport vooral!), het middelbaar onderwijs, de waterstaat, de uitvoerpolitiek en het mijnwezen. Er zijn geen grenzen aan haar bemoeizucht en vitterij. Haar sacramentele bevoegdheid is universeel, en deze universaliteit schijnt zich ook mede te delen aan haar buitenkerkelijke, niet-liturgisch expertise. Poell noemt dat ronduit belachelijk, en mensen als Van Duinkerken, Pompe (de strafjurist en criminoloog) alsmede de litterator Gerard Knuvelde durven het hem nu na te zeggen: een geestelijke ging hen voor. Dat is toch de opulente Diepen, die zich inmiddels in zijn diocesis in een met purper fluweel gestoffeerde gesloten Minerva laat chaufferen door een met blauw livrei beklede knecht, te gek. Die Poell moet dimmen! Poell maakt zich inmiddels bijzonder verdienstelijk voor de Belgische vluchtelingen, het *vere, digum et iustum* blijft hem drijven. Hij wordt waarachtig kortstondig een nationale figuur, met wie uiteindelijk Deftige Nol, een bijnaam die deze prelaat al op het seminarie verwierf, eigenlijk niet goed raad (meer) weet, vooral als Lambert ook nog eens een Koninklijke Ridderorde krijgt. Die mag je vol op de toeg dragen terwijl je doet alsof je niet weet dat de Deken en de pastoors zich van afgunst in de buik bijten. Diepen berouwt het dat hij Poell liet, waar hij was. Hij had die Poell vroeger moeten afstoppen. In Gemert kan deze Poell weinig kwaad. Daar stort Poell zich op het Esperanto, de nieuwe kunstmatige wereldtaal, en in die streving verliest hij zich, ook al liet het *vere dignum et iustum* zich makkelijk vertalen in deze *internacia lingua esperantista*. Als in Tilburg een Kapelaan Poellpein naar hem vernoemd wordt is Lambert uitgewoed. Maar de wortels van zijn sociale bewustwording liggen in Woensel. Aan de Kloosterdreef.

XV. Consolidatie door ritualisatie

Het leven van de Woenselnaar wordt na het herstel der kerkelijke hiërarchie in 1853 steeds markanter getekend en afgebakend door rituelen die de levensgang begeleiden. De kerk biedt hen de uiterlijke vormen aan, waarin zij de essentiële momenten daarvan kunnen beleven, zonder dat zij daarbij zelf iets hoeven te bedenken. Die vormencultus geeft ook aan dat ze in een cyclisch gebeuren verwickeld zijn, waarin iedere mens meedraait en waaraan hij zich ook niet onttrekken kan. En dat geeft aan de onontkoombare hardheid van zo'n moment toch iets betrekkelijks en steeds weer herkenbaars. Dat komt, omdat zovelen voor je kennelijk hetzelfde moesten meemaken, want anders zou deze vorm niet reeds vóórgegeven zijn. In de periode van 1870 tot ongeveer 1930 zijn deze vormen niet slechts uitingen van een bijzondere geloofsbeleving. Ze zijn onderdeel van het openbare leven geworden. De buurtgenoten delen erin mee, maar de gehele gemeente eveneens. Ze zijn geen particulariteiten van de privékring; ze daartoe te beperken zou een miskenning zijn van hun markerende en stichtende betekenis.

De Kerk leert hoe belangrijk het “zalig afsterven” is. Als iemand op “het uiterste” ligt komt de hele buurt in het geweer. De naaste familie regelt eigenlijk weinig. De burens zorgen dat een priester aan het sterfbed komt. Want de stervende moet van het laatste oliesel voorzien worden en zijn biecht moet worden gehoord ter verkrijging van de absolutie. Daarvoor zorgt de buurt in haar eigen belang. Want gebeurt dat niet naar behoren, dan kan de ziel niet weg uit en bij het lichaam. De ziel, de innerlijke inprenting van het Godsbewustzijn, het ingestorte oer-weten van goed en kwaad, is welhaast een substantie, ijl, doorzichtig, zwevend maar toch zeer reëel. Ze moet terug naar de oerbron waaraan ze ontsproot bij de geboorte. Gebeurt dat niet, dan gaat ze spoken. Eerst in de buurt van de sterfplaats, maar later bij de geburen. Die hebben daar een uiterst plastische voorstelling van. Ze zullen geen rustig moment meer hebben. Klepperende luiken, krakende binten, onverklaarbaar gehuil van een onzegbare somberheid zullen de zieleverschijning aankondigen, totdat deze een stoffelijke vorm heeft gevonden om aan te tijgen en zich zintuigelijk te doen gelden, in lichtverschijnselen, doorzichtige mensengedaanten, wangestalten en dierlijke schaduwen. De pastoor of kapelaan moet zich haasten, derhalve, om bemiddelend tussen hemel, hel en aarde op te kunnen treden en dit onheil af te weren. Men voert hem desnoods per kar met paard aan. Maar beter is het als hij waardig te voet komt, met om de hals de paarse stola, de rechterhand op de borst met daarin de zilveren doos waarin de hostie en de heilige olie, die de stervende zullen ontmaken van alle aardse banden. Wie de priester ziet, schaaft zich langs de weg en knielt, na eventueel de pet afgenomen te hebben. Hij slaat een kruis. De stervende is onderwijl een weinig gewassen: op voorhoofd, aan de handen en voeten. Niet helemaal, natuurlijk, dat doen we hier niet en nooit en trouwens, dat heeft nu toch geen zin meer. Bij zijn bed of strozak staat nu een tafeltje, met daarover heen een gesteven linnen doek. De geburen lenen dat alles wel, als het weer eens om een vrijgezel gaat. Een kruis-lieven-heer is eveneens noodzakelijk, desnoods gestoken in een vaasje, volgeplempt met aarde, als het hier zo'n huishouding is waar men zelfs geen tafelkruis bezit. Daarnaast twee kandelaars met gewijde kaarsen erin, een kom met wijwater, daarin een palmtak. Dat is nooit een echte pal, zoals ze staan op de schoolplaten van de Bijbelse Geschiedenis in het klaslokaal op de lagere school. Het is een tak uit de buxusheg op het kerkhof, mestal uit de heg tussen het kinderkerkhof en de begraafplaats voor de volwassenen. Ook hier reikt een vaardige buurvrouwenhand deze noodzakelijke utensiliën aan, want wat nu gaat gebeuren is geen kinderspel. Een schoteltje met watten voor de heilige olie, een drinkglas met water, een schone zakdoek. De pastoor komt binnen, slaat een kruis en wenst, nog in het Nederlands, dit huis en zijn bewoners, vrede. Hij pakt het palmtakje en besprenkelt de aanwezigen met het wijwater. Dan bidt hij in het Latijn, de taal waarin men zich het best met het Opperwezen verstaat, dat de Heer de stervende zal besproeien met hysop²¹⁹ en dat hij gereinigd moge

worden. Dat kennen we van het begin van de Hoogmis op Zondag. Dat de Heer hem zal wassen, de stervende, dat hij blanker worde dan sneeuw.

Nu knielt de pastoor naast de stervende en vraag hem zijn zonden te biechten, als hij kan. De anderen wijken achterwaarts: dit hoeven zij niet te horen, al zouden ze het gaarne doen. Men let goed op elkaar. De pastoor luistert naar het moeizaam gereutel, en als hij besluit dat de belijdenis ten einde is, geeft hij de Absolutie, want daar gaat het om. Daarzonder zal de stervende immers opgaan in de hellekrochten. De priester houdt de hostie voor, en zo mogelijk communiceert de stervende. Dat wil zeggen: hij neemt de Heilige Hostie op de tong en slikt die zonder kauwen door. En probeert daarbij te bidden. De priester rijst op en spreekt uit de wens, nee, de eis dat de duivelen zullen wegvlugten van deze plaats. En dat de engelen des vredes zullen blijven en alle boosaardige tweedracht dit huis zullen doen verlaten. Dat God zich verwaardige de handel en wandel van deze mens te zegenen en bereid is de komst van zijn geringheid te verwachten; dat vraagt hij, zoals zo veel door de Kerk gevraagd wordt, door de Vader, de Zoon en de Heilige Geest. Is de priester een goed acteur, dan heeft zijn Latijn steeds gearticuleerder en bezwerender geklonken. De aanwezigen spreken huiverend hun “Amen!” uit, thans beseffend dat zij aldus God aanroepen dat het zo moge zijn.

Ook zij belijden nu hun schuld. De priester gaat tot de zalving over. Hij duwt de rechterduim in de olie. Hij zalft kruisgewijs de oogleden van de stervende. Hij bidt dat God vergeving moge schenken voor alles wat de stervende met het gezichtsvermogen misdaan heeft. Hij doet hetzelfde met betrekking tot oren, de neus, de mond, de handen en de voeten, biddend dat God ook vergiffenis schenkt voor het zondige dat door deze lichaamsdelen misdreven is. Daarna was de priester de duimen met het water in de kom dat door de stervende, zo mogelijk, wordt opgedronken. De aanwezigen bidden een Weesgegroet. Blijft de stervende nog ademen dan bidt men de rozenkrans door. Dat herhaalt men, desgevallend, drie avonden nadien. De buurman is “vurbidder”. Als het moment van sterven dáár is, geeft men de stervende een gewijde kaars in de rechterhand als dat mogelijk is. Of anders houdt één der geburen die rechts van het lichaam. In de linker houdt de stervende de kruislievenheer. Broer, zuster of gebuur helpen met vasthouden, het zogeheten “uitluchten” een algemeen Kempisch gebruik.

Is de dood ingetreden, dan geschieden de handelingen die noodzakelijk zijn om de ziel, die uitgevlogen is op het schijnsel van de kaars ter rechterzijde, te beletten terug te keren. Die kaars wordt onmiddellijk gedoofd. De vensters worden nu van buiten met luiken gesloten of minstens van binnen bedekt. Eventueel met papier. Het moet donker zijn in het sterfvertrek. De spiegel, die standaard in de “herd”, de gewone woonruimte, hangt of staat moet worden omgedraaid en de klok stilgezet. Die “herd” mag nu niet meer met zand bestrooid worden, totdat het lijk uitgedragen is. Het erf mag niet aangeharkt worden: de indruk moet zijn, dat het huis onbewoond is. Er komt een stro-hussel, een bosje met strotakken, voor het huis te staan. Bij de voordeur. Voor een man rechts. Bij een vrouw links. Was de overledene vrijgezel, mannelijk of vrouwelijk, dan steekt men, ter aanduiding van diens maagdelijkheid, daartussen een palmtakje. Alles onder de mits, dat aan vers stro te komen is. Maar dat zal in Woensel, waar lang tussen de gehuchten velden hebben gelegen met halmen of grassen, geen probleem zijn geweest. Het lijk moet nu afgelegd worden, liefst door de bureu. Het moet een schoon hemd aan. Het komt in een houten kist. Tussen de ineengestrengelde vingers de rozenkrans. De kist staat op twee stoelen. Daarnaast een petroleumlamp, met een wijwatervaatje en weer een palmtakje. Is de kist open, dan slaat iedereen met de tak een kruis over het lijk. Maar soms ziet het lijk er akelig uit, dan mag de kist dicht. Blijft de kist open, dan moeten ogen en mond beslist gesloten zijn. Anders komt de ziel toch nog via die openingen terug. Men legge daarom op de ogen muntstukken en binde de mond dicht met een doek. Men bidt de rozenkrans. Maar op de laatste avond, voor de teraardebestelling, komt het erop aan. Dan moet er in ieder geval gewaakt worden bij het lijk. Want de ziel kan niet weggegaan zijn, je weet maar nooit, misschien heeft de overledene toch wel zondig geleefd en heeft hij niet goed gebiecht. Dan probeert de ziel het toch nog eens. Want hij heeft de kans zich te verenigen met het verlaten lichaam totdat het graf gesloten is. Dat waken is geen prettig karwei, maar het moet. Soms drinkt men zich moed in, vooral als de

gestorvene het bont gemaakt heeft. Een neutje of twee, drie wil dan wel helpen. Soms neemt men wat veel hartwater en dan komt het toch wezenlijk en echtig voor dat men het lijk om twaalf uur 's nachts omhoog ziet komen of nee-knikken. Maar gelukkig zijn de meeste lijen toch van brave mensen.

Inmiddels is de uitvaart aangezegd in de buurt. In de vroege tijden: door een goede buur, die zijn prevelement afdraait, later door een ingehuurde aanspreker, met zwarte geklede lange jas, zwarte tressen en een steek in de lijn met de neus op het hoofd, niet overdwars, dat is voor de sjeik. Hij heeft een staf en stampt op de grond voordat hij zijn verhaal weer afdraait. Hij krijgt vaak een borreltje en wellicht komt het daardoor dat men in Woensel zoveel weet van lijen die de laatste avond voor de uitvaart heel wat uitgespookt hebben, letterlijk.

Op de dag van de begrafenis draagt men als geburen de lijk-kist naar de kerk. De koster staat met een grote, zwarte, damasten lijkkleed op een bepaald punt klaar: het wordt nu over de kist gespreid, men vertraagt de tred. Het is zwaar en het is moeilijk in gelijke treden te gaan. De weg is vaak hobbelig. Is het een vrijgezel, die begraven wordt, dan dragen meisjes een palm voor de kist uit. Achter de kist de trein met genoden. Allen in het zwart of tenminste met een rouwband. De koster is vooruit gedraafd. Hij moet de klok luiden met hard staccato geluid. De ziel moet echt wegblijven.

De pastoor staat in de torenhal te wachten. Daar staat de baar, waarop de kist wordt getild, de burens grijpen de burries aan. De pastoor heeft de wijde zwarte koorkap om. Er zijn minstens twee misdienaars. Een draagt het kruis. De ander de kwast en het koperen wijwatersvat. Er kunnen meerdere misdienaartjes zijn, die dragen dan flambouwen. Maar dat kost toeslag, de pastoor weet hoeveel. De pastoor sprenkelt weer wijwater over de kist onder het kleed, zegt en zingt daarna dat de Heiligen het lichaam tegemoet mogen spoeden. Dan schrijden pastoor en dienaartjes vooruit, de kist volgt in gelijke cadans, althans, dat mag men hopen. Het altaar is in rouw: voor het basement, minstens, hangt een zware zwarte doek, maar verder kunnen we zien of de overledene flink in de slappe was zat. Hoe meer kaarsen, hoe meer zwarte zetstukken, hoe rijker hij was. Staan rond de baar zelfs aan de hoeken veelarmige koperen kandelabers en hangt uit de viering een vierplooiige banier af naar de hoekpilaren, dan barstte de dierbare afgestorvene van de centen, maar dan is minstens een kapelaan als diaken actief. De pastoor gaat even naar de sacristie: hij verwisselt zijn koorkap voor een kazuifel. De mis is lang en indrukwekkend, veel knielen en opstaan. Tijdens de offerande, waarin de priester de hostie en de wijn aanbiedt aan de alomtegenwoordige Heer om ter herdenking aan Zijn Zoon geofferd te worden deelt de koster de gedachtenisprentjes uit met verheven aanroepingen uit de Bijbel en een korte opwekking waarin meestal de overledene sprekend wordt ingevoerd: "Beminde vrouw, moeder mijner kinderen, mijn geliefde kinderen, schaduwen van de dood omringden mij en er was niemand die het begreep. Uit de diepten heb ik tot U, o Heer geroepen, Heer, hoor mijn klagen. Want alleen op U kan ik hopen. Ik was een mens, en had dus mijn gebreken. Maar toch heb ik, zo goed als ik kon, de mij gestelde opdracht vervuld en de jeugd onderwezen. Aan U, Heer, is alleen het oordeel. Familie en vrienden, oordeelt daarom niet voorbarig voor de Heer gekomen is."

Aldus lezen we op een gedachtenisprentje van een onderwijzer die zelfmoord pleegde²²⁰. Een uitzonderlijk lange aanroeping. De schaal gaat gelijktijdig rond en iedereen tikt een paar centen op het fluweel. Op het eind loopt de pastoor na het "Libera me Domine" twee keer rond de kist. De ene keer zegenend met de kwast en de tweede keer zwaaiend met het wierookvat. Het "In paradisum deducant te angeli" wordt aangeheven. Ontroering vlaagt door de kerk. We maken wederom de gang terug, de koster luidt wederom de klok, want die ziel kan nog allerlei ideeën krijgen. Op het kerkhof kruist de pastoor de kist wederom aan met de lange processiestaf waarop het zilveren crucifix, zegt wederom gebeden en bidt het Onze Vader. De doodgraver laat de kist nu zakken, geholpen door derden, want dat is nog lang niet eenvoudig. Men kan dan teruggaan naar de kerk voor het bidden van de kruisweg,

²²⁰ En dus heeft de pastoor veel moeite moeten doen om de gestorvene een kerkelijke begrafenis te geven. Zelfmoord was doodzonde. Dus mocht men niet in gewijde aarde begraven worden. In casu was de betrokkene wel volledig van de laatste sacramenten voorzien, maar had, onduidelijk lijden verwachtend, de milde dood aan zich voltrokken. In geval dat de gestorvene geacht werd geestelijk gestoord te zijn en daarom niet over vrije wilsvormogens had kunnen beschikken, werd hem toch een christelijke uitvaart en begrafenis gegund. Er was geen opzet geweest in canonicrechtelijke zin. Het opschrift op het prentje onthulde aan de familie en kennissen die meestal niets wisten van de terminale ziekte waaraan de overledene geleden had, derhalve wel veel.

maar meestal wordt het dan tijd voor koffie, brood en verdere versnaperingen. Er komen borrels en als het dan toch een gezellige reünie is geworden, is het een goeie begrafenis geweest. Het graf is inmiddels dicht, die ziel heeft het nakijken. En zo hoort het ook.

Bij een begrafenis van een kind dat nog niet tot “de leeftijd des onderscheids” gekomen was volgde een “engelenmis”. Het lichaampje lag dan in een wit kistje, meest onder een dikke laag witte watten, waarover kinderen uit de buurt papieren bloempjes en zilverpapieren sterretjes hadden uitgestrooid. Alleen het gezichtje en de handjes waren zichtbaar. Ook zo’n kistje stond twee dagen in de “herd”, maar werd uitgedragen door leeftijdgenootjes. Dat geschiedde op een wit baartje. Over het kistje een wit dekkleed waarop wederom papieren bloemetjes, een kruis vormend. Voor in de kerk werd het kistje op een houten schraagje geplaatst en bedekt met een blauw kleedje. Daarnaast een vaandel van de “Heilige Kindsheid²²¹”, de jeugdvereniging die de jeugdigen van de Heilige Jesus placht te herdenken en processiegewijs in beeld te brengen. Jongetjes liepen mee als Sint Josephjes en meisjes als “bruidjes” of ook wel “Maria Magdalena’s” of “Sint Martha’s”, een kleurrijk uitje. Ook was het gebruik één keer per jaar de missioneringsaandriften der Kerk uit te beelden in zulk een kindsheidsoptocht. Men mocht dan “neger” zijn “chinees” of “pater” dan wel “engeltje” of “bruidje”. Soms werd er ook een “pausje” op een draagstoeltje meegezeuld, omringd door kardinaaltjes. En zwitersertjes. Met helmpjes en hellebaardjes. En zelfs “zouaafjes” omdat Woensel daar toch rijk van voorzien was en kinderen met deze martiale verschijningen bekend waren. De intentie van het “Kindsheidsgenootschap” was: gebeden te storten voor de ongedoopte kinderen overal ter wereld, maar vooral die in China. En geld bijeen te brengen voor missionarissen die deze kinderen alsnog zouden kunnen dopen. Vooral in China, zo was de gedachte, werden veel kinderen te vondeling gelegd. Missionarissen konden ze in rooms-katholieke weeshuizen opnemen, tot het katholicisme opvoeden zodat zij later kinderrijke katholieke gezinnen zouden kunnen stichten of pater, non of geestelijke worden. Monseigneur Zwijsen was van deze organisatie per parochie bijzonder voorstander. Hij bevorderde deze organisatie via zijn Fraters van Tilburg zeer. Geen wonder dat in Woensel er een sterke afdeling, een Genootschap, van was. Maar duidelijk wordt het niet, waarom nu juist het “Kindsheidsvaandel” prijkte bij de “Engelenmis”. Vermoedelijk ligt er geen diepere moraal-theologie aan ten grondslag en vond men het wel mooi staan. Een gewone, gelezen, mis volgde, zonder al die zware gebeden gewijd aan schuld en boete die bij volwassenen zo passend waren. En zijn. Of zouden zijn.

Baren was een bijzonder gevaarlijke bezigheid. De buurvrouwen hielden met de zwangere vlak vóór de vermoedelijke datum van bevallen een noveen. Negen (novem) dagen baden ze op hun knieën het rozenhoedje bij het beeld van Onze Lieve Vrouw dat in de “herd” nooit mankeerde; in de huiskamer van de burgermanswoning ook niet. Daar stonden dan kaarsen omheen en bloemen. Andere zwangere vrouwen stopten dan ter ere van de Zeven Smarten van Maria in een bakje met zand zeven kaarsen, die aangestoken werden als de weeën begonnen. Als de zevende kaars uitgebrand was, hoorde het kind er te zijn. Het kind moest nu zo snel mogelijk gedoopt worden. Kon dat niet dezelfde dag, dan moest er gewaakt worden, want mocht het kind alsnog sterven dan kon de wakende het terstond dopen. Want in tijd van nood mag en moet iedere gelovige dat doen. Een ongedoopte ziel gaat immers niet naar de hemel. De buurvrouw gaat mee met de vader ten doop. Zij is getuige, de koster is dat meestal ambtshalve ook, hij krijgt een footje. De vader moet het trouwboekje bij zich hebben, want de ouders moeten katholiek getrouwd zijn. In het boekje ligt een briefje waarop staat wie peter en meter zullen zijn; zij mogen verstek laten gaan. Peter en meter zijn

²²¹ Genootschap van de Heilige Kindsheid, opgericht door de Bisschop van Nancy, mgr De Forbin-Janson in 1843. Volle naam: Genootschap van de Heilige Kindsheid tot het doopen en vrijkopen van de ongelovige kinderen in Sina en in andere afgodische landen. De stoomdrukkerij van de Fraters van Tilburg gaf een maandblad uit; het lidmaatschap kostte per gezin een dubbeltje. Het onderwijzend personeel op de katholieke lagere school oefende aandrang uit om lid te worden. De organisatie heeft zich als missionaire organisatie tot 1966 zeer gewoerd. Ze gaf het maandblad “De Kleine Apostel” uit, dat na dat jaar de Klap heette. Maar nu wordt het een oecumenisch orgaan waarin de multiculturele zijde van het christendom belicht wordt: de bereidheid om open te staan voor andere godsdiensten en levensbeschouwingen met wie de dialoog moet worden aangegaan. Wel met behoud van de eigen traditie, zo heet het.

zij, die bereid zijn als plaatsvervangend ouders op te treden. Als vader of moeder dood zijn. Een goede voorzorgsmaatregel in een tijd waarin de sterfte hoog is. Is de pasgeborene een jongetje, dan draagt de buurvrouw het kind rechts. Bij een meisje: links. Vader draagt het kind niet; hij staat er al weken lang voor Piet Snot bij. Hij mag zich nergens mee bemoeien. De dopeling dient bij voorkeur het schip niet te betreden: het kind is ongedoopt en behoort niet tot de gemeenschap der gelovigen. Het verdient daarom voorkeur de doopkapel te betreden via de sacristie als er geen aparte opgang is. In 1912 is die er in de Sint Petrus. De priester, omkleed in witte superplie en paarse stoel, drijft eerst de duivel uit uit het lichaampje, de zogeheten kleine exorcitie. De tekst wordt rad gesproken, maar de vrouwen horen met huivering dat de duivel, als onreine geest, rechtstreeks wordt vermaand het lichaampje te verlaten, altijd weer ontzagwekkend, straks gebeurt het nogmaals in het Latijn. En dan nóg een keer, bij de doopvont. Maar eerst zegent de priester het kind. Legt de hand op. En nu, hét belangrijkste moment, in de beleving van de vrouwen: de priester legt wat zout in het mondje. Het zout der wijsheid. Wat voor gezichtje trekt het kind nu? Het is heel belangrijk dat goed te zien: daaruit leiden we af wat het kind voor toekomst tegemoet gaat. De priester raakt de oren en neus aan van de dopeling en zalft het op de borst en de rug. In de doopkapel, waar de priester de paarse stoel verwisselt voor een witte, een drievoudige geloofsbelijdenis, waarbij doorgaans de koster antwoordt voor de dopeling. Na de derde duivelsbezwering en de ondervraging of het kind de satan waarlijk verzaakt – de getuige antwoordt – de doop. Het kind begint nu te blèren, en ook al is de kracht waarmede het dat doet belangrijk, over de naaste toekomst zegt dat niet noodzakelijkerwijs méér dan dat het een schreeuwlelijk is. Het doopkleed wordt plechtig opgelegd: de dopeling moet het onbesmet dragen tot vóór Gods rechterstoel, een onmogelijke opgave. Aan de vader geeft de priester een brandende kaars en vermaant dat de dopeling het doopsel onberispelijk zal onderhouden. Dan volgt de heenzending.

Thuis is het even feest, met koffie en koek, niet te lang. Moeder moet naar bed en vader naar zijn werk. Maar moeder moet op korte termijn haar kerkgang maken. Ze is ontwijd door de geslachtsdaad. De harmonie moet hersteld worden door een bijzonder ritueel. Ze komt de kerkgang maken om zich weer aan te sluiten bij de geloofsgemeenschap. Ze moet de bevestiging daarvan vragen door de zegening van de priester. Deze wacht haar op in het kerkportaal, met superplie en witte stoel. De misdienaar heeft het wijwatervat bij zich en de kwast. De vrouw wordt nu een weinig naar het altaar geleid en wordt besprenkeld en gezegend, terwijl zij in de rechterhand een brandende kaars houdt. De priester bidt nadien in het Latijn psalm 23. Hij biedt daarna de vrouw het uiteinde van de stoel rechts aan en leidt haar definitief het schip binnen. En hij moedigt haar deze binnentreding aan te doen terwijl zij dank zegt aan de Zoon van de Heilige Maagd Maria die haar de vruchtbaarheid van een kroost verleende. Zij knielt voor het altaar en bidt, God dankzeggend voor de haar geschonken weldaden. De priester bidt ondertussen Gods ontferming af en vraagt Hem genadig neer te zien op Zijn dienaars die ter dankzegging tot Zijn heilige tempel is genaderd. Door Christus, onze Heer. Andermaal besproeit de priester de moeder met wijwater in de vorm van een kruis en zegent haar met de plechtige formule dat de vrede en de zegen van de almachtige God, van de Vader en de Zoon en de Heilige Geest neerdale over haar en immer blijve. Zij antwoordt: Amen.

XVI. De kerk is af

In 1912 waagt het kerkbestuur het er weer op: er wordt aan de Sint Petrus een nieuwe toren gebouwd, iets lager dan die welke door Van Tulder ontworpen werd. Maar niet veel lager. De architect is Louis Kooken, die zich beijvert geen afbreuk te doen aan de evenwichtige, sobere, ietwat Rijnlandse compositie van het kerk-corpus zoals Van Tulder dat ontwierp. Ook voor Kooken is de toren de verbindingsbrug tussen hemel en aarde. Daarom is haar hoogte niet véél minder van die Van Tulder, want ook bij hem is de hemel wel dichtbij maar toch onbegaanbaar ver weg. De toren is iets breder, de spits iets lager, maar nog altijd alles bij elkaar van basement tot uiterste krul van de staart van de kraaiende haan op de torenbol tachtig meter. Kooken voorziet de toren van drie gelede omgangen met gele rollagen. We plaatsen een gedetailleerde foto van deze laatste geledingen hiertegenover. Dan kunnen de lezers zelf zien wat voor kunststukjes meestal hoog boven hen in de nevelen plegen verborgen te blijven. Ter hoogte van de onder de wijzerplaten gelegen getoogde spitsbogige dubbele beluifelde galmgaten, iets naar onderen, in overeenstemming met de Rijnlandse traditie van de reeds genoemde neogothicus Tepe, waaraan ook Van Tulder zich placht te spiegelen, flauw-halfronde hardstenen balkonnetjes met gezuilde balustrades in de tweede geleding. Die ziet men in Kempenland niet veel. De wijzerplaten worden aangebracht onder vier hardstenen hoge timpanen eindigend in arduinen wimpergs met tulpmotief, reikend tot aan de eerste spitsgeleding, die aan de laatste torengleding een kroonachtige omlijsting geven. In de timpanen drie ramen, steeds met dubbele montants met sierlijsten in baksteen met dubbele geleding teruggelegd. Onder de wijzerplaten een uitspringende toog getorst door vier arduinen kraagstenen op iedere hoek. De laatste geleding is octogonaal met op de zijden tussen de wijzerplaten steeds twee driemaal gemouluurde ramen met drie geledingen, onderverdeeld in drie montants²²². Boven de ramen steeds een drieklavernis met teruggelegde lijsten. In de spits drie geledingen, gemarkeerd door vier koekoeken bekroond met leispitsen. Hier werkt Kooken met diverse patronen opgaand metselwerk in de lengte, die aan deze laatste geleding in een minimaal bestek een maximale ornamentatie geven. De hoeken zijn afgewerkt met dubbele blinde, vijftig centimeter terugliggende opgaande markeringsnissen met getoogde spitsbogen steeds onderbroken door drie arduinen rollagen. De torenhal heeft steeds aan iedere zijde twee teruggelegde getoogde spitsbogen met gemouluurde zespasvensters uitlopend in kruisbloemen. De spitsbogenvensters hebben steeds één arduinen verticale ononderbroken montant. Op de hoeken steeds een uitspringende steunbeer met smalle verticale blindnis. Boven de beren een uitkragende arduinen sierafdekking. Dit motief op de hoeken wordt herhaald in de tweede geleding. Deze geleding is licht teruggenomen ten opzichte van de torenhal, gemarkeerd in de bekraging door rijke bakstenen toog. De geledingen zijn steeds gemarkeerd door rijke bakstenen sierlijsten. Het is duidelijk: de toren gewaagt van zeer ingewikkeld kunstig knipgevoegd metselwerk. Op de top der spits een opengewerkte keizerskroon met Franse leliemotieven uitlopend in smeedwerk in trommel en koperen bol, met daarop de Gallische haan, de nek gestrekt tot schreeuwen, staande op een horizontaal smeedijzeren kruis. De toren voegt zich naadloos bij schip en transepten en maakt van het geheel een harmonisch en afgerond geheel²²³. Er is bepaald niet op bezuinigd, op deze toren; de kerkenkas werd bijna uitgeput. De kerk heeft nog jaren gezocht onder de annuïteiten van de hypothecaire lening. Want daarzonder kon dit bouwwerk niet gefinancierd worden. Men staat wederom versteld dat

222

Zie op EiB foto 39116, gemaakt door de hoffotograaf Arthur van Gansewinkel, om deze rijkdom van het opgaand metselwerk te zien. Je kunt het van beneden af bijna niet zien, al deze details. Deze octogonale geleding en afwerking in wisselend metselwerk maakt de toren zeer slank en toch robuust. En toch past deze toren bij het veel soberder metselwerk van schip en transepten waar al deze kunstgrepen juist niet zijn toegepast.

²²³ Men ziet dat het beste op EiB foto 1476.

deze toch betrekkelijk kleine gemeenschap dit allemaal in zulk korte tijd heeft kunnen opbrengen. Want het lichaam van de kerk was al bijzonder duur geweest en telde posten die de bouwbegroting aanmerkelijk overschreden.

Prompt daarop komen er óók drie grote klokken in die toren: de Petrus-, Helena- en de Mariaklok²²⁴. Monseigneur Diepen komt daarvoor speciaal uit Den Bosch voorrijden in zijn limousine. Hij komt ze wijden voor het kerkplein. Hij prevelt de rituele gebeden van de klokkenwijding, laat pastoor en kapelaans de binnenkant met wijwater bewassen. Dat gebeurt op het plein voor de torenhal, zodat iedereen het goed kan zien. De klokken hangen niet vrij, dat is jammer, want tot slot van het ritueel zou eigenlijk de Bisschop de zwaarste klok aan het luiden moeten brengen. Dat kan nu niet. De Bisschop spreekt een langdurig opwekkend woord tot de in groten getale samengedrongen parochianen. Hij spreekt hen toe over de betekenis van deze bronzen stemmen in het kerkelijk leven, in de statige hiëratische woorden van die dagen. Hun kerkvorst draagt zijn brokaten mijter en de zware goudbestikte koorkap als hij hen bezweert één te zijn in gelovige aanhankelijkheid aan het Kerkelijk Gezag dat aangesteld is op het heil der aan hun zorg toevertrouwde zielen te bewaren. Zij moeten hun parochieherder gehoorzamen, de sacramenten toelaten en, zo mogelijk, zoveel mogelijk ter communietafel naderen, en in alles het Christus Koningschap indachtig zijn in het openbare leven van deze tijd. Zo wil het de Paus, roemrijk regerend, zo heeft ons Hoogwaardig en Doorluchtig Episcopaat het via kanselbrieven doorgegeven. En zo geven aanstonds deze klokken die boodschap door in het leven van de Beminde Gelovigen afzonderlijk, zo is de slotbede van de Bisschop. De Petrusklok iets meer dan tweeduizend kilo, dus zeer aanzienlijk. Een fraaie, harmonische drieslag kan nu geluid worden voor de feesten, de zondagse Hoogmis en voor bijzondere kerkelijke jubilea. De klanken tuimelen over het steeds uitdijend Woensel heen, vermanend, verstillend tot inkeer, markerend de gang van het menselijk gewoel in de Kruisstraat, de Pastoriestraat, de Kloosterdreef, diep daar beneden. We kunnen deze fraaie drieslag nog steeds horen; weliswaar haalt de Duitse bezettingsautoriteit het klokkenstel weg tijdens de Tweede Wereldoorlog, maar hij krijgt de gelegenheid niet ze naar Duitsland te voeren om ze om te smelten tot granaatringen en hulzen. Ze staan ergens desolaat onder een dekzeil en worden triomfantelijk teruggehaald per Amerikaanse legertruck in oktober 1944. De kleinste klok is echter spoorloos. Bij de twee grotere klokken staat in de opslagloods onder een dekzeil een derde klok, kennelijk bijpassend bij het gehele stel, maar na inspectie blijkt dat de Sint Fransiscusklok van de Kerk te Vlokhoven te zijn. Die gaat dan ook terug naar Vlokhoven. Voor de toren van de Sint Petruskerk wordt een derde bijpassende klok aangeschaft en zo lijkt het aanstonds of men de parochiële draad wederom klakkeloos kan opvatten. Eigenlijk alsof geen oorlog over West-Europa heeft gewoed. De Kerk is af, de parochie floreert, het verenigingsleven bruist. Alles schijnt als voorheen te herpakken.

Maar toch is dat niet zo. Ondershuids is sedert 1920 een andere geest in de parochiegemeenschap aan het kruipen. Het heeft zeker te maken met de grootschaligheid die de grootindustrie van Eindhoven en Woensel onder de mensen, samenwonend rondom de Sint Petrus-toren, uitoefent. Die grootschaligheid heeft, inmiddels, moeten leiden tot de afsplitsing van het oorspronkelijke parochieareal van succursaalparochies. Als de eerste parochie die afgesplitst wordt van de moederparochie moet genoemd worden de Sint Antonius van Padua-parochie; de Bisschop van Den Bosch besluit daartoe in 1907. Een grote gift van de schatrijke J.P.Grewen, commissionair en makelaar in effecten te Rotterdam, stelt de kerkvorst hiertoe in staat. Grewen heeft een grote devotie opgevat voor deze Heilige Antonius en bestemt zijn nalatenschap mede om in den lande kerken te doen stichten die aan deze Antonius zijn toegewijd. Honderdvijfentwintigduizend gulden legateert deze Grewen onder allerlei fundatievoorwaarden. De mensen van de Fellenoord hebben zich altijd “stadser” gevoeld dan de andere Woenselnaren. Wat dat betekent laat ik graag aan de verbeelding over van de lezer. Maar ze melden het zelf bij de Bisschop Godschalk als deze zich bezint over de toekomst van de Sint Petrusparochie, dus ze moeten daar iets positiefs mee bedoelen. Ze willen daarom een eigen parochie. Die krijgen ze. Ze laten door de

²²⁴ Zie EiB foto's 35040; 28860, 14750, 14751, zomede 28864. Men leest hier ook over de terugkeer van de klokken na de Tweede Wereldoorlog.

architect Albertus Margy een eclectische semi-neogothische kerk bouwen. Een kruisbasiliek, merkwaardig door haar raampartijen. Ze is reeds lang afgebroken omdat haar directe omgeving ter gelegenheid van de aanleg van het Eindhovens hoogspoor in 1950-1956 gaandeweg ontvolkt werd²²⁵. Het is eigenlijk jammer: we beschikken niet over een socio-demografisch onderzoek naar de betekenis die de in 1866 aangelegde spoorlijn heeft gehad op de bevolking, haar gewoonten en rituelen, haar dialecten en gevoelend van verbondenheid. Woensel en Eindhoven zijn door deze spoorlijn nu sterker van elkaar gescheiden dan voorheen; in de dertiger en veertiger jaren is de “Woenselse spoorwegovergang” bij de grote Philips-lichttoren voor de mensen die in Woensel wonen, maar in Eindhoven schoolgaan, werken, stadten of daar ontspanning zoeken een ware crime. Men staat soms meer dan tien minuten te wachten en soms nog langer als de zware goederentreinen aan het rangeren zijn. Het gáán naar “de stad” is een moeizame onderneming, vooral als men de fiets ook nog eens moet meetorsen over de lange loopbrug. Dat moet effect hebben gehad in maatschappelijk méér dan één opzicht.

In dertiger jaren van de twintigste eeuw besluit de Bisschop wederom tot een Woenselse afsplitsing. Dat wordt de bij uitstek volkrijke Sint Paulus-parochie aan de Boschdijk. De richting van Oud Acht uit. Deze parochies is slechts een betrekkelijk kortstondig leven beschoren. Evenals al die andere parochies, die opgericht zijn in het steeds uitdijend Woensel nadien. Ze floreerden hevig en bruisend, gaven uitdrukking aan diep gelovige gemeenschapszin waarbij het Kruis van Christus onloochenbaar centraal fermentatiepunt was. Maar na 1968 ging het niet langer (meer). Bij de ene parochie wat sneller dan bij de ander. De kerkgebouwen werden vervreemd, verhuurd, verkocht of verpacht en onttrokken aan de eredienst, ze verkommerden en werden uiteindelijk afgebroken, bij alle parochianen diepe littekens achterlatend dat iets verloren was gegaan wat men eigenlijk niet kon missen. Als oorzaak noemt men de massale secularisatie, maar dat lijkt mij een afrondend eindoordeel en geen toereikende oorzakelijke beschrijving van de samenwerkende factoren. Het is en blijft een raadselachtig proces. Omdat het de mens eigen is via onzienlijkheden zingeving te blijven toedichten aan zijn stoffelijk, historisch, bestaan. En deze geschiedschrijving kan niet het passend kader bieden voor een toereikende en afrondende gedragswetenschappelijke theorie over die evenaangeduide factoren, gesteld al dat daartoe enige socioloog of sociale psycholoog in staat zou zijn. Misschien iets voor Diederik Stapel.

Er zijn, ik gaf het al aan, tussen de Fellenoorders, de Derpers en de Broekers voor buitenstaanders onbegrijpelijke sociale spanningen in de negentiende eeuw. In de tijd tussen 1860-1870, wanneer het parochieel conflict over de situering van de nieuwe parochiekerk op zijn hoogtepunt is, komen deze kortsluitingen tot ontladingen in caférúzies en zelfs straatgevechten. De Fellenoorders wilden eigenlijk altijd wel samen met de Broekers, met de Derpers willen ze nooit niks te maken hebben want dat zijn deugnieten en gladjakkers. Wat we ons met deze vage diskwalificaties precies moeten voorstellen is niet duidelijk, maar dat hier aanmerkelijke grieven onder schuilen is duidelijk. Wat “stads” nu precies is, is kennelijk niet uitputtend te kwalificeren. Het is ook niet altijd slecht, al zijn “stadse fratsen” niet goed. Die fratsen worden ook aan de fantasie van de hypothetische lezer overgelaten. Hij vult het zelf in met al datgene waar tegen hij toch al aversie heeft. Het kan niet identiek zijn met “verdorven” of “losbandig” dan wel “onbetrouwbaar”. Want de Fellenoorders beroemen zich op deze stadsheid. Ze wonen dicht bij het spoor en de overweg die de wereld van de Woenselnaar sedert 1866 in tweeën splitst. In twee onherroepelijk uit elkaar drijvende continenten op morele tectonische platen. Normaal is een stad ronduit “zondiger” dan een dorp. Tenminste, in de beleving van een dorpeling. De stadse mens neemt het niet zo nauw, hij doet maar. Hij gaat los met de “andere kunne” om. De stadse meiden zijn “min meiden” en ze liggen des avonds “in de goot te vallen”. Ze dragen korte rokken en lonken, wederom, u raadt het al, naar “min kerels”. Als het Antoon Coolen ligt, bezwangeren deze min kerels

²²⁵ In dit bestek moet ik volstaan met te verwijzen naar <http://www.ouwoensel.nl/boschdijk/antonius.htm>. Voorts, meer in het algemeen, voor wat de Sint Paulus-kerk verderop aan de Boschdijk, naar EIB RELIGIEUS-KERK-RK-ST.PAULUS. (BOSCHDIJK/FRANKRIJKSTRAAT). Men vindt op deze beeldbank ook de overige Woenselse parochiekerken in vogelvlucht besproken. Via de Sint Paulus-kerk raakt men via de blauw-aangelichte fotocijfers in de commentaren gemakkelijk op de andere succursaalparochies.

die andere kunne voortdurend en overal, dat is een van de hoofdthema's van zijn streekromans. In de "grootstad" loert de zonde overal. De straatstenen zijn er klam van deze zondigheid. De muren zweten haar uit. Maar ik kan mij niet geheel onttrekken aan de weliswaar wat oppervlakkige indruk dat Eindhoven toch niet geheel bezet kan zijn geweest met dergelijke minne kerels, anders kan ik mij de nu onwedersprekelijke vooruitgang van de grootindustrie in de hier beschreven epoche toch niet geheel verklaren. Ik bedoel: de voortdurende en ontijdige ontucht kan toch niet aanstonds aan de Strijpse kant van de overweg begonnen zijn. En voorts kunnen de Fellenoorders zich toch niet gaaf en onvoorwaardelijk bij de Bisschop op deze opmerkelijke habitus beroepen hebben, zeker niet bij Deftige Nol, die de preutsheid van een benepen jongedochter paarde aan de eigenaardige sexuele preoccupatie van een rector van een middelbare meisjesschool, zeker als die aan de Mater Amabilis was toegewijd. Zijn vastenbrieven zijn er het lineair symptoom van.

Die stadse wereld is stellig groter en opener dan voorheen. Men kan er anoniem zijn. Men kan er kranten lezen in koffiehuizen en taperijen en kennisnemen van andere opinies dan op het dorp gangbaar zijn. Men kan daarover discussiëren zonder dat dat direct sociale schade oplevert. Men kan zich even buiten de eigen stand begeven zonder dat dat aanstoot geeft. De man kan daartoe een bolhoed meenemen in zijn fietstas en een zijden sjaal. Die parafernalia sieren zijn gestalte als hij, bedachtzaam, tijdens de lunchpauze op de Markt loopt, als hij zeker weet dat geen zijner collegae het schaftlokaal verlaat. Men kan dan een randloze bril opzetten met spiegelende glazen zonder dioptrieën of gewoon: met vensterglazen, dan wordt men stellig niet herkend en ziet eruit als een notarisklerk. Het meisje stroopt op de dames-wc bij grootmagazijn "De Zon" in de Rechtestraat de wollen kousen af, doet hoge hakken aan nadat men de vleeskleurige kousen heeft vastgehaakt aan de jarretelles. Moeder heeft wasdag, dus die komt men zeker niet tegen en zo hoor je nog eens wat. Want de kerels kijken en fluiten, al mag dat geheel niet. Men kan zich makkelijker spiegelen aan gebeurtenissen elders, al gebeurt dit voornamelijk binnenslands, voorlopig. Er is al een Eerste Wereldoorlog aan de zuidelijke landsgrenzen voorbij geflakkerd. Men heeft het eigenlijk krijgsgeweld niet aan den lijve ervaren, daar in Woensel. Veraf klonk de donder van het veldgeschut van de oprukkende Duitsers, licht trilde de Kempische aarde onder de granaatinslagen van de ontzagwekkende Dikke Bertha's toen zij inbeukten op de uiterste fortenring van de citadel van Antwerpen. Wijd weg, die havenstad. Met de grote zeeschepen, de grote verlaadhallen, er is wel eens iemand uit Woensel naar toe geweest, naar dat oord van drukte, wemeling, luxe en schittering. En nu wordt het kapotgeschoten, ge kunt er niet over uit. Gelukkig zitten we hier veilig, de pastoor heeft het gezegd. Zo is het: men blijft ongerept, ongedeed. Maar men heeft er toch veel van meegekregen. Want sedert de eerste dagen van augustus 1914 kwamen er vluchtelingen uit de Belgische Kempen heul zoekend tegen de barbaarsheden van de Saksische infanterie die zijn frustratie en onmacht op de boerenbevolking zocht uit te kuren. De Woenselnaren zien ze aanschuiven bij de gaarkeuken van de vluchtelingenbarakken aan de Christinestraat, berooid, ontredderd, verjaagd van huis en haard. Mensen zoals wij, maar dezen schijnen alles kwijt te zijn. Ze hebben wat huisraad bij zich, een paard meegevoerd, iemand draagt zelfs het pendulestel van Bonma-zaliger met zich in een juten zak, bij elke stap klungelachtig dingdongend, want het slaandewerk is niet vastgezet in de ontzetting van het plotsklaps heen gaan, onbekende verten tegemoet. Vreemde geüniformeerde mensen vervoegen zich op dat kampement, in afwachting van verder transport landinwaarts: militairen van verschillende nationaliteiten die soms opzettelijk, meestal per ongeluk, de grens over gekomen zijn. Ze moeten nu ontwapend worden. Ze moeten hun militaire schildjes afgeven en ondervraagd worden. Ze moeten ondertussen hun ziel in lijdzaamheid bezitten, nors voor zich uitstarend als aanslibsel posierend van een massale volksverhuizing in modernere tijden, die haar schaal en weerga niet kent. De Woenselnaren kijken het aan. Het is toch wat in de wereld. Een mens moet wat meemaken. Bij het Centraal Station in Eindhoven staat een handkar met een oude dode vrouw in de laadbak: een grootje, weggehaald uit haar bedoening omdat "den Duts" kwam en die halverwege van schrik gestorven is. Ze zal van den arme maar begraven worden, maar met een nette requiemmis, de pastoor van de Sint Petrus waagt het erop. Ze had immers een rozenkrans in de verkrampte rechterhand, dit wijfke van Kempische boeren-komaf, aan haar pelerine te zien. Er is niemand die wat van kar en lijk weet. Het staat daar maar te staan, dat kan zo niet blijven.

Neen, dat kan zo niet blijven. Er kan zoveel niet zo blijven. Dat hebben we al eerder gemerkt hier in Woensel, al sedert in 1866 die verdimmese spoorweg het dorp is komen afsluiten van Eindhoven. Niet, dat we daardoor precies geïsoleerd werden. Het tegendeel is waar: er zijn immers overwegen en sedert in Eindhoven “het fabriek” steeds meer mensen gebruiken kan, stromen de mensenmenigten bijna onafgebroken heen en weer over die overgangen. De stad groeit, eerst langzaam, gestadig, maar na 1910 ineens enorm, explosief. De hoge fabrieksgebouwen nemen elke ochtend onvoorstelbare mensenmassa’s op. En spuwen ze ’s avonds weer uit. In die tussentijd doen deze mensen allerlei geheimzinnigs in die gebouwen, daar heeft de eenvoudige Woenselse boerenmens geen idee en weet van. En dat wil hij ook niet. Kan dat niet zo blijven? Was het vroeger niet goed zoals het was? Maar dat zullen de jonge mensen hen eens voorrekenen: nee, dat was het niet, om de verdimmenis niet. Het was armoede, onzekerheid, uitzichtloosheid van het kale bestaan van ouder op ouder. Ze moeten hard werken in het fabriek, maar het loon is goed, al zijn er veel bazen en is een mens nooit zonder toezicht. En al staan ze zo weer op straat als de afzet van de produkten niet gegarandeerd wordt of gestagneerd raakt. Maar in die wereldoorlog is dat eigenlijk niet het geval. Soms zelfs het tegendeel. Maar de grote directeuren trekken zich ook van hun personeel niet heel veel aan, ze staan zo op straat zonder uitkering. En krijg je een ongeluk, dan heb je pech gehad, voorzieningen om je nood te lenigen zijn er dan niet. Dat moet veranderen, en die Volksbond van kapelaan Poell moet daar wat aan doen. En doet die Bond dat niet, wel, dan gaan we naar de socialen, die laten de grote heren wel een toontje lager zingen. We pikken het niet langer allemaal. De pastoor vindt het niet goed, maar die heeft makkelijk praten: hij leeft van het altaar en zijn kostje is gekocht. Er is een opstandige vergadering op de Markt in “Phoenix”, het bovenzaaltje daar, en daar zullen we eens spijkers met koppen slaan, ene Van Kol komt uit Den Haag. Hij is ingenieur, hij heeft letters gegeten, hij zit in de Tweede Kamer voor de socialisten. En hij komt vertellen wat de rechten zijn van de werkmens, en dat tien uur per dag beulen lang zat is. En dat we solidair moeten zijn, en via het georganiseerd stakingskader onze wensen moeten afdwingen. Het staat in een krantje, dat bij de fabriekspoort werd uitgedeeld. Dat lezen we ‘savonds onder de petrolielamp en we stampen op tafel met de gebalde vuist bij de opstandige passages als het gaat om de strijd tegen Kerk, Kroeg en Kapitaal. Moeder kijkt bezorgd op en schudt het hoofd en vader staat gramstorig aan zijn pijp te trekken, maar hier lees je nu eens wat ik altijd eigenlijk al dacht en die socialen gaan revolutie maken, wat ik je brom. En ze gaan winnen ook. Het eerste doen ze wel en het tweede niet. In november 1918 vlaagt een vage onrust door het land, omdat Troelstra denkt dat de tijd van de dictatuur van het proletariaat is aangebroken, maar dat gaat mooi niet door. Voorlopig staan de socialisten, ook in de Kempen, geïsoleerder dan ooit. Maar de rooms katholieke minister van Arbeid Piet Aalberse grijpt nu zijn kans. De bourgeoisie – wie dat precies zijn, dat weten we niet, maar het klinkt revolutionair -- is toch wel knap benauwd. De gehele nieuwe Arbeidswetgeving gaat als een mes door de boter door de Tweede en Eerste Kamer, al was zij enkele maanden terug voor de liberalen nog zo goed als onbespreekbaar. De pastoor bidt na de hoogmis in de Sint Petrus innig voor de Koningin, dat God haar spare, maar achterin de kerk zijn er toch wel wat manskerels die zich afvragen aan wiens kant God eigenlijk staat. De pastoor was tegen de arbeidswetten, maar die Aalberse is toch óók katholiek? En hij is lid van de Rooms Katholieke Staatspartij onder leiding van monseigneur Nolens, een Protonotarius Apostolicus, ik bedoel maar. Een “katholiek voorman”, dus. Kapelaan Poell probeert het sussend uit te leggen, hij bedoelt het goed en die man wordt ook maar gestuurd. Hij staat aan onze kant, maar die pastoor dan niet? Hoe zit dat dan? Er komt een Baron Van Wijnbergen in de Katholieke Volksbond galmend in verheven taal uitleg geven. Daar begrijpen we niks van, maar voorlopig wordt een deel van die Arbeidswet toch weer niet uitgevoerd, ook op aandrang van de Katholieke Werkgevers, en dat begrijpen we niet en dat willen we ook niet.

Zo komt een tweespalt langzaam opzetten in wat “het Katholieke Kamp” wordt genoemd. Er is kennelijk een confessionele God en een socialistische, beiden manifesteren zich in hetzelfde misoffer, maar we krijgen er toch onbestemde gevoelens bij. De Overheid is ons van Gode gegeven, zegt mijnheer Pastoor. En zij is over ons gesteld en draagt het zwaard niet tevergeefs. Goed, maar in de oorlog die we net gehad hebben was de Noord-Brabantsche Christelijke Boerenbond er toch na aan toe om de Woenselse boeren ertoe aan

te zetten niet langer hun rogge af te geven aan de gemeentelijke distributie-autoriteiten die de oogst ter plaatse “in bezit” kwamen nemen. Minister van Landbouw Posthuma had een redelijke schadeloosstelling vastgesteld per mud. Maar die prijsstelling was een lachertje. De overheid zelf lette vervolgens alleen maar op de distributie in de grote steden – en daar vraten ze geen roggebrood, maar wilden ze een halfje wit, de slappelingen -- en liet ook nog oogluikend toe dat de overschotten tegen woekerprijzen illegaal werden doorverkocht aan Duitsland. De Boerenbond was tegen die “inbezitnemingen” in verzet gekomen onder leiding van de Norbertijner Pater Van den Elzen. De Bond had een massademonstratie georganiseerd tegen deze dwangmaatregelen die uitgevoerd werden desnoods onder begeleiding van marechaussee. In de zomer van 1917 waren de Kempische boeren massaal samengestroomd op de markt in Eindhoven. Dreigend hadden ze daar, massief, zwijgend, nors en onverzettelijk gestaan op de Markt²²⁶. Een zee van klakken en sombere gezichten daaronder. Hoe kon de gezamenlijke geestelijkheid van het dekenaat dan van de kansel doen preken dat geen verzet geoorloofd was, als ingaande tegen Gods ordening? Als een Norbertijn had gezegd dat die overheid het nu waarachtig te bont maakte! En zo was er meer, dat een mens niet begrijpen kon. En het antwoord: daar bent u ook te stom voor, bevredigde allengs steeds minder.

Ondertussen wierp men zich, ook te Woensel, daarom maar vooral op de uiterlijke, georganiseerde manifestatie van de geloofsbeleving: grote bedevaarten naar Handel, Meervelthoven en Kevelaer en zelfs naar Lourdes. Enorme demonstratieve optochten van de Katholieke Jonge Wacht, de Jonge Werkman, de Katholieke Jonge Vrouwen²²⁷, de kindsheidsprocessies, de kruisaanbiddingen, de ziekentridua²²⁸ en de wemeling der gildedagen, waarbij de Woenselse schut zich bepaald niet onbetuigd liet. We moeten méédoen. We moeten laten zien dat we er zijn, een macht in den lande. En dat zijn we. Een macht. De klokken galmen het uit, hoog in de Sint Petrustoren. Maar macht is een middel. Zonder doel condenseert het tot nodeloos en onbegrijpelijk vertoon. En wat dat doel is, is voorshands niet duidelijk: de Petruskerk is af, zij is alle dagen een baken. Maar waarop richt zich dan de koers? Bij die vraag merkt men, dat men onbewust en gaandeweg een onderscheid is gaan maken tussen de katholieke “zaak” en het katholieke “geloof”. Wie geld zet op de Katholieke Hanzebank ter vergroting van het middenstandskrediet voor het katholieke volksdeel, dient de “Katholieke Zaaik”. Wie verkiezingsleuzen kalkt op de Markt te Woensel ten behoeve van Baron van Wijnbergen en diens Katholieke Staatspartij doet dat eveneens. Wie als brancardier zieken op de trein naar Lourdes zeult, een glasraam schenkt aan de kapel in het Liefdesgesticht of wel meegaat op termijn met de pater Fransiscaan die gaat bedelen, dient het “Katholieke Geloof”. Het is de tijdgenoten glashelder en vanzelfsprekend. Beide doeleinden versterken elkaar, zijn even nastrevenswaardig maar dat het eerste “in het openbaar” moet gebeuren en het tweede, ter versterving als “offertje”, diep in het geheim voor de buurtgenoten, kan alleen de gepokte en gemazelde beroepskatholiek klakkeloos doorgronden. En dat het hier een tweedeling is die tóch een innerlijke dichotomie oplevert en een tweespalt in uiteindelijke bovenzinnelijke doelstelling, voor zover de laatste al een bevredigende definitie kan krijgen. In Nederland, maar ook daarbuiten. Dus ook in Woensel.

²²⁶ Foto 34812 op EiB zomede foto's 38863 en 735; aldaar uitvoerig commentaar met verwijzing naar de betrokken distributie- en anti-hamsterwetgeving van de ministers Treub en Posthuma. Posthuma liet graan en rogge op grote schaal in 1917 via de Rijn naar hongerend Duitsland vervoeren en gold mede daarom als pro-Duits. Als gevolmachtigde voor de landbouw met de rang van regeringscommissaris werd hij daarom door het Verzet maar direct omgebracht in de Tweede Wereldoorlog. Maar hij was het die in Strijp, Woensel en Stratum de hierbedoelde rogge- en graanrequisities organiseerde.

²²⁷ Zie bijvoorbeeld foto 36303 op EiB. Ook hier kan men vergelijkbare demonstraties via de commentaren op andere foto's herleiden.

²²⁸ Meervoud van “triduüm”: katholieke term voor kortstondige retraite of afzondering ter geestelijke heroriëntatie.

XVII. Maria ter Dommele

De Kempenaar geeft in zijn katholieke volksdevotie een aparte, zelfstandige, nadruk aan het vrouwelijke element: de zielsdiep gevoelde verering van de Maagd Maria, de Moeder Gods. Hij weet heel goed dat zij geen Godin is. Alszodanig aanbidt hij Haar niet. Maar hij benadert Haar als eigenstandige middelares tussen de mensheid en de Goddelijke Drievuldigheid die Zij als de Moeder van Jesus weet te vermurwen. De Gouden Poort. De Morgenster. Draagster van onze geheimen. Hoedster op onze tocht op weg naar het einde. Sterre der zee. Beminnelijke moeder. Hij vereert haar. In al deze kwaliteiten. En zo doet de Woenselse mens in de schaduw van de Sint Petrus-toren. Zoals de onpeilbare generaties vóór hem, die op de ladekast in “den herd” of op de schouw altijd een “onsliefvrouwke” had staan, omringd door verfijnde bloemetjes, kunstig van papier geknipt of uit natuurzijde gewrocht, prijkend onder ragfijne glazen of kristallen stolpjes, twee gewijde kaarsen ter weerszijde van het porceleinen beeldje, volgens traditie in oneindige liefde iets naar rechts buigend over het kindeke Jesus dat het in de rechterarm draagt. Het geeft aan het godsbeeld die nuancerende die men bij het steilere protestantisme doorgaans mist, al beginnen de Lutheranen in dit opzicht steeds meer oog te hebben voor de religieuze weelde die Maria aan het Christendom van oudsher verleende. Het baart dan ook geen verwondering dat ook in de Sint Petruskerk een speciale devotiekapel is ingericht voor deze Maagd. De gelovige brandt zijn lichtje, zich en zijn noden bij Haar nadrukkelijk aanbevelend, voordat hij zich weer via de torenhal naar het boze Westen spoedt.

Maria is dus in Woensel present. En Zij heeft een wonderlijke weg gekozen om zich aldus present te stellen. Op de motte van het oude klooster “Mariënhage”, dat we hierboven al ampel bespraken, bevond zich op de hoek aan de oostvleugel een met primitieve hand uitgekerfd eikenhouten Mariabeeld, in exact die houding die hierboven beschreven wordt en die de Kempenaar zo bijzonder op prijs stelt. Maria, troosteres der bedroefden, middelbaarster en moeder-maagd. Drie in één. Zoals de Drie-eenheid. Een schennende hand trok tijdens de tumultueuze perikelen die we in de zestiende eeuw plaatsen, en die hierboven uitgebreid beschreven worden, dat beeld uit die muur, tezamen met de bevestigingspin en wierp het weg. Dat is met groot spierkrachtelijk geweld gedaan, want de pin met muurresten werd met beeld en al weggeworpen. In de omgeving van het klooster: waarom zou de heiligschenners met het houtsnijfel ver zijn gaan lopen, religieuze betekenis kan hij er niet aan hebben gehecht en ook verder niets anders hebben beoogd om zijn baldadigheid en woede te manifesteren. De Dommel placht in die tijden regelmatig langdurig in herfst- en wintertijd buiten haar oevers te lopen. Soms steeg het waterniveau hoog, soms bleef het laag. In dat laatste geval werden de Dommelboorden en beemden drassig en modderig en ontstond er geen stroom. De modder moet het weggeworpen beeld hebben bedekt en tot op zekere hoogte hebben beschermd. Wordt het niveau hoog, dan ontstond stroming. Een regenriviertje als de Dommel is in dat opzicht, anders dan een echte gletsjer-rivier zoals de Rijn, vrijwel onvoorspelbaar. Die stroming, soms hevig, soms lauw, ontdekte het beeld, deed het drijven en verplaatste het, langzaam-aan, steeds verder en verder stroomafwaarts. Jaren gingen er over heen voordat het beeld enige meters verderop raakte. Maar God laat ook opzettelijk zijn molens langzaam draaien. Zijn werkzame geest heeft letterlijk de tijd²²⁹.

Nico Arts, de Eindhovense stadsarcheoloog en lid van de redactiecommissie boekstaft het volgende over het beeld: In 1940 verscheen in Maastricht een boekje, genaamd “Lieve Vrouwkes van Brabant of eenen krans van Maria-Legenden.”. De heer Arts wijst erop dat het boekje is geschreven door de journalist Jehan Kuijpers (1907-1983). Hij werkte van 1953 tot ver na zijn pensioen in 1972, ja, zelfs tot aan zijn dood als journalist bij het Eindhovens Dagblad. Hij heeft in dat boekje een verhaaltje over ons Woensels Mariabeeld opgenomen (pp. 58-61) en noemt haar “Onze Lieve Vrouw van Fellenoord”. Kuijpers verhaalt dat “omtrekt honderd jaar geleden”(dus omstreeks 1840) de knecht van de Woenselse watermolen tussen het samengedreven vuil vóór het molenrad een blok eikenhout vond dat leek op “het lijk van eenen mensch”. Het hout werd uit het water gevist en toen bleek dat het een afgesleten en verweerd beeld was van Maria met Kind. De

In 1850 hokte het beeld, met muurresten-en-al aan tegen het rasterwerk van de Woenselse watermolen, beheerd en gedreven door de toenmalige Woenselse mulder, de heer Notten. Het zal ongetwijfeld met vuil, kroos en waterplanten overwoekerd zijn geweest. Dat het een oorspronkelijk Mariabeeld was, is ongetwijfeld niet aanstonds zichtbaar geweest. Het raster diende om het rasterwerk van het grote rad van ongerief vrij te houden. De mulder viste op een morgen alle ongevoeg dat voor het raster dreef op en vond daaronder een stuk massief hout. Hij wilde het al op de mestvaalt gooien toen zijn vrouw tussenbeide kwam en het stuk aan een nadere inspectie onderwierp. Alleen dat al kan men als een vingerwijzing Gods zien: een vrouw is nodig om het vrouwelijk element in Gods Heilsplan te onderkennen, want de muldersvrouw herkende onmiddellijk de contouren en trekken van een fors Mariabeeld. Dat gooi je niet op de vaalt. Dat haal je in huis. Zo deed het gezin-Notten. Het zette in de mei-maand de geijkte bloemen her- en derwaarts, stak de kaarsen aan die deze gezinsdevotie horen te verlichten en knielde neer om de wees-gegroeten te prevelen tot de Maagd vol van genade. Haar woonplaats zou niet hier zijn. De kleinzoon van de mulder verhuisde naar Fellenoord. Hij had gehoord dat zijn grootvader zijn beterschap van een merkwaaardige aandoening dankte aan een gebed, gestort voor dit beeld --- door zijn vrouw. Hij nam het dus mee. Zelf was hij geen voorstander van deze veneratie. Hij had het niet in het middelpunt van zijn gezinsleven staan. Hij was er wel voorstander van dat het de juiste liturgische bestemming kreeg. Uiteindelijk lag die in de Fellenoordkerk, toegewijd aan Sint Antonius van Padua. Zulks geschiedde. De herder van die parochiekerk was de Bosschenaar Pastoor van Wijck, die het beeld om niet kreeg aangeboden in 1934²³⁰. Een Bosschenaar groeit op met de Onze Lieve Vrouw van Den Bosch; zijn eerste wankel schreden richt hij naar Haar, glimlachend tronend op het charmante altaartje in de kapel in de torenvoet der Kathedraal en zijn laatste schemerende gedachten betreffen Haar. Pastoor van Wijck hoefde men dus niet te vertellen, wat hij met dit beeld moest doen. Niettemin. Hij kende zijn parochianen. Die wilden, dat wist hij, alles heel duidelijk voor ogen hebben. Concreet graag en gespecificeerd. Er was wel enige religieus vervoerde fantasie voor nodig om in dit massieve blok hout, waar de eeuwen niet onbemerkt overheen waren gegaan terwijl de Dommel zich niet onbetuigd had gelaten, de liefelijke trekken van Maria gaaf te ontwaren. De pastoor wilde Mariadevotie bevorderen en geen oorzaak zijn van fantasieprikkelingen die zijn nuchtere parochianen, hoezeer van goeden wille, in het algemeen niet plachten op te brengen. Het is opmerkelijk hoe mijnheer pastoor de Bossche Bisschop ervan wil doordringen, dat hij geen wonderdadige kracht van het beeld zelf zou willen suggereren. In zijn briefwisseling waarin hij, zoals dat hoort, aan de metropoliet toestemming vraagt om deze Mariaverering in zijn kerk toe te willen staan, op deze plaats en op deze wijze, benadrukt de pastoor dat. Hij gewaagt dus niet van bijzondere fysieke wonderen, in de vorm van lichamelijke genezingen, die zich hebben voorgedaan, onverklaarbaar voor de gangbare empirische wetenschap, waarbij een gebed is gestort voor nu juist dit beeld. Hij vindt de gang van het beeld wonderlijk, óók dat het nu juist naar hem is gekomen, en vindt dat een fraaie en passende aanleiding om de parochianen op te wekken de Moeder Gods in hun gebeden te gedenken. Indien dat deze gelovigen tot hernieuwde godvrucht kan inspireren, tot hernieuwde beleving van het wonder der menswording Christi door deze maagd, is dat genoeg. Dat is uiteindelijk het mysterie dat ons moet beheersen en zelfs obsederen. Zoals het beeld oorspronkelijk was, was het te zeer uitgesleten, aangetast door het Dommelwater en de gang stroomopwaarts. Hij liet de Bossche beeldhouwer J.Kuypers derhalve enige kunstgrepen toepassen met uiteindelijk de aanbrengring van een flinke laag polychromatuur.

vrouw van de molenaar waste het beeld met zeep en zand. De molenaar zelf lag ernstig ziek in bed maar genas van het bidden tot het beeld van Maria. Dit is voorzover bekend het enige geneeskrachtige “wonder” dat aan dit beeld kan worden toegeschreven. Het andere wonder is de vondst op zich. Aldus Nico Arts.

²³⁰ Nico Arts dateert dit in 1935. Wat de restauratie betreft stelt Arts: “Vóór die datum werd het beeld ingrijpend gerestaureerd” door het helemaal te bedekken met een gipslaag, die in kleur werd geleverd. Door deze “restauratie” is het origineel dat zich in de kern van dit beeld bevindt, onzichtbaar en onherkenbaar geworden. In 1935 werd het beeld in de in 1909 gebouwde Antoniuskerk te Woensel geplaatst. Deze kerk werd gesloopt in 1973, sinds 1972 bevond het beeld zich in de Pauluskerk (eveneens in Woensel). Ook die kerk werd gesloopt; sinds 2011 bevindt het beeld zich in de Petruskerk te Eindhoven.”

Dat wil zeggen dat het beeld voorzien werd van verschillende verflaggen om de contouren te benadrukken, de gelaatstreken te articuleren, de plooien van de kleding, inzonderheid de golvende mantel, te accentueren in sterke contrasten zoals goudverf, vermiljoen-blauw, donkerrood enzovoort. Natuurlijk zoals men naar een gothische wat volkse smaakstelling veronderstelde. Het geldt hier, naar alle waarschijnlijkheid, een buitenbeeld, dat destijds aan weer en wind werd blootgesteld, en dat de aandacht moest trekken van de voorbijganger enkele meters daaronder. Maar in de Antwerpse havenwijk komt men op de hoeken dergelijke Mariabeelden in de gedaante van Maria Stella Maris, Sterre der Zee, veel tegen, óók met die kleurcontrasten die de aandacht van de zeeman moesten trekken, en dat heeft men denkkelijk beoogd te benaderen. Een Rijnlandse opsmuk, niet in alle opzichten even subtiel getroffen. De afwerker heeft niet willen restaureren, daarvoor waren te weinig uiterlijke kentekenen van gelaat, gelaatsuitdrukking, vermoedelijke kleding en meegevoerde parafernalia overgebleven. Lelyfeld heeft zich denkkelijk gericht naar het kleurengamma dat Cuypers de “muziek van het prismatisch licht” heeft genoemd, met steeds een sterke contrastwerking tussen primaire kleuren zoals de regenboog die vertoont. Dus niet een dertiger-jaren kunststuk beoogd of een art nouveau-afwerking. Dat moet ook niet, het gaat om de klassieke symboolwaarde van de verschillende kleuren, waarbij het Koninklijke moet samentreffen met het intens Moederlijke, terwijl het oog steeds geboeid kan blijven tijdens de keren dat het zich tijdens het gebed herwaarts richt. Dat kan wat bont lijken. De neogothische kleurpreferenties trachtten te imiteren wat de middeleeuwer voelde bij de aanschouwing van zo’n beeld, welke extases het in hem teweegbracht. Dat is hier de gevolgde methodologie bij de herbewerking. Dat laatste geschiedde door de artist J.Lelyvelt. Die moet men als uitgangspunt aanvaarden. Ze geeft een zelfstandige vorm van vroomheid weer die Cuypers aanduidde als synthethesie, waarbij men bij een bepaalde kleur een bepaald religieuze vervoering en emotionele ontremming veronderstelt; Cuypers en zijn collegae hadden daar een hele theorie over ontwikkeld. Die hoeft men natuurlijk niet te kennen of te onderschrijven om toch door dat idee getroffen te zijn. Een aparte kapel werd aan de Antoniuskerk aangebouwd met een prachtig smeedijzer hekwerk dat de kapel van het schip scheidde. Verder had men vensternissen voorzien waardoor het zonlicht steeds door de dag een andere kleurstelling op de beeldpartij zou treffen. Het stond daar als de gekroonde Moedermaagd met de eveneens gekroonde vrucht Harer schoot, uitgedost als de Diana der Efesiërs die ook de Apostel Paulus al bewoog tot de prediking in Efese, waarmede we dit boek begonnen²³¹. In zekere zin paste de pastoor de geheiligde syncresie toe die Lambertus of Willibrordus ertoe bewoog van de Wodan-sale Won-celle te maken; zo blijft de geschiedenis, als de mensheid, cyclisch. Onder supervisie van Nico Arts werd het beeld in 1973 nader onderzocht met een CT Scanner bij Philips Medical Systems in Best. Dit onderzoek was mogelijk dankzij de vriendelijke medewerking van pastoor Johan Goris van de Petruskerk in Woensel die het beeld uitleende en Lars Mulder van LifeTech op het terrein van de Technische Universiteit Eindhoven, die de CT scan regelde. Dankzij het CT-onderzoek weten we dat er zich onder de gipsen bepleistering inderdaad de overblijfselen van een middeleeuws houten beeld bevindt. Dat houten beeld is aan de voorkant herkenbaar bewaard gebleven, maar de achterkant is grotendeels vergaan. Men kan zien dat het beeld langdurig in de modder of op de bodem van de Dommel heeft gelegen met de voorkant naar onderen. De achterkant zou dan in het stromende water zijn weggerot. Op de CT-scan is duidelijk te zien dat de “restauratie” van het beeld in of kort voor 1935 heeft bestaan uit een aantal toevoegingen. De hele holle achterkant van het beeld is met balkjes, planken en spijkers dichtgemaakt in de vorm van het huidige beeld. De rechterarm, de linkerhand en het linkerbeen inclusief voet van het kind Jesus zijn nieuw, ook het boek dat hij vasthoudt is een verzinsel van de restaurateur. Andere toevoegingen zijn de draak en de wereldbol waarop Maria staat. Opmerkelijk is dat tijdens het CT-onderzoek is ontdekt dat zich in de holte midden in het beeld een verzameling papieren snippers of een opgefrommeld papier bevindt. Staat hier een boodschap op?

Het gaat om een groot eikenhouten beeld van naar schatting vijfenzeventig centimeter hoogte. Ondermeer op grond van de nog herkenbare plooiing van het kleed en de gezichtsuitdrukking van Maria kan het beeld waarschijnlijk het beste in de vijftiende eeuw worden gedateerd. De herkomst van het beeld blijft kwestieus. Sommigen reppen van een beeld dat buitenop de kloostermuren van Mariënhage was gemonteerd, anderen houden het ervoor dat het gaat om een beeld dat in de vijftiende eeuw werd omgedragen in Maria-processies. In de Middeleeuwse Sint Katrien was een erkend miraculeus Maria-beeld, of beter: een afbeelding van de Moeder Gods. De legendenverzamelaar J.Sinninghe maakt onder nummer 237 van zijn legendencatalogus melding van "Onze Lieve Vrouw van Eindhoven" in de middeleeuwen wijd en zijd vermaard. Maar hier gaat het om een schilderij dat Maria's opdracht in de tempel voorstelde. Dat hing in een kapel aan de noordzijde van de oude toren van de middeleeuwse Katrien, aan de zijde van de Wal. "Menig mirakel geschiedde hier"-- aldus Sinninghe – "dit getuigden dan ook de vele ex-voto's die om het "tafreelken van Ons Liefvrouwe" hingen. Op sommige dagen werd een plechtige ommegang door de stad gehouden, en dan vooral hadden wonderbare genezingen plaats. De acten, die hierop betrekking hadden, zijn helaas verloren gegaan. In 1566 haalden de beeldenstormers ook het Maria-altaar p,ver, maar 't werd weldra hersteld. Na de vrede van Munster echter, toen de witkwaast over muren en pilaren werd gestreken, is het schilderij "weggezuiverd"." Aldus Sinninghe.²³² Wat daarvan zij: het betrof hier dus een muurschildering. Die kan nooit rondgedragen zijn. En al helemaal niet in de Dommel geworpen zijn, zelfs niet in de beeldenstorm. Dat kan "Maria ter Dommele" dus nooit zijn. Na 1629 werd er in Eindhoven al helemaal geen Maria meer rondgedragen, de roomse eredienst was in het stadje bijna uitgebannen als openbare manifestatie. Er kan dus best een Mariabeeld zijn geweest in de Catharina-parochie of aan het klooster "Mariënhage" en dat kan heel goed in de Dommel zijn terechtgekomen tijdens de verschillende militaire oorlogsgruwelen. Zoals dat beeld later na enkele eeuwen terecht kan zijn gekomen bij de Woenselse watermolen. Die molen stond op de plek waar nu het parkeerterrein ligt langs de Dolech op het terrein van de Technische Universiteit.

De Tweede wereldkrijg voltrok haar verwoesting ook aan de Sint Antonius-kerk op de Fellenoord. Maar het beeld werd gespaard. Het werd tijdens de restauratie van de kerk overgebracht naar de huiskapel van de Liefdezusters aan het Hemelrijken. En van daaruit in plechtige en triomfantelijke processie weer teruggevoerd naar Haar standplaats in de parochiekerk. Waar het weer jarenlang voorwerp werd van verering en gebed. Totdat ook de Fellenoord-kerk werd afgebroken. Uiteindelijk is het teruggekeerd naar het gebedshuis van Petrus, aan wie haar Zoon de ultieme wijdingsmacht toekende en de opdracht om Zijn Kerk te stichten. Voor Haar is daar wederom een kapel ingericht opdat de religieuze praktijk, begonnen in de middeleeuwen, hervat in de Sint Antoniuskerk, bestendig voortgezet kan worden onder het patronaat van de Apostel die zij zelf als eerste onder de discipelen van Haar Zoon heeft gezien.

²³² J.R.W.Sinninghe, *Noord-Brabantsch Sagenboek*, Zutphen: W.J.Thieme & Cie, zonder jaar.

XVIII. De Eerste Wereldoorlog

Woensel krijgt vanaf de eerste maanden in 1914 veel vluchtelingen te verwerken. Dat is niet uniek. Heel Eindhoven krijgt daarmee te maken. De randgemeenten Strijp, Gestel Stratum en Tongelre ook. Interessant is alleen dat Woensel al vroegtijdig een semi-permanent barakkenkamp aan de Christinestraat krijgt. Betonnen, min of meer primitieve loodsen, overduidelijk bedoeld voor tijdelijke opvang. En dan nog alleen voor burgerlijke vluchtelingen die weggevlucht zijn voor de oprukkende horden van vooral Saksische infanteristen. Die zijn razend. Hun commandanten hebben hen verzekerd: de Belgen zullen niet vechten. Staan we voor de Maas bij Luik, dan zullen de forten van de citadel aldaar enkele symbolische schoten lossen. De Belgen moeten immers laten zien aan de wereld dat zij niet vrijwillig zich onderwerpen aan de Duitse bezettende invasie. Sedert 1839 is immers de eeuwigdurende neutraliteit van het Koninkrijk der Belgen gegarandeerd door de geallieerden en Frankrijk die samen de kaart van Europa opnieuw indeelden op het dansende Congres van Wenen in 1815. Onder die geallieerden was het Koninkrijk Pruisen. En het Duitse Keizerrijk heeft in 1870 de rechten en plichten voortvloeiende uit de verdragspositie van Pruisen gaaf en onvoorwaardelijk overgenomen. Dat Rijk moet dus die neutraliteitsgarantie eerbiedigen. Dat doen we niet. We schenden haar. Maar de Belgen zullen zich daarbij neerleggen. Dat is zo afgesproken.

De infanteristen weten dus niet beter of ze kunnen ongehinderd door Belgisch-Limburg en Kempenland oprukken. Maar ze worden beschoten! Door vreemde kerels, met een soort hoge hoeden op met een pluim erop en gekke kapotjassen. Het zijn de Belgische “burgerwachten” of “gardeciviëks”. Die bestaan in België al sedert 1831, als een soort aanvullende volksmilitie. Omdat de geregelde troepen in het Maas- en Scheldeleger niet bij machte waren om de binnenvallende Noord-Nederlandse troepen adequaat te weerstaan. Ze horen niet tot het Belgische geregelde Veldleger. Ze hebben ook wettelijk, formeel-juridisch, geen defensieve taak. Duidelijk geen militairen. Burgers. Maar zij treden wel degelijk op als informele landstormers of geregelde reservisten. En dat mogen ze niet volgens het Landoorlogreglement 1907. Dat is, tenminste, de officiële Duitse zienswijze. Dat gewapend verzet is dus een vuile streek. Wraak! Brandstichting, collectieve gijzeling, verwarde vuurgevechten, vernielingen en massale plunderingen richten de Duitse infanteristen aan. De boerenbevolking is weerloos. Hun burgerlijke autoriteiten bevelen aan dat zij vluchten zullen. Naar het neutrale Nederland. En dat doen ze, in steeds grotere getallen. Hoeveel, dat is nooit helemaal duidelijk geworden. Maar ze komen al vroegtijdig aan in Woensel. En Eindhoven. Daar neemt een kapelaan van de Sint Catharinakerk het voortouw: als de Bergrede van Christus iets gebiedt, dan is het de liefderijke opname van de vreemdeling in noodtoestand. Nog vóóordat het gemeentebestuur tussenbeide kan komen, organiseert de kapelaan de logistieke opvang van de vluchtelingen. Ondermeer via het Liefdesgesticht in de Jan van Lieshoutstraat, maar ook via de pastoors uit de randgemeenten. En uiteraard ook via de geestelijkheid van Woensel.

Er is hier een complicatie: het kabinet-Cort van der Linden tracht deze instroom van burgerlijke vluchtelingen te weren. Op basis van de officiële neutraliteitspolitiek die Nederland angstvallig volgt in zijn buitenlandse opstelling. Weliswaar weten de juristen niet wat deze “neutraliteit” nu precies inhoudt, en wat de rechten en verplichtingen zijn, die uit een neutraliteitsverklaring van Rijksweg voortvloeien, maar de Minister-President Cort van der Linden houdt het ervoor dat men alles moet vermijden wat in kan houden, bij implicatie, dat men op enig punt “positie kiest” tegen één der oorlogvoerende partijen. Welnu: neemt men nu ruimhartig de Belgische vluchtelingen op in de grensgemeenten, dan houdt dat in dat men erkent dat deze redenen hebben om hun land te ontvluchten. Want die humanitaire verplichting bestaat alleen, als men blootstaat aan onrechtmatigheden van een buitenlandse mogendheid. Niet, als men dergelijke daden heeft te wachten van de eigen overheid. Daar is in casu geen sprake van. Dat beweert ook geen mens. Maar dán kiest Nederland door deze mensen toe te laten, voor het standpunt dat Duitsland onrechtmatig handelt door België binnen te vallen. Maar dan loopt die Eindhovense kapelaan de eigen Rijksoverheid bij het

ontwikkelen van de juiste houding jegens de oorlogvoerende partijen lelijk voor de voeten. Men bedenke: het humanitaire oorlogsrecht is op dit moment nauwelijks ontwikkeld en een internationaal vluchtelingenrecht bestaat niet. Nu wel, het is zelfs zeer nauwkeurig in kaart gebracht, met dien verstande dat nauwelijks enige staat zich eraan houdt, dat is het verschil, in zoverre is het volkenrecht inderdaad veel verder geëvolueerd. Maar die Eindhovense kapelaan had niet meer dan de Bergrede tot zijn beschikking. En die kon de liberale Cort van der Linde in zijn officiële capaciteit niet echt overtuigen. Privé misschien wel, en in de kerk stellig, maar daar had dat niet zulke staatkundige complicaties tot gevolg. Cort laat dus de burgemeesters van de grensgemeenten instrueren dat zij zich uiterst afhoudend hebben op te stellen te dezen. Voor de Eindhovense Burgemeester Van Mens houdt dat in, dat hij de kapelaan en zijn betoogde collegae gaat tegenwerken. Wat nu voor het nageslacht geboekstaafd mag worden is, dat deze geestelijken voet bij stuk houden, zonder enige verdere jurisprudentie dan die Bergrede. Ze bewerkstelligen dat de moeder-oversten van de diverse liefdesgestichten de deuren van hun inrichtingen openen en zelfs toelaten dat tenten worden geworven en opgericht in de belendende beemden en tuinen. Hier wordt, althans in den aanvang, het bijbelse woord bewaarheid dat “er niet werd gevraagd naar rang of stand”. En, voeg ik er aan toe, niet naar de geloofsrichting of derzelve orthodoxie. Wat dat eerste betreft zaten de kapelaans stellig goed, wat hun stiel betreft: het gold hier in eerste instantie Kempische vluchtelingen. Dus die zullen wel katholiek zijn geweest. Maar ik denk, dat indien er een niet-rechtgelovige bij geweest zou zijn, deze toch de heul en toelating zou hebben verkregen die zijn nooddrift zo zeer verlangde. Maar zo’n redenering noemt men tegenwoordig *contrafactisch*: speculatief en niet gedekt door feiten.

De Woenselnaren, maar ook de Eindhovense bevolking aarzelen niet. Zij sluiten zich aan bij het initiatief van hun jonge geestelijkheid. Zij helpen zonder calculeren mee aan de eerste noodzakelijke opvang. Particulieren maken een kamer vrij of tenminste een bedstee. Internaten stellen hun slaapzalen ter beschikking. Vrijwilligers melden zich voor verplegingstaken bij de plaatselijke Rode Kruis-afdelingen. Kleding, fournituren, lakens, dekens en bedderij worden ingezameld. Als Cort later in de Tweede Kamer plechtige verklaringen aflegt over het kabinet dat zonder aarzelen tot de taak van de massale opvang besloot, is het, omdat hij moet aansluiten bij de algemene publieke opinie die op dit punt merkwaardigewijs eenstemmig is over wat er te dezen moet geschieden. Ruimhartige opvang voor hen die zulks behoeven. Ongeacht de kosten en de logistieke problemen van dien. Voor burgerlijke vluchtelingen, militairen en deserteurs uit de strijdende legers. Op dit punt staat “de natie” pal. In Troelstra’s woorden: “thans overheerst de nationale gedachte de nationale geschillen”. In dit opzicht geen ruis tussen de socialistische voorman en de leider der Roomsche Katholieke Staatspartij Mgr. Dr. Wiel Nolens, de nuchtere Venlonaar, die als enige paarsbetabberde clericus straks de titel “Excellentie” protocollair met recht mag voeren omdat hij Minister van Staat geworden is. De Bisschoppen mogen dat niet, zeker niet waar Wilhelmina bij is. Is ze er niet, dan eisen de Bisschoppen die titel toch op. Met zeker *dédain* merkt Nolens het jegens Aalberse aan, met Prinsjesdag, waar het wemelt van de doorluchtigheden, hoogheden en excellenties. Voor hen is “Doorluchtige Hoogwaardigheid” mooi genoeg, aldus het Hof. En Deftige Nol noteert het tandenknarsend. Nolens meent dat de vluchtelingenopvang ook onderdeel moet zijn van het buitenlands beleid. En dat de Paus hierbij een bemiddelende rol moet hebben. Wat men ook van zijn overige pretenties denken mag. En dat vinden socialisten als W.H. Vliegen, afkomstig uit het donkerste Zuiden, nu ook. In humanitair bewustzijn stemmen de “socialen” met de “katholieken” dus op dit punt overeen, zij het, dat dit niet impliceert dat zij aanstonds ook een kabinetscoalitie zouden kunnen vormen. Nolens durft dat nog niet aan, al heeft hij, mede door de perikelen van de Eerste Wereldoorlog ervaren dat hij meer met de “socialen” gemeen heeft dan hem oorspronkelijk lief was.

Dit alles is in het begin zo. Maar de oorlog duurt lang. Te lang. Maar daar is het dan ook een oorlog voor. De opvangsters en de opgevangenen beginnen op elkaar uitgekeken te raken. Het nieuwtje is eraf. En de mannelijke Woenselnaren vinden het niet goed dat de Woenselse meisjes die Belgische soldaatjes zo leuk vinden, met hun grappige spraakje en hun mooie uniformpjes. De geïnterneerde militairen beginnen ook overigens een probleem te vormen. Het kamp aan de Christinestraat is niet op hen berekend en ook nooit voor hen bedoeld.

Een geïnterneerde milicien moet verhinderd worden om terug te keren tot zijn geregelde legertroep. Het verdragsrecht, vervat in het Landonzijdigheidsverdrag van 1907, is daar heel duidelijk in. Het Militair Gezag in Woensel, dat inmiddels de staat van Beleg heeft afgekondigd in de gemeente ingevolge de Oorlogswet voor Nederland van 1899 meent dat niet beter te kunnen doen, dan door de geïnterneerden stomweg te verbieden van het terrein van het kampement af te komen. Niet goedschiks, dan maar kwaadschiks. Er komt een wachtpost en een prikkeldraadversperring. De burgers mogen wel naar buiten, de militairen niet. Inmiddels zijn er ook Belgische officieren op dat kamp. En die handhaven de krijgstucht. Naar het Belgisch Militair Straf- en Tuchtrecht. En straffen feiten tegen dat recht. De Woenselse gemeentelijke autoriteiten denken derhalve: hee, we hebben een stuk België voortaan in Woensel. Want we zien daar op dat kamp een Belze vlag, Belze soldaten en allerlei andere Belzigheden. Is er dus iets loos, dan moeten de Belgen de orde daar handhaven. Het is een gedachte die wel makkelijk is. En dus ook aanslaat. In Den Bosch kijken ze er raar van op, als de Procureur-Generaal daar vraagt om nadere “consideratiën en advies” inzake bepaalde frauduleuze feiten, beweerdelijk op dat kampement geschied. Daarvoor moet hij, zo meent de Woenselse gemeentesecretaris, bij de Procureur des Konings verbonden aan de Correctionele Rechtbank te Turnhout zijn. Die is weliswaar door oorlogsomstandigheden niet of nauwelijks bereikbaar, maar dat mag de pret niet drukken. Uiteraard leidt een en ander tot de meest absurde ambtelijke correspondentie, een roman van Kafka waardig, maar gelukkig blijft het ressortsparket te Den Bosch standvastig.

Belgische enclave of niet: spanningen nemen sedert 1917 onder de Belgische wijkelingen toe. Ze zitten hier in Woensel niet echt prettig, boven de grote rivieren is meer facilitatie voor hun verblijf mogelijk. Niettemin blijven vele Belgen toch hier, laten zich na de oorlog naturaliseren en doen op meerdere terreinen van zich horen, ook staatkundig. Ze bedrijven Flamingantisme van Nederlandse bodem, omdat zij als politieke delinquenten na de oorlog in België bij verstek veroordeeld zijn. Enkelen hunner zullen dan ook in Nederland een tragisch levenseinde vinden. Maar dan schrijven we al 1946. Ook in Woensel.

XIX. Het interbellum

Tijdens de periode tussen de twee wereldoorlogen lijkt het, of Woensel, net als het moederlijk kerkgebouw, “af” is. Op het eerste gezicht is het vliegwieltje van deze samenleving aan het draaien, het moet alleen maar aan de gang gehouden worden. Het verenigingsleven is op poten gezet, de doelstellingen van de verschillende groepen zijn gedefinieerd en de parolen uitgegeven: blijf weg bij de socialisten, plaats Christus Koning in het midden van het gezinsleven dat de hoeksteen van de samenleving is en beheer het erfdeel uwer vaderen, het katholieke geloof in gehoorzaamheid aan het geestelijk gezag.

De “katholieke zaak” floreert. De Rooms-katholieke Staatspartij beheerst de gemeentepolitiek. Die wordt voortaan in Eindhoven gemaakt, aan de andere kant van de spoorlijn. Dat geeft toch wat distantie. Die Staatspartij krijgt haar directieven uit Den Haag. Die zijn wat vaag, maar geven toch wel een bepaalde richting aan. Alles wat gericht is op gezinsversterking is goed. Het verenigingsleven en de bijzondere diocesane instanties zijn rond die cel van het gezin gecentreerd. Wie ongetrouwd is en niet tot de geestelijke stand wil behoren is een vreemde kwiebus. Wie het eerste wel is en het tweede niet kan bereiken is een mislukking. Hij of zij blijft thuis, bij vaders en moeders wonen, en het is duidelijk dat betrokkene straks de zorg krijgt over zijn ouders als zij oud en der dagen zat zijn. De man werkt, liefst op een kantoorafdeling bij “het fabriek” en de vrouw is thuis, hart van het grote gezin. Zo is het overal in het Nederlandse katholieke volksdeel, dus ook in Woensel. Ik zou hetgeen zich in het interbellum in het Woensel voordoet rondom de Sint Petrus gerust kunnen verhalen door het dienovereenkomstige hoofdstuk over de Strijpse Sint Trudo-parochie via “knippen en plakken” hier in te voegen. Ik zou de namen van de Strijpse pastoor, kapelaans, kerkmeesters en bovenmeesters, kloosteroversten en politieke voorlieden via “zoek en vervang” kunnen laten substitueren door hun Woensele confrères en tegenhangers. En het verhaal zou perfect kloppen. Overal dezelfde liederen, charitatieve acties en jongerenorganisaties. Dezelfde processies, vaandels, strijdkreten en collectes zomede “Sociale Acties”. En overal op de achtergrond het hoepend geronk van het volkslied van het “Katholieke Kamp”: “Aan u, O Koning der Eeuwen”. Begeleid door de schettering der parochiële fanfare. De inhoudsloze woorden zijn kenschetsend voor deze periode. Die Koning zij de Zegenkroon. Hij kome op de wolken, te rechten over de volken, zijn naam’loos lijden dat ons zal verblijden. Wie kan er tegen zijn?

Maar dit is, steeds weer, de boodschap die menige “Katholiekendag” overheerst. Dit dragen we uit, luid schallend op straat, in een zee van vaandels, met luid gejoel van pijpers en tromgeroffel. Nog even, en meer dan de helft van Nederland is bekeerd. Hozanna. Waartoe bekeerd? Tot de katholieke zaak of tot het katholieke geloof? Ach, dat gaat in één moeite door, daarover moet men niet te lang nadenken, dat is meer iets voor de protestanten. En makkelijk is het wél. Rooms is troef. Wie met de geestelijkheid niet accordeert heeft een groot probleem. Dus accordeert men met de geestelijkheid. En die heeft overal verstand van: wie directeur moet worden van het gemeentelijk slachthuis, of een HBS verkieselijker is dan een gymnasium, of de methode Ogino-Knaus moreel geoorloofd is, of de uitzending van militaire detachementen naar het Saarland ter waarborging van de integriteit van het volksplebisciet aldaar onder auspiciën van de Volkenbond geoorloofd is. De pastoor weet het, want hij weet dat de deken het weet. En die weet het, want die weet dat de Bisschop het weet. En die spreekt in episcopaal verband met de katholieke kamerleden. En die spreken met de Nuntius in Den Haag. En die spreekt met de Paus. En die heeft overal onfeilbaar verstand van. Overzichtelijker kan het niet. En dat is, zoals altijd, aantrekkelijk.

Toch zijn er problemen, het kan niet anders. Daar is in eerste instantie de economische crisis die begint in 1929. In Amerika. Zij blijkt uit te dijen tot een langdurige recessie, die moordende effecten heeft voor de lagere regionen van de samenleving en vooral voor de jeugd die hunkert aan het arbeidsproces deel te nemen en een eigen leven te ontwerpen. De Koning der Eeuwen blijkt geen adequaat beleidsplan te hebben ter beteugeling van deze economische teruggang en de daaraan verbonden uitzichtloosheid voor vader en zoon,

moeder en dochter. Er kan niks en er mag niks. En in Den Haag spreekt Colijn voor de radio uit dat dat ook goed is. Hiertegen heeft de kapelaan bij de Katholieke Actie geen weerwoord. Maar een andere partij heeft dat wél, tenminste, daar lijkt het op. Dat zijn de fascistten. Die zijn sterk vertegenwoordigd in het Brabantse. Want ze hebben heel wat, wat ook aan het katholicisme doet denken. De hiërarchische gezagsstructuur. De vormencultus. De marsliederen. De schetterende trompetten. De prachtige uniformen. De gemeenschapszin. Een priester is er, Wouter Lutkie, die kan er meeslepend over spreken: hoe de Paus een overeenkomst heeft gesloten met Mussolini ter oplossing van het conflict van 1870, toen de Plaatsvervanger van Christus zijn wereldlijke soevereiniteit kwijtraakte. Mussolini heeft nu de Paus een klein staatje aangeboden, een juridische enclave, Vaticaanstad. En schadevergoeding. De Paus mag nu weer diplomaten rondzenden over de hele wereld ter verspreiding van zijn universele heilsboodschap. Het kruisbeeld is terug op de Italiaanse scholen. En de treinen rijden op tijd, dat laatste hoort er echt bij, al heeft het met de eerstgenoemde verworvenheden weinig te maken. Kapelaan Lutkie²³³ komt het allemaal toelichten in het bovenzaaltje “Phoenix”aan de Eindhovense Markt. Hij draagt een toog, opent met christelijk gebed en eindigt met “God wil het! Amen!”, dus dat kan niet zo slecht zijn. Voorts komt ook spreken Pater R. (Carlos) van Sante O.P., die is studentenmoderator. Dat is nog eens een echte vent! Hij vocht in de Eerste Wereldoorlog aan de IJzer, was lid van de Vlaamse Frontbeweging. Hij is een politiek vluchteling hier in Nederland, die natie van kruideniers die hij weet te geselen wegens hun inertie. Hij is bij verstek ter dood veroordeeld in België en hier in Nederland “ingekleed”bij de Dominicanen. Maar die kennen we nog uit het Woenselse barakkenkamp aan de Christinestraat. Hij draagt met zwier zijn fraaie Norbertijnenhabijt en drapeert huiverend zijn zwarte kovel over het hoofd, als hij met gebroken stem de verwording der jeugd in deze moderne tijden bespreekt. Het fascisme zal de jeugd discipline, natiegevoel, volksverbondenheid en heilige bezieling bijbrengen. Wie zich tijdig meldt ontvangt alvast een koppelriem met standaardhouder. Want de uniformen zijn nog in de maak en niet aan te slepen. Hij deelt ook prentjes uit, de Pater, met Mussolini aan de ene kant en de regerende Paus Pius XI in zegenend gebaar aan de andere. Moeder kijkt er thuis van op. Ze heeft er niet van terug, het was een echte pater. En onze Jan heeft nu vort wat omhanden, de eerste mars is al gepland. En hij gaat het fascisttenblad “De Bezem” uitventen, hij mag een deel van de opbrengst houden. Daar kunnen ze bij het stempellokaal niets aan doen. De pastoor óók niet, de Bisschop, Deftige Nol vindt dat fascisme nog zo gek niet. De politiek is toch waardeloos sedert monseigneur Nolens gestorven is, die Aalberse is toch maar een banketbakkerszoon zonder afdoende reverentie jegens de kerkvorst. En hij heeft nodeloos een kabinetscrisis veroorzaakt, ook dat nog. Inderdaad maakt de Tweede Kamer in deze periode een erbarmelijke indruk met zijn over elkaar buitelandse partijen, nodeloze kabinetsperikelen, eindeloos lange formaties. En als dan Deckers, de nieuwe fractieleider van de katholieken, in 1939 ook nog eens het vijfde kabinet-Colijn blindelings naar huis zendt zonder enige regeringsdaad af te wachten is voor Nol de maat vol: de democratie deugt niet. En dat laat hij zijn geestelijken weten ook.

Tegen die achtergrond vermag de mobilisatie onder de Woenselnaren nauwelijks enig enthousiasme, laat staan vaderlandsliefde verwekken. Het “vaderland”, het mocht wat. Zij moeten het verdedigen, zo wordt hen gezegd. Maar wat heeft het “vaderland” dan gedaan om dat te verdienen? Welke bestuursdaden hebben speciaal iets gunstigs voor Woensel betekend? Er was welvaart, zeker. Maar die hebben de fabrikanten en grootindustriëlen

Zie uitgebreid over deze Lutkie: Joosten, in zijn hieronder geciteerde proefschrift *Katholieken & Fascisme in Nederland*, pp. 23-26. Diepen heeft Lutkie opmerkelijk lang zijn gang laten gaan bij de prediking van het fascisme in zijn dioceses. Uiteindelijk heeft Lutkie een verzoekschrift ingediend bij de Bisschop om van zijn kapelaanschap te Gemonde ontheven te worden. Daarna is hij als priester-publicist gaan rondtrekken; hij moet een zeker charisma hebben gehad. Lutkie is nooit onderworpen geweest aan enige kerkelijke sanctie zoals interdict, censuur of suspensie in de bediening. Dat is later wel gesuggereerd, maar Diepen heeft verzoeken daartoe nooit ingewilligd.

gebracht, de Woenselnaren kunnen hen ze je met name noemen, als je zou willen. Maar toen het slecht ging met de economie en de massale werkloosheid kwam? Wat heeft Den Haag toen voor ze gedaan? Ze moesten gaan stempelen, iedere dag op een ander uur, zodat ze niet stiekem zwart konden bijkluilen. En mijnheer kapelaan van de “Volksbond” wist niks anders te bedenken dan gemeenschappelijke rik- of domino-toernooien, waar je een konijn kon winnen. Wat dát “Roomsche Blijheid” ? Dat de kap’laan dat ze gek waren? Met zijn wandelclubs om onder Rooms Vendel de Hei weer eens op te trekken? Wist de kap’laan niet dat ze alleen op bepaalde dagen hun schoenen gratis konden laten verzolen en dat dan op de zolen en hakken een stempel stond ingebrand “GRATIS. Steuncomité” zodat de hele club kon zien dat je in de steun op de hei liep te lopen? Ze wouwen werk, vastigheid, toekomst en geen liefdadigheid. De faksisten beloofden dat. En je kreeg een mooi uniform, en je werd kringleider met sterren op je kraag, de Kruisstraat keek er van op. Later zullen historici vaststellen dat er in de Kempen opmerkelijk veel belangstelling was onder katholieken voor het fascisme. En ze brengen de uitwassen in kaart, ook voor het Woenselse. Jan Rogier, de zoon van de Hooggeleerde Nijmeegse historicus, zal deze doctorandi later verwijten dat zij wel een “gelijktijdigheidsverband” hebben weten te constateren tussen het autoritaire katholicisme van dit interbellum, maar geen “oorzakelijkheidsverband”. En hij, Jan, weet haarfijn te benoemen wáár die oorzakelijkheid dan in gelegen heeft. De geestelijkheid zelf heeft die fascistoïde gezindheid gecreeërd, op werkkampen, retraites, sportmanifestaties, veldlopen en wat al niet meer. Steeds maar dat hameren op “tucht”, “gemeenschapszin”, “eendrachtige offerbereidheid”, “volksverbondenheid” in “ondergeschiktheid aan het geestelijk gezag”²³⁴. Het lag iedere geestelijke adviseur, iedere aalmoezenier in de mond bestorven. En de Bisschop van Den Bosch, de meermalen al genoemde autoritaire en tirannieke Arnoldus Diepen, herhaalde het schier in elke vastenbrief of herderlijk schrijven dat in de kerken of kapellen waarover een rector was aangesteld zijnentwege in het diocees moest worden voorgelezen. Voor Jan is het causaal verband tussen dit publiek beleden katholicisme en fascisme in het donkere Zuiden apert²³⁵. Dat is het ook voor het latere Eindhovense gemeenteraadslid voor de Partij van de Arbeid Hilda Verweij-Jonker. Zij zal dat argument vele malen inzetten tegen de Katholieke Volkspartij juist in deze streek, die wat haar betreft, in het na-oorlogse een toontje lager moet zingen. Het hier beleden katholicisme heeft zo stelt het raadslid, katalyserend gewerkt voor de politieke deraïlements in deze streek gedurende het interbellum en tijdens de bezetting. En dat is (dus) geen beschrijvende constatering, maar een aanklacht. Dat alles kan Jans zeer katholieke vader zich dan aantrekken, want hij was eerste promotor bij dergelijke, op het eerste gezicht: streekgebonden, dissertaties²³⁶. Maar goed. Die mobilisatie. De Woenselse jongens ondergaan het, gelaten, als een natuurramp. Even lijkt het, of de tijden uit de zestiende en zeventiende eeuw terug zijn toen vreemde soldateska dit armzalige oord kwamen teisteren. Daarom kijken ze van de Duitse troepen niet op, als die over de Peel-Raamstelling heendaveren en de oude routes weer betreden die over Woensel naar het Noorden leiden. In

²³⁴ Zie: H. Scholten, *Aspecten van het Tijdschrift DE GEMEENSCHAP*, Baarn: Amboboeken 1978. Zie de karakterisering van het interbellair katholicisme pp. 268-291. “De Gemeenschap” was een katholiek tijdschrift voor jongere intellectuelen en litteratoren, zoals Anton van Duinkerken maar ook Albert Kuyle, Henri Bruning etc. Van Duinkerken richtte zich onmiddellijk tegen het antisemitische aspect van de uiteindelijk door het fascisme ook beleden rassensleer maar kon zich in autoritaire staatkundige hervormingen wel vinden. Dat gold ook voor de latere rector van het Eindhovense Sint Joris-lyceum, Dr A.Knuvelde, die ook op nationaal niveau voor dergelijke restauraties binnen Brabant het pleit voerde.

²³⁵ Zie: Jan Rogier, *Arnold Meijer. Katholicisme en fascisme*; opgenomen in het tijdschrift *Vrij Nederland*, 26 november 1977 en 3 december 1977; ook opgenomen in: *een zondagkind in de politiek en andere Christenen, Politieke Portretten 2, Opstellen over konfessionele politiek in Nederland, van Colijn tot Cals*, Nijmegen : Uitgeverij SUN 1980, pp. 299-319. Er was in de Kempen en vooral rondom Eindhoven een opmerkelijke interesse, niet zozeer in Mussert en zijn Nationaal-Socialisme (die vond men eigenlijk belachelijk) maar in Arnold Meijer, een ex-seminarist, en zijn organisatie “Zwart Front”. Veel jongere geestelijken konden het met Meijer prima vinden en niet alleen maar omdat zij hem van het seminarie kenden. En zij waren bijna allemaal als geestelijke leidslieden ingeschakeld bij de hierbesproken jongerenorganisaties in katholiek parochieel verband. Rogier noemt ook via archiefonderzoek bij Zwart Front namen. Daar kan ik in dit bestek niet op ingaan.

²³⁶ Het gaat hier Jan Rogier vooral om het proefschrift van L.M.H.Joosten, *Katholieken & fascisten in Nederland, 1920-1940*, Utrecht : HES PUBLISHERS 1982. Zie vooral de pp. 211-348.

Woensel zijn ze er niet zozeer klaar voor. Maar ze zijn er klaar mee. En klaar zijn ze.

XX. Onrust in de zielzorg

Hoeveel zullen er nog leven die zich duidelijk herinneren hoe het was: de priester in de dageraadsmis in de vroege ochtend in de Sint Petruskerk. De mis van zeven uur. Verschrikkelijk vroeg. Maar hoe heroïsch was je niet, als je je door de doodstille straat rept naar je geheimzinnige taak. Het enorme schip. Hier en daar wat gestalten in gebed verzonken in de onafzienbare bankenrijen. Een rozenkrans rinkingt tegen het beschot, iemand snuit toeterend de neus dat het weergalmt tot in de gewelfschotels. Een venijnige ruk aan het koord van de grote bel bij de sacristie, en daar komen twee misdienaars, de gezichten nog wat slaperig, de treden op naar het hoogaltaar in de apsis, gevolgd door de priester, de tweede kapelaan die deze week “dienst” heeft, de handen devoot voor het gezicht gevouwen, de bonnet op het hoofd. De lange gotische ramen vangen de eerste zonnestralen op als het eindeloos gemurmelt begint van het voetgebed, de geloofsbelijdenis, het snel afge Raffelde kyrië. De priester wendt en keert zich, staande aan het altaar met de rug naar het volk toe. Hij draait zich ineens helemaal om. Spreidt, de ruimte met zijn plooiën van het kasuifel omvattend, de handen. Hij heft nu staande met het gelaat naar dat volk toe het “Gloria” aan, wendt zich dan met een ruk weer naar de altaarretabels toe, want dat volk is aldus voorlopig voldoende toegesproken. Kennelijk. De misdienaars hebben het druk, lopen één en weer, het ontzagwekkende missaal met de zware standaardlessenaar moet “omgedragen” worden van rechts naar links, het bekende moment waarop buurtgenootjes hopen dat die uitslover over zijn toogje struikelt, want dat is altijd te lang, al heeft de koster het opgebonden met een oude singel, een koord dat ook de priester bezigt om de onderrok op te binden. Halverwege de mis zakt het zaakje af, de eeuwige frustratie van het kleine jongetje, en zie maar dat je zonder een smak de sacristie bezeilt straks.

De eindeloze oorlog is voorbij. We feestten. De klokken kwamen terug. De drieslag doorgalmde eindelijk weer de hel-blauwe lucht. We waren tot tranen bewogen. En verhieven ons hart tot de Heer. Hij verlostte ons van de oorlog, zoals wij hem smeekte in ons slotgebed bij iedere mis. Het heeft Woensel niet onaangedaan gelaten. Sommigen zijn ineens weggevoerd, ze hoorden bij iets wat “verzet”heette. Ze kwamen niet terug. De Philipsfabrieken zijn tweemaal duchtig gebombardeerd door de geallieerden. En bommen vielen óók op Woensel. Ineens stonden daar Canadese bevrijders op de Boschdijk, verkenner, gevolgd door een immense trein infanteristen, tanks, vrachtwagens, kanonnen en munitiewagens. En op achttien september 1944 is men dan vrij. In de Petruskerk zijn steeds de missen opgedragen, de rituelen voltrokken, de klokken geluid, de sacramenten verstrekt en de preken gehouden. En daarmee gaan we door. Tot in alle eeuwen der eeuwen, zo lijkt wel. En dat is ook wat die priester daar zegt, steeds weer, in die ochtendmis, als ineens zijn groene kasuifel wat rukkerig rechtrekt omdat de priester zijn bewegingen even stopt, kennelijk aan het eind van een passage uit het misformulier: *per omnia saecula saeculorum*. Door alle eeuwen der eeuwen. De priester zegt het nadrukkelijk, wat staccato. En dan golft het kasuifel verder, het gouden rugkruis vangt de zonnebaan op die nu rechts uit het derde koorraam op de gouden glanzen van de belijsting van het retabel rust. Door alle eeuwen der eeuwen.

Door het geruis in de microfoon één horen we dat de priester ritselend een aantal bladzijden van het missaal opslaat, hij is dus op zoek naar de bladzijde van het grote geheimzinnige Canongebed, dat het plechtig moment van de consecratie inleidt. Mooi, we zijn dus al halverwege. Iemand laat zijn misboek vallen in de ruimte tussen de banken en rommelt even rond totdat het weer gevonden is. Het rechtermisdienaartje schuift de altaarsschel alvast naar zich toe, want hij mag straks bellen, als de priester de hostie heft. Door alle eeuwen der eeuwen. Zoals ook in het volksmissaal staat. Bij de mis van deze dag, voor ons in het Nederlands: Omdat God ons heeft geroepen tot Zijn eeuwige glorie in Christus Jesus, Hij zal ons na een weinig lijden tot volmaaktheid brengen, ons versterken en bevestigen. Aan Hem de glorie en de opperheerschappij in de eeuwen der eeuwen.

Even wachten, we liggen vóór op de priester, die gebogenhoofds nog wat voortprevelt, maar daar klinkt het: *Ipsi gloria et imperium in saecula saeculorum* (-- I Petri. 5, 1-4, 10-11). Wat die cijfersverwijzing betekent weten we niet. We hoeven ook niet alles te weten.

Het gaat niet zo, in alle eeuwen der eeuwen, door. De geloofsafval is al vóór de Tweede Wereldoorlog begonnen. Niet merkbaar direct, de kerk blijft welgevuld, maar toch. Het aantal uitgereikte communies neemt af. Het verenigingsleven is overduidelijk aanwezig in menige openbare manifestatie, de trommels slaan, de vaandels gaan, het is tijd om op te rukken, dat strijdlid klinkt nog steeds als de jongeren de straat op marcheren onder begeleiding van wat nog steeds “roomse vaandels” worden genoemd. Maar toch gaan leken het primaat van het priesterschap steeds vaker betwisten. Aarzelend, eerst, zoals dat gaat. Maar later ook wat luider en tenslotte confronterender, naarmate ook priesters bezwaren blijken te hebben tegen de alomtegenwoordigheid van hun ambtgenoten in welhaast ieder segment van het “katholieke openbare leven”. Priesters houden zich bezig met onpriesterlijke taken: het besturen van gymnastiekverenigingen, het beheren van geneesmiddelenvoorzieningen voor het wit-gele kruis, boekenfondsen, schoolstichtingen, inspectie voor de monumentenzorg. Ze zijn steeds profaner bezig, die priesters. De bisschoppen bevorderen dat ook. Ze willen hun priesters “vrijmaken” voor profane studiën, zo zeggen zij. Dan kunnen “andersdenkenden” zien dat priesters niet per definitie dompers zijn. Zo komen er in deze periode priester-filologen, -juristen, -mathematici, -biologen, -natuurkundigen en -medici. Maar wáárvan worden deze priesters daartoe “vrijgemaakt”? Zo schamperen critici.²³⁷ Toch van het “priesterlijke”. Wat is dat dan precies? Is dat eigenlijk niet een ambtelijke kerksheid zonder elan, zonder enige heldhaftigheid, in zelfgenoegzame godzaligheid? Een bureaucratisch afgedraaid kerkelijk jaar? De priester als bedienaar der kerk als openbare nutsinstelling die de goede zeden, openbare orde en burgerlijke rust bewaart. De behartiger der “katholieke zaak” als concern? Ze lijden daarbij ook aan ongeoorloofde beroepsaanmatiging. Ze suggereren deskundigheden en expertises die zij zich door hun seminarieopleiding in ieder geval niet kunnen hebben verworven. Ik gaf aan dat ook Kapelaan Poell daarover viel, aan het begin der twintigste eeuw. En dat Poels hem bijviel, en eigenlijk Nolens ook. En dat laatste was daarom te merkwaardiger omdat die nu juist excelleerde bij begrotingsdebatten in de Tweede Kamer. Het is al jaren aan de gang. Dat verschijnsel van de onpriesterlijke priester en de toenemende wrevel daarover. In 1947 publiceert een vooraanstaand geestelijke, de president van het kleinseminarie te Apeldoorn Toon Ramselaar, met andere geestelijken een boek hierover, getiteld “Onrust in de zielzorg”²³⁸. Het geschrift krijgt vele herdrukken en edities, waarbij ook anderen hun duit in het zakje doen. Ontsteltenis. Als toen de Maginot-linie van Franse zijde door de Duitsers werd aangevallen.

De klacht is: de priester is geseculariseerd. Hij is beambte geworden. Hij maakt carrière in de katholieke zuil van de Nederlandse samenleving en stijgt op tot hoge ambten, ook van staatkundige en wetenschappelijke aard zonder dat enige vroomheid of gevoel voor het mysterie blijkt. Het maatschappelijk imago van de toog is hoog, zeer hoog. De kwaliteit van de inzittende is onbespreekbaar, doorgaans, of hij moet het wel heel bont maken. Waar lezen we dat eerder in deze Woenselse geschiedschrijving? Wie naar de pastorie gaat om zielennoed te klagen, krijgt de priester niet te spreken tenzij het om de aanvraag voor een sacramentele bediening gaat. En dan kan men de kapelaan “van dienst” te spreken krijgen. Die wil weten: wat, hoe laat en hoeveel mag het

Zie het overzicht van de drie ontwikkelingsfasen der Kerk bij L.J. Rogier, *Drie cesuren*, Opgenomen in: *Terugblik en uitzicht, Verspreide opstellen van L.J. Rogier*, Hilversum/Antwerpen: Paul Brand NV 1964, Deel I, pp.443- 485, ihb. pp. 477-478; dezelfde, ibidem, *Het verschijnsel der culturele inertie bij de Nederlandse katholieken*, pp. 653-671; dezelfde, ibidem, *over de na-Trentse evoluties in de zienswijze van de verhoudingen primatepiscopaat en ambt-leek*, pp 735-758, ihn. Pp. 755-757.

²³⁸ Hieraan werkte ook mede de Eindhovense Augustijner Pater A. Lutterman; coredacteurs: H.Boelaars CssR, G.de Gier MSC, J.van der Hoeven, C.Moonen CsssR, J.N.van Rosmalen, G.Smit, P.Thijssen, J.J.M.van der Ven en J.Vermeulen, Utrecht/Brussel: Uitgeverij Het Spectrum 1950; zie H.Pijfers/Jan Roes, *Memoriale, Katholiek Leven in Nederland in de twintigste eeuw*, Zwolle: Waanders Uitgevers 1996, pp. 194-195 over de effecten die het boek had op de geestelijkheid en gelovigen. Voor de eersten: verbijstering, voor de tweeden: dankbare en smartelijke herkenning.

kosten? Voor een noodbiecht moeten heel dringende redenen bestaan. Met de pastoor kan men over de kwaliteit van sigaren spreken, desnoods over wijn, maar voor verder gezeur heeft de herder geen tijd. En hééft hij tijd, dan weet hij er geen raad mee. Weet hij wat je moet doen als je vrouw hysterische aanvallen krijgt omdat ze in de overgang is? Weet hij hoe het voelt als je man vreemdgaat met zijn secretaresse en ook nog eist dat je het goedvindt? Neen, dat weet hij niet. Maar hij kan de man ontbieden en hem berispen. Soms doet hij dat, in gesteven termen die belachelijk zijn voor de man van de wereld die de ontbodene blijkt te zijn. Dat hij dan verder in de biecht niet terecht kan deert deze man niet. Hij redt zich wel, zijn vrouw krijgt hij nog, die had de vuile was niet bij de parochiegeestelijkheid moeten etaleren. Leken hebben het niet durven uitspreken, maar nu priesters het zelf doen, breekt de kritiek als een vloedgolf over een breker. Het is een begin, van een nieuwe ontwikkeling, ook in Woensel merkbaar. En net als die vloedgolf is die stuwende kracht, die alleen maar schijnt af te breken en niets op te bouwen, niet meteen zintuigelijk waarneembaar. Maar wel merkbaar.

De Bisschoppen, vergaderd in Utrecht, beseffen wel dat zij de greep op hun gelovigen aan het verliezen zijn. Ze voelen de onderhuidse kritiek, en de weerspanning als weer eens iets verkocht wordt als “geloofswaarheid” terwijl het gaat om iets als de “katholieke zaak”. Ze besluiten een ernstige vermaning tot hun gelovigen te richten en hen opnieuw te onderrichten wat hun taak is als “gelovige gemeenschapsmens”. Dus niet: als “gelovige”. Dat is te persoonlijk, te individualistisch. Nee, het gaat de kerkvorsten om hun staatkundige eenheid, hun massieve organisatie. Dat is het Mandement van 1954. De katholieken moeten één blijven. In hun zuil. In hun Kamp. Ze mogen niet stemmen op de Partij van de Arbeid. Hun christendom moet totaal zijn. Ze mogen geen “eenling” zijn. Ze moeten altijd onvoorwaardelijk aansluiting zoeken bij “gelijkegezinden”. Af te keuren zijn liberalisme, humanisme, de Bond voor Sexuele Hervorming, het NVV, het communisme, de eenheidsvakbeweging. Er worden niet altijd sancties in het vooruitzicht gesteld, maar wie zich aan deze afwijzingen niet stoort is geen goed katholiek. De gelovigen nemen er kennis van. En leggen het naast zich neer. Ze willen van hun Bisschoppen geen stemadviezen. Wat ze dan wel verlangen, weten ze ook nog niet, maar hier hebben ze genoeg van²³⁹. De gelovigen slaan, collectief onbewust, een andere weg in. De geestelijkheid leidt niet, maar volgt en reageert. Voor geestelijke leidslieden is dat funest en nefast.

Zo gaan we niettemin, ondanks deze tekenen des tijds, verder, op de ingeslagen weg, want het recruiteringsschema voor het priesterschap is beproefd en ligt vast. En de parochiegeestelijke heeft zijn *core business*: de toedeling van de sacramenten in het alleen-zaligmakende Latijn. Met de rituele gebaren, geijkt en gestaald door alle eeuwen der eeuwen. Totdat hem ook dat ontnomen wordt. Door het Tweede Vaticaans Concilie²⁴⁰. Lijkt het. Velen ervaren het als een Godsgeschenk, deze hoge kerkvergadering, onverwacht samengeroepen door de man die in dit verband stevast de goede Paus Jan wordt genoemd, zeker door de katholieken die in de zeventiger jaren zich progressief zijn gaan noemen. Zij zien deze vergadering als de voorbode van een nieuwe democratische legitimatie van het priesterschap en de invulling van het “Ambt”. Dat woord valt in dit verband onvoorwaardelijk. Het is tekenend. Want het duidt inderdaad op een publieke

²³⁹ A.F.Manning, *Mensen en situaties, Scènes uit het katholiek leven in de negentiende en twintigste eeuw*, Baarn: Uitgeverij Tabor 1990, pp. 329-339 (Uit de voorgeschiedenis van het mandement van 1954).

²⁴⁰ Het Concilie vond plaats in vier zittingsperioden in de basiliek van Sint Pieter te Rome die daartoe als vergaderruimte was ingericht tussen 1962 en 1965. Het werkte sterk polariserend tussen de “progressieven” enerzijds en de “conservatieven” anderzijds; daartoe droegen beide stromingen eigenlijk evenveel bij. Maar in Nederland domineerden destijds de “progressievelingen” bij de uitvoering binnen de kerkprovincie van de conciliedecreten. Ze werden door de Bisschop van Den Bosch, de legendarische monseigneur Rinus Bekkers daarbij geholpen, omdat die het Concilie gaarne placht voor te stellen als “de grote schoonmaak” die de Kerk nodig had. En een schoonmaak vooronderstelt vervuiling. Wie wil er nu als vervuilde rondlopen? Die vergelijking werkte in ieder geval niet apaiserend: Bekkers stelde aldus allen die bedenkingen hadden bij een “democratische” uitwerking der decreten via het Landelijk Pastoraal Concilie te Noordwijkerhout tussen 1968 en 1972 als een stel smeerpotsen voor. Dat bedoelde Bekkers zeker niet zo. Maar zo werd het wel uitgelegd. Maar het was destijds ook wel moeilijk om je, ondervraagd door Ad Langebent, steeds genuanceerd uit te blijven laten. In een parochieraad lukte dat zeker niet, vooral niet als een thema als “De Vrouw en het Ambt” weer eens centraal stond.

aanstelling, zoals het wethouderschap of het ministerschap eerst een “ambt” is, dan een functie terwijl de functionarissen zelf toch geen “ambtenaren” zijn. Wie het priesterschap aanduidt met een “Ambt” is het aan het ontmythologiseren, bewust of onbewust. En dat kan eigenlijk niet anders dan door de mythe en dus de mystiek uit de ambtsbediening te weren. Zodat men vervolgens kan vragen of dan ook niet ieder die tot Gods Volk Onderweg behoort – hoe dat Volk ook is gedefinieerd en samengesteld – dat “Ambt” kan uitoefenen, celibatair of niet en ongeacht de sexe. Gods Volk Onderweg. Een nieuwe term in het overstelpende vakjargon van deze tijd, overgewaaid uit de bevrijdingstheologie. We weten niet precies wat we er mee bedoelen, maar wél dat wij er deel van zijn. We hebben dus inspraak. Overal in. Maakt niet uit wat. En dan zijn we waar we wezen moeten, blijkt een paar jaar na de sluiting van het Vaticanum II, dat Tweede Vaticaans Concilie. Wij zijn alle priester, blijkt. Wanneer wij ons verenigen onder “zomaar een dak boven wat hoofden” na “door een deur die naar stilte openstaat” te zijn binnengetreken. Dat is een van de dakloze gezangen die weemoedig worden aangeheven als de eucharistische samenkomst die de mis heeft vervangen begint. Een tekst van Huub Oosterhuis, de jesuïet die in deze dagen niet van de KRO-buis af te branden is. Zomaar een dak boven wat hoofden. Men hoeft maar naar de ribgewelven in Van Tulpers langschip te staren, om te zien dat het niet waar is.

Zo devalueert ook met het priesterschap de zelfstandige betekenis van de ritualistiek. Er komt, ook in Woensel, een vergadercultuur tot stand waarin alles “bespreekbaar” wordt gemaakt tot en met het onzegbare toe. Een liturgische raad legt bij de samenstelling van jongerenmissen criteria voor “inspraak” aan, terwijl overigens buiten de muren van de Petruskerk de massale geloofsafval geruisloos, maar nu goed waarneembaar doorgaat. Er is een parochieraad die de pastoor de maat neemt en hem afrekent op een competentie die hij nooit bezeten heeft: die van het vermogen om de kerk bij de tijd te brengen. Ga er maar aan staan. Gelukkig wordt er in de Petrus-parochie nu ook weer niet zo heel veel liturgisch geëxperimenteerd. Het kerkgebouw leent er zich niet voor. Het lijkt wel of het zijn gelovigen daartegen beschermt. Leken die pastorale zorg studeren aan de nieuwe academische theologische opleidingen in Amsterdam en Tilburg komen wel eens het woord tot de gelovigen richten. Maar ze rekenen niet met de aanmerkelijke nagalm die meer dan vier seconden kan bedragen, al naar gelang het stemtimbre en de geluidssterkte. Van Tulpder maakte een schip waarin je wel het volkscredo uit de *missa de angelis* goed kunt zingen, maar waarin maatschappijkritische beschouwingen over het religieuze actieperspectief te loor gaan aan hun eigen opgestapelde lettergrepen. En wanneer daarbij dan Dorothee Sölle, Küng en Karl Barth ook nog eens om de hoek komen kijken – onvermijdelijk in deze periode – ritselt het van onverstaanbare klanken onder pilaren en kruisgewelven. Eigenlijk is dit alles élitair. Minstens zo moeilijk te volgen als het verfoeide kerklatijn. Aansluiting bij de alledaagse werkelijkheid is volgens de nieuwe theologie randvoorwaarde. Het geloof moet “aanvaardbaar” zijn. Zo is het axioma. Men moet binnen de geloofsbeleving – ik gebruik een woord uit zo’n kerkelijke voordracht – een *rational choice* kunnen maken. Maar is het leven zo? We gaan allemaal dood. Is dat een *rational choice*? Ouderdom, zieke, invaliditeit: waar is de *zelfbestemming*? En toch is het geloof van de Kerk erop afgestemd om deze gegevenheden in ons menselijk bestaan te integreren. Goed, men slaagde er niet in. Maar nu dan wel, zal menigeen gevraagd hebben, wanneer de jongerenmis afgelopen is.

Aansluiten bij de aldagelijkse werkelijkheid²⁴¹. Maar die werkelijkheid is een glibberig stuk zeep in een gloeiend heet bad. Hoe krachtiger er men naar grijpt, des te verder spat het weg. En brandt zich nog lelijk óók. Dus gaat men er maar uit. Uit de kerk. En haar reinigingsritueel. Dat heeft men niet nodig óók. Want zondig is men niet. Dat zou van “wereldvreemdheid” gewagen. En dat moet niet. Het veelbesproken *aggiornamento* waarvan ook Paus Jan eens gerept heeft, min of meer in het voorbijgaan, komt daarop in de praktijk neer. En niet als nieuw geloofsartikel. De criteria voor het “Ambt” staan ter discussie, terwijl het doel ervan onbesproken blijft. Die is toch: de navolging van Christus. Maar wat men zich daarbij moet voorstellen, wordt maar niet uit de praatpapieren duidelijk. Ach, het is in Woensel niet veel anders dan in al die opstandige geloofsgemeenschappen elders. Het jargon is nu sociologisch, gedragswetenschappelijk, met statistieken van het KASKI en de schrifturen van het Landelijk Pastoraal Centrum, besproken bij het televisie-

²⁴¹ Ik verwijs naar P.Nissen, *Restauratie in de rooms-katholieke kerk, Kerke zijn met de ramen open of de ramen dicht?* Opgenomen in: Het Theologisch Debat, V, (2008), pp. 4-15 voor de verschillende geloofsontwikkelingen.

actualiteitenprogramma Brandpunt door Ad Langebent en Kardinaal Alfrink. Met op de achtergrond de Augustijner Pater Leopold Verhagen in habijt, met de rechterhand voor de ogen.

XXI. Voortgezette secularisatie

De jaren schreden voort rondom de Sint Petrustoren. De klokken bleven luiden. En riepen steeds minder mensen. Op hoogtijdagen toch nog best veel. En wie zegt ons wat de mensen in hun ziel beroerde als zij vanuit de verte de klokken tappend hoorden manen of wanneer zij de leispits van de oude wachter zagen op doortocht per fiets of auto naar supermarkt, sportveld of kantoor? De tijden veranderen en met hen veranderen ook wij, maar bepaalde roerselen in ons ingestorte oerweten blijven onaangetast dezelfde.

Het spreekt eigenlijk vanzelf dat de dynamiek van al die roerige gelovigen uit de zeventiger jaren van de vorige eeuw wegebde. Gods Rijk was niet nakend. De maatschappij bleek niet maakbaar en pastoralistiek studeerde niemand meer, evenmin als adragogie of marxistische sociologie. Wel moet soms iemand, als opulent regent reeds jaren op zijn pluchen zetel vastgeklemd, wat benepen toegeven dat hij destijds meedeed aan de Boschdijk met Lucien van Noesel²⁴² en de zijnen in de barre tijden van de “Rode Jeugd”. Hij deed mee aan de aanslagen met de staaftbommen neergelegd op de oprijlaan van staatsecretaris en hoofdcommissaris. Zo iemand heeft nu zelf een oprijlaan en staaftbommen daarop kan hij niet waarden. Het kan verkeren, dichte reeds Jan Greshoff, ook al becritiseerde hij daarmee tevens de welgedane donkre burgerheren die zo statig konden wandlen op het Velperplein. De secularisatie bleef bestendig voortzetten. De modernere parochies in Woensel moesten geliquideerd worden, niettegenstaande alle initieel enthousiasme dat de basisgemeenten letterlijk had beziel bij de vertaling van het Pastoraal Concilie in Noordwijkerhout op parochieel niveau. En er was wat energie in geïnvesteerd. Terug naar de bronnen van het eerste Christendom. Terug naar de oorspronkelijke ecclesia om daar de heilzame broodmaaltijd, de agapé, opnieuw met elkaar te beleven. Het bekleef niet. En de teleurstelling was groot. Sommigen voelden zich verraden. De solidariteit bleek, toen de externe omstandigheden nijpender werden in de negentiger jaren – men repte van economische crises, maar hoe nijpend waren ze nu eigenlijk helemaal? – niet haalbaar en niet bestand tegen de corrosie van de zorgen van alledag.

Alles bij elkaar maakte dat voor de kerkgangers die zich op zondagmorgen naar de Sint Petrus repten toch niet zoveel uit. Het decor van hun geloofsbeleving bleef hetzelfde, de gestucte kerk, met het hoogaltaar. Alleen werden banken van elders aangesleept en diverse onderdelen van kerkmeubiliair dat wegens kerksluiting elders, in overvloedig geraakte kerken, overbodig was geworden weer nuttig gebruikt in het bedehuis, dat overigens precies de sfeer bleef ademen die Zwijzen en van Tulder hadden beoogd. Het Bisdom moest uit financieel-economische overwegingen wel ingrijpen: het onderhoud van al die kerken zou noodzakelijkerwijze tot een bankroet leiden. Er kwam één grote parochie, alle parochies ten noorden van de spoorlijn die Eindhoven in tweeën deelt samenvoegend tot één geloofsgemeenschap. Gelukkig bleef de aloude Sint Petruskerk daarvan het gebouwelijk

Lucien van Noesel leidde vanuit Woensel de “Rode Jeugd” in 1966 die aspiraties had om de Rote Armee Fraktion die destijds de Bondsrepubliek Duitsland terroriseerde na te volgen teneinde de kapitalistische maatschappij omver te werpen. In 1972 voorzag die jeugd zich van staaftbommen en ging een samenwerkingverband aan met Rood Front en de Rode Stadsguerilla te Eindhoven; over hun heldendaden zie foto 34332 op EIB. Rood Front was destijds ook werkzaam aan de Katholieke Hogeschool Tilburg, die toen “Karl Marx-Universiteit” heette; samen met “Recht vooruit” en “Breed Front” legden zij zich erop toe, geholpen door wetenschappelijke (hoofd)medewerkers iedere Academische plechtigheid grondig te verstoren in het kader van het “sosjale aktieperspektief”. In 1994 bedreigden deze organisaties verenigd in RaRa diverse Haagse bewindsliden, waaronder de Staatssecretaris Ad Kosto, wiens vreemdelingebeleid hun niet aanstond. Zijn privé-woning werd vernietigd door een bomaanslag.

middelpunt. Als succursaalkerken of bij-kerken gingen gelden de Sint Antonius Abt-kerk in Oud-Acht, de Onze Lieve Vrouwekerk in het voormalige gehucht Vlokhoven, de Thomaskerk midden in het moderne Woensel en de intieme neogothische kapel verbonden aan het voormalig Liefdesgesticht van de Zustercongregatie die haar moederhuis in Schijndel heeft. Men zou van een mega-parochie kunnen spreken, als met het gebiedsareaal overschouwt. Maar dan zou men miskennen dat de gelovigen het kloppend hart van de parochie vormen en zij vormen een overzichtelijke groep die persoonlijk herkenbaar de geloofstraditie van het in het verleden zo hecht verankerde Woensel willen voortzetten. Want de band met dat rijke verleden wil men koesteren als samenbindend element. Daarom aanvaardde de huidige parochieherder Johan Goris ook van heler harte de functie van eredeken van het Woenselse Sinte Catharinagilde²⁴³ in een plechtige viering, waarin het Gilde hem de traditionele vendelgroet bracht ter bevestiging van de houw en trouw aan de Kerk en geestelijke overheid daarvan. Het gilde, waarover we hebben gerept als “die Scut van Woensel” in die barre, barre tijden uit de zestiende eeuw, toen Kempenland toneel was van de ene militaire actie na de andere. Want het zijn deze tradities die bij ons het besef levendig houden dat deze geloofsgemeenschap “niet van gisteren” is en dat de Kerk voor West-Europa nooit alleen maar gereduceerd kan worden tot een zonderlinge religieuze secte, zoals er thans zoveel in onze pluriforme en multiculturele samenleving zijn. De Kerk vormde deze Lage Landen.

Dat besef dient de humuslaag te zijn voor onze hedendaagse normen van moraal, ethiek en ook maatschappelijk fatsoen, op straffe van desintegratie van deze samenleving. Dat is het besef dat in Woensel, in de Sint Petrus-parochie leeft en levendig gehouden moet worden.

De “Vrienden van Sint Petrus” die dit boek op de markt brengen willen dat besef levendig houden rond het gebouw van hun neogothische parochiekerk aan de Kloosterdreef in het moderne Woensel, met zijn razend snelverkeer, zijn hoogbouw, zijn gemeleerde bevolking van allerlei denominaties, herkomst en nationaliteiten. Een bevolking die niet langer bestaat uit van oorsprong katholieke belijdende parochianen voor wie het geloof vanaf de geboorte reeds een vanzelfsprekendheid is. Laat staan een bevolking die bestaat uit autochtone Woenselnaren, geplogene bewoners van Kempenland. De Sint Petruskerk met zijn gewelven, gebrandschilderde en met glas-in-lood belegde spitsboogvensters, zijn hoge ranke toren met slanke spits kan niet langer slechts een bedehuis zijn waarin alleen maar erediensten plaatsvinden volgens de erkende katholieke riten. Het kan niet langer slechts een plaats van samenkomst zijn voor huwelijksluitingen, begrafenissen, vormselbijeenkomsten en zondagsmissen. De “Vrienden” willen aan het neogothische gebouw een bredere, ook seculiere, doelbestemming geven, die steeds verenigbaar moet zijn met de liturgische wijding die het gebouw volgens zijn architect, Van Tulder, moest uitstralen. De werkgroep “Vrienden van Sint Petrus” beoogt mede een andere weg in te slaan met de gebruiksbestemming van het kerkgebouw, waarbij de liturgie natuurlijk een belangrijke hoofdbestemming blijft. De werkgroep is daarom in de zomer van 2013 opgericht. In december 2013 is in de kerk een kerstconcert verzorgd door het Eindhovens Koninklijk Mannenkoor “La Bonne Espérance” met na afloop van het concert een gezellig samenzijn met wijn, kaas en frisdranken. De kerk zat afgeladen vol. Een deel van het publiek moest genoeg nemen met een staanplaats. De sfeer was geweldig. Geen wonder: de spitsbogen, hoge gewelven waren een prima omlijsting voor de vocale prestaties van dit gerenommeerde koor. Dat was een bemoedigend begin.

De “Vrienden” besloten daarom het experiment voort te zetten. Op deze locatie werden drie lezingen georganiseerd. Leo Fijen, medewerker van de Katholieke Radio-omroep (KRO) hield vervolgens een inleiding over het openstellen van zo'n kerkruimte voor alle mensen uit de wijk, de parochie en de stad en niet alleen voor actieve, belijdende katholieken. Deze bijeenkomst werd ook druk bezocht. Ze leidde tot een geanimeerde uitwisseling van gedachten tijdens de borrel achteraf. Dat was sfeervol en had zin, want zo houdt men de bezoekers in een ontspannen sfeer vasten kunnen mensen met elkaar beter kennismaken.

Daarna zijn de “Vrienden” letterlijk de diepte ingegaan. De gerenommeerde Eindhovense stadsarcheoloog Drs Nico Arts was bereid in mei een lezing te houden over de eeuwenoude geschiedenis van Woensel. Het thema was: de resultaten van opzienbarende archeologische opgravingen in het stadscentrum van Eindhoven, in zonderheid in de drukke winkelstraat de

²⁴³ Zie: st.catharinagilde.woensel@gmail.com. Er is ook een Sint Joris-gilde in de wijk Vlokhoven.

Demer en de swingende Piazza. Daar is de “Woenselse Poort” weer voor de belangstellende toerist zichtbaar gemaakt, althans de resten van deze poorttoegang tot de marktplaats Eindhoven, die al stadsrechten kreeg in 1232, mede om deze dinsdagse en soms vrijdagse markt te mogen houden conform eigen rechtsregels, met nauwkeurige bepalingen over handgelden, terugvorderingen bij bedorven of ondeugdelijke waar en de gangbare munt. Die Poort kan men bekijken in de ondergrondse fietsenstalling nabij de Blob. Arts vertelde over de vondsten en liet zien wat men daaruit allemaal kan reconstrueren over het middeleeuwse handelsverkeer. En hij behandelde ook de lijkvondsten en de grafresten om en nabij de Oude Toren, die nu nog herinnert aan het rijke verleden van het machtige Woensels Dekanaat. In het priesterkoor van de Sint Petruskerk stond een groot projectiescherm waarop via lichtbeelden het betoog ondersteund werd. En weer was de bijeenkomst druk bezocht. De voordracht van Nico Arts werd omlijst door de gloednieuwe LED-verlichting in de kerk die aan de inwendige ruimte verschillende kleurstellingen kan geven. Geel, paars, rood en tussentinten. Daardoor krijgt het gebouw steeds een andere sfeer. En komen de architectonische bijzonderheden steeds weer anders treffend uit.

Met de organisatie KIEN hebben de “Vrienden” vervolgens een symposium georganiseerd met inleidingen over klimaatbeheersing en de verlichting van monumentale kerken. De inleidingen werden verzorgd door een hoogleraar van de Technische Universiteit Eindhoven, Philips Lightning en anderen. De algemene inleider was de heer Peter Broeders van het Bisdom 's-Hertogenbosch. Hij staat als directeur-econoom de Bisschop bij in diens administratieve beheer van zijn diocees. De heer Broeders had als thema “Het openhouden en sluiten van kerken”. De heer Jean Smits heeft namens de “Vrienden” hún visie verwoord in een aparte bijdrage. De kerk moet een meer seculiere ontmoetingsplaats worden voor lezingen, concerten en symposia, en, kan het zijn, tentoonstellingen. Natuurlijk binnen de beperkingen die de oorspronkelijke doelstelling van zo'n kerk als de Sint Petrus met zich brengt. Nimmer mag aanstoot gegeven worden aan de gevoelens van de parochianen die deze kerk willen bezigen als bidplaats, plaats van gelovige samenkomst in de Heer. In deze lijn worden voor de toekomstige jaren nieuwe samenkomsten voorzien. Natuurlijk weer concerten, maar ook een variant op de voor kunstkenneren zo attractieve beoordeling van voorwerpen die op hun artistieke betekenis of hun antiquiteitswaarde beoordeeld worden door erkende experts zoals in het bekende televisie-programma “Tussen Kunst en Kitsch”. Verder zou het de Vrienden dierbaar zijn erkende televisiepersoonlijkheden als de Priester Antoine Bodar op het rostrum te zien verschijnen of boeiende vergelijkbare sprekers over historische onderwerpen uit het Kempenlandse, of samenhangende met de herdenking van het feit dat het Koninkrijk der Nederlanden tweehonderd jaar bestaat. En daarbij hoeft de katholieke kerk of de beleving van hetatholicisme niet noodzakelijk thema of subthema te zijn. Maar ook het beheer van de ecologische integriteit van onze planeet kan zo'n thema zijn. En dat omvat heel wat deel-aspecten.

De “Vrienden van Sint Petrus” staan daarbij verder open voor een diversiteit van onderwerpen, als het om conferenties en lezingen gaat. Het enige wat de Vrienden willen is dat die onderwerpen verenigbaar zijn met de basis-beginselen die Christus formuleert in Zijn Bergrede. Respect voor de medemens. Bereidheid de ander te behandelen zoals je zelf behandeld zou willen worden. Zorg voor hen die zulks behoeven. Erkenning van de geloofsverscheidenheid als feit. Het gaat de Vrienden daarbij om een niet-dogmatisch Christendom boven geloofsverdeeldheid. Een autonome samenbindende kracht in de Westerse samenleving, die men eeuwenlang als “Christenheid” heeft kunnen aanduiden. De Vrienden sluiten daarbij dus uit: zuiver politieke beschouwingen om tot machtsverrijking te komen of commerciële wervingen. Maar bij dat laatste tekenen de Vrienden aan dat zij winstbejag beslist niet zien als onoirbaar oogmerk. De Vrienden zouden geen voordrachten toestaan die strekken tot “haatzaaien” op grond van ras, herkomst, seksuele geaardheid of levensbeschouwing. Wél zouden zij de microfoon kunnen geven en gunnen aan hen die excessief fundamentalisme als onacceptabel in deze pluriforme samenleving bespreekbaar zouden willen maken. Want een kerk is bij uitstek een ruimte waarbinnen deze heikele themata aan de orde moeten kunnen komen buiten enig staatkundig verband.

Die gedachte willen de Vrienden uitdragen en werkbaar maken. Dit boek is daartoe mede

bedoeld. Dat beogen de “Vrienden van Sint Petrus”, want alleen dan maken zij die naam ten volle waar. In hechte vereniging met de hiërarchie die georganiseerd wordt door de volkenrechtelijke organisatie der Heilige Stoel. Die van Sint Petrus, gelijktijdig te Antiochië en te Rome. Want Heiligen hebben de gave der bilocatie. Zij kunnen letterlijk op twee plaatsen tegelijk zijn. Dat hebben ze ook in Woensel geleerd als de missionaris die hen in de schuilkerk-periode kwam bezoeken opgejaagd werd door de Eindhovense Schout en zijn ridders. Zochten des gerechtsdienaren in het Broek, dan was hij in Vlokhoven. Of op Fellenoord. Want Christus’ presentie is niet aan één plaats gebonden. Al is het prettig als er een plaats is waar Hij herkenbaar thuis is. Dat dat óók te Woensel zo zijn mag, is het streven van de Vrienden van Sint Petrus en Zijn kerk. *Per omnia saecula saeculorum. Amen.*

XXII. Epiloog: Het eind zal de last wel dragen

Die pudding stond inderdaad in de maag. Ze hadden er ook nog een soort koetsierscognac over gegoten in de keuken. Dat vond Woensel overdreven. Er was al genoeg druivennat geconsumeerd, het was nu wel welletjes. Gestel zat al te knikkebollen. Die moest nog een flink eind lopen straks, enfin, dan kwam hij weer tot zijn positieven. Anders niet goed dat een geestelijke lazerus werd aangetroffen op de openbare weg. Wat je op de pastorie deed, dat moest jij weten, als je het maar deed in de pastoorssuite zodat ze het in de keuken niet in de gaten kregen. Dat was zijn, Woensels, parool. Maar er waren kapelaans die gewild jeugdig wilden zijn, met de Katholieke Werkman of de Jonge Boerenstand op een teeravond. Dan, op die avond waarop de centen op moesten, werd de spaarkas opengemaakt, en als het lijn kon werd er menige borrel genoten. Goed, moesten zij weten. Maar zo'n jong kapelaantje wilde populair zijn, zocht aansluiting en nam te gretig een borrel aan, thuis op de pastorie alleen op die kamer

met alle familieportretten uit Rooi of Erp om zich heen was het óók niks gedaan. Begreep Woensel, hij was ook jong geweest. Hij herinnerde het zich nog goed: Leende, dat ouwe dorp midden in de mistige akkers en heidevelden tegen valavond op zondag. Om je te bedoen. Dan liep je daar met je ziel onder de arm langzaam terug uit de sacristie naar je kapelanie na het Lof, het godvruchtig gedrens nog in je oren. Een lange avond bij de flakkerende bronolielamp. Een godsdienstig tractaatje op de knie, het plaatselijk roddelblaadje "de Zuid-Willemsvaart" had je al vijf keer uitgespeld. Dan kwam je voorbij zo'n boerenherberg achter de linden verdoken: biljartballen klotsten, grote lichten op, daverend gelach aan de toog. Dan was het hard gelag door te sjokken naar dat godvergeten oord aan het Kerkeind, waar je meid de zuurkool opgewarmd op een dubbel dekbord op de tafel had gezet, glas water er naast. Met een opgewarmde koffieprut en chichorei er uitnodigend naast op het treefje van de petroleumkachel. Gezellige voortzetting. Maar het moest, de Bisschop had in een streng herderlijk vermaan een ernstig *monitum*, een directe waarschuwing en berisping, gestuurd aan alle pastorieën en rectoraten. Geen cafébezoek, geen versnapering in enige tapperij of uitspanning, geen gemeenzaamheid met de aan uw zorg toevertrouwde zielen. Priester zijt gij tot in eeuwigheid. En uw eenzaamheid zij verheven als uw roeping.

De aanleiding was er ook naar, dat *monitum* was niet uit de lucht komen vallen. In Schijndel was een kapelaantje op de elfde van de elfde, als de plaatselijke carnavalsprins gekozen was, zich ietwat te buiten gegaan aan de jenever. Hij was met damesfiets en klemmen en al in de graaf gereden die net vol modderwater stond. Natuurlijk op het drukstbelopen stuk van het dorpsplein. Je wist gewoonweg niet waar ineens het volk vandaan kwam dat proestend van de pret zich stond te vergapen aan de activiteiten die ontplooid werden op de slijknatte geestelijke op de kant te helpen. De steek vol drap, de greinen sjerp tussen de spaken. Het had in de Latijnse kanselarijtaal van het herderlijk rondschrjven fraai verhuld gestaan. *Quod non licet omnino etiam tamen quod post meridionem clerici sedentes sub faliquidibus ebrionentes jeneverio coram publico accidentaliter occurrentes publicem scandalum causarunt*. Ja, dat wist Woensel zelf ook wel zonder episcopale toelichting, dat het ganselijk geen pas gaf dat geestelijken in de middag op een fiets gezeten in openbare dronkenschap door jenevergebruik ten val kwamen en daardoor een publiek schandaal veroorzaakten. Anders wel een vondst, die vertaling van "fiets". "Aliquid" betekent "iets", dus "faliquid" is "fiets". Faliquidibus, de ablativus-meervoud van aliquid, van "iets", hoe kwam je erop. Hij herkende de hand van jaargenoot Toontje Verhoeven erin, die was in de poësis, de vijfde klas van het klein-seminarie waarin veel aan Latijnse maar ook Nederlandse letterkunde werd gedaan, ronduit creatief geweest met zijn seminarielatijn op de traditionele schreeuwavonden, wanneer de professoren voor schut werden gezet via een Latijns getoonzet cabaret. Die was nu ook al jaren kanunnik aan de kathedraal. Mooie bonnet, trouwens. Daar kwam de koffie, met soesjes en roombollen. En natuurlijk weer cognac. Eindhoven werd meteen wakker. Geef me nog een slokske. Het werd buiten nu echt schemer. Het werd tijd dat de heren naar huis gingen. Woensel had er genoeg van. Maar nog steeds was Strijp aan het woord, de tafel was een aandachtig gehoor geworden. De man kon spreken en verhalen, dat was vast. Maar zo afschuwelijk overtuigd van zijn gelijk en zo zelfvoldaan. Gelukkig lag hij bij Nol slecht. Strijp had een brede paarse

sierp besteld bij Funnekotter, vervaardiger van priesterkledij te Rotterdam. Uit de buurt, dan kon het geen kwaad. Die had Strijp gedragen bij de ontvangst van monseigneur Brans, Apostolisch Vicaris te Padang in Nederlandsch Indië, heerzoon van de rijke familie Brans uit “Den Heuvel” op Strijp. Hele plechtigheid was dat geweest. Fanfare erbij, de harmonie bracht de Pauselijke Hymne in de voortuin van de pastorie aan de Strijpse straat. De Strijp natuurlijk vooraan, mild gebarend, die sierp glanzend over zijn bolle buik. Móóí dat hij pontificaal op de voorplaat had gestaan van “Roomsch Leven” van die maand, een fotograaf had het evenement gekiekt. De andere dag had er al een verbolgen brief van Nol op de deurmat gelegen. Beginnend met de onheilspellende woorden “*An non verum est quod nuntiavit monitor apud periodicem “Roma Vita”?: “Het is toch niet waar wat de verslaggever bij “Roomsch Leven” bericht heeft...*” Daar had Woensel wel eens meer van willen weten. Hoe had Strijp zich daaruit gered?

“Wat wij nodig hebben, is een goede dictator, die die hele Haagse club een flinke schop onder de broekzolder geeft! Die respect heeft voor Kerk en God en niet met zich laat sullen. Die de aloude tradities in ere herstelt en de juiste mensen benoemt op de juiste plaats. Dit volk moet heropgevoed worden. Tucht heeft het nodig en volksbewustzijn. Van vreemde smetten vrij. Dat is mijn leus. En de joden uit het bankwezen. En het grootkapitaal. Dan was het met de crisis zo gedaan. Ik zou het wel weten. Weg met die baantjesjagers en zakkenvullers. Voor Volk en Vaderland, daar gaat het om.” Strijp tastte naar de cognacfles en schonk nog eens bij. Ook aan de omzittenden, die er geen speld tussenkregen. De sigarenwalm was nu om te snijden, Woensel kon er niet goed tegen. Maar gelukkig hoorde je nu het zustersklokje voor de Vespers luiden, ze hadden hier toch wel lang zo bij elkaar gezeten. Strijp wou nog een kaartje leggen, maar Woensel had het wel gehad met hem. De een na de ander vroeg nu om overjas en steek. Tongelre verliet met Eindhoven gearmd de vestibule, gelukkig maar, Woensel was van de koersvastheid van Eindhoven niet erg zeker. Strijp stak wat sigaren in de zak van zijn mantel: voor onderweg, zo verklaarde hij grijnzend. Woensel keek hem door het zijraam na. De duisternis slokte de ontzagwekkende gedaante in de flapperende pelerine snel op. Alleen het wiemelend rode puntje van de sigaar gaf aan waar de gestalte van Strijp zich bevond, maar bij de Kruisstraat was Woensel hem kwijt. Die liep niet in zeven sloten gelijk, Strijp. Wat een vent! Het kwam nooit meer goed, dat stond wel vast. Nu ja. Het eind zou de last wel dragen.